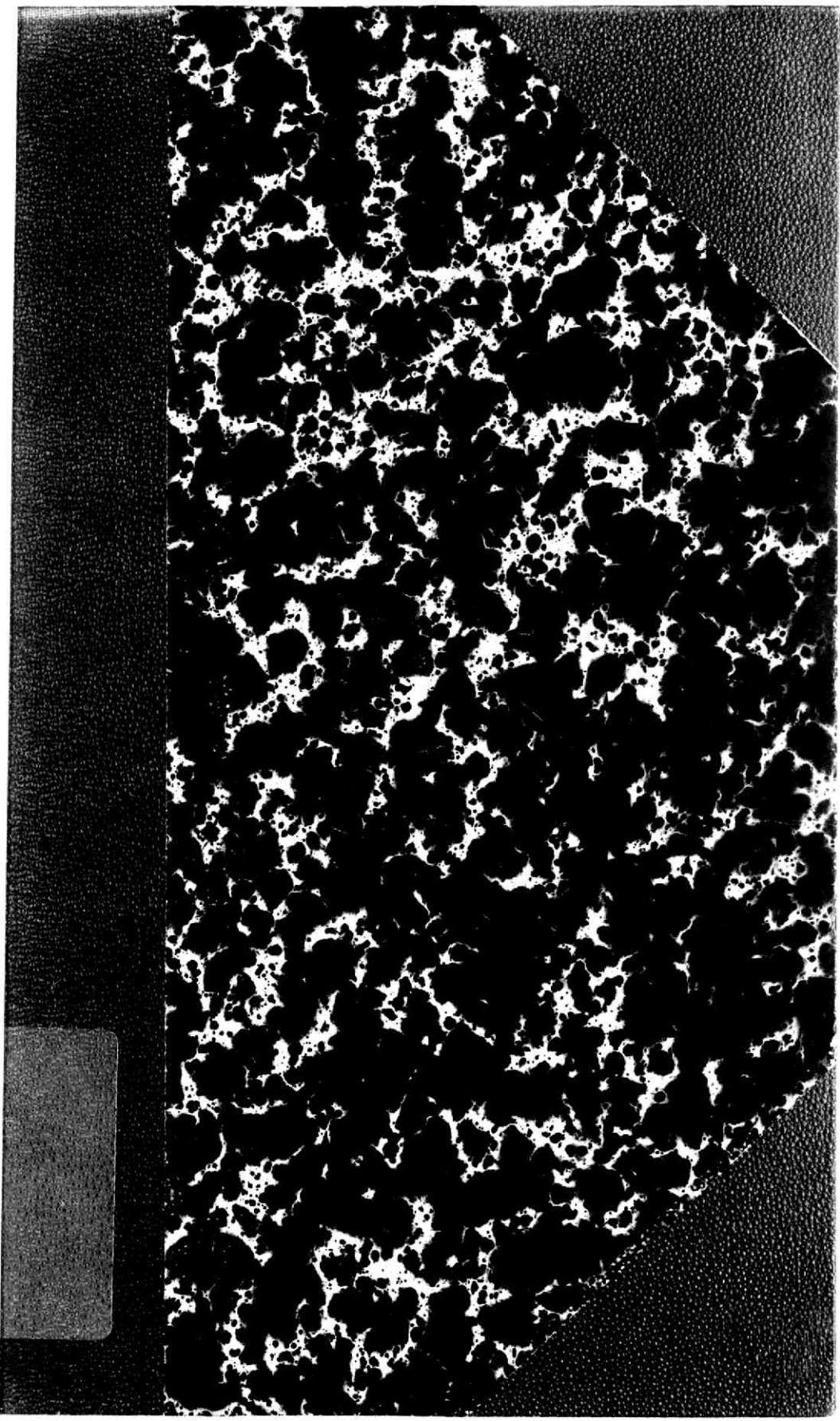

De socialisten : personen en stelsels

<https://hdl.handle.net/1874/234067>

mm 10581

ERV II

DE SOCIALISTEN.

I.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0650 4942

De

DE SOCIALISTEN.

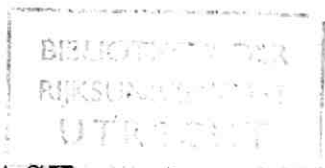
PERSONEN EN STELSLS.

DOOR

MR. H. P. G. QUACK.

E E R S T E D E E L.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1875.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS TE AMSTERDAM.

A A N

Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER.

I N H O U D

VAN HET

E E R S T E D E E L

Hoofdstuk I. Inleiding.	Bladz. 1
" II. Plato's Republiek en het Grieksche Socialisme.	" 22
" III. De Gracchen en het Romeinsche Socialisme.	" 46
" IV. De Esseeërs en de eerste Christengemeente.	" 71
" V. Middeleeuwsch Socialisme.	" 92
" VI. Duitsch Socialisme ten tijde der Hervorming.	" 126
" VII. Socialisme onder de Engelsche Puriteinen der Zeventiende eeuw	" 192
" VIII. Socialisme in de Staatsromans	" 223
" IX. Socialisme der Fransche Achttiende eeuw.	" 303
" X. Verschijnselen van Socialisme in de Fransche Revolutie.	" 415
" XI. De Samenzwering van Babeuf.	" 482
" XII. Sporen van Religieus Socialisme in de Achttiende eeuw. — De Herrnhutters.	" 530
" XIII. Op den drempel der Negentiende eeuw. — De Economie en het Socialisme.	" 573

V E R B E T E R I N G E N.

Bl. 25, regel 20, Antiparus	<i>lees:</i> Antipater
" 30, " 22, toetsen	" onderdeelen
" 263, " 16, Daarna	" Dáár
" 270, " 5, dat	" tot
" 284, " 19, droefheid	" stroefheid
" 304, " 11, geest	" gunst
" 306, noot 2, drie deeltjes	" vier deeltjes
" 370, " 2, Pourquoi naut-il	" Pourquoi faut-il
" 377, " 1, Bongainville	" Bougainville
" 390, regel 4, niet een	" niet eens
" 402, " 4, Mellet	" Mallet.
" 407, noot 2, in twee deeltjes	" in drie deeltjes
" 421 " 2, peur la liberté	" pour la liberté
" 430, regel 13, in 't leven te roepen	" hier te versterken, dáár in 't leven te roepen
" 526, " 14, Verdôme	" Vendôme

BERICHT VOOR DEN BINDER.

Bij het innaaien of binden van het Eerste Deel moet de titel vóór het 1e Stuk vervangen worden door dien bij dit 2e Stuk gevoegd, en de twee witte bladzijden achter aan het 1^e stuk worden weggesneden.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

De tijd is gekomen dat een nieuwe poging mag worden gewaagd om den stroom van het Socialisme in zijn dwalenden en kronkelenden loop na te gaan. Die tocht kan de moeite beloonen. Wij zullen een zeer slechte gids blijken te zijn, wanneer wij u, die geneigd zijt ons te volgen, niet tot de meest afwisselende natuurtooneelen en gezichtspunten kunnen leiden. Het wild dooréén groeiend woud: de stilstaande en moerassige vijver midden in 't bosch, donker en zwart getint door de in de lucht rennende wolken: de strijd in het zwerk tusschen rollende luchtgevaarten die bloedstrepen vertoonen: de zandige, zonnige heidevlakte met haar onkruid van bremstruiken: de moeielijk te beklimmen steenachtige bergrug: en straks het vergezicht naar beneden op 't dal, waar met het vallen van den avond zachtroode en lichtblauwe kleuren zich over alles uitgieten, tinten, die phantastische afmetingen en evenredigheden geven aan de bestaande lijnen en vormen: — zoodat men als in een fata-morgana paleizen en zuilengangen in de verte meent te zien, en als beleefde men een herdersidylle, sierlijke groepen van vroolijk voorttreddende reën zich op 't maatgeluid naar gindschen Griekschen tempel waant te zien spoeden: — dat alles kunnen wij voor uw oog laten ontrollen, terwijl dicht bij ons de wateren blijven ruischen van die oude gevaarlijke en verleidelijke rivier.

Zijn de teugen van dat water nog altijd even bedwelmend, geven zij nog altijd die eigenaardige dronkenschap?

Men zou het haast gaan betwijfelen; want — om alle beeldspraak te laten varen — er zijn thans vele achtbare deftige geleerden, ingetogen karakters, die onder één of anderen vorm zich den naam van Socialisten soms laten welgevalen. Het Engeland van den jare 1850 hoorde met eenige verbazing, dat een van zijn edelste mannen, Maurice, omgeven door een stoet van vrienden, waaronder men Charles Kingsley, Ludlow, Hughes en den lateren markies van Ripon opmerkte, openlijk zich gingen noemen Christen-Socialisten. En in de drie laatste jaren zien wij telkens in de maanden September of October, midden in 't hart van Duitschland, te Eisenach onder aan den Wartburg, een congres vergaderen, bestaande uit de beste jonge Economisten uit het Nieuwe Rijk, een Engel, Brentano, Schmoller, Wagner, Held, Von Scheel en zooveel anderen, die zelfs met zekere affectatie een naam voeren, hun door 't publiek geschonken, den naam van Katheder-Socialisten. Het schijnt dus werkelijk dat dit woord Socialisme niet meer alléén smaadt aanduidt, dat er toenadering kan komen tusschen Economisten en Socialisten.

Trouwens, de Politieke Economie had zelve daartoe aanleiding gegeven. De opvolgers der voortreffelijke mannen, die het gebouw der Politieke Economie op zijn grondslagen vestigden, hadden niet altijd den onbevangen blik van den grooten meester Adam Smith, niet altijd het diepe inzicht van een Ricardo weten na te volgen; zij waren gaan voortwerken op enkele weinige gegevens en hadden het gebouw der Economie iets bekrompens, iets onwaars gegeven. Vooral sommige Fransche meesters hadden deze éénzijdigheid tot uiterste consequentiën doorgevoerd. Reeds J. B. Say gaf het voorbeeld, Charles Dunoyer was gevolgd met zijn zoo dikwijls gladgepolijste oppervlakkig-

heden, totdat Bastiat in zijn *Harmonies Economiques* vooral governiste schilderijen leverde en er zijn werk van maakte om alle harde toestanden te „embelliseeren.” Met een schitterende rhetorica werd de wetenschap der staathuishoudkunde vervalscht in het belang der bezitters. In de school der Economie was alles optimisme, behalve alléén de wanklank van de leer van Malthus, met welke leer men het echter niet te nauw nam. Uit de eigen reien der Economisten zelven waren tegen zulke voorstellingen bij tijd en wijlen protesten aangeteekend. Bekend is de scherpe bladzijde van ¹⁾ Friedrich List uit zijn werk: „das Nationale System der Politische Oekonomie.” Zelden is onbarmhartiger kritiek op een auteur uitgeoefend, zelden een boek meer aan flarden gescheurd, dan hier met de hoofdstukken van J. B. Say werd gedaan. List toonde zoo duidelijk mogelijk aan, dat men zich niet moest verbeelden, dat door dit vormenspel van Say, met al die schijnbaar eenvoudige begrippen, werkelijk het vraagstuk der maatschappij werd opgehelderd. En wat List in Duitschland deed, had Sismondi in Frankrijk reeds vroeger uitgesproken. Hij wees juist op het geweldig uitéénloopen der verschillende belangen, dat door de mannen der school werd miskend. „Wat is het geval?” — zeide hij — „de arbeider vraagt voedsel om te leven, de patroon vraagt arbeid om te winnen” ²⁾. De optimistische toon mocht dus niet alleen worden gehoord: er was geen harmonie mogelijk, wanneer op zulk een wijze de drijfveeren van de productie onder de menschen verschilden. De Economie deed voorts verkeerd — zoo vervolgde hij —

¹⁾ Friedrich List, *Gesammelte Schriften*, herausgegeben von L. Häusser. Dritter Theil. 1851. Pag. 341.

²⁾ Zie *Nouveaux Principes d'Economie Politique*, par J. C. L. Simonde de Sismondi. Paris, 1827. I. 91. — voorts voor de twee volgende citaten: II. p. 140 en 364.

om alleen op de productie te letten. „Wanneer men tot oogmerk der maatschappij slechts neemt de vermeerdering van rijkdom, komt men er toe om het doel aan de middelen op te offeren. Men verkrijgt grootere productie, maar men koopt ze ten koste van meer bevolking en ellende: men vervaardigt schoonere weefsels in de fabrieken, maar men kleedt de arbeiders die ze bewerken met grovere stoffen.... Wanneer men de economisten hoort redetwisten, zou men meenen dat de mensch zich tot een maatschappij heeft vereenigd, niet om zijn geluk te verzekeren en te bevestigen, maar om tot lagere prijs metalen knopen of katoentjes te produceeren.” Wel is waar Sismondi wist niet veel raad te schaffen: „Ik beken het, na aange-toond te hebben, waar volgens mijn inzicht het beginsel en aan welke zijde de rechtvaardigheid was, gevoel ik niet de kracht te hebben om de lijnen van uitvoering te trekken. De *ver-deeling* der krachten van den arbeid tusschen hen, die ter voortbrenging medewerken, schijnt mij vol gebreken: maar bijna boven menschelijke krachten komt het mij voor een toestand van 't eigendom te ontwerpen, die geheel verschillend is van den toestand door de tijden ons gegeven.” Hij ver-twijfelde: maar door zijn stoot was gebleken dat theoretisch het gebouw der Economie eenigszins wankel stond.

En wat de theorie soms vermoedde, bewees de ondervinding der feiten om ons heen. Een halve eeuw ongeveer was nu de Economie in aanzien, haar beginselen waren zooveel doenlijk in toepassing gebracht. En als van zelf drong de vraag zich op, of het resultaat dier beginselen in onze tegenwoordige maatschappij zoozeer de sympathie verdiende. En men kwam bij zulk een onderzoek tot ontmoedigende antwoorden. Vooral in Engeland werd de vraag gedaan, na de toepassing van den stoom op de fabrieken, na het bouwen der spoorwegen en na het afschaffen der beschermende wetten. En

een Fawcett was eerlijk genoeg te bekennen dat dit alles voor de groote massa niet veel geholpen had ¹⁾. „Iedere opgave van de laatste drie maanden der tabellen van het Handelsministerie wijst op een vermeerdering van in- en uitvoer; toch blijft voor de meerderheid van ons volk de harde worsteling voor het bestaan dezelfde, en het is geen onaanzienlijke minderheid die in morsige ellende en verlagende armoede leeft.” — „De productie is boven de meest hooggespannen verwachting gerezen, toch schijnt voor den arbeider de dag om het ééns ruim en volop te hebben zoo ver verwijderd als ooit te voren, en in de ellendige woningen wordt een even hardnekkige strijd als vroeger tegen behoefte en gebrek gestreden. Een diep wantrouwen is zoo ontstaan tegen de fundamenteele beginselen waarop de maatschappij is gebouwd”. — De tegenstelling van het heerlijk schoone resultaat der productie en de betrekkelijk geringe vorderingen in de verdeeling der welvaart onder de leden der maatschappij kwam vooral uit bij het bezien der schoonste algemeene tentoonstelling, die het Europa der XIXe eeuw heeft gezien, die van Parijs in 1867. De industrie van Europa was tot het hoogste toppunt gekomen. Toen Michel Chevalier vóór de verslagen der Juries over de waarde der voortbrengselen zijne zoo breede inleiding schreef, een meesterstuk van heldere nauwkeurige uiteenzetting van den vooruitgang op het gebied der industrie, toen scheen het den lezers soms toe alsof Europa niet veel meer op dit gebied had te doen, alsof het verre Westen en het verwijderd Oosten nu aan de beurt zouden zijn: — de meesten waren in een stemming om zich illusies te maken; maar bij niet weinigen kwam de uitroeping op de lippen: „de productie is uitstekend: maar hoe

¹⁾ Zie *Essays and Lectures on Social and Political Subjects*, bij Henry Fawcett and Millicent Garrett Fawcett. 1872. p. 4—3.

staat het met den producent?" En men behoefde niet zeer diep het onderzoek voort te zetten, om tot de slotsom te komen dat de arbeider zelf het minste aandeel had aan al die weelde, waarop de door hem voortgebrachte heerlijkheden wezen.

Inderdaad leverde de blik op de groote maatschappij een ander schouwspel op dan de handboeken der Economie voortooiverden, die geregeld sloten met een apologie en apotheose der XIXe eeuw. Er waren breede slagschaduwen te zien op het veld onzer maatschappelijke welvaart. Geen krimp aan tegenstrijdigheden werd waargenomen. Met de stijgende productiviteit had het aandeel van den arbeider in het tot stand gebrachte moeten stijgen: arbeidsloon moest arbeidsvrucht zijn, volgens de schoone uitspraak van den Mecklenburger conservatieven econoomist von Thünen; en integendeel, de loonen schenen, hoe schooner en talrijker de producten werden, nog te dalen. Meer en meer scheen daarenboven voor den arbeider het gevoel van vreugde, van vroolijkheid onder den arbeid verbannen te worden. De oorzaken daarvan waren hoofdzakelijk de volgende. Vooreerst was alle rust weggenomen, omdat het gevoel van zekerheid van bestaansmiddelen in de toekomst verdwenen was ¹⁾. Michel Chevalier had het vroeger snijgend uitgesproken: dans la condition actuelle de l'industrie point de lendemain assuré. Als er crisis kwam, of als de concurrentie het eischte, werd het loon verminderd of onthouden: men had geen zekerheid, geen stevigheid voor volgende dagen: alles was precair, wisselend en wisselvallig. Daarmede verwant was dan het bittere gevoel dat de verantwoorde-

¹⁾ Hermann ziet in die vastheid der toekomst juist het onderscheid der welgestelden en onbemiddelden. Zie Staatswirthschaftl. Untersuchungen, 2e Edit. 1870, p. 1.

lijkheid voor eigen materieel verderf of geluk verplaatst was. Was men arbeider in de groote industrie, dan hing men toch eigenlijk af van de conjunctuur van de beurs. Daalden de prijzen van het artikel, zoo stond men zonder werk. Men kon het niet helpen, of men werk had of niet, of het loon steeg of verminderde. De suikermarkt daalde in Londen: fluks werden de suikerjongens in onze steden op straat gezet. En dat alles werd in de hand gewerkt door de onpersoonlijke verhouding tusschen patroon en arbeiders. Vroeger kende de meester zijn gezellen, zijn knechts: — maar sinds het allengs verdwijnen der kleine bazen, sinds het samentrekken der zaken tot zeer groote ondernemingen, waren de takken van nijverheid gekomen onder de heerschappij der naamlooze vennootschappen. De arbeiders hadden nu te doen met directeurs van maatschappijen. En uit den aard der zaak weet zulk een directeur niet eens, wie op de onderste trappen van zijn zaak werken. Voor hem zijn het cijfers van werkkraacht, geen personen. En die scheiding tusschen patroon en arbeiders dreigt steeds grooter te worden. — Ziedaar slechts enkele verschijnsels, allen gevolgen van het streven om de productie zoo groot mogelijk te maken en tot den geringst mogelijken prijs voort te brengen. De groote zorg voor de consumenten had uitgewerkt dat de toestand der producenten in de schaduw werd gelaten.

De economische wetenschap zelve en het schouwspel, dat wij om ons heen zagen, gaven dus beide aan de hand dat sommige grieven der Socialisten tegen de Politieke Economie betrekkelijk gerechtvaardigd waren.

Drie begripwijzigingen zijn nu als het ware de brug geweest om tot een nadere en meer wetenschappelijke beschouwing van het Socialisme over te gaan. Zij betreffen 1° een andere opvatting van het begrip: arbeid (arbeidsvermogen), 2° een

betere waardeering van het gemeenschapsgevoel, en 3° een herziening van het *laissez-faire* beginsel.

I. Het hoofdstuk van den arbeid werd vooral nader getoetst. Het stelsel van de Economie, ontwikkeld volgens de begrippen der vroegere abstracte leer, liep noodzakelijk hierop uit dat arbeid een koopwaar was. Een productieve kracht, die als een handelsartikel op de markt kwam, en die als zoodanig viel onder de wetten van vraag en aanbod. Onverschillig werd zóó de menschelijke persoonlijkheid, waarin de productieve kracht stak: de arbeid werd geheel en al afgescheiden van den persoon: 't werd als 't ware een gegeven buiten den mensch om. Een arbeidersbevolking werd op die wijze slechts een uitzetbare of in te krimpen massa van productieve krachten. Vrouwen en kinderen werden weldra ook hierbij gerekend; want ook zij hadden lichaamskracht te verkoopen, en waar de machine juist niet den sterken arm van den man noodig had, konden zij dienst doen. Zij behoorden dan tot de categorie der onrijpe arbeidskrachten, die als zoodanig minder waarde hadden. En te zamen — rijpe en onrijpe arbeidskrachten — worden zij de proletariërs onzer maatschappij. Zij allen stonden nu onder de theorie van het contract, het ware maatschappelijk contract, waarvan Rousseau nog niet had gesproken. De vraag- en aanbodsleer werd er ten volle op toegepast: dezelfde wet, die den prijs van het koorn bepaalde, wees ook den prijs van den arbeid aan. Wel waren er eenige tegenwerpingen te maken. Het graan kon vrij onder die wet worden gebracht, omdat, als de waarde hier of daar boven of beneden het gewone peil stond, het zeer gemakkelijk van de ééne plaats naar de andere kon worden vervoerd. Een vaste marktprijs van dat koorn was dus mogelijk. Maar de arbeiders met hun huisgezinnen waren niet zoo licht van het ééne gewest naar het andere te brengen. De zui-

vere theorie leerde dit reeds, en de ervaring voegde er het volgende aan toe: te weten, dat juist wegens die betrekkelijke onbeweegbaarheid van den arbeidersstand de prijs van den arbeid in den regel werd bepaald door de minieme som, noodig om op de plaats waar men woonde te blijven leven. Met de broodprijzen — men zag het — wisselden overal de loonen, die niet anders werden dan kosten van onderhoud. Niet-tegenstaande deze bezwaren hielden de Economisten zich vast aan hunne wet: op den prijs van den arbeid werd de vraag- en aanbodsleer, de quantitatieve verhouding tusschen die twee machten, steeds toegepast.

Maar de nieuwe beschouwing, de diepere opvatting leerde dat arbeid niet alléén een zaak is, niet alléén een koopwaar, die als zoodanig op de markt komt ¹⁾. Arbeid is een stuk van het menschelijk leven, een levensuiting van een vrije persoonlijkheid: arbeid mag niet worden afgezonderd van den persoon. Wil men arbeid bij fictie een koopwaar noemen, dan is het in allen geval een koopwaar van zeer bijzonderen aard, met eigen levensvoorwaarden en beginsel. Wat den arbeid van elke koopwaar onderscheidt is zijn onafscheidbaarheid van den persoon des verkoopers. Wat den arbeider van alle verkoopers van andere koopwaren doet verschillen is zijne armoede. Hij moet leven, dus tot elken prijs zijn koopwaar van de hand doen. De patroon kan desnoods wachten, totdat er andere arbeidskrachten op komen dagen, die voor nog minder hun waar willen afstaan: maar de arbeider kan niet wachten. Zijn gezin moet leven. De questie wordt dus voor den arbeider in dezen vorm gewijzigd, of bij een geforceerden verkoop dezelfde prijzen kunnen bedongen worden als bij een vrijwilligen verkoop. En

¹⁾ Zie Stanley Jevons, *The theory of Political Economy*, 1871. p. 256, en Brentano, *Die Arbeitergilden der Gegenwart*. II. p. 6 seqq.

het antwoord op deze vraag kon niet dubbelzinnig zijn: de prijzen van goederen in zulke omstandigheden onder den hamer gekomen wezen het uit. Zulk een toestand bracht nu werkelijk dikwijls de arbeiders tot wanhoop. Te meer, omdat de overtuiging levendiger werd, dat van de drie agenten der productie: de eigenaar van 't land, die van het kapitaalsvermogen, en die van de arbeiderskracht, toch eigenlijk de arbeider alléén een waarachtig offer bracht ¹⁾. Hij gaf iets dat hem moeite kostte; de kapitalist behoefde zich slechts iets minder te ontszeggen. En dat offer, dat dus zoo nauw samenhang met zijn persoon, hoe slecht werd het vergolden! De producent scheen slechts dáár te zijn ter wille van het product.

II. Tegelijk met de nieuwere opvatting van het begrip arbeid brak nu een betere waardeering door van het gemeenschapsgevoel in economische vraagstukken. Langen tijd duurde het voordat dit element naast het individueele motief in de wetenschap der economie zich heeft weten te doen gelden. Bij de oude Economisten werd alles teruggebracht tot een verstandig egoïsme. De particuliere werkkring van een ieder was en bleef de hoofdzaak. In concurrentie met elkander werkten en botsten privaat-belangen. Eerst veel later werd begrepen, dat egoïsme en concurrentie der individuen in het economische niet alles kunnen doen, dat zij niet alle economische behoeften kunnen bevredigen. Er werken nog andere krachten in de maatschappij, en deze is meer dan een optelsom van individuen. Reeds een blik op het huisgezin deed dien anderen machtigen factor opmerken: het gemeenschapsgevoel. En sinds eenigen tijd heeft men dan ook aan dat tweede element een plaats ingeruimd ter zijde van het egoïs-

¹⁾ Zie daarover H. Roesler, Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie, zweite Auflage. 1871. p. 114.

me. Naast den individueelen particulieren werkkring, waarbij allerlei particuliere kringen door de verdeeling van arbeid elkander elk uit hun eigen standpunt helpen, aanvullen en bestrijden, staat de sociale vorm, waarbij men zijn middelen bewust bij elkander voegt om te zamen één doel na te jagen, waarbij men vooral op den voorgrond stelt, dat het leven hier op aarde een samenleven en samenwerken is. De zelfverloochenende drijfveeren, die het heil der anderen in de eerste plaats bedoelen, komen hier te pas. Men gevoelt dat het hoogste geluk daarin bestaat, zegen aan anderen te geven. Dat samenzijn, dat samengaan, dat samenwerken was nu werkelijk, toen men er meer de oogen op leerde vestigen, overal in de maatschappij zichtbaar. Soms was het ontstaan uit gemeenschappelijke onderdrukking, elders was het een uiting van een gevoel van broederschap. Men wist dat men te zamen behoorde, dat associatie minstens even gewettigd was als concurrentie. De standen, die anders zoo scherp van elkander werden afgescheiden, wanneer het egoïsme de hefboom bleef, moesten gevoelen dat haar doen en werken van beslissenden invloed op elkanders lot was, daar allen van elkander afhankelijk blijven. Alle klassen moesten begrijpen dat zij voor elkander verantwoordelijk waren. Onze tijd heeft nu dat communautitsgevoel bijzonder wakker geschud. De band van gemeenschap wordt sterker gevoeld: er wordt begrepen dat de overige burgers vóór- of tegenspoed lijden, wanneer één van hen vóór- of tegenspoed ondervindt. In de vroegere economische levensbeschouwing werd dit waarlijk niet gevoeld. Te goeder trouw zorgde men alleen voor zich zelve, al moesten de anderen daardoor aan 't verderf ten prooi worden gegeven. Men deelde in de praktijk geheel en al de zienswijze van den machine-fabriekant Nasmyth. Voor de koninklijke commissie, belast met het onderzoek naar de trades-unions,

werd ook hij geroepen. Hij verdedigde daar de meening, dat het voor den fabriekant wenschelijk was, dat er een groote massa arbeiders waren die om werk verlegen zijn, en deelde tevens mede, dat hij in 't bijzonder groote winsten had behaald door volwassen arbeiders te ontslaan en in hun plaats nog pas beginnende knapen te nemen. Toen men hem vroeg, of hij wel eens daarover had nagedacht, wat uit zulke ontslagen arbeiders en hun gezinnen zóó moest worden, zeide hij deze woorden: „Ik weet dat niet, maar ik zou het aan de natuurlijke werkingen der maatschappij zelve overlaten.” ¹⁾ Welnu, zulke gedachten en uitspraken, die vroeger algemeen gangbaar waren, zullen nu allengs een zeldzaamheid worden. Wil men het onderscheid in dit opzicht tusschen het verledene en het heden nog eens scherp begrensd zien uitkomen, dan lette men op de Engelsche landbouwtoestanden. Vroeger, wanneer men die toestanden besprak in de handboeken der economie, twistte men slechts hierover, of landbouw in het groot of landbouw in het klein te verkiezen was: men vergeleek dan Frankrijk met Engeland, en kwam tot het resultaat dat de productie, het resultaat in quantiteiten graan en vee, bij de zoogenaamde groote en kleine cultuur ongeveer dezelfde hoogte bereikte. Men hield zich dus eenvoudig bezig met de ossen en mudden haver. Doch men vergat daarbij in Engeland eens op de arbeiders, die aan den landbouw bezig waren, de aandacht te vestigen. Eerst sinds 1866 en 1867 — door den drang van het sociale idee — heeft men het gaan doen, en allerlei donkere tooneelen zijn aan het licht gekomen: loonen van 9 à 10 shillings in de week, totaal gebrek aan arbeidershuisjes, omdat de landheer dan te veel aan de armenwet moet betalen,

¹⁾ Zie Brentano, Arbeitergilden, enz. II, p. 165,

voortwoekeren van het nomadisch „gang”-systeem ¹⁾. Sinds heeft men de questie tusschen „grande et petite culture” nog uit een ander oogpunt gaan bezien. — En onze tijd heeft dan ook de vormen en uitingen van dit sociale idee bij uitstek gaan ontwikkelen. Wie denkt niet aan de corporaties (trades unions), en aan geheel de uitbreiding van het coöperatie-idee, met haar winkelvereenigingen en productieve genootschappen? Zij zijn de draden te noemen van een goed socialisme, ingeweven in het maatschappelijk weefsel ²⁾.

III. In de derde plaats werd in de leer der staathuishoudkunde herzien het begrip: *laissez faire, laissez passer* ³⁾. De vroegere economische beschouwing was gevestigd op het meest absolute begrip van vrijheid. Eerst allengs begon men in te zien dat absolute vrijheid niets beteekende voor hen, die geen middelen hadden om van die vrijheid gebruik te maken. Wanneer de uitrusting der natuurgocederen, met inbegrip der kapitaalvermogens, reeds aan enkele weinigen was toebedeeld, hadden de anderen niet veel aan een heilgroet, die hun kwam zeggen: concurreert in volkomen vrijheid. Vrijheid werd op die wijze in hoofdzaak een vrijheid voor de rijken, of, waar men het begrip in toepassing zag gebracht door de niet-bezittenden, daar herhaalde zich de geschiedenis van de ijzeren en aarden pot: zij gingen te zamen op weg, weldra werd de aarden pot te gruizel gebroken. Laat in ongestoorde vrijheid tegen elkander concurreeren en strijden de kleine legerbenden tegen de groote troepenmassa's, en de groote bataillons zullen het winnen. Zoo wonnen het overal de groote kapitalen. Het *laissez faire* of vrijheidsbeginsel liep in de praktijk zoo uit

¹⁾ Zie Fawcett, Essays and lectures. 1872. p. 164 seq.

²⁾ Zie Schäffle, Kapitalismus und Socialismus, 1870, p. 459.

³⁾ Zie vooral J. E. Cairnes, Essays on Political Economy, theoretical and applied. 1873. p. 232 seq.

op overmacht van de door de geschiedenis (het verleden) ontwikkelde bezitsverhoudingen ten nadeele van den arbeid die niets bezat, en op overmacht van het groot-bezit op het klein-bezit.

Daarom kwam uit economische begrippen langzamerhand het denkbeeld op, of er niet iets meer te doen was dan altijd het begrip van negatieve vrijheid, van *laissez-faire*, op den voorgrond te stellen: of niet de voorwaarden van het bestaan en van den strijd der economische belangen beter moesten worden afgebakend. Op twee punten of questiën zag men dan ook allengs de aandacht der verschillende landen zich vestigen: of er niet perken waren te stellen aan de heerschappij der groote kapitalen, zoo als die in de naamlooze vennootschappen vooral zich had weten te vestigen: en of het zoogenaamde kleine bezit, het belang der kleinere handwerksbazen niet eenigszins meer moest worden verzekerd en beveiligd? En daarbij werd dan ook wel degelijk ter harte genomen het vraagstuk, wat men zou kunnen doen, om den arbeidersstand weder tot een gezond lid van de menschelijke maatschappij te maken. Met andere woorden, men begon het vormend beginsel der staathuishoudkunde te eerbiedigen en te waardeeren. Een econoom moest meer kunnen doen, dan zich te onthouden en eenvoudig de armen over elkander te kruisen: wel degelijk behoorde tot zijn taak een beschutting der economisch zwakkeren tegenover de sterkeren. Economie was — zoo redeneerde men nu — een kunst. Haar taak was niet enkel verklaren, maar ook helpen. De vorige opvatting ging bijkans alléén uit van het begrip dat er vaste natuurwetten in het economische leven der volken waren, natuurwetten waaraan niet te veranderen viel, die onder alle hemelstreken dezelfde bleven. Doch de fout was, dat men op die wijze voor werk der natuur hield, wat veeltijds slechts werk der

geschiedenis was: men durfde dan niet veranderen, terwijl het menschenwerk juist wijziging en hervorming toelaat. Reeds daarom moest Economie een kunst, een remedie zijn, omdat er in de maatschappij niet één economische wil is, omdat de maatschappij bestaat uit een groepeerings van bezitters van gedeeltes en gedeeltentjes, die ieder hun eigen beschouwing en inzicht op het terrein van productie en bevrediging der behoeften hebben. Zij moeten een zekere leiding gevoelen. Niet uitsluitend op den weg van beneden naar boven, de natuurgroei, maar ook op de hand, die van boven af de richting aanwijst, moet gelet worden. Dit vormend element nu der Economie was dus geheel en al verwant aan kunst, het leidde tot organisatiën, waarbij het begrip van *laissez-faire* op den achtergrond geraakte. Tegen het technische, zelfs het artificieele, was bij zulk een nieuwe beschouwing geen volstrekt bezwaar. Dit alles viel samen met een eenigszins breeder opvatting van het Staatsbegrip, dat tot nu toe ook veel te veel alleen van de negatieve zijde was beschouwd en behandeld. Een positief ingrijpen van den Staat in sommige economische vraagstukken werd nu wel degelijk geleerd. Men moest zich losmaken van het denkbeeld, dat inmenging van den Staat op het terrein der Economie op zich zelf onmiddellijk reeds schadelijk werkte: men moest niet alles willen overlaten aan de kracht der publieke opinie, of aan het beginsel van „self-help”, zoo als de Manchesterschool wilde. Wel is waar zijn allen het er over eens dat de interventie van den Staat voorzichtig moet worden gebruikt: het is een sterke medicijn die soms nadeelige gevolgen achterlaat, en die waarlijk niet te veel moet worden gebruikt; absolute grenzen der staatsmacht zijn hier niet te geven; alléén de omstandigheden kunnen in elk bijzonder geval bepalen, of en in welke mate de Staat handelend moet optreden, — maar dit stond vast: aan de nega-

tieve beschouwing zoowel van Staat als van vrijheid werd de rug toegekeerd.

Door deze drie begripwijzigingen naderden nu de Economisten het terrein door de Socialisten ingenomen.

Van de denkbelden, door sommige Socialisten over de arbeidersquestie, over het sociale idee en het begrip van solidariteit, over organisatie van eenige elementen geuit, werd in de Economie weder kennis genomen.

Dit acht geven op sommige theorieën der Socialisten werd met des te grooter ijver voortgezet, naarmate ook de Economie begreep dat zij niet meer kon volstaan met het voordragen en toepassen van enkele stellingen. Indien die stellingen iets wilden beteekenen, dan moesten zij voortvloeien uit een algemeene beschouwing der menschelijke maatschappij. In dat verband met de leer der maatschappij moesten die waarheden telkens kunnen worden teruggebracht: door dit verband moest zij eerst haar kleur en vorm ontvangen. Met andere woorden, elk Economist heeft langzamerhand begrepen dat zijn wetenschap als uitgangspunt, als basis vorderde de leer, die men nu éénmaal -- zij het met een zonderling gebouwen naam -- noemt de Sociologie. Het is van het hoogste belang, zoo erkennen tegenwoordig alle wetenschappelijke beoefenaars der staathuishoudkunde, de Sociologie goed te bewerken. De vraag of de samenleving der menschen rust op 't eigendom, dan wel op de verhoudingen der menschen onderling, kan geen onverschillige zaak zijn. Het beginsel dat de groep der familie als éénheid van alle betrekkingen wordt gesteld in plaats van het individu, den enkelen mensch, moet noodzakelijkerwijze een gansch andere plooi aan onze verdere economische opvattingen geven. Sinds nu Auguste Comte in breede trekken voor het eerst die Sociologie schetste, is men, wat scherpste van begrenzing en nauwkeurigheid van détails betreft,

nog niet zeer ver gevorderd. De namen der beoefenaars kunnen hier geteld worden. In Frankrijk heeft Le Play in zijn *Réforme Sociale* kostbare bijdragen gegeven: Lorenz Stein heeft wat Duitschland aangaat nieuwe, niet altijd juiste gezichtspunten geopend: de Belg Quételet heeft in zijn *Physique Sociale* een schoon programma en fragment geleverd: slechts Engeland, zich aansluitende aan en tegelijk weerleggende vroegere studiën van Bentham, later van Buckle, heeft in onze jaren werkelijk flinke stappen gezet op het terrein der Sociologie. Van verschillende zijden uitgaande, hebben in dat Engeland — om slechts een tweetal namen te noemen — Maurice en Herbert Spencer in de laatste jaren die wetenschap wat nader aan haar einddoel gebracht. Bij Maurice is hoofdzaak de samenhang, de groepeerings der Maatschappij. Hij verduidelijkte in zijn „*Social Morality*”, helderder dan vóór hem was gedaan, dat het menschedom nimmer als een massa van éenheden en atomen mocht worden beschouwd: dat de menschen ook in hun verhoudingen en betrekkingen niet iets te kiezen hadden, maar dadelijk een band vonden, den familieband, en dat uit het bestaan van dien band zooveel kon worden verklaard: dat wij dus altijd te doen hadden met een samenhangende bewerkte maatschappij. Als onder de gouddelvers van Californië zich iets vormt wat wij maatschappij noemen, dan komen dadelijk die oude verhoudingen en vormen van samenhang aan den dag. Herbert Spencer op zijn beurt wees in zijn boek: „*The Study of Sociology*” — waarin hij wel is waar meer een methode gaf om de Sociologie goed te bestudeeren, maar onder het uitéenzetten der methode de regelen der wetenschap zelve toch telkens besprak, — vooral op de vervorming en ontwikkeling der maatschappij. De altijddurende golvingen en stroomen op de oppervlakte werden door hem bispied. Hij is de man die de wet der evolutie op de maatschappij gaat toepassen, en nu het tempo van die eeuwige

wisseling poogt te bepalen. Hij wijst aan hoe die evolutie uit den aard der zaak een zeer langzame moet zijn, en hoe de menschen te zorgen hebben, niet door straffe strengheid hunner bepalingen of door het onsamenhangende hunner maatregelen die evolutie te stremmen. Op het gecompliceerde van al de verschijnselen, die op de wisselende oppervlakte der maatschappij zich voordoen, wordt door hem de aandacht gevestigd, en de plasticiteit der vormen van die verschijnselen goed omschreven. Vooral wordt door hem de waarheid duidelijk gemaakt, dat op het veld der maatschappij elke groei van iets nieuws een vernietiging van iets ouds onderstelt, en dat men zich in een eeuwige vormwisseling bevindt. Elke maatregel, dien wij nemen met het oogmerk om een doel te verwerkelijken, is een uitgangspunt van andere feiten, die wij niet voorzien. Die in een metalen plaat een bult opmerkt, en ze met zijn hamer zoekt te effenen, veroorzaakt door den hamerslag op andere punten der plaat nieuwe oneffenheden. En Spencer, die beschouwing tot haar consequentieën leidende, poogt ons te vervullen met zin en vatbaarheid om in de maatschappij alles kalm en rustig op te nemen: hij wil een gevoel van placiditeit opwekken, dat in onze oogen dikwijls met scepticisme en fatalisme nauw is verwant.

Dit staat echter vast, dat ook de Economisten beginnen te begrijpen, dat zonder een ijverige studie der Sociologie hun eigen wetenschap min of meer in de lucht hangt, en als van zelve kwamen nu de constructies der Socialisten hun bij zulk een onderzoek als te gemoet. Die stelsels zou men dikwijls kunnen noemen de droomen van phantasten over Sociologie. Maar het is goed ook de illusies, ook de hersenschimmen der menschen op dit gebied te kennen: vooral daar al deze weefsels of spinnewebben meestal, zij het in de grilligste en soms ruwste vormen, een denkbeeld omringen, waarvan ook de Economisten van dezen tijd een hefboom zoeken

te maken, te weten dat elk particulier bezit tevens een bezit ten dienste van anderen moet worden. Een ieder exploiteere zijn eigen bezit en goederen zooveel als hij maar kan, maar hij overwege dat hij 't ook moet doen ter wille van anderen.

Dit alles nu in aanmerking nemende, op dit alles lettende, is men er toe gekomen in onzen tijd de positie der Socialisten eenigszins beter te begrijpen.

Een man die in zooveel opzichten aan onze eeuw lessen heeft uitgedeeld, heeft ook hier een voorbeeld gegeven: ik bedoel Goethe.

Daaris misschien geen boek van Goethe dat voor onzen tijd merkwaardiger is dan zijn Wilhelm Meister, en vooral daarvan de Wanderjahre. Men herinnert zich dat die Wanderjahre de opvoeding van een man door en in de wereld behelzen. Daarvoor laat de dichter nu zijn romanheld zwerven en reizen — geen drie dagen mag hij uit eigen beweging ergens vast vertoeven — en laat hij hem in allerlei combinaties en tooneelen verwijlen. Doch let wel op, overal waar Meister toeft en droomt en peinst, dringt zich naast de oude trits der vroegere godheden, het Ware, het Schoone en het Goede, een nieuwe godheid, een nieuw beginsel naar voren: het Nuttige; het nuttige, voorzoover het door arbeid en vlijt wordt tot stand gebracht. Het was alsof Goethe de opkomst gevoelde van die nieuwe macht der XIXde eeuw, de Industrie, en alsof hij voor zijn held dit nieuwe feit wilde idealiseeren.

Welnu, op één van zijn omzwervingen komt Meister nu ook op het kasteel van een edelman, die geheel in den geest der „Aufklärung” van de 18de eeuw is opgevoed, die van geen godsdienst, overlevering, mythologie, legende of fabel wil weten, maar die de verbeelding en gedachten van een ieder slechts op het ware en nuttige wil vestigen. Spreuken in dien geest versieren de wanden. Soms bestaan die spreuken

slechts in enkele woorden, en Wilhelm Meister houdt zich bezig die spreuken of woorden te ontraadselen. Zoo zijn in 't oog vallend op den muur geschreven deze woorden: „Besitz und Gemeingut“. En Wilhelm Meister wendt zich tot de bevalige jonge bewoonsters van 't kasteel en vraagt om uitlegging. De ééne, Hersilie, meent dat de spreuk ontleend is aan de Oosterlingen die op alle muren de spreuken van den Koran meer vereeren dan juist verstaan. Doch Juliette antwoordt: „Laten wij de weinige woorden omschrijven, dan zal de zin dadelijk duidelijk worden,“ en na eenige opmerkingen der anderen begon zij 't aldus te verklaren: „Een ieder beschouwe het als zijn taak, het bezit, dat hem door de natuur of door het lot gegund is, te waardeeren, te behouden en te vermeerderen: laat hij met al zijn bekwaamheden zoo ver om zich heen grijpen als hij maar reiken kan: maar hij bedenke altijd daarbij, hoe hij anderen daaraan kan doen deelnemen. Want slechts in die mate worden vermogende lieden geschat, als zij anderen laten genieten.“ En dadelijk waren nu allen in den kring met voorbeelden bij de hand, en ieder wedijverde, ieder overtrof zichzelf en de anderen om aan die lakonische woorden recht te doen wedervaren. „Waarom, zoo luidde het, vereert men den vorst? Is het niet, omdat hij een ieder aan 't werk kan zetten, hem daarin kan helpen en begunstigen, en dus een ieder als 't ware in zijn absolute macht kan doen deelen? Waarom ziet ieder op tot den rijke? Is het niet, omdat deze, de meest hulpbehoevendste van allen, zich overal deelnemers van zijn overvloed wenscht? Waarom benijden alle menschen den dichter? Omdat zijn natuur de mededeeling van wat hij dicht noodig maakt, ja de mededeeling zelve is. De musicus is gelukkiger dan de schilder: persoonlijk, direct strooit de eerste aan ieder welkome gaven uit, terwijl de tweede slechts dan geeft, wanneer de gift zich van

hem afscheidt." En nu ging men verder steeds voort en kwam men tot deze gedachten: „De mensch moet elke soort van bezit goed vasthouden, hij moet zich tot een middelpunt maken, vanwaar het gemeenschappelijk goed kan uitgaan: hij moet egoïst zijn, om geen egoïst te worden: alles bij elkander houden, opdat hij vrijgevig kan zijn. Wat beteekent het, bezit en goed aan de armen te geven? loffelijker is het zichzelve als rentmeester voor hen te gedragen. Dit is de zin der woorden: bezit en gemeenschappelijk goed. Niemand taste het kapitaal aan; de vruchten en renten daarvan moeten toch in den loop der tijden aan allen toebehooren.”

De woorden van Goethe schijnen ons een sleutel toe om de Socialisten te begrijpen.

H O O F D S T U K II.

PLATO'S REPUBLIEK EN HET GRIEKSCHE SOCIALISME.

De geschiedschrijver der socialistische stelsels begint, waar hij een denkbeeld, een indruk poogt te geven van Plato's Republiek of Staat, een stout waagstuk. Nooit zal hij misschien zoozeer verlangen de gave te bezitten van zijn lezers in geheel vreemde toestanden te kunnen verplaatsen en te doen leven. Want Plato's Republiek is een buitengewoon phantasie-stuk, vol stoute omtrekken, kloeke beelden en edele groepen. Die 't wil genieten moet buiten 't platte, alledaagsche leven zich kunnen stellen. Daarbij is de vorm waarin het ons wordt gegeven verrukkelijk schoon, natuurlijk en eenvoudig: fijner en keuriger dan tegenwoordig de vormen zijn waarover wij te beschikken hebben. Een waar kunststuk. Men zou het niet beter kunnen vergelijken dan met ernstige verheven muziek. Een symphonie, waar de partijen rijk zijn geschakeerd, waar alles tot één harmonie samenstemt: schoon, breed, diep en fijn tegelijk. Maar om die symphonie goed te waardeeren, moet men als 't ware eerst in de goede stemming gebracht zijn. Met andere woorden, vóór dat het eigenlijke stuk, de Republiek, meer verstaanbaar kan worden gemaakt, moet men een blik werpen op het Grieksche maatschappelijk leven, waar als zoovele kiemen de gegevens te vinden zijn, waarover Plato dan beschikt, waarmede hij werkt.

De grieksche samenleving toch was in economisch op-

zicht zoo verschillend van de onze. Reeds dadelijk treft de omstandigheid, dat de maatschappij berustte op een naast elkan- der samenzijn van een aantal kleine politieke gemeenten, steden, die het platteland in den omtrek in eigendom hadden: in dien omtrek werd dan de akkerbouw door de bewoners uit de steden verricht, want de Grieken kenden geen dorpen. In elk der politieke gemeenten of steden was nu een kaste van slaven, die het grove werk deden: de slavernij en de arbeid der slaven was dus de grondslag waarop het zich behagelijk gevoelen der anderen berustte: zij was het steigerwerk dat wij wegdenken, wanneer wij het tot stand gekomen gebouw bewonderen. Elk van de burgers van zulk een politieke gemeente of stad liet nu in zijn huis door de slaven bijna alles verrichten wat hij noodig had: het huis, het huisgezin met zijn slaven, deed en vervaardigde al hetgeen waaraan in het huis behoefte was: een arbeidsverdeeling in het groot was er dus van zelve in de stad niet: want het meeste werd door de eigen slaven verricht. De zuiver productieve industrie stond dus in die steden op eenvoudigen voet. Grooter omvang had daarentegen de handel genomen ten gevolge vooral der vele colonisaties, die als vogelvluchten uit de moederstad waren weggetrokken, maar de betrekking tot die stad steeds behielden.

Doch het hoofddenkbeeld, het doel van ieder burger, die handel dreef of in de industrie werkte, was niet in de eerste plaats om zeer rijk te worden. Trouwens zij kenden nog het begrip van kapitaal niet in zijn economische beteekenis: kapitaal was voor hen eenvoudig een schat: zij beschouwden kapitaalsrente als woeker: en hij, die geld opnam, deed het niet om met dit geld een nieuwe productie te beginnen, maar omdat hij 't bepaald noodig had voor zijn behoefte, dus voor de consumptie: hij boog 't hoofd voor dengeen die hem het zoo noodzakelijke geld wel wilde leenen, en hij wist dat hij zwaren

interest, een woekerrente, zou moeten betalen: hij had geen andere uitkomst. Het begrip van crediet was dan ook eigenlijk den Grieken grootendeels vreemd, wat een wissel was hun niet goed bekend. Dat alles werkte dus een opvatting in de hand, die de Grieken deed neerzien op het winnen van geld door industrie. Wel deed deze en gene zijn slaven arbeiden en geld verdienen, en vorderde dan van hen het «*antième*,» doch zoo iemand was niet geacht. Men heeft het voorbeeld van Isocrates. De blijspeldichters hielden niet op hem te plagen, omdat zijn vader door zijn slaven fluiten had laten maken, die hij verkocht. Lessing zegt daarvan: «De dichters lieten hem in hun comedies steeds den toon der fluiten van zijn vader hooren.» — In die steden of staten werd nu bijna geen belasting opgebracht, omdat de door de steden veroverde streken den staat moesten onderhouden. Dan werden voorts de armere burgers met milde giften vrijwillig door de rijkere onderhouden: terwijl het zuidelijk klimaat de behoeften van een elk tot een minimum terugbracht.

Onder zulke verhoudingen leefde nu in elk dier steden of staten in den glans der jonkheid een volk, dat zeer idealistisch het leven opvatte, waarvan ieder burger zijn leven beschouwde als een kunststuk, 't geen te verwerkelijken was. Kunst nu onderstelt spel, lichtheid en gemakkelijkerheid van beweging en zijn; te werken, te arbeiden, te zwoegen is onedel, is eerloos. Neen, men moest leven in een ideeënwereld, spelend leven. Bij sommigen wordt dat denkbeeld zeer hoog opgenomen, gelijk bij dat Grieksche volk voor het eerst het feit voorkwam, dat men met liefde stierf voor een idee. De naam van Socrates is voor altijd aan dat feit verbonden. Bij de meesten was dit denkbeeld natuurlijk niet zoo diep, niet zoo bewust doorgedrongen, doch bij allen was toch een fijne aan kunst verwante opvatting aanwezig, Taine noemt den

Griekschen geest: *«esprit fin, adroit, ingénieux.»* Zij zijn een volk van artistes, een volk van smaak, van keus, bij wie mannelijke en vrouwelijke hoedanigheden wondervol zijn saamgesmolten, waar een volmaakt evenwicht tusschen het passieve en actieve, het in zich opnemende en scheppende, het individuele en universeele is te bespeuren: een volk dat zoo goed het onderscheid aan de wereld heeft aangetoond tusschen het eenvoudige en het platte. Stelt u slechts de omstandigheid voor dat Theocritus, de herdersdichter, hier zangen dichtte die een werkelijkheid ademen, niet iets gekunstelds zijn, zooals de pastoraal-idyllen der latere volken. Een voornaam lediggang behoorde nu bij zulk een leven. Aristoteles vindt in dien eisch der Grieken om aldus te leven, den besten bewijsgrond voor het voortduren der slavernij. Wanneer het mogelijk zou kunnen wezen — zoo droomde de wijsgeer — dat ieder werktuig op het bevel van den meester aan 't werk zou kunnen gaan, wanneer de weversklos eens van zelf zou kunnen schieten in 't weefsel, dan, ja, dan zou de meester geen slaven meer noodig hebben. Hij voorspelde de taak der machines. En Antiparus, een Grieksch dichter uit den lateren tijd (Cicero's tijdgenoot), begroette juist de uitvinding der watermolens, om het graan te malen, als bevrijding der slavernij en herstelling van de gouden eeuw. Nu was zwoegende arbeid voor een ieder weggenomen: zonder arbeid kon men leven ¹⁾).

¹⁾ Ziehier het schoone vers van Antiparus, volgens de vertaling van Christian Graf zu Stolberg (1782):

Schonet der mahlenden Hand, o Müllerinnen, und schlafet
 Sanft! es verkünde der Hahn euch den Morgen umsonst!
 Däo hat die Arbeit der Mädchen den Nymphen befohlen,
 Und itzt hüpfen sie leicht über die Räder dahin,
 Dass die erschütterten Achsen mit ihren Speichen sich wälzen,
 Und im Kreise die Last drehen des wälzenden Steins.
 Lasst uns leben das Leben der Väter, und lasst uns der Gaben
 Arbeitlos uns freun, welche die Göttin uns schenkt.

Wil men nog sterker voorbeelden? Bij Plutarchus, in het leven van Lysurgus, lezen wij het woord van een Spartaan, die op een dag der terechtzitting te Athene was. Er werd gesproken van iemand aan te klagen wegens landlooperij. „Toon mij den man — zoo riep de Spartaan uit — dien men straffen wil, omdat hij als vrij man leefde.” Zoo levende in het trotsch genot van zich mensch te gevoelen, koesterden zij allen denzelfden eerbied voor het begrip Schoonheid. Uit het hart van elken Griek was het verhaal bij Homerus gegrepen. De oude lieden in den Trojaanschen raad zitten samen beraadslagend wat te doen, nu ter wille van een vrouw het gevaar zoo dreigend nijpt: daar gaat langs hun vergadering die vrouw, Helena, en zij vergeten hun kommer en zien haar bewonderend en zwijgend aan, terwijl zij in haar volle schoonheid voortschrijdt. En even dikwijls werden die andere verzen van Homerus geprezen uit het derde boek van den Ilias (vers 64 en volgende), waar schoon te zijn opgevat wordt als een taak door de Goden aan de menschen opgelegd, en waarnaar hij, die deze gift gekregen heeft, nu voortaan zijn leven moet inrichten. „Verwijt mij niets — zegt Paris tegen Hector — niemand kiest 't vrijwillig uit, een schoon man te zijn.” Op alles werkte nu zulk een levensopvatting in, op de huizen, wier fresco's schoone gestalten en sierlijke beeldengroepen vertoonden: op den oorlog, die in de eerste plaats werd beschouwd als een nobel oefenspel om lichaam en geest te harden. Geprezen te worden was het hoogste dat men op aarde kon verkrijgen ¹⁾.

¹⁾ Voortreffelijk is naar mijn inzien het Grieksche leven, uit 't oogpunt der kunst, weergegeven door den zoo oorspronkelijken Engelschen dichter Landor, en wel in zijn Pericles en Aspasia, en voorts in de verzen getiteld Hellenics. Daar zweeft een geur van den Hymettus over enkele van die korte gedichten.

Het geheele leven der Grieken draagt nu tevens een sociaal, soms geheel socialistisch karakter. Elke stad of staat in Griekenland berustte op de gedachte, dat de mensch eerst iets werd door den staat, dat de burgers geheel en al opgingen in den staat. Het gemeenschappelijk nut of belang, door den staat vertegenwoordigd, was het hoogste. De vrijheid van de stad werd hooger gesteld, ja onderdrukte soms geheel en al de vrijheid der burgers in de stad. De kinderen behoorden in de eerste plaats aan den staat, dan eerst aan het huisgezin. Het testament was oorspronkelijk onbekend: het maatschappelijk belang van den staat, niet de wil of de willekeur van het individu, regelde de erfopvolging. Zoo dachten alle Grieksche steden en staten er over; en één daarvan, Sparta, had aan dat vaag socialistisch beginsel een zeer concrete uitdrukking en vorm gegeven. Dat Sparta, voor ons zoo vreemd, met zijn gemeenschappelijke maaltijden, met zijn bijna onmogelijk schijnende tucht, met zijn op denzelfden voet ingerichte opvoeding voor meisjes en jongens, met zijn door den staat bepaalde huwelijken, met zijn dood aan gebrekkige kinderen, die den staat geen nut konden doen: dat Sparta was een werkelijkheid, stond daar als een toonbeeld, een model. Een Xenophon, hoe zacht van aard hij ook was, deed niet anders dan op dat Sparta als voorbeeld wijzen; en in Creta zien wij geheel dezelfde inrichting der gemeenschappelijke spijziging. Er was in de praktijk dus een feitelijk socialisme; de verdeling der landerijen in enkele Grieksche staten hing met dat denkbeeld samen; de armen — wij zagen 't reeds — leefden overal op kosten van de rijkeren in den staat.

Ziedaar dan in 't kort de Grieksche maatschappij, met haar uitgangspunt: de stad. Aristóteles maakte dan ook den mensch van nature tot een stadsburger (*ζῶον πολιτικόν*). De stad of staat en het samenzijn aldaar, dat is, volgens hem, de natuur

en de aanleg der menschen. Er wordt in de stad zeer weinig met handen en inspanning van krachten gewerkt; de rug mag zich niet ter aarde krommen; zeer veel wordt daarentegen aan de kunst geofferd en geïdealiseerd; tegen de stoutste combinatie en techniek in het rijk der gedachten ziet men niet op. Alles eindelijk leidt tot een gemeenschappelijk leven in de stad. Die steden zijn niet groot. Wat wij 't Grieksch leven noemen, verwerkelijk zich in betrekkelijk kleine kringen. Alles is begrensd, bepaald, maar binnen die lijnen glashelder. Men zou op het leven der Grieken het vers van Alfred de Musset kunnen toepassen: *„mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre.”* Hier is niets vaags, niets wat aan het oneindige doet denken. Oostersche denkbelden, middeleeuwsche gedachten zullen later den trek tot 't geheimzinnige met zich brengen: hier in Griekenland is van die soort van verzuchting niets te vinden. Alles kan door het oog en door het verstand omvat worden. De lucht is zoo helder, de lijnen en vormen van het land zoo vast, de bergen niet al te hoog. Het ideaal van zulk een volk is het Parthenon, 't marmeren Huis van Athene, de tempel aller burgers, met de zuilenreeks en daarboven de gebeitelde platen, waarop in reliëf de optocht der panathenaeische feesten: een geheel dat te overzien was, en dat, in de hoogte op den rotsburg staande, met zijn evenredige vormen helder afstak tegen den blauwen hemel.

In zulk een atmosfeer moet men zich nu denken, wanneer men de Republiek van Plato ¹⁾ gaat lezen. Wij moeten ons voor-

¹⁾ Wij bevelen hier aan de vertaling van de Republiek van Plato door Dr. D. Burger Jr., in Amsterdam bij onzen uitgever in 1849 uitgekomen. Wij zullen naar de pagina's van die editie steeds verwijzen.

stellen omstreeks 400 jaren voor de geboorte van Christus in Athene te leven, dáár op een dag zachtken opwandelen met Socrates en Glauco naar den Piréus, om de processie der burgers bij een nieuw feest te zien: wij moeten er de gasten willen wezen van Cephalus en van zijn zoon, en vertrouwelijk in dien kring des avonds blijven om Socrates in al zijn gaven van scherpzinnigheid en redeneerkracht te bewonderen. — Indien wij ons de vraag stellen, wat nu in deze samenspraken der Republiek wordt bedoeld, dan blijkt het ons weldra dat Socrates met eenige van zijn jongere vrienden nagaat wat rechtvaardigheid en wat onrechtvaardigheid is. Een breed onderzoek daarnaar wordt door Socrates ingesteld, waarbij hij, na veel eigenaardige voorstellingen te hebben weerlegd, tot de slotsom komt, dat, wanneer een ieder zijn eigen werk doet, dát rechtvaardigheid is (p. 141—152). Voor den Staat is er rechtvaardigheid, wanneer allen, werklieden, krijgsvolk en overheden, ieder hun eigen taak doen. Voor het individu, voor den mensch is er rechtvaardigheid, wanneer alle deelen en vatbaarheden zijner ziel, zoowel de heerschende als de gehoorzamende, ieder hun eigen werk verrichten. Op breede wijze wordt hier alles gebouwd op een zeer verheven arbeidsverdeeling: een ieder der organen, zoowel in den Staat als in den mensch, moet het zijne doen: een ieder moet één zaak verrichten, en dat wel zijn eigene ¹⁾.

De groote vraag is nu: hoe komt Socrates of Plato tot dat resultaat? Let wel, dat hij zich slechts afvraagt wat rechtvaardigheid in het algemeen voor den mensch is. Ten einde het probleem nu voor den mensch te onderzoeken, gaat hij eerst een oplossing zoeken in den Staat. In den Staat is

¹⁾ Zie vooral George Grote, *Plato and the other Companions of Socrates*, in three volumes, 1865, vol. III. p. 211.

alles grooter, dus gemakkelijker te zien. Het zijn dezelfde letters, maar veel grooter (p. 58). Een volmaakt parallellisme wordt dus door Plato aangenomen tusschen den mensch en den Staat. De Staat is slechts de mensch in 't groot, zegt Plato, een denkbeeld dat Hobbes later in zijn *Leviathan* ook op zijn wijze zal uitwerken. De Staat, die door Plato nu wordt beschreven en geconstrueerd, is dus slechts het middel om er achter te komen wat rechtvaardigheid voor den mensch is. Het individu is een staatje op zeer kleine schaal.

En nu gaat Plato dan zijn Staat zoo goed mogelijk construeeren. Om het ideëel begrip van rechtvaardigheid te bekomen, bouwt hij een ideëelen staat op, buiten alle werkelijkheid om ¹⁾. Die ideëele Staat wordt nu echter slechts in groote omtrekken geteekend; enkele deelen daarvan worden dan meer uitvoerig uitgewerkt en geschilderd. Plato vestigt dien Staat geheel en al op het denkbeeld der arbeidsverdeeling, en op de aangeboren ongelijkheid der burgers, een denkbeeld dat hij waarschijnlijk uit het kastenwezen van Egypte heeft overgenomen en geïdealiseerd ²⁾. Hij onderscheidt nu onder de burgers van zijn Staat drie rangen, drie categoriën van elementen. Op den ondersten rang staat de massa van het volk, de menigte, de handwerkslieden en landlieden: den middelsten rang nemen de wachters in, zij die den Staat beschermen en bewaken, en op wie de veiligheid en zekerheid van den Staat berust: en op den hoogsten trap staat de overheid, uit de rij der wachters gekozen. Terwijl wij nu over het algemeen zeer weinig hooren van den ondersten rang, de massa, die Plato op haar gewone wijze laat voortleven, met arbeidsverdeeling, met particulier eigendom en in afzonderlijke

¹⁾ Zie Grote's *Plato*, deel III. p. 151.

²⁾ Karl Marx, *Das Kapital*. Zweite Auflage. 1873. p. 381.

familien: houdt Plato zich 't meest bezig met het wezen en de opvoeding der twee hoogere rangen, en vooral met den stand der Wachters.

Wij moeten ons den stand der wachters denken als het zout, het hartige element van den Staat, het element dat alles bij elkander houdt, het beste deel. Zij zijn in de eerste plaats de krijgers, die in den oorlog tegen 't buitenland den Staat behoeden, en voorts in 't binnenland hen bedwingen die niet aan de wetten willen gehoorzamen. Zij zijn goed gewapend, staan in vaste slagorde en zijn meesters in den wapenhandel. Zij zijn de goede wachthonden van den Staat, scherp van waarneming, vlug en krachtig, moedig en vurig en toch vriendelijk jegens hun medeburgers. Bij hun geestkracht paren zij geschiktheid om wijs te worden. In getal zouden wij hen misschien — als wij ons voorstellen dat Plato zich een Staat als Athene van 20,000 burgers denkt — op een duizendtal kunnen rekenen. Plato noemt dit cijfer niet uitdrukkelijk, doch Aristoteles vermeldt het ¹⁾. Dit duizendtal wachters wordt nu door Plato in de meest stevige organisatie verbonden. In een vast kamp plaatst hij hen, waar zij gemeenschappelijk zullen leven, in volmaakte gemeenschap zijn geordend, en het beeld van het meest absolute socialisme zullen vertoonen.

Plato gaat nu op uitvoerige wijze na, hoe zij daarvoor moeten worden opgevoed, en hoe zij te zamen moeten leven.

Vestigen wij eerst den blik op de opvoeding der wachters. Om namelijk het type van den wachter te krijgen is een volmaakte tucht, een lange oefening en een behoorlijke opleiding noodig, zoo als onze soldaten gedrild en geëxerceerd worden. Die opleiding en exercitie is nu echter geheel en al in overeenstemming met de Grieksche zeden en levenswijze. De

¹⁾ Zie Grote's Plato, III. p. 206.

twee zaken, die zij allereerst moeten leeren, zijn muzenkunst (muziek) en gymnastiek. De gymnastiek ook voor het lichaam, om dat geschikt te maken voor den krijg: de muzenkunst voor den geest. — Tot de muzenkunst behooren natuurlijk ook de poëzie en de verhalen van allerlei aard. Maar men moet bij de opvoeding der wachters streng kritisch te werk gaan in het meêdeelen dier poëzie en dier verhalen. Men moet zorgen dat aan de kinderen, die tot wachters bestemd zijn, geen onzedelijke sprookjes aangaande de goden verhaald worden, zooals er zoovele bij de dichters voorkomen. Neen, die kinderen mogen niet kunnen onderstellen dat een godheid een bron van kwaad kan zijn; voor hen moet elke godheid een beginsel en bron van goed wezen. Zij moeten weten dat een God alleen tot verbetering straft: dat hij niet van gedaante of gestalte kan verwisselen, maar te volmaakt is om zich zelve te veranderen, en te waarachtig dan dat hij het onware zelfs in den vorm niet zou haten. Zij moeten geen akelig sombere voorstellingen van de onderwereld hooren, om niet voor den dood bevreesd te worden. Hun mogen geen klachten over de gestorvenen worden voorgezongen, die hen week zouden kunnen maken. Zij mogen geen gedichten of verhalen lezen, die aantoonen dat goden of helden door hartstochten worden beroerd en meêgesleept. Slechts die verzen, die ingetogenheid aanprijzen, mogen hun studie zijn. Tot zelfs in den vorm der verzen moet voor hen zoo min mogelijk van de waarheid worden afgeweken. Liever moeten zij dus epische dan dramatische gedichten lezen, omdat in die laatste toch altijd leven wordt gegeven aan gefingeerde personen, en de dichter, die alles mededeelt, zich zelve terugtrekt. En wat nu de muziek betreft: op dat terrein zijn voor de wachters weekelijke en klagende zangwijzen volstrekt te verwerpen; slechts ernstige, krachtige en eenvoudige muziek is

goed te keuren ¹⁾. Beide, muzenkunst en gymnastiek, moeten nu vooral de ziel op 't oog hebben: men zoekt dus de juiste harmonie van kracht en zachtmoedigheid aan te kweken: want de gymnastiek ontwikkelt de geestkracht en de muzenkunst de geschiktheid voor de wijsbegeerte. Bijna een nieuwe godsdienst of godsvereering stelt Plato voor hen in: hij duidt de verhalen der Grieksche mythologie haast op rationalistische wijze: hij legt ze zóó uit, dat zij allen naar een zedeleer, een bepaalde ethica, heenwijzen. En die zedeleer bestaat dan uit de meest strenge regelen en gewoonten, wier afwijking verboden en gestraft wordt.

Zóó opgevoed wonen dan de Wachters allen in hun legerplaats, hun kamp in den Staat. Zij worden onderhouden door de lagere standen der burgers, door de handwerkslieden en landbouwers. Zij leven in een toestand even verwijderd van rijkdom als van armoede. Zij mogen — en hierop komt alles aan — in geen afgesloten eigen woningen leven, geen

¹⁾ Treffend is het de overeenkomst te zien van Milton en Plato over de kracht der ernstige muziek in de opvoeding. Men leze de schoone plaats van Milton in zijn beroemden brief over de opvoeding gericht aan Mr. Hartlib. Milton wenscht dat *„the pupils should recreate and compose their travailed spirits with the solemn and divine harmonies of music heard or learnt, either while the skilful organist plies his grave and fancied descant in lofty fugues, or the whole symphony with artful and unimaginable touches adorn and grace the well-studied chords of some choise composer: sometimes the lute or soft organ stop waiting on elegant voices either to religious, martial, or civil ditties, which, if wise men and prophets be not extreemly out, have a great power on dispositions and manners, to smooth and make them gentle from rustick harshness and distempered passions.”* Minder diepe geesten, bijv. Locke in zijn *„Thoughts concerning Education”* prijzen liever het dansen dan de muziek aan. Zie hierover ook Maurice, *Learning and Working*. 1855 p. 104, 105, 106. 107 en 197.

privaat-eigendom bezitten: en voorts moet onder hen gemeenschap der vrouwen bestaan.

Wij zijn hier aangeland tot de uiterste grens van het Socialisme. Allereerst zien wij onder hen volstreckte gemeenschap van goederen. Geen particulier bezit, geen persoonlijk eigendom mag worden toegelaten. En de reden daarvan is volgens Plato duidelijk. Er moet een vaste band van gemeenschap onder hen aanwezig zijn, en die band zou te niet gaan, verwijdering zou er ontstaan, zoodra de woorden »mijn» en »dijn» door ieder op andere dingen worden toegepast. De vereeniging, waarin de meeste menschen die woorden van dezelfde zaken gebruiken, zal het meest bloeien. Er moet onder de wachters volkomen solidariteit zijn. Het geluk of het ongeluk van éenen moet door allen als het hunne worden aangemerkt. Plato vergelijkt den stand der wachters met den toestand van den enkelen mensch (p. 172), »want wanneer iemand onzer zijn vinger stoot, dan ondervindt, door het nauwe verband tusschen lichaam en ziel, ons geheele wezen daarvan een onaangename gewaarwording, en dan zeggen wij in dien zin, dat de mensch pijn heeft aan zijn vinger, en ditzelfde geldt van ieder deel van den mensch, zoo wat smaak als genot aangaat. Als dus één der burgers eenigen voor of tegenspoed ondervindt, dan zal de gansche vereeniging zich dat het meest aantrekken, en zich mede verheugen of bedroeven.» Daarvoor moeten zij dus geen eigen huizen, geen eigen land, geen geld bezitten: al wat zij krijgen moet gelijkelijk verdeeld worden. Niemand mag iets voor zich alleen bezitten, maar allen bezitten alles gemeenschappelijk. In gemeenschappelijke maaltijden vereenigen zij zich. Kortom alle zorgen zijn dan weg, en zij gevoelen zich door die gemeenschap als één lichaam. Éenzelfde onderlinge belangstelling koesteren zij in alles.

En dit wordt nog sterker door de gemeenschap van vrouw en kinderen, die Plato onder zijn wachters wil invoeren. Plato gaat bij het uitwerken van dit denkbeeld uit van 't beginsel der volmaakte gelijkheid van man en vrouw. Het verschil zit hoofdzakelijk alléén in 't geslacht en in de mindere kracht van de vrouw. Maar man en vrouw hebben denzelfden aanleg. Voor de vrouw wordt dus volmaakt dezelfde opvoeding geëischt als voor den man, wanneer die vrouw tot den stand der wachters zal behooren. Ook die vrouwen worden krijgshaftig opgeleid. Ook voor haar zijn de regelen der muzenkunst en der gymnastiek. De beste uit de vrouwen moeten daarvoor worden gekozen en opgevoed, om met de wachters, op gelijke wijze als die wachters om te gaan. Indien nu die vrouwen aldus zijn opgevoed, dan moeten zij met de wachters in volkomen gemeenschap leven: doch volgens vaste regelen: want de overheden regelen geheel dit geslachtsleven, en wel zoo dat alle hartstocht, alle impulsie van 't oogenblik geheel en al buitengesloten is (p. 169). „Dus moeten er feesten worden vastgesteld, waarop wij de bruiden en bruidegoms zullen samenbrengen, en offers en liederen, die onze dichters bepaaldelijk voor die verbintenissen moeten maken; en de bepaling van het getal dier verbintenissen moeten wij aan de overheden overlaten, opdat zij zooveel mogelijk hetzelfde getal van wachters in stand houden, met bijrekening van oorlog, ziekte en andere rampen, opdat onze vereeniging zooveel mogelijk noch te groot noch te klein worde. En hiertoe moeten wij ook een kunstige wijze van loten verzinnen, opdat de slechteren bij elke verbintenis aan het lot, niet aan de overheid, de schuld geven.” — De kinderen uit dergelijke verbintenissen geboren zijn dan kinderen van allen. De pasgeboren kinderen worden opgenomen door daartoe aangestelde overheden, gekozen uit de mannen of vrou-

wen of uit beiden. En de schoone en gezonde kinderen moeten dan naar de minnezaal worden gebracht, maar de zwakke en verminkte kinderen moeten heimelijk uit den weg worden geruimd. De Staat voedt de kinderen verder op. De vader- en moedernaam is weg, en is overgegaan in het begrip van collectieve paterniteit of materniteit. Allen zijn nu bloedverwanten, broeders en zusters, kinderen en ouders. Er bestaat een volmaakte onderlinge genegenheid.

En dit alles wordt alzoo door Plato voorgeschreven, opdat de wachters zich aan niets zouden hechten, noch aan goederen, noch aan vrouw en kind, maar geheel en al leven zouden voor den Staat, geheel en al aan den Staat zouden toebehooren. Wanneer dan ook die gemeenschap van goederen en van vrouwen en kinderen is tot stand gebracht onder de wachters, dan rekent Plato dat zij volmaakt één zijn, in gemeenschappelijke vreugde en droefheid. De kleine rampen, waaronder wij gebukt gaan, kennen zij niet eens: zoo als het vleien der rijken, de zorgen en verdrietelijkheden die uit de opvoeding der kinderen, het geldwinnen en de noodzakelijkheid van bedienden te houden ontstaan: het maken van schulden en het twisten over geldzaken: het overlaten zijner bezittingen aan vrouwen en bedienden en wat men al daarbij onaangenaams ondervindt, — zij hebben er niets mede te maken. Zij behooren alleen den Staat, en zijn volkomen geschikt om als het bolwerk voor den Staat op te treden ¹⁾.

De stand der wachters vormt de ware kracht van den Staat. Plato houdt zich nu ook nog wel bezig met de hoogste orde van zijne rangen, met de overheid. Voor ons doel behoeven wij dit punt echter niet breed te ontwikke-

¹⁾ Zie ook John Stuart Mill, *Dissertations and Discussions*, deel III, Edit. 1867. p. 375 en 376.

len. Wij vermelden slechts dat de overheid uit de besten der wachters wordt gekozen. Het moeten wijsgeeren zijn, die aan het hoofd van den Staat zich bevinden. Zij moeten daarvoor nog wederom een lange, lange opvoeding ondergaan: een quadrivium. En die opvoeding bestaat vooral in een voorzichtig omwentelen van de ziel, zoodat zij de voorstellingen der zinnen leeren begrijpen en opvatten als afschijnsels van de werkelijkheid. Uit de schemering moeten zij langzaam gebracht worden tot het licht. Plato gebruikt daarbij het schoone beeld, waarbij hij de menschen voorstelt als gebonden in een onderaardsch hol, en zóó geboeid, dat zij slechts vooruit naar den muur kunnen zien, en geen zijwaartsche beweging met het hoofd kunnen maken. Achter in de hoogte is een opening in 't hol, en dáár een weg, waarop zwijgende en sprekende menschen, die vaten en beeldwerk op 't hoofd dragen, zich voortbewegen: langs den weg is een schutting of muur, waardoor alleen de vaten of beelden boven over den muur aan 't licht komen: en nog verder naar achter in de hoogte brandt een groot vuur, dat de schaduwen dier door menschen gedragen kunstgewrochten tegen den overstaanden kerkerwand doet zien. De arme gevangenen kennen niets dan de schaduwen tegen den wand; de voorwerpen door welke deze worden veroorzaakt zien zij niet; het schijnsel van het vuur noemen zij het licht; de zon zelve hebben zij nooit aanschouwd. Werden zij op eens losgemaakt en gedwongen uit het hol op te staan en voort te treden in 't volle licht, dan zouden zij pijn lijden door dat licht en de schijnbeelden van vroeger voor meer waar houden, dan hetgeen men hun nu liet zien ¹⁾. Dus is een voorbereiding en leiding noodzakelijk.

¹⁾ Zie over dit beeld van Plato ook E. J. Potgieter, *Bakhuizen van den Brink*, 2de — 5de aflevering, p. CCLXXVI seqq.

Die tot overheid worden bestemd, moeten dus jong worden uitgekozen en een ganschen cursus van wetenschappen, mathesis enz, doorloopen. Zij moeten de koningen en wijzen worden, en regeeren dan absoluut. Dit alles wordt nader door Plato beschreven, evenals de verschillende staatsregelingen, die aangenomen kunnen worden. Wij hebben genoeg gezegd, om te doen zien hoe Plato zich zijn ideëelen Staat voorstelt. Hij heeft dien Staat dus geconstrueerd en tegelijkertijd het idee der rechtvaardigheid gevonden, want de Staat is het uitgedrukte beeld der Rechtvaardigheid, een ieder doet daarin zijn eigen werk.

Of nu de wachters, waarop die Staat berust, gelukkig zullen zijn? Die vraag kan nog oprijzen. Plato beantwoordt ze bevestigend, terwijl hij het stoicijsche begrip van deugd ontwikkelt. Maar in allen geval, dit is niet de hoofdzaak. De Staat moet gelukkig zijn, niet de wachters alleen (p. 122). De organisatie der wachters is slechts het middel voor een grooter doel.

Plato erkent voorts zelf, dat zijn Staat een ideëele Staat is (zie p. 185 en 319). Het kan zijn een aristocratische Staat (p. 247), of wel een koninklijke monarchale Staat (p. 301—305). Dichters worden er niet in toegelaten (p. 320); wijsgeeren geven den toon. — Elders heeft dan ook Plato de werkelijke staatstoestanden besproken in zijn dialoog „over de Wetten”.

Men weet dat Plato, na zijn dialoog over de Republiek afgewerkt te hebben, eenige andere stukken wilde schrijven om te laten zien, hoe het idee en stelsel, in de Republiek vooropgesteld, kon werken. De „Timaeus” behoort waarschijnlijk tot die groep, doch beweegt zich geheel en al buiten ons onderwerp, en heeft betrekking tot het stelsel van den goddelijken Kosmos. Daarentegen is er van den dialoog, die

op den eigenlijken toestand der Republiek van toepassing is, slechts een zeer klein fragment over. Het draagt den naam van de Kritias ¹⁾. Die „Kritias” verwijst naar een niet afge- werkt episch gedicht van Solon, waarin deze wetgever en staatsman een merkwaardig krijgsbedrijf der Attische burgers beschreef, hetwelk hij gehoord had van de priesters der go- din Athene te Saïs in Egypte. Het was de veldtocht en verovering der inwoners van Attika tegen de dreigende hor- den van het onmetelijk eiland Atlantis, een bedrijf 9400 ja- ren vóór de Christelijke tijdsorde gesteld. Het was dus een mythe en legende. En Plato ging nu het Attika van die dagen schilderen, dat ingericht was juist zoo als de Repu- bliek den ideëlen toestand schetste, met den stand der wachters van beide seksen, met gemeenschap van vrouwen en kinderen. Attika was dus uitnemend toegerust tegen den schok der benden van Atlantis. De geweldige worsteling zal dan ook beginnen. Kosmische ideeën van een strijd van na- tuurkrachten mengen zich daarbij. De beraadslaging der Goden begint. Atlantis zal zinken . . . doch het fragment breekt plotseling af.

Ziedaar dan het muziekstuk der Republiek van Plato, met zijn breede en fijne toetsen. Wij willen er thans eenige opmerkingen ter verdere waardeering en kritiek aan toevoegen.

Reeds onder de tijdgenooten bij de Grieken werd dadelijk die stem van kritiek vernomen. Wel trof het hun niet zoo sterk als het ons vreemd en verwarrend voorkomt. Bij de Grieken overheerschte het staatsbegrip geheel en al de maatschappij, en dán — Sparta was een werkelijkheid en toonde in de praktijk veel van hetgeen Plato dichtte. Zoo

¹⁾ Zie Grote's, Plato. III. p. 294 —300.

had dan ook de wijsgeer Pythagoras, ruim 150 jaren vroeger, in 't algemeen een vaste aanéénsluiting en enge gemeenschap als leefregel aan zijn leerlingen geboden. Doch tegen het Communisme, dat Plato nu tot den hoeksteen van zijn Staat maakte, kwam toch Aristoteles op. Daargelaten nog de tegenwerping, dat de wachters zich moeilijk gelukkig in zulk een toestand konden gevoelen, meende Aristoteles dat het consequent doorvoeren van Plato's conceptie een onmogelijkheid zou zijn ¹⁾. De éénheid van den Staat werd — zoo meende Aristoteles — niet bereikt door de strenge scheiding der orden en rangen. En eindelijk de gemeenschap — zelfs als ze in praktijk was te brengen — was niet goed: „want hetgeen aan de meesten gezamenlijk toebehoort wordt het minst verzorgd.” De gemeenschap der vrouwen en die algemeene bloedverwantschap door de gemeenschap der kinderen zou slechts uitwerken, wat Aristoteles noemt „een waterige genegenheid.” Het was een weinig zoet, vermengd met veel water. „Beter de neef van weinigen — zoo sprak Aristoteles — dan de broeder van duizenden.” Dus zou de onderlinge belangstelling in de goederen niet groot zijn, en evenmin zou er te roemen vallen op de onderlinge genegenheid. Integendeel, de gemeenschappelijkheid zou een bron van allerlei twisten worden. En Aristoteles, zich beroepende op de menschelijke natuur en op het verschil der hartstochten, neigingen en begeerten der menschen, richt hier tegenover Plato weder de twee zuilen van 't gebouw onzer samenleving op: het persoonlijk eigendom en den persoonlijken familieband. Wij hebben niet noodig er iets aan toe te voegen.

¹⁾ De heer Dr. Burger heeft de beoordeeling van Aristoteles achter zijn vertaling van Plato's Republiek ook vertaald uitgegeven. Zie p. 354, 365.

Onze waardeering zou op nog gansch andere punten de aandacht vestigen.

Beproeven wij het een oogenblik op het standpunt van Plato te staan, dan treft ons het volgende. Allereerst dit: dat Plato een zeer onafgewerkte schilderij heeft gegeven, een groot tafereel, waarvan slechts één groep volledig en fijn is afgeschilderd, en al het andere in omtrek, in schets is gelaten. En juist op die andere in schets ons voorgestelde partijen komt het toch aan: op dien derden rang, op de massa, de menigte, de lagere maatschappelijke aardlagen, de lagere *couches sociales* zoo als men tegenwoordig zegt. Het lot en zijn dier leden van lageren stand is een hoofddoel in den Staat. Plato nu zegt weinig van hen, maar constateert alleen dat zij burgers zijn, dat zij het produceerende element van den Staat vormen, en dat bij hen de gewone verhoudingen van eigendom, verkeer en familie bestaan. Met andere woorden: het socialisme der wachters en hun organisatie is socialisme slechts voor een deel van den Staat. Het is geen socialisme voor den geheelen Staat. Het ideaal kan dus niet ééns geheel en al verwezenlijkt worden. Zóó consequent het toe te passen tot alle maatschappelijke rangen, durft zelfs Plato niet. — In de tweede plaats merken wij op, dat slechts de lagere maatschappelijke rangen mogen produceeren, terwijl de wachters slechts geoefend worden tot grooter volkomenheid van lichaam en geest, en in voornamen lediggang leven. Het socialisme van Plato is dus in geen enkel opzicht een productieve associatie. Daarin verschilt Plato's socialisme van alle moderne theorieën van dien aard. De wachters vinden alles wat zij noodig hebben hun toegereikt. Voor hen wordt de belasting geheven. Zij zijn bijna ambtenaren. Plato aecht het onmogelijk, dat iemand tegelijk voor den Staat en voor zich zelven zorgt, en scheidt dus, steunende op zijn opvatting van arbeidsver-

deeling, geheel en al van elkander af den kring waarin men voor den staat werkt, en den kring waarin men voor zich zelven werkt. Hij teekent dus — en ziedaar een derde opmerking — twee geheel afgezonderde sferen. Want anders komt er corruptie, dringt het eigenbelang ieder oogenblik binnen in de sfeer der politieke toestanden, en is bederf en verrotting het resultaat der vermenging. De ééne kring wordt nu ook geheel anders ingericht dan de andere. De ééne Staat van Plato bevat dus twee Staten, de ééne stad twee steden. Wel zou men het met een beeld uit onze tegenwoordige tijden kunnen redden, en zeggen, dat het Socialisme der wachters als het ware de gecompliceerde locomotief is, die de eenvoudig ingerichte goederenwagens moet voorttrekken. Maar beide kringen bestaan niet uit doode voorwerpen, doch uit menschen. Het dualisme zal dus — de geschiedenis trouwens heeft het dikwijls geleerd — verkeerd werken, daar men bij de wachters hoogmoed en gevoel van verachting voor het volk zal vinden. Dat volk zal zich natuurlijk vernederd achten, want al hebben zij ook op hun lagere orde den rang van burgers, zij zullen telkens als machines door de hogere rangen worden beschouwd en behandeld, en jaloerschheid en botsing zal het gevolg zijn.

Letten wij nu nog op enkele details van het boek, en wel hoofdzakelijk op het leerstuk der vrouwen en het daarmee samenhangende vraagstuk der bevolking. Wij zagen dan in Plato een warm apostel der gelijkstelling van man en vrouw, een voorstander van wat wij tegenwoordig zouden noemen: de emancipatie van de vrouw. De bewoordingen van John Stuart Mill en van Henry Fawcett zijn niet sterker dan de uitdrukkingen van den Griekschen wijsgeer. Het werk van man en vrouw ten opzichte van het staatswezen is geheel

gelijksoortig, zegt Plato. Onder de burgers heeft geen vrouw, omdat zij vrouw, of geen man omdat hij man is, een eigen werk, vrouwen en mannen hebben deel aan alle bezigheden, maar in alles is de vrouw zwakker dan de man. Overigens geldt dezelfde regel voor de vrouwen als voor de mannen. Niet alle mannen zijn tot alles bekwaam. „Wij zeggen dus, spreekt Plato, dat de ééne vrouw aanleg voor geneeskunst of muziek heeft, en de andere niet: dat de ééne geschikt is voor den oorlog en de lichaams oefeningen, en de andere niet: dat eenige vrouwen van wijsgeerig onderzoek houden, en anderen dat haten: eenige moedig zijn, andere geen moed hebben: eenige voor wachteressen kunnen dienen, andere daarvoor onbruikbaar zijn.” — Met die opvatting der taak van de vrouwen hangt nu ook samen Plato's beschouwing van het leerstuk der bevolking. Inderdaad is het standpunt, dat Plato hierbij inneemt, niet zoo geheel verschillend van dat van Malthus. Zoowel Plato als Aristoteles ijverden tegen het kwaad der overbevolking. Men ziet uit hun geschriften, dat zij beiden burgers waren van hoogbeschaafde kleine staten, die met angst uitzagen of de voorhanden middelen van bestaan wel toereikend waren voor het steeds aangroeiend cijfer der burgers. Daarom moet er bij de wachters gezorgd worden, dat er niet meer kinderen zijn dan volstrekt noodig is. Daarom werd het voortbrengen van kinderen een door den Staat geregelde functie, een plicht, geplaatst buiten de impulsies der hartstochten. Men moge glimlachen over al de bepalingen, die Plato hieromtrent geeft; maar zeer zeker gaan wij te ver, wanneer wij de schouders over zulke ideeën ophalen. Overweegt het feit dat Aristoteles — de wijste der wijzen — den „abortus” voor zijn Staat gaat regelen. — Hand aan hand met deze beschouwing van Plato over de bevolkingsquaestie, gaat nu zijn op-

vatting over de materieele welvaart van een Staat. Ook hier reikt hij de hand aan geheel nieuwerwetsche denkbelden. Wanneer men toch de voortreffelijke bladzijden opslaat uit het vierde boek der Beginselen van Politieke Economie van John Stuart Mill, en daarvan nog eens naleest het zesde hoofdstuk „over den stationnaircn toestand”, dan zal men zien dat Plato en Mill hier niet veel verschillen. De toestand der wachters is even ver van weelderigen rijkdom als van armoede, en komt vrij wel overeen met de voorstelling van Mill, die het jagen naar rijkdom, die drang om steeds meer te produceeren, dat dringen, dat worstelen, dat elkander met den elboog stooten, om maar vooruit te komen, niet juist de gelukkigste toestand van een volk rekent. De quaestie is niet of iemand die rijk is nog rijker moet worden, maar wel, dat niemand arm zij.

Dit zijn opmerkingen gegrond op een lezing van Plato's Republiek op zich zelve. Wanneer wij voorts Plato's phantasie in betrekking stellen tot de eeuwen, die sinds zijn leven zich in de geschiedenis ontwikkeld hebben, dan zien wij ieder oogenblik punten van aanraking, vooral in zooverre de Republiek een zeer ethisch en theocratisch karakter had, in zooverre zijn staat een middel van opvoeding was, en die stand der wachters een godsdienstige consolidatie van den Staat bedoelde, ten einde de heerschappij der wijsgeeren mogelijk te maken. En wij hebben hier niet enkel op 't oog de ideeën der Nieuw-Pythagoreeërs, die Grieksche secte, welke, met die de Neo-Platonici, omstreeks den leeftijd van Christus opstond, en voor haar volgelingen op gemeenschap van leven de klem legde: neen, wij zouden den blik verder willen richten, en wel op bepaalde verschijnselen sinds het eindigen der antieke wereld. Telkens toch, wanneer in de geschiedenis getracht wordt soortgelijke ethische en theocratische gedachten te verwezenlijken, ziet

men instellingen en inrichtingen opkomen, verwant aan het socialistisch leven der wachters in Plato's republiek ¹⁾. Denkt slechts aan de Middeleeuwsche maatschappij, met haar ridders en met den stand der priesters. De kloosters en later de orde der bedelmonniken kwamen al vrij wel overeen met het hoofddenkbeeld, dat ten grondslag lag aan de organisatie van Plato's wachters. De goederengemeenschap is hier op dezelfde wijze toegepast, en het coelibaat der priesters, door Gregorius VII ingesteld, heeft toch eigenlijk — hoe vreemd het klinkt — een gelijksoortig doel als de vrouwen-gemeenschap der wachters bij Plato. Deze laatsten mochten aan niets uitsluitends dus ook niet aan ééne echtgenoot zich blijvend hechten, maar geheel aan den Staat toebehooren; de priesters moesten geheel en al de aanraking met de vrouw en 't huwelijk schuwen, om volkomen gehuwd te zijn met de Kerk.

Het zijn slechts aanwijzingen, maar die ons Plato's Staat toch beter doen verstaan. Indien men alles begrijpt, vergeeft men ook alles. De vergiffenis is hier wel niet noodig: maar waar de gedachte zoo stout haar vleugelen uitslaat als in Plato's republiek, daar moet men, als men de vaart wil volgen, bijzonder voorzichtig wezen niet te vast aan eigen traditie te blijven hangen. Er is een éénheid der Historie en der gedachten. De mensch van gisteren verschilt in 't wezen der zaak niet hemelsbreed van den mensch van heden. Het zonderlinge is schijn: de éénheid werkelijkheid.

¹⁾ Zie hierover vooral C. Zeller, *Der Platonische Staat in seiner Bedeutung für die Folgezeit*. Sybel's *Historische Zeitschrift*, 1859. Erstes Heft.

H O O F D S T U K III .

DE GRACCHEN EN HET ROMEINSCHЕ SOCIALISME.

In een gansch andere sfeer dan bij de Grieken worden wij verplaatst, zoodra wij sporen van 't Socialisme bij de Romeinen pogen na te gaan. Bij de Grieken loste alles zich op in een bespiegeling en een idealiseering. Wij durfden de Republiek van Plato vergelijken bij een muziekstuk, en zeer zeker wordt daarin de dichterlijke, bijna phantastische zijde van het vraagstuk ons getoond. Bij de Romeinen is daarentegen alles gericht op maatregelen en handelingen — kortom, op de praktijk. De vorm van hun Socialisme is te vinden bij mannen van actie en van beweging; niet bij wijsgeeren, maar bij staatslieden.

Om die enkele Romeinsche staatslieden, voorzoover zij een min of meer socialistisch plan voordroegen (en de gebroeders Gracchus zijn hier de beste typen), goed te begrijpen en te waardeeren, is het echter noodig ze als het ware in 't midden van hun volk te plaatsen. Wij zullen dus eerst beproeven een blik te doen werpen op de Romeinen, vooral met betrekking tot hun economische opvattingen en toestanden.

Wij moeten ons dan dadelijk een geheel ander volk voorstellen dan de Grieken. Wel is later veel van de Grieken ontleend: wel is, zoo als bij de geheele oudheid en dus ook bij de Grieken, de slavernij een fundament der maatschappij:

maar hier zijn dadelijk alle grondslagen der maatschappij zóó aangelegd, dat het geheel groote evenredigheden kan aannemen: wij vinden ons niet geplaatst in zulke kleine omtrekken als in de staatjes van Hellas. Letten wij nu op de personen, dan treffen ons dadelijk de trekken van uiterlijken ernst en van practischen zin. Die ernst teekende zich in het gezag van den vader met zijn vaderlijke macht, in den eerbied dien de moeder van het huis, de matrona, afdwong. De Romeinsche patriciërs, de senatoren, brengen die eigenschap als vasten vorm in het staatsleven over, spreiden een graviteit ten toon, waarvoor de Grieken bijna geen woord hebben. Alle vormen, die de Romeinen in hun leven gebruiken, hebben dan ook zulk een beslist en bepaalden zin. De Grieken wilden het leven als een verheven spel opnemen: zij niet. In hun rechtshandelingen komt dat bepaalde dan ook steeds uit; zij gebruiken ééne formule, waarvan zij nimmer afwijken, doch die nu ook als vaste voorwaarde der daad moet gebruikt worden; vergeet men ze of spreekt men haar verkeerd uit, dan is de handeling nietig. Geheel de Latijnsche taal heeft als vorm der gedachten iets zeer bepaalds. Het zijn weinig woorden, maar die niet gemist kunnen worden: een taal en stijl om op marmer te beitelen. In inscripties is de Romeinsche geschiedenis geschreven. Aan dien uiterlijken ernst voegde zich hand aan hand de practische zin. Het *ποιεῖν* der Grieken, hun doen en scheppen, waaruit het woord poëet is afgeleid, wordt een *πράττειν*, een practisch handelen. De Griek wilde een schoon leven doorleven: dat was zijn doel en tegelijk zijn belooning: als een kunstenaar dichtte hij zijn leven: de Romein heeft bij al zijn daden een vast resultaat op het oog. „Quid agis?” (wat doet gij?) is zijn gewone vraag bij de begroeting. De Romeinen zijn in de oudheid een volk als de Engelschen,

die tot spreekwoord hebben: „handsome is what handsome does.” Daardoor zijn nu de Romeinen ook in het economisch leven geworden het volk van de daad en van de organisatie. Wel hebben die daden, die steeds een onmiddellijk doel willen bewerken, iets hards. Zij hebben een scherpen, snijden-den kant. Daar is iets onverbiddelijks in hun logica, in hun omspringen met de feiten in het dagelijksch leven. Men gevoelt dit het levendigst, wanneer men de bladzijden uit „de Re Rustica” van Cato opslaat, nadat men het Economicum van Xenophon heeft gelezen. De uitstekende Prevost Paradol, wien zelve een Attische geest was toebedeeld, heeft dit onderscheid zoo goed opgemerkt en uitééngezet in deze woorden ¹⁾: „Welk een les — zoo schreef hij — welk een tegenstelling vormt het, om over hetzelfde onderwerp den volkomensten Griek en den Romein bij uitnemendheid te hooren! Zij spreken elkander tegen, woord voor woord, zonder elkander te kennen, en het is zoo gemakkelijk om hun stellingen, één voor één, tegenover elkander te plaatsen. „Wat wij op het land buiten gaan zoeken (zegt Xenophon) is het aangenaamste verblijf, dat het zachtst is voor onze vrouw, het meest gewenscht voor onze kinderen, het lachendst voor onze vrienden.” — „De handel (zegt Cato) is vol wisselvalligheid; groote rente is als woeker verboden; beter is dus de landbouw; dat bedrijf geeft een soliede winst, die anderen niet in de oogen steekt.” — „Indien één uwer slaven ziek wordt (zegt Xenophon tot zijn vrouw), dan moet gij uw best doen hem goed te verplegen,” en zij antwoordt: „Zeer zeker, het zal mijn grootste genoegen zijn, want als ik hen verzorg, zullen ze er mij te meer om liefhebben.” — „De

¹⁾ Zie Prevost Paradol, *Nouveaux Essais de Politique et de Litterature*, en daarvan het artikel over Xenophon.

landbouwer (zegt Cato) verkoope den ouden os, de wol, de huiden en het gereedschap, dat hij niet meer gebruikt, het oude ijzer, de oude slaven, de zieke slaven, en zoo hem nog iets onnuts overblijft, hij verkoope het; het zij voor den huisvader een wet dat hij weinig koopt, maar veel verkoopt. De heer van 't huis (zoo vervolgt hij) moet, wanneer hij op zijn landerijen komt, vragen wat men gewerkt heeft; zoo er niet genoeg afgedaan is en men zich verontschuldigt met de woorden, dat eenige slaven ziek zijn, moet hij antwoorden: „Zijn er zooveel zieke slaven, hoe komt het dan, dat op de rekeningen het bedrag voor levensmiddelen zoo hoog is opgevoerd?” — „Het is een gave der Goden (spreekt van zijn kant Xenophon) om met zachtheid en met overredingskracht te kunnen regeeren,” en hij voegt er dit bewonderenswaardig gezegde aan toe: „diegenen mijner slaven, die gevoelig zijn voor een woord van lof, behandel ik als vrije mannen.” Tot dusverre Prevost Paradol over den harden kant der economische denkbeelden bij de Romeinen. Dat scherpe, dat consequente maakte hen echter tot meesters van al wat organisatie op het terrein der Economie mag heeten. Let slechts, wanneer men een uitwendig bewijs daarvan wil zien, op hun voortreffelijke wegen, als stralen uit één middelpunt (de stad Rome) uitschietende en, allengs de geheele wereld met een netwerk overdekkende. Als men nog heden in Europa betrekkelijk woeste en bergachtige streken reist, en men eensklaps langs den bergrug een vasten uit steenen gehouwen weg betreedt, dan weet men dadelijk dat men op Romeinsch werk staat. — Let voorts op hun organisatie der wetenschap van 't Recht; daarin zijn de Romeinen de meesters van een ieder geworden. Hun begrippen en hun vormleer zijn hier alléén goed, en zoo uitstekend, dat zelfs de theorie der Econo-

mie ¹⁾ nog soms het best cijfert met de bepalingen door de Romeinen voor onze economische waarheden in de excerpten van het Corpus Juris gegeven. Het begrip van geld is voor goed door den jurist Paulus vastgesteld. Het zijn altijd vaste vormen en een organisatie die als een gareel steunt en leidt. — Die geest van organisatie werd nu ook op den Staat toegepast. De Romeinsche Staat vertoonde dus waarlijk niet die socialistische trekken, die 't Grieksche staatsleven kenmerkten. Bij de laatsten ging alles op in den Staat; bij de Romeinen is de Staat een vaste orde van gelederen, waarbij hij, die op den laagsten rang stond, moeite kon doen om tot den hoogsten, 't aandeel in de regeering, te komen. Bij zulk een opvatting van den Staat waren er onder hen meer bepaalde staatsfunctiën te vinden dan bij de Grieken. Belastingen waren er bij de Romeinen. Van staatscrediet werd reeds gebruik gemaakt. Het tributum b. v. was toch eigenlijk een leening wegens de krijgskosten, die dan later uit den buit werd terugbetaald: tijdens den oorlog met Numantia werd een leening gesloten onder verband der belastingen van het volgende vijftal jaren. Alles wijst bij de Romeinen op sterke staatspressie, doch niet op een alles verzwelgen door den Staat zoo als bij de Grieken. Het heil van den Staat is de hoogste wet, heet het: het is nog niet de éénige wet: de Staat eerbiedigt den kring van 't individu, erkent de privaatrechten en privaatrechten, al moesten deze soms zwijgen waar

¹⁾ Zie Roesler, Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie. 2 Edit. 1871, p. 219, 220; de studie van H. von Scheel, die wirthschaftlichen Grundbegriffe im Corpus Juris Civilis, in Hildebrand's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1866, deel I, p. 324 seqq; en voorts Rodbertus-Jagetzow, Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes. 1869, II. p. 197.

het Staatsbelang het eischte. Op den voorgrond staat organisatie van alle kringen.

Wie de Romeinen in hun economisch zijn en werken wil begrijpen, moet verder letten op dat wat wij zouden kunnen noemen: hun consumtie-standpunt. De Romeinen toch waren dappere krijgers, maar hadden niet veel denkbelden om eigendommen te produceeren. Niet altijd sluiten de krijgsmanswetenschap en de staathuishoudkunde elkander uit. Wij mogen niet vergeten, dat het somtijds militairen geweest zijn, die het best economische waarheden hebben uiteengezet: een Xenophon, een Vauban, een Carnot ¹⁾ zijn in dit opzicht bekend genoeg. Maar bij de Romeinen is dat verband der twee wetenschappen slechts bij zeer zeldzame uitzondering te vinden. De Romeinen waren eigenlijk alleen meesters in het verbruik. Rijkdommen veroveren op andere volken, ze weg te nemen en te verteren, dat scheen voor hen hoofdzaak. Zij waren — wanneer men nu 't woord maar niet zoo letterlijk wil opvatten als Bastiat ons wil beduiden — in dit opzicht een ware Roofstaat. Hun industrie was dan ook weder alleen de industrie, die in elk huis door de slaven voor de oogenblikkelijke behoefte werd gewerkt. Het werd als iets zeer begeerlijks beschouwd, wanneer men op die wijze niets behoefde te koopen: van een rijk man heet het bij Petronius: „ge moet niet denken dat er iets is, dat hij behoeft te koopen; alles wordt thuis voor hem vervaardigd (omnia domi nascuntur)”. Hun handel was grootendeels een handel in weelde-artikelen, want de gewone zaken werden door de slaven gemaakt, en voor zaken van minder waarde waren de transportkosten veel te duur. Handel is ook eigenlijk in Rome ge

¹⁾ Zie over Carnot's verdiensten in dit opzicht: de *Mémoires sur Carnot par son fils*, 1869. II. p. 479, en ook I. p. 105 seqq.

minacht, en de bekende woorden van Cicero (*de Officiis*, I. 42): „zij handelen niet nèt, die koopen om dadelijk te verkoopen, want zij kunnen niet winnen als zij niet verschrikkelijk liegen,” wijzen vrij juist den graad van achting aan, waarin kooplieden zich daar mochten verheugen. Zelfen produceerden dus de Romeinen niet veel. Doch op hun krijgstochten door de geheele wereld was verovering en plundering bij hen schering en inslag. Zij hadden dus te beschikken over een massa rijkdommen, vooral over geld, dat zij door hun schattingen overal wisten te verkrijgen. Als zij soms waren en goederen kochten van overwonnen natiën, b. v. van Klein-Azië, dan betaalden zij die inwoners van Klein-Azië met het van hen weggenomen geld. Vaste regel werd dus bij de Romeinen het gebruik der productie van vreemde volken, en een gebruik in overdaad en weelde: een ware vernietiging, zoo improductief mogelijk. Dit leidde natuurlijk tot inwendig bederf en verval. Schitterende bladzijden zijn ons bewaard over dat verteren in vollen overdaad in den roman, die later in Nero's tijd door Petronius is geschreven. Wij bedoelen het *Satyricon*, een der lichtzinnigste en elegantste boeken die ooit 't licht hebben gezien, vol tooneelen die ons doen denken aan de dagen van Parijs onder Napoleon III. Het gastmaal van Trimalchio te Napels is een sociale bladzijde, die sommige hoofdstukken van Honoré de Balzac haast doet verbleeken. Het zijn tafereelen van het dagelijksch leven; doch nergens is een gezonde levenstoestand, nergens degelijke arbeid te bemerken; men leest slechts van speculaties, en, zoo deze winst hebben opgeleverd, van verkwisting. Het spel en het geld schijnen in die latere dagen de drijfveeren die alles in beweging stellen.

Eéne uitzondering was er echter altijd op dit vernietigen en verteren. Op één terrein werkten de Romeinen wel degelijk

productief. Wij noemen de landbouwtoestanden. De geschiedenis van het grond-eigendom en van de bebouwing en verdeeling daarvan is haast de geheime geschiedenis van het Rome ten tijde der republiek. Al zeer spoedig maakten de Romeinen zich meesters van alle akkers, eerst in den onmiddellijken omtrek van Rome, later in geheel Italië. En die grond werd nu door hen bewerkt. Zij veroverden alzoo het land voor de tweede maal: eerst hadden zij 't gedaan met het zwaard, nú met den ploeg. Die landbouw werd niet alleen practisch, maar allengs ook wetenschappelijk economisch door hen in toepassing gebracht. In de ontwikkeling der wetenschap van de Economie bekleeden dan ook de Romeinsche schrijvers over den landbouw een zeer eigenaardige plaats: eerst de auteurs „de re agraria”, later die „de re rustica”. Een Marcus Porcius Cato, een Columella, een Varro zijn in deze rubriek bekende namen. Wij zijn bij hen niet zoo als bij vele Grieksche schrijvers in 't rijk der gedachten of der verbeelding: neen, wij staan op vasten grond. In ons land werden zij vlijtig gelezen; in het schoone levensbericht, dat Thorbecke geleverd heeft over G. Wttewaall, vermeldt hij, hoe deze de auteurs „de re rustica” meer dan eens met de pen in de hand doorliep, om nog voor onzen landbouw regelen te vinden. Het onderscheid van den landbouw der Romeinen en den onzen bestond vooral hierin, dat wij aan den landbouw ook kapitaal ten koste leggen, terwijl de Romeinen hier alles door arbeid en arbeiders poogden te doen: trouwens zij hadden overvloed van slaven en kenden theoretisch niet goed de werking van het kapitaal: voorts was het getal hunner arbeiders op het veld reeds dadelijk zooveel grooter, omdat hun landbouwwerktuigen — men vergelijke de ploegen afgebeeld op oude Romeinsche munten — vrij onvolledig waren. Zij hadden dus op hetzelfde terrein en voor hetzelfde werk ongeveer

drie- à viermaal zooveel arbeiders als wij ¹⁾). Maar hoe dit zij: de geheele landbouw en landbouwstudie was bij de Romeinen het goede en gezonde element. Te midden van ontzenuwende weelde werden zij altijd op de natuur gewezen. Eenigszins vervulden die Romeinsche schrijvers over den landbouw dan dezelfde taak, die de auteurs der Physiocratische school in het Frankrijk der 18de eeuw volvoerden, toen Quesnay en zijn vrienden, te midden van toestanden van demoralisatie en ontbinding, hun landgenooten terug wilden brengen tot de zedenversterkende bebouwing van den grond en tot den verfrischenden adem van het landleven. En voor de Romeinen bleef landbouw lang de eenige rijkdom. Een Romeinsch vermogen bestond toch altijd het meest uit akkers. Als Plinius de Jongere in zijn Brieven (Ep. III:19) vermeldt hoe hij zijn vermogen heeft ingericht, zegt hij: „bijna alles, wat ik bezit, heb ik belegd in onroerend eigendom en landerijen; een weinig heb ik echter op rente gezet” ²⁾).

Het is nu uiterst eigenaardig, dat de sporen van het Romeinsche socialisme juist in dat voor de Romeinen zoo belangrijk element van de akkers zijn ontstaan. Toen de oorspronkelijke landbouw-toestanden bedierven: toen het steeds zich uitbreidend getal van slaven de produktie in 't groot aldaar mogelijk maakte ³⁾: toen concentratie der vele gronden in weinig handen, en absenteïsme der eigenaars toestanden in het leven riepen, welke aan die van Ierland doen denken: toen ontstond het agrarische proletariaat, en tevens

¹⁾ Zie ook W. Roscher, *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkte*, 2e Edit. 1861, p. 16, 17.

²⁾ Zie voorts Rodbertus, *zur Geschichte der agrarischen Entwicklung Roms*, in Hildebrand's *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1864, I, p. 206 seqq.

³⁾ Zie Marx, *das Kapital*, Ed. 1873, p. 344 en p. 756.

een poging om revolutionair te helpen en in te grijpen: een agrarisch Socialisme.

Trachten wij die poging wat nauwkeuriger te ontleden, en het streven der twee broeders Tiberius en Gajus Gracchus te verduidelijken. ¹⁾

Het was anderhalve eeuw vóór de geboorte van Christus. De Romeinsche Staat stond op het hoogtepunt van zijn macht en van zijn bloei. Sinds in den slag van Pydna, 168 jaren vóór Chr., het rijk van Macedonië was gevallen, was Rome de zetel geworden eener wereldheerschappij, zich uitstreckende van Gibraltar tot aan den Nijl. De worstelingen der verschillende overwonnen Staten, die nog poogden zich te ontwringen uit den knellenden handgreep van den Romeinschen overheerscher, waren slechts stuiptrekkingen van machtelozen. Dit had Spanje ondervonden, waar Viriathus een oogenblik zich dorst verzetten, en een beweging tegen Rome in 't leven riep, die bij den val van Numantia door Scipio Aemilianus geheel werd gefnuikt. Hetzelfde schouwspel had Carthago gegeven, dat door dien zelfden Aemilianus werd verbrand. Zóó ging Macedonië onder, waar nog eens een valsche Philippus opstond en alles wist op te heffen, doch slechts voor zeer korten tijd. Zóó viel voor goed Griekenland, dat nu door Consul Mummius geheel werd onderworpen en Corinthe in vlammen zag opgaan. Zóó was het gesteld met Klein Azië, waar het koninkrijk Pergamon, na het uitsterven der Attaliden, als erfenis aan Rome kwam; en even machteloos waren Syrië en Egypte, die met moeite hun status-quo konden handhaven. Rome overheerschte alles.

¹⁾ Wij volgen hier 't liefst Theodor Mommsen's *Römische Geschichte*, Dritte Auflage, 1861, Zweiter Band p. 1—128, en vooral de levens van Plutarchus.

Het was een aristocratische Republiek, die dat had gedaan, en deze heerschappij had gevestigd. Het Patriciaat in den Senaat gaf aan 't geheel de leiding, terwijl de Plebejische burgers in de volksvergaderingen en door hun organen, de tribunen, telkens hun wenschen te kennen gaven. Die aristocratie zat oogenschijnlijk zoo machtig en zoo vast mogelijk. Intusschen waren er echter hier en daar teekenen, die aan-
 wezen of schenen aan te duiden, dat de aanéengesloten macht van het patriciaat, in de vormen, waarin het zich tot nu toe gehandhaafd had, niet lang meer zou kunnen stand houden. Iets dat een omkeer voorspelde, zat in de lucht. Het viel samen met de wijziging, die de logica der feiten deed ondergaan aan de staatsmaxime, het staatsbeginsel, der aristocratie. Het patriciaat had namelijk altijd aan dit beginsel vastgehouden — een gedachte die het sterkst was uitgesproken door den juist zoo even gestorven Marcus Porcius Cato — dat Rome eigenlijk alléén Italië als gesloten staatsgeheel moest overheerschen, en de andere Staten slechts in een soort van clienteel moest houden, ze als quasi-onafhankelijke bondgenooten of toevoegsels moest beschouwen. Dit conservatieve beginsel, zich kenmerkende door een zekere zelfbeperking, was de grondslag van alles geweest. En ziedaar: dit denkbeeld moest worden opgegeven. De vreemde buitenlandsche verre gewesten wilden zich niet in de verhouding van clienteel schikken: zij hadden zich telkens verzet: legers waren dan gezonden: doch elke nieuwe overwinning maakte een sterker aan band leggen noodzakelijk, voerde telkens tot annexatie. Uit die annexatie vloeiden echter deze twee gevolgen voort. Vooreerst dat de staatsorganisatie van het patriciaat niet meer zoo goed het bestaande omgreep en vasthield — qui trop embrasse mal étreint —: de vroeger zoo gesloten rangen en gelederen werden vrij wat losser: het

bleven geen metalen cirkels meer. En in de tweede plaats brachten de vele nieuwe rijkdommen en schatten dier overwonnen en nu geheel onderworpen natiën 't bederf in de rijen van het patriciaat. Dit bederf sloop voort. Eens gewend en verwend aan 't tentoonspreiden van glans wilde men den stand van zijn rijkdom, zijn aanzien blijven ophouden. De verre ondernemingen wekten dan van zelve een speculatie-geest op, die op 't laatst niets meer ontzag. Het was maar al te waar: met den dood van Cato eindigde een bepaald tijdperk, een gansche generatie voor Rome. Hij had 't zelf bijna voorzien: toen hij de klacht slaakte: „wat zal Rome doen, als het geen vijanden meer te bekampen en te overwinnen heeft?” Welnu, Rome had geen vijanden meer. Het stond nu alléén overeind. Allen om haar heen waren neêrgeveld. Het was machtig en groot en doch reeds knaagden de kiemen van 't bederf. — Het patriciaat toch werd allengs een factie met een bekrompen adelspolitiek: tuk om slechts de eigen privileges te behouden, dus er op uit om de nieuwe namen te weren, het volk vleierende om slechts de macht te behouden, en inwendig door het geld bedorven. Van den anderen kant was de democratische partij, als wij haar aldus mogen noemen, nog niet goed ontwikkeld, niet gereed met een programma om het patriciaat te vervangen, en ook reeds, even als de patriciers, met een kanker in de borst, de geldzucht. — Het ware veel beter geweest als één der twee partijen had kunnen overwinnen. Doch daar dit niet mogelijk was, verkreeg men iets hybridisch, iets dubbelzinnigs.

De crisis kwam ditmaal niet voort uit de eigenlijke politiek, maar uit de sociale feiten, uit de landbouwtoestanden.

Wat was het geval? — De Romeinen — wij nemen hier het verhaal van Plutarchus over — waren gewoon geweest de landerijen, die zij op hun naburen in Italië veroverd

hadden, deels te verkoopen, deels als eigendom van den Staat te houden, en dan tegen een geringe huur aan de behoeftige burgers van Rome te verhuren. Doch onder den invloed der geldspeculatiën waren de rijke patriciërs begonnen die landerijen te huren, en dat wel zooveel mogelijk in 't groot, over aanzienlijke uitgestrektheid. Om het kwaad tegen te gaan was vroeger een wet gemaakt, volgens welke niemand meer dan ongeveer 500 bunders mocht bezitten. Doch door *hommes de paille*, die zij nu deden huren, kwamen de rijken toch weder in het bezit der massale landerijen. De armere burgers konden dus niets krijgen. Daarentegen hadden de speculanten vrij spel; zij bezaten nu groote domeinen: de zoogenaamde „latifundia”, waarop het graan in groote hoeveelheid werd gebouwd en dan verkocht: ware plantages, ook in den zin, dien wij in ons land er vroeger aan hechtten, wanneer wij van zulke bezittingen in onze West-Indische koloniën spraken; want op die terreinen werkten niet meer vrije mannen, zoo als vroeger, maar troepen slaven, bij duizenden gekocht en nu zoo streng mogelijk aan 't werk gezet. Behalve al het andere kwaad werkte die orde van zaken dus ook de vernietiging uit van den vrijen arbeid, zoowel den arbeid van vrije mannen op het veld, als het klein-bezit dier vrije mannen zelf. — Dit alles gebeurde nu in Italië. Een vrije boerenstand bestond er niet meer: de boeren waren geheel en al onder de macht van de te Rome levende geldmannen. Het waren toestanden te vergelijken met die van het Ierland onzer dagen. Soms zeer treurige, troostelooze toestanden.

Één man had op wettelijke wijze kunnen helpen, wanneer hij het vraagstuk had durven aanpakken. Hij had de rol van een Wellington bij de Reformbill kunnen spelen. Het was ook een generaal en de meest geachte man der aristocratie: Scipio Aemilianus. Hij zag het kwaad: in zijn kring werd

zelfs reeds een plan van hervorming opgemaakt door Laelius : maar toen het er op aankwam om het te volvoeren, deinsde Aemilianus terug : hij bleef zuiver conservatief.

Wat nu de man van rijpe leeftijd niet aandurfde, zou een jonger man beproeven : Tiberius Gracchus.

Hij behoorde tot dezelfde patricische kringen : zijn moeder (Cornelia) was de dochter van den ouden Scipio Africanus, en adoptief-zuster van Aemilianus. Zijn vader had zich weleer in Spanje, aan 't hoofd der legers, een eervollen naam gemaakt. Reeds lang was die vader echter gestorven. Zijn schoonvader was Appius Claudius. Kortom Tiberius Gracchus was uit de allereerste klassen der aristocratie. Hij was een zacht en ernstig karakter. Eerst had hij zich in den krijgsdienst bewogen : onder Scipio Aemilianus was hij uitgetrokken : hij had tegen Carthago gestreden en moedig het eerst den muur dier stad beklommen ; later was hij als quaestor met Mancinus tegen Numantia gegaan, waarbij hij gelegenheid had gehad op te merken, hoe zeer de naam van zijn vader in dat Spanje nog geacht was. Toen was hij naar Rome teruggekeerd — hij was intusschen 27 jaar oud geworden — en in staatsdienst getreden. Dáár te Rome had hij nu de crisis in de Staats- en maatschappelijke toestanden gevonden. In den kring der Scipio's hoorde hij spreken van het plan van Laelius, en de eigen ondervinding, het uit eigen oogen zien van het kwaad, werkte nu bij hem. Op reis toch van Numantia naar Rome, was hij ook door Toscane gekomen, en dáár, in het vruchtbaarste land ter wereld, had hij de ellende der agrarische toestanden aanschouwd : een groot gedeelte der landerijen was niet ééns bebouwd, en waar hij werk op het veld zag, daar vond hij slechts slaven. Zulk een aanblik had verontwaardiging bij hem opgewekt. De drift was bij hem gaande geworden. „Als er zooveel arme burgers in Rome

wonen — dus riep hij uit -- waarom worden dan niet aan hen de landen gegeven, waarop zij recht hebben.”

Hij ontwierp nu een plan, en in het jaar 134 vóór Chr. volkstribuun geworden, stelde hij een akkerwet voor. Die ontwerp-wet behelsde het volgende. Al de akkers die door Romeinen waren geoccupeerd en zonder huur werden bezeten — de wettig verpachte landen vielen er dus buiten — zouden van staatswege ingetrokken worden: echter met dien verstande en onder die voorwaarde, dat de enkele occupant voor zich 500 en voor elken zoon 250 bunders (in 't geheel niet boven de 1000 bunders) mocht behouden, of daarvoor andere gronden zou krijgen. Voor verbeteringen in gebouwen en aanleg op zulke gronden, zou door den Staat schadeloosstelling worden gegeven. Het aldus door den Staat teruggenomen bezit zou in deelen van 30 bunders worden verdeeld, en niet als eigendom, maar als altyddurende erfpacht, aan burgers of Italiaansche bondgenooten worden gegeven, en wel tegen een matige rente uit te keeren aan den Staat. Een college van drie mannen zou benoemd worden om aan alles uitvoering te geven. — Dit waren de hoofdtrekken van het ontwerp. Wat den vorm betreft scheen het gematigd, zich aansluitend aan de Licinisch-Sextische plannen van het jaar 367 vóór Christus. Doch sinds dien tijd waren twee eeuwen voorbijgegaan: alle bezit, alle occupatie was als door verjaring geconsolideerd: het ontwerp wilde nu op dit alles terug doen komen, en zette alles op losse schroeven. — En dan: de woorden, waarmede het werd ingeleid, bewezen maar al te wel dat Tiberius zich bewust was een stouten greep te doen, waardoor de grondslagen der oude maatschappij aan 't wankelen werden gebracht. Hoort enkele zinsneden uit die rede, voorzoover zij bij Plutarchus is bewaard. „De wilde dieren — zoo sprak hij — die in Italië huishouden, hebben

hun holen en nesten, waarin elk zijn schuilplaats vindt : maar zij, die voor Italië strijden en hun leven opofferen, hebben niets dan de lucht en het licht : volstrekt niets : zij moeten met vrouw en kinderen rondzwerven. De veldheeren paaien hen met leugens, wanneer zij in de gevechten het krijgsvolk aanspreken, om voor hun grafsteden en heiligdommen tegen den vijand te strijden : want geen van al die Romeinen heeft een vaderlijk altaar of ouderlijke grafsteden, maar zij strijden en offeren hun leven op, om anderen rijk te maken en de weelde van anderen te voeden. Men noemt hen de heeren der aarde, en zij bezitten niet een enkele kluit aarde in eigendom." Ziedaar een toon die niet juist gematigd klinkt; het is een wilde krijgssang : het luidt als een signaal van een woedenden aanval. Ons klinkt die toon niet meer vreemd : wij hebben ze alle eeuwen door gehoord. Zelfs het paaien der bezittende klassen met den hemel wordt niet vergeten, het "Eiapoepia vom Himmel". En de tegenstelling van Tiberius, der armen die niets krijgen van den buit, en der rijken die hen toch steeds opwekken om voor altaren en andere ideële zaken te strijden, suist en fluit in onze ooren als die vogelvlugge verzen van Heinrich Heine :

Ich kenne die Weise, ich kenne den Text,
 Ich kenn' auch die Herrn Verfasser :
 Ich weiss, sie tranken heimlich Wein.
 Und predigten öffentlich Wasser.

De patriciërs begrepen het. Hun bolwerk, het terrein waarop zij zich konden verdedigen, was de legaliteit. Zij maakten gebruik van de bestaande wetten om het revolutionaire plan van Tiberius Gracchus tegen te houden en te beletten. Er waren altijd twee volkstribunen, elk voor een jaar benoemd, en elk kon door zijn "veto" alle volksbesluiten

nietig maken. Welnu, de andere volkstribuun, Marcus Octavius, werd door de patriciërs gewonnen. Wat baatte het of Tiberius ernstig sprak, of het volk hem zijn bijval schonk: Marcus Octavius bleef zich verzetten. Tiberius putte van zijn kant alle middelen uit, die de wet hem tegen Marcus Octavius aan de hand gaf: doch het hielp niets. Toen nu de wet in geen enkel opzicht meer hielp en alle constitutioneele middelen gebruikt waren, doch zonder gevolg: toen sloeg Tiberius den weg der revolutie in. Hij liet door het volk op een volksvergadering Marcus Octavius afzetten en thans zijn ontwerp tot wet verheffen. En thans schreed hij tot de uitvoering. De commissie der driemannen werd benoemd: de taxaties, verdeelingen en opmaking der schadeloosstellingen wegens die akkers werden begonnen. De onteigening der groote grondbezitters ten beste van het agrarisch proletariaat ving aan. Het revolutionair socialistische plan werd werkelijk doorgezet. Doch Tiberius moest het nadeel ondervinden van dat eerste gebruik van een revolutionair middel. Hij was eens den weg opgegaan en kon nu niet meer terug. Voortdurend moest hij dat pad betreden om het volk aan zich te blijven binden: zijn ambt liet hij nog een jaar, tegen alle wetten in, aan zijn persoon verzekeren. Hij was de man van het volk, en moest dat volk believen. Toen Pergamon als erfenis aan Rome toeviel, deed hij 't voorstel om die erfenis te verdeelen, ten einde aan de arme landbouwers gereedschappen te geven. Verdeelen van wat men kreeg werd de leus. — De conservatieve partij organiseerde zich nu tegen hem, en aan 't hoofd dier partij stelde zich Scipio Nasica. Zij gingen Tiberius overal het terrein betwisten en wachtten een kans af om hem te doen vallen. Eens toen de gelegenheid gunstig was, zouden zij 't volvoeren. Tiberius was weder naar de volksvergadering gegaan: het zou de laatste

zware gang zijn: het verhaal daarvan bij de ouden wordt zoo tragisch: allerlei slechte voorteekenen doen zich voor: een onheilspellende raaf vliegt ter zijde op: kortom men hoort het gelui der doodsklok reeds in de woorden van Plutarchus. De volksvergadering begon: tegelijk vergaderde de Senaat op het Kapitoel: Tiberius sloeg de hand aan 't hoofd om te toonen dat er gevaar voor hem in aantocht was: de tegenpartij legde dit uit alsof hij een kroon begeerde: Scipio Nasica drong met zijn vrienden en aanhangers van uit 't Kapitoel op 't volk los: als een hond werd Tiberius doodgeslagen. Het geschiedde 133 jaar voor Chr. Hij was nog geen 30 jaren oud.

Tiberius nu was een ernstige, welmeenende, in 't begin bijna conservatieve natuur geweest: geen koen speler: ook zijn plan was in hoofdtrekken misschien zoo slecht niet: slechts de middelen van uitvoering waren niet juist gekozen. Doch wat was er niet te verwachten en te vreezen, indien ééns een wilde vurige natuur, een echte demagoog, dit plan opvatte! En zulk een karakter leefde: het was zijn negen jaren jongere, thans, op het tijdstip van den dood van Tiberius, twintigjarige broeder Gajus Gracchus. Door Plutarchus is het beeld van dien Gajus zoo stout en zoo breed geteekend. Hij was niet zacht, niet sentimenteel: neen, vurig, driftig, opbruissend. Fragmenten uit een redevoering bij Cicero bewaard toonen aan dat hij meester van 't gloeiende hartstochtelijke woord was. Hoort b. v. dezen uitroep: „Waarheen zal ik in mijn ongeluk mij begeven? Waarheen mij wenden? Naar het Kapitoel? Maar het bloed van mijn broeder gutst er langs de trappen. Naar huis? Opdat ik het geschrei en de weeklachten zou hooren van mijn neêrgebogen moeder!” Zijn stem was bij wijlen te heftig, te bulderend: toorn vervoerde hem dan en hij was zichzelf niet meester: om zich nu te matigen en te temperen, plaatste hij, als hij 't woord

in vergaderingen voerde, achter zich een slaaf, die zachte noten op de fluit deed hooren en de krijschende stem tot kalmte noopte. Hij was een rijkbegaafde geest en hield van kunst en weelde: zijn kunstschaten kocht hij duur op, en een verfijnde smaak spreidde hij bij alles ten toon.

Hij week nu, na den dood van zijn broeder, in den eersten tijd geheel ter zijde. Trouwens de wet werd in het begin nog altijd goed uitgevoerd. De werkelijke Romeinsche burgers kregen akkers, die van de occupanten waren afgenomen. Slechts toen men er ook toe zou overgaan om aan de Italiaansche bondgenooten, aan wie soms landen waren gegeven, die te ontnemen: toen wist de conservatieve partij de schorsing der wet te bewerken ¹⁾. De hervormings-partij werd daardoor verbitterd. Zelfs wordt aan haar wraak de moord van Scipio Aemilianus toegeschreven. Doch de landverdeeling was nu feitelijk geëindigd. Intusschen begon van zelf de revolutionaire wind weder te waaien, een omwentelings-atmosfeer werd voelbaar. De conservatieve partij werd strenger en harder daartegen in. De stad Fregellae, die zich tegen enkele maatregelen dier partij had verzet, werd als stad verdelgd. Dit was nu het oogenblik — het jaar 123 vóór Christus — dat Gajus Gracchus, nu 30 jaren oud, tot volkstribuun werd gekozen.

Hij had zich nu deze tien jaren betrekkelijk stil gehouden. Hij was in het leger gegaan. Doch in het kamp — zoo verhaalde hij later — was telkens in den droom hem de schim van zijn broeder verschenen, en die schim sprak: „Wat aarzelt gij, Gajus? Er is geen ontwijken voor u op: ons beiden is éénzelfde levensloop beschoren, éénzelfde dood als offers voor het volk.” Het denkbeeld van wraak

¹⁾ Zie Mommsen, Römische Geschichte, II. p. 101.

over zijn broeder liet hem niet los. In zulk een stemming deed hij de veldtochten mede. Na allerlei campagnes in Sardinië was hij in Rome teruggekomen en volkstribuun geworden. Hij zou gaan handelen zoo als zijn broeder.

Doch hij zou het werk gansch anders aanvatten. Tiberius had een enkelen administratieven maatregel zoeken door te drijven. Hij, Gajus, zou beproeven een samenstel van wetten en hervormingsplannen te doen verwerkelijken, en op die wijze het geheele karakter van Rome's Staat trachten te veranderen. Hij zorgde eerst, dat het volkstribunaat hem ook voor het volgend jaar werd verzekerd, en toog nu aan 't werk. Al zijn maatregelen zouden zijn voor het volk, doch tegelijkertijd wilde hij ook maken, dat het volk eerst zijn (Gajus') partij goed zou vormen. Dus stelde hij eerst voor, het graan in 't groot onder het volk te verdeelen. Uit de tienden, door de provinciën opgebracht, kwam het zoo als altijd te Rome in: vroeger werd het tegen gewone marktswaarde verkocht: nú werd 't, naar het voorstel van Gajus, tegen zeer lage prijzen uitgedeeld. Hij begon dus als een echte socialist. Toen door dezen maatregel het volk geheel en al op zijn hand was, nam hij de akkerverdeelingswet weder op. Hij wist ze nog verder uit te breiden, in dien zin, dat kolonies van burgers werden gezonden in landen, als Tarente en Capua, die tot nu toe door Rome waren verpacht. Ook deze streken werden thans onder de beschikbare domeinen opgenomen. En nu werd dit alles geconsolideerd, door een stelselmatig breken van de macht der conservatieve partij. Handig wist hij een scheuring in die partij te bewerken, door den geldadel af te scheiden van den adel door geboorte. De leden van den geldadel — de equites — werden door hem bevoordeeld: bijzondere kenteekenen en een afzonderlijke plaats in de jury werden hun o. a. verleend. De rijke lieden waren

zoo tevreden. Voorts bracht hij een verandering in het strafrecht tot stand, waardoor het knevelen werd afgeschaft, en de harde wetten tegen hen, die hun schulden niet konden betalen, werden gewijzigd. Toen ging hij er op los om de macht van den Senaat te verkorten, door een uitbreiding van het getal Senatoren. En alles deed hij zelf. Hij was de man, die zoowel het initiatief nam als het werk deed en doorzette. In zijn conceptie, in het samenstel van zijn plannen ziet men lijnen, die zouden kunnen uitloopen op een regeeringsprogramma als van Napoleon III, van een tyran voor het volk. Het was een stoute en grootsche poging ten voordeele van het volk, om hun rijkdommen en welvaart te bezorgen, en tevens de kracht der tegenpartij te breken. Een sociaal en politiek plan tegelijkertijd. Doch in alle opzichten is het niet zoo edel van vorm als dat van Tiberius. Bij Gajus flikkert reeds de toorts der wraak. Zijn beeld heeft reeds iets van den politieken brandstichter, ter wille van het proletariaat van Rome. De politiek wordt opgeofferd, staat op den tweeden rang, mits het sociale element tot zijn recht kome. De Staat moest de algemeene grondeigenaar zijn en nu voortaan door en in de materiele belangen werken. Nog slechts één voorbereidende maatregel was daarvoor noodig. Om zich voor altijd stemmen te verzekeren, ook voor zijn latere plannen, wilde hij aan de Italiaansche bondgenooten het burgerrecht geven: als zij in Rome kwamen, konden zij dan medestemmen.

Nu verhief zich echter de conservatieve partij. Zij had slechts één middel tegen hem, doch een krachtig middel. Het was hetzelfde dat Disraeli tegen Gladstone in 1867 gebruikte, toen de eerste de liberale partij met nog uitgebreider reformbill ging bekampen. De conservatieve partij te Rome moest dus voor een oogenblik nog verder gaan dan Gracchus. Dan zou zij zeker zijn, dat het volk haar zou

steunen. Zoo gedacht, zoo gedaan. De adelspartij bood nog meer. En Gajus was juist voor eenigen tijd uit Rome om een kolonie in Afrika te vestigen en Carthago dus weder op te bouwen. Toen hij terugkwam, was de beweging tegen hem in vollen gang. Gajus had bij die aanstaande worsteling een omstandigheid in zijn nadeel. In zijn verschillende agitatorische plannen en maatregelen had hij een man van dubbelzinnig allooi, Fulvius, tot bondgenoot gekregen. Deze compromitteerde hem. Doch het was geen tijd hierover na te denken. De beweging, het tumult was daar. Opstanden braken in de stad uit. De consul Opimius werd door den Senaat tot dictator benoemd. Deze moest de orde herstellen. Bij een volksvergadering werd weder een lictor gedood: — nu werden Gajus Gracchus en Fulvius aangevallen op last van Opimius. Gajus zag weldra in, dat het voor hem gedaan was. Hij verdedigde zich bijna niet. De opstand ten zijnen voordeele was niet krachtig; de ferme en fiksche leiding ontbrak. Hij poogde te vluchten en al wijkende — door de krijgers op de hielen gezeten — stak hij zich dood.

De moeder, Cornelia, leefde nog altijd. Zij was het waard zulke zonen, helden uit den ouden tijd, gehad te hebben. Toen Tiberius was omgebracht, hoorde men nog haar weêklacht: nu, na den dood van Gajus, richtte zij koud en schijnbaar gevoelloos het hoofd op, als een marmeren Niobe-beeld.

Ziedaar dan den vorm van 't Socialisme, dat de Romeinsche geschiedenis gekend heeft. Op enkele punten moet nog de aandacht gevestigd worden. Vooreerst dat dit Socialisme van een zeer partieelen aard was, alleen voortspruitende uit de landbouwtoestanden. Wel is waar, is voor de Romeinen landbouw de hoofdzaak, maar er bestonden nog zoo vele andere kringen of sferen van bestaan of verkeer. En verder

was het een beweging vooral gekant tegen staatseigendom; dat staatseigendom der gronden moest zich oplossen in een verdeeling der akkers onder de armen. Het wettig bewezen eigendom der landerijen van particulieren kon blijven bestaan. Doch wanneer wij aldus dit Romeinsche Socialisme tot steeds enger proportiën terugbrengen, blijft het nog altijd misschien in onze gedachten te uitgestrekt. Inderdaad is het terrein van 't Socialisme, dat wij beschreven, nog kleiner dan het oppervlakkig gelijk: en wel om deze reden, dat de onderste lagen van het volk er geheel buiten blijven. Deze behooren naar Romeinsche opvatting niet eens tot het volk. Onze opvattingen zijn echter geheel anders. Waarom roeren ons de woorden van Tiberius Gracchus maar ten halve? Omdat hij ons niet overtuigen kan, dat het waarachtige leed en de waarachtige jammer geleden werd onder dat trotsche en harde volk der Romeinen: dat volk met zijn monopolie der heerschappij. Niet zij waren de ellendigen, wijl zij niet aan de Latifundia mochten raken, maar wel de slaven op die Latifundia. Onder dezen was een leed, waarbij al de jammer der wereld verflauwt. De horden van slaven, die als kudden vee werden behandeld, en door 't strengste terrorisme geregeerd, hadden een hel op aarde. Telkens stonden zij op. Op de akkers in Sicilië poogden zij herhaaldelijk 't juk te breken. Dan werden zij bij duizenden tegelijk aan den zoom van de wegen gekruisigd, vooral als de nieuwe slavenjachten gunstig waren afgelopen, en het menschelijk vee dus niet veel waard was.

Wij merken voorts op dat het Socialisme der Gracchen in het leven treedt als een revolutionair Socialisme. Reeds dadelijk wordt dus het vraagstuk in zijn revolutionaire phase gezien. Het Grieksche Socialisme was tamelijk onschuldig; het stemde haast samen met de zeden. Maar hier in Rome komen

de revolutie-helden voor het eerst op. Een adem en wind van omwenteling waait er rond. De politiek wordt als middel gebruikt om de sociale ideeën te verwerkelijken. Het Socialisme zal dien karaktertrek niet spoedig vergeten. Het zal voortduren op dit terrein. Allen, die later geweldig de maatschappij willen vervormen, nemen 't woord en den naam der Gracchen. Veelszins ten onrechte. Als in Rome een Catilina, zonder iets te bedoelen wat naar een socialen of socialistischen maatregel zweemde, slechts anarchie wil bewerken om het recht te hebben de schulden van zich en zijn vrienden niet meer te erkennen, wordt de naam der Gracchen weder gehoord. Vele moderne geschiedschrijvers noemen dan ook Catilina een voortzetter van het werk der Gracchen. Doch Mirabeau, misschien het meest politieke hoofd der nieuwere tijden, zag met zijn valkenblik dadelijk het onderscheid. Terwijl hij — toen de Tiers-état in Provence in 't begin van 1789 hem tot volksvertegenwoordiger koos — niet schroomde in één opzicht Gajus Graechus tot voorbeeld te nemen, zien wij hem in de Assemblée nationale, als zij over de quaestie van het Staatsbankroet te lang beraadslaagt, opstaan en met dien leeuwenkop en dien hoogmoedigen oogopslag ongeduldig de Vergadering tot een besluit dwingen met de woorden: *Catiline est aux portes de Rome et vous délibérez!* Catilina was en bleef het parool der anarchie: de Gracchen vertegenwoordigden een plan ¹⁾.

Wat ons eindelijk in dezen strijd van de conservatieve partij tegen Gracchus treft, is de gelijkheid der toestanden en beelden met die van onzen tijd. Geen der verschillende par-

¹⁾ Wij zijn het dus niet ééns met den inhoud van het opstel van E. S. Beesly, in the *Fortnightly Review*, 1865, vol. I p. 167—184, getiteld „*Catiline as a party leader.*” Beesly ziet in 't werk van Catilina slechts een vervolg van den arbeid der Gracchen.

tijen won eigenlijk iets: alle worstelingen baanden slechts den weg voor het cesarisme. Dit reeds doet ons denken aan dagen die wij hebben beleefd: maar geheel de lectuur van de Levens der Gracchen bij Plutarchus schijnt soms een bladzijde der hedendaagsche geschiedenis. Het is ónze zaak: het zijn beelden uit onze omgeving. In Gajus Gracchus hebben onze tijdgenooten trekken uit 't beeld van Lasalle gezien ¹⁾: Lasalle zoo talentvol, zoo weelderig, zoo heftig, met zooveel kunstzin begaafd, en bij wien ook het denkbeeld op den voorgrond stond om eerst macht te verkrijgen door middel van den Staat en dan te handelen op sociaal terrein. En gaat de vergelijking naar ons inzien niet geheel op, daar het beeld van Gajus Gracchus ons van vrij wat edeler gehalte toeschijnt dan dat van den Duitschen agitator: — zoo zien wij toch genoeg gestalten om ons heen als de compromitteerende Fulvius en als de conservatieve Senatoren, die voor een oogenblik nog meer bieden aan de menigte dan de erkende volkleiders. Bij het lezen van dit verhaal mompelt men telkens de woorden: *tua res agitur*: het is úw geschiedenis.

¹⁾ Zie Schäffle, *Kapitalismus und Socialismus*, 1870, p. 142.

H O O F D S T U K I V .

DE ESSEEËRS EN DE EERSTE CHRISTENGEMEENTE.

Wij verlaten thans voor eenige oogenblikken Europa, met de twee vormen van socialisme, die wij in Griekenland en in Rome hebben kunnen opmerken, en gaan naar het Oosten, naar Palestina. Wij betreden dat land omstreeks het tijdperk, toen de Christus in die oorden rondwandelde, goeddoende en zegenende.

In het algemeen waren en zijn in al die meer Oostersche landen, en dus ook in Palestina, trekken te bespeuren die naar een socialistisch leven zouden kunnen leiden. Het persoonlijk leven, met zijn afzonderlijke kringen, met zijn particulier terrein en domein, met zijn eigen merk en plooi, doet zich minder sterk gevoelen, neemt in allen geval zulk een uitsluitend karakter niet aan: men is gewoon het genot van zijn goederen ook aan anderen over te laten en gastvrijheid in den ruimsten zin te oefenen. Men beschouwt daarbij de ware kracht van het individu te bestaan in het lid zijn eener kaste, eener orde: dat alleen geeft, volgens Oostersche begrippen, stevigheid en waarborgt vastheid in de toekomst; de wisselende voor- of tegenspoed van den enkelen mensch treedt daarbij op den achtergrond. De godsdienst heiligt die rangregeling der verschillende standen. De religieuze beschouwingen, inniger en tegelijk minder begrensd dan die der Grieken en Romeinen, geven reeds een opgaan van het individu in het algemeene zijn aan de hand, een begrip dat nu op het geheele leven zijn invloed doet gelden. Hier en daar wordt

die vernietiging of vervorming van het individu zoo sterk mogelijk tot uiterste gevolgtrekkingen toe volgehouden en vinden wij 't strengste ascetisme.

Elk verschijnsel van het socialisme, dat wij dan ook in het Oosten bespeuren, is de uiting van een godsdienstig socialisme. Terwijl zeer eigenaardig bij de Grieken het treffendste voorbeeld van hun socialisme verbonden is met hun philosophie, terwijl wij bij de Romeinen op het gebied der practische agrarische staatkunde hun Gracchen vinden, is in het Oosten het socialisme als 't ware omgeven door den heiligen glans der religie: het wordt soms haast een soort van theocratie.

De Esseeërs in Palestina wijzen dit alles eenigszins aan. Zij zijn ons geschilderd door Philo en door Flavius Josephus, en wij kunnen hun beeld ons vrij nauwkeurig voorstellen. Zij vormden in de jaren, die onmiddellijk aan de komst van Christus voorafgingen, en tijdens het leven van Christus, een secte, op één lijn te noemen met de secten der Pharizeeën en Sadduceeën: doch daarin van die twee andere te onderscheiden, dat zij een van het overige Jodendom bepaaldelijk afgescheidene gemeente uitmaakten, met eigen bestuur en eigen plechtigheden, die haar uitsloten van den Jeruzalemschen tempel ¹⁾. Het was een bepaalde orde, waarin men slechts toegang kreeg na een vierjarig noviciaat. Werd men opgenomen, dan had men een eigen spijs, een eigen gewaad en leidde men een

¹⁾ Zie A. Kuenen, *De Godsdienst van Israël tot den ondergang van den Joodschen Staat*. Tweede deel. 1870. pag. 346—358, en pag. 429 seqq. Raadpleeg voorts de belangrijke dissertatie van Dr. B. Tideman Jz., *Het Essenisme* 1868. Wij volgen grootendeels de daarin verkregen resultaten. Zie voorts Albrecht Ritschl, *Die Entstehung der Altkatholischen Kirche*. Zweite Auflage. 1857. p. 170 seqq: en een stuk van den zoo even overleden Berlijnschen rabbijn Abraham Geiger, in het *Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben*, herausgegeben von A. Geiger. Neunter Jahrgang, 1871. pag. 30 seqq.

geheel ander leven dan de andere medemenschen. Terwijl de Pharizeeën en Sadduceeën gaarne burgers bleven, traden de Esseeërs dus buiten de samenleving der overige Israelieten. De beste uitleggers schijnen het hierover eens te zijn, dat deze sekte der Esseeërs het beginsel der Levietische reinheid tot de uiterste consequentie poogden te verwerklijken. Daarvoor zonderden zij zich af: daarvoor leefden zij een leven gekenmerkt door allerlei onthouding: daarvoor woonden zij (hun getal wordt op vierduizend personen begroot) buiten de steden van Palestina in eigen koloniën, voornamelijk in de nabijheid der Doode Zee. De omgang met de gewone menschen was volgens hen te vergelijken met den invloed van een door slechte dampen vergiftigden atmosfeer, die een onuitwischbaren smet op de reinheid van hun zielen zou werpen, en die men dus moest ontvlieden.

Schetsen wij nu enkele trekken van hun leven. Allereerst treft ons bij hen de gemeenschap der goederen. Volgens de wet moesten zij, die lid der sekte werden, hun vermogen als gemeenschappelijk goed aan de orde opdragen. Zij hebben voortaan allen één vermogen en het onderscheid tusschen den rijken en den armen was opgeheven. Zij hebben vaste gemeenschap van dak, leeftocht en tafel. Het loon van hun arbeid moeten zij storten in de algemeene kas, die dan voor aller behoeften dient. De arbeid, dien zij uitoefenen, bestaat in landbouw, veefokkerij, bijenteelt en die handwerken, welke kunsten des vredes zijn en niet behooren tot handel, winkelnearing en scheepvaart. Want de laatste takken van bedrijf zijn volgens hen slechts het voedsel der begeerlijkheid en treden dus buiten het kader van den gezonden arbeid. Oorlogstuig moet in 't geheel niet door hen worden vervaardigd.

Onder hen bestond nu de meest gestrenge tucht. Het noviciaat, de noodzakelijke toegang en inleiding tot de orde, had dit een ieder reeds ingeprent. Om tot candidaat te worden

toegelaten, moest men geen kwalen hebben, niet te oud wezen en gaaf van lichaam zijn. De nieuweling werd, als hij die voorwaarden vervulde, tot het proefjaar toegelaten en ontving dan de uitwendige teekenen der orde, een bijltje dat tegelijk schopje was, een lederen gordel of voorschoot, en een wit kleed. In het tweede jaar werd de candidaat dan toegelaten tot de reinigingsbaden. Dan volgden nog twee proeffaren, en, wanneer men ook aan deze voldaan had, werd men als Esseeër beschouwd, en nam men deel aan de gemeenschappelijke maaltijden. Bij die gelegenheid legde de nieuwe Esseeër den eed af, waarbij hij ééns voor altijd bezwoer de volgende regelen in zijn leven in acht te nemen: Hij zou de Godheid innig vereeren, rechtvaardigheid tegenover de menschen betoonen, niemand of eigenmachtig of op bevel van anderen beleedigen, de boozen haten, aan de zijde der goeden strijden: — hij zou iedereen en inzonderheid de hoofden der secte trouw zijn, daar zonder God niemand tot heerschappij komt: als hij zelf den rang van heerscher zou hebben verkregen, zou hij zich niet verheffen op zijn macht, noch door kleederen willen uitsteken boven zijn onderdanen: — hij zou de waarheid lief hebben, iederen leugenaar trachten te overtuigen, de handen van diefstal en de ziel van oneerlijk gewin vrij houden: voor de medeleden zou hij niets verbergen, anderen niets verraden, al dreigde hem ook de dood: — hij zou van niemand buiten de secte spijs mogen aannemen: — hij zou van het gemeenschappelijke goed niets mogen vervreemden: — hij zou niemand de leer anders overleveren dan hij die ontvangen had: hij zou de schriften der secte en de namen der engelen getrouw bewaren voor verbastering.

Ten gevolge van de trappen in dit noviciaat waren er nu onder de Esseeërs verschillende klassen: de ouderen beschouwden de jongeren als vreemden, wier aanraking verontreinigde,

en dus, als zij plaats had gehad, telkens een afwassing noodzakelijk maakte. Allen echter — oude en nieuwe leden — gehoorzaamden aan het bestuur, de hoofden, die een min of meer priesterlijk karakter vertoonden. Deze verdeelden den arbeid: ontvingen het arbeidsloon: verzorgden de vreemdelingen: brachten de spijsoffers en openden en sloten de gemeenschappelijke maaltijden met gebed. Die hoofden oefenden een buitengewoon strenge tucht. De lastering van God en Mozes werd met den dood gestraft. Die afkeer der Esseeërs van beeldendienst was zoo sterk, dat zij geen munt schijnen gehad te hebben, daar toch op elke munt een beeld gestempeld stond: zij gingen dan ook de steden niet binnen, om de beelden, die op de poorten stonden, niet te zien. Zij waren bereid elken onbesnedene, die over God en de wet sprak, dadelijk te doden. Hun fanatisme kende in deze opzichten geen grenzen. Zelfs de bedreiging met den dood kon hen niet bewegen iemand anders Heer te noemen dan alleen God. Hij, die op zware zonden was betrapt, werd verbannen, en zulk een verbanning beteekende voor een Esseeër dus eigenlijk de doodstraf, want de uitgebannene mocht van niemand dan van een Esseeër spijs aannemen, en ging dus den hongerdood te gemoet: op het laatste oogenblik, wanneer hij trouw aan zijn eed was gebleven, en slechts van gras of iets dergelijks had geleefd, werd de gebannene dan weder opgenomen, omdat men de foltering tot den dood toe genoegzaam keurde voor de ontzondiging. Een vonnis mocht eerst geveld worden als er honderd der secte tegenwoordig waren, en was dan onherroepelijk. Het gevoelen der ouderen en der meerderheid was wet. Als er tien Esseeërs bij elkander waren, en negen daarvan niet wilden spreken, mocht de ééne overige de heilige stilte niet verbreken.

Zij hadden nu een afzonderlijke kleeding en eigen voeding,

verre van alle weelde, zelfs met voor 't Oosten armelijke trekken. Een wit gewaad was het gewone kleed; zij hadden het aan bij den maaltijd en op den Sabbatsdag. Zij gebruikten voorts geen zalf-olie, zoo als de andere Oosterlingen. Naast het witte ordekleed hadden zij een gewaad voor den arbeid, dat des winters uit een haren mantel, en des zomers uit een dun onderkleed zonder mouwen bestond. Op reis alléén mochten zij gewapend zijn tot lijfsbehoud. Evenzoo kenmerkten zij zich door het gebruik van eigenaardige spijzen. Bij den gemeenschappelijke maaltijd bestond hun voedsel uit één brood en één schotel met spijs. De spijs was alleen plantaardig voedsel. Zij aten geen vleesch, dat door het bloed en vet toch eigenlijk onrein was. Het gebruik van wijn was hun vreemd. De gemeenschappelijke maaltijd nu was bij hen een zaak van groot belang, bijna een godsdienstige handeling. Wij hebben gezien dat een novitiat van vier jaren vereischt werd, vóórdát men tot de tafel werd toegelaten. Die maaltijd had ten 11 uur plaats. Vóór den maaltijd was ieder bij zonsopgang aan den arbeid, aan de door den opzichter hem toegewezen taak, begonnen: na den maaltijd werd de arbeid hervat tot aan den avondstond. Het was dus het oogenblik der rust. Het gebed der priesters opende en sloot het samenzitten: de priesters moesten de spijs en drank door het gebed wijden: niemand proefde er van vóórdát er gebeden was. Er was onder den maaltijd geen geruisch, zoodat zij, die buiten stonden, den indruk kregen eener heilige geheimenis.

Zoo leefden de Esseeërs in volstreckte ingetogenheid en matigheid, een ingetogenheid, die zij ook in hun betrekking tot de vrouwen in acht namen. De ongehuwde staat werd door het meere deel in eere gehouden, omdat de vrouwen (volgens hen) evenals de slaven bronnen van wanorde zijn. Zij hielden de vrouwen voor uitgelatenen en twijfel of zij wel werkelijk trouw

kunnen zijn. De Esseeërs zien in de vrouw de machtige verleiding van den man, die zijn karakter aan 't wankelen brengt. Zij betoovert en bekoort, beweegt zich en wendt zich bevallig als op het tooneel, en brengt den man zoo van den waren goeden weg. Als er kinderen worden geboren, wordt de vrouw hoogmoedig en driest en houdt den echtgenoot in boeien gevangen, zoodat hij in plaats van een vrij man allengs een slaaf wordt. Dus oordeelden ten minste de strengste Esseeërs. Anderen gingen niet zoo ver. Deze wilden in allen geval het huwelijk in stand houden, omdat men zich anders van nakomelingschap zou berooven: zij gingen dus de vrouwen, die zich aanmeldden, drie jaren lang na, en als zij in die jaren stipt waren geweest, huwden zij ze. De betrekking met de vrouw was dan uitsluitend gericht op het doel om de bevolking niet te laten uitsterven. De vrouwen waren bovendien aan dezelfde voorschriften gebonden als de mannen.

De godsdienstige gebruiken der Esseeërs hadden nu in de eerste plaats betrekking op de reiniging. Vóór den maaltijd moesten de dagelijksche baden geschieden. Het waren tegelijk symbolische baden, gelijk dan ook de nieuwelings eerst in het tweede jaar tot die baden werd toegelaten. Die reiniging scheidde hen af van de buitenwereld en de ongerechtigheid der anderen. Voorts was het bad of de afwassching noodzakelijk bij iedere aanraking met vreemden, en bij iedere onreine handeling, bijv. na het verrichten van hun nooddrift, waarvoor zij met hun schopje een kuil in de eenzaamste plaats groeven; zij wierpen er dadelijk aarde op, opdat Gods zonneschijn door de onreinheid niet zou beledigd worden. Dan kenmerkten zich de Esseeërs door de strenge sabbats-viering: daags te voren bereidden zij spijs en op den sabbat legden zij geen vuur aan, verzett'en zij geen schotel: op den dag zelve gingen zij naar heilige

plaatsen, die synagogen heetten. Naar den leeftijd zett'en ouden en jongen zich in hun witte kleederen neder om te luisteren. Een nam de boeken en las daaruit voor; een ander der meer ervarenen verklaarde, want alles werd door hen op allegorische wijze uitgelegd. Aan den tempel te Jeruzalem zonden zij geschenken, maar zij offerden er niet, daar zij anders met de onreinen zouden omgaan: vrijwillig dus buitengesloten van het gemeenschappelijk heiligdom, brachten zij voor zichzelf offeranden, waarvoor zij echter geen levende wezens uitkozen. — Hun godsdienstleer betrof vooral de wording aller dingen, de engelenleer en het wezen Gods. Zij lieten aan God alles over: Het noodlot beheerschte volgens hen alles. De ziel des menschen is volgens hen voortgekomen uit den fijnsten aether, en wordt door het lichaam omgeven als door een kerker. Van de banden van 't aardsche leven bevrijd, heft de ziel zich uit de slavernij in de hoogte. De goede zielen leven dan aan gene zijde van den Oceaan in een oord, steeds afgekoeld door uit den oceaan aandrijvende zephyrs, niet geplaagd door regen, sneeuw of hitte; de slechte zielen bevinden zich in een duisteren somberen hoek te midden van eidelooze straffen. — In overeenstemming met hun godsdienstleer bestond hunne zedeleer in dezen drievoudigen leefregel: liefde tot God, ijver voor de deugd en menschenmin. De voorvaderlijke wetten waren hier richtsnoer: terwijl zij, die in alles uitblonken, de Schriften nauwgezet onderzochten, en de reinigingen steeds volhielden, ook der profetische gave deelachtig werden.

Vermelden wij nog, om het beeld volledig te teekenen, dat zij geen slaven onder zich duldden: de natuur — zoo leerden zij — had allen op dezelfde wijze gebaard, gevoed en tot broeders niet alleen in naam, maar ook in de daad gemaakt. — Na den éénen eed, door hen afgelegd bij de opname in de orde, mochten zij nooit meer zweren: als men iemand niet

gelooft zonder een eed bij God, zoo redeneerden zij, dan ligt reeds hierin een aanklacht tegen den persoon opgesloten. — In overeenstemming met hunne denkbeelden omtrent absolute reiniging, droegen zij nu ook bijzondere zorg voor de gezondheid, niet alleen van de ziel, maar ook van het lichaam: bezweringen der booze geesten behooren bij hen te huis: tot genezing der ziekten onderzochten zij de eigenschappen der heilzame wortels, kruiden en steenen en poogden zoo iedere krankheid te genezen. — Zij vermeden altijd, voor zich uit of ter rechterzijde te spuwen. — Eindelijk waren zij gewoon, als zij bij 't eerste schemeren van den dageraad naar den arbeid togen, gebeden tot de Zon te richten, met aandrang haar smeevende om op te rijzen en met haar stralen de aarde te verlichten.

Dit was de secte der Esseeërs. Als asceten onthielden zij zich van alle vleeschspijzen en wijn, van allen persoonlijken eigendom, van alle weelderige kleeding, zelfs van de inwrijving met olie na het bad; voor het meerendeel van 't huwelijk: — in zoover mogelijk gedreven reinheid poogden zij te leven. Het is een zuiver Joodsche secte geweest: gelijk ook al de belangrijke trekken in hun leven tot Joodsche instellingen zijn terug te brengen. Hun zucht naar reinheid en hun baden is de wet der Levieten: hunne goederengemeenschap wortelt ook al eenigszins in de Mozaïsche wet, die den Israëlieten geen onvervreemdbaar eigendom toekende, blijkens de instelling der tienden, de wet van het jubeljaar, en het dogma dat het land het eigendom was van God den Heer. Eindelijk hebben hun gemeenschappelijke maaltijden veel overeenkomst met de door de Farizeeën ingerichte maaltijden, naar het model van het paaschmaal, welke Farizeeuwsche spijziging met allerlei ceremoniën was omgeven en het Chaberaat werd genoemd. Vergeten wij ten slotte niet dat onder de Joden zelven het Nazireaat een vaste stand was, namelijk de wettelijk geregelde toestand der lieden, die hun

persoon geheel en al God toewijdden, en nu ook van allerlei zaken zich onthielden. Reeds de Joodsche Rechabieten doen soms aan de Esseeërs denken. Wij hebben — dunkt ons — dan ook niet de toevlucht te nemen tot het Neo-Pythagorisme, tot de droomen van Apollonius van Tyana, tot het Boedhisme of tot Perzische magie, om deze secte der Esseeërs te verklaren, al zijn misschien enkele gebruiken der Perzen uit de vroegere ballingschap afgezien en overgenomen. De Esseeërs, in verband gebracht met de Joodsche toestanden, spreken voor zich zelve. Hebben sommige schrijvers, bij 't nagaan van de gebruiken en zeden der Esseeërs, toegegeven aan het vormen der meest zonderlinge, en grillige verbindingen ¹⁾, wij voor ons doel begeben ons in dat alles niet, wij blijven op het terrein der historie. Wij vermelden dus slechts nog de namen van den Esseeër Judas, die omstreeks 100 jaren voor Christus leefde, van den Esseeër Menahem, die onder Herodes den Groote als belangrijk persoon voorkomt, en van den Esseeër Simon tegen den tijd van Christus, die allen een profetisch karakter dragen. Ook Johannes de Dooper — hoewel ten onrechte — wordt door velen als Esseeër voorgesteld. Zeker is het, dat zijn ascetische levenswijze trekken van gelijkenis met die der Esseeërs vertoont, gelijk zijn ruige mantel van kemelshaar veel overeenkomst heeft met hun winterkleed.

Waarschijnlijker is de stelling dat van de Esseeërs afstamt de in Egyptisch Alexandrië, in de eerste eeuw van het Christendom levende secte der Therapeuten ²⁾. De Therapeuten zijn misschien te houden voor Alexandrijnsche Esseeërs, die tot de uiterste

¹⁾ Zie vooral C. P. Tiele, in het opstel: Theologie en Godsdienstwetenschap, in de Gids, 1866, deel II. p. 205 en volgende, naar aanleiding van Ernest de Bunsen, the hidden Wisdom of Christ and the Key of Knowledge.

²⁾ Zie daarover B. Tideman tegen Kuenen, in het Theologisch Tijdschrift, 5e jaargang, 1871. Aflevering van Maart, pag. 183—188.

ontwikkeling dezer leer zijn overgegaan, en sommige denkbelden der Grieksche filosofen daarbij hebben aangenomen. Deze Therapeuten overdrijven dan de reeds zoo ascetische begrippen van hun moedersecte. Behielden de Esseeërs een gemeenschappelijke kas, zij laten hun eigendom aan verwanten en vrienden over en verlaten al het hunne: de goederengemeenschap is dus geworden verzaking van alle bezit. Oefenden de Esseeërs een door instellingen geregelde onthouding uit: zoo wordt dit bij de Therapeuten een overdreven vasten, soms van zes dagen lang. Wilden de Esseeërs liefst 't huwelijk mijden, omdat de vrouw een bron van verleiding was, zoo leven de Therapeuten, om de verdienste nog grooter te maken, en de verzoeking steeds te overwinnen, met vrouwelijke Therapeuten, die steeds maagden blijven, de zoogenaamde zusters. Bij de Therapeuten is nu van arbeid geen spoor: bij zonsopgang vragen zij ook wel een goeden dag, waarin hun geest met het hemelsche licht wordt bestraald, maar het blijft een werkeloze dag. Ook de gemeenschappelijke maaltijden — maaltijden met brood en zout — worden haast nog scherper als godsdienstige handeling gewijd: hun verklaring der wet schijnt nog allegorischer: kortom de Therapeuten worden bepaalde dwepers: de Palestijnsche ascese was sterk overdreven als prikkel tot steeds hoogere vlucht der gedachten.

Toen de Esseeërs nog in Palestina leefden, stond Jezus Christus op met zijn verkondiging van het Koninkrijk der Hemelen.

Ook hij leefde in een vrijwillige armoede en scheen rijkdom te verachten: schuwde den echtelijken staat: keurde den eed af: bezwoer de booze geesten: terwijl zijn discipelen later in gemeenschap van goederen samenwoonden. Voltaire en de oudere rationalisten gaan dus nog verder dan zij,

die beweren dat Johannes de Dooper een Esseeër was, en willen nu ook aannemen dat Christus tot hen behoorde. Ongetwijfeld, er zijn enkele punten van aanraking tusschen hen: een zeer eigenaardig blijft het, dat het Evangelie van Mattheus — op het oogenblik dat Jezus uit Galilea naar Judea en het Overjordaansche ging, en hij zich moet opgehouden hebben in de streek waar de Esseeërs woonden, — twee ontmoetingen van Jezus vermeldt, die aanleiding gaven dat hij juist meer opzettelijk over het huwelijk en het eigendom zich uitliet. Doch reeds uit die woorden blijkt het, dat Christus — gelijk ook bij het leerstuk van den eed — iets geheel anders wilde dan die kunstige geheimzinnige orde der Esseeërs: hij predikte een ideëele maatschappij, een nieuwe vereeniging van broeders en zusters, een huisgezin van kinderen Gods, een geestelijk koninkrijk.

Inderdaad, zoo was het: Christus gaf beginselen aan, die bij de toepassing het kleed der maatschappij geheel en al zouden vervormen. Hij bracht het idee dat nu de stof wel zou bewegen en modelleeren. Hij stelde zich boven alle partijleuzen, ook van hen die in 't economische hier goederengemeenschap, daar particulier eigendom wilden vestigen. Niet op een betere verdeeling der materieele welvaart, der rijkdommen, is zijn oog gevestigd ¹⁾: neen, als hij de armen zalig prijst, als hij de zorg van spijs en kleeding gering acht, dan wil hij zeggen dat dit alles beneden de waardigheid van het kind des lichts is, dat zich met hoogere, met geestelijke dingen heeft bezig te houden, in het vertrouwen dat de Hemelsche Vader in de lagere zinnelijke behoeften, voor zoover het wezenlijk behoeften mogen heeten, wel zal

¹⁾ Zie vooral het opstel van Prof. A. D. Loman, Het Evangelie voor den vierden stand. Gids, 1874, Maartnummer.

voorzien. Aan die hoogere zaken, niet aan de zorg voor spijs of kleding moet men zijn ziel hechten ¹⁾. Christus verheft ons overal tot het hoogste idealisme. In het licht daarvan is de wereld met al haar heerlijkheid niets dan schijn en ijdelheid: en die wereld, met haar zinnelijkheid, haar stofelijke belangen, haar geweld, haar vleeschelijke lusten, haar goud en haar onrecht, moet vervormd worden tot het koninkrijk Gods. „Werpt weg uwe aardse schatten, zoo gij de hemelsche wilt verwerven,” dit is en blijft de leus. Dan alléén kan de verkeerde wereld worden overwonnen. En de heerlijke uitspraken der Bergrede gaven als het ware het programma aan de hand van dat ideële rijk, van dat ideële huisgezin, waarin de menschheid zich moest oplossen ²⁾.

Doch juist omdat dit ideële op den voorgrond werd gezet, omdat de verbetering gezocht werd in omkeering van het beginsel, werd het hart van Jezus Christus innerlijk bewogen van ontferming en deernis over het lot der ellendigen van zijn tijd. Zijn geheele ziel kwam in opstand bij de gedachte aan de schandelijke wijze waarop de gunstelingen der fortuin zich gedroegen tegenover de armen. Zij dachten aan niets dan aan hun rijkdom, en fier en koninklijk wijst Jezus Christus ze nu te recht. — Aan den éénen kant klinkt dus het wee over die rijken. Zij hadden hun troost op aarde weg (Lukas VI: 24). Zij zouden zóó bezwaarlijk in het koninkrijk Gods kunnen ingaan. Lichter was het, dat een kemel ging door het oog van een naald, dan dat een rijke inging in het koninkrijk der Hemelen (Mattheus XIX: 23 en 24). En het verhaal der ontmoeting van Jezus met den rijken jongeling (Mattheus XIX) was dáár om te bewijzen, hoe

¹⁾ Zie dat ook goed bij Proudhon in zijn aantekening op Mattheus VI, vers 25. Proudhon, *les Evangiles annotés*, 1866, p. 30, 31.

²⁾ Zie Maurice, *Social Morality*, Ed. 1872, p. 229 tot 230, 388 tot 396.

lood-zwaar dien rijken het gebod van Christus viel, om niet meer aan den rijkdom te denken: „Zoo gij wilt volmaakt zijn, ga heen, verkoop wat gij hebt, en geef het den armen, en gij zult een schat hebben in den hemel; en kom herwaarts en volg mij.” In de gelijkenis van den verloren zoon, in die van Lazarus en die van den onrechtvaardigen rentmeester, wordt altijd-door de souvereine minachting van Christus gehoord voor wereldsche grootheid en rijkdom. De rijken zijn in zijn oog slaven geworden van den Mammon. — Aan den anderen kant daarentegen worden de armen door Jezus steeds tot zich getrokken en verhoogd. Den armen wordt het Evangelie verkondigd (Mattheus XI: 5), en de zaligsprekingen zijn voortdurend hun deel. Zalig zijt gij armen, want uwer is het koninkrijk Gods: zalig zijt ge die nu hongert, want gij zult verzadigd worden. De stem van Christus is soms haast uitsluitend een roerende stem ten voordeele der verdrukten. Maar die stem is tegelijk een opwekking voor hen. De armen moeten 't hoofd opheffen. Zij moeten het gevoelen dat zij niet zoo arm zijn als de rijken: dat zij alles hebben in het Evangelie en het koninkrijk Gods dat hun gepredikt wordt. Daarenboven, wat hoog is onder de menschen, is een gruwel bij God. Zijn zij uitgeworpen onder de menschen, Christus is daar om het vertrouwen op God, het geloof in eigen-waarde, de kracht om zich zelven te helpen in hen levend te maken.

Maar let wel, aan die armen worden door Christus geen schatten beloofd. De armen stonden zelven ook op een kruisweg, waarvan één pad naar het verderf liep. Indien zij namelijk de rijken gingen benijden om hun rijkdom, indien ook zij hun ziel eigenlijk zett'en op aardsche genietingen, en indien ook zij niets anders bedoelden, dan ook hún deel in den rijkdom te hebben, dan, ja dan, waren ook de armen even verre van het rijk der hemelen. Het koninklijke woord:

„niemand kan twee Heeren dienen,” geldt niet alleen voor de kinderen der weelde, maar ook wel degelijk voor hen, die in hun hart op deze gunstelingen der wereld jaloersch waren, en des Menschen Zoon ten hunnen eigenen voordeele wilden maken tot rechter en scheidsman bij de verdeeling der aardsche goederen. Christus wil hen altijd verheffen boven die aardsche goederen. „Vergaart u geen schatten op aarde, waar de mot ze verteert en de roest ze verderft, maar vergadert u schatten in den Hemel: want waar uw schat is daar zal ook uw hart zijn.” Dit bleef de leus en het beginsel.

Hand in hand daarmede, en als gevolgtrekkingen uit dit alles wat Christus leerde, gingen twee lessen. Vooreerst de praktijk van barmhartigheid te beoefenen jegens de armen. Het Christendom zou, van éénen kant bezien, een godsdienst der dienende liefde worden. Geeft aan de armen, zoo klinkt het telkens in het Nieuwe Testament. De armen hebt gij altijd bij u. Door de armen te geven zult gij een schat hebben in den Hemel. Dit beginsel, geheel nieuw, wanneer men 't oog vestigt op hetgeen in Griekenland of in Rome gebruik was, zou in het begin haast het krachtigste middel zijn, waardoor het Christendom zich uitbreidde. De armen vloeiden toe tot het Christelijk huisgezin: allen waren immers broeders en de ongelijkheid der maatschappelijke standen werd opgeheven. — En in de tweede plaats werd, in die prediking van Christus, wanneer zij zich inliet met economische onderwerpen, ten aanzien van het gebruik der rijkdommen een toon gehoord, die nog al contrasteerde tegen 't werken en drijven eener materiele wereld alléén. Er zijn, wanneer men op schatten ziet, volgens Christus nog edeler motieven dan de drijfveeren, die de menschen tot productie alleen aanzetten. Het veertiende hoofdstuk van Marcus is in dat opzicht zoo

merkwaardig. Het is de geschiedenis van de vrouw, die met de albasten flesch, waarin zalf van kostbaren nardus, bij Jezus komt en daar die zalf op het hoofd van den Heiland giet. — Waartoe? zoo roepen de omstanders: die zalf had kunnen verkocht worden, en 't geld had dan veel meer nut kunnen doen. — Doch Jezus zet hen te recht met de woorden: „Laat af van haar: wat doet gij haar moeite aan: zij heeft een goed werk aan mij gewrocht.” In tegenstelling van den lof, dien onze wereld altijd bijna uitsluitend geeft aan zoogenaamd productief gebruik van goederen en aan stoffelijken arbeid, is nu dit woord — wij zeggen het Riehl na ¹⁾ — bij uitnemendheid een tekst tot verheffing der kunstenaars, die om Godswil naar het ideaal worstelen in dezen materieelen tijd. Met andere woorden, het Christendom wijst op de éénzijdigheid van het feit en de leer, wanneer men op niets anders dan op het verwerven van materiele goederen en rijkdommen het oog heeft: dat verwerven en dat vermeerderen van schatten is goed, maar er zijn hogere belangen, hogere genietingen dan dat een volk zijn rijkdommen economisch regelt. Een goede huishoudster is kostelijk, maar hoger staat een liefde-zuster.

Dit alles werd nu door de eerste Christengemeente zeer bijzonder overwogen en ter harte genomen. Deze eerste Christenen bleven zeer zeker aan den arbeid, een elk in zijn werkkring, doch begrepen al zeer spoedig, na den dood van Christus, te moeten gaan verwerkelijken wat hij als ideaal had uitgesproken: zij begonnen zich op hunne wijze in te richten als een groot Christelijk huisgezin.

En dat Christelijk huisgezin nam nu het socialistisch karakter aan, dat ons in de Handelingen der Apostelen wordt geschilderd, en dat ons hier en daar aan enkele trekken der

¹⁾ Zie W.H. Riehl, die deutsche Arbeit, 2e Edit., 1862. p. 192 seqq.

Esseeërs doet denken. In het tweede hoofdstuk, vers 44—46, heet het van de Christelijke gemeente: „En allen die geloofden waren bijeen en hadden alle dingen gemeen: ze verkochten goederen en have, en verdeelden ze aan allen, naar dat elk van noode had: en dagelijks eendrachtiglijk in den tempel volhardende, en van huis tot huis brood brekende, aten zij te zamen met verheuging en eenvoudigheid des harten.” En in het vierde hoofdstuk, vers 32—35, wordt dit met nog treffender trekken geschilderd: „En de menigte van hen, die geloofden, was één hart en één ziel: en niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen bezitting was, maar alle dingen waren hun gemeen. Er was ook niemand onder hen, die gebrek had: want zooveelen als er bezitters waren van landen of huizen, die verkochten ze, brachten den prijs der verkochte goederen, en legden die aan de voeten der apostelen. En aan een iegelijk werd uitgedeeld, naar dat elk behoefde.” En daarop volgt dan de geschiedenis van Barnabas die zijn akker verkocht en het geld aan de apostelen bracht, en het verhaal van Ananias en zijn vrouw Saffira, die een have verkochten, maar een gedeelte van het geld voor zich zelve wilden behouden en nu ook wegens hun leugen geweldig werden gestraft. Men ziet uit deze woorden en verhalen, dat werkelijk de eerste Christen-gemeente een broederschap poogde te vormen, met gemeenschappelijk eigendom. Trouwens zij waren weinig talrijk en woonden ongeveer in dezelfde wijk van Jeruzalem. Daarbij liet 't Oostersche leven, waar zoo weinig behoeften zijn en de natuur zoo mild zich betoont, gemakkelijker dan onze samenleving zulk een communautiteit toe. De gezamenlijke spijsziging was, blijkens hetgeen wij reeds van het Chaberaat gezegd hebben, een zaak die tot de zeden der Israëlieten behoorde, en werd voorts als een herdenking van den laatsten disch, waaraan Christus

met zijn apostelen had aangezeten, door de eerste Christenen bijzonder in eere gehouden en streng gehandhaafd ¹⁾.

Het gemeenschappelijk leven werd dus door de eerste Christen-gemeente op den voorgrond gezet. Men moest in alle zaken werkelijk broeders en zusters willen wezen. Het communauteitsgevoel werd hier bepaald door die gemeente tegenover het egoïsme en al het sterk individueele geplaatst.

Daar is in het bekende werk van Renan over de Apostelen een schitterende bladzijde, waarin wordt betoogd, dat hetgeen de eerste Christenen gedaan hebben zeer zeker onder zekere wijzigingen weder zal herleven. „Als onze kleingeestige, burgerlijke, middelmatige maatschappij — zoo spreekt hij — als onze wereld van pygmeeën weggezweept is door de heroieke en ideëele krachten der menschheid, dan zal het gemeenschappelijk leven weder tot zijn recht komen. Een groote menigte zaken, zoo als bij voorbeeld de wetenschap, zullen zich in de vormen van kloosters organiseeren, met een erfelijkheid die niet aan bloodsband alleen gebonden is. Het gewicht, dat onze eeuw aan de familie hecht, zal verminderen. Het egoïsme, de essentieele wet der burgerlijke samenleving, zal niet meer aan groote zielen voldoen..... Het lichtend ideaal, geschetst door den schrijver der Handelingen, zal als een profetische openbaring geschreven worden boven den ingang van het Paradijs der Menschheid” ²⁾. Wij laten Renan droomen over de toekomst. Wij constateeren alleen, dat, volgens enkele woorden in de Handelingen der Apostelen, aan de eerste Christenen wel degelijk ook, wanneer zij het wilden, de vrijheid werd gelaten hun eigen geld en goed als particulier eigendom zelve te gebruiken en te beheeren: Petrus zegt uitdrukkelijk aan

¹⁾ Zie E. Renan, *les Apôtres*, 1866, p 75, 78, 79 en 81.

²⁾ Zie Renan, *les Apôtres*, p. 131—133.

Ananias dat hij het goed niethad behoeven te verkoopen en het geld had kunnen behouden ¹⁾). Voorts herinneren wij er aan, dat de eerste Christengemeente, zoodra zij iets grooter werd, de regel der gemeenschap moeielijk kon volhouden: reeds het voorbeeld van den dood van Ananias en Saffira wijst op een zeker terrorisme om het toch te handhaven: niettegenstaande alle strengheid deed het individueele weldra zijn rechten weer gelden. De ideëele goederen-gemeenschap werd dus allengs bij de eerste Christenen vervormd in een meer practische reëele zorg voor al de armen. De armen vloeiden toe tot den godsdienst, die een eigen evangelie aan de armen had gebracht ²⁾). Die werken der liefde ter wille der armen werden steeds menigvuldiger. Het werd een goed georganiseerde armenverzorging; in plaats van bestuurders van het gemeenschappelijk goed, kreeg men diakenen, die volgens een vast stelsel de aalmoezen verdeelden.

Behalve den zeer sterk uitgedrukten zin voor goederengemeenschap en een gemeenschap van het leven in 't algemeen, had nu de eerste Christengemeente nog een anderen trek, dien wij later ook dikwijls in de stelsels van socialisten zullen zien terugkomen. Wij bedoelen haar vaste verwachting van het duizendjarig rijk, haar voorliefde voor het Chiliasme. Trouwens de eerste Christenen waren in dit opzicht kinderen van hun tijd. Geheel het Joodsche volk had in die dagen een diepe overtuiging dat er iemand, van God gezonden, zou opstaan, die de onderdrukking en vernedering van het volk zou doen ophouden. De Messias zou komen om zijn volk te bevrijden

¹⁾ Zie Edmond de Pressensé, *l'Ecole critique et les apôtres*, à l'occasion de l'ouvrage de M. Renan, p. 35. Zie ook eenige wel wat ouderwetsche opmerkingen in een opstel van J. J. Metzlar, in het *Tijdschrift Waarheid en Liefde*, jaargang 1841, 3e Stuk, p. 505 seqq.

²⁾ Zie Renan, *les Apôtres*, p. 115 seqq:

van vreemde heerschappij en vreemden smaad, en zou alsdan het rijk van David en Salomo in grooteren luister zelfs herstellen. Alle ongeluk zou dan vergeten, alle smart gelenigd, alle ellende uitgewischt zijn: elk Israëliet zou dan deel hebben aan ongestoord en eindeloos geluk. Zinnelijke voorstellingen mengden zich daarbij, en de hoopvolle ziener, die verlossing aankondigde, doopte zijn penseel in de gloeiendste kleuren, om dat naderend verschiet toch zoo schitterend mogelijk te maken. De eerste Christenen, in wier hart zulk een eschatologische richting uit den aard der zaak even als bij vele Joden mede geprent was, verbonden nu aan dit denkbeeld het andere begrip, dat Jezus Christus zelf de Messias was, die aldus in volle heerlijkheid zou komen om een nieuw rijk te stichten. Tot nu toe was zijn verschijning op aarde slechts een komst geweest in lijden en smart: maar Christus had zelf gewezen op een andere verschijning in vollen glans, op een toekomst vol majesteit. Men had daarbij vast verstaan dat hij werkelijk zou terugkomen. Welnu, zijn tweede komst zou beantwoorden aan al de vroegere aspiratiën van verlossing en heerlijkheid, gekoesterd door alle Joden. Het begrip breidde zich steeds uit. Het was niet alléén het land der Joden, maar de gansche gemeente van Christus, die bij de wederverschijning van den Heiland, onder zijn heerschappij een koninkrijk zou vormen. Leed deze gemeente nu onrecht, gevaren, verdrukking: de tegenstelling zou te heerlijker zijn, als dit nieuwe rijk zich vestigde. Al het kwaad zou dan voor altijd verbannen wezen. Het boek der Openbaring van Johannes gaf nu, in het twintigste hoofdstuk, een vorm aan al die denkbeelden en verwachtingen. Na duizend jaren zou de Satan nogmaals rondwaren, om te zoeken wie hij verleiden kon: doch tegelijkertijd zou Christus verschijnen en het gericht houden over de wereld. Een nieuwe aarde en een

nieuwe hemel beide zouden zich ontrollen : alle tranen zouden dan uit de oogen zijn afgewischt : er zou geen dood meer zijn, noch rouw, noch geweent, noch smart : want al die rampen waren dan voorbij...

Zoo dacht de eerste Christengemeente : en zij paste al zulke denkbelden toe op een werkelijke aarde, op een werkelijke maatschappij : de allegorie en het symbool zou naar haar oordeel letterlijk waarheid worden : het Paradijs zou ten tweeden male worden verwezenlijkt en werd ook door haar niet alleen meer in het verleden, maar ook in de toekomst geplaatst.

H O O F D S T U K V.

MIDDELEEUWSCH SOCIALISME.

De manier om op kosten der Middeleeuwen liberaal te schijnen wordt tegenwoordig te-recht een vrij kinderachtige trek genoemd. Men heeft 't allengs geleerd die middeleeuwsche maatschappij — vooral zoo als zij in vollen bloei in de dertiende eeuw zich ontplooid — als iets eigenaardigs te waardeeren. In plaats van het grauwe, liefst donkere schouwspel dat men zich vroeger voorstelde, wanneer een „opgeklarde” geest van den nacht der middeleeuwen sprak, ziet men thans, wanneer men met doordringende oogen dat tijdvak overziet, een kleurrijken toestand, iets bonts zelfs, iets dat aan een mozaïek doet denken. Het tafereel is in een aantal fragmenten gegroepeerd, en die fragmenten, welke in kleur vrij scherp tegen elkander afsteken, vormen toch een goed geordend samenstel. De aanéenvoeging en verbinding der drie groote primitieve hoofd-factoren, waaruit die in veel bijzondere deelen zich splitsende middeleeuwsche maatschappij is ontstaan, — de Christelijke geest, de herinneringen van Rome en de Germaansche aard — heeft een afgerond geheel weten tot stand te brengen.

Het Germaansche element, de nieuwe hoofdrichting die de oude beschaving een tijdlang dreigde te overvleugelen, was vooral

in 't begin overheerschend, en plooide in den aanvang de economische toestanden. Het ging daarbij van gansch andere grondbeginselen uit dan de Romeinen kenden. Allereerst bezat het een gansch andere opvatting van familie en van het familie-recht. Hoe rijk en diep is het Germaansche familie-recht, terwijl bij de Romeinen het woord „familia” voornamelijk 't vermogen of de slaven aanduidt, en zelfs de kinderen eenigermate als bestanddeelen van het vermogen worden beschouwd! Voorts was het eigendomsrecht geheel anders. Bij de Germanen was eigendom wel degelijk het gevolg van arbeid, niet alleen van het feit van het bezit. Dat eigendom ontwikkelde zich nu in allerlei vormen, en was zoo niet gebonden in den éénen vasten vorm als bij de Romeinen. In het algemeen was zelfs die vorm, welke den Romeinen bijzonder eigen was, het privaateigendom, weinig ontwikkeld vooral met betrekking tot de gronden en akkers: de gemeenschappelijke weide, het gemeenschappelijk woud was bijna overal bij de Germanen regel, terwijl zelfs de meeste particuliere akkers door weide-servituten of soortgelijke verplichtingen aan de heerschappij van het strenge privaateigendom waren onttrokken. Van den anderen kant waren een menigte verhoudingen, die elders voor vrij golden, toen het voorwerp van eigendom, en ontwikkelden zich vormen van eigendom, waaraan vroeger niet gedacht was, zooals een „opper-eigendomsrecht” der familie of van den leenheer. Uit de beperking van het eigendomsrecht vloeyde nu bij de Germanen — en ziedaar een derde onderscheid — het begrip van Staat voort. De Staat was niet beginsel en oorzaak van het eigendom, zoo als bij de Romeinen. Bij de Germanen had het begrip van Staat haast een negatief karakter en vormde er een zeer lossen band. De Staat overheerschte niet alles. Het veroverde land, dat bij de Romeinen dadelijk Staats-eigendom werd, kwam bij de Germanen onmiddellijk in 't eigendom

der particulieren. Nog sterker. Alle Staatsrechten werden haast privaatrechten. De waarborg voor het duurzaam bestaan van sommige instellingen lag waarlijk niet in de wijding of in de beteekenis, die haar door eenige Staatsmacht werd gegeven, maar in het feit, dat die instelling aan een bezit, een privaatrecht, werd verbonden en nu geïmmobiliseerd of erfelijk werd gemaakt. Het oogmerk werd zoo goed bereikt, dat de gansche middeleeuwsche maatschappij iets looms, iets traags verkrijgt: alles is in vaste banden geconsolideerd, doch voor de eischen van het verkeer, voor de lenigheid en vrijheid der verschillende handels-transacties is nu slechts betrekkelijk goed gezorgd. Toch werd de samenhang van het geheel door die particuliere afscheidingen niet verbroken. Als correctief werkte het denkbeeld, dat alle personen van elkander afhankelijk waren: de vasal en de suzerein, de lijfeigene en de landheer, de leek en de priester. En die persoonlijke onderlinge afhankelijkheid geeft nu een eigen karakter aan de verhoudingen der materiele productie en van het daarop gebouwde verkeer, en brengt alles te zamen. Doch dit staat vast: in geheel het tijdperk der Middeleeuwen is de Maatschappij, en niet de de Staat, hoofdzaak.

Die Maatschappij was nu allengs geconstitueerd en berustte op eenige vaste kringen of gesloten cirkels. Zulke kringen waren als het ware omheind en omtuind. Die er in leefden, gevoelden zich beschut door wallen en muren van een zeer stevigen bouw, en achter die bolwerken poogden zij hun eigendomsbetrekkingen, rijkdommen en verhoudingen te organiseren. Het is niet van belang ontbloot op enkele eigenaardigheden van elk dier kringen de aandacht te vestigen, vooral wanneer die trekken geheel en al verschillen van de gewoonten en regelen onzer maatschappij. Wij onderscheiden

vier van die kringen of cirkels: 1°. die der Kerk, 2°. die der Heeren en Ridders of der Feodaliteit, 3°. die van het mark- en hofwezen, als organisatie van het grondbezit, 4°. die van het gildenwezen, als organisatie van den arbeid, van handel en industrie.

I. Letten wij eerst op den cirkel der Kerk. — De Christelijke familie, waarvan wij in ons vorig hoofdstuk spraken, had zich nu allengs tot de Latijnsche Kerk ontwikkeld. De Kerk bleef de draagster van het begrip van algemeene menschenliefde en van ware humaniteit. Zij vertegenwoordigde het begrip van éénheid onder de menschen, te midden van de overigens zoo groote verbroekeling der middeleeuwsche toestanden. Krachtig werkte zij dus, om allerwegen waar zij kon de slavernij te doen afschaffen, want alle menschen waren broeders. Daarbij ontwikkelde zij verder een grootsche armenzorg, en bood zich overal aan als bemiddelaarster tusschen de rijken en de armen dezer aarde. Zij stelde altijd een theoretische minachting voor materiele schatten op den voorgrond. Armoede was een door de kerk geheiligde toestand. Telkens werd in haar midden de stelling uiteengezet en verdedigd, dat noch Christus noch de apostelen eigendom hadden bezeten of konden hebben gehad. Na de wijding der armoede volgde dan de waardeering van het gemeenschappelijk bezit. In beginsel was zelfs de Kerk vijandig gekeerd tegen het privaat eigendom: zij meende, dat het met den geest van 't Christendom meer overeenkwam om gemeenschappelijk eigendom te handhaven. Wat zij zelve bezat, beschouwde zij dan ten bate te zijn van alle onvermogene Christenen. Tegenover een bezige productieve wereld, waar de individuen er op uit schenen te willen zijn om zich op rijkdommen te verhoovaardigen, organiseerde zij de instelling der kloosters, waar de gemeenschap der bezittingen regel was en

het leven geheel op socialistische wijze werd ingericht. Die kloosters waren voorbeelden van een gemeenschappelijk huishouden op godsdienstigen grondslag ¹⁾.

Deze opvattingen van de kerk vloeiden natuurlijk voort uit het ideëele standpunt dat zij meende te moeten innemen. Zij was in zekeren zin de Staat Gods (*civitas Dei*) en was in allen geval de instelling, die als het ware de brug tusschen de aarde en den Hemel vormde. Omdat dáár ginds in den Hemel de schat zoo groot was, daarom beteekende de rijkdom op aarde niets. En voor de armere klassen hield de Kerk steeds levendig den troost wakker, dat in den Hemel een betere wereld was, waar al het lijden en onrecht dezer aarde zou worden vergolden. Doch tegelijk werden al die verschillende opvattingen, die zich uit dat inzicht lieten afleiden, wetenschappelijk bewerkt door Kerkvaders en Scholastici, en een gansch stelsel van rechtsopvattingen ontstond op die wijze. Wij bedoelen het kanonieke recht ²⁾. In dat systeem werden nu alle beschouwingen over eigendom, en wat daarmede samenhang, nader gepreciseerd en tot geldende rechtsregelen gestempeld. De gemeenschap van goederen werd als de begeerlijkste toestand geschilderd, al moest in het gewone leven, wegens de ongerechtigheid der menschen, het „mijn en dijn” geduld worden. *Dulcissima rerum possessio communis est*. Zelfs alle wereldlijke arbeid werd als een noodzakelijk kwaad opgevat: het beste is de vrije rust, waarin men God zoekt en vindt. Onder de menschelijke bedrijven is echter onder-

¹⁾ Zie Hermann, *Staatswirtschaftliche Untersuchungen*, 1870, p. 45.

²⁾ Zie daarover W. Endemann in Hildebrand's *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 1863, p. 26—48, 154—181, 310—367 enz. en W. Endemann, *Studien in der Romanisch-Kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*, deel I, 1874.

scheid : landbouw en handwerk zijn te waardeeren, doch de handel kan aan de kerk niet behagen. Het begrip van kapitaal wordt dus geheel miskend en zulke denkbeelden bekroond door een uiterst uitgewerkt woekerverbod, waarbij het nemen van rente en interest van geld en kapitaal geheel en al vervloekt wordt. Het woekerverbod was haast het middelpunt der leer van het Kanonieke recht en was dus een veroordeeling van de theorie van het crediet. Voegt men daarbij dat de kerk, door voortdurend zelve goederen in „main-morte” te nemen, het doode kapitaal steeds vermeerderde, dan begrijpt men, dat op haar gebied een immobiliseerende strekking zeer te bemerken was.

II. De tweede kring was die der Feodaliteit : het was mede een kring die niet arbeidde. De middeleeuwsche Baron was in de eerste plaats heer en bezitter der gronden die hij in leenverband had gekregen. Voorts beschikte hij over de diensten der menschen die op deze gronden woonden. Die lieden waren dus in geen enkel opzicht slaven van den Baron ; zij waren slechts verplicht diensten en verrichtingen voor hem te bewijzen, zoodat de middeleeuwsche Baron eigenlijk voor een goed deel eigenaar was van een massa verrichtingen van andere menschen. En die massa vormde een ware mozaiek, want allerlei verplichtingen, om in heeredienst in de behoeften van den Baron te voorzien, kunnen zoo worden opgenoemd. Het fragmentarische en in bijzonderheden zich splitsende karakter der middeleeuwen komt in die verdeeling der diensten zoo goed uit. Gewone en ongewone diensten werden zoo geleverd. Hier moest aan den weg worden gearbeitet, opdat de ridder met zijn paard niet over oneffen steilten zou struikelen ; daar moesten de kikvorschen uit de grachten en de vijvers van 't kasteel worden geslagen, opdat

het gekwaak den slaap der edelvrouwe niet zou storen ¹⁾. Soms, als men op ver verwijderde en van de samenleving afgelegen plekken komt, vindt men nog wel eens hier en daar gebruiken, die aan oude en dwaze heerediensten herinneren. De Engelsche dichter Johnson deed met zijn schildknaap Boswell in 1773 een reis naar de Hebridische eilanden, en kwam ook op het eilandje Uloa, waar zij door M'Quarrie gastvrij werden onthaald: en des avonds bij elkander zittende vertelde hun die landheer, dat hij nog altijd, als een zijner onderhoorigen (tenants) huwde, een schaap kreeg, als bewijs van het verlof voor het huwelijk, en als overblijfsel van het zonderlingste voorrecht dat aan den Baron in de middeleeuwen ooit was toegekend ²⁾. Kortom, de meest grillige diensten zijn niet te zonderling om op de lijst der aan den feodalen Heer bewezen diensten te verschijnen. Doch hoeveel diensten nu ook de Baron moge vorderen, hij is geen kapitalist ³⁾. Hij leeft er van, geniet er van, verteert die diensten zorgeloos, doch kapitaliseert die diensten niet: reeds daarom niet, omdat hij dit niet noodig heeft, want de onderhoorigen moeten hem zulke diensten altijd en altijd praesteeën. Men ziet reeds hieruit, dat het middeleeuwsch leven in dezen kring geheel en al verschilt van onze kapitalistische maatschappij.

¹⁾ Béranger zet het zoo aardig in den mond van zijn edelman:

Mes paysans, bien ignorans,
Comme il convient à mortuables gens,
Sachent courir à la corvée,
Et battre l'eau de mes étangs.

²⁾ Zie Boswell's Life of Johnson, by John Wilson Croker. London, 1853, p. 376.

³⁾ Zie F. Lasalle, Capital und Arbeit. Edit. 1864, p. 167 seqq. en p. 174.

III. Nog sterker komt dit uit in den derden kring, die van het Mark- en Hofrecht. Uit de oude Germaansche toestanden ontwikkelde zich op het platteland volledig de instelling der marken of markgenootschappen ¹⁾, het bestaan der onverdeelde velden en de regeling van het gezamenlijk eigendom van den grond. Oorspronkelijk bestond die mark voornamelijk uit het woud en de weiden in dat bosch: de beeken en rivieren, 't wild en 't gevogelte behoorden dan daartoe: niet onder haar waren toen de gedeelten begrepen waarover ploeg en zeis gaan. Doch allengs strekte zich de mark ook op 't enkel ontgonnen akkerland uit, en deed een markgenootschap zelfs over het verdeelde bouwland zekere opperheerschappij gevoelen. Behalve wouden en weiden, behoorden dus later ook akkers tot de mark. Naast en tegenover het particulier eigendom van de hoeve en den hof breidde zich dan in goed gevestigde regelen die gemeenschappelijke inrichting der marken uit. De mark werd bestuurd door een voogd, een markgenoot, die door de overigen in vrije keus tot voorzitter werd gekozen: een eigen rechtbank kwam onder hen op: kortom de marken waren in dit opzicht de kiem van zelfregeering op het platte land. De verdeeling en grenzen dier marken na te gaan, beteekent voor enkele streken van ons land — denkt aan onze Veluwe — de grenzen vast te stellen der opkomende plaatselijke gemeente. Wij moeten ons die toestanden voorstellen, zooals wij ze in Rusland konden waarnemen, bij de opheffing der lijfeigenschap, door de wet van 19 Februarij 1861. Over het algemeen behoefde de markgenoot geen vrij man te zijn: de lijfeigene kon bepaald mede-eigenaar wezen van het

¹⁾ Zie Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*. Edit. 1854, p. 408; Noordevier, *Nederduitsche Regtsoudheden*, p. 210 seq. en G. L. von Maurer, *Einführung zur Geschichte der Mark- Hof- Dorf- und Stadt-Verfassung*, 1854, p. 42.

gemeenschappelijke land. Nog in de 18e eeuw waren in Silezië de boeren onvrij, maar men kon ze toch niet dwingen om tot de verdeeling van hun mark over te gaan ¹⁾. De mark was inderdaad een organisatie van het grondeigendom ten voordeele van velen: een gemeenschappelijk gebruik. De landbouw werd daardoor niet zoo zeer een tak van productief bedrijf, als wel een levenswijze, een door de zeden geregelde manier van bestaan. Die landbouw werd dan ook zeer extensief gedreven, met behulp van talrijk doch slecht vee. Doch al werd men op die wijze niet rijk op het platte land, hij, die deelgenoot van een mark was, verviel niet tot ellende. Een proletariaat was bij zulk een toestand in den regel niet mogelijk, gelijk het inderdaad ook nog niet in Rusland bestaat. Het groote gebrek was echter, dat bij tijd en wijlen hongersnood ontstond, omdat bij vermeerdering van bevolking de grond niet op voordeelige wijze werd bebouwd.

IV. Gelijk de marken een organisatie waren van den landbouw, zoo vormden de gilden in de steden een ordening en regeling van arbeid en industrie. Die gilden waren werkelijk een bewonderingswaardige inrichting, omdat zij zoowel de belangen der producenten als die der consumenten op 't oog hadden. Die er op neêrzien, begrijpen al zeer weinig van de wezenlijke krachten en elementen der maatschappij. Eerst later, toen de erfelijkheid in die gilden binnendrong, en de vormen dus werkelijk versteend werden, eerst toen moesten zij, daar zij ook niet meer samenstemden met de behoeften der samenleving, billijken tegenstand ontmoeten. Doch in den bloeitijd der middeleeuwen waren die gilden een waar kunstwerk. Zij waren gegrondvest op het karakteristieke Germaansche denkbeeld, dat men onder zekere voorwaarden ver-

¹⁾ Zie Marx, *Das Kapital*, p. 746 en de noot aldaar.

bintenissen sloot, om elkander als broeders te helpen en te ondersteunen. „Unus subveniat alteri tanquam fratri suo in utili et honesto.” En die verbindingen werden nu toegepast op alle bedrijven in elke stad. Als zoodanig hebben de gilden in de middeleeuwsche steden haar kleurrijke geschiedenis. Wij treffen eerst de oudste gildenorganisatie aan, de zoogenaamde patricische gilden, die der groote kooplieden en industrieelen, tot dat in de dertiende en veertiende eeuw overal de handwerkslieden, meestal geleid en voorgestaan door de wevers, zich ook tot gilden vereenigen en, na een korten strijd tegen de oude gilden, de plaats behouden ¹). De inrichting blijft intusschen dezelfde. Zij had tot oogmerk dat de stad, waarin het gild bestond, behoorlijk koopwaren kon koopen, en dat de handwerkslieden behoorlijke waren leverden, en voorts hun brood goed konden verdienen. Die inrichting voldeed dus volkomen aan alle behoeften, toen het débouché, de markt van elke stad, in de stad zelve was begrensd, en niet-verder reikte. Elke stad was dan een economisch organisme, een geheel op zich zelf. Slechts voor enkele bedrijven, die niet bepaald werk genoeg konden vinden in één stad, werden grootere gilden-organisatiën dan voor ééne stad toegelaten: bij voorbeeld voor bouwlieden: moest een Dom worden opgericht, stel te Straatsburg, dan werd de „Bauhütte” van elders ontboden. Dit was echter een uitzondering. In den regel was elk gild aan zijn stad verbonden. De producenten in de stad werden verplicht goed werk te leveren, en de consumenten van de stad moesten het werk nu van deze producenten afkoopen. Er was op die wijze vastheid en stevigheid in elk bedrijf: het werk kon met rust geschieden, want men was zeker afzet te vinden van zijn producten, en had dus geen angst voor den dag van

¹ Zie daarover Brentano *Arbeitergilden*, I, p. 37—42.

morgen. Een woedende concurrentie, die de producenten telkens met elkander in doodelijken strijd riep, was er op die wijze niet. Die organisatie, zoowel ten voordeele der producenten als der consumenten, werd nu in alle details doorgevoerd en uitgewerkt ¹⁾. Elk gild mocht alleen dat handwerk uitoefenen, waartoe het aangewezen was: de verbruikers in de stad mochten het produkt bij geen ander gild koopen: het eenige correctief, dat toegelaten werd, om de werkbazen, de meesters, steeds tot goed en goedkoop werk te nopen, was het verlof, dat aan de kramers werd gegeven, om op de kermissen met hun waren de stad te bezoeken. Werkten de gilden niet goed, dan kochten de inwoners veel bij de kramers. Voor de consumenten zorgde men voorts door keuring der producten, door het voorschrijven van leerjaren voor de arbeiders, en door de verplichting den leerlingen opgelegd om, na verloop van zekeren tijd, aan te toonen dat zij hun werk kenden en een meesterstuk konden vervaardigen, een stuk dat hun het recht gaf om meesters te worden. Verder behartigde men de belangen der verbruikers door het schatten en bepalen van den prijs. Voor de producenten zorgde men door te waken dat het aantal der meesters niet te groot werd: door het getal der gezellen en der leerlingen te beperken, en door een regeling die de eigenlijke productiekosten voor allen gelijk maakte. Zoowel de grondstoffen en de prijzen der werktuigen, als de loonen moesten zooveel mogelijk aan alle meesters op gelijken voet en prijs komen te staan. Eindelijk werden de levenstoestanden voor alle producenten aangenaam gemaakt: de arbeiders waren gezellen en moesten in het huiselijk leven worden opgenomen, deel worden van het „Gesinde.” Gingen zij op reis, om in andere steden zich nog beter te oefenen, dan waren voor de „Wan-

¹⁾ Zie G. Schönberg, Zur wirthschaftlichen Bedeutung des Deutschen Zunftwesens im Mittelalter, in Hildebrand's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1867, deel II, p. 1—72. 97—169.

derjahre" vaste regels: overal vonden zij lotgenooten: een soort van "compagnonnage" verbond hen allen in hun handel en wandel. Een normale arbeidsdag bestond feitelijk, gelijk ook arbeidersrechtbanken reeds tijdens het bestaan der gilden voorkomen ¹⁾. Groote zorg werd aan dien toestand der gezellen gewijd: want hier zat werkelijk de hoofd-moeielijkheid: als later de gezellen meer in aantal worden, komt de ontaarding en de wrijving, zoo als de geschiedenis der laken-industrie bewijst. Doch een geruimen tijd werkte de geheele organisatie zeer goed. Let wel, dat ook in deze instelling de overheersching van het kapitaal geheel is buitengesloten. De meester kon zelfs niet eens goed kapitaliseeren. Al had hij meer gewonnen, wat kon hij er mede doen? Hij mocht zijn arbeidskrachten toch niet vermeerderen boven het statuut dat hem was toegewezen. Maar er was ook geen verbruik van menschenkrachten, zonder verantwoordelijkheid, zonder aandeel of belangstelling in het product, zonder inzicht in het werk, zonder uitzicht op het resultaat. Wij hebben dat veranderd: en in onze tijden hebben dan ook de arbeiders stil en ongemerkt de oude gilden-overleveringen onder elkander opgewekt en in hun trades-unions doen herleven.

Deze vier vaste kringen — kerk, feodaliteit, mark en gilde — waren nu in de middeleeuwsche maatschappij de deelen die het sterkst waren geteekend. Het waren afgesloten cirkels, waarbinnen allerlei sociale draden zichtbaar waren en allerlei elementen van elkander afhingen, doch die zelve niet veel inwerking op elkander toelieten. In zooverre noemden wij de middeleeuwsche maatschappij een mozaiek, bont en kleurig, doch uit fragmenten aan elkander gevoegd, niet een geheel uit één geest en in één toon ontstaan. Er zijn vele

¹⁾ Zie Brentano, Arbeitergilden. I, p. 52, en II, p. 246 en 247.

vrijheden, doch er is niet één algemeene vrijheid te vinden. De kringen, standen en rangen blijven vast afgebakend en met muren omgeven. Hier en daar is slechts aanloop te zien tot grooter eenheid. Een andere geest voer soms over die kringen heen. Romeinsche ideeën leerden staatsvorming. De Kerk riep op tot kruistochten: andere werelden werden door sommigen gezien, andere producten medegebracht dan die thuis werden vervaardigd. De Joden slopen overal langs en door die kringen heen, als 't bewegelijk element, geld brengend en wisselend. Het kapitaal brak op één punt door en vestigde te Venetië den wereldhandel met het Oosten. Zelfs de Paus moedigde, zonder opzet, maar ter wille van zijn inkomsten, later de wisselzaken aan: de pauselijke inkomsten toch, die in alle landen der wereld opgebracht werden, moesten van daar naar Rome, naar de Curie worden gezonden ¹⁾. Stedenverbonden traden in het leven, zoo als de Hansa. Bankiers als de Fuggers gingen zaken doen over geheel Europa. De kringen werden geopend en de middeleeuwen eindigden.

Doch terwijl de middeleeuwen nog bloeiden, en die afgesloten kringen in volle kracht zich handhaafden, werd die vaste orde en werden die muren van tijd tot tijd toch reeds doorbroken en wel door socialistische bewegingen. Het waren telkens zoovele windvlagen en rukken, die soms slechts in één kring, soms door alle afheiningen heen, zich deden gevoelen. Meestal waren het vlammen, die de bestaande maatschappelijke gebouwen der middeleeuwen dreigden te verteren: nu eens in rossen gloed oprijzend tegen cathedraal of klooster, dan weder het liefst tegen de burcht van den baron, doch ook niet zeldzaam overslaande tegen het raadhuis in de stad. Men zou

¹⁾ Zie Ranke, Die Römischen Päpste. Edit. 1867. I. p. 404.

ze kunnen noemen vlamme strepen, die door het mozaiek heënschieten.

Wij zullen trachten enkele van die socialistische bewegingen te karakteriseeren.

Een van de opmerkelijkste socialistische bewegingen is die, welke in den kring van de Kerk zich deed gevoelen : de beweging der Fraticelli en van het Eeuwig Evangelie.

Men herinnere zich wat langzamerhand in den kring der Kerk geschiedde en regel werd. De Kerk, oorspronkelijk de instelling die de ideëele grondslagen der Christelijke familie moest verwerklijken, had allengs geheel en al dat standpunt verlaten. In plaats van nederigheid, was te dikwijls heerschzucht in den boezem der geestelijken gevaren : in plaats van dienaars van een ieder, gevoelden zij zich dan meesters van velen. De meest stuitende ongelijkheid was ook in het midden dier Kerk doorgedrongen : rangen en standen deden zich daarin gelden en vormden het samenstel van een Hiërarchie, die soms slechts strekte om aan hen, die op den hoogsten trap in de dienst der Kerk stonden, bijzonder veel eer en aanzien te verschaffen. En vooral had op het punt der rijkdommen de leer der Kerk de meest verwonderlijke wijzigingen aangenomen. Toen de Kerk zich was gaan belasten met een op groote schaal uitgevoerde armenverpleging, was zij allengs gesleept en verward in een bestuur en huishouden van geheel materieelen aard. De Kerk begon schatten op te hoopen en te bewaren : wel was het verwijderd doel de zorg voor de armen : maar middelerwijl nam zij voorloopig in bezit, wat zij bekomen kon. Werd op die wijze reeds een stoot toegebracht aan de vroegere leuze, dat het gemeenschappelijk bezit het beste was : zoo was het beginsel dat Christus en

de apostelen geen eigendom hadden gehad, hiermede volkomen vernietigd. Men had een rijke en op haar rijkdommen trotsche Kerk gekregen.

Tegen zulk een Kerk begon nu in de twaalfde eeuw zich een tegenstand te openbaren. Reeds in de elfde eeuw hadden volgelingen van een westersch Manicheïsme hier en daar luide zich verklaard tegen de Kerk. Bekend zijn de leerstelsels van hen, die in het Italiaansche dioecese Asti zich in het kasteel van Montforte hadden versterkt. Zij beleden een volkomen kuischheid en hadden gemeenschap van goederen. Zij werden ten vure gedoemd. Doch in de twaalfde eeuw vinden wij die Manicheërs weder overal, stouter dan ooit te voren. En het verzet tegen den rijkdom der Kerk begon nu bijna tegelijkertijd in geheel Europa. Dat protest en die tegenkantsing werd gehoord in Engeland, in het Noorden van Frankrijk, in de Nederlanden, in Bretagne, in het dioecese van Rheims, in Orleans, in Parijs, en wat Duitschland betreft te Goslar, te Keulen, te Trier, te Metz en te Straatsburg. En in Italië maakte de oppositie ook steeds vorderingen. Trouwens de tegenstelling tusschen de armoede en nederigheid der apostelen en de macht en rijkdom der Kerk werd den menschen te sterk. Het werd een algemeen oproer tegen de bezittende en wereldsche Kerk. Zoo deed zich in 't begin der twaalfde eeuw Peter de Brueys in Languedoc kennen, zoo zijn opvolger Henri de Deken in Lausanne en Le Mans, waar hij scharen van schoone en boetvaardige vrouwen om zich verzamelde, en vanwaar hij geheel het Zuiden van Frankrijk doorreisde. De Albigenzen namen hun beider denkwijze over. In het Noorden vond die beweging tegen de rijkdommen der Kerk een geducht hoofd in den leek Tanchelm ¹⁾, den demagoog uit Zeeland, haast een

¹⁾ Zie over Tanchelm en de Tanchelmisten: W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Deel II, Derde stuk, 1869, p. 42—59.

voorlooper der Anabaptisten, die van 1112 tot 1115 in Antwerpen zijn wilden oorlog tegen de tienden en bezittingen van de Kerk voerde, en grooten invloed op het volk, vooral op de vrouwen uitoefende: hij was in zonderlingen dos getooid en altijd omgeven met wachters, soms met drie duizend gewapende mannen: al hetwelk niet belette dat hij in 1115, op zekeren dag in een schip zittende, door de hand eens priesters werd gedood: hij was in den beginne vooral bijgestaan door den afvalligen priester Everwacher en door den smid Manasse. Eudo de Stella, die zich uitgaf voor „hij die zou komen”, revolutioneerde op gelijke wijze Bretagne. Wilder nog waren de Publicanen, die in de vallei van Ecouan, op bevel der kerkelijke vergadering, zitting houdende in het klooster te Vezelay, hun ondergang vonden. Zij waren haast volkomen nihilisten. verzett'en zich tegen alles, tegen eigendom en ook tegen 't huwelijk

Ernstiger en rustiger aanloop nam de beweging in de dalen van de Alpen in Piëmont: dáár waren ook onder de eenvoudige boeren denkbeelden gangbaar, die er mede op wezen, dat de Kerk alleen een koningrijk van den Geest moest zijn, en dat armoede de roem dier Kerk en de regel der kloosters moest wezen. Die denkbeelden kregen een vorm door de prediking van een bekeerd rijk koopman uit Lyon, van Peter Waldo. En zoo werd het bij die Waldenzen en arme lieden uit Lyon ook een algemeen protest tegen den rijkdom der Kerk. Waldo zelf hield zijn prediking vooral in de jaren van 1160 tot 1170. Hij deed zijn best de Evangelieën en andere boeken uit den Bijbel te doen vertalen, en ze dus meer onder het gewone volk bekend te maken. Zoo kwam het oorspronkelijk Christendom en de eerste Christengemeente den menschen nader. Waldo's volgelingen verklaarden zich dan ook tegen de geheele Hiërarchie, en wilden het Christendom tot den eersten eenvoud terugbrengen: hun levenswijze was

eenvoudig, matig, rechtschapen en ingetogen : in hun handel en wandel waren zij haast te vergelijken met de latere Kwakers Doch, was hun oppositie ook rustiger dan die der Albigenzen en verwante secten, het bleef een opstand tegen de Kerk, zoo als zij zich nu had ontwikkeld, en vooral tegen haar rijkdom en macht. De Kerk spande al haar krachten in, om zulke oproerige bewegingen te onderdrukken. Al die verschillende opvattingen werden kettersch verklaard, en overal op aansporing van paus Innocentius III met geweld verstikt ¹⁾.

Kon de Kerk nu al deze uiterste buitensporigheden te niet doen, het beginsel zelf der armoede, der armoede van Christus, die minachting van stoffelijken rijkdom beteekende, kon zóó niet door haar op zijde worden geschoven. De kloosters en monniken, die vroeger vooral dat denkbeeld hadden pogen te verwerkelijken, waren in dat opzicht op een verkeerden weg gekomen. En ziedaar : nu stond in de dertiende eeuw in de Romantische Italiaansche stad Assisi de verheven figuur op van hem, dien men den doorluchtigen arme in Christus (*il glorioso poverello di Christo*) zou noemen. Hij zou een orde vestigen, welke aan haar kloosters en monniken weder de meest volstreckte armoede zou voorschrijven. Het was de Heilige Franciscus. De Katholieke Kerk, thans wijzer geworden, en nu den regel toepassende om aan alle hartstochten een vasten werkkring in den cirkel der Kerk zelve te geven, verleende aan dat streven van Franciscus haar wijding. En Franciscus van Assisi, de dichterlijke dweper, ging aan het werk, om van het Christendom weder een democratie te maken, een volk van broeders, die in hun rijk de armoede tot grondwet zouden nemen. Volgens

¹⁾ Zie over hen allen het schoone boek van den in 1868 gestorven Henry Hart Milman, *History of Latin Christianity*, second Edition, 1857, deel IV, chap. VIII, p. 85—154.

de uitdrukking van Dante huwde hij de Armoede, die sinds meer dan elf eeuwen, sinds zij haar eersten echtgenoot Christus verloren had, versmaad ter neder zat. Hij zorgde dan ook altijd voor de laagsten der lagen, voor de uitgebannen der maatschappij: hij hield zich het dichtst bij 't mindere volk, en zijn orde, de orde der Bedelmonnikken, werd de vertroosting en de toevlucht der arme klassen ¹⁾. Onder hen waren de denkbeelden van communisme van goederen weder geen vreemde, onbekende gedachten. En daar hun leus een cosmopolitisme was, brachten zij die denkbeelden steeds verder. De grondslag der beweging van den Heiligen Franciscus was een zeer diepe opvatting van den menschelijken geest en van het aardse leven. Het blijkt uit hun gedichten, zoowel van hem als van zijn volgelingen. Terwijl hij zelf liederen zong, die op innige wijze het verband van het leven der natuur en van den mensch uitdrukten, hooren wij, in de twee Franciscaansche hymnen bij uitnemendheid, de droefheid over deze aarde en de ijdelheid dezer materiele wereld weerklinken, in tonen, die de roerendste zijn, welke de Latijnsche Christenheid ooit heeft voortgebracht. Wij bedoelen het „Stabat Mater Dolorosa” van Jacopone di Todi en het „Dies Irae” van Thomas di Celano. Maar uit den aard der zaak was de nieuwe Franciscaansche orde, al had zij de goedkeuring der Kerk gekregen, toch een zeer eigenaardige en vreemde bondgenoot van de officieele Kerk. Zij wekte natuurlijk tegenstand tegen de rijke Hiërarchie en was al dadelijk bij al degenen, die groote waardigheden daarin bekleedden, zeer gehaat.

Doch daar deed zich allengs een splitsing in de orde der Franciscanen voor. Een gedeelte begon, vooral in de volgende eeuw, zich meer aan de Kerk te hechten, en nam zelfs het

¹⁾ Zie ook de opmerkingen van Maurice, *The Workman and the Franchise*, p. 37, 52 en 66, en *Social Morality*, p. 284—288.

voorbeeld der Kerk aan, ten opzichte van een vrijer aannemen van rijkdommen. Een ander deel sloeg echter al dadelijk een gansch tegenovergestelden weg in. Het voerde de denkbeelden van Franciscus nog tot verder reikende gevolgen, en verbond daarmede droomen van een duizendjarig rijk. Het nam het Eeuwig Evangelie aan. Zij werden voortaan genoemd de Fraticelli. — Er had namelijk op het einde der twaalfde eeuw, in de abdij van Fiora in het koninkrijk Napels, een abt Joachim geleefd. Deze had, zich aansluitende aan ideeën der vroegere Montanisten, een boek geschreven, dat verwonderlijk duister en geheimzinnig was. De officieele Kerk had het eerst niet begrepen en den abt heilig verklaard, gelijk ook in Dante's Paradijs (zang XII vers 139) Beatrice hem in den Hemel onder de scharen der gezaligden noemt. Zij wijst aan haar dichter dézen en dezen

. en, die straalt daarneven,
Is Joachim, eens abt der Calabreezen,
Aan wien de zieners gave was gegeven.

Doch weldra werd dit boek wat nader gezien, vooral wjl het zulk een geweldigen indruk scheen te maken. Het boek heette „het Eeuwig Evangelie” en bleek vol van de wonderlijkste voorspellingen te zijn. Het wierp zijn licht op het verleden, maar goot vooral een hellen gloed over de tijdperken, die nog komen zouden. Het tijdvak namelijk, dat allengs reeds naderde, was dat van den Heiligen Geest. De periode van den Vader, van de Wet, was lang vervlogen: die van den Zoon verbleekte en verdween langzamerhand, en met de heerschappij van den Zoon, van Christus, zou de Kerk verzinken, met haar Hiërarchie, met haar macht, haar luister en haar rijkdom. Een nieuwe morgen zou aan de kimmen rijzen: de dageraad van de eeuw van den Heiligen Geest. Die zou de wereld in armoede en nederigheid van harte vernieuwen. Er zouden

geen knechten meer zijn, maar allen profeten en heiligen wesen. Liefde en vrijheid zouden de karaktertrekken zijn, die nu alléén zouden zichtbaar blijven. En de dag, waarop dit alles zou geschieden, was zooverre niet meer verwijderd. Het jaar zou weldra komen ¹⁾.

Nauw waren die denkbelden wat beter bekend, of de Kerk sprak er, bij monde van Paus Alexander IV, haar banvloek over uit. Doch reeds had een gedeelte der Franciscaner orde, de Fraticelli, dat eeuwig Evangelie aangenomen. Voor hen was de Heilige Franciscus de wegbereider en inleider in de periode van den Heiligen Geest. Hadden zij vroeger tegenstand tegen de Hiërarchie geuit, thans dreigden zij haar met een wissen val. Zij vorderden dat de Kerk zich zou ontdoen van al haar rijkdommen. En hun denkbelden vonden bijval. Een Sagarelli, met zijn orde der Apostelbroeders, werkte geheel in hun geest. Toen zag de Kerk in, dat zij die meeningen der Fraticelli niet langer in haar eigen boezem kon laten voortwoekeren. Zij zouden de historische Kerk geheel vernietigd hebben. De Kerk begreep op haar beurt tot vervolging te moeten overgaan, ze uit haar kring te moeten werpen. Een uitroeiing, een verbranding begon. Met 't zwaard en het vuur werden zij ten onder gebracht. Het meest dramatische feit, dat 't levendigst in het geheugen en in de verbeelding is blijven hangen, is de ondergang van Dolcino van Navarra. Hij had zich met zijn volgelingen gevestigd in de schoone vallei Val Sesia in Piëmont, waar nog altijd de herinneringen der Waldenzen wakker waren. Hun goederen hadden zij gemeen, en ieder der broeders had, evenals de oude Therapeuten, een zuster, met wie hij in de meest volkomen kuischheid trachtte te leven. Zij wilden een arm en

¹⁾ Zie C. C. J. Bunsen, Gott in der Geschichte, oder der Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Weltordnung. Theil III, 1858, p. 187—191.

gemeenschappelijk en heilig leven verwerkelijken. Doch reeds kwam de aanval der Kerk. De bisschop van Vercelli naderde aan het hoofd van 't leger dat hen zou vernielen. Zij weken eerst op den berg Monte Calvo, doch versterkten zich weldra op den onneembaren berg Zerbal. De bisschop legerde zijn krijgsscharen daaromheen en bezett'e alle toegangen. Want wat hun kracht uitmaakte, de ontoegankelijkheid, was tevens hun zwakte: op den met sneeuw bedekten kruin groeiden geen levensmiddelen. Zij moesten den hongerdood sterven. Men kent de schoone verzen, waarmede Dante hen vereeuwigd heeft in zijn *Hel* (*Zang XXVIII vers 55*). De schim van Mahomed — hoorende dat Dante werkelijk nog leeft, meer is dan een schim en dus op aarde kan terugkomen — geeft den dichter in de onderwereld de volgende boodschap naar de aarde mede:

Zeg dan aan Fra Dolcino en zijn scharen,
Gij die weldra de zon weêr zult aanschouwen:
Zoo hij niet binnen kort hier rond wil waren,
Dat hij voor voorraad zorg' met zijn getrouwen.
De sneeuw slechts kan hem in Novarra's streken
Doen bukken — anders kan hem niets benauwen.

Doch het was te laat. Toen de toegangen niet meer verdedigd werden, en de krijgslieden van den bisschop naar boven stoven, vonden zij slechts schaduwen van menschen. Ook die werden niet gespaard. Fra Dolcino en zijn zuster Margaretha werden onder de wreedste folteringen ter dood gebracht ¹⁾.

Van een gansch anderen aard, en in een geheel verschillenden kring voorvallende, zijn de socialistische bewegingen der boeren in de middeleeuwen.

Wij zouden vele van die pogingen kunnen opnoemen. Her-

¹⁾ Zie Milman, *History of Latin Christianity*. Vol. V, p. 263—270, en A. F. Ozanam, *Dante et la philosophie Catholique au treizième siècle*. 1845, p. 251, 252.

haalde malen staan in Europa op het platte land de boeren op, om zich te onttrekken aan de verplichtingen door den adel op hun schouders gelegd. Zij blijven zich zoo sterk mogelijk verzetten tegen het streven van de feodaliteit, om de toestanden van lijfeigenschap en hofhoorigheid volledig op hen toe te passen. Wordt de druk te hard, dan vliegen zij naar hun wapenen. En wanneer wij dergelijke gewelddadige verstoringen der orde in de middeleeuwen ontmoeten, vinden wij in de leuzen telkens woorden of zinsneden die aan 't Socialisme doen denken. Het bezit der mark deed hun trouwens als van zelf het begrip van gemeenschap door het hoofd spelen. — Wij vermelden hier slechts den opstand der Ditmarsische boeren onder Edemanns Jürgen in 1144, grootendeels een politieke beweging, die in 1227 uitliep op een verleening der vrijheid aan de boeren. Wij noemen de pogingen der boeren in Jutland en Schonen. Wij wijzen op de worsteling der Stadingers, den Frieschen volkstam, met de graven van Oldenburg, die tot het midden der 13e eeuw voortduurde. En meer bepaald is ook de Kennemer-opstand in 1268 in dat opzicht een merkwaardige gebeurtenis, daar toen openlijk de communistische beginselen door de boeren, die in Utrecht vielen, op den voorgrond zijn gezet. De goederen der rijken en edelen — zoo heette het — moesten gedeeld worden ¹⁾. „Burgers van Utrecht — zoo luidde de aanspraak van een Kennemer — het vrije volk van Kennemerland groet u, en begeert, dat gij al de edelen ter stad uitjaagt en hun goederen den armen geeft.”

De meest karakteristieke middeleeuwsche beweging der boeren blijft echter die, welke in de 14e eeuw in Frankrijk

¹⁾ Zie De Bosch Kemper, *De staatkundige Geschiedenis van Nederland*, p. 29, en *Letterkundige Aanteekeningen*, p. 69, en Arend, *Tweede deel*, p. 340—342.

voorviel, en onder den naam van Jacquerie zich overal bekend maakte. Zij was ook in dat Frankrijk wel voorafgegaan door vele andere aanloopen: reeds in de elfde eeuw verbonden zich de lijfeigenen in Normandië tegen den adel: doch geen dier pogingen heeft de kracht en de beteekenis gekregen, die de Jacquerie ontwikkelde. En de reden daarvan was niet ver te zoeken. De baronnen, meesters van alle diensten en van alle verrichtingen van de landbouwende bevolking op het platte land, hadden tot nu toe altijd onderdanigheid gevonden, of ten minste elken tegenstand niet al te moeielijk kunnen weerstaan, omdat zij zelven machtig waren. Maar ditmaal waren de tijden voor den franschen adel zelven zoo ongunstig mogelijk. Het was het jaar 1358, dus wellicht het meest kritieke oogenblik der staatkundige geschiedenis van Frankrijk. De Engelschen waren in Frankrijk gekomen en overwinnaars gebleven: bij den slag van Poitiers was de fransche koning Jan II gevangen genomen: de bloem van den adel was gevallen of krijgsgevangen. De adel was dus waarlijk niet zeer sterk meer. En nu begonnen toch weder de knevelarijen op het platte land: toch werden de boeren weder onderdrukt en gedwongen om wat zij nog hadden te geven, al was het alléén om het rantsoen hunner krijgsgevangen heeren op te brengen. Reeds waren de landbewoners gekweld door allerlei rooftochten van Engelschen en anderen: de beker der rampen vloeyde dus over. In de streken, die men aanduidt door de namen le Beauvaisis, l'Amiénois, le Ponthieu, le Vermandois, le Noyonnais, de heerlijkheid de Couci, le Laonnais, le Soissonais, le Valois, la Brie, le Gatinais, le Hurepoix, in geheel Ile-de-France, en voorts in de gansche streek tusschen den mond van de Somme en de oevers der Yonne, begonnen de boeren zich te verzetten: meer dan honderd duizend „Vilains” maakten van hun spade en ploeg wapenen. Jacques Bonhomme was de

boer vroeger genoemd: hij had alle lasten gedragen: op zijn rug was steeds zwaarder gewicht gelegd: welnu, thans wilde hij 't niet meer verdragen: Jacques Bonhomme stond op. In woesten vaart vlogen de boeren los op hun thans vrij wat minder sterke onderdrukkers: hun beweging had niets te maken met godsdienstige geestdrift, zij wenschten slechts in weinig dagen den haat bot te vieren, opgestapeld door lange jaren van lijden en smart. De aanval geschiedde tegen de burchten en kasteelen. Het begon den 28 Mei 1358 in de dorpen Saint-Leu de Cérent, Nointel, Cramoisi, alle plaatsen in den omtrek van Beauvaisis en Clermont. In hun onstuimigen stormmarsch tegen die sloten der feodaliteit, namen zij daar alles wat zij machtig konden worden. Alles wat zij kregen was goede buit, en werd nu onder elkander verdeeld. Van particulier eigendomsrecht was geen sprake meer. Toch bewaarden zij in hun vaart zekere goede orde. Met banieren gingen zij voorwaarts onder een aanvoerder, een slimmen boer uit het dorp Merlot, Guillaume Callet, dien men bij uitnemendheid nu Jacques Bonhomme noemde. *Détruire tous les nobles et gentilshommes du monde*: — dit was de leus. Er was anarchie in Frankrijk, en zij, de boeren, wilden nu ook eens hun plaats in 't warme zonlicht hebben. — De edellieden in Frankrijk werden in 't eerst zeer bang: zij hadden het gevoel alsof wilde beesten waren losgebroken: men vindt bij Froissart, den kroniekschrijver der feesten en der heldendaden van de feodaliteit, zoo duidelijk de uiting van angst en afkeer voor die lagere orde der menschen: hij noemt die boeren *noirs et petits et très mal armés*. En in 't begin drongen dan ook de Jacques overal voort. Meer dan zestig burchten en kasteelen stonden weldra in lichtelaaie vlam in den omtrek van Amiens: honderd kasteelen lagen in puinhoopen in Valois en bij Laon: alle sloten van het huis Montmorenci werden geslecht. Alles vlucht-

te. Doch allengs herleefde de moed van den adel. Van alle kanten kwamen nu, na de eerste ontsteltenis, de baronnen te zamen: in hun maliekolders en harnassen goed gewapend en beschut durfden zij reeds te paard op de scharen der Jacques instormen. Gaston Phoebus graaf von Foix, en de capital de Buch, die zoo even terugkwamen van hun kruistocht tegen de heidenen in Pruissen, waren de eersten die de Jacques bij Meaux een nederlaag wisten te bezorgen: zij dreven ze in de rivier de Marne en doodden er wel zeven duizend ¹⁾. Die eerste nederlaag was voor de Jacques beslissend. Door verraad wist de koning van Navarre, Karel de Booze, hun aanvoerder Guillaume Callet te Clermont tot zich te lokken. Callet werd ter dood gebracht; nadat, volgens de overlevering, een gloeiend ijzer hem, den koning der Jacques, als kroon om het hoofd was geslagen. En de gansche beweging, die als een stormwind was begonnen, eindigde even spoedig als de orkanen bedaren ²⁾. Het opmerkelijkst in het gansche verloop der gebeurtenissen was misschien het feit dat de stadsburgerij van Parijs — welke in die dagen mede in opstand was, en onder Etienne Marcel de eerste Parijsche Commune poogde te vestigen, — een oogenblik er aan dacht om zich met de Jacques te vereenigen, doch weldra voor die verbinding terugdeinsde. Het onderscheid tusschen de Commune van Marcel en tusschen de Jacques was dan ook zeer groot. De Jacquerie sloeg als een vlam uit, buiten de kringen der middeleeuwen om, tegen de middeleeuwsche orde van zaken: de Commune van Etienne Marcel poogde zich binnen een der kringen als gilde-vereeniging te handhaven.

¹⁾ Zie *Les Chroniques de Sire Jean Froissart*, edit. Buchon, 1838, I, p. 378 (Livre I, part. II, chap. 68).

²⁾ Zie het verhaal bij Henri Martin, *Histoire de France*, quatrième édition, 1863, t. V, p. 193—199.

Een eenigszins ander karakter vertoont de bijna gelijktijdige „volksrevelje” van Wat Tyler in Engeland ¹⁾; de trekken der beweging zijn meer geaccentueerd en dragen zoo niet uitsluitend den stempel van een rooftocht. Het geschiedde in het jaar 1381, in de dagen van Richard II, meesterlijk geteekend door Shakespere als den koning, die zoo goed kon redeneeren over de Godheid, die den troon omheint, op hetzelfde oogenblik dat hij zelf den scepter uit zijn zwakke handen liet vallen. De koning was nog minderjarig, en de Commons beraadslaagden over de gelden, die aan de regeering moesten worden toegestaan, om den oorlog tegen Frankrijk met kracht voort te zetten. Na twee vergeefsche tochten en verschillende subsidies, die niet hadden gebaat, stonden de Commons eindelijk aarzelend en dralend een hoofdgeld over het geheele rijk toe. Dat hoofdgeld zou van een ieder, boven de 15 jaar oud, worden ingevorderd, en het was tegen de invordering van dat hoofdgeld dat het gemor en het verzet der lagere klassen begon.

Er was reeds lang op het platte land en in de steden onder de arbeiders-bevolking zeer veel ontevredenheid, wegens een maatregel van het Parlement, die in het jaar 1350 was genomen. In Engeland had namelijk, zooals over geheel Europa, de zwarte dood in 1349 en 1350 rondgewaard, en vooral onder de lagere klassen, de vrijen en de „vilains”, groote offer gemaakt. Er was dus gebrek aan arbeiders gekomen, en dien ten gevolge waren de loonen voor die dagen ontzettend gestegen: in plaats van 3 à 5 pence, werd nu voor een arbeidsdag 8 à 12 pence benevens vrije kost betaald. Het Parlement vaardigde nu een wet, het zoogenaamde arbeidersstatuut, uit — statute d' Arti-

¹⁾ Zie vooral G. Bergenroth, Der Volksaufstand in England im Jahre 1381, Sybel's Historische Zeitschrift. 1859.

ficers et Servants, zooals het in de Normandisch-Fransche wets-taal heet — waarbij voor alle arbeiders, dus ook voor arbeiders op het platte land en voor hen die aan bouwondernemingen werkzaam waren, werd vastgesteld, dat geen arbeider meer nemen en geen patroon meer geven mocht, dan vóór de pest regel was. Dit alles werd tot in bijzonderheden uitgewerkt: een maximum van loon werd bepaald, echter geen minimum: tevens werd verordend dat de arbeiders hun woonplaats niet zouden mogen verlaten, maar, als zij geen werk hadden, zich op de markt der naastbijgelegen stad of vlek met hun werktuigen moesten plaatsen om zich aan te bieden. Harde straffen — the stock — werden toegepast op de arbeiders die zich niet onderwierpen. En wat het Parlement voor de arbeiders in het algemeen vaststelde, werd door de City van Londen in het jaar 1350 ook voor de handwerkslieden in de stad bepaald: ook hier werd gezegd, dat in alle handwerken niet meer voor arbeid mocht worden betaald, dan tot nu toe de gewoonte was geweest ¹⁾. — De wet van 't Parlement was misschien op zich zelve economisch nog zoo kwaad niet, en had in haar strekking wellicht niet de onbillijkheid, welke men er tegenwoordig aan zou toeschrijven: doch zij had een groot gebrek, namelijk dat de arbeiders op het land weder meer vastgehecht en herinnerd werden aan de lijfeigenschap, een toestand, waaraan zij zich nu langzamerhand in deze 14e eeuw ontworstelden. En juist waren het tijden, waarin de behoefte naar vrijheid en gelijkheid op allerlei gebied ook in Engeland in de lagere klasse uiting vond. Ongeveer vijftien jaar later, in 1365, zou het gedicht — getiteld: Visioen en Geloof van Pieter den Ploeger — aantoonen wat er omging in de borst

¹⁾ Zie Brentano, Arbeitergilden, I, p. 63, 64. Marx, Das Kapital, zweite Auflage, p. 271, 769, 770 en 745.

zelfs van hen, die zich binnen de maatschappelijke orde wilden houden ¹⁾. Wycliffe begon in die dagen zijn op hervorming der rijke kerk doelende prediking. Het gistte onder het volk. En die drang naar vrijheid en gelijkheid, die deed neêr zien op alle menschelijke instellingen, had nu, ten gevolge van het vorderen van het hoofdgeld, een aanleiding gevonden om zich te concentreeren en in wilde vlam uit te slaan.

Het waren de arbeiders op het veld en de geringere klassen uit de stedelijke burgerijen, die zich hier vereenigden, en die te zamen tegen den adel, maar ook tegen de feudale geestelijkheid en tegen de overheid in de steden, zich ophieven ²⁾. Zij spraken het luide uit, dat zij van al die rangen en kringen niets meer wilden weten, dat volgens hen de natuur de algemeene gelijkheid der menschen wilde. Zij waren tot nu toe buiten die kringen gehouden, maar vorderden thans ook een plaats, en begonnen met het recht der geordende kringen te ontkennen. Wellicht — zegt Maurice — hadden zij hun phrases vroeger van de bedelmonnikken geleerd ³⁾. Doch thans wekten inheemsche priesters van de lagere geestelijkheid hen mede op. De bekendste onder hen is John Ball, uit Kent, wiens preek ons door Froissart is bewaard ⁴⁾. Hoe het zij, het oproer ving aan, en wel in het

¹⁾ Zie o. a. Maurice, *The Workman and the Franchise*, 1866, p. 54.

²⁾ Zie vooral Ranke, *Englische Geschichte*. Band I, edit. 1859, p. 101 eu 102.

³⁾ Zie Maurice, *The Workman and the Franchise*, p. 57.

⁴⁾ Zie *Les Chroniques de Sire Jean Froissart*, edit. Buchon, tom. II (1840), p. 150; (livre II, ch. 106). Zijn preek luidde aldus:

„Bonnes gens, les choses ne peuvent bien aller en Angleterre, ni ne iront, jusques à tant que les biens iront de commun, et qu'il ne sera ni vilains ni gentilhommes, et que nous ne soyons tous unis. A quoi faire sont eils, que nous nommons seigneurs, plus grands maitres de nous? A quoi l'ont ils desservi? Pourquoi nous tiennent ils en servage? Et si nous venons tous d'un père et de une mère, Adam et Eve, en

Zuid-oostelijk gedeelte van Engeland, in Kent en Essex. Te Dartford in het graafschap Kent hief het volk zich het eerst op. Een verzamelaar der belasting beleedigde daar een jong meisje, voorgevende dat zij oud genoeg was om de belasting te betalen, en de vader, een leidekker, sloeg den beleediger met zijn hamer dood. Het was Wouter de leidekker, Wat Tyler. Hij greep nu verder naar de wapenen en een gansche menigte omringde hem weldra. En toen ééns de eerste slag was gevallen, roerde zich ook op andere plaatsen het lagere volk. Uit Brentwood in Essex kwam een gansche hoop. Uit Gravesend stonden weder anderen, die het kasteel van Rochester dadelijk innamen. Kent en Essex waren in weinige dagen geheel en al in staat van verzet en oproer: weldra volgde geheel Engeland tot aan den Humber: slechts het Noordelijk gedeelte bleef rustig en deed niet mede. Als hoofden der rebellen waren werkzaam Wat Tyler zelf en Jack Straw (Jaap Stroo), beiden uit Kent, voorts vooral de priester John Ball, die uit zijn gevangenis in Canterbury werd bevrijd, en Thomas Baker uit Fobbing: geen van allen organiseerende

quoi peuvent ils dire ni montrer que ils sont mieux seigneurs que nous, fors parceque ils nous font gagner et labourer ce que ils dépendent? Ils sont vêtus de velours et de camocas fourrés de vairs et de gris, et nous sommes vêtus de povres draps. Ils ont les vins, les épices et les bons pains: et nous avons le seigle, le retrait, la paille et buvons de l'eau. Ils ont le séjour et les beaux manoirs: et nous avons la peine et le travail, la pluie et le vent aux champs: et faut que de nous vienne, et de notre labour, ce dont ils tiennent les états. Nous sommes appelés serfs, et battus si nous ne faisons présentement leur service. Et si n'avons souverain à qui nous nous puissions plaindre ni qui nous en vouldist ouir ni droit faire: allons au roi, il est jeune, et lui remontrons notre servitude, et lui disons que nous voulons qu'il soit autrement, ou nous y pourvoirons de remède. Si nous y allons de fait et tous ensemble, toute manière de gens qui sont nommés serfs et tenus en servitude, pour être affranchis nous suivront, et quand le roi nous verra ou ouira, ou bellement ou autrement, de remèdeil y pourvoira."

koppen. En allen gingen zij nu als instinctmatig den weg op naar Londen. Hoorde men ze te zamen, dan zongen zij een kreupel vers, waarvan het referein ongeveer aldus luidde:

Toen Adam spitte en Eva spon:

Waar was toen de edelman?

De stoet groeide aan: dreigend en onheilspellend trok de bende voort, totdat, na een wapenschouwing op Blackheath, Londen werd bereikt. Dadelijk werd door de rebellen een onderhandeling met den koning gevraagd, die echter vooreerst tot niets leidde. Intusschen lag een gedeelte van de rijke stad Londen voor hen open. Het grauw in de hoofdstad ontving hen met open armen, en zij gingen nu te zamen te werk tegen de gehate edelen. Verschillende paleizen werden verbrand, doch een streng gebod was onder hen: zij zouden niet rooven en stelen. Ieder die het verbod overschreed werd gedood. Er werd er één betrapt die een zilveren beker voor zich had bewaard: hij werd onmiddellijk verdrinken met zijn gestolen goed. De koning zat, gedurende die overweldiging van Londen, met zijn rijksgrooten en hofhouding in den Tower, waar hij zich verschanst had: zijn omgeving ried hem niet toe te geven aan de grieven der op-roerlingen. Doch toen ook het prachtige paleis „Savoy” van den hertog van Lancaster in vlammen opging, kon de koning het niet langer uithouden. Hij wilde een samenkomst houden met de leiders en verliet den Tower, om hen buiten de stad op de weide van Mile-end te ontmoeten. Dadelijk, toen de koning den Tower had verlaten, werd die ook berend door een gedeelte der rebellen onder Wat Tyler en Jack Straw, en werden de aartsbisschop van Canterbury en anderen, die er waren achtergebleven, vermoord. Richard II, slechts 14 jaar oud, bevond zich nu op de weide tegenover het grootste deel van de henden

der rebellen. Hun eischen waren *gematigd* : afschaffing van lijf-eigenschap en amnestie. Richard II stond 't toe. Doch den volgenden dag vroegen zij meer. Het andere deel, dat niet bij de samenkomst was geweest, maar onder Wat Tyler en Jack Straw den Tower had bemachtigd, kwam met eigen eischen voor den dag. Deze laatsten wilden voor armen en rijken vrije visscherij en vrije jacht in de parken, op het veld en in de wouden, benevens vele andere dergelijke rechten : zij maakten dus aanspraak op het woud en 't water, dat voor allen was. Een nieuwe samenkomst met den koning had plaats. Wat Tyler reed vooruit, sprak met Richard II en liet zich bedreigingen ontvallen. Toen werd het gevolg van den koning woedend, en één hunner, de mayor van Londen, Wilworth, wondde met zijn knods den aanvoerder der rebellen doodelijk. Een geweldige ontsteltenis ontstond onder de benden. Doch Richard II, nu voor het eerst waarlijk koning, hoe jong hij ook was, reed alleen naar hen toe met de woorden op de lippen : „Wat doet gij, mijn onderdanen ? Wat Tyler was een verrader, ik ben uw koning !” De menigte geloofde hem en vertrouwde op zijn woord, dat hij herstel zou geven der grieven. Zij trokken af, nadat Londen drie dagen in hun macht was geweest: en nu zij weken, durfden al de edelen, geestelijken en welgestelde burgers hen weder aanvallen. Op velen werd de hand gelegd: John Ball, Jack Straw en de stervende Wat Tyler werden onthoofd. Het werd op de wijkende scharen een bepaalde slachting. Al de georganiseerde kringen wilden hun deel hebben aan het werk, om ze weder ten onder te brengen. De edellieden hieuwen er op los: de burgerijen deden zoo als de mayor uit Londen, en wat de hooge geestelijken betreft, Ranke ¹⁾ wijst er op als een eigen-

¹⁾ Zie Ranke, Englische Geschichte, Band V, edit. 1865, p. 333. Hij toont aan, hoe meermalen ook later de bisschoppen met de wapenen de

aardigheid, dat juist de bisschop van Norwich, uit het geslacht der de Spensers, door zijn geestelijke waardigheid niet verhinderd werd, om persoonlijk met de lans op den wapenburg der kerels los te stormen: dan, als ze nog levend gevangen waren en ter dood moesten worden gebracht, leidde hij ze op het schavot, en sprak hun daar godsdienstige troostwoorden toe. Wij behoeven haast niet te vermelden, dat de beloften van den koning, om de lijfeigenschap af te schaffen, door het Parlement werden gecasseerd. Eerst later, onder Hendrik VIII en Elisabeth, zouden de Engelsche arbeiders redelijke voorwaarden bij de wet verkrijgen.

Wij hebben hiermede de groote socialistische toestanden der middeleeuwen nagegaan. Van zelf spreekt het, dat dáár, waar fanatieke dweperij zich vertoonde, ook altijd een minachting van aardse materiele schatten, een verwerping van het particuliere eigendom, hier en daar te voorschijn kwam. De Pastoureaux en de Flagellanten brachten vroeger altijd zulke min of meer naar het socialisme zweemende leuzen met zich mede. De secte „der broeders en zusters van den vrijen geest” scheen alle huwelijksbeletselen omver te werpen, en inderdaad vrouwen-gemeenschap te leeren: het volk noemde hen begarden en begijnen. En op het einde der Middeleeuwen in de vijftiende eeuw zien wij dan ook socialistische verschijnselen bij hen, die in Boheme de denkeelden van Huss wilden verwirkelijken. Toen Huss ter dood was gebracht, stond dáár de wilde secte der Taborieten op, die als de uiterste linkerzijde der Hussieten kan worden beschouwd, en die in fanatieken geloofsijver en blakende zucht om de volledige gelijk-

kerk verdedigden; zoo dr. Peter Mews, bisschop van Worchester, tegen Monmouth in Juli 1685.

¹⁾ Zie Ranke's opmerking in zijn *Englische Geschichte*, III, edit 1864, p. 330, en voorts Maurice, *Social Morality*, p. 146 en 382.

heid van leek en priester te verwerkelijken, tonen deed hooren, wier echoos door latere socialisten zouden worden herhaald ¹⁾. Straks, toen de godsdienst-oorlog daar in Boheme uitbrak, begonnen de Taborieten onder Ziska hun geweldige rooftochten tegen alle ridders en edellieden, die het niet met hen eens waren. Met het enthousiasme van het geloof werd het vuur aangedragen, waarmede al de kasteelen in brand werden gestoken: en Silezië vooral leed aanhoudend door de telkens herhaalde invallen der oude Boheemsche volgelingen van Huss ¹⁾.

Ziedaar dan enkele van die vlamme strepen, die door het mozaiek der middeleeuwsche maatschappij heënschieten. Wij merken op, dat al die socialistische bewegingen aanvallen zijn van hen, die buiten de vaste kringen staan. Zij hebben een omverwerping van de maatschappelijke orde, en wel op gewelddadige wijze, tot doel. Het socialisme der middeleeuwen heeft dan ook meest altijd een karakter van roof en plundering, een trek die op dat gebied nieuw is, doch zeer dikwijls zal worden nagevolgd. Maar om al die redenen is er bij de middeleeuwsche socialisten bezwaarlijk een stelsel te vinden. Hoogstens verheft het zich tot een wilden droom, zoo als bij de Fraticelli, tot een of ander visioen, als de Godsdienst er zich in mengt.

Aan de meeste eischen van het middeleeuwsch socialisme wordt schijnbaar later voldaan, zoodra, met het eind der middeleeuwen, die vaste kringen geopend werden. De nieuweretijd toch heeft — volgens het woord van Thorbecke — alle kringen des maatschappelijken levens geopend, en tot omtrek van

¹⁾ Zie Gustaf Freytag, *Bilder aus der Deutschen Vergangenheit*. Zweiter Band (5te Auflage, 1867), p. 171 seqq, en 310—344. — Voorts zie Colmar Grünhagen, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420—1435 1872*.

een middelpunt gemaakt. Doch nu ontstaat natuurlijk weder de moeielijkheid dat middelpunt te vinden, dat door zijn uitschietende stralen alle belangen kan samentrekken tot één samenhangend geheel, tot een universitas. Het is waar: de gesloten vereenigingen zouden nu tot het verleden behooren. De Europeesche nieuwere maatschappij zou niet meer zijn een verzameling van bijzondere genootschappen of huishoudens, maar zou als geheel willen gaan berusten op een stelsel. Het zou nu slechts te bezien staan, of dat stelsel toch weder sommige belangen uitsloot, en of er aldus weder inbreuken konden komen van het Socialisme.

H O O F D S T U K VI.

DUITSCH SOCIALISME TEN TIJDE DER HERVORMING.

Met de zestiende eeuw begint een algemeene geest van vernieuwing zich in Europa te openbaren: nieuwe economische verschijnselen doen zich voor, die het samenstel der Europeesche maatschappelijke verhoudingen geheel en al wijzigen. Straks komt de Hervorming, die de harten verdeelt, maar een ieder noopt tot zichzelf in te keeren, en te beslissen welke baan voortaan zijn geest en gemoed wil volgen. Aan die verfrissching, aan dat opgewekte leven wenschen ook de lagere klassen der maatschappij in Duitschland deel te nemen: zij, de boeren en handwerkslieden, komen daarbij op zijpaden en buitensporige afwijkingen, en vervallen in allerlei socialistische wegen. Die wegen zijn echter slechts gelegen op de uiterste grenzen van de richting, in welke geheel de zestiende eeuw zich beweegt. Om ze dus te volgen en het verband van 't geheel niet te verliezen, is een blik noodig op den algemeenen economischen toestand in 't begin der zestiende eeuw.

Wij kunnen het nieuwe der zestiende eeuw niet beter karakteriseeren, dan door te zeggen dat de middeleeuwsche gesloten kringen nu geopend werden. De muren, die de vele bijzondere genootschappen of huishoudingen omringden, werden voor een deel doorgebroken: de staketsels en omheiningen omgerukt: een vrijer adem, een vrijer leven werd over alles uitgegoten. --- Het sterkst uitte zich dat natuurlijk op het

eigen terrein, waar de groote beweging ontstond, het gebied der Kerk. De corporatie-geest en de geheele Hiërarchie werd daar het heftigst bestreden. De deuren der kloosters werden opengeslagen of verbrijzeld: waar het mogelijk was werden de kloosters zelven verdelgd. Niet gering is de invloed dier gedeeltelijke opheffing van de kloosters geweest. Ranke ¹⁾ constateert de gevolgen daarvan zelfs in de vermeerdering der bevolking. In het algemeen was de opheffing van het celibaat merkbaar in het stijgen van het cijfer der bewoners van het land. Justus Möser berekende in 1750 (zeer zeker op vrij grillige en naïeve wijze), dat 10 à 15 millioen menschen in alle landen en streken op die wijze aan Luther het leven danken. Hij wil hem daarvoor een standbeeld zetten! — Even ingrijpend was de verandering, toen de goederen der Kerk, de gronden in de doode hand, voor een niet gering deel haar werden ontnomen door de Hervorming. De zoogenaamde secularisatie der kerkelijke goederen was meer dan een eenvoudige verplaatsing van eigendom van de eene hand in de andere. De onteigening, die aldus de Kerk onderging, beteekende dat men haar den steun en het bolwerk wilde ontnemen, waardoor zij een stevige en vast ommuurde organisatie kon blijven. In Engeland werd die zoogenaamde secularisatie op de ruwste en tergendste wijze voltrokken. De goederen der Kerk werden door Hendrik VIII eenvoudig weggeroofd en aan de edelen gegeven, opdat deze alles goed zouden vinden wat de koning zou doen. Het was daar inderdaad niets dan een diefstal en 't verdeelen van den buit onder gunstelingen ²⁾. In andere landen had de onteigening

¹⁾ Zie Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Vierte Auflage. Band II, ed. 1869, p. 316.

²⁾ Zie Maurice, *The Workman and the Franchise*, p. 84, 85.

plaats onder zekere vormen. In alle Staten, waar het geschiedde, werd een groot deel van dat weggenomen land nu aan het vrije verkeer weder overgeleverd. — Zoo werd de vroeger zoo vaste kring der Kerk uit zijn voegen gerukt: een deel der bewoners van de kloosters werd in de armoede van het gewone leven geslingerd: terwijl in 't algemeen door de mindere heiliging, die de armoede allengs ondervond, en door het afschaffen van feest- en vastendagen, de atmosfeer werd gewijzigd, die de Kerk vroeger omgaf en steunde. — Maar ook de andere kringen, die wij in de Middeleeuwen zoo sterk en zoo afgesloten hebben gezien, werden nu zwakker van bestaan. Vergelijk b. v. eens den toestand van een baron tegenover zijn koning, zoo als Joinville hem beschrijft, met de positie van een edelman na den Hervormingstijd. Joinville, de innigste bewonderaar en trouwste dienaar van zijn koning, Lodewijk den Heilige, teekent toch zeer goed, hoe onafhankelijk hij zich tegenover zijn vorst kon betoonen. Als de Heilige Lodewijk ter kruisvaart gaat, en zijn baronnen oproept, wil hij ook Joinville den eed laten afleggen: maar deze weigert dit laatste bepaald: *je n' estoie pas son home*: direct was hij slechts vasal van den graaf van Champagne, en mocht hij dus slechts aan dezen den eed doen. Hij stond in een organisatie, waaraan zelfs de koning niets kon veranderen. Nog een ander voorbeeld. Joinville is ter kruistocht medegegaan: daar slaat één der dienaars van den koning een ridder van het gevolg van Joinville, en Joinville zegt den koning dat hij dadelijk zijn (des konings) dienst verlaten zal, zoo Lodewijk IX geen recht doet ¹⁾. Thans in de zestiende eeuw worden de edellieden aan den vorst voor goed gebonden,

¹⁾ Zie *Mémoires de Jean Sire de Joinville*, publiées par Franc. Michel, 1858, p. 37 en 155, 156.

en de rijksridders, die onder Franz von Sickingen ¹⁾ een eigen kring en zelfstandige stelling wilden behouden, werden in hun poging geheel en al geknakt. — Iets dergelijks ondervonden de steden. De burgerijen in de steden konden zich in hun gilden-associatie niet meer zoo stevig en afgesloten handhaven. Omdat de middelen van verkeer beter werden, werd het debouché der in de steden vervaardigde producten, de markt, niet meer zoo eng beperkt tot den kring der eigen gemeente, en het gildenwezen, voorzooover het een organisatie der consumtie was, werd zoo reeds aangetast. — In den lageren kring der bewoners van het platteland werd vooral een wijziging en verbreking der vroegere orde waargenomen. Waar eertijds het gemeente-eigendom, de mark, zelfs onder den dekmantel der feodaliteit, was blijven bestaan, daar ontmoeten wij sinds het einde der 15de eeuw een gewelddadige usurpatie van dat gemeente-eigendom. Die wederrechtelijke ontneming van den grond aan de dorp bewoners wordt dan dikwijls nog gevolgd door een omleggen van het bouwland tot weidevelden voor het vee ²⁾, zoodat dan ten tweeden male de gelegenheid om te arbeiden en te bouwen op het veld werd ingekrompen. In Engeland heeft men daarvoor zelfs namen en termen, die beide handelingen goed onderscheiden: het eerste wordt door Baco gebracht onder de „depopulating inclosures”: het tweede heet de „depopulating pasture”. Later onder Hendrik VII en Hendrik VIII werden dan ook bepaalde maatregelen tegen die feitelijke onteigening der kleine boeren genomen. Het pauperisme nam middelerwijl onder die standen toe. Want de verbreking der vaste

¹⁾ Zie ook D. F. Strausz, Ulrich von Hutten. Zweite Auflage, 1872, p. 345 en 524,

²⁾ Zie Marx, Das Kapital. Zweite Auflage. p. 747, 748, 751 en 753.

orde en van den vasten kring was hier geen bepaalde vooruitgang: zij zou slechts tot resultaat hebben, dat de boeren en landbewoners, in plaats van door de feodale heeren willekeurig belast te worden, allengs onder de aanhoudende en drukkende heerschappij zouden komen der kapitalisten. — Intusschen bleef het een feit, dat over het algemeen de stevige omheiningen, die de kringen in de middeleeuwen van elkander afscheidde, verbroken werden. Zelfs kan men zeggen, dat de standen — al is het weinig — zich reeds assimileerden. Samenwerking ontstond op een gebied waar men dit vroeger niet denkbaar rekende. Stel u slechts voor den schrik van Europa, toen Frans I, de „zeer Christelijke koning”, openlijk een bondgenootschap met de Turken durfde aangaan ¹⁾. Een stevige wind woei door alles heen. En alles kreeg in Europa breeder horizont ten gevolge van de ontdekking van Amerika, waardoor de aarde als ’t ware werd verruimd.

De tweede wijziging der maatschappelijke verhoudingen der middeleeuwen werd veroorzaakt door het toevloeien van het geld. Alle banden en betrekkingen werden daardoor leniger. Het nieuwe goud en zilver kwam uit Amerika. Spanje, of liever Castilië, kreeg dus den eersten gouden regen. Wel kwam onder Karel V nog niet zooveel van dat edel metaal uit Amerika, als men vroeger altijd meende. Humboldt heeft het eerst aangewezen en de Relaties der Venetiaansche en andere gezanten, door Ranke gebruikt, hebben het bevestigd, dat de uit Amerika komende schatten onder Karel V niet zoo buitensporig waren: in 1533 bedroeg het 150,000 ducaten, in een ander jaar 50,000 ducaten, en de zoogenaamde onmetelijke buit uit Peru gold 350,000 ducaten: onder Philips II

¹⁾ Zie de opmerkingen van Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Vierte Auflage. Band IV, 1869, p. 27.

kwam echter werkelijk veel meer ¹⁾. Doch het vinden van goud en zilver in Amerika gaf aanleiding, dat men het overal zocht. Opmerkelijk is het, dat b. v. Deutschland, volgens Ranke, in de zestiende eeuw bijna evenveel edele metalen uit zijn mijnen opdolf, als toen geheel Amerika schonk ²⁾. De Saksische mijnen en die in Bohemen leverden groote hoeveelheden zilver. En de verbeelding van het volk begon zich met dat goud en zilver, en met de landen waar het te vinden was, bezig te houden. Vooral met Amerika. Dit werd het Eldorado. Had men vroeger in de middeleeuwen zijn oogen op 't Oosten, op Palestina, gericht, ter wille van het Kruis: thans zag men van alle kanten uit naar het Westen (Westward-Ho), naar Amerika, om het Goud dat daar te vinden was. De streng Catholieke Columbus zelf had het gezegd, in een brief uit Jamaica in 1503, en door dit woord als 't ware het voorbeeld der waardeering gegeven: „Goud is een wonderbaar ding! Wie het bezit is heer en meester van alles wat hij wenscht. Door goud kan men zelfs de zielen in het Paradijs laten aankomen.” Zulk een beschouwing was de dood der middeleeuwsche levensbeschouwing. Het werd overal in Europa een zucht en dorst naar goud. Als men er niet genoeg van had, beproefde men valsche edele metalen te vervaardigen. Een Duitscher, Steinberg genaamd, kwam te Mechelen en vertoonde daar een soort van zilver, door hem vervaardigd, dat wel tegen de proef op den steen en onder den hamer bestand was, maar in het vuur het niet uithield. In allen ernst was er nu sprake van, de Spaansche troepen in de Nederlanden met zulk zilver te be-

¹⁾ Zie Ranke, Die Osmanen und die Spanische Monarchie. Dritte Auflage, 1857, p. 399, 400 en 427.

²⁾ Zie Ranke, Zur Deutschen Geschichte vom Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Krieg. Editie 1869, p. 37.

talen: een secretaris van Ruy Gomez hield zich met dat plan bezig ¹⁾. In één woord, de maatschappij veranderde onwillekeurig. Het geld werd nu als het ware het bloed dat door de aderen van 't maatschappelijk organisme vloeide. — Daardoor onderging echter het begrip van rijkdom een groote wijziging, en wel in tweeërlei zin. Allereerst werd, door den toevoer van de edele metalen, de verhouding der waarde van alle koopwaren geheel veranderd. Waar nog een ruiling van goederen in natura geschiedde, hield dat nu al eens op, en alles werd daarenboven eensklaps duurder. In Europa zijn onder de regeering van Philips II de prijzen ongeveer verdubbeld. Voor ons land heeft R. Fruin aardige voorbeelden daarvan opgegeven ²⁾. En de omkeer was des te grooter, naarmate de toestanden vroeger eenvoudiger waren. „In West-Friesland toch — zegt R. Fruin — had men op het platte land vroeger volslagen gebrek aan pasmunt. Het kleine kroniekie van Leeghwater geeft hieromtrent wetenswaardige bijzonderheden. In de eerste jaren van Karel V stond er op het eiland, dat zich tusschen de beide, later drooggemaakte, wateren van de Schermer en de Purmer uitstrekte, maar een enkele molen, waar alle boeren hun graan moesten laten malen, voor een oortje den zak; doch dikwerf konden zij dat maalloon niet bijeenbrengen, en betaalden zij met eieren. Eieren waren er, naar het schijnt, de gewone pasmunt. De eenige waschvrouw, die de hoofddoeken der deftige boerinnen met zeep, in plaats van met den gewonen

¹⁾ Zie Ranke, Die Osmanen und die Spanische Monarchie. Dritte Auflage, 1857, p. 408.

²⁾ R. Fruin, Tien jaren uit den 80jarigen oorlog. Edit. 1861, p. 265, 266 en 267. — Voor den omkeer der prijzen in Engeland, zie ook: Marx, Kapital, p. 775, en den daar aangehaalden dialoog van William Stafford.

duivendrek, wiesch, een Brabantsche van afkomst, ontving één ei voor haar moeite; en tweeëndertig eieren golden één stuiver." In zulke eenvoudige toestanden ontstond nu de grootste omkeer, toen het zilver binnenstroomde. De prijzen begonnen in eens te stijgen, en zonderling was het hoe weinig men in Europa de oorzaak van die algemeene rijzing begreep. In plaats van in te zien, dat het edele metaal door het grootere aanbod goedkooper werd, en dus de prijzen in naam hooger werden, onderstelde men overal geheime listen en kunstenaars der woekeraars. Luther vooral verstond niets van die omwenteling in de prijzen, en donderde slechts des te harder tegen de woekeraars ¹⁾. Geweldiger werden steeds zijn woorden tegen die vierdubbele dieven en moordenaars, zoo als hij ze noemt, die de prijzen steeds verhoogden. „Zoo'n woekeraar zit daar maar rustig op zijn stoel — zegt Luther — en veel beter was het toch, dat hij aan een galg hing en opgevreten werd door even zooveel raven, als hij guldens heeft gestolen, indien er ten minste zooveel vleesch aan zijn lijf zit, dat zooveel raven elk een stukje kunnen krijgen." en zoo buldert hij voort, den klankladder op en neder van alle tonen en spreekwijzen. Sebastian Franck slaat voortdurend op hetzelfde aambeeld, en voegt nog daarbij, dat alles zooveel duurder wordt, omdat er zooveel meer menschen geboren worden. Kortom, zij begripen er niets van. — Deze algemeene duurte was dus een eerste gevolg van 't toevloeien van het geld. Een tweede gevolg was nu de verandering in de denkbeelden der menschen omtrent dat wat eigenlijk rijkdom constitueerde. Vroeger hechtte men in het algemeen slechts waarde aan het onbewegelijke goed, aan het land.

¹⁾ Zie Wilhelm Roscher, Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland, 1874, p. 61 en 95.

Nu echter krijgt de bewegelijke rijkdom, het geld, dat van de ééne hand in de andere gaat, bepaalde beteekenis. In de tijden der middeleeuwen was land de grondslag van alles: slechts Joden of handelaars in Venetië of Genua hadden een schat van muntstukken. Thans vormt goud en geld een anderen maatstaf. Hierdoor krijgt de geheele maatschappij een meer veranderlijk en minder loom en conservatief karakter. Trouwens het geld is op het ééne oogenblik het eigendom van dezen, op het andere het eigendom van genen meester. Het land blijft daarentegen aan zijn heer en eigenaar een geruimen tijd lang behooren. De spreuk der vroegere tijden was: nulle terre sans seigneur: thans heet het: l'argent n'a pas de maître. En dat bewegelijke der maatschappij werd nu steeds grooter, naarmate het geld een prikkel was tot verderen omzet, tot verdere ruilingen: industrie en handel namen een vlucht, die zij vroeger niet gekend hadden. Het kapitaal en de kapitaalsrente ontstond, en gaf steeds meer welvaart aan de gezeten middelklasse.

Eindelijk veranderde in de zestiende eeuw het Europa der middeleeuwen in dit opzicht, dat een realistische zin overal begon veld te winnen, de zin om het hier op aarde reeds zoo goed mogelijk te hebben. Men brak met het streven naar het oneindige, met de verzuchtingen naar 't geheimzinnige, veelal het kenmerk der middeleeuwen: men wilde weten wat er was, en men nam de dingen dezer aarde zelve in oogenschouw. Het viel samen met de overal tijdens de Hervorming ontwakende natuurstudie: een Vesalius ontleedde het lichaam, een Servet bespiedde den omloop van het bloed. Zij die dus over Staat en Maatschappij nadachten, gingen een geheel anderen weg op dan vroeger. Men denke aan Machiavelli of Giucciardini. Wat onderscheidt — daargelaten al het talent van den schrijver en kunstenaar — het boek „over

den Vorst", geschreven voor den vader van Catharina di Medici, van alle vroegere soortgelijke middeleeuwsche werken? Dit ééne: dat Machiavelli realist is. Hij neemt de zaken en menschen zoo als zij zijn: zijn boek is soms slechts een codificatie van stellingen, die reeds bij de Italiaansche vorsten gangbaar waren, b. v. dat een particulier aan zijn woord gebonden is, maar dat een soeverein wegens „redenen van staat" naar goedvinden beloften kan geven of breken: of dat, als men iets van een vorst wenscht, men 't best doet hem opmerkzaam te gaan maken op het tegendeel van wat men verlangt. Alles is bij Machiavelli gebouwd op goed berekende combinaties van bestaande elementen: politiek wordt bij hem een kunst, een tactiek. Hij treedt op om lessen te geven dáár waar de persoonlijke motieven en de eischen der feiten zich kruisen: hij toont u aan dat de grondverhoudingen, waarin de menschen tot de omstandigheden staan, zoo teêr, zoo licht zijn, dat zij van een enkelen draad van sympathie of antipathie afhangen: hij doet u inzien dat er altijd zooveel toeval in 't leven binnensluipt. Maar met dat al is de politieke moraal der middeleeuwen, met de begrippen van eer en trouw, door hem prijs gegeven: de staatsman ziet nu alleen het politieke practische doel: het zijn fijnheid zich bewuste beleid heeft niets meer te maken met de eenvoudige trouwhartigheid van vroeger ¹⁾. Nog sterker: de wereld schijnt alleen stof en materie

¹⁾ Ranke heeft dit alles het allerbest begrepen; zie de opmerkingen in zijn boeken: *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, II, p. 235 seqq. bij gelegenheid der houding van Pescara in 1525: *Die Römischen Päpste. Fünfte Auflage*, 1867, Band II, p. 262 en 563: en *Frantzösische Geschichte. Zweite Auflage*, 1857, Band II, p. 32. — Zie voorts Friedrich List, *Das Nationale System der Politische Oeconomie*, p. 318, en Sainte Beuve, *Causeries de Lundi*, t. VIII, in het artikel over Montesquieu.

om te vervormen en mede te werken: het is een wereld zonder hooger begrip, zonder God: men heeft alleen te doen met kracht en macht. De staatsman wordt bij uitnemendheid positief. Hij ziet, dat de nieuwe Staat rust op drie fondamenten: op staande legers, organisatie der justitie en op belastingen, en gaat nu die drie zaken regelen. En daar de zelfstandigheid der overige kringen wordt gebroken, wordt de vorstelijke macht zooveel mogelijk met dat, wat uit die andere kringen wegvalt, versterkt. — Datzelfde realisme, die wereld-zin, toont zich nu in de geheele samenleving. Men wil rijk worden en genieten: in de kunst openbaart zich de vreugde: een vuurvlam schittert u uit die kunstwerken tegen: niet de droefheid alleen is het deel der menschen. De zin werd dan ook meer dan vroeger gericht op materieele welvaart, op stoffelijke belangen: en de regeeringen waren druk bezig met het behartigen daarvan. De Rijksdag in Duitschland ontwierp in 't jaar 1522 een zeer uitgebreid douane-stelsel, en wilde voorts waken tegen het toenemen der te groote vennootschappen ¹⁾. De Italiaansche republieken en staatjes beschermden reeds de industrie met in- en uitvoerrechten ²⁾. In Rome zelf vaardigde men telkens verbod uit van uitvoer van granen en levensmiddelen ³⁾. In Spanje was strenge voogdij over de industrie: in het land zelf moesten de goederen goedkoop zijn: verbod van uitvoer had

¹⁾ Zie Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, II, p. 32 seqq.; het douane-plan zelf is afgedrukt in deel VI: en over de vennootschappen mede II, p. 32: men wilde elke maatschappij verbieden, die boven de 50,000 gulden kapitaal had: men hoopte de kleinere huizen dan in staat te stellen met de grootere te concurreeren.

²⁾ Zie ook Ranke, *Französische Geschichte*, Zweite Auflage, 1859, III p. 240.

³⁾ Zie Ranke, *Die Römische Päpste*, editie 1867. III, p. 109.

herhaaldelijk plaats: het zout en de wol waren bronnen van staatsinkomsten ¹⁾. Alle Staten begonnen, in plaats van met kruistochten of andere verheven plannen, zich bezig te houden met hun finantiën. Reeds stonden op dit gebied handige kunstenaars en goochelaars met cijfers op, met allerlei plannen en kunsten, meestal Florentijnen, zoo als de bekende Benevento, die aan het hof van keizer Ferdinand en van koning Filips II zijn gaven ten toon spreidde. In één woord, men hield zich bezig met de realiteit. Alles werd uit nieuwe gezichtspunten beschouwd en nieuw behandeld.

Zoo was de economische atmosfeer en de toestand vooral in Duitschland, toen Luther dáár oprees, en de quaestie der Religie aan de orde stelde. Zijn krachtig gebouwde gestalte plaatste zich op den voorgrond, zijn forsche mannelijke stem sprak vertrouwen in, en men verwachtte, nadat de geest der vernieuwing in het kerkelijke en godsdienstige was begonnen, omkeering en verbetering van alle maatschappelijke toestanden. Vooral de lagere standen hadden, bij 't aanuemen van de denkbeelden der Hervorming, een gevoel van vrijheid en zelfstandigheid in het godsdienstige ontvangen, en wilden nu dat gevoel, van ongedwongen zich te kunnen bewegen, ook in het aardsche leven overbrengen. Zij wenschten veel sneller hiermede voort te gaan, radicaler alles door te zetten, dan Luther bedoelde. Natuurlijk wilde de gevestigde orde van zaken in Duitschland hun dit niet geven. Twee malen werd toen door die lagere standen een schok beproefd om het toch te verkrijgen. Het eerst door de boeren, vooral in Zuid-Duitschland, in 1525:

¹⁾ Zie Ranke, *Die Osmanen und die Spanische Monarchie*. Dritte Auflage, 1857, p. 410 seqq., 414, 450, 452.

ten tweede male door de handwerkslieden, die als wederdoopers in 1534 en 1535 in Munster, dus in Noord-Duitschland, zich poogden te vestigen. Beide deze ultra bewegingen, deze buitensporige afwijkingen van den geest des tijds, zullen wij trachten te ontleden. Wij zullen hier haast bij uitsluiting verkeerden in de lagere standen. Wij moeten wandelen in de soeterreinen der aarde, toeven in de hollen en mijnen die onder de bergen en rivieren zich bevinden: wij worstelen door de duisternis soms heên: de weutelende gangen gaan dieper en dieper: zij oefenen een geheimzinnige, magische tooverkracht uit: wij vinden elementen en groeikracht waar wij niets dan dorheid hadden meenen te ontmoeten, totdat een geweldige uitbarsting ons doet ontstellen, en ons van het diep gevaarlijke van het ignoreeren dezer machten overtuigt.

Allereerst houden wij ons bezig met den Boerenkrijg ¹⁾.— In het jaar 1519 was de jongeling Karel V, toen 19 jaar oud, tegenover zijn iets ouderen mededinger Frans I, keizer van Duitschland geworden. In het volgende jaar 1520 hield hij zijn rijksdag te Worms, waar allerlei zaken van het rijk moesten worden geregeld, en waar ook een 37 jarige professor en monnik uit Wittenberg in Saksen was gedaagd, om zich over kettersche stellingen te verantwoorden. Deze toch had drie jaren te voren, 31 October 1517, aan de deuren der Kerk te Wittenberg, waar de door de doctoren te verdedigen stellingen werden aangeslagen, 95 stellingen doen aanspijken tegen sommige leerstelsels der Catholieke Kerk, vooral tegen het verkoopen van aflaten voor geld. Zijn landsheer, de Keurvorst van Saksen, Frederik de Wijze, uit de

¹⁾ Wij volgen hier in hoofdzaak W. Zimmerman, *Allgemeine Geschichte des groszen Bauern-Krieges*. Neue Ausgabe, 1854, 3 Theilen: en voorts Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, en daarvan het tweede deel

Ernestinische linie, een doordringende geest die zelf keizer had kunnen worden als hij 't gewild had, scheen hem te laten begaan in zijn pogingen om scheuring in de Kerk te verwekken. Hij wilde blijkbaar een nieuwe richting van vrij onderzoek, die dáár in de door hem in 1502 gestichte academie van Wittenberg opkwam, niet smoren ¹⁾. De Catholieke geestelijkheid, bij monde van den legaat Thomas de Vio uit Gaëta en van den bekwamen Beierschen professor Eck, scheen in de verschillende disputen met dien Luther niet gereed te kunnen komen. De Paus had Junij 1520 een bul tegen hem uitgevaardigd. Daarom werd hij thans op den Rijksdag voor den keizer gedaagd. Hij kwam met vrijgeleide van den keizer en onder de hoede van zijn landsheer, den Saksischen keurvorst. Hij zette zijn denkbeelden omtrent de rechtvaardiging door het geloof uiteen. Doch de keizer en zijn fijn beschaafd Boergondisch Spaansch en Italiaansch gevolg begreep niets van hetgeen hij wilde: zij vonden hem tamelijk ruw en boersch en niet bijzonder gevaarlijk: zij haalden de schouders over hem op: een oogenblik hadden zij hem willen gebruiken als politiek instrument tegen den Paus: doch juist verbond zich (8 Mei 1521) de jonge keizer nauwer met Paus Leo X, en in Mei 1521 werd dus Luther in den rijksban verklaard ²⁾.

¹⁾ Die de toestanden daar te Wittenberg wil kennen, raadplege de brieven van Christoph Scheurl uit Neurenburg, die 1507 te Wittenberg tot professor in de Rechten was benoemd. Die brieven zijn in twee deelen door von Soden en Knacke in 1867 en 1871 uitgegeven. — In den zomer van 1518 was Melancthon te Wittenberg professor geworden, door Reuchlin aanbevolen.

²⁾ Leo X stierf in December 1521. Hoe het reformatorisch leven in de jaren 1521 en 1522 ook in ons land zich openbaarde en toenam, zie bij Doedes, Geschiedenis van den eerste uitgave der Heilige Schrift in de Nederlandsche taal, 1872: en in het boek van de Hoop Scheffer, Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland tot 1531, 1873, p. 609.

Doch de Duitschers -- of een deel daarvan -- begrepen zeer goed wat Luther wilde. Hij vroeg conscientie-vrijheid en leerde denkbeelden van vernieuwing en hervorming. Zijn landsheer, de Keurvorst van Saksen, vond zijn streven in 't geheel niet onbillijk; hij liet hem, op zijn terugreis, in het Thüringerwald schijnbaar overvallen, en verborg hem in het veilige kasteel op den Wartburg, ten einde hem te vrijwaren voor den rijksban. En in dien tusschentijd woei een nieuwe vrije geest over Duitschland, een geest van zelfstandigheid. Zelfs in de hogere kringen drong dit door. Na het vertrek toch van Karel V uit Duitschland naar zijn koninkrijk Spanje ziet men een poging der Deutsche Standen — samengesteld uit de drie reien of banken der keurvorsten, vorsten en vertegenwoordigers der steden — om, onder de opperheerschappij des keizers, een nationaal eigen staatswezen, op de medewerking der Standen in het staatsbestuur gegrondvest, een zoogenaamd Standen-Regiment, te vormen en te vestigen: een poging, die, niettegenstaande den arbeid van den Saksischen Keurvorst, toch in 1524 mislukte. Maar in de lagere klassen drongen de vrijheidsdenkbeelden nog veel sterker en nu veel feller door. De Hervormings-ideeën waren daar aan het gisten gegaan, en rijpten op andere wijze dan zelfs Luther had bedoeld. Luther was bij al zijn hervormen een conservatieve natuur: hij wilde vasthouden aan het bestaande: en zij, die door zijn leer waren bezielde, wilden daarentegen revolutionair voorwaarts. Het bleek al zeer spoedig in het academisch Wittenberg zelf. Carlstadt, een kleine zwartbruine man, met door de zon verbrande trekken, begon de hervormingsdenkbeelden in de praktijk toe te passen; zonder voorbereiding, zonder trapsgewijze tusschenpoozen wilde hij celibaat der priesters, kloosterwezen en misbediening afschaffen. Hij vond bondgenooten in overgebleven volgelingen

der Hussieten en Taborieten, lieden, die uit de Zuidelijke grensstreken, uit Zwickau, thans te Wittenberg aankwamen. Deze Zwickauers, geleid door Claus Storch, een dwependen lakenwever, brachten nog veel andere wijzigingen mede, verwierpen den kinderdoop, predikten een aanstaande verwoesting en vernietiging der aarde en een daarop volgende vestiging van het Rijk Gods. Er was gevaar, dat de beweging van Luther al dadelijk overvleugeld zou worden door deze Boheemsche denkbeelden. Luther kwam dus uit den Wartburg, snelde naar Wittenberg en wist Carlstadt en de Zwickausche dweppers te Wittenberg ten minste tot staan te krijgen.

Doch niettegenstaande het conservatief verzet van Luther bleven de radicale denkbeelden op eigenaardige wijze woelen. Zij gingen nu hun eigen weg zonder zich om Luther te storen. Carlstadt gordde zich aan om op andere plaatsen als Wittenberg te prediken, en gaf zelfs zijn goedkeuring, toen iemand twee vrouwen te huwen begeerde. Jacob Strausz te Eisenach wilde het mozaïsche Jubeljaar weder instellen, „in welchem ein Jeder wieder zugelassen werden soll zu seinen verkauften Erbgütern.” En niet ver van daar had Thomas Münzer een Kerk opgericht, waarbij hij zich alléén liet leiden door innerlijke openbaringen, en waar hij zoo sterk mogelijk de Taborietische leer predikte, dat men de ongeloovigen met het zwaard moest uitwerpen en een rijk van louter geloovigen oprichten. In Wurtemberg predikte men ook (dr. Mantel) den boeren het Israelitisch jubeljaar. In Straatsburg liet Otto Brünfels luide zijn stem hooren tegen de tienden aan de geestelijkheid, volgens hem een instelling van het Oude Testament, die door het Nieuwe was opgeheven. En op vele plaatsen in Deutschland leerde men nu omstreeks 1524 dergelijke buitensporige meeningen, vooral toen Carlstadt en Münzer,

door toedoen ook van Luther, uit Saksen waren verwijderd, en overal rondzwierven.

En de prediking van deze zeloten had den grootsten weerklank bij allen, die zich onderdrukt gevoelden, bij hen die werkelijk klachten hadden te uiten op politiek of maatschappelijk terrein. Zij namen de boodschap van een nieuw Godsrijk en van nieuwe tijden met warmte aan, en poogden hun juk af te schudden. En het waren vooral de boeren in Duitschland, die zeer rechtmatige grieven hadden. De adel trachtte hen in toestanden van lijfeigenschap te houden: de gemeenschappelijke mark was hoe langer hoe kleiner geworden: de geestelijkheid vorderde van hen de groote en kleine tienden: het was bijna niet om uit te houden. Reeds herhaalde malen hadden zij dan ook vóór en sinds het begin van de zestiende eeuw beproefd op verschillende plaatsen zich te verzetten. Bekend zijn enkele van hun bewegingen en verbindingen tot dat einde. Men herinnere zich de beweging in 1476 van Hans Böheim, een mystieken agitator aan de Tauber, die, behalve afschaffing van tienden en lasten, ook gemeenschap van wouden, wateren en weidevelden had gepredikt: ieder moest — volgens hem — de broeder van zijn buurman zijn: elk moest met eigen hand zijn kost verdienen: de één mocht niet meer hebben dan de ander. De boeren-„Bundschuh” uit den Elzas in 1493 wilde de Joden plunderen, en een jubeljaar volgens het Oude Testament invoeren. De Breisgauer boeren-„Bundschuh” van 1512 wilde weder gemeenschap van jacht, visscherij, woud en weide. En „der arme Kunz” en „der arme Konrad” hadden gelijksoortige eischen. Op al die boeren werkten nu deze vurige nieuwe predikers in. Het werd een der geweldigste opschuddingen en beroeringen in de geschiedenis: de Boerenkrijg van het jaar 1525.

Die beweging heeft zich uitgestrekt over drie verschillende

gedeelten van Deutschland: in Oberschwaben, in Franken en in Thüringen: en in elk van die drie terreinen heeft zij een eigen bijzonder karakter gehad. In Oberschwaben, tusschen de Lech en het meer van Constanz, is in de boerenbeweging het ernstige religieuze element overheerschend: in Frankenland voegt zich daarbij het verlangen om van Deutschland een groot nationaal rijk te maken: in Thüringen krijgt de beweging geheel en al een fanatiek sociaal kenmerk. Elk van die drie boerenbewegingen heeft bijna een eigen programma. Dat der religieuze boerenbeweging is het manifest der XII artikelen: de denkbeelden der nationale boerenbeweging leveren het ontwerp van Wendel Hipler: terwijl de verlangens en droomen van Münzer de derde beweging kenschetsen ¹⁾.

Het begon in het meest zuidelijk gedeelte van Deutschland, in O b e r s c h w a b e n , d á á r waar de Donaubronnen door het Schwarzwald van den Rhijn zijn gescheiden. En wel in drie tempo's. Allereerst in het Stühlinger landschap vlak bij Zwitserland en het meer van Constanz. Men verhaalt, dat aldaar de gravin van Lupfen een nieuwen grilligen heeredienst had uitgedacht: zij liet de boeren slakkenhuisjes opzoeken om haar garen en draden op te winden. Dat was de droppel die de kelk deed overvloeien. De Stühlinger boer Hans Muller von Bulgenbach trok, 24 Augustus 1524, aan het hoofd van een troep boeren, die allen opstonden, onder een zwart-rood-witte vlag naar Waldshut, en uitte het voornemen een evangelische broederschap te vestigen, ten einde alle boeren in Deutschland vrij te maken. Naar alle kanten van Deutschland zond hij daarvoor boden uit. Het waren niet zijn

¹⁾ Zie Sybels Historische Zeitschrift, 1872, I, pg. 457, en voorts Sybels Historische Zeitschrift, 1869, II, p. 410.

eigen denkbeelden, die Hans Muller hier uitwerkte, maar gedachten van Thomas Münzer, die ook hier was geweest en in deze streken, in Griesheim, in Hegau, en in Kletgau de bevrijding van Israël en de oprichting van een Godsrijk op aarde had gepredikt. Het verbond van de Stühlinger boeren werd hoe langer hoe grooter. Het bedreigde overal de verbinding der ridders en edelen van den Schwabischen Bond. De ridders waren niet bestand tegen de boeren. Weldra beheerschten de boeren hun geheele streek, en zij begonnen hun bezwaren en eischen in zestien artikelen te formuleeren, die zij aan het Rijksbestuur wilden voorleggen. — Reeds was echter meer in oostelijke richting een zelfde beweging ontstaan in het „stift” Kempen. Daar werden sinds geruimen tijd door de abten de vrije boeren tot cijnsplichtigen, en de cijnsplichtigen tot lijfeigenen verlaagd; tiendvrije landen werden er aan het tiendrecht onderworpen, en, waar nog sporen van het markenwezen bestonden, werden die vernietigd. Toen in 1523 een nieuwe abt, Sebastiaan van Breitenstein, aan het bestuur was gekomen, hadden de boeren hem niet willen inhuldigen, voordat aan hun bezwaren recht zou zijn gedaan. Doch het oude leven begon spoedig weder. Toen hielden den 23 Januarij 1525 de boeren een samenkomst op hun oude „Malstatte”. Zij vorderden recht, of anders zouden zij geweld gebruiken. — En nu breidde zich de beweging over geheel Schwaben uit. In Februari 1525 verhieven zich de Allgauers onder Dietrich Harlewagen uit Lindau tegen den bisschop van Augsburg: zij traden in overleg met die van Kempen. De Seebauern volgden onder Eitelhans von Theuringen. En een derde bende vormde zich uit dorpen, gelegen aan de Ried, en had haar hoofdkwartier te Baldringen. En overal werd de stormklok geluid, de adel verjaagd, de kasteelen verwoest en verbrand: terwijl een paal werd gezet voor het

huis van hem die niet mede wilde doen met de beweging, ten teeken, dat hij een vijand van 't algemeen was. Weldra vereenigden zich al die boeren in Oberschwaben : een geweldige en onstuimige macht. De Schwabische Bond der ridders beproefde de beweging ten onder te brengen. Het gelukte hen niet. Het oproer werd stouter en stouter, en kreeg een bepaald karakter, een eigen gestalte, door het programma dat thans door allen gemeenschappelijk werd opgesteld : het programma der XII artikelen. De grieven van allen werden in dit staatstuk als het ware verzameld en tot een onafwijsbaar minimum van „noodzakelijke rechten en vrijheden” verbonden. Het was in gematigde vormen een stout staatstuk. Een beroep op het ideaal en op het verleden, om het in 't tegenwoordige op aarde ten minste redelijk te hebben. Het staatstuk vereenigde de boeren tevens tot een bepaalden bond, een christelijke vereeniging, met een eigen bondsverdrag. Naar hun eigen zeggen behelsde dat bondsverdrag dan hun goddelijk recht. In de laatste redactie zijn de 12 artikelen waarschijnlijk aldus gesteld door den Memminger predikant Schappeler ¹⁾. De bepalingen van die XII artikelen zijn nu werkelijk zeer opmerkelijk. Zij hadden drieërlei strekking. Vooreerst een kerkelijke en religieuse bedoeling, in verband met de door Luther en anderen begonnen Hervorming. Hiertoe hebben de artikelen 1, 2 en 3 betrekking. Deze beheerschten alles. Het eerste artikel stelde voor goed vast, dat alleen de Luthersche leer der rechtvaardiging door het geloof door hen werd aangenomen,

¹⁾ Nog altijd is de oorspronkelijke tekst der 12 artikelen niet goed vastgesteld, ondanks de pogingen van Alfred Stern en anderen. Wij geven achter ons hoofdstuk den eenigszins gemoderniseerden tekst, zoo als ze gewoonlijk voorkomt, ook in Luther's werken, in de editie van Walch, het zestiende deel (1745).

en dat zij zelven het recht nu wilden hebben, predikanten te kiezen die hun het ware Evangelie konden verkondigen, en eens gekozen predikanten die zich onbehoorlijk gedroegen, te ontslaan. Het tweede artikel hield zich bezig met de bezoldiging der predikanten en geestelijken en sprak der boeren overtuiging uit over de tienden. Zij waren bereid de groote tienden te blijven betalen, al waren die door het nieuwe testament te-niet gedaan: dus van al het graan, tarwe, gerst en haver zouden zij een tiende overgeven: maar de kleine tienden, namelijk die van het vee, veulens, kalveren en lammeren, en de tienden van doode zaken, als van stroo enz., zouden zij niet meer geven. Het derde artikel verkondigde, dat zij niet meer lijfeigenen wilden zijn, omdat Christus hen met zijn bloed had vrijgekocht. — Een verdere reeks van artikelen wijst dan in de tweede plaats naar de oude gemeenschappelijke wetten, die de vrije landbewoners in verband met het markenstelsel hadden gehad. De boeren eischen dat oude recht weder op. Het zijn de artikelen 4, 5 en 10. Artikel 4 zegt, dat zij recht hebben op al het wild, de vogels en visschen die in vlietend water zwemmen. Want God de Heer heeft den menschen de macht gegeven over alle dieren van 't veld, vogels in de lucht, visschen in het water. Zijn er wezenlijk bestaande verkregen rechten op jacht en vischvangst, dan kan daarover een vergelijk worden getroffen. Het vijfde artikel wil het aloude recht der boeren om uit de bosschen hun hout voor brand te kappen, ook in dien zin handhaven. Het tiende artikel vordert, dat de gemeenschappelijke weiden en akkers, die wederrechtelijk aan de boeren in den laatsten tijd zijn ontnomen, hun weder worden teruggegeven. — De laatste groep van artikelen dringt nog nader op afschaffing van eenige in den jongsten tijd nieuw opgelegde lasten, nieuw uitgevaardigde straffen en wetten aan, en treedt daaromtrent in détails. De artikelen 6, 7, 8, 9 en 11 behelzen deze verschillende

punten. Artikel 8 zegt uitdrukkelijk, dat de met lasten gedrukte goederen in zooverre ontheven zullen worden, dat de boer zijn arbeid niet voor niet meer doet. Art. 11 verwierp nog het mortuarium, als een roof aan weduwen en weezen. Het allerlaatste artikel, het twaalfde, rondde alles af door de be-
tuiging, dat de boeren van al de in de vorige elf artikelen door hen gestelde vorderingen wilden afzien, wanneer men hun bewijzen kon, dat de eischen niet overeenkomstig waren met Gods Woord ¹⁾. — Ziedaar dan den inhoud van het Boeren-manifest: bijeenbrenging van zeer vage, algemeene en zeer speciale eischen: doch juist daardoor berekend om vele anders uitéénlopende belangen te resumeeren, en tot een éénheid te brengen. Het verzwolg en verdrong dan ook allengs de meeste locale programma's. Alle boeren in Oberschwaben namen het aan en vereenigden zich nu tot één geheel. Trokken zij op, dan ging Hans Muller van Bulgenbach voorop. Hij was gekleed met een rooden mantel en roode baret, en zat op een met groen loof en linten versierden wagen, een soort van Caroccio, zoo als de Italianen die kenden. In alle gemeenten, waar men kwam, werden de twaalf artikelen voorgelezen: die ze niet aannamen, werden in den wereldlijken ban gedaan: de baronnen op de kasteelen, de geestelijken in hun kloosters en statige gebouwen werden opgenomen in de verbroedering, zoodra zij besloten in gewone huizen te gaan wonen als andere menschen.

En nu brak dezelfde beweging in andere vormen op een tweede terrein uit, in het landschap Frank en. Hier had Carlstadt aandeel in het opwekken der beroering. Op zijn zwerftocht van uit Saksen was hij gekomen te Rothenburg aan den

¹⁾ Zie vooral F. L. Baumann, *Die Oberschwäbische Bauern im März 1525 und die Zwölf Artikel*, 1871 p. 56, 57 en 67.

Tauber. De gilden van dit stadje, verbonden met de boeren, vorderden dáár het in toepassing brengen der nieuwe Kerkhervorming. Carlstadt, met een boerenkiel en witten viltten hoed gekleed, stond daar op een dag, terwijl zij op het kerkhof waren bijeengekomen, vóór hen en spoorde hen aan vol te houden. Het was de laatste week van Maart 1525. De boerenoploopen en boerenopstand begonnen toen. En die beweging breidde zich snel in de buurt uit. In een dal van het Odenwald, de Schüpfergrund genaamd, kwamen een paar duizend boeren bijéén, opgewekt door de 12 artikelen, die in hun handen waren gekomen, en één der wildsten uit hun midden, de woeste herbergier van Ballenburg, Georg Metzler, werd door hen tot hoofd gekozen. Soortgelijke vergaderingen hadden in den omtrek overal plaats. Het ging er zeer ruw toe: en de aanloop was vooral hier gericht tegen de kloosters en tegen de geestelijkheid. Met den adel zou men zich hebben willen verstaan, wanneer de edellieden de artikelen gaaf wilden aannemen. Alles kreeg hier dadelijk een bijzonderen trek door den uitgesproken wensch, dat men in de toekomst slechts één Heer op aarde wilde dienen, gelijk men één God vereerde. Er vormden zich twee benden, om het land door te trekken en allen tegenstand te breken. De ééne bende heette de zwarte en ging van Rothenburg uit onder Hans Kolbenschlag: de tweede heette de lichte en kwam uit het Odenwald onder Georg Metzler. En niemand van den adel kon hun weérstaan. Trouwens de ridders hadden hier geen bond, zooals in Schwaben, en konden dus nog veel minder uitrichten. De graven van Hohenlohe, van Löwenstein, die van Helfenstein en zoo veel anderen werden één voor één ten onder gebracht. Bloeddorstige tooneelen hadden overal plaats. En steeds gingen de boeren met hun trommels en schalmeien vooruit. De gansche hooge adel van het Odenwald boog voor hun macht, en de lagere edellieden verbonden

zich weldra met de boeren. Toen de twee benden, de zwarte en de lichte, het besluit opvatt'en om tegen den bisschop van Würzburg op te trekken, deed elk der twee haar boerenopperhoofd door een ridder vervangen. De bende uit 't Odenwald werd nu door Götz von Berlichingen geleid: die uit Rothenburg werd aangevoerd door den woesteling Florian Geier. In 't begin van Mei 1525 was Würzburg in hun macht en nu nam van daaruit de beweging kolossale evenredigheden aan. In Spiers, in de Pfalz, in Zabern en den Elzas, in Baden vonden de boeren overal wêerklink. Die van Oberschwaben gevoelden daarvan de terugwerking. In Wurtemberg en Bamberg zegevierde de boeren-zaak. Eigenaardig is het daarbij, hoe overal de oude Duitsche rechten steeds op den voorgrond komen te staan, gelijk het best blijkt uit de eischen der inwoners in de Rheingau. Doch wat hier aan de beweging in het Frankenland nog grooter vlucht gaf, was de omstandigheid, dat de kleinere steden aan alles deel begonnen te nemen. Het werd een vereeniging van boeren en stedelingen. De steden vingen ook aan, hun oude stadsrechten terug te eischen, en zich tegen de geestelijken en andere heeren te verheffen. Eenige rijkssteden van den tweeden en derden rang, als Heilbronn en Memmingen, voegden zich daarbij. Zelfs in grooter steden, als Mainz, Trier, Frankfort, Straatsburg, Ulm en Neurenberg kreeg de beweging meer of min vasten grondslag. En door de opname van zulke nieuwe elementen werd de ontwikkeling nog anders en grootscher. Van het begin af aan was hier de Duitsche overlevering vrij sterk geweest: er was een nationale tint en kleur over alles, en nu werd de zin van allen gericht op een groote vervorming van het Duitsche Rijk. Een ontwerp werd gemaakt, dat eensdeels vroegere denkbeelden daaromtrent in zich opnam, maar voor een groot deel geheel nieuwe banen opende. De

man, die vooral aandeel in het vervaardigen van het plan had, was Wendel Hipler, vroeger kanselier der graven van Hohenlohe, een fijne en scherpe geest, berekend om moeilijke zaken te behandelen ¹⁾. Hij werd ijverig bijgestaan door Friedrich Weigant van Miltenberg, en hun plan heet gewoonlijk het „Reformplan van Heilbronn.” De lijnen der inrichting, die men op 't oog had, waren voornamelijk de volgende. De boeren zouden bevrijd zijn van den druk van al die bijzondere geestelijke en wereldlijke heeren. Er zou slechts één Heer zijn, de Keizer. Slechts door den Keizer of diens stedehouder wilden zij voortaan geregeerd worden. Om nu alles verder door te zetten, zou men alle geestelijke goederen seculariseeren: en hierdoor verkreeg men drieërlei doeleinde: vooreerst zouden de geestelijke heeren en hun vorstendommen wegvallen: ten andere had men dan de mogelijkheid de wereldlijke vorsten schadeloos te stellen: en daar de massa der vrij gekomen landerijen en goederen zoo groot was, kon men daaruit ook de middelen vinden om den Staatsdienst te bestrijden. Alle tollén en convooien konden dus afgeschaft worden: slechts ééns in de tien jaren zou men een belasting behoeven op te brengen, en wel alleen voor en ten name van den Keizer. De afschaffing der tollén moest verbonden worden met afschaffing der accijnsen, waardoor die vele binnenlandsche belemmeringen van het verkeer zouden worden opgeruimd. De arbeid in de mijnen moest worden vrijgegeven. De rechtbanken zouden geheel gewijzigd en weder volksrechtbanken moeten worden. Er zouden in het rijk 64 „vrij-gerichten” dienen te bestaan, met bijzitters uit alle, ook uit de lagere standen: voorts 16 „land-gerichten”, 4 „hofgerichten”, en één „kammer-gericht”,

¹⁾ Zie over hem ook W. Wachsmuth, Der Deutsche Bauernkrieg, 1834, pg. 64, 65 seqq.

allen op dezelfde wijze georganiseerd. Overal moest dan het Romeinsche recht worden afgeschaft. De doctoren in het Romeinsche recht mochten niet meer vóór de rechtbanken worden toegelaten. Er zou voorts in het Rijk slechts één munt mogen zijn. En evenzoo moest er één maat en één gewicht voor geheel het Rijk worden ingevoerd. De woekerwinst der groote kooplieden en handelsvennootschappen moest worden te keer gegaan en wel door het verbod van in zulke zaken meer dan 10,000 gulden kapitaal te steken. Eindelijk moesten alle standen tot hun oorspronkelijke bestemming worden teruggebracht: de geestelijken moesten herders hunner gemeente zijn: de ridders moesten verdedigers der zwakkeren worden: en allen broederlijk zich gedragen ¹⁾. — Het plan was een bepaalde profetie voor de toekomst.

En intusschen was op een derde terrein de opstand der boeren uitgebroken, en wel in Thüringen. Dáár in Thüringen en in de Harz was onder den minderen man nog altijd ontvlabbare stof, wjl de overleveringen van de geestdrijverij der Flagellanten in die bergstreken, in die bosschen en mijnen, soms nog tot op het einde der 15de eeuw de hersenen van streek brachten. Te midden van menschen die tot dergelijke dweperij te verleiden waren, was in het schilderachtige stille stadje Stolberg — dat aan den voet der bergen van de Harz ligt, in den vorm van een vogel die vliegend de vlerken uitspreidt — de wilde sombere Thomas Münzer in 1498 geboren: en bij die lieden kwam hij thans in 1525, op 27jarigen leeftijd, na veel omzwervingen terug ²⁾. Daar was veel verwards, maar tegelijk

¹⁾ Zie ook over het Heilbronner Reformplan: W. Roscher, *Geschichte der National Oekonomik in Deutschland*, 1874, p. 87 en 88.

²⁾ Zie over hem ook Karl Grün, *Kulturgeschichte des XVI ten Jahrhunderts*, 1872, pg. 141 seqq.

een grootsche trek in Münzers ziel. Hem hadden bovenal, bij het bestudeeren der heilige boeken en der theologie, de apocalyp-tische schilderingen aangetrokken van den geheimzinnigen schrij-ver van het Eeuwig Evangelie, den abt Joachim van Calabrië. Met de Zwickauche profeten was hij het volkomen ééns gewor-den, en sinds was hij slechts daarop bedacht om het Godsrijk op aarde te vestigen. Dat Godsrijk zou een rijk van reinheid, van vrijheid, van broederlijke liefde zijn: een rijk, waarin alle dingen gemeen moesten zijn, een verwezenlijking van het chris-telijk communisme. Doch dat Godsrijk zou, volgens zijn op-vatting, niet zoo kalm en zoo rustig kunnen worden gesticht. Er zou strijd, bloedige strijd noodig zijn om de kerk van Christus af te zonderen van hen, met wie die kerk in leer en wan-del niets gemeen had. En die scheiding moest geschieden, anders kon het Godsrijk niet opgebouwd worden. Het onkruid moest eerst gewied worden, voordat de akker rein kon heeten. Vandaar dat hij voortdurend strijd predikte. De goddeloozen hadden geen ander recht tot leven, dan wat de uitverkorenen hun wel wilden toestaan. Maar ziedaar ook de reden, waarom hij zich heftiger en heftiger aankantte tegen Luther en zijn „ho-nigzoeten Christus”. De antichrist kon volgens Münzer waar-lijk niet alleen door het woord bestreden worden: geweld en macht waren noodig om den antichrist te verdelgen. En dit alles predikte hij nu in 1525 daar aan de boeren in Thü-ringen. Hij had zich gevestigd te Mühlhausen, en van daar uit begon nu de beweging. Die derde en laatste beweging heeft een veel fantastischer kleur en vorm dan de twee voorgaande. Hier wordt een beroep gedaan op iets, dat men in visioenen ziet, en waarvoor men al het bestaande moet op-offeren en vernietigen. Hadden de boeren in Oberschwaben zich weleer verstaan met de feodale heeren, zoodra dezen de XII artikels aannamen: hadden de boeren in Frankenland met

de heeren en vorsten zelfs verdragen aangegaan: hier in Thüringen mocht, onder Münzer's leiding, niets van dit alles geschieden. „God had de vorsten en heeren der wereld in zijn toorn gegeven: hij zou ze in zijn verbittering weder wegblazen.” Alle vorsten moesten dus verdelgd worden. Voorts achtte Münzer het denkbeeld van eigendom onverdragelijk. De visschen in het water, de vogels in de lucht, de dieren op het veld, de vruchten van den akker mochten niet het voorwerp van particulier bezit zijn. De openbaring in de Heilige Schrift bleef de regel van het gedrag der menschen: maar een nieuwe Daniël moest ze uitleggen en aan de spits van het volk voorwaarts schrijven, zoo als eertijds Mozes. Münzer was in Muhlhausen zelf die Mozes. Hij heerschte er nu als profeet, zat in den raad, en sprak recht volgens de Openbaring. Onder zijn geweldige leiding bereidde men zich voor tot het uitroeien der onreinen: geschut van zeer groot kaliber werd gegoten. En thans ging men in de buurt alle kasteelen en kloosters vernielen. De reiziger, die thans in onze dagen Thüringen bezocht heeft, bewaart, als liefste rustplek van zijn gedachten, de herinnering aan de eenige uren van Ilmenau in 't bosch zoo statig oprijzende zuilen en bogen der ruïne van Paulinzelle. Het is 't overblijfsel van het klooster dat toen werd verwoest. En als een alles verterende brand ging de storm der verdelging voort. In de Harz werden de kloosters Ilsenburg en Walkenried en zoo veel andere omvergehaald. In Thüringen ging alles in vlammen op. Van het in 't dal gelegen kasteel Reinhardsbrunn werden de graven der oude landsheeren omgewoeld, en de bibliotheek aan het vuur prijs gegeven. Langs de Schwarzburg ging men om Schwarzburg te vernielen. Op de bergen, waar, een jaar te voren, boven de donkere sparren of 't groene eikenloof de burchten haar torens in den zonneschijn deden glinsteren, rookten thans slechts puinhoopen. Met geen enkelen

vorst mocht — volgens Münzer's bevel — ooit een verbond worden gesloten. En wilder werden steeds zijn woorden: zij suïden in de lucht als snorrende pijlen. Het werd een bulderende orkaan. Alle winden, alle verterende elementen waren losgelaten. De rollende donder weërkaatste van berg tot berg. Hoort bijv. de woorden van zijn brief aan de mijnwerkers van Mansfeld: „Vangt aan: strijdt den strijd des Heeren, het is meer dan tijd. Er op los! Laat u niet vermurwen: laat het zwaard niet koud worden van bloed: smeedt pinkepank op het aambeeld Nimrod: werpt hem den toren voor de voeten, wijl het nog dag is. God is met u, zoo als geschreven staat 2 Chron 2.” En al die brieven en opwekkingen dragen de ondertekening van: „Thomas Münzer, een knecht Gods tegen de goddeloozen”, of van „Thomas Münzer met den hamer”, of van „Thomas Münzer met het zwaard Gideons”.

Op dat tijdstip nu, toen het scheen, alsof het Deutsche Rijk uit zijn scharnieren zou worden gerukt, en de gekozen Keizer, ver in Castilië vertoevende, Germanje aan zichzelf overliet, begrepen de vorsten en ridders zich zelven te moeten helpen. Daar zwierven nog oude krijgsknechten genoeg over van hen, die vroeger de tochten met keizer Maximiliaan hadden medegemaakt. Het waren de bekende en gevreesde „Landsknechte”. In hun zwaren krijgsdos stonden zij en traden zij voort als beweegbare muren, wanneer een goed en bezielend krijgshoofd hen wist te leiden. En er leefden twee van die krijgshoofden, wier naam alleen reeds schrik verspreidde, en wier bevel bijna zeker buit verschaftte. Het waren Georg Truchsess en Georg Frundsberg. Zij riepen van alle kanten hun oude Landsknechte weder te zamen, en in het Zuiden, in Frankenland en Oberschwaben, zouden zij zich te weêr stellen. — En intusschen was in Thüringen de jonge landgraaf Philips van Hessen den Saksischen vorst ter

hulp gevlogen. Juist was 5 Mei 1525 Keurvorst Frederik gestorven en opgevolgd door zijn broeder Johann. De nieuwe Keurvorst, geholpen door zijn twee neven van den Albertinischen stam, hertog Georg en hertog Frederik, en door Philips van Hessen, toog nu tegen Münzer op. Het was een fiksche ridderschaar die zoo in 't veld kwam. Hertog Georg van Saksen, schoonvader tevens van Philips van Hessen, was bovendien Catholiek gebleven, vervolgde nog altijd de Lutherschen en was dus des te feller tegen Münzer. Münzer had zijn boeren op een hoogte bij Frankenhäusen gelegerd. Het bleek al spoedig dat hij geen krijgsmansblik had. Zijn stelling was slecht gekozen, het kruid ontbrak, de bewapening der boeren was ellendig, en de kern der verdediging werd gevormd door een armzaligen wagenburg. Wel zongen de boeren hun geestelijk lied, wel voorspelde Münzer wonderen. Maar toen de schok kwam, waren zij niet bestand tegen de ridders. En na de eerste nederlaag kwam de schrik weder onder die lieden. Alles boog: een geweldige slachting begon en in Muhlhausen werd onder de geweldigste folteringen Thomas Münzer ter dood gebracht. — En nu waren ook Truchsess en Frundsberg met hun landsknechten opgerukt. In den Elzas had de hertog van Lotharingen reeds orde gesteld. Truchsess overwon de boeren in Wurtemberg bij Sindelfingen en trok nu naar Würzburg. De keurvorsten van Trier en van de Pfalz vereenigden zich met hem. Zij stieten op de twee benden der boeren: die uit het Odenwald en die uit Rothenburg. Beide benden, geschaard om hun wagenburg, werden geslagen en bijna geheel afgemaakt. Geheel Frankenland werd één schavot. En nu ging men naar Oberschwaben. Daar kwam men niet zoo spoedig gereed: trouwens de beweging had er de diepste wortelen. Georg Frundsberg kwam hier vooral Truchsess ter hulpe. Hij kende zooveel van die

boeren, die vroeger wel onder hem hadden gediend: hij wist ook de beste wijze om de boeren te beoorlogden: hij verbrandde overal hun dorpen en hoeven en den te velde staanden oogst. Dan kwamen de boeren van uit hun bergkloven om nog iets te redden, en werden allen gedood. De gansche boerenbeweging werd in bloed gesmoord.

Op één persoon had men van beide kanten, en vooral van den kant der boeren, steeds de oogen gericht: op den man, die den allereersten stoot tot vrijheid des geestes had gegeven, op Luther ¹⁾. Hij toch had door zijn woord de elementen ontketend. Daarbij wist men hoe hoog hij den landbouw schatte, hoe zeer hij gekeerd was tegen al wat woeker en monopolie heette: hij had ook een jubeljaar als bij de Israëlieten tot een wenschelijke zaak verklaard, en de verzorging met levensmiddelen dan het best genoemd, wanneer zij door den Staat zou geschieden. Er waren dus punten van aanraking genoeg. Luther had door zijn machtig woord aan de beweging, die in Oberschwaben en Frankenland waarlijk in beginsel zoo dwaas niet was, een geschikte leiding kunnen geven, en zou zóó aan het Duitschland der toekomst onberekenbaar voordeel hebben gedaan. Doch Luther deed het niet. Hij stak de hand niet toe aan de boeren. Toen hij zijn overtuiging had uitgesproken, deinsde hij terug voor de gevolgen dier overtuiging, ook op maatschappelijk gebied. Luther sloot zich vast aan de gevestigde machten aan; hij werd geheel en al de man der landvorsten, en riep die vorsten mede op om de boeren te vernietigen. Hij schreef zijn boekje tegen de moordenaars en rooversbenden — zooals hij ze noemde — onder die boeren. Hij zette de ridders en vorsten overal aan ze dood te slaan. „Doet het, zoo als men een

¹⁾ Zie nu vooral W. Roscher, *Geschichte der National Oekonomik*, 1874, p. 54—71.

dollen hond doodslaait: als gij 't niet doet, zijt ge zelf het kind van de rekening" ¹⁾). Luther is dan ook inderdaad, zoo als Ranke hem noemt ²⁾, een der grootste conservatieven geweest, die ooit geleefd hebben. Hij was de man der traditie. Evenals de Catholieke kerk, die hij bestreed, werd hij een man van een stelsel en verdoemde later op zijn beurt de aanhangers van Zwingli. In het staatkundige was hij de man der landsvorsten en der Deutsche territorialiteit, terwijl de boeren in Frankenland het keizer- en rijksidee op den voorgrond plaatsten. Hij predikte de lijdzame gehoorzaamheid jegens de landvorsten, en van een recht van opstand wilde hij in de verste verte niet weten. Een beweging als van ons land tegen Philips II zou waarlijk niet van het Lutheranisme zijn uitgegaan: daarvoor was noodig het veel vuriger Calvinisme. Hoe het zij, Luther was bang voor de boeren, en werd de felste partij tegen hen.

Wat de boeren ruw doch betrekkelijk gematigd hadden geuit, dat zou ongeveer tien jaren later met vlammeende woorden door de handwerkslieden worden geschreven in het Noorden van Deutschland, in Munster.

Wij hebben hier te doen met de Wederdoopers, de veel-slachtige secte, die slechts sprak tot het gemoed der laagste en onkundigste klasse, doch zoo radicaal mogelijk religie en maatschappij wilde omkeeren. In haar breeden schoot verborg de Wederdooperij alle mogelijke excentrieke richtingen; de meeste daarvan waren echter te herkennen aan twee ken-

¹⁾ Zie Martin Luthers *Sämmtliche Schriften*, XVIer Theil, herausgegeben von J. G. Walch, 1745, pg. 93.

²⁾ Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Vierte Auflage, IV, p. 5.

teekenen, die zij gemeen hadden: een vast geloof aan een naderend zoogenaamd duizendjarig rijk, waarin alles in reinen zondellozen toestand zou worden hersteld (de restitutie) onder de heerschappij van Christus zelven, en een verwerping van den kinderdoop.

In 't begin vermengden zich zulke denkbeelden met die van allen, die radicaler dan Luther de hervorming wilden toepassen¹⁾. — De Zwickauche profeten in de eerste plaats, voorts Carlstadt en Thomas Münzer behoorden tot hen. — Doch even zoo goed kunnen tot hen allerlei stillen in den lande worden gerangschikt, die zich afwijkingen veroorloofden van Luthers denkwijze. Daar waren er zelfs onder, die de godheid van Christus loochenden, als Hans Denk en Ludwig Hätzer: anderen, die op rationalistische wijze Christus niet als den vervuller der wet, maar als een leeraar van 't christelijk leven beschouwden, zoo als die arme lieden in Salzburg, die daar in de bekende heerlijke landstreek zich afzonderden, door gemeenschappelijke bijdragen broederschappen vormden, en zich tuinierbroeders noemden (Gärtnerbrüder). Zij leefden zoo kalm en zoo onschuldig voort, doch werden door de rechtbanken ten vuurdood gedoemd, en stierven allen, daar zij niets wilden herroepen, op wreedaardige wijze. Het was erbarmelijk om aan te hooren, hoe zij huilden in het vuur, zegt een tijdgenoot: voor een jong schoon meisje van 16 jaar vroeg de gansche bevolking tusschenkomst en genade: te vergeefs. — Elders waren de afwijkende meeningen mystiek en wilder. Dan was de opvatting van de natuur van Christus geheel tegenovergesteld aan die der Salzburgsche broeders: men meende dat zelfs de menschheid van Christus niet mocht

¹⁾ Zie ook Max Goebel, *Geschichte des Christlichen Lebens in der rheinisch-Westphälischen Evangelischen Kirche*, 1849, Band I, p. 134, seqq.

vergeleken worden met de onze. Bij zijn geboorte had Jezus van zijn moeder niets aangenomen, want het vleesch van Adam was door den zondenvall vervloekt: het zuivere woord was in Christus vleesch geworden. Bij hen, die zoo dachten, de wederdoopers bij uitnemendheid, werd het chiliastisch beginsel, het idee van het duizendjarig rijk, hoe langer hoe sterker en verbonden met de opvatting der herstelling van alles zooals het was voor den zondenvall. Die tijden van omkeer naderden — leerden zij — de restitutie zou komen en Christus zou over de aldus herstelde menschheid heerschen. Dan zouden de menschen naar geest en lichaam geheel vrij en rein zijn. Een heilig-zinnelijk leven zou dan verwerkelijkt worden. Zulke denkbeelden rijpten natuurlijk gedurende de vervolging, een vervolging die manmoedig werd doorgestaan, en slechts beantwoord met de zucht en geneigdheid om, wanneer men macht had, evenzoo te vervolgen, want het onkruid moest uit de akker geroeid worden, als de aarde weder rein moest worden. Hun chiliastisch idee was niet meer van zoo geestelijk gehalte als dat hetwelk de Kerk en de eerste Christengemeente bezielde: alles loste zich bij die wederdoopers op in een aardsche, tijdelijke Christocratie: het aardsche element is sterker, en de socialistische trekken worden zeer waarneembaar. — In Zwitserland was haast de overgang te vinden van de meer stille en passieve denkbeelden tot meer ingrijpende praktijk. In Zürich toch stonden velen op, voor wie Zwingli veel te conservatief was: wij noemen Grebel, Manz en Stümpf, die in 1523 een nieuwe waarachtige Christelijke Kerk, naar het voorbeeld der eerste Christengemeente gingen oprichten en zich afscheidden van alle goddeloozen en ongeloovigen: volgens hen mochten tienden niet meer geëischt worden: eigendom bestond niet meer: alle dingen moesten als onder leden van één huisgezin gemeen zijn. Teeken van inwijding in deze nieuwe gemeente was de doop,

die daarom alleen aan hem of haar toegediend kon worden, die met eigen vrije keus een waarachtig belijder van Christus wilde worden: later werd ook de eed onder hen verboden: de toekomst des Heeren werd voor aanstaande gehouden. Onder hun leerlingen daar in Zürich viel vooral het licht op Hubmaier en Blaurock. Na November 1526 werden zij in Zürich vervolgd: Manz werd ter dood gebracht: onder het roepen van wee over Zürich verlieten de anderen de stad. Sinds zien wij ze in Bazel, waar zij ook in Juli 1527 vervolgd werden. Doch juist die vervolging maakte hen harder en fanatieker. Zij begonnen zich meer aanéén te sluiten, niettegenstaande de verscheidenheid van leerstellingen en meeningen onder hen: luider en luider, somberder en somberder gingen zij gewagen van den dag des Heeren die komen zoude. De vrouwen vingen aan zich daaronder te mengen. Reeds in Zwitserland vertoonden zich die tooneelen van zedelijke afwijkingen, als de vrouw het liefste wat zij had, tot zelfs haar eer, wilde prijs geven en verlaten om Christus waard te zijn: als van den anderen kant aan allerlei uitspattingen van het vleesch werd toegegeven, wyl de geest, die bij Adams zondenvall niet mede gevallen was, daardoor niet meer werd beroerd. — Wij vinden de Wederdoopers allengs in vele streken van Zuid-Duitschland: wij noemen Hut in Neurenberg, Bader in Augsburg. In Passau en Regensburg vestigden zij zich: in Munchen ontmoeten wij weder tuinier-broeders. Doch de meeste van de meer Zuid-Duitsche wederdoopers gingen naar Moravië. Daar werkten reeds Hutter en Gabriël, beiden leerlingen van den Zwickauer Storch, die het goede van zijn leer hadden aangenomen. Er bestond dus reeds een bloeiende, eenigzins mystieke gemeente, die niettegenstaande de edicten van Karel V's broeder Ferdinand, door de gematigdheid van den stadhouder, in rust leefde. De groote toevloed van vreem-

delingen deed nu echter hier in Moravië ook de vervolging op nieuw uitbreken. Zelfs Hutter werd verbrand. Doch desniettemin bleef de nu door de komst der Wederdoopers ver-groote secte in Moravië als „Broedergemeente” bestaan. Het werd daar een gemeenschap van heiligen. Wie er toe behoorde moest van zijn goederen afstand doen. Zij hielden verder vast aan de volgende denkbeelden: dat de doop was een band van een goed geweten met God en de aflegging van den ouden mensch: dat de doodstraf ongeoorloofd was: dat de christelijke gemeente alleen met den ban mocht straffen: dat processen voeren, wapenen dragen, een eed afleggen en een overheidsambt bekleeden onder Christenen niet plaats mocht hebben. Inderdaad hebben die Moravische Broeders de hoofdgedachte, die er schuilt onder het Anabaptisme, het op-richten van een Godsrijk op aarde, binnen zekere grenzen vastgehouden, en een soort van maatschappij gevestigd die soms aan iets bovenaardsch doet denken. Hun vereeniging is werkelijk in zekeren zin een ideaal geworden, al kon het slechts op een klein terrein verwerkelijkt worden: een zacht en vreedig ideaal van innig samenleven, beschenen door Gods milde zonnestralen. Verdraagzaamheid, lust tot den arbeid, onderlinge liefde, en vertrouwend opzien tot den hemelschen Vader, wiens openbaringen zij verwachtten, waren en bleven hun karaktertrekken. Zij hebben die niet verloochend, werwaarts zij ook trokken, welke vormen zij ook aannamen, tot waar het vriendelijke Zeist een deel der broeders later opnam, en nog altijd blijft koesteren.

De meer noordelijke Wederdoopers gingen een gansch anderen weg op. Melchior Hoffmarn te Straatsburg gaf aan hun beschouwingen vooral de eigenaardige plooï ¹⁾. Hij was af-

¹⁾ Zie over hem vooral W. S. C. Deijll, Het Chiliasme ten tijde der Hervorming, 1872, p. 101—136.

komstig uit Schwaben en bontwerker van beroep: doch de geest had hem gegrepen, en hij ging zich geheel wijden aan het werk der prediking. In 1524 zien wij hem op reis naar Zweden, in gezelschap van Melchior Rinck (een discipel van Claus Storch) en van Barend Knipperdollink. Zijn denkbeelden waren dus al dadelijk verwant aan die der Zwickausche profeten: zijn prediking en die zijner twee vrienden, vol visioenen en goddelijke openbaringen, verwekte in dat Zweden onrust, en het gevolg was dat het driemanschap door Gustaaf Wasa weldra uit het land werd gezet. Rinck begaf zich naar Zwitserland: Knipperdollink vinden wij later in Munster: Hoffman ging eerst naar Lijfland en zwierf van 1525 tot 1527 rond in Schwaben, Wittenberg, Maagdenburg en elders. Meer en meer accentueerden zich zijn van Luther geheel en al afwijkende denkbeelden. Wel is waar wilde hij de overheid nog in stand houden, hoewel zij in een gemeente, die uit enkel heiligen bestaat, naar zijn opvatting nutteloos was: doch den eed verwierp hij onbepaald. Vooral hield hij vast aan het chiliasme, en van het twaalfde hoofdstuk van den profeet Daniël gaf hij de meest excentrieke verklaring uit. Hij hield het er voor dat de jongste dag nabij was. De dag en het uur der wederkomst van Christus waren, volgens hem, te berekenen. De twee getuigen, van wie Daniël en het elfde hoofdstuk der Openbaring spraken, waren verschenen in de kracht en in den geest van Elia en Henoch. Al leefden zij nog onbekend, spoedig zou men weten, wie die twee getuigen waren. Deze uitlegging werd door hem geschreven in 1526, en volgens zijn berekening moest men de beslissende catastrophie ongeveer in het jaar 1533 verwachten. Wij zien hem thans weder ronddwalen, en zich vestigen in het Holsteinsche, waar koning Frederik van Denemarken hem zeer vriendschappelijk ontving en hem zelfs tot prediker te Kiel aanstelde. Hier had hij dus een vasten werkkring, en

onvermoeid predikte hij in mystisch-allegorischen zin. Er begon zich echter tegenstand tegen zijn leeringen te openbaren, en in 1529 moest hij het land verlaten. Nu begaf hij zich naar Straatsburg, waar hij in dat jaar 1529 in nauwe aansluiting met Caspar Schwenkfeld en Sebastian Franck predikte. Wel begaf hij zich, ten gevolge van een vervolging der overheid van Straatsburg, nog een korten tijd naar Oost-Friesland, waar hij met Carlstadt en wederom met Melchior Rinck den wederdoop leerde: doch spoedig was hij in Straatsburg terug, terwijl hij in Emden en in Oost-Friesland een leerling, Jan Volkerts Trijpmaker, achterliet, die zijn werk daar zou voortzetten. Hij zelf hield zich nu in Straatsburg voortdurend bezig met de chiliastische verklaringen. De tijd toch brak aan dat Christus zou verschijnen. De gouden eeuw onder de onmiddellijke heerschappij van Christus was zoo verre niet meer verwijderd. Het jaar 1533 naderde. De verwachtingen werden dus gespannen in den kring van Hoffmann. Eens in het jaar 1532, op een terugreis naar Straatsburg, ontmoette hij een man, die hem voorspelde, dat hij een half jaar in Straatsburg gevangen zou worden gezet, dan plotseling verlost worden en den aanvang der nieuwe orde van dingen zou zien. Te Straatsburg gekomen werd hij dadelijk gevangen genomen en hij geloofde nu vast aan de hem aangekondigde voorspelling. Zijn gevangenis was niet streng: men mocht hem bezoeken en spreken. In een soort van verrukking wachtte hij alles af, en in de Straatsburgsche omgeving stonden profeten en profetessen, als Leenaard Joosten, Ursula zijn vrouw en Barbara op. Een oogenblik kwam er droefheid onder hen, toen men hoorde, dat Trijpmaker uit Oost-Friesland had moeten wijken, in de Nederlanden te Amsterdam was gegrepen en in den Haag met zeven andere discipelen den 5 December 1531 was onthoofd, doch Hoffmann

vergeleek die treurige tijding met de gebeurtenissen tijdens den tempelbouw in Jeruzalem, en gelijk men den tempelbouw toen twee jaren had moeten staken, moest men nu twee jaren ophouden met doopen, en in dien tusschentijd alléén vermanen en in stilte leeren. En het fanatisme nam steeds toe. Openbaringen volgden elkander op. Niet ondubbelzinnig wees Hoffmann er op, dat hij de geheimzinnige „Eerste Getuige” Elia, was, de ééne wegbereider des Heeren. Wie de tweede was, werd nog niet duidelijk gezegd. Zoo wachtte men af. Men peinsde, mijmerde, had visioenen, profeteerde. Elke nieuwe dageraad zou den dag van het nieuwe leven verkondigen. Doch ziet: er gebeurde niets: geen teeken des hemels: geen wonder waardoor Straatsburg het nieuwe Jeruzalem zou worden. De al te lang gespannen hoop werd nu zwakker en zwakker, daalde, en wierp eensklaps alle vertrouwen weg. Hoffmann zelf werd ziek. Daar verbreidde de mare de voorvallen, die in Holland waren geschied, en de roep weerklonk dat Straatsburg om zijn ongeloof verworpen was.

En het was Holland waar de vonken der wederdooperij overal glommen en flikkerden, bereid om den brand te verwekken. Het was waarneembaar dáár begonnen met de vestiging van Jan Volkerts Trijpmaker te Amsterdam in 1530 ¹⁾. Zij die Trijpmakers leer aannamen werden, naar Melchior Hoffman, Melchioriten genaamd. Na Trijpmakers dood had daar in 1533 een andere leerling van Hoffmann, Jan Matthijsen, een bakker uit Haarlem, het opzicht der gemeente als apostel Gods op zich genomen. Hij was een bij uitstek heerschzuchtige natuur. Tot nu toe had hij Hoffmanns bevel gehoorzaamd, en

¹⁾ Zie daarover vooral J. G. de Hoop Scheffer, Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland, van haar ontstaan tot 1531. Tweede deel, p. 615.

was hij ook begonnen den doop gedurende de geboden twee jaren te staken : maar hij begreep dat de zaak te Straatsburg onherroepelijk verloren was. Melchior Hoffmann scheen zelf geheel ontmoedigd, als van zijn anker geslagen. Welnu, hij, Matthijsen, zou door snel te handelen den geesten wedermoed geven. Daar klonk zijn stem : „Vangt den doop weder aan ; ik ben Henoch, de Tweede Getuige!”

En dit machtwoord werd door een deel der aanhangers gehoorzaamd. Men zou niet langer geduldig afwachten, zoo als Melchior Hoffmann had gedaan ; men zou tot daden overgaan. De goddeloozen moesten worden uitgeroeid en alles in reinen staat worden hersteld, opdat het koninkrijk Gods zou kunnen komen. Matthijsen riep een synode van wederdoopers bij elkander. Twaalf apostelen werden gekozen om het Nieuwe Evangelie over de geheele aarde te verspreiden. En intusschen breidde zich in de Nederlanden de wederdooperij overal uit onder de lagere volksklassen. De hervorming van Luther was omstreeks het jaar 1530 in de Nederlanden door de Regeering van Karel V werkelijk uiterlijk onderdrukt : slechts in het verborgen bleven die eerste gedachten en beginselen der Lutherische Hervorming, de denkbeelden der Sacramentisten, zooals men hen noemde, die op Willem Dirks en op Pistorius als hun martelaren roemden, voortkwijnen. Maar naast die stille, diepverholten meeningen begon zich nu in Holland en Friesland een andere felle geloofsovertuiging te openbaren, die van visioenen en openbaringen teerde, die den marteldood opzocht, en voor niets terugdeinsde, die luid haar waarheid en wil uitsprak. Trijpmakers dood had zulke meeningen slechts versterkt. Waar de wevers werkten, waar de kleêrmakers zaten, daar hadden zij naast zich een bijbel, en zittend en peinzend legden zij alles in dien bijbel op de grilligste wijze, alleen met hun verbeelding te rade gaande, uit. Verleden, heden en toekomst smolten

samen: de zinnelijkste phantasie kleepte alles in oud-testamentische vormen: men wist zoo weinig, doch dat weinige werd nu in alle spreken en schriften der Heilige Schrift nog eens gelezen, gelijk wederkeerig de meest zonderlinge Joodsche instellingen nu in het werkelijk leven werden geëischt. De hoofzaak bij hen was, dat er een gemeente en gemeenschap van Heiligen zich zou vestigen. Slechts zij, die den doop vrijwillig aannamen (dus geen kinderen), zouden tot die gemeenschap behooren: zij waren dan verlost van de ziekte van het vleesch, waren gered uit den toestand der onwetendheid. Dan verkregen zij eerst de macht om Gods wil te doen. Al die twisten over vrijen of geen vrijen wil waren dus volgens hen onnut: zij waren door den doop verbonden tot een heilig volk. In de instelling van het nachtmal was het evenzoo volgens hen onzin te strijden of in het brood het lichaam des Heeren was: het eenige wat bij 't nachtmal trof was het gemeenschappelijk herdenken. Uit dat bij alles op den voorgrond stellen der gemeenschap in den geest moesten noodzakelijk reeds wrijvingen met de gewone maatschappij voortvloeien, in afwachting dat het heiligh-zinnelijk leven der toekomst meer nabij was. In alle maatschappelijke verhoudingen, waarin zij zich bevonden, waren moeilijkheden en botsingen te voorzien. Wij spreken niet eens van het invoeren der goederengemeenschap: maar ook krijgslust en eed werden door hen geweigerd: de zondag werd niet meer door hen gevierd: dan werd door hen het huwelijk geheel anders opgevat en gewijzigd, inzooverre slechts dan een huwelijk geldig was, wanneer het naar den geest was gesloten. Daar waren er reeds die hun eigen huisvrouw verlieten en met een andere rondzwierven, welke zij hun eenige rechte geestelijke zuster noemden. Des te meer was een geweldige beroering ophanden, wanneer zulke menschen hun denkbeelden eens geheel en al in de praktijk wilden doorzetten.

Toch zou uit al die vonken niet in de Nederlanden de brand ontstaan, die met zijne flikkerende vlammen de 16de eeuw zou verbazen. In ons vaderland bleef de meerderheid meer vredelievend, meer Melchioritisch gezind. Elders zou het geschieden. Wel is waar niet ver van de grenzen, en in een stad waar men het plat-duitsch sprak en de taal der Nederlanden verstond. De doortastende minderheid vloog derwaarts. Van de 12 apostelen toch door Matthijsen uitgezonden, kwamen er twee den 24 November 1533 te Munster, en het was dáár, dat, door hun toedoen, de uitbarsting eensklaps geweldig ontzettend ontplofte.

Te Munster ¹⁾ was sinds het jaar 1532 de Luthersche Hervorming officiëel als kerk gevestigd. De Luthersche predikant Bernt Rothmann, geboren in de omtrek van Munster, die reeds vroeger ééns uit de stad was gebannen, was er toch weder doorgedrongen en had, door zijn prediking in de St. Mauritskerk, het grootste deel van de gemeente en van den Raad tot zijn denkbelden weten over te halen. De Catholieke geestelijkheid en vele leden van den Raad waren uit de stad gegaan. Juist zou echter een nieuwe bisschop, Franz von Waldeck, overigens geen ultra-catholiek, als landsheer zijn intrede doen. Hij begon echter dadelijk van buiten af maatregelen tegen Munster te nemen, om de stad te dwingen de oude Kerk weder te erkennen. Doch de burgers deden, terwijl de bisschop met zijn „Landstände,” in Telgte, een mijl ver van Munster, was getrokken om daar ingehuldigd te worden, op den tweeden kersavond van 1532 een stouten

¹⁾ Wij volgen hier het hoofdwerk over het Munstersche oproer, namelijk het klassieke boek van C. A. Cornelius, *Geschichte des Munsterschen Aufruhrs*, in drei Büchern. Erstes Buch, 1855, p. 165 seqq. Zweites Buch, 1860, p. 200 seqq. — en verder Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Vierte Auflage, 1869, Band III, p. 356—405.

uitval tegen hem : zij bezett'en de straten en huizen van Telgte, namen de meeste raden van den bisschop en de aanzienlijksten gevangen. De bisschop zelf was reeds afgereisd en ontkwam : doch nu begon een onderhandeling tusschen hem en de stad Munster, en in Februarij 1533 kwam, vooral door bemiddeling van den landgraaf van Hessen, een vrede tot stand, waarbij aan den Lutherschen Godsdienst kerken en vrijheid van prediking in Munster werd gegeven, doch de stad zich verplichtte den bisschop te huldigen. Zulke compromissen waren in Duitschland mogelijk, sedert de Schmalkaldische Bond zich had geconstitueerd op de basis van de Augsburgsche confessie, en de Luthersche Hervorming als het ware als een officiëel element in Duitschland was erkend. De Luthersche kerkorde breidde zich dan ook in Munster, gelijk overal in Duitschland, rustig voort. Hier en daar had zelfs die Luthersche godsdienst, nog meer dan met de Catholieke Kerk, te stellen met de radicale elementen die verder wilden. En zoo geschiedde het in Munster. Het bleek, dat de predikant Rothmann zelf afwijkende en meer radicale denkbeelden voorstond dan de echte Lutheranen op het stuk van het avondmaal en den doop. Hij verwierp bepaaldelijk den kinderdoop ¹⁾. In het algemeen verwekte hij nog al opspraak. Hij was onlangs gehuwd met de weduwe van den syndicus Wiggers, en deze vrouw, die ons geschilderd wordt als bij uitstek betooverend en verleidelijk ook voor mannen van talent, stond juist niet als deftig of ingetogen bekend. Velen begonnen reeds daarom Rothmanns omgang te mijden. Hij zelf werd uit weêrstuit des te ernstiger : het bedienen van het avondmaal had hij reeds veranderd en meer en meer

¹⁾ Zie het opstel van Christiaan Sepp : De veelgenoemde en weinig bekende geschriften van den Wederdooper Bernt Rothmann, in Sepp's Geschiedkundige Nasporingen, I, 1872, p. 55—158.

sprak hij 't uit, dat de Luthersche volgelingen in godsdienstige opzichten niet vèr genoeg gingen. Een ambtgenoot, Hendrik Roll, een Hollander — volgens eenigen geboren in 't Gooiland, volgens anderen in Haarlem — die vroeger Carmeliter monnik in Grave was geweest, stond hem ijverig ter zijde, bracht hem misschien nog verder op den weg der wederdoopers en had mede grooten invloed in Munster ¹⁾).

Daar kwamen den 24 November 1533 die twee Holland-sche apostelen, door Matthijsen, den profeet der wederdoopers, uitgezonden, en Rothmann naderde tot hen. De twee wederdoopers hadden hun intrek genomen bij Knipperdöllink, die weleer met Hoffmann in Zweden was geweest, en nu als aanzienlijk burger in Munster woonde. Zij begonnen op hun somberen, geheimzinnig dwependen toon de nadering van het Koninkrijk van Christus te prediken. „Wee u, wee u, goddeloozen!” klonk het overal uit hun mond. De ontvangst scheen niet slecht. Weldra zien wij, tegen het einde van het jaar 1533 en in het begin van 1534, een aantal der meer doortastende wederdoopers uit Holland en Friesland dáár te Munster aankomen. Hun aller houding maakte grooten indruk. Vooral de vrouwen, zoowel uit de kloosters als uit de burgerhuishoudens, namen die voorstellingen van een heilig-zinnelijk leven in de toekomst gretig aan. Zij slopen naar de apostelen der wederdoopers, en brachten hun als eerste offer al haar sieraden en kostbaarheden. Vele mannen in Munster volgden allengs het voorbeeld der vrouwen, en Rothmann sloot zich weldra openlijk bij hen aan. De partij der wederdoopers in Munster werd een element van belang, vooral sinds Jan Matthijsen, de pro-

¹⁾ Zie over Hendrik Roll, waarschijnlijk denzelfden als Brant Hinrick (de roode Hendrik), het opstel: „Hendrik Roll de anabaptist,” van Christiaan Sepp, in zijn *Geschiedkundige Nasporingen*, II, 1873, p. 1—8.

feet, zelf was aangekomen, en het parool gaf, dat men zich nu desnoods met geweld in Munster handhaven moest. Munster zou het nieuw Jeruzalem wezen, dat Straatsburg éénmaal volgens de opvatting van Hoffmann had moeten worden.

De macht in Munster was echter nog in handen der Lutherschen. Doch het zou weldra tot een botsing komen. Den 8en Februarij 1534 had een oploop plaats, waarbij de wederdoopers zich op de markt verzamelden. De dweepzucht was onder hen hoe langer hoe feller geworden. Georg zum Berge, een kleedermaker, liep sinds eenige dagen de stad door, luidkeels roepende dat hij de heerlijkheid Gods aanschouwde. De Luthersche partij en de gemeenteraad bezette'n nu dadelijk, toen de oploop begon, de muren en de poorten der stad en riepen de boeren van den omtrek en de benden van den bisschop ter hulp. De Lutherschen waren nog verreweg de talrijksten. Op de markt echter hadden onder de wederdoopers de zonderlingste tooneelen plaats. In hun geëxalteerde stemming, bij het gevaar van ieder oogenblik door de tegenpartij aangegrepen te worden, hadden zij, ingespannen den blik naar den Hemel richtende, allerlei visioenen: wat de één profeteerde aanschouwde de ander: daar zagen zij vurige wolken, die zich boven de stad verhieven, als stond de Dom en geheel Munster in vuurgloed: één zag er een gestalte in de lucht, met een gouden kroon op het hoofd, in de rechterhand een degen, in de linker een roede houdend: een ander zag een gedaante, een man uit wiens vuist bloeddroppels dropen: en weder zag er één het witte paard uit de Openbaring met den ruiter en zijn zwaard. En steeds profeteerden zij en zongen ze hun dwepende liederen daar op de markt. Half uit medelijden met de dwepers, half uit een soort van vrees om hen niet tot het uiterste te drijven, gingen de Lutherschen, in plaats van hen aan te vallen, een verdrag met hen aan. Misschien hadden

de wederdoopers dat verdrag vooral te danken aan het verraad van een der twee burgemeesters, Tilebecke, die heimelijk reeds een wederdooper was. De beide partijen kwamen overeen elkander vrijheid te laten, mits allen de overheid gehoorzaamden. Dat verdrag was voor de wederdoopers een overwinning: van alle kanten kwamen er nu nieuwe aanhangers van de felste richting te Munster: zij hadden thans een plaats, waar zij erkend waren. Terzelfder tijd verlieten reeds veel rijke en bezadigde burgers de stad. Het gevolg van dit alles was, dat, toen den 21^{en} Februarij 1534 de nieuwe verkiezingen voor den gemeenteraad plaats hadden, de wederdoopers de bovenhand kregen. Het waren niet anders dan handwerkslieden die gekozen werden; hun eenige aanbeveling was dat zij allen felle anabaptisten waren. Zij verdeelden alle posten onder elkander: Knipperdollink werd de ééne burgemeester, Kippenbroik de andere. De stad was nu in handen der wederdoopers, en het eerste, wat zij deden, was de Lutherschen uit Munster verjagen. Den 27^{en} Februarij 1534 werd een groote vergadering der wederdoopers op het stadhuis gehouden. Er werd lang gebeden. Jan Matthijsen was als in een diepe overpeinzing verzonken: plotseling rees hij op en verkondigde hij dat het de wil van God was, dat men alle ongeloofigen dadelijk moest verjagen. En het werd gedaan. Het was een gure winterdag: de sneeuwjacht gierde door de straten: de wind huilde en loeide door het zwerk. De atmosfeer was even somber als het gemoed der anabaptisten. Alle huizen der Lutherschen werden met geweld geopend, en allen, die den wederdoop niet wilden erkennen, verjaagd: mannen en vrouwen en kinderen: moeders met haar halfnaakte kinderen op de armen werden op straat gezet: en voort, voort werden allen uit de poort gedreven, ouden en jongen! — Het huisraad en het geld der verdrevenen werd op 't stadhuis gebracht; Jan Matthijsen wees

zeven diakenen aan, die dat gemeenschappelijk goed aan ieder, naar hij van noode had, moesten verdeelen. En nu werd alles anders ingericht in de stad: want Munster moest het steunpunt worden, waarop de gansche beweging der wederdoo-pers zou kunnen rusten: van daar uit moest het de wereld veroveren. Ach! terwijl men dat vóór had, was reeds de bis-schop, ditmaal ondersteund door zijn bureu, den hertog van Kleef, en den keurvorst aartsbisschop van Keulen, met eene, wel is waar nog niet aanzienlijke, macht opgerukt en legerde hij zich reeds in wijden kring om de stad. Zijn plan was de stad voorloopig in te sluiten, en haar te isoleeren, en in April en Mei 1534 werd dan ook Munster grootendeels met een (trouwens nog wel door te breken) cirkel van de buitenwereld afgesloten. De stad had echter veel leeftocht, veel krijgsmiddelen, en was vol fana-tisme om zich te verdedigen: het zou dus geruimen tijd duren voordat de bisschop zijn doel zou kunnen bereiken. Geen nood: hij had den tijd!

Doch daar binnen in de stad ontrolde zich nu een tafereel, dat zich in de latere geschiedenis alléén laat vergelijken met de lotgevallen der Commune van Parijs, in het voorjaar van 1871, toen dat Parijs door het leger van Versailles werd be-dreigd ¹⁾.

In die kleine wereld achter de muren ging namelijk de secte haar alleenheerschappij inrichten en regelen. Onverdraag-zaamheid tegen anderen was hun eerste eigenschap: dat strekte zich ook uit tegen alles, wat aan de secte niet toebehoorde of

¹⁾ Zie dit het best in Meister Heinrich Gresbeck's Bericht von der Wiedertaufe in Munster — bij C. A. Cornelius, Berichte der Augenzeu-gen über das Münsterische Wiedertaüferreich, 1853 (Zweiter Band van het werk: die Geschichtsquellen der Bisthums Münster, herausgegeben von Freunden der Vaterländischen Geschichte), p. 1—214.

niet met haar inzichten strookte. Alle beelden in en langs het Domgebouw, alle schilderwerken uit de kerk, werden op de markt verbrijzeld en vanéengereten. Er was een soort van muzeum in Munster, bijeengebracht door een rijk burger, Rudolf von Langen, die uit Italië een kostbare verzameling van oude drukken en handschriften had meegebracht: dat alles werd plechtig op de markt verbrand: zelfs muziekinstrumenten vonden geen genade. Niets zou overblijven dan alleen de Bijbel, onderworpen aan de uitlegging van den profeet. — Onder de wederdoopers zou nu verder alles gemeenschappelijk zijn. De maatregel, dien men ten aanzien der goederen van de verjaagde burgers genomen had, werd ook op de bezittingen der geloovigen toegepast. Op straffe des doods werd hun bevolen, hun goud, zilver, sieraden en gereed geld, dat zij bezaten, tot gemeen gebruik op de kanselarij te brengen. Het particulier eigendom zou dus ophouden. Door de goederengemeenschap zoude, volgens hen, alles te niet gaan, dat vroeger het egoïsme diende: koopen en verkoopen, arbeiden om geld alleen, rente en woeker, misbruik van den arbeid der menschen tot eigen genot, zouden, volgens de uitspraak van Rothmann, vervallen. Ieder zou echter toch aan zijn beroep blijven. Maar alle beroepen kregen een soort van opdracht hoe te werken — de kleermakers kregen den last te zorgen dat geen nieuwe dracht of mode insloop — ieder bedrijf werd als het ware een ambt. Van alle bedrijven was natuurlijk het werk der verdediging van de stad het voornaamste: de wachtposten werden volgens een vast stelsel geregeld: knapen ook gebruikt en geoefend in het afschieten van pijlen. Munster zou een religieus-krijgshaftig huisgezin vormen. Voor spijs en drank werd op gemeenschappelijke kosten gezorgd. Bij de gastmalen zaten de beide geslachten — broeders en zusters — van elkander afgezonderd: zwijgend aten zij, terwijl een

kapittel uit den Bijbel werd voorgelezen. Het spreekt van zelf, dat de eigenlijke vormen der stedelijke regeering ook reeds feitelijk veranderden. Den grootsten invloed had de profeet Jan Matthijsen, en deze heerschte dan ook eigenlijk als een ware koning, onbepaald: hij gaf wetten, en stond boven de wetten. Hij was in geen en deele lafhartig, en vertrouwde fanatiek op zijn zaak. Tegen Paschen 1534 deed hij zelf aan het hoofd van een schare een uitval, doch kwam om.

In geen enkel opzicht verzwakte dit feit de beweging in Munster. In plaats van Jan Matthijsen stond nu slechts een andere profeet op, die nog hooger verwachtingen zou doen koesteren. Het was wederom een Hollander: Jan van Leiden.

Wat al legenden en sproken hebben het beeld van dezen phantast versierd! Zoo wij het beproeven ons historisch zijn figuur voor te stellen, dan zien wij dat hij in Leiden was geboren, de zoon van Bockel, een schout uit de buurt der stad, en van een Westfaalsche lijfeigene. Toen Jan geboren werd, was zijn vader gehuwd met een andere dan zijn moeder. Eerst later huwde zijn vader haar en kocht hij haar vrij. De zoon werd kleermakersgezel, deed zijn beroepsreizen in Engeland en Vlaanderen, en zette zich daarna te Leiden neer, dicht bij de poort, waar de weg naar den Haag loopt. Lang oefende hij zijn handwerk niet uit: en gehuwd met de weduwe van een schipper, opende hij een herberg, stak zich in handelszaken, zaken die hem van Lissabon naar Lubeck deden reizen, doch die hem veelal verlies opleverden. Thuis, in zijn stad Leiden, scheen het zijn hoogste eerezucht de eerste rollen te vervullen op het tooneel van de Kamer van Rhetorijke. Hij schitterde daar in drama's, die hij zelf ontwierp. Zijn refereinen vloeiden hem gemakkelijk van de lippen. Onder de rederijkers vertoevende, hoorde hij waarschijn-

lijk reeds van den tegenstand tegen de oude Moederkerk : toen greep de beweging der wederdoopers hem aan, en hij werd hun adept. Hij ontving van Jan Matthijsen zelven den doop, en las nu de schriften van Melchior Hoffmann. Hij vergezelde, toen de tijdingen uit Munster gunstig werden, Matthijsen naar Munster, en liet zijn vrouw, die ijverig anabaptist was, te Leiden achter, waar zij al dien tijd bleef. Hij zelf ging nu op gansch andere banen. Zijn verbeelding, opgewekt door de vroegere tooneel-vertooningen, gaf aan die phantastische denkbeelden van een duizendjarig rijk kleur en gloed en vorm. Hij had vuur genoeg : was stoutmoedig en koen : welbespraakt en van flinke gestalte : en daar hij steeds naast Jan Matthijsen had uitgeblonken, trad hij na diens dood, dien hij voorgaf geprofeteerd te hebben, in zijn plaats. Hij begon nu de vormen van het bestuur van Munster nog consequenter naar de letter van Gods woord in te richten. Na eenige dagen stilzwijgens zeide hij, dat men in het nieuwe Israël, zoo als in het oude, twaalf oudsten of richters hebben moest, die hij noemde. Rothmann verzekerde ook dat dit Gods wil was. Men gehoorzaamde en Munster werd nu een Staat der Richteren. De twaalf maakten het bestuur uit. Beurtelings zaten ze als gerechtshof. Wat zij spraken en oordeelden zou de profeet Jan van Leiden aan de gansche nieuw-Israëlietische gemeente verkondigen : Knipperdolk zou die uitspraken met het zwaard voltrekken. Een tafel der wet werd uitgevaardigd, die geheel uit teksten van den Bijbel, vooral uit de boeken van Mozes, was samengesteld. En tegelijkertijd werd in Munster het Oude Testament in al zijn Oostersche eigenaardigheid en buitensporigheid nagevolgd met betrekking tot het huwelijk. De wederdoopers hadden den gewonen huwelijksband reeds in het algemeen niet als een onverbreekelijke verbintenis beschouwd. Zij waren opgekomen

met de leer der geestelijke huwelijken. Matthijsen had vroeger zijn oudere vrouw verlaten en Divara, een jong schoon meisje, tot zich genomen en als zijn vrouw in Munster gebracht. Jan van Leiden begeerde die Divara, na den dood van Matthijsen : en daar zijn vrouw te Leiden nog leefde, stelde hij nu vast, dat, even als in het Oude Testament, een man meer dan één vrouw ten huwelijk konde nemen. Men herinnert zich dat ook Luther tot dergelijke voorstellingen kwam, met betrekking tot den Landgraaf van Hessen, wien hij toestond twee vrouwen te huwen. In het begin verzette zich te Munster het gewone zedelijk gevoel tegen die nieuwe stelling. Wel predikte ook Rothmann haar, doch een rechterzijde der wederdoopers wilde ze niet aannemen. Een vroegere overheidspersoon, Mollenhök, kreeg er op straat een twist over met Knipperdollink. Mollenhök bestreed in het algemeen de veelwijverij en de goederengemeenschap : een gedeelte der bevolking steunde hem. Het gelukte dat deel der bevolking zelfs, op zekeren dag, den profeet en Knipperdollink en de voornaamste predikanten in hun macht te krijgen en in de benedenvertrekken van het stadhuis gevangen te houden. Doch de anderen, die der fanatieke linkerzijde, bleven in het bezit der poorten en muren. Redecker en Tilebecke, de vroegere burgemeester, waren hun leiders : aan het hoofd der Hollanders en Friezen in de stad richtten zij zich naar de marktplaats. De aanhangers der partij van Mollenhök zagen, dat zij het zwakst waren en trokken terug in het stadhuis. Zij werden er bestormd. Reeds hadden zij de benedenkamers moeten verlaten, waar de profeet, Knipperdollink en de predikanten opgesloten zaten : deze werden bevrijd. En nu werden de bovenkamers met geschut beschoten uit veldkanonnen, die de vrouwen zelfden kwamen aantrekken. Slechts een korten tijd weerden de aanhangers van Mollenhök zich nu. Weldra wuifden zij met de hoeden en gaven zich over. Zij waren honderd twintig in getal. Zes en zestig

daarvan werden onbarmhartig gedood. Sinds het ten onder brengen dezer rechterzijde heerschte de linkerzijde alléén. Zij voerde een onbeperkt terrorisme in. Knipperdollink kreeg het recht, op staanden voet, zonder voorafgaand gewijsde, iemand te dooden. Met vier trawanten, die ieder het ontbloote zwaard in de hand droegen, schreed hij schrikwekkend door de stad. Het geheel vormde een sombere theocratie. En de elementen volgden nog steeds den weg der ontwikkeling, die bij zulk een beroering alleen het uiterste beginsel steeds tot uitsluitende heerschappij brengt. Het te-niet doen van elke nuance, van elke afwijking, gaf aan de overblijvende richting slechts een te scheller kleur. Ook in de vormen van het bestuur werd dat merkbaar. De Richteren-staat was een nog te wijd kleed. Alles moest enger en scherper worden. De theocratie vorderde als van zelve een monarchie. De profeet kon zich niet vergenoegen alleen de verkondiger te zijn der uitspraken van de twaalf oudsten. Hij moest de koning wezen van het nieuwe Israël. En een andere profeet, Dusentschuer uit Warendorf, vroeger een goudsmid, verkondigde reeds dat dit de wil des Heeren was. De predikanten waren het weder hiermede onmiddellijk ééns. Jan van Leiden zelf riep uit, dat ook hem zulk een openbaring ten deel was gevallen, en het volk werd opgeroepen zich daarover te verklaren. Het volk keurde het goed en Jan van Leiden aanvaardde zijn koninklijke waardigheid. De Richteren-staat werd nu een Monarchie. De nieuwe koning verklaarde echter dadelijk niet alléén in het allerheiligste te kunnen blijven: er moesten eenigen hem ter zijde staan. Na een gebed, waaraan het geheele volk deelnam, verscheen Rothmann en las de namen voor van hen, die door goddelijke ingeving tot de hoogste waardigheden waren bestemd. Rothmann zelf werd „Werthalter”, een titel der burgemeesters in vrije steden: Knipperdollink werd stadhouder:

Tilebecke des konings hofmeester: en de geheime raad werd samengesteld uit predikanten en ijveraars, waaronder Redecker. De monarchie was gevestigd.

Jan van Leiden was zoo koning van een communistisch rijk, waar alle goederen gemeen waren, en de veelwijverij was ingevoerd.

Op die wijze was men bezig de goddelijke orde te restitu-eeren, in afwachting der komst van Christus.

Bernt Rothmann schreef in dien geest, tijdens die dagen, zijn hoofdwerk „die Restitution”, een boek dat een voorstelling van de te Munster heerschende leer en levenswijze, en de geschiedenis der wonderbare vestiging en handhaving der gemeente bevatte, welk boek in October en November 1534 zijn weg in het gansche Noordwestelijke Deutschland, en in de Nederlanden vond ¹⁾.

En op grond van dergelijke beschouwingen zag de gemeente in Jan van Leiden niet slechts den koning van Munster, maar den koning van de geheele wereld. Zoodra de vijanden zouden zijn overwonnen — en men twijfelde er niet aan of de bisschoppelijke benden zouden weldra als kaf wegstuiven — zou van uit Munster de verovering der wereld beginnen. En intusschen richtte Jan van Leiden de vormen van zijn rijk zóó in, alsof Munster reeds nu de hoofdstad der wereld, en hij de koning der aarde was. Hij omringde zich met pracht: droeg aan een gouden keten om den hals een gouden wereldbol op zijn groen fluweelen kleed, en zat zoo driemaal in de week gekroond op de markt om gericht te houden. De straten en poorten van Munster werden naar de wereldstreken genoemd. Naar de vier wereldstreken werden 28 Apostelen gezonden,

¹⁾ Zie den korten inhoud van dit boek bij Ch. Sepp, Geschiedkundige Nasporingen, deel I, 1872, pag. 91—104.

die aan de volken de aankomst van den koning van Sion zouden verkondigen, van hem, die zich thans opmaken zou om den troon zijner heerschappij over de geheele aarde op te richten. En tegelijkertijd werden door den koning allerlei groteske daden bedreven. Soms herinnerde hij zich zijn oude voorliefde van de rederijkersspelen, en deed hij op het koor van den Dom een drama opvoeren, een of andere gelijkenis uit de Heilige Schrift. Dan hield hij strijdoefeningen: dan weder werd een dansfeest op het stadhuis gegeven. Soms werd het Knipperdollink zelfs te dol: hij lachte ironisch. En het fanatisme ontving nieuw voedsel, wanneer, als in October 1534, de gansche stad het avondmaal vierde, en één man, de gast zonder het bruiloftskleed, door den koning zelven werd onthoofd. Want de bloeddorst kleefde aan al de neigingen tot zingenot: de vrouw, die den koning niet ter wille was, werd dadelijk gedood: al de overige vrouwen zongen er bij.

En ondertusschen werd altijd-door de stad belegerd. Die binnen Munster waren begrepen dat het zoo moest zijn: dit was de tijd der beproeving: het offer in de woestijn moest volbracht zijn: de vrouw smart lijden: het voorhof zich met dooden vullen, vóórdát de verlossing en de heerlijkheid zou komen. Maar de redding naderde in hun oogen zeer zeker. In het geloof aan die zege deed men het ongeloofelijke. Een schoone Friezin uit Sneek, Hille Feike, ging als een andere Judith, getooid met kostbaarheden, uit de stad, met het voornemen den bisschop te bekooren en te dooden. Zij werd natuurlijk door de belegeraars onmiddellijk omgebracht. Doch de belegeraars vorderden niet veel, als zij aanvallend gingen strijden. Den 30 Augustus 1534 was een berenning en bestorming weder afgeslagen, en onophoudelijk profeteerde de koning, dat hulp zou komen opdagen om de belegeraars in den rug te vallen.

Hij wachtte die hulp uit Holland: en eigenaardig is, gedurende den geheelen tijd van het beleg, de terugslag van de Hollandsche wereld der wederdoopers op de besluiten, die in de stad Munster genomen worden ¹⁾. Want hoewel de stad was ingesloten, bleef men tot op Januarij 1535 in voortdurend contact. Eerst na dien tijd isoleerde de ijzeren band van het beleg de stad volkomen. Bij dat nagaan dier Hollandsche bewegingen ten voordeele van Munster moet men wel in 't oog houden, dat het geringste deel der wederdoopers hiet te lande de aanvallende houding van Matthijssen en Jan van Leiden goedkeurde: de meesten waren werkelijk meer afwachtende Melchiorieten gebleven. Toch waren zij allen bereid te helpen en te komen toen men hen in Munster riep. Zij begonnen al dadelijk saâm te stroomen bij het begin van het beleg in 1534. De roep klonk overal, dat de geloovigen zich zouden verzamelen in het Nieuw-Jeruzalem, in de stad tot behoud der Heiligen. Aan alle kanten werden korte briefjes uit Munster rondgestrooid, en als dag der opkomst werd opgegeven 24 Maart. En in die dagen vóór den 24en Maart 1534 trilde het door de Nederlandsche gewesten als een aardbeving: uit Brabant ging de beweging naar het Cleefsche: uit Friesland zuidwaarts naar de grenzen: uit Zeeland en Zuid-Holland kwamen de lieden op schuiten langs de kanalen tot naar Amsterdam en Spaarndam, waar schepen waren gehuurd die hen over de Zuiderzee zouden brengen: uit Noord-Holland en West-Friesland gingen zij oostwaarts, waar zij uit Monnikendam, Edam en Enkhuizen zouden vertrekken: van alle kanten bewoog het zich voort. Al die lieden maakten van hun doel geen geheim: zij dachten ook niet, dat zij verhinderd zouden worden: zij hadden

¹⁾ Zie vooral C. A. Cornelius, Die Niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Münsters, 1534 bis 1535. 1869. Aus den Abhandlungen der K. Bayer. Akademie der W. p. 1—26.

geen leiding, geen voorbereiding, niets: zij gingen wjl de geest hen opriep. Doch juist daarom werden zij gemakkelijk tegengehouden: de schepen werden door de overheid belet weg te gaan: de lieden die toch doordrongen tot voorbij Zwolle, werden in Overijssel uit elkander gejaagd: bij het eilandje Ens werden voorts 21 schepen weggenomen, met 3000 personen, mannen, vrouwen en kinderen. Hetzelfde gebrek aan voorbereiding toonde de kleine uitbarsting, die den 23en Maart nog te Amsterdam voorviel. De schepen waren den 21en Maart van wege het Hof van Holland in beslag genomen: plotseling zag men twee dagen later een klein aantal mannen over de straten rennen, met uitgetogen zwaarden, roepende: „Wee! wee! Gods zegen over de nieuwe zijde der stad, Gods vloek over de oude wijk!” Het waren apostelen van Jan Matthijssen en onder hen waren Bartholomaeus Boekebinder, Willem de Cuiper, en Pieter Houtsager: zij werden gevangen en stierven den dood door beulshanden. Door dit alles werden de vervolgingen scherper. Het Hof van Holland, hoewel juist niet zacht, wilde de verdoolden goed afscheiden van de eigenlijke leiders, en slechts die laatsten straffen: doch van uit Brussel, uit de omgeving der Landvoogdes, werd tot strengheid aangemaand: de stadhouder van Holland, graaf van Hochstraten, reisde in April en Mei 1534 door de Hollandsche steden en liet er nog een honderd wederdoopers executeeren. Na Mei 1534 werd echter niet meer vervolgd, daar de steden ontevreden waren over de inmenging uit Brussel, en haar eigen privilegiën ook in het straffen wilden handhaven. De wederdooperij nam nu weder toe in Amsterdam en omstreken: heimelijk breidde het zich weder uit. Toen in October 1534 de stadhouder de stad Amsterdam tot scherper vervolging der wederdoopers noopte, hadden er samscholingën plaats, waarbij Jan van Wij en Jan van

Schellincwoude een rol vervulden. In November was er weder in Amsterdam gevaar van beroering. Den 18en November toch werd heimelijk het bevel onder de wederdoopers gegeven, drie dagen te vasten en om de overwinning te bidden. Jan van Reenen, een leider, werd gevangen genomen: en nu begon van overheidswege weder reactie tegen de doopers. Jan van Wij en Jan van Schellincwoude verloren het leven; hard werd er gestraft, totdat tegen het einde van December 1534, toen het uit Jan Paeuw's bekentenis bleek, dat vele meer gezeten burgers tot de Melchioriten behoorden, weder meer partijdig en zacht jegens de wederdoopers werd te werk gegaan.

Intusschen had de beweging te Munster haar voortgang. Verschillende stadiën der ontwikkeling waren reeds doorloopen. De krijgers-familie was veranderd in een Richteren-Staat, deze in een Monarchie: de veelwijverij was voorts ingevoerd. Doch al die excentriciteiten deden Munster in de buitenwereld der wederdoopers schade. Trouwens onder de wederdoopers zelven waren allerlei secten: deze konden in Munster door het zwaard tot éénheid worden gebracht: maar daar buiten bleven zij heerschen in bonte verscheidenheid. Veelwijverij werd nergens buiten Munster geleerd: en Obbe Philips in Friesland klaagde hard over al die vreemde zaken. Voorts was men algemeen in Holland meer voor vredelievendheid geweest. Doch het Munster en de tooneelen daar beleefd werkten op de verbeelding. Alle plaatsen en dorpen hoorden met aandacht naar de wonderen daar geschied. Men geloofde aan de zege van het Nieuwe Jeruzalem. De boeken van Rothmann, die uit Munster en overal werden gecolporteerd, bevestigden dit vertrouwen. Zijn werk „de Restitutie” had in de Nederlanden grooten invloed. En Jan van Leiden wilde nu het initiatief nemen om aan dat geloof der buitenwereld een richting te geven. Hij zond toen zijn 28 Apostelen uit om de nadering van

den Koning van Sion aan te kondigen. Die apostelen drongen echter niet door. Waar zij konden komen vonden zij weêrklank, b. v. te Warendorf: maar zij kwamen niet ver. Zij werden door de belegeraars tegengehouden, gevangen en gedood. De tijding van het lot dier apostelen deed echter de hoofden der stad Munster slechts des te dringender gevoelen, dat hulp van buiten noodig was, want dat het eigen initiatief der stad niet meer voldeed. Er zou slechts te ernstiger medewerking van buiten worden gevraagd. Tot dat doeleinde werd in December 1534 door Rothmann het boekje „Van der Wrake” geschreven ¹⁾. Het richtte zich vooral tegen den vredelievenden aard der Nederlandsche Wederdoopers en tegen hun zucht om maar te blijven afwachten: zij moesten zich het harnas van David aanbinden, en de goddeloosheid uitroeien. Den 24^{en} December 1534 verlieten vier mannen Munster, met veel geld en veel afdrukken van dat libel „der Wrake”. Twee waren Friezen uit Groningerland: de derde een kramer uit Enkhuizen: en de vierde, de voornaamste, een krijgsman, thans dorpelwachter der koningin, was Jan van Geel uit Deventer. Hij ging tegen Nieuwjaar 1535 naar Amsterdam om er de beweging op te wekken. Daar vond hij echter bij de Amsterdamsche wederdoopers tegenstand, en wel bij hun bisschop Jakob van Campen. Deze behoorde meer tot de gematigden, al was hij niet zoo vredelievend en afwachtend als Obbe Philips en Hans Scheerer van Leeuwarden. Jakob van Campen bleef het gebruik van wapenen alleen goedkeuren bij verdediging, niet bij aanval. De beweging had dus niet plaats te Amsterdam. Jan van Geel trok daarop verder, overal

¹⁾ Zie over dit boekje vooral C. Sepp, *Geschiedkundige Nasporingen*, I, 1872, p. 109—114.

de lieden aansporende. Hem was echter het verraad achterna getogen. Een der 28 apostelen was een valsche vriend, hij heette Heinrich Graiss en was vroeger schoolmeester geweest te Borken; hij verried allerlei geheimen aan de wederpartij van Munster. Wij zien dan ook vervolgingen beginnen, den 14^{en} Januari te Wesel, in diezelfde maand te Deventer, en den 23^{en} Januari te Leiden, waar het huis der vrouw van Jan van Leiden vol Melchioriten werd gevonden. Ook in Groningen vallen bestraffingen voor. Men ziet dat de wederpartij op haar hoede was, om uitbarstingen der wederdoopers te voorkomen. Toch verhief zich nog de wederdooperij: soms in de meest groteske vormen. In den nacht van den 10^{en} en 11^{en} Februari 1535 hadden te Amsterdam de bekende en beruchte tooneelen der naaktloopers plaats: zij, mannen en vrouwen, liepen door de straten roepende: „Wee, wee over de wereld en over de goddeloozen!” Elders in de Nederlanden trachtten men met list of geweld iets te doen voor Munster. De profeten Jeronimus uit Brabant en Adriaan uit Benschop wilden vooral list gebruiken. Jan van Geel was van zijn kant onvermoeid bezig onder de Friezen. Een laatste bezending uit Munster van 16 Maart bracht weder geld. Op het einde van Maart was bij Bolsward een schare gereed: zij trokken naar Oldenkloster, een statig gebouw, namen het, richtten zich daar in en zonden boden uit: doch, voordat hun voorbeeld navolging kon wekken, was de stadhouder Schenk van Tautenborch gekomen en belegerde hij op zijn beurt Oldenkloster. Met ontzaggelijk veel moeite werd hij meester van 't gebouw en liet allen dooden. Het was een vernietigende slag voor de wederdoopers: andere nederlagen volgden: bij Deventer werden door den hertog van Gelder een paar schepen met wederdoopers en wapenen in den grond geboord. In Groningen werden zij in het klooster Warfum, waar zij zich genesteld hadden,

verdelgd. Maar het stoutste stuk zou nog weder te Amsterdam plaats hebben. Velen wisten er van: uit alle plaatsen, zelfs uit Groningen, waren de wederdoopers naar Amsterdam gegaan: zij waren gehuisvest in de Druif bij Peter Gerrits en bij anderen. Den 10^{en} Mei 1535 had een feest- en gastmaal der overheid op het stadhuis plaats. Toen allen, burgemeesters en schepenen, door den wijn waren bevangen, trok een fanatieke bende van 40 man, geleid door Jan van Geel en Hendrik van Goedbeleid, met trommels en een vaandel tegen het stadhuis en nam het in. Het duurde echter niet lang. Den volgenden dag werden zij reeds verdreven, doch zij hadden duur hun leven verkocht: een der burgemeesters, Pieter Colijn, en nog 35 burgers vonden door hen hun dood. Nu werd allerwege de vervolging ontzettend ¹⁾. In bloed werd alles verstikt.

Jan van Leiden te Munster kreeg dus, niettegenstaande deze stuiptrekkingen der wederdoopers in de Nederlanden, geen hulp uit die streken. En ondertusschen waren de belegeraars wel vooruitgegaan. Allengs hadden meer landschappen dan Kleef en Keulen zich bij den bisschop aangesloten. De kring der belegeraars werd grooter; eindelijk deed in April 1535 het geheele Rijk mede. Sinds Januarij was reeds alle toevoer voor de stad afgesloten. Rothmann behield nog den moed en schreef in Februari 1535 zijn boek „van de Verborgenheit der Schrifft des Rijken Christi unde van den daghe des Heren, durch de gemeente Christi tho Munster” ²⁾. Doch het communisme vestigde

¹⁾ Zie over dit alles vooral het opstel: „Nieuwe Maren of verhaal van hetgeen voorgevallen is binnen Amsterdam en op andere plaatsen in de jaren 1534—1536, beschreven door Joost Buyck Sybrandtsz, Burgemeester der stad,” in Dr. P. Scheltema, *Aemstel's Oudheid*, Tweede deel, 1856, p. 47—76.

²⁾ Zie daarover C. Sepp, *Geschiedkundige Nasporingen*, I, 1872, p. 114—126.

zich nu slechts volledig en volkomen in Munster, onder tooneelen van hongersnood en ellende. Reeds verlieten velen de stad, en wilden dan maar liever in handen der vijanden vallen. Zij die bleven vertrouwen, wachtten op een wonder: anderen vertwijfelden: enkelen werden verraders. Henschen van der Langerstraten naderde nu den bisschop om hem een zwakke plaats in de wallen te toonen: Gresbeck deed hetzelfde bij hen die van wege het Rijk het beleg aanvoerden. Den 24 Juni 1535 viel de stad zoo bij verraad. Men ziet vrij duidelijk uit de verhalen, dat de bisschop liefst alleen met zijn troepen de stad wilde bemachtigen, ten einde ook alleen den buit te hebben: eerst toen zijn benden den woedendsten tegenstand ondervonden, werden de overige troepen van 't Rijk ook opgeroepen ¹⁾. De wederdoopers weerden zich als leeuwen. Zij hadden plan gehad uit te houden tot de laatste bete broods, dan de geheele stad in brand te steken en tegen de vuurmonden van de vijanden in te loopen. De daden door hen verricht waren echter voldoende om voor altijd hunne nagedachtenis in de geschiedenis met een vuurvlam te omringen.

Jan van Leiden, die levend in handen der vijanden was gevallen, werd eerst in Maart 1536 na de wreedste foltering gedood. Het strijdende communistische duizendjarige rijk was met den val van Munster vernietigd. De Hollandsche wederdoopers, die nog overbleven, gingen weder terug tot de eerste vreedzame wegen van Melchior Hoffmann: de meesten werden later bedaarde Mennonieten: de meer radicale elementen verzamelden zich nog een oogenblik om Jan Dirk van Batenburg, den fanatieken burgemeester van Steenwijk, die uit 't Munster-

¹⁾ Zie C. A. Cornelius, *Der Eroberung der Stadt Munster im Jahre 1535*, in het *Historisches Taschenbuch*, herausgegeben von W. H. Riehl, 1872, p. 231—246.

sche treurspel niets had geleerd, en om den zonderlingen zinnelijken David Joris: van socialisme is echter hier weinig spoor. Slechts vindt men in 1560 te Roermond een schoenmaker, Jan Willemsen, die wederom de prediking van goederen-gemeenschap en dergelijke zaken deed hooren, en een herdruk bezorgde van Rothmann's „Restitutie". Hij en zijn aanhangers werden gevangen genomen en verbrand ²).

Het in de religie wortelende socialisme der 16e eeuw was geëindigd.

BIJLAGE.

DE XII ARTIKELEN, (Zie p. 145).

I. Zum ersten, ist unsere demüthige Bitte und Begehr, auch unser aller Wille und Meynung, dasz wir hinfort Gewalt und Macht haben wollen, eine ganze Gemeinde solle einen Pfarrherrn selbst erwählen und kiezen (1 Timoth. 3), auch Gewalt haben, denselben wieder zu entsetzen, wenn er sich ungehörlich hielte (Tit. 1). Derselbige erwählte Pfarrherr soll uns das heilige Evangelium lauter und klar predigen, ohne allen menschlichen Zusatz, Lehre und Gebot (Apost. 14); denn uns den wahren Glauben stets verkündigen, gibt uns eine Ursach Gott um seine Gnad zu bitten, und denselben wahren Glauben einbilden und in uns bestätigen (5 Mos. 17, 2 Mos. 31). Denn wenn seine Gnade in uns nicht eingebildet wird, so bleiben wir stets Fleisch und Blut, das denn nichts nütz ist (5 Mos. 10, Joh. 6); wie klärlich in der Schrift stehet, dasz wir alleine durch den wahren Glauben zu Gott kommen können, und alleine durch seine Barmherzigkeit selig müssen werden (Gal. 1). Drum ist uns ein solcher Vorgeher und Pfarrherr vonnöthen, und diesergestalt in der Schrift gegründet.

¹) Zie C. Sepp, Geschiedkundige Nasporingen, I, 1872, p. 156, en ook Deijll, het Chiliasme, p. 187 noot.

II. Zum andern, nachdem der rechte Zehende aufgesetzt ist im Altem Testament, und im Neuen alles erfüllet: nichts destominder wollen wir den rechten Kornzehend gern geben, doch wie sich gebühret. Demnach soll man ihn Gott geben, und den seinen mittheilen (Hebräerbrief, Psalm 109): gebührt es einem Pfarrherrn, so klar das Wort Gottes verkündiget: sind wir des Willens, dasz hinfort diesen Zehend unsere Kirchpröbste, so denn eine Gemeinde setzi, sollen einsammlen und einnehmen, davon einem Pfarrherrn, so von einer ganzen Gemeinde erwählet wird, seinen ziemlichen genugsamen Aufenthalt geben, ihm und den seinen, nach Erkenntnisz einer ganze Gemeinde; und was überbleibt, soll man armen Dürftigen (so im selben Dorfe vorhanden sind) mittheilen, nach Gestalt der Sachen und Erkenntnisz einer Gemeinde (5 Mos. 25, 1 Timoth. 5, Matth. 10, Cor. 9).

Was überbleibt soll man behalten, ob man reisen müszte von Landesnoth wegen: damit man keine Landsteuer dürfte auf den Armen anlegen, soll mans von diesem Ueberschusse ausrichten. Auch ob Sache wäre, dasz eins oder mehr Dörfer wären, die den Zehend selber verkauft hätten, aus etlicher Noth halben; dieselbigen, so darum zu zeigen in der Gestalt haben von einem ganzen Dorfe, der soll es nicht entgelten, sondern wir wollen uns ziemlicher Weis nach Gestalt und Sach mit ihm vergleichen (Luc. 6, Matth. 5). ihm solches wieder mit zimlicher Ziel und Zeit ablösen. Aber wer von keinem Dorf solchs erkauft hat, und ihre Vorfahren ihnen selbst solches zugeeignet haben wollen, sollen und sind wir ihnen nichts weiters schuldig zu geben, allein wie oben steht, unsern erwählten Pfarrherrn damit zu unterhalten, nachmal ablösen, oder den Dürftigen mittheilen, wie die heilige Schrift innehält, sie seyn geistlich oder weltlich. Den kleinen Zehend wollen wir gar nicht geben. Denn Gott der Herr das Viehe frey dem Menschen geschaffen (1 Mos. 1); dasz wir einen unzimlichen Zehend setzen den die Menschen erdichtet haben, darum wollen wir ihn nicht weiter geben.

III. Zum dritten, ist der Brauch bisher gewesen, dasz man uns für ihre eigene Leute gehalten habe; welches zu erbarmen ist, angesehen, dasz uns Christus alle mit seinem kostbarlichen Blutvergiessen erlöst und erkauft hat (Jesai. 53, 1 Petr. 1, 1 Cor. 7, Rom. 13), den Hirten gleich als wohl als den Höchsten, keinen ausgenommen. Drum erfindt sich mit der Schrift, dasz wir frey seyn und wollen seyn (Weish. 6, 1 Petr. 2). Nicht dasz wir gar frey sind, keine Oberheit haben wollen, lehret uns Gott nicht. Wir sollen in Geboten leben, nicht in freyem fleischlichen Muthwillen (5 Mos. 6. Matth. 4), sonderen Gott lieben als unsern Herrn, in ihm unsern Nächsten erkennen, und alles das, so wir

auch gern hätten, dasz uns Gott am Nachtmahl geboten hat zu einer Letzte (Luc. 4, 6, Matth. 5, Joh. 13), darum sollen wir nach seinem Gebot leben; zeigt und weiset uns disz Gebot nicht an, dasz wir der Oberkeit nicht gehorsam seyn; nicht allein der Oberkeit, sondern wir sollen uns gegen jedermann demüthigen (Rom. 13), dasz wir auch gern gegen unserer erwählten und gesetzten Oberkeit (so uns von Gott gesetzt) (Apostelgesch. 5), in allen ziemlichen und Christlichen Sachen gehorsam seyn; auch ohn Zweifel, ihr werdet uns der Eigenschaft, als wahre und rechte Christen, gern erlassen, oder uns im Evangelio diez berichten, dasz wir seyn.

IV. Zum vierten, ist bisher im Brauch gewesen, dasz kein armer Mann Gewalt gehabt hat, das Wildpret, Gefvögel oder Fisch im fliesenden Wasser zu fahen, welches uns ganz unziemlich und unbrüderlich dünket, sondern eigennützig und dem Wort Gottes nicht gemäsz seyn. Auch an etlichen Orten die Oberkeit das Wild zu Trotz und mächtigem Schaden haben will, uns das unsere (so Gott dem Menschen zu Nutz erwachsen hat lassen) die unvernünftigen Thier zu unnütz verfressen, muthwilliglich leiden müssen, dazu still schweigen, das wider Gott und den Nächsten ist. Wann als Gott der Herr den Menschen erschuf, hat er ihm Gewalt gegeben über alle Thier, über den Vogel in der Luft und über den Fisch im Wasser (1 Mos. 1, Apostelgesch. 19, 1 Timoth. 4, 1 Cor. 10, Coloss. 2). Darum ist unser Begehren, wenn einer Wasser hätte, dasz ers mit gnugsamer Schrift beweisen mag, dasz man das Wasser wissentlich also erkaufte hätte, begehren wir ihms nicht mit Gewalt zu nehmen, sondern man müsse ein Christlich Einschen darinnen haben von wegen brüderlicher Liebe. Aber wer nicht gnugsam Anzeigung darum kann thun, soll es einer Gemeinde ziemlicher Weisz mittheilen.

V. Zum fünften, sind wir auch beschwert der Beholzung halben. Denn unsere Herrschaft haben ihnen die Hölzer alle allein geeignet, und wenn der arme Mann was bedarf, musz ers um zwey Geld kaufen. Ist unser Meynung, was für Hölzer seyn, es habens Geistliche oder Weltliche innen, die es nicht erkaufte haben, sollen einer ganzen Gemein wieder anheim fallen, und einer Gemein ziemlicher Weise frey seyn, einem jeglichen seine Nothdurft ins Haus zu brennen, umsonst lassen nehmen. Auch wenn vonnöthen seyn würde zu zimmern, auch umsonst nehmen; doch mit Wissen dehrer, so von der Gemeinde dazu erwählt worden. So aber keines vorhanden wäre, denn das, so redlich erkaufte worden, soll man sich mit denen selbigen brüderlich und Christlich vergleichen. Wenn aber das Gut am Anfang aus ihnen selbst geeignet wäre worden, und nach-

mals verkauft worden, soll man sich vergleichen, nach Gestalt der Sachen und Erkenntnisz brüderlicher Lieb und heiliger Schrift.

VI. Zum sechsten, ist unser harte Beschwerung der Dienste halben, welche von Tag zu Tag gemehret werden, und täglich zunehmen: begehren wir, dasz man ein ziemlich Einsehen drein thue, uns dermassen nicht so hart beschwere, sondern uns gnädig hierinnen ansehe, wie unsere Eltern gedienet haben, allein nachs Laut des Worts Gottes (Rom. 10).

VII. Zum siebenten, dasz wir uns hinfort eine Herrschaft nicht weiter wollen lassen beschweren, sondern wie es eine Herrschaft ziemlicher Weis einem verleihet, also soll ers besitzen, laut der Vereinigung dieses Herrn und Bauren. Der Herr soll ihn nicht weiter dringen noch zwingen, mehr Dienst noch anders von ihm umsonst begehren (Luc. 3, Thessal. 6), damit der Baur solchs Gut ohn Beschwerde also ruhig brauchen und messen möge. Ob aber des Herrn Dienste vonnöthen wären, soll ihm der Baur willig und gehorsam vor andern seyn; doch zu Stunde und Zeit, dasz dem Bauren nicht zu Nachtheil diene, und ihm um einen ziemlichen Pfennig den thun.

VIII. Zum achten, sitzen wir beschwert, und derer viel, so Güter inne haben, dasz dieselbigen Güter die Güld nicht ertragen können, und die Bauren das ihre darauf einbüßen und verderben, dasz die Herrschaft dieselbigen Güter ehrbare Leute besichtigen lasse, und nach der Billigkeit am Zinsegeld erschaffe, damit der Baur seine Arbeit nicht umsonst thue. Denn ein jeglicher Tagewerker ist seines Lohns würdig (Matth. 10).

IX. Zum neunten, seyn wir beschwert der grossen Frevel, so man stets neue Satzung machet: nicht dasz man uns straft nach Gestalt der Sache, sondern zu Zeiten aus grossem Neid, und zu Zeiten aus grosser Gunst: ist unsere Meynung, uns bey alter geschriebener Strafe zu strafen, darnach die Sach gehandelt ist, und nicht nach Gunst (Jesa. 10. Ephes. 6, Luc. 3, Jerem. 16).

X. Zum zehnten, seynd wir beschwert, dasz etliche haben ihnen zugeeignet Wiesen, dergleichen Aecker, die denn einer Gemeinde zugehören: dieselbigen werden wir wieder zu unsern gemeinen Händen nehmen, es sey denn Sach, dasz mans redlich erkaufte habe. Wenn mans aber unbilliger Weise erkaufte hätte, soll man sich gütlich, brüderlich mit einander vergleichen nach Gestalt der Sache.

XI. Zum eilften, wollen wir dem Brauch, genannt den Todfall, ganz und gar abgethan haben, den nimmer leiden, noch gestatten, dasz man Witwen, Waisen, das Ihre wider Gott und Ehren also schändlich nehmen und berauben soll, wie es an vielen Orten (mancherley Gestalt) ge-

schehen ist, und von denen, so sie beschützen und beschirmen sollten, haben sie uns geschunden und geschabet, und wenn sie wenig Fug hätten gehabt, hätten disz gar genommen; das Gott nicht mehr haben will, sondern soll ganz ab seyn, kein Mensch nichts hinfürder schuldig seyn zu geben, weder wenig noch viel (5 Mos. 13, Matth. 8, 23, Jes. 10).

XII. Zum zwolften, ist unser Beschlusz und endliche Meynung, wenn einer oder mehr Artikel, als hie gestellt, so dem Wort Gottes nicht gemäsz wären (als wir denn nicht vermeynen), dieselbigen Artikel, wo man uns mit dem Wort Gottes für unziemlich anzeigen, wollten wir davon abstehen, wenn mans uns mit Grund der Schrift erkläret, ob man uns schon etliche Artikel jetzt zuliesse, und hernach sich befünde, dasz unrecht wären, sollen sie von Stund ab todt und ab seyn, nichts mehr gelten. Dergleichen, ob sich in der Schrift mit der Wahrheit mehr Artikel erfänden, die wider Gott und Beschwerung des Nächsten wären, wollen wir uns auch vorbehalten und beschlossen haben, und uns in aller Christlicher Lehre üben und brauchen. Darum wir Gott den Herrn bitten wollen, der uns dasselbige geben kann, und sonst niemand.

Der Friede Christi sey mit uns allen. Amen.

H O O F D S T U K VII.

SOCIALISME ONDER DE ENGELSCH E PURITEINEN DER ZEVENTIENDE EEUW.

Het slib der wederdooperij werd in de zestiende eeuw later gereinigd opgenomen door den vloed der Calvinisten. De kalme Luthersche stroom was daartoe buiten machte geweest. Trouwens Luther was verschrikt door eene beroering, die hij niet in het leven had geroepen, maar die, erfgename der veelvormige ketterij der middeleeuwen, dadelijk toen hij sprak te voorschijn was gekomen, en als een loopend onkruid zich uitbreidde. De Luthersche beweging was haast een officieele beweging, zich aansluitend aan de Landsvorsten en landswetten; hij zelf was de man der overheid en zijn medehelpers waren 't liefst hofpredikers. Welke band kon er dus bestaan hebben tusschen die effen Lutheranen en de geestdrijvende wederdoopers? Maar met het Calvinisme was het anders gesteld ¹⁾. Dat was een revolutionaire godsdienst: het predikte verzet tegen de regeering, indien de gehoorzaamheid aan haar in strijd was met de gehoorzaamheid aan God. Overal waar een ontkennende grondstof was, daar hechtte zich die aan de bepaald ontkennende leerstellingen, welke de

¹⁾ Zie vooral Bakhuizen van den Brink in zijn noten op Motley's Opkomst van de Nederlandsche Republiek, 1857, deel I, p. 151—153, en R. Fruin, Tien jaren enz., 1861, pag. 276, 277.

ééne zijde van het Calvinisme uitmaakten: wij bedoelen den oorlog, dien het verklaarde aan de bestaande kerk, zijn afkeer van priesterschap, beeldendienst, mis, altaar en kerkfeesten. En op den grondslag van dat ontkennende, waardoor de vele ketterijen onder het volk zich aangetrokken gevoelden, werd dan door de Calvinistische godgeleerden het zeer positieve gebouw der leerstelligheid, volgens de *Institutio* van Calvijn, opgebouwd: terwijl bij dat opbouwen de methode van 't recht der wet, liefst der Romeinsche jurisprudentie, gebruikt werd in plaats der vroeger dienst doende *metaphysica* ¹⁾. Eerst toen het gebouw geheel opgetrokken, toen de elementen, die in het Calvinisme waren opgenomen, gezuiverd waren en zóó een louteringsproces volvoerd was, verklaarde zich ook het Calvinisme sterk tegen de wederdoopers: gelijk bij ons telande het Calvinisme, in haar verbeterde confessie van het jaar 1566, openlijk haar afschuw van die wederdoopers uitsprak. Tot nog toe waren de Calvinisten door de andere partijen altijd op één lijn met deze geestdrijvers geplaatst: het was noodig nu bepaald het onderscheid te constateeren ²⁾.

En het Calvinisme ontwikkelde zich nu in al zijn scherpte. De Luthersche kerk was in haar beste opvatting slechts een instelling tot het leeren en behouden van het geloof: de Calvinistische kerk was een organisatie der geloovigen ³⁾. De Calvinisten hechtten dan ook in 't begin veel minder aan een geloofsbelijdenis dan de Lutherschen. Terwijl Luthersche theologen weldra gingen twisten over allerlei spitsvondige godgeleerdheid, vlamden de Calvinistische predikanten in onstuimigen ijver op, om de geordende gemeente der geloovigen te vestigen. En alles werd in die gemeente zoo de-

¹⁾ Zie *Ancient Law*, by Sir H. Maine, 5th Edit. 1874, pag. 364.

²⁾ Zie R. Fruin, *Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog*. Gids, 1860, I, p. 391.

³⁾ Zie dat zeer goed opgemerkt door Ranke, *Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelms IV mit Bunsen*. 1873, p. 80.

mocratisch mogelijk ingericht. De Luthersche prediker ontleende zijn aanstelling of werkring van de overheid: de Calvinistische leeraar van zijn gemeente. De voorlezer was dan ook bij de laatste meestal plaatsvervanger van den predikant. Geen hiërarchie hoegenaamd was er in de Calvijsche kerk-orde: van hooger of lager geplaatsten geen sprake: de wetgevende macht en het oppertoezicht werd alleen uitgeoefend door een synode, uit op gelijken rang gestelde afgevaardigden van alle gemeenten bestaande. Voorts was elke gemeente — en dit was het hoofdbeginsel der Calvinisten — een gemeente van uitverkorenen. Het was God zelf, die in zijne voorbeschikking dezen had uitgekozen, en anderen had verworpen. En die aan uitverkiezing geloofde, wist dat hij *tot iets* uitverkoren was, een roeping had, waarvoor desnoods het liefste offer moest gebracht worden: een roeping die hem echter gelukken zou te volbrengen, wijl God de soeverein was die er hem toe riep. Men aarzelde dus niet, wikte en woog niet, maar sloeg de hand aan 't werk en arbeidde. En al die Calvinisten en hun gemeenten begonnen te arbeiden aan hetgeen zij hun taak achtten. De vertegenwoordiging van zulk een gemeente, het consistorie, werd een bepaalde macht. Terwijl de Lutherschen meestal rustige, vreedzame lieden waren, zeiden de Calvinisten de gehoorzaamheid aan den koning of vorst op, wanneer die den godsdienst vervolgde: zij wierpen dan tegen de regeering — zoo als dat in ons land geschiedde — hun democratische consistoriën op. De laatste in tijdorde, was het Calvinisme, volgens de juiste uitdrukking van Bakhuizen van den Brink, de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig-staatkundig beginsel der Hervorming ¹⁾.

Het waren de Franschen, het volk der organisatie, die dit

¹⁾ Zie Bakhuizen van den Brink, Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen. 1853, p. 115, 123 seqq., 127. Zie voorts Ranke, Geschichte der Päpste. Edit. 1867, II, p. 14, 15.

Calvinisme hadden uitgewerkt en verbreid. In Genève was het tot een staat geworden. In de Fransche godsdienst-oorlogen uitte het zich als strijdvoerende mogendheid. De mannen, die het aldus rondbrachten, waren allen heftige lieden, die 't woord van Calvijn tot het hunne maakte: „een hond blaft, als zijn meester wordt aangegrepen, en ik zou zwijgen, als ik de waarheid Gods aangerand zie!” Zij waren dan ook veel feller tegen de Catholieken dan de Lutheranen ooit bedoeld hadden. „De bespraakte, vlugge, stoutmoedige, rusteloze predikers uit Frankrijk wonnen het in vele landen van de eerlijke, zwaarmoedige, spitsburgerlijke Duitschers”. Zij hadden juist de eigenschappen voor het maken van propaganda. Ik noem alleen een Guy de Brès. In ons land, waar de wederdooperij zooveel wortelen had gehad, vestigde het Calvinisme zich voor goed ¹⁾. In Duitschland won het enkele vaste bolwerken zelfs tegenover het Lutheranisme. De Pfalz werd weldra Calvinistisch: en van nu af aan ziet men in Duitschland een antagonisme van Saksen — dat 't middelpunt werd van het Luthersche geloof, 't welk op de Augsburgsche Confessie bleef steunen — en van de Pfalz, waar de Calvinisten werden geholpen en later als geloofsprogramma de Heidelbergsche Catechismus werd aangenomen. Uit dit antagonisme der Luther-schen en Calvinisten in Duitschland is veel te verklaren: 't huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saksen, toen Oranje de Deutsche Hervormden in de zaak van de Nederlanden wilde betrekken: het voortgaan der tegen-hervorming, wijl de twee takken der hervorming steeds elkander bestreden: en de slimme overgang van den keurvorst van Brandenburg in 1612 tot de

¹⁾ Zie R. Fruin, Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog. Gids, 1860, I, p. 374, 375, 382.

Calvinistische leer, omdat Saksen Luthersch bleef ¹⁾. Doch voor goed vestigde zich het Calvinisme ook in Schotland, sinds Knox er zijn strijd met Maria Stuart voerde: het werd dáár een steile theocratie, rustende op het begrip der eeuwige verkiezing of verdoeming, zonder eenig gevoel van vreugde: en van uit Schotland begon nu de inwerking van dat Calvinisme op Engeland: het riep de Puriteinen op.

In dat Engeland was in de 16de eeuw de Hervorming op geheel eigenaardige wijze ingevoerd ²⁾. De koning, Hendrik VIII, had zich van Rome afgescheiden, en een soort van transactie in zijn rijk tot stand gebracht tusschen de Catholieke en Protestantsche kerk. Die transactie werd een stevige organisatie onder Elisabeth en Jacobus I. Onder den opvolger van Jacobus I, koning Karel I, die in het jaar 1625 den troon beklom, werd die transactie gehandhaafd met geringe overhelling tot de Roomsche-Catholieke beginselen. Tegen die zijwaartsche wending, die buiging tot Catholieke leerstellingen en inrichtingen, begon zich echter meer en meer het zuiver Protestantsche element in Engeland en Schotland te verzetten. De beweging begon in het Calvinistisch Schotland, waar de hervormde kerk zich in de vormen van de Presbyteriaansche inrichting had gevestigd. Karel I nu wilde daar die Presbyteriaansche inrichting wijzigen. Hij had, met behulp van den Engelschen Arminiaanschgezinden aartsbisschop Laud, in October 1636 een nieuwe liturgie, evenbeeld van het Engelsch Commonprayerbook, laten opstellen, die hij met Paschen 1637 in Schotland wilde invoeren. Het avond-

¹⁾ Zie Ranke, Zur Deutschen Geschichte vom Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Krieg. 1869, p. 57, 62, 63, 87, 89, 128, 214.

²⁾ Wij volgen vooral Ranke, Englische Geschichte, vornehmlich im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. Eerste editie, Band II en III.

maal was daarin in Lutherschen geest, niet Calvinistisch, geregeld: de autonomie der Schotsche kerk zou voorts gebroken worden en de bisschoppelijke macht er gevestigd. Daartegen kwam Schotland in verzet. Het oproer begon 21 Juli 1637 in de groote kerk van St. Giles te Edinburgh: het was een wild geschreeuw, een gehuil, een tumult, een hagelbui van steenworpen, toen men de nieuwe liturgie wilde invoeren: en toen de koning van uit Londen niet toegaf, toen gingen de Calvinistische Schotten een vast verbond aan, om van hun kant ook niet af te wijken van hun kerkelijke rechten. Dit verbond is het bekende Covenant. Het oorspronkelijke stuk, door de juristen Alexander Henderson en Archibald Johnson opgemaakt, was 28 Februari 1638 gereed, en werd te Edinburgh in de kerk Blackfriars van het officiele exemplaar af voorgelezen: allen, die het gehoord hadden, teekenden het, terwijl het perkamenten stuk op een grafsteen van het kerkhof was uitgespreid.

Karel I deed zijn best de beweging in Schotland ten onder te brengen en zond een leger derwaarts: doch ook de Schotten wapenden zich onder Alexander Lesley, die reeds onder Gustaaf Adolf vóór het Protestantisme had gevochten. De legers stonden weldra tegenover elkander: de koning vermocht niet veel: een pacificatie, die van Berwick, werd 17 Juni 1639 getroffen. En de Schotten gingen thans haast hun eigen weg; zij verbonden zich met Richelieu en Frankrijk tegen alle eventualiteiten. Nu begreep Karel I doortastende maatregelen te moeten nemen. Hij had het reeds lang gedaan, wanneer hij zich niet in Engeland in groote binnenlandsche moeielijkheden had bevonden. Karel I toch had achtereenvolgens in het begin zijner regeering drie Engelsche parlementen samengeroepen, dat van 1625, dat van 1626 en dat van 1627. Telkens had hij van die parlementen subsidies gevraagd, om in de buiten-

landsche staatkunde een vaste positie te kunnen nemen : maar telkens hadden die parlementen, geleid door een Sir John Eliot ¹⁾ en anderen, eerst wegneming van misbruiken geëischt. Dadelijk waren dan zulke parlementen ontbonden. Het derde en laatste echter niet vóórdat daardoor in Juni 1627 de Petition of Right was vastgesteld. Doch sinds 20 Juni 1627 had nu de koning geregeerd zonder Parlement. Het werd een absolute regeering, geheel en al gegrondvest op het stelsel der koninklijke praerogatieven, voorts streng Episcopaal-Anglicaansch met overhelling tot Catholieke denkbeelden. Tegen dat absolute stelsel bleven zich slechts verzetten de mannen der oude parlementaire oppositie, als John Hampden, verbonden met die echte Protestanten, Presbyterianen en Puriteinen, die in de besluiten der Synode van Dordrecht de beste formulieren hunner begrippen zagen. Dit verzet was echter gemakkelijk te boven te komen, wanneer er maar niet hier of elders in het land feitelijke onlusten kwamen. En ziedaar : Schotland begon, na tien jaren van rust, het voorbeeld daarvan te geven. Het werd voor Karel I dus een tweevoudige quaestie. Schotland moest ten onder gebracht worden, vooral ter wille van Engeland, maar het geld daarvoor moest uit Engeland komen, en daarvoor was een Engelsch parlement noodig.

Het werd 1640. Daar bood zich aan Karel I een kloek staatsman aan, die zich bestand achtte aan beide die quaestiën het hoofd te bieden. Het was Strafford. Het Engelsche Parlement werd 13 April 1640 bijeengeroepen en geld voor den strijd tegen Schotland gevraagd. Doch de oppositie in dat Parlement had de meerderheid, en geleid door John Pym vroeg men eerst wegruiming van alle bezwaren en misbruiken. Het bleek Strafford zeer spoedig, dat de oppositie in Engeland

¹⁾ Zie John Forster, Sir John Eliot, a biography (1590—1632). Edit. 1865, vol. I, p. 414 seqq.

zich verstond met de oppositie in Schotland, en 5 Mei 1640 werd dit Parlement weder ontbonden. Nu ging Strafford den oorlog tegen Schotland voeren zonder subsidies: doch hij vorderde niet: en daarentegen won de Schotsche oppositie en het Presbyterianisme in Engeland veld: met het Schotsche leger, dat over de Tweed was getrokken, moest een wapenstilstand worden gesloten onder ratificatie van het Engelsche Parlement. Zoo moest dan toch weder het Parlement 3 November 1640 bijeenkomen. En dat Parlement, dat tot voorzitter kreeg William Lenthall, zou het Lange Parlement zijn. Het begon onder leiding van Hampden en Pym ¹⁾ alle bezwaren op te ruimen. De Presbyterianen waren nu meester. De Parlementaire Staat werd ingericht. Wij stippen slechts de handelingen en daden van dat Lange Parlement even aan. Strafford werd 10 Mei 1641 op het schavot gebracht: de legers werden beide ontbonden: de bisschoppen afgeschaft: de groote Remonstrantie werd 22 November 1641 vastgesteld ²⁾. Een oogenblik wenschte de koning, verschrikt door dat alles, een „coup d'état” te doen: de vijf felste leden van de oppositie in het Parlement (Hampden, Pym, Denzil Hollis ³⁾, Strode en Haslerigh) zouden door hem in arrest worden genomen: Karel I trad 4 Januari 1642 zelf daarvoor in het Parlement. Doch dat feit trof geen doel en was slechts het signaal voor het begin van den burgeroorlog. Aan den éénen kant stond de koning met zijn Cavalieren en zijn neef

¹⁾ Zie over John Pym en zijn beroemde rede: Ranke, *Engelsche Geschiede*. Zweiter Band. Edit. 1860, p. 433–435.

²⁾ Zie John Forster, *The Debates on the Grand Remonstrance*. Edit. 1860, p. 322. Zij werd aangenomen met 159 tegen 148 stemmen.

³⁾ Denzil Hollis, een der vijf, was later de man die in 1660 Karel II in den Haag ging afhalen, om hem als koning terug te brengen. Zie Ranke, *Engelsche Geschiede*, Band IV, Editie 1863, p. 119.

prins Rupert van de Pfalz : aan den anderen kant stond het leger van het Parlement, in vast verbond met de Schotten, en onder aanvoerders als Waller en Fairfax. Na eenige doberende veldtochten had 2 Juli 1644 de beslissende slag bij Marston-Moor plaats. Koning Karel I werd geslagen. Het Presbyteriaansch-parlementaire leger behaalde een volkomen zegepraal.

Doch het waren radicale tijden : tijden waarin men tot de consequentie der dingen durfde gaan : waarin men de beginselen fiks in de oogen durfde zien. De Presbyterianen waren bezig het protestantisme in Engeland wat zuiverder in te richten. Weldra scheidde zich een meer doortastende linkerzijde van hen af. Dit waren de Independenten en Puriteinen. Het was een opkomende partij, al had zij nog in het Presbyteriaansche-parlementaire kamp de minderheid. Doch wat zij in getal derfde, vergoedde zij in werkkraft en geestdrift. Cromwell en zijne regimenten der Rondkoppen of „Ironsides” waren het middelpunt en steunpunt der nieuwe partij : en in den tweeden beslissenden slag, die, 14 Juni 1645, bij Naseby, tegen koning Karel en zijn Cavalieren werd geleverd, gaven de Rondkoppen van Cromwell — onder hun leus : vertrouw op God en pas op dat het kruit niet nat wordt — de beslissing en bezorgden zij de overwinning aan het parlement. Van nu af aan kan men zeggen dat de eigenlijke rol der Presbyteriaansche parlementaire partij allengs afloopt, en dat de Puriteinen op den voorgrond komen te staan. Het lot van den koning hing een oogenblik af van de quaestie, wie de bovenhand zouden hebben : de Presbyterianen of de Puriteinen. Milton was reeds bezig voor de laatsten zijn theorie der volkssouvereiniteit uit te werken ¹⁾. De koning zocht eerst de ééne partij tegen de andere te

¹⁾ Zie daarover o. a. B. C. J. Loder, *De leer der Volkssouvereiniteit*, 1873, p. 70 seqq.

gebruiken : eindelijk vond hij het 't beste zich aan de Presbyterianen, en wel aan de Schotten, over te geven, en die Schotten zett'en hem te Newcastle gevangen. Toen besloten de leiders der Presbyterianen in het Engelsch Parlement met den koning te onderhandelen, en den Engelschen staat op de grondslagen van parlementaire vrijheid en van Presbyterianisme te grondvesten : uit angst voor de independenten werden zeer redelijke concessiën aan den koning aangeboden. Doch het Presbyteriaansche Parlement was reeds niet meer meester van het leger. De officieren van dat leger hadden reeds 21 Maart 1647 een eigen manifest uitgevaardigd : in het leger was allengs meer en meer de echt Calvinistische overtuiging opgekomen, dat het door God uitverkoren was, om de zaak van het geloof en van de vrijheid tegenover den koning radicaal door te zetten : in dien zin was er reeds, afgescheiden van de bevelhebbers, een eigen bestuur in de regimenten werkzaam : dat der agitatoren. Wel-dra, in Juni 1647, ontrukten de officieren den koning uit de gevangenschap van de Presbyteriaansche meerderheid van het Parlement, en namen zij hem gevangen onder hun midden. En nu begon reeds de inwerking van het leger op het Parlement. Fairfax bracht de leden der Independenten-minderheid, die gevlucht waren, met zijn regimenten in Londen terug. De onderhandelingen met den koning werden wel niet gestaakt, Cromwell zelf weifelde een oogenblik of zijn partij zich ook met den koning kon verstaan, doch de agitatoren in het leger, „the grandees”, wezen den weg. Men zou tot het uiterste voortschrijden.

Een tweede burgeroorlog was echter eerst nog te bekampen. Ditmaal was alles gericht tegen de Independenten. De Cavalieren, de steden, de Presbyterianen, allen rezen op. De Schotten vooral sprongen nu in de bres voor de meerderheid van het Parlement. Doch Cromwell sloeg de Schotten vol-

komen bij Preston den 25^{en} Augustus 1648 ¹⁾: het rijk der Puriteinen kon beginnen. Het verdrag, dat het Parlement te Newport met den koning had gemaakt en dat tot bemiddeling moest leiden, werd door het leger afgekeurd. Den 6^{en} December 1648 deden de Puriteinen hun coup d'état om de meerderheid in het Parlement te verplaatsen. Toen de Parlementsleden zich op dien dag naar de zittingszaal in St. Stephanskapel begaven, zagen zij, dat de wacht der stedelijke militie vervangen was door soldaten. En terwijl de Presbyteriaansche leden de trappen wiiden opstijgen, werden zij gevangen genomen. „Op wiens gezag?” vroegen zij. De bevelvoerende kolonel wees alleen op de soldaten en op de geladen geweren. Zoo werden 47 leden gevangen genomen en in het geheel 96 uitgestooten ²⁾. Het overgebleven gedeelte, de partij der Independenten, ging nu als Parlement regeeren. Er was zelfs geen schijn meer van wettelijk recht. Het idee der volks-sovereiniteit vestigde zich. En de vertegenwoordiger van het „droit divin” werd 27 Januari 1649 onthoofd ³⁾.

Doch zoodra zich die orde van zaken, onder het nu verminkte Lange Parlement, had bevestigd: zoodra het Parlement het huis der Lords had afgeschafft, het nieuwe zegel had aangenomen, den voortgang der rechtspleging met behulp

¹⁾ Hier, onder de Schotten dier dagen ontstond het partijwoord Whig.

²⁾ Deze allen, voorzoover zij later te vinden waren, werden 21 Februari 1660 door Monk weder als Rump-parlement opgeroepen en verzameld. Zie Ranke, Englische Geschichte, Band. IV, Edit. 1863, p. 99.

³⁾ Zie de dramatische voorstelling van het proces bij Guizot, *Histoire de la Révolution d'Angleterre depuis l'avènement de Charles I jusqu'à sa mort*. Edition 1850, I, p. 505—513. De koningin hoorde de tijding van den dood des konings, terwijl zij in Parijs was opgesloten gedurende den eersten oorlog van de Fronde. Zie de Retz, *Mémoires*, Edition 1866, I. p. 320.

van Bulstrode Whitelocke had geregeld en een Raad van State had gekozen, ontstonden in de nu heerschende partij, een meer conservatieve fractie, een centrum en een linkerzijde. En voor die linkerzijde was al hetgeen de anderen deden niet genoeg. Zij verzette zich vooral tegen het parlamentslid Henry Vane, die nog een soort van rechtscontinuïteit in de Britsche staatsinrichtingen wilde behouden, en zij begon zelfs te morren tegen generaal Cromwell, die toch altijd, al ging hij veel verder dan Henry Vane, de man der orde en van het gezag bleef. De mannen der linkerzijde noemden zich „the godlies” en hun getal was betrekkelijk zeer klein in het Parlement, doch des te grooter in het leger en daarbuiten. Voorzooover zij in 't leger toch altijd met Cromwell wilden samenwerken, werden de aanhangers dier linkerzijde geleid door kolonel Ireton, Cromwell's schoonzoon, en vooral door kolonel Harrison. De laatste bleef altijd de vriend van Cromwell: hij was een opgewonden, welsprekende, enthousiaste man: hij wenschte slechts dat men doortastender alles zou hervormen, en wilde Cromwell overreden dien weg in te slaan: hij ried hem zich desnoods niet aan het Parlement te storen, het te ontbinden, en aan het hoofd van het leger alles te leiden. Hij bleef echter binnen zekere perken. Doch, waar hij nog gematigd was, stond een ander der officieren, luitenant-kolonel John Lilburne uit 't graafschap Durham, heftig op. Dit was de meest turbulente man in dat stormachtig tijdvak. Hij wilde een beweging in het leven roepen om de geheele Engelsche Staat en Maatschappij te vervormen naar godsdienstige beginselen, zoo als de letter der Heilige Schrift die had geopenbaard. De geestelijke heeren, die in Cromwell's omgeving den toon gaven, gingen hem lang niet ver genoeg: hij bestempelde die „divines” met den naam van „dry-vines”, dorre wijnstokken. En zijn eigen verfrisschenden, dronken-makenden wijn goot hij uit in allerlei

pamfletten, waarvan de titels al aangeven wat de inhoud zegt. Wij noemen alleen het libel, dat 26 Februari 1649 uitkwam: „de nieuwe ketens van Engeland ontdekt” ¹⁾ Zulke denkbeelden werkten dan in het leger. Reeds in November 1647 hadden Cromwell en de andere generaals er orde op gesteld, en een soldaat Arnald laten fusilleeren. Doch die ideeën bleven voortgisten: men sprak weder over een practisch te verwerkelijken duizendjarig rijk. En Lilburne deinsde voor niets terug. Eens, toen men hem tegenwierp, dat hij alles gelijk zocht te maken, en dat dit ook op de bezittingen zou worden toegepast, antwoordde hij dat een vertegenwoordiging van het volk, zelfs wanneer zij 't wilde, dit niet zou mogen besluiten: het zou slechts mogelijk zijn, wanneer allen en een ieder het daarmede ééns waren: wenschelijk scheen het hem zeker toe. En zulke denkbeelden van Lilburne waren des te ingrijpende en van te meer beteekenis, omdat onder het volk zelf die begrippen een socialistische kleur verkregen, en zich op socialistische wijze poogden te uiten. Wij zijn hier gekomen tot de beweging der LEVELLERS.

Het was niet te verwonderen, dat onder het volk verwachtingen van geheel nieuwe zaken waren ontstaan. Op het nieuwe zegel door het Parlement nu ingevoerd stond uitdrukkelijk het randschrift: „In het eerste jaar der vrijheid hersteld door Gods zegen 1648.” Welnu, enkelen wilden dit nieuwe jaar der vrijheid gaan verwezenlijken. Op een Aprildag van het jaar 1649 had in Surrey — het graafschap beneden Londen, niet zoo ver van Kent en Essex, waar Wat Tyler's beweging drie eeuwen vroeger ontstond: een graafschap waar bovendien de mark of gemeenschap der velden duidelijke

¹⁾ Zie ook Guizot, *Histoire de la République d'Angleterre et de Cromwell* (1649—1658). Edit. 1854, I, p. 38.

sporen heeft achtergelaten ¹⁾ — een opmerkelijk feit plaats. Dicht bij Cobham, op eenige hoogten, die tot den gemeentegrond behoorden, op St. George's Hill, kwamen een dertigtal personen bijéén. Zij begonnen den grond te spitten en boonen en wortelen te zaaien ²⁾. Zij gehoorzaamden aan twee leiders, aan zekeren Everard, vroeger in 't leger, nu, naar zijn zeggen, een profeet, en aan Gerard Winstanley. Zij zeiden dat zij weldra wel 4000 man sterk zouden zijn. Zij noodigden een ieder uit om hen te helpen, en beloofden aan ieder eten, drinken en kleederen. Zij schenen te dreigen alle omheiningen en staketsels der parken neêr te werpen, en alles voor iedereen open te stellen: de bezitters in de buurt meenden te verstaan, dat deze lieden hen spoedig zouden noodzaken, ook op de hoogte te komen om daar te werken. Doch die bewoners der naburige erven kwamen nu te zamen en begonnen zich tegen hen te verzetten: voorts renden twee ruiterbenden van Fairfax er op in en joegen ze weg. Zij beklagden zich echter luide over zulk eene behandeling, en riepen een ieder tot getuige of dit eerlijk en wèl was. — Weinige dagen later, den 20 April 1649, kwamen Everard en Winstanley vóór generaal Fairfax en gaven zij een lange verklaring en rechtvaardiging van hun gedrag. Everard zeide, dat hij behoorde tot het ras der Joden, zoo als de meesten, die Saksers en anders genoemd werden, in waarheid waren: hij zette verder uitéén, dat alle vrijheden van het volk verloren waren door de komst van Willem den Veroveraar, en dat, sinds dien langen tijd, het volk van God geleeft had onder een dwingelandij en verdrukking, veel zwaar-

¹⁾ Zie Sir Henry Maine, *Village Communities in the East and West*, 2d Edit. 1872, p. 88 en 89.

²⁾ Zie Carlyle, *Oliver Cromwell's Letters and Speeches*. Wij gebruiken een Amerikaansche uitgave, 1856, I, p. 357 en 358.

der dan die onze voorvaderen onder de Egyptenaars geleden hadden. Maar de tijd der bevrijding was nu ophanden: God zou zijn volk uit de slavernij verlossen, en het in vrijheid „herstellen” om de vruchten en zegeningen der aarde te genieten. Onlangs was dan ook aan hem, Everard, een verschijning te beurt gevallen, welk visioen hem had bevolen, op te staan en de aarde te spitten en te beploegen en de vruchten daarvan te oogsten. Hun bedoeling was de schepping tot zijn vroegeren toestand te herstellen en terug te brengen (te restituëeren). Even als God beloofd had, om het naakte land vruchtbaar te maken, zoo was dít, wat zij nu deden, een herstelling en weder-invoering van de oude „gemeenschap” om de vruchten der aarde te genieten, en de weldaden daarvan onder de armen en behoeftigen te verdeelen, de hongerigen te voeden en de naakten te kleeden. Hun bedoeling was niet, om zich voorshands te bemoeien met het eigendom van anderen, of de omheining en palen der parken te breken — wat men ook daarvan mocht verhalen — maar alléén, om zich in te laten met dat wat nog gemeenschappelijk en onbeploegd land was, en het vruchtbaar te maken ten nutte van alle menschen. Maar de dag zou weldra verrijzen, wanneer alle menschen van zelven vrijwillig er toe zouden komen, hun landen en bezittingen uit hun handen te geven, en zich volledig te onderwerpen aan deze „communauteit” der goederen.

Dit dan waren de beginselen en overtuigingen van Everard en Winstanley, en zij voegden er nog bij, dat zij voor al degenen, die bij hen zouden willen komen en met hen zouden willen arbeiden, eten en drinken en kleederen zouden hebben, dat is, al wat noodig is voor ’s menschen leven: wat geld betreft, dat was niet langer noodig, en van kleederen moest men slechts zooveel hebben om de naaktheid te bedekken. Voor het overige zouden zij zich zelven niet met de wapenen

verdedigen, maar zouden zij zich aan het gezag onderwerpen, en wachten totdat de beloofde gelegenheid zich zou voordoen, welk tijdstip niet ver meer af was. Gelijk hun voorvaderen in tenten leefden, zóó zou het ook aan hun toestand voegen daarin weder te huizen. — Terwijl zij voor den Generaal stonden, hielden zij hun hoed op 't hoofd: en op de vraag naar de reden daarvan, zeiden zij: „omdat de generaal slechts een medeschepsel van ons is.” Toen men hen vroeg naar de meening van het gezegde: Eere te geven wien men eere schuldig was: antwoordden zij: „Houdt uw mond, gij die zulk een vraag doet.”

In verdere stukken van hen uitgaande — een appèl aan 't Parlement onderteeekend door Gerard Winstanley, John Barker, en Thomas Star, en een brief aan Fairfax ¹⁾ — worden nog nader hun denkbeelden uitééngezet. Zij vorderden alleen de gemeenschappelijke landen (marken) en woeste gronden: maar zij wilden dat niet-omheinde land niet weder tot privaat-eigendom maken en verdeelen: neen, dat idee wordt geheel en al door hen verworpen: de aarde is voor allen geschapen: het land, dat men koopt en verkoopt, behoort elken derden evenzoo goed als den kooper en verkoper, en wie het heeft, handhaaft zijn bezit alleen door het zwaard. Het land, dat men nu bebouwen en vruchtbaar wil maken, moet dus gemeenschappelijk blijven, zoo als alle vrucht, die het land voortbrengt: want de aarde is door den Schepper tot de groote schatkamer van alle onderhoud bestemd, voor den één zoo goed als voor den ander, zonder aanzien des persoons. Bij hen zou van koop en verkoop, met al de wetten, die daarmede samenhangen, geen sprake zijn. Zij motiveerden dit alles met religieuze beschouwingen. Zoo als in ieder gemoed, zoo streden ook, volgens hen, op aarde liefde en zelfzucht tegen elkander. Het

¹⁾ Zie Ranke, Englische Geschichte, III, 1861, p. 329, 330.

was de kamp van het laan en van den draak: tusschen die twee moest ieder kiezen: zij en hun omgeving waren vast besloten den Geest te eeren van wien zij afstamden, den Vader, en hunne Moeder, de aarde: deze laatste zouden zij vrij maken van de dienstbaarheid en van de banden, waarin men de schepping geboeid had. God had overigens het menschengeslacht tot heer en meester der aarde en der dieren van het veld gezet, maar had niet dézen tot heeren en génen tot slaven verordend. Dit was de oorzaak der twist tusschen Caïn en Abel: maar Abel moest niet altijd neêrgeveld worden. En de Levellers gingen nog verder. Zij wilden zelfs niet bij uitsluiting verwezen worden tot plaatsen der Heilige Schrift, die over dit onderwerp handelden, maar zij beriepen zich op het Woord Gods, dat in den beginne was, en dat in de harten der menschen leeft, door hetwelk zoowel de mensch als de wet der schepping is gemaakt, een wet, waartoe de schepping moet worden teruggebracht ¹⁾.

Men ziet dat de flacon, gevuld met al de bedwelmende essenties, hier weder wordt opengemaakt, en dat het vocht in ruime scheuten naar alle kanten wordt gesprenkeld! — De „restitutie” der wederdoopers doet vooral goeden dienst. — En de denkbeelden over het eigendom, waarvan de Levellers uitgingen, waren ten dien tijde zeer gangbaar. Een blad „the Moderate”, zeer verspreid in die dagen, behandelde den 31en Juli 1649 ²⁾ een aan de Schotsche grens voorgevallen rooverij: nadat het blad had opgemerkt, hoe beklagenswaardig het was, dat de zorg voor de levensbehoeften de menschen wederspanning aan de wet maakte en in levensgevaar bracht,

¹⁾ Zie over het woord „levelling” zelf de fijne opmerkingen bij Sir Henry Maine, *Ancient Law*, Edit. 1874, pag. 59.

²⁾ Zie het citaat bij Ranke, *Englische Geschichte*, 1861, III, p. 331.

sprak de schrijver het uit, dat het eigendom de oorspronkelijke oorzaak van iedere zonde was, en dat, nu de tiran was onthoofd, de leden van 't volk ook werkelijk recht hadden om te mogen verwachten dat het goede hieruit voor hen zou voortvloeien ¹⁾).

Het was genoeg bekend, dat zulke denkbeelden nu door enkelen van het leger zeer sterk werden gedeeld. Trouwens Lilburne, al ging hij zoover niet, had denkbeelden geuit die daarmede verwant waren. Hij was nu in arrest. En de generaals Fairfax en Cromwell zouden zorgen dat zulke ideeën onder de anderen officieren en soldaten niet de overhand kregen. Cromwell vooral had als het ware het instinct der macht, en hij zag in, dat met zulke denkbeelden alles gedestorganiseerd zou worden en op losse schroeven zou komen te staan. Met al zijn felheid ging hij dus te werk tegen enkele der agitatoren, die deze denkbeelden aankleefden. Het kwam tot een botsing, toen enkele regimenten het bevel om naar Ierland te gaan niet wilden volgen, en anderen zelfs Londen niet wilden verlaten. Den 26^{en} April 1649 begon in het regiment van Whalley, dat niet eens naar Ierland behoefde te gaan, oproer. Fairfax en Cromwell waren dadelijk bij de hand; zij vormden een krijgsraad en één uit den troep, Lockyer, overigens een braaf godsdienstig jonkman van 23 jaar, die reeds zeven jaren gediend had in de oorlogen van het Parlement, werd bij het kerkhof der St. Paul's kathedraal gefusilleerd. Het volk was verontwaardigd, jammerde luide, werd

¹⁾ Wij wijzen er slechts op — wij komen er later op terug — dat in Frankrijk in die dagen zulke denkbeelden ook gangbaar waren. Het was de tijd der Fronde, waarin alles op lossen voet stond, en waarin Pascal in zijn Pensées (omstreeks 1657) schreef: *ce chien est à moi, disaient ces pauvres enfants, c'est là ma place au soleil. Voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre.*

meester van zijn lijk en begroef het met veel staatsie: die aan de begrafenis meêdeden werden wederom Levellers genoemd. Die Levellers drongen een kenteeken van zeegroene kleur aan hun hoed: veel soldaten werden met zulke kleuren gezien. En in het begin van Mei 1649 zou het weder in het leger tot een uitbarsting komen. In Oxfordshire ¹⁾ stond te Branbury een kapitein Thompson op, aan het hoofd van een tweehonderdtal manschappen. Hij was opgewonden door de pamfletten van Lilburne, en vorderde wraak ook over den moord aan Arnald en Lockyer bedreven. Die troep van Thompson werd echter spoedig door den kolonel van het regiment op de vlucht geslagen, en hij zelf met eenige weinigen zwierf rond. Uit Gloucestershire daagde intusschen voor hem hulp op: een jonger broeder van den kapitein, de vaandrig Thompson, kwam ook bij hem: de hoop scheen aan te groeien: mannen uit de regimenten van Scroope, Reynolds, Harrison en Skippon voegden zich daarbij. Doch Fairfax en Cromwell waakten. Zij togen uit tegen de oproerigen. Te Burford werd de vaandrig Thompson met de zijnen gegrepen, voor een krijgsraad gebracht en gefusilleerd: allen stierven zoo manmoedig als het Puriteinen voegde. De kapitein Thompson dwaalde nog met zijn manschappen in Northamptonshire: hij vluchtte in een bosch, doch werd achtergehaald: duur verkocht hij zijn leven met zijn degen, tot dat een schot hem afmaakte ²⁾.

Zoo werden de Levellers verpletterd. De naam alleen bleef nog lang bestaan. Cromwell gebruikte hem als scheldnaam tegen hen, die het niet met hem ééns waren. Hobbes smeedde uit

¹⁾ Wellicht mag hierbij opgemerkt worden, dat in Oxfordshire ook zeer lang de overblijfselen der gemeenschappelijke velden bleven bestaan. Zie Maine, *Village communities*, Edit. 1872, p. 89.

²⁾ Zie Clarendon, *The History of the Rebellion and Civil Wars in England*. Edit. Oxford, 1704, folio. Vol. III, p. 281.

afschrik van die Levellers zijn ijzeren systeem, en construeerde tegen hen zijn allesbedwingenden Staat.

Doch was ook de geheel en al socialistische richting onder de Puriteinen nu voorloopig ten onder gebracht, de ultrarichting, die verder wilde gaan dan Cromwell, bleef wakker. Vooral in het leger bleven de uiterste meeningen gisten en woelen. En alle fanatieke elementen en groepeeringsen hadden in de jaren 1652 en 1653 de gewoonte, om zich in petitie tot het Lange Parlement te wenden ¹⁾. Het waren verzoekschriften van allerlei aard, doch die altijd hierop neêrkwamen dat men bezwaren had tegen het conservatisme der Independents. Men beklagde zich over het voortbestaan der wreede wetten, waardoor de arme lieden in de gevangenis waren gebracht en dáár zoo hard werden behandeld. Voor de rijken, zeide men, was de gevangenis een toevluchtsoord: voor de arme lieden, die niet in staat waren de rechters of de cipiers om te koopen, een plaats der marteling: op alle wetten was, vervolgde men, nog het merkteeken der Normandische heerschappij ingeprent. — Dan kwam een petitie uit de graafschappen, waarin men zich over den druk der accijnsen en der grondbelasting, vooral echter over het aantal, de aanmatiging en de geldzucht der rechtsgeleerden en van hun klerken beklagde. Men kwam daarbij op tegen den onverdragelijken last der tienden, die slechts ten bate van het pausdom waren ingevoerd, en die aan het volk de vruchten van het land ontnamen en het tot slaven maakten. Cromwell en zijn officieren werden opgeroepen om, daar God hun het zwaard niet te vergeefs had gegeven, bij het Parlement de bevrijding der onderdrukten te verwerven. — Daarop volgde een

¹⁾ Zie de petitie bij Ranke, *Englische Geschichte*, II. Edit. 1861 p. 398 en 399.

andere petitie uit het Noorden, waarin men de woorden las, dat men toch zorgen moest, dat het recht niet te koop was : het recht moest zijn als een rivier, waaruit de armste man teugen kon scheppen, en wier wateren door den rijksten niet naar een andere richting konden worden afgeleid. — Een petitie van Juni 1652 wilde eindelijk, dat de erfopvolging bij eerstgeboorte, als een overblijfsel der Normandische heerschappij, afgeschaft werd.

Al zulke plannen tot radicale verandering vonden bij het leger een willig oor. Het Parlement was juist bezig om, onder de leiding van den schranderen Henry Vane, een ontwerp van constitutie voor het republikeinsche Engeland vast te stellen. De ééne kunstig gemaakte bepaling volgde op de andere. Want de Vergadering had zeer veel moeite de bestaande feiten door staatsrechtelijke vormen in het juiste evenwicht te houden. Haar toestand had veel overeenkomst met dien der tegenwoordige Nationale Vergadering van 1874 en 1875 in Frankrijk. Doch terwijl de rechtsgeleerden en politieke hoofden der Kamer aldus bezig waren aan een ingewikkeld weefsel te weven, had het leger gansch andere plannen. Het zag op tot Cromwell. Er waren in dat leger nu twee scherp geteekende groepen. Het ééne deel onder generaal Lambert wilde, dat Cromwell aan al het gebeuzel van het Parlement een einde zou maken, en dat hij voortaan zelf in zijn persoon voor Engeland het burgerlijk gezag en de burgerlijke regeering zou uitmaken. Lambert was een militair in zijn hart, een man van den degen, die niet begreep waarom de scheiding tusschen militaire en burgerlijke overheid zou blijven bestaan. Een ander deel van het leger rangschikte zich meer tot de ideeën van generaal Harrison, die ook aan het voortbestaan van het tegenwoordige Lange Parlement een einde wilde maken, doch die dat Huis wilde vervangen door een meer radicaal vooruitstrevend Parlement Harrison zelf was met al zijn vurig enthousiasme meer

en meer verward geraakt in denkbeelden van het naderend duizendjarig rijk : hij en zijne vrienden werden anabaptisten geheeten.

Cromwell deed nu in April 1653 wat het leger wilde. Hij joeg het Lange Parlement, dat reeds in ledental zoo gedund was, uit elkander. Volgens zijn uitdrukking, sloeg hij met zijn degen den draad door — the everlasting thread — waaraan het Parlement zonder ophouden scheen te spinnen. Hij had nu de keus tusschen de denkbeelden van Lambert of van Harrison : of alléén meester te zijn, of een meer radicaal godsdienstig parlement samen te roepen. Hij koos het laatste. Hij vormde een nieuwe burgerlijke autoriteit, en wèl uit de „godlies”, uit de sterkste fanatieke elementen.

Dat quasi-parlement werd door den Raad der Officiëren uit voordrachten der separatistische confederatiën benoemd. In het geheel werden 144 leden zoo aangewezen, waarvan 6 uit Ierland en 5 uit Schotland. Het waren de fijnste der fijnen. Doch ook uiterst geschikte mannen waren er onder : wij noemen bij voorbeeld Robert Blake en dan Ashley Cooper (*qui depuis!*) die later onder Karel II lid van het Cabal-ministerie zou worden, en nog later als graaf Shaftesbury de grondlegger van de politiek der Whigs zou zijn. De heerschende toon was in dat Parlement die van 't uiterste Puritanisme, zóó zelfs dat de tale Kanaäns de gewone spreekwijze vormde. Naar een der 7 leden, die voor Londen zaten, den lederkooper uit de Fleetstreet, Praise-God-Barebone, wordt dan ook dat Parlement in de geschiedenis steeds genoemd. Het kwam den 4den Juli 1653 bij elkander en heeft slechts tot December 1653 zijn zittingen gehouden. Doch in die korte spanne tijds heeft het gepoogd de toestanden in Engeland waarachtig radicaal godsdienstig te vervormen, en zijn in het midden dier vergadering denkbeelden op den voorgrond gesteld, die soms in de verte aan die der Levellers doen denken, doch in

allen geval verbazend merkwaardig zijn ¹⁾. Gaan wij enkele van die pogingen na. — Allereerst ging dat Parlement de rechtspleging veranderen. Het Engelsche recht verdeelt zich in twee takken, in het strenge recht (law) en in uitspraken der billijkheid (equity), welke laatste in de Court of Chancery, het gerechtshof van den Lord-kanselier, een orgaan moeten vinden. Dat hof van den kanselier was echter geheel ontaard: de gedingen duurden er eindeloos lang: de procesgang voor dat hof was te vergelijken met het dicht in elkander warren van een kluwen garen. Het parlement begreep dat op een andere wijze voor de billijkheid moest worden gezorgd en hief „the Court of Chancery” op. En ook in de afdeeling van het strenge recht meende het Parlement veranderingen te moeten aanbrengen. Die Engelsche wetten waren bijna niet te vinden, waren zoo weinig eenvoudig en streden dan nog zoo dikwijls tegen elkander. Vooral het strafrecht scheen zonderling. Die iemand bestal werd ter dood veroordeeld, die aan iemand het leven ontnam kon vrijkomen. Het Parlement wilde een C^ode van wetten doen ontwerpen, in de Engelsche taal, kort, bondig en verstaanbaar, zoo als zulk een wetboek in de kolonie Nieuw-Engeland gold. — Voorts ging van het Parlement een verordening uit over de straffen wegens schulden, en wel met dat gevolg, dat meer dan honderd arme insolventen werden vrijgesteld: dan kwam een vaststelling der gerechtskosten, welk tarief zoo laag was dat alle procureurs en deurwaarders er later schande van spraken. — En de hervormingen van het parlement kregen hoe langer hoe meer een bijna moderne tint. Trouwens (Ranke erkent ’t) het Cal-

¹⁾ Zie daarover vooral Ranke, *Englische Geschichte*, III, 1861, p. 414—431. — Carlyle, *Cromwell*, 1856, II, p. 58, 61, 62. — en Guizot, *Histoire de la République d’Angleterre et de Cromwell*, 1854, t. II, p. 21—35.

vinisme is uit den aard der zaak radicaal. Zoo beschouwde het Parlement Barebone van 1653 het huwelijk geheel en al als een burgerlijk contract ¹⁾. De vrederechter zou man en vrouw op de eenvoudigste wijze elkander, in het bijzijn van den alomtegenwoordigen God, ten huwelijk geven. Milton had het dan ook reeds uitééngezet, hoe bij 't huwelijk van sacrament geen sprake mocht zijn: het bijzijn der geestelijkheid bij een huwelijk was een misbruik: het huwelijk behoefde even zoo weinig een priesterlijke inzegening als alle andere handelingen van het burgerlijk leven, die ook alleen ter eere van God moesten volbracht worden. In het algemeen hechtte dat Parlement niet aan den voorrang van een geestelijken stand: de noodzakelijkheid van zulk een stand viel bijna weg. Voorts zette dat Parlement de zwaarst mogelijke straffen op het duel. Het doen van een eed, bij het ontvangen van een leen of bij het intreden in een corporatie, bij voorbeeld in de universiteiten, werd volstrekt verworpen. Het Parlement erkende slechts één eed, die aan de Republiek. Het patronaatsrecht, waardoor het begeben van kerkelijke ambten als een bezit werd beschouwd, moest vervallen. En eindelijk drong het Parlement vooral aan op afschaffing der tienden: die tienden waren een instelling van het oude testament, die door het Evangelie was opgeheven, en slechts door de hebzucht der Catholieke geestelijkheid in Engeland was ingevoerd. Bij het behandelen van deze wet, de de tienden af zou schaffen, wenschte men dus vooral het onderhoud der geestelijken van die tienden los te maken, en men wilde dit nu vaststellen, zonder daarop te letten of verkregen rechten door zulke besluiten werden geschonden. Zulke verkregen rechten werden met een pennestreek vernietigd.

¹⁾ Ook de meer gematigde Selden (die in 1654 stierf) leerde dit: zie *The Table-talk of John Selden*, Edit. Irving, 1854, p. 110 en 111.

Zoo schreed het Parlement voort. Doch het stond weldra geïsoleerd. Het publiek volgde het niet. De gezeten burgers meenden in dat Parlement een nieuwe vergadering van Levelers te zien. Er kwam een agitatie in het land, nu de regelen der maatschappelijke orde zóó werden vervormd. Inderdaad was dat Parlement dan ook een naar de tijdsomstandigheden vervormde gematigde anabaptistische partij, gelijk de leden zich dikwijls anabaptisten noemden. Doch enkele leden droegen nog een anderen naam, en het was die naam, welke vooral de natie deed ontstellen. Dicht bij de Stevenskapel, waar het Parlement vergaderde, was in het huis der Blackfriars een zaal, waar een club haar zittingen hield, die onder haar leden menig Parlementslied telde. Daar kwamen namelijk de mannen der Vijfde Monarchie te zamen. Deze mannen gingen in hun beschouwingen weder uit van de profetiën in het boek van Daniël verrat. Volgens hen was de aarde ten erfdeel gegeven aan de Heiligen, die nu een nieuwe heerschappij zouden grondvesten. De groote instellingen van Staat en Kerk waren uitingen van een vervlogen tijdperk, dat der Vierde Monarchie, dat dus in al zijn sporen en overblijfsels moest worden verdelgd. En door het vormen der gemeente der Heiligen kon zooveel vervallen. Als voorbereiding tot den dienst van het Goddelijk woord had, bijvoorbeeld, een opleiding op de universiteiten geen de minste waarde. Juist de Clerus en de doctoren der Protestantsche Kerk waren de voormuren van het Babylon, welke allereerst moesten worden omgestort. De wereldlijke autoriteit berustte slechts op de mate van Goddelijke Genade, die men deelachtig was. Alles, wat men kunst, wetenschap, praktijk of ondervinding heette, trad in 't niet tegenover wat zij ingeving of wel „de Geest” noemden: slechts die den Geest had kon regeeren. Alle handelingen werden religie. Niet zij elven spraken, maar God door hen.

De mannen nu der Vijfde Monarchie hadden grooten invloed op de beraadslaging van het kleine Parlement. Men bevond zich onder hen op de wegen der Munstersche wederdoopers. Het scheen de vraag, of Cromwell zulk een anabaptistisch-democratische partij zou willen leiden. Het was een kritiek oogenblik voor den Engelschen staat. Lilburne was eigenmachtig uit zijn verbanning teruggekomen, en dreef van zijn kant de zaken mede tot het uiterste. Werkelijk sprak men reeds van het vestigen van de Monarchie der Heiligen. Van het leger wilde men dan niet weten: de soldaten waren — in deze opvatting — de Janitsaren van het Babylon, dat men moest verdelgen. Doch, toen men nu aan enkele punten van dat leger begon te tornen, werd Cromwell geheel wakker. Hij wilde niet de Jan van Leiden van een dergelijk rijk wezen. Hij wenschte niet de wegen van Lilburne op te gaan. Zijn mond sprak het „halt” uit. En tegenover zijn machtsuitspraak, tegenover zijn rotsachtige onverzettelijkheid, kon het Parlement Praise-God-Barebone niets uitrichten. Het ontbond zich zelf. En Cromwell, om voor goed aan al deze uiterste richtingen een einde te maken, volgde nu den raad van generaal Lambert en maakte in December 1653 zich zelven tot Protector van Engeland: gaf zich zelven ook de burgerlijke autoriteit.

Zoolang de sterke arm van Cromwell, van December 1653 tot September 1658, den Engelschen staat te zamen hield, durfde niemand zich nu verder verzetten. Steunende op de krachtige klasse der onafhankelijke boeren, der Yeomanry, een klasse, die in het midden der 18e eeuw in Engeland zou verdwijnen, wist hij geheel de lagere volksmassa op te heffen uit de degradatie, waarin zij onder de Tudors en Stuarts gezonken was. Hij gaf aan het geheel een gezond leven ¹⁾.

¹⁾ Zie ook K. Marx, *Das Kapital*. Ed. 1873, p. 752, 779, 780 noot

Doch na zijn dood verhieven zich weder de geestdrijvers onder de Puriteinen. Ditmaal klemde zij zich vast aan Cromwell's schoonzoon Fleetwood, en aan zijn zwager Desborough. Zij werkten wel niets positiefs uit, doch wisten het protectoraat van Richard Cromwell te doen mislukken. Sinds verliepen echter alle bewegingen, er was geen ware kracht meer daarin: het bleven slechts aanloopen.

Slechts ééns is nog een gewelddadige poging gedaan in den geest der Levellers. Het was in 1661. Koning Karel II was op den troon hersteld, en richtte het oude monarchale Engeland weder op. De leiders der republiek, voorzooverre zij nog leefden, werden gestraft. Harrison en Henry Vane vonden den dood op het schavot: generaal Lambert werd mede ter dood veroordeeld, doch kon zijn leven behouden in de gevangenis. De lijken van Cromwell en van zijn schoonzoon, generaal Ireton, en van den president der rechtbank, die Karel I had gevonnisd, van Bradshaw, werden opgegraven: men sneed het hoofd van de lijken af, en zette die koppen, die er reeds groen uitzagen, op palen, het hoofd van Bradshaw den president in 't midden ¹⁾. In één woord, alle mogelijke smaad werd den Puriteinen van vroeger aangedaan. Toen verhief zich nog ééns een man uit het volk, Thomas Venner, een kuiper. De aanleiding van zijn opstuiven was de volgende. Karel II had, toen hij terugkwam, het leger ontbonden en het bevel uitgevaardigd, dat allen, ook zij die de samenkomsten der separatisten bijwoonden, den eed der trouw en der suprematie zouden zweren. Tegen de eeds-aflegging verhief zich nu het gemor der fanatieken. In 't algemeen waren zij reeds tegen

¹⁾ Zie Ranke, Englische Geschichte, IV, 1863, p. 191. Karakteristiek is de bijvoeging van Ranke: „Warum hat das H. Heine nicht einmal in seiner Art behandelt?“

een eed : maar vooral weigerden zij dien eed aan een koning. De mannen der Vijfde monarchie waren 't meest van allen ontzet. Zij wisten eerst niet wat te doen : want zij hielden vast aan 't rijk van Christus, dat in de plaats van de wereldlijke macht zou komen. Zij spraken er reeds van zich te gaan verzetten : aan de vleeschelijke heerschappij moest een einde worden gemaakt. Prediken was niet voldoende : daden waren noodig. Als zij rondom zich zagen verbleekten zij echter, want zij waren zoo luttel in getal. En het gejuich van honderd-duizenden verhief zich overal in de straten van Londen, zoodra de afgod Karel II zich vertoonde. Toen trad Thomas Venner onder die zeer weinige uitverkorenen op ¹⁾. Hij had de leer en den Geest ontvangen van Hugh Peters, die onlangs uit Amerika was teruggekomen. Hij maande aan niet te vertwijfelen : tien van hen zouden met Gods hulp duizenden doen vluchten. Het was de avond voor Driekoningen, 5 Januari 1661. Hij stond te preëken vóór zijn congregatie te Londen : hij wond zich en de anderen op : zij waren zestig in getal, en plotseling namen zij het besluit dadelijk zich de wapenen aan te gorden, het zwaard Gideons op te nemen en te zwaaien voor Koning Christus. Karel II was juist naar Portsmouth afgereisd, de kans stond dus gunstig, men zou de wachten van Whitehall verrassen en dan verder voortgaan. Men rekende daarbij, dat een gedeelte van Londen zou volgen; men dacht dat de overleveringen uit het tijdperk van Cromwell nog werkten. Doch ziedaar : toen zij in de straten uittrokken, volgde hen bijna niemand. Twee compagnieën der stedelijke militie rukten in allerijl samen en dreven hen voor zich uit. Met eenige getrouwen vluchtte Venner in een bosch in den omtrek

¹⁾ Zie Ranke, *Englische Geschichte*, IV. Ed. 1868, p. 186 — 189.

van Hampstead. In dat bosch hield hij weder een samenkomst, want hij en zijn vrienden wilden het niet opgeven. Het was de nacht van Dinsdag op Woensdag. Het besluit stond weldra vast om nog eens het onmogelijke te beproeven, en thans allereerst tegen den Lord-Mayor van Londen op te rukken en meester te worden der stadsregeering. Wederom trok Venner met zijn getrouwen op. Ditmaal stormden de ruiters van Monck tegen hen in. Zij werden overal vervolgd. Venner zelf was met eenige weinigen in een taveerne gevlucht, daar werd hij gebarricadeerd. Doch hij gaf zich niet over. Het huis werd bestormd en berend: toen men de hand op Venner legde, was hij neêrgezegen met 19 wonden bedekt. Men sleepte hem toch nog zieltogend op het schavot en onthalsde hem. Alle gevangenissen werden nu volgestopt. Met het droombeeld der Vijfde monarchie was het gedaan.

Wel bleven die denkbeelden nog een tijdlang in de onderste mijnlagen van het volk rondwaren. Het volgende jaar 1662, toen de uniformiteitsbill zou worden ingevoerd, zag men nog kleine vlammen dier meening uitbreken. De redevoeringen der koningsmoordenaars (der regiciden) werden altijd door voor het volk gedrukt en ijverig gelezen: men dacht in ernst dat deze mannen weder zouden opstaan, gelijk de vrouw van Harrison dit van haar onthoofden echtgenoot vast geloofde. In November 1662 greep de regeering op ééns zeshonderd van zulke lieden in een vergadering onder den blooten hemel. Toen zij door de straten van Londen gedreven werden, verkondigden zij luide hun leer, dat geen aardsche koning recht van bestaan had. Het waren nog overblijfselen der secte van de Anabaptisten en der mannen van de Vijfde monarchie, die, blijkens de verhooren, de wildste plannen hadden gesmeed ¹⁾. En de schrik

¹⁾ Zie Ranke, Englische Geschichte, IV, p. 233, 234.

en angst voor hen bleef onder de gezeten klassen bestaan. Als er groote rampen waren, noemde men dadelijk hun naam. Bij den grooten brand van Londen in 1666, dacht de burgerij onmiddellijk dat de Anabaptisten het aangestoken hadden ¹⁾. En nog later, in October 1680, werd in Schotland tegen Karel II en zijn broeder Jacobus een manifest openbaar, dat weder aan hen deed denken: de koning en de hertog werden daarin geexcommuniceerd, en het idee op den voorgrond gezet, dat men naar de Wet van het volk Israel, die God zelf gegeven had, verplicht was te leven ²⁾. Eindelijk treffen wij nog voor het laatst hun sporen aan bij het Rye-house-complot van het jaar 1683 tegen Karel II ³⁾.

Doch de wilde en onstuimige golven der geestdrijverij bejaarden allengs. Uit de opbruisende Engelsche Anabaptisten kwamen de zoo rustige Kwakers voort. Deze wenschten geen opstand meer, sinds aan hun denkbeelden de vaste plooi was gegeven door George Fox en door den jongen geleerden Barclay. In hun midden kwam omstreeks 1670 de jonge William Penn, de zoon van den admiraal, en deze William Penn maakte juist, in tegenstelling der Anabaptisten, gebruik van politieke en diplomatieke middelen om de vrijheid van geweten aan zijn aanhangers te bezorgen. Hij was de vriend van Jacobus II en zocht dien koning te versterken in zijn plan, om aan iedereen vrijheid van godsdienst en kerk te geven, een vrijheid die dan ook aan de Catholieken ten goede zou komen. Tegen de éézijdige enge Protestantsche richting van Willem III was W. Penn heftig gekant. Na de troonsbestijging van Willem III bleef hij in Engeland rondreizen ten voordeele van Jacobus, was hij zelfs betrokken in de Prestonsche samenzwering tegen Willem III in 1690, totdat hij zijn vrede

¹⁾ Zie Ranke, *Engelsche Geschiedte*, IV, p. 290.

²⁾ Zie Ranke, *Engelsche Geschiedte*, Band V, Editie 1865, p. 159.

³⁾ Zie Ranke, *Engelsche Geschiedte*, V, p. 228.

maakte met den nieuwen koning en naar Amerika ging, waar hij zijn Staat der kwakers verder inrichtte. Die Staat had wel geen scherpe socialistische trekken ¹⁾, de kwakers wisten zelfs zich spoedig zeer rijk te maken, maar in enkele hunner denkbeelden, en vooral in hun ideeën over algemeenen vrede, hoort men toch nog soms een flauwe echo der vroegere ideeën van de mannen der Vijfde Monarchie ²⁾.

¹⁾ De Engelsche emigranten die in Noord-Amerika kwamen, en die hoofdzakelijk tot de klasse der yeomanry behoorden, organiseerden zich ten deele met gemeenschappelijk eigendom van den grond. Zie daarover Maine, *Village Communities in the East and West*, 1872, p. 201.

²⁾ Zie Ranke, *Engelsche Geschiede*, Band IV, p. 477—479; Band V, p. 408—415, en Band VI, Editie 1866, p. 123, 135, 214, en 215.

H O O F D S T U K VIII.

SOCIALISME IN DE STAATSROMANS.

Wij moeten weder teruggaan tot de tijden toen de Hervorming voor het eerst optrad. Naast die Hervorming, en gelijktijdig met haar ontstaan, was een tweede beweging in Europa voelbaar geworden, die op andere wijze doch even scherp de geesten van sommige menschen schudde en meesleepte. Wij bedoelen de Renaissance. De verrassing en blijdschap over de nieuw ontdekte schatten der klassieke literatuur en kunst gaf hier den stoot. En haast nog meer dan het geschrift en het kunstwerk zelf, dat men gevonden had, trof de methode waarmede de oude schrijver of kunstenaar was te werk gegaan. Tot leus toch van al haar streven had de oudheid deze spreuk gekozen: „de mensch is de maatstaf van alle dingen”. Dit werkte op alles in. Men ging dus niet meer van een zeker bovenaardsch geloof of hooge gedachte uit: niet van een gemoedsstemming hoe edel ook gekleurd: neen, men ging den mensch op aarde met al zijn neigingen, hartstochten, begeerten, zijn strijden, woelen en zoeken, als een probleem, als een reëel objectief verschijnsel observeeren, en zocht dat raadsel te bestudeeren en te ontleden. Men ontleedde „den mensch” die onder alle hemelstreken en in alle eeuwen dezelfde was, en wien niets vreemd mocht zijn. Eigenaardig werd die studie humanisme genoemd. Het was een kennis, die geheel en al berustte op de oudheid en op de opvattingen der antieke we-

reld. Met den gloed, die nieuwhed van waarneming geeft, werd die studie voortgezet. Men lette niet al te veel op de overtuigingen en neigingen der overige tijdgenooten; men wist te goed dat men hier een idee volgde dat met elken stap van den tijd altijd van zelf zou winnen. Zij, die op dat gebied van 't humanisme in 't begin der zestiende eeuw de leiders waren, zagen dan ook eenigszins uit de hoogte neêr op het streven van Luther en op zijn geweldige worsteling tegen de Roomsche Catholieke Kerk. Wel is waar hadden ook zij — ik noem als hun type Erasmus — geen innige overtuiging van de waarheid der Catholieke dogmatiek: konden ook zij in dien bouw van op elkander rustende versteende geloofsblokken bezwaarlijk den waren tempel voor den humanen mensch erkennen: maar zij wilden niet dat er zulk een storm tegen die oude Gothische kathedraal werd begonnen. Wanneer men slechts hun denkbeelden volgde, zou er twijfel genoeg opkomen tegen een leer, die zulk een Kerk absoluut waar, goed en schoon noemde. Zij wilden bovenal het ruw geraas en het geweld van onbeschaafde lieden vermijden; niet er op inslaan: zij wilden zachtkens de oud-Grieksche en Romeinsche menschelijke goden weder onder het bereik aller oogen brengen, en zij waren overtuigd, dat als men slechts een tijd lang op eene of andere Venus van Milo zijn blikken had gericht, men het wel van zelf verleeren zou de bleeke en verwrongen trekken der Heiligen schoon of aantrekkelijk te vinden. Hij die Plato bestudeert — zoo meenden zij — verliest de vatbaarheid om Thomas van Aquino te lezen ¹⁾.

¹⁾ In een zijner gedichten (*Amours de Voyage*) heeft de Engelsche dichter Clough dit zoo fijn uitgedrukt in de volgende verzen:

Zoo werkten zij stil voort en vernamen zij, slechts met een gevoel van wrevel en onwil, dat Luthers hartstocht de menschen stelde tusschen een ja of neen: terwijl zij zelven bezig waren een levensbeschouwing en levensopvatting te verbreiden, waarin beide dat ja en neen als in een hoogere éénheid zouden worden opgelost. Voorzoover die Humanisten zich met economische onderwerpen bezig hielden, met den bouw en het samenstel der maatschappij, kwamen er weder in hun opvattingen elementen, ontleend aan de oude wereld. Allereerst verstoorden zij reeds het gevoel van naieve zekerheid, waarin men zich had bevonden met betrekking tot de bestaande orde van zaken, daar zij tegenover de Europeesche maatschappij der 15e en 16e eeuw een grootsch afgerond systeem van verhoudingen, waarin bloeiende uiterst beschaafde staten in de oudheid geleefd hadden, konden oproepen. Dan werd, op het voetspoor der ouden, door de Humanisten veel meer nadruk gelegd dan

Luther they say was unwise; like a half taught German, he could not
 See that old follies were passing most tranquilly out of remembrance;
 Leo the Tenth was employing all efforts to clear out abuses,
 Jupiter, Juno and Venus, Fine Arts, and Fine Letters, the Poets,
 Scholars and Sculptors and Painters were quietly clearing away the
 Martyrs and Virgins and Saints, or at any rate Thomas Aquinas:
 He must forsooth make a fuss, and distend his huge Wittenberg lungs, and
 Bring back Theology once yet again in a flood upon Europe;
 Lo you, for forty days from the windows of Heaven it fell; the
 Waters prevail on the earth yet more for a hundred and fifty;
 Are they abating at last? the doves that are sent to explore are
 Wearily fain to return at the best with a leaflet of promise,
 Fain to return as they went to the wandering wave-tost vessel,
 Fain to re-enter the roof which covers the clean and the unclean.
 Luther they say was unwise; he didn't see how things werd going.

Zie ook Maurice, Social Morality, 1872 pag. 302.

door hun tijdgenooten op het begrip van stad en van staat. En eindelijk klonken in hun geschriften weder allerlei tonen van Grieksche en andere wijzen, die sterker dan ooit riepen tot gemeenschappelijk leven, tot wat wij socialisme noemen. Erasmus gaf ook hier het voorbeeld. Terwijl hij over 't algemeen steeds te velde trok tegen het bedelend leven der monniken, hun vagebondeeren, verlangde hij toch van den waren Christen „dat hij al zijn goederen als gemeenschappelijke goederen van allen zou beschouwen. De Christelijke liefde kende geen particulier eigendom (*proprietas*).... Het verbod van het eigendom en het gebod der armoede had niet alleen betrekking op de monniken maar op alle Christenen.” Wel kwam hij in een later geschrift hiertegen eenigszins op, en legde hij er nadruk op dat slechts volgens goddelijk recht alle dingen gemeenschappelijk waren: slechts door de „*Charitas*” en slechts *quoad usum*: doch het beginsel zelf, al kon het in de praktijk niet altijd verwerkelijkt worden, werd toch door hem vastgehouden. En zulke meeningen waren ook te vinden in de geschriften der Deutsche Humanisten dier dagen. Wij noemen Jacob Wimpheling (1449—1528), een vereerder van Erasmus, die een aan Straatsburg toegewijd boekje over Deutschland schreef (*Cis Rhenum Germania*): in dat werk is het karakteristiek hoe zeer hij op financieel gebied de gemeenschap aanprijst: „hoe gemeenschappelijker de goederen zijn — zegt hij — des te heiliger, des te goddelijker zijn zij”. En in Ulrich von Huttens pamfletten komen, bij zijn verwenschingen tegen weelde, tegen bankiers en geld-wolven als de Fuggers, tegen monopolieën van allerlei aard, telkens klanken voor, die een plaats zouden kunnen innemen in de boeken der Socialisten ¹⁾.

¹⁾ Zie W. Roscher, *Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland*, 1874, pag. 34, 37, 43, 47.

En zoo was het bij allen. Trouwens die Humanisten, weinig in getal in het zoo groote Europa, vormden onder elkander als het ware een vast verbond, een staat, «een respublica Doctorum», en wat de één had uitgedrukt vond men bij den ander terug. Zij stonden altijd in levendige briefwisseling: zij waren zelve haast een broederschap in Europa, aan wie vele gedachten gemeen waren. Uit hun kring van denkbeelden komt nu voort de eerste der Staatsromans, later door zoovele andere gevolgd. Wij noemen de Utopia van Sir Thomas More. Die Utopia en de andere Staatsromans zijn eerst te begrijpen, wanneer men zich stelt op het antieke humanistische standpunt, dat zoo gaarne de worsteling der Catholieke en Protestantsche elementen wilde ignoreeren. Al die Staatsromans stellen zich buiten de Christelijke levensopvatting. Zij hebben geen visioen van de verwerkelijking van een Gods-rijk op aarde, van een duizendjarig rijk, zoo als die hartstochtelijke wederdoopers, wien het vraagstuk van het leven zulk een bittere sombere ernst was: zij hebben niets te maken met Christelijke broeder-gemeenten: neen, hun auteurs construeeren, veelal in hun studeercel zittend, een min of meer phantastisch droomland, waarheen hun gedachten vluchten kunnen, wanneer de woelige en wisselvallige werkelijkheid hen verveelt. Het zijn constructiën van het verstand, van het brein, geen verzuchtingen of angstkreten van het hart. Maar in die droomwereld, die zij op 't model van een Plato als Staat zich dachten, voeren zij nu radicaal al de hervormingen en verbeteringen in, die zij op aarde zoo moeielijk konden tot stand brengen: dáár geven zij speelruimte aan hun aspiraties naar burgerlijke en godsdienstige vrijheid: daar leveren zij ter zijde een sarcastische satire op het bederf van kerk en hof: dáár in dien staat — meestal op een ver eiland geplaatst in de onbekende mysterieuse Indische Zee, waar een Columbus en Americo Ves-

puzzi zeilden — vormden zij een denkbeeldige maatschappij, waar alles verstandig zou zijn ingericht, waar de tegenstrijdigheden der bestaande verhoudingen niet zouden voorkomen, waar geleerde humane menschen een vaderland voor hun geest zouden kunnen vinden. En als om te toonen tot welke klasse van menschen zij eigenlijk zich richtten, schreven zij (vooral in het begin) alleen in 't latijn. Opmerkelijk is het nu dat in enkele dier Staatsromans, die overig zoo hemelsbreed afwijken van de extravagantiën dergenen die aan de uiterste grenzen der Hervorming stonden, toch weder soortgelijke socialistische begrippen gevonden werden.

Engeland opent de rij. De eerste die zijn Staatsroman construeerde was Sir Thomas More: de wereldwijze ironische geleerde en staatsman ¹⁾.

Hij begon in Engeland beteekenis te krijgen bij het optreden van Hendrik VIII als koning. Toen in April 1509 de vader van dien vorst, de koele, berekenende, verziende en schraapzuchtige Hendrik VII, gestorven was, hij die Engeland weder als staat had georganiseerd en door de strengste maatregelen — men denke aan de arrestaties en vonnissen op last van de sterrenkamer — den staat tot een éénheid had gebracht: toen ging er als het ware een zucht van verademing uit ieders borst: en ieders hart klopte van levenslust nu de jonge Hendrik VIII (daar zijn oudste broeder prins Arthur overleden was) koning was geworden. De troon was nu bevestigd, niemand betwistte meer de rechtmatigheid van den wettigen koning, want de nieuwe troonsopvolger was de telg uit 't huwelijk der beide rozen. Men zou wat kunnen genieten van 't leven. Dat ge-

¹⁾ Zie vooral D. Nisard, *Etudes sur la Renaissance*, Erasme, Thomas Morus, Melanchton, 1855 pag. 151—296.

voel werd in 1509 ook gedeeld door een nog geen dertigjarig lid van het Parlement, een jong geleerde, vermaard om zijn kennis van de oude talen en om zijn latijnsche poëzie. Wij noemen Sir Thomas More. Hij was te Londen geboren, een der zonen van Sir John More, rechter in de Kings Bench. Zijn moeder stierf bij zijn geboorte. Al vroeg werd hij een wonderkind. De kardinaal Morton, aartsbisschop van Canterbury en kanselier van Engeland, wilde de verdere zorg voor zijn opvoeding op zich nemen en de kosten daarvan betalen. De vader stond het toe: en zoo, opgekweekt als een kasplant en onderwezen in alle wetenschappen, was hij op zijn 18de jaar een literarisch wonder in Europa. Zijn latijnsche tractaten en gedichten bezorgden hem niet weinig lof. De kring van denkbeelden, waarin hij zich bewoog, was die der klassieke Renaissance, en al spoedig werd hij opgenomen in de cosmopolitische broederschap van hen, die deze oude letteren in Europa beoefenden.

Hij moest echter in het leven een beroep kiezen, want de vader kon niet veel geld geven. Eerst kwam het denkbeeld bij hem op om in een klooster te gaan, want voor het uiterlijk bleef hij geheel en al hechten aan de Catholieke Kerk. Hij was de vriend van den om zijn liefde voor de kerk bekenden John Colet. Doch de wereld lachte hem meer toe, dan het zuiver contemplatieve leven. Hij ging dus werken om zich voor het recht en de balie gereed te maken. Vroeg huwde hij met Jeane Colt, de dochter van Ridder Colt uit Essex. Zijn jeugdige vrouw stierf, toen zij haar vierde kind ter wereld bracht. More, nog jong, hertrouwde nu met een weduwe, Alice Middleton, een nog al wereldsche vrouw. Hij werd thans een advocaat van naam, en was vóór zijn dertigste jaar reeds lid van het huis der Gemeenten. Dáár in het Parlement had hij het gewaagd een verzoek van Hendrik VII te bestrijden, en een vlucht naar Frankrijk redde hem slechts voor de vervolging. De dood van Hendrik VII

gaf hem echter de welkome gelegenheid om in zijn vaderland terug te keeren. Hij maakte een latijnsch vers op de troonsbeklimming van den nieuwen koning. Het viel in den smaak. Hendrik VIII vroeg, wie het gemaakt had: men wees op More, en de koning ontbood hem tot zich en drong hem zijn vriendschap op: een lastige, veel-eischende, jaloersche vriendschap, als die van een Oosterschen Sultan! Allerlei gezantschappen naar Frans I en naar den vorst van Castilië werden hem nu opgedragen: hij was veel op reis of aan het Hof. En Sir Thomas More zou juist zoo gaarne te-huis zijn gebleven! Hij hield zoozeer van zijn eigen huis: zijn eigen groote woning te Chelsea, vol verzamelingen en kunstschaten, en voorzien van een uitnemende bibliotheek. Hij had er allerlei sierlijke planten, vreemde vogels, zelfs ongewone huisdieren ingebracht: een aap, een vos, een wezel en een fret liepen er rond. Een keur van curiositeiten blonk er den bezoeker tegen. En zijn kinderen, die hij zoo lief had, groeiden er bevallig en veêrkrachtig in op, vooral zijn oudste dochter Margaretha, die hij even kundig en geleerd wilde maken als hij zelf was: de tonen der muziek weêrgalmden steeds door zijn zalen: vroolijke kinderstemmen — want als later zijn zonen en dochters huwden bleven zij in het huis — klonken daartusschen: het was een ideaal huishouden. Dáár woekerde hij voor de studie met de vrije uren die hij had. Want hij wilde een boek maken, dat hem bij Erasmus, bij Budaeus te Parijs en bij geheel de geleerde wereld der humanisten eer en aanzien zou geven. Hij was nu 35 jaar en kwam allengs met zijn boek gereed. Het zou in 1517 aan het publiek worden gegeven en heette de „Utopia.”

Het bevatte de schildering van een denkbeeldigen staat: zoo als in de oudheid Plato zijn Republiek, de door Aristoteles genoemde Hippodamus en Phaleas van Chalcedon hun modelgou-

vernementen, Theopompus van Chios de merkwaardigheden zijner Thaumasia, Euhemerus zijn Panchaia had beschreven. Waarschijnlijk had More reeds meermalen over zijn plan gedacht, toen hij in 1515 weder met Cuthbert Tunstall, den lateren bisschop van Durham, naar Brabant werd gezonden. Op zijn reis vertoefde hij te Antwerpen, ging daar veel om met Peter Gilles (wiens latijnsche naam Aegidius was), en in de maand November 1515 schreef Morus hier te Antwerpen het tweede boek van zijn Utopia. Later naar Londen teruggekeerd, schreef hij daar in het begin van 1516 het eerste deel van zijn werk ¹⁾. Zoodra het geschreven was, riep hij 't oordeel in van de verschillende Humanisten, niet alleen van Aegidius, maar ook van Erasmus, van Tunstall, van Busteyden en van anderen. Wij zien uit de brieven hierover gewisseld, dat Morus eerst een anderen naam van gelijke beteekenis aan zijn eiland-staat had willen geven. In plaats van Utopia (uit *ou* en *τοπος* saamgesteld en „geen plaats” beduidende), noemt Morus het in die brieven soms Nusquama (van *nusquam* „nergens”). Toen alle vrienden er lof voor over hadden, werd tot het drukken besloten. Erasmus had het toezicht over dien druk, dien een zijner vrienden, Gerardus Bonchrost uit Nijmegen (Noviomagus), te Leuven bezorgde bij Theodore Martin (Theodoricus), terwijl Paludanus het oog liet gaan over een aan het boek toe te voegen gravure, door een goed schilder van het eiland te ontwerpen. Het boek kwam uit met dezen omschrijvenden titel: „De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia enz”. (Over den besten staatstoestand en over het nieuwe eiland Utopia). Met een groot gejuich werd dat boek ontvangen: weldra verscheen in 1518 een tweede editie door een Engelschman, Thomas

¹⁾ Zie het goede Essay van Davenport Adams in zijn werk *Famous Books*, 1875, pag. 5—33.

Lupset te Parijs, zonder inmenging van den auteur, bezorgd : en nog in datzelfde jaar 1518 kwam in November bij Frobenius te Bazel een derde editie uit, met brieven van Erasmus aan Frobenius en van Budaeus aan Lupset ¹⁾. Een vierde editie verscheen in 1519 te Weenen. Eerst in 1551 zag de eerste Engelsche vertaling het licht.

Wij zullen trachten van het werk een denkbeeld en overzicht te geven. — Het geschrift is (zoo als wij zeiden) verdeeld in twee boeken. Het eerste boek is een breede inleiding; het tweede bevat het sociale programma zelf, het eigenlijk beeld van het eiland Utopia. — De in het eerste deel vervatte beschouwingen en voorstellingen hechten zich zeer nauw aan bestaande maatschappelijke toestanden. Wij staan hier op historisch, reëel terrein. Het is de maatschappij in 't begin der zestiende eeuw, zoo als wij haar in de inleiding van ons zesde hoofdstuk beschreven, waarmede wij te doen krijgen. De auteur verplaatst ons in de bloeiende Vlaamsche en Brabantsche steden en wel in het vroolijke Antwerpen met zijn klinkend carillon, toen ten tijde de Europeesche wereldstad, die de handel van Venetië had overgenomen. Thomas More was in Vlaanderen gekomen met Cuthbert Tunstall, beide als gezanten van Koning Hendrik VIII van Engeland, ten einde met gevolmachtigden van prins Karel van Castilië, den lateren Karel V, zekere twisten bij te leggen. Brugge was de plaats der conferentie. Doch wijl zij het niet geheel ééns konden worden, gingen de gezanten van Spanje nadere instructiën in Brussel halen, en deed Sir Thomas More een uitstapje naar

¹⁾ Wij gebruiken deze zeer goede editie, benevens een andere uiterst kleine zak-editie te Keulen in 1629 uitgekomen : deze laatste miniatuur-editie is zeer aardig beschreven door Robert Southey, Sir Thomas More, 2 Edit. 1831. I. p. 123.

Antwerpen. Dáár, in een hotel vertoevend, ging hij veel om met een jong inwoner der stad, Peter Gilles (Aegidius), die hem Antwerpen in alle opzichten deed waardeeren. Eens op een dag, toen hij de kathedraal bezocht en bewonderd had en juist naar zijn hotel wilde gaan, zag hij op straat Peter Gilles staan praten met een reeds meer bejaarden onbekende: het was blijkbaar een vreemdeling: zijn door de zon verbrande gelaatstrekken, zijn lange baard, zijn eigenaardige mantel gaven hem het uiterlijk van een scheepskapitein. Dadelijk stelde Peter Aegidius hem aan Morus voor. Hij bleek een Portugees te zijn, heette Raphaël Hythlodæus (van *ὑθλος* en *δαίος*, knap in praatjes) en was wel geen kapitein, maar had vele reizen gedaan: hij was, na zijn geld onder zijn broeders verdeeld te hebben, in de beide Indiën en in de nieuwe wereld geweest, meest in het gevolg van Americo Vespuzzi, had dáár allerlei vreemde zaken gezien, wonderlijke avonturen gehad en op zijn reizen allerlei wijsheid opgegaard. Hij was één van die „vier-en-twintig” geweest, die Americo Vespuzzi op hun dringend verzoek in Nieuw-Castilie had achtergelaten. Want hij wilde reizen, op gevaar af van niet in zijn vaderland begraven te worden: de weg tot den hemel (zoo meende hij) was toch dezelfde van alle plaatsen, en hij, die geen graf bekwam, had den geheelen hemel over zijn hoofd gewelfd. Zoo begon hij een lange dwaaltocht. Door vijf Castilianen vergezeld had hij een menigte zonderlinge steden bezocht en gezien, totdat hij als door een wonder met een schip te Ceylon was aangekomen, vanwaar hij naar Calcutta en naar zijn vaderland Portugal was gekeerd. Sir Thomas More noodigde hem nu uit mede naar zijn hotel te gaan, en weldra zaten zij met Gilles in een priël van den tuin, en waren zij met hun drieën druk in allerlei gesprekken gewikkeld, terwijl de twee vrienden Raphael Hythlodæus met de meest verschillende vragen bestormden.

Één ding stond echter vast. Zij vroegen hem niet naar al die fabelachtige monsters, die reeds de bekoring der nieuwheid verloren hadden: zij vroegen hem naar dat, wat vrij wat zeldzamer was, te weten of hij ergens op zijn reizen een werkelijk verstandig en consequent georganiseerde maatschappij gezien had. Raphael beloofde hun nu inderdaad de schildering van een model-maatschappij, die hij op zijn verre tochten had aanschouwd in Utopia, een eiland tusschen Brazilië en Indië over de evennachtslijn, en intusschen onthaalde hij hen op allerlei fijne opmerkingen, op scherpzinnige wenken en juiste ontledingen van het bereikbare en onbereikbare onder elken regeeringsvorm. Verrast door zooveel kennis van zaken en menschen uitte Thomas More zijn bevreemding, dat Raphael niet aan een of ander Hof van een Europeesch vorst zich had verbonden, om dáár de staatszaken te leiden. Doch Raphaël antwoordde dat aan zulk een Hof geen plaats voor hem was: hij begeerde als vrij-man te leven en kon zich niet te-recht vinden te midden van den stoet der hovelingen, die niet veel anders wisten te doen dan hun vorst te vleien. Zelfs wanneer zij iets meer deden dan alleen de gelaatstrekken van hun meesters bespieden, om daarnaar hun adviezen in te richten, dan waren die dienaars der grooten volgens Raphael meest mannen der routine: zij kenden de oude grepen van den oorlog, doch wisten de rijke nieuwe kunsten van den vrede niet te waardeeren: hun wijsheid was een overgeërfde wijsheid, gelijk zij steeds zich beriepen op dat wat de vaderen vóór hen deden. Raphael schilderde — om aan te toonen dat hij in zulk een hofkring niet goed zou kunnen leven — de omgeving van John Morton, Kardinaal-Aartsbisschop van Canterbury en kanselier van Engeland, wiens gast hij in vroeger jaren eens geweest was.

Die herinneringen aan John Morton vormen een keurig ge-

penseeld tafereeltje. Het zijn gesprekken aan een maaltijd, en zij behelzen vooral een dispuut over het al of niet goede van een uiterst streng stelsel van strafrecht tegen diefstal. Raphael bestreed daar de draconische met bloed geschreven Engelsche wetten, die reeds op eenvoudigen diefstal den doodstraf zetten ¹⁾. Hij poogde aan te toonen dat zulke harde straffen het doel voorbijschoten: dat de misdadiger, die slechts stelen wilde, nu den eigenaar van het geroofde tot eigen zekerheid als in één moeite uit den weg ruimde, daar hij zich dan ontleed van zijn aanklager, terwijl toch de straf op zijn misdaden — als hij gegrepen mocht worden — dezelfde bleef. In plaats van met zulke harde straffen te woeden, moest men veeleer het kwaad in zijn oorsprong opzoeken en dáár bestrijden. Men zou zien dat de zoo menigvuldige diefstallen in Engeland veroorzaakt werden door de ellende en armoede van het volk. En Raphael toonde nu als met den vinger enkele verschijnselen en teekenen des tijds aan, die de armoede van het Engelsche volk bewezen en tegelijk verklaarden. Hij wees vooreerst op het overgroot aantal edelen, die als hommels van het zweet en den arbeid der anderen leefden, die anderen hun landerijen lieten bebouwen, terwijl zij, om hun inkomsten te vermeerderen, hun pachters tot op het bloed uitzogen. Hij wees voorts op den grooten stoet van nietsdoeners, waarmede elk edelman als om zijn fatsoen op te houden zich omringde: een stoet van dienaars, die geen eerlijk handwerk geleerd hadden, en die bij den dood van den meester niet wisten hoe zij hun onderhoud zouden bekomen, die tot niets anders deugden dan als krijgsknechten soldij te nemen, terwijl zij juist als soldaten wederom een kanker voor de maatschappij waren: zij werden een ware klasse van ledigloopers en vagebonden, die in elk geval

¹⁾ Vergelijk ook hetgeen vroeger op pag. 214 is gezegd

het grootste contingent der diefstallen uitvoerden. In de derde plaats wees Raphael op het voor Engeland zoo merkwaardig schouwspel, dat ontelbare schapenkudden de geheele oppervlakte van het land gingen bedekken: die elders zoo zachte en vreedzame dieren werden in Engeland ware veelvraten en zoo gruwzaam, dat zij zelfs de menschen verslonden en hen uit de velden, huizen en dorpen wegjoegen. Raphael zette hier namelijk het feit uitéén, waarop wij vroeger (pag. 129) reeds de aandacht vestigden, dat in het begin der zestiende eeuw het omleggen der bouwlanden tot weidevelden door den adel overal bitter gebrek onder de mindere standen veroorzaakte. Die „mensen-etende schapen” troffen dan ook dadelijk op teekenachtige en niet licht te vergeten wijze de verbeelding der tijdgenooten van Sir Thomas More ¹⁾. En toen Raphael dan aangetoond had, dat het arme

¹⁾ Ziehier de eigen woorden van Morus:

Neque haec tamen sola est furandi necessitas, est alia magis, quantum credo, peculiaris vobis. Quenam est ea? inquit Cardinalis: Oves, inquam, vestrae, quae tam mites esse, tamque exiguo solent ali, nunc (uti fertur) tam edaces atque indomitae esse coeperunt, ut homines devorent ipsos, agros, domos, oppida vastent ac depopulentur. Nempe quibuscunque regni partibus nascitur lana tenuior, atquo ideo pretiosior, ibi nobiles et generosi, atque adeo Abbates aliquot sancti viri, non his contenti redditibus fructibusque annuis, qui majoribus suis solebant ex praediis crescere, nec habentes satis, quod otiose ac laute viventes, nihil in publicum prosint, nisi etiam obsint, arvo nihil relinquunt, omnia claudunt pascuis, demoluntur domos, diruunt oppida, templo duntaxat stabulandis ovibus relicto. Et tanquam parum soli perderent apud vos ferarum saltus ac vivaria, illi boni viri habitationes omnes, et quicquid usquam est culti, vertunt in solitudinem. Ergo ut unus helluo inexplibilis ac dira pestis patriae, continuatis agris, aliquot millia jugerum uno circumdet septo, ejiciuntur coloni quidam, suis etiam, aut circumscripti fraude, aut vi oppressi exuuntur, aut fatigati injuriis, adiguntur ad venditionem. Itaque quoquo pacto emigrant miseri, viri, mulieres, mariti, uxores, orbi, viduae, parentes cum parvis liberis, et numerosa magis quam divite familia, ut multis opus

volk, om uit de ellende te komen, zich wel vergrijpen moest aan hetgeen de anderen zich hadden toegeëigend, keerde hij wederom zijn wapenen tegen die bloedwetten op den diefstal, en vroeg hij, of het niet beter ware, wanneer de staatslieden hun best deden aan de verschillende leden der Maatschappij het bestaan en het onderhoud te verzekeren, opdat niemand in de noodzakelijkheid werd gebracht eerst te stelen en dan uit 't leven ter dood gebracht te worden. Van zelf liepen de gesprekken nu aan tafel over het [beste] strafsysteem, en Raphael zette een ideaal strafrecht uitéén, dat hij bij de Polylerieten, een van Perzië afhankelijke natie, gezien had: dat volk — een staat zonder leger en zonder adel — liet eerst den dief het gestolen goed teruggeven aan den eigenaar (niet aan den vorst, want de Polylerieten zijn van meening dat diefstal het eigendomsrecht niet opheft) en veroordeelde dan den dief tot gedwongen arbeid, ten bate van de geheele maatschappij, een arbeid, dien de dief echter zonder ketens en vrij in zijn bewegingen (slechts anders gekleed en met verlies van één oor om altijd herkend te worden) volvoert. Zulk een strafsysteem

habet manibus res rustica: emigrant inquam, e notis atque assuetis larius, nec inveniunt quo se recipiant, supellectilem omnem haud magno vendibilem, etiam si manere possit emptorem, quum extrudi necesse est, minimo venundant: id quum brevi errando insumpserint, quid restat aliud denique quam uti furentur, et pendeant juste scilicet, aut vagentur atque mendicent: quanquam tum quoque velut erronee conjiciuntur in carcerem, quod otiosi obambulent, quorum operam nemo est qui conducatur, quum illi cupidissime offerant. Nam rusticae rei cui assueverunt nihil est quod agatur, ubi nihil seritur.

Zie Utopia, pag. 39 en 40 der editie van Frobenius, of pag. 63—65 van de editie 1629. Vergelijk ook Marx, *das Kapital*, 2e editie, pag. 748 en 766/767. Voorts Robert Southey, *Sir Thomas More, or colloquies on the progress and prospects of Society*, 2e Edit. 1831, vol. 1. 76—81.

wilde Raphael ook in Engeland invoeren. — Zij die bij den kardinaal Morton aan tafel zaten, waren het tot nog toe steeds ééns geweest met een der gasten, een rechtsgeleerde, die een grooten roep van geleerdheid had, en die op elken hoe kleinen diefstal ook de straf der galg wilde zetten. De kardinaal zelf had tot nu toe gezwegen. Daar uitte echter Morton ook zijn advies, een advies dat geheel overeenkwam met dat van Raphael, en dat ook hiertoe strekte om allereerst maatregelen te nemen, dat „het vagebondage” niet meer tot de gewoonten van het mindere volk behoefde te behooren. En toen de kardinaal dat gezegd had, en de hofnar den ondeugenden zet ten beste had gegeven, dat de bedelmonniken als uitnemendste vagebonden het eerst moesten worden opgeruimd, en hij een kluchtigen woordenstrijd hierover met een monnik had gevoerd: begonnen eensklaps — voegde Raphael schalks er bij — alle gasten den meest overdreven lof aan mijn woorden te hechten.

In zulke hofkringen echter, waar nooit op argumenten werkelijk werd gelet, maar de lieden slechts naar de lippen zagen van hem, van wien zij afhingen, kon Raphael niet leven. Wat zou hij uitwerken, wanneer hij in zulke kringen zich bewoog? Hij zou slechts een zonderling schijnen. Stel, hij ging naar Frankrijk: dan zou zijn éénige raad aan dit voortdurend krijgvoerende volk wezen, om geen oorlog te voeren: Milaan, Napels, Venetië, Vlaanderen en Brabant met rust te laten: hij zou aan den koning zeggen: organiseer den vrede, zoo als gij tot nog toe den oorlog hebt voorbereid: ontwikkel het geluk, de welvaart, de kracht van uw koninkrijk tot vollen bloei: doe uw best door uw onderdanen bemind te worden: bekommer u niet om vreemde rijken: dat, wat u als erfenis beschoren is, is groot genoeg voor u. En al gaf hij nu nog het voorbeeld der Achoriërs ten beste, een volk, dat tegenover het eiland Utopia woonde, en dat zijn vorst,

die een ander rijk had veroverd, nu verbood dit land te regeeren en hem slechts de keus liet tusschen het bestuur over zijn eigen volk of over dat vreemde, — dat alles zou alléén uitwerken, dat zulk een raadgever in Frankrijk uitgelachen zou worden. Raphaël werkte dit nog op een ander punt uit, door er op te wijzen, wat hij wel voor raad over geldquestiën zou willen geven. Hij leverde hier onder bedekte termen de scherpste kritiek op de regeering van den vader van Hendrik VIII, Hendrik VII, wiens gouvernement er steeds op uit was geweest om op allerlei wijze geld bijeen te schrapen. Zonder dat de naam genoemd wordt, herkent men in de voorbeelden, die Raphael opnoemt, de uitspraken der beruchte Sterrenkamer, het werktuig van het despotisme. Hoor bijv. eenige van de motieven die als staatslessen volgens Raphael in de regeeringskringen gelden: de koning, die een leger onderhoudt, bezit nooit te veel geld: — de koning kan geen onrecht doen, zelfs wanneer hij het wilde: — de koning is de onbepaalde universeel-eigenaar van de goederen en de personen van al zijn onderdanen: de laatsten bezitten het hunne slechts zoolang het hem belijft, en slechts als vruchtgebruik: — de armoede van het volk is de beschermwal der monarchie: — rijkdom en vrijheid voeren tot ongehoorzaamheid en tot verachting van de gestelde machten, enz. Wanneer nu Raphael het zou wagen tegen dergelijke staatsregelen op te komen, ze als schandelijk zou wenschen te brandmerken en er nadruk op zou willen leggen, dat integendeel het welzijn van den vorst veeleer in de welvaart zijner onderdanen dan in zijn eigen rijkdom bestond: wanneer hij er op wees, dat het niet geoorloofd is de munt te vervalschen, of belastingen te heffen onder voorwendsel van een oorlog te voeren, of oude, vergeten, door mot en wormen verteerde wetten weder op te rakelen om boeten te kunnen opleggen en zoo geld af te dwingen, of nieuwe wetten met een on-

eindig boete-systeem voor hetzelfde doel uit te vaardigen, o licentiën te verkoopen, of rechters te benoemen die niets anders te doen hadden dan in geldzaken den koning in 't gelijk te stellen : — wanneer hij zich hier beriep op het voorbeeld der Macariërs, naburen van Utopia, wier vorst een plechtige gelofte moest doen nooit meer dan duizend pond gouds te bezitten : wat zou dat alles baten ? Het zou niets helpen.

En het zou ook tot niets leiden, wanneer men trachten zou door een omweg tot zijn doel te komen, en schijnbaar de vormen dier kringen zou gaan overnemen, om in die vormen zijn eigen denkebeelden te kleeden. Dit toch is hem, Raphaël, onmogelijk, daar zijn beschouwingswijze van lijnrecht tegenovergestelde beginselen uitgaat dan die der hofkringen. Hij toch gelooft, dat er nooit van rechtvaardigheid en van welvaart in een maatschappij sprake kan zijn in landen waar het eigendomsrecht heerscht, en waar men alles met geld afmeet. Dit nu was alleen niet het geval in de model-maatschappij in Utopia, die hij gezien heeft : dáár waren alle goederen gemeenschappelijk. Bij zulk een inrichting als in Utopia kan eerst — zoo als reeds Plato gezien had — het beginsel van volkomen gelijkheid en van recht voor allen verwerkelijkt worden. Doch juist daarom helpen halve maatregelen niet veel. Er zijn ja palliatieven, zegt Raphaël : bijv. een maximum van individueel eigendom aan land en geld vast te stellen : krachtige wetten tegen despotisme en anarchie uit te vaardigen : de ambitie en de intrigue te brandmerken en te tuchtigen : overheidsambten niet te verkoopen : of de ijdele staatsie van eeramten te verbieden : doch dat alles verzwakt wel het kwaad, doch heft het niet op. Alleen de toestand van Utopia kan waarachtig helpen.

Toen nu Thomas More en Peter Gilles er op aandrongen dat Raphaël hun dan den toestand in Utopia zou uitéénzetten, verklaarde deze — die vijf jaren dáár vertoefd had — zich

daartoe bereid. De vrienden gingen dus eerst te zamen spijzen, en na den maaltijd vinden wij ze weder in den tuin van het hôtel onder het priëel, en is Raphaël bezig zijn verhaal te doen.

Het tweede deel van het boek van Sir Thomas More behelst nu die schildering van Utopië. Wij willen trachten de hoofdtrekken weêr te geven van dat land, waar alle goederen gemeenschappelijk zijn. Het is een eiland in de verre zee in den vorm van een wassende bijna halve maan. Haar wetgeving en maatschappelijke vormen kreeg het van een veroveraar, een heros, Utopus, die de ruwe en barbaarsche bevolking tot een natie maakte. Thans telt het eiland 54 ruime en prachtige steden, allen op dezelfde wijze gebouwd en ingericht, onder welke steden de middelste, Amaurotum (van *αμαυρός*, donker, onbekend), de hoofdstad is. Aan elke stad is een stuk grond (minstens 20 duizend schreden groot) toegewezen voor het zaaien, bouwen en oogsten der levensmiddelen. Op die akkers en velden staan groote woningen voor de scharen van arbeiders, die door de stad op bepaalde tijden naar de velden worden gezonden. Want de landbouw is een voorname taak der inwoners. Als door een soort van conscriptie is ieder daartoe verplicht. De bevolking splitst zich daarvoor in landbouw-familiën, waarvan elke familie uit 40 individuen, mannen en vrouwen, en uit twee slaven bestaat: en bij welke één familie-vader en moeder het beheer voeren. Twintig arbeiders komen jaarlijks uit elke familie in de stad terug, nadat zij hun twee jaren landbouw-dienst hebben volbracht. Zij worden vervangen door 20 anderen, die in het eerste jaar het werk en den arbeid leeren van hen, die reeds een jaar er zijn geweest. Het aflossen der arbeiders geschiedt met het doel, om het leven der burgers niet al te lang aan materieelen en bezwarenden arbeid vast te ketenen. In bijzonderheden wordt dan die landbouw geschilderd en ook bepaaldelijk de aandacht gevestigd op nieuwe

procédés: bijv. op het kunstmatig uitbroeien der kippeneieren. Voor het bouwen van den grond gebruiken zij liefst den os, niet het paard. — Een beschrijving van Amaurotum volgt nu, zoo als het ligt aan de naar zee stroomende rivier Anyder met haar steenen bruggen: een beschrijving die in de vertegelijkt op Londen zoo als het aan de Theems is gelegen. De rivier geeft zoet en drinkbaar water. Alle huizen hebben tuinen, en daar de Utopiërs het gemeenschappelijk bezit aannemen, wisselen zij elke tien jaren hun huizen en krijgen door het lot nieuwe woningen. De tuinen achter de huizen worden op de sierlijkste en beste wijze gekweekt; er is een wedijver tusschen de verschillende wijken der stad, wie dat het best doet. Wat de huizen betreft, zij zijn elegant, hebben meestal drie verdiepingen, terwijl de daken plat zijn: zij hebben glazen vensters, gelijk in 't algemeen veel van glas of wat daarmede gelijk staat gebruik wordt gemaakt. — Wat nu het bestuur van het eiland aangaat, zoo valt op te merken, dat elke dertig van die familiën (die wij hierboven schetsten) beheerd worden door een overheidspersoon, dien zij zelve kiezen, den Syphogrant of Philarch. Tien van die Syphogranten en dus 300 familiën gehoorzamen aan een Tranibor of Protophilarch. De Syphogranten, die ongeveer 1200 in getal zijn, hebben de keus van een vorst uit vier candidaten, hun door de volksvergadering voorgesteld. De vorst wordt voor zijn leven en wel bij geheime stemming (ballot) gekozen. Alle andere waardigheden zijn voor één jaar, doch de personen zijn herkiesbaar en worden meestal herkozen. De Traniboren vergaderen iedere drie dagen met den vorst. De klem der wetgeving ligt in den Senaat, waarvoor elke stad drie ervaren en knappe grijsaards benoemt, die te Amaurote samenkomen. De Senaat staat telkens in betrekking met de vergaderingen der familiën. Veel nadruk wordt gelegd op een grondige en bedaarde discussie der

maatregelen door dien Senaat. Als een voorstel wordt gedaan; mag men het niet op denzelfden dag onderzoeken: de beraadslaging wordt tot den volgenden dag verschoven. — Vermelden wij dat de inwoners van Utopia allen op dezelfde wijze gekleed zijn, uiterst eenvoudig, zóó echter dat de mannen van de vrouwen, de gehuwden van de ongehuwden zijn onderscheiden. — Hun werkzaamheid is nu op zulk een wijze ingericht, dat zij niet traag of lui moeten zijn, maar evenmin zullen de Utopiërs als lastdieren van 's morgens vroeg tot 's avonds laat zich voor den arbeid behoeven te spannen. Zulk een voorgeest en lichaam nadeelig leven zou erger zijn dan pijnbank of slavernij. Zij mogen 9 uur slapen, en arbeiden geregeld zes uren per dag. Alle ochtenden vóór zonsopgang worden publieke zalen geopend, en dáár gaat ieder aan zijn handwerk werken: slechts zij, die zich uitsluitend aan de wetenschappen wijden, zijn van het bezoek der zalen uitgesloten. De zes uren arbeids zijn voor de productie volkomen voldoende ¹⁾, al moge dit (zegt Morus) vreemd schijnen in een eeuw, waarin

¹⁾ Zie hier hoe Morus dit poogt te bewijzen:

Sed hoc loco ne quid erretis, quiddam pressius intuendum est. Etenim quod sex duntaxat horas in opere sunt, fieri fortasse potest, ut inopiam aliquam putes necessariorum rerum sequi. Quod tam longe abest ut accidat, ut id temporis ad omnium rerum copiam, quae quidem ad vitae vel necessitatem requirantur, vel commoditatem, non sufficiat modo, sed supersit etiam, id quod vos quoque intelligetis, si vobiscum reputetis, apud alias gentes quam magna populi pars iners degit. Primum mulieres fere omnes, totius summae dimidium, aut sicubi mulieres negotiosae sunt, ibi ut plurimum, earum vice, viri stertunt. Ad haec sacerdotum ac religiosorum, quos vocant, quanta quamque otiosa turba? Adjice divites omnes, maxime praediorum dominos, quos vulgo generosos appellant, ac nobiles: his adnumera ipsorum famulitium, totam videlicet illam cetratorum nebulonum colluviem: robustos denique ac valentes mendicos adjunge, morbum quempiam praetexentes inertiae: multo certe pauciores esse, quam putaras, invenies eos, quorum labore constant haec omnia, quibus mortales utuntur. Expende nunc tecum, ex his ipsis quam pauci

alles op geld berust. Zoo werkt de geheele bevolking in landbouw en nijverheid op dezelfde wijze : de andere van den gewonen vorm afwijkende manier van arbeiden is alleen toegelaten aan de geleerden, uit welke geleerden de gezanten, de priesters, de traniboren en de vorsten gekozen worden. Er is in de geheele nijverheid, in alles wat zij tot stand brengen (stel het bouwen van een huis), de meest mogelijke orde: geen toeval of gril is hier te herkennen, alles geschiedt volgens een vast plan, en kost daarom ook minder moeite en minder tijd. Soms is er zelfs gevaar dat er te veel geproduceerd wordt: er wordt dan bepaald dat de gewone arbeid wordt gestaakt en een buitengewoon werk zal plaats hebben, waartoe een ieder wordt verplicht, bijv. het verbeteren der wegen: en soms wordt dan nog een decreet uitgevaardigd, waarbij de normaal-arbeidsdag wordt verkort.

Letten wij nu op enkele trekken van het verkeer der Utopiërs onderling. Elke stad bestaat uit een aantal familiën, die wederom aan elkander verwant zijn. De mannen, zonen en kleinzonen blijven in de familie, waarvan het oudste lid, zoolang hij gezond van verstand blijft, het hoofd is. De meisjes

in necessariis opificiis versantur. Siquidem ubi omnia pecuniae metimur, multas artes necesse est exerceri inanes prorsus ac superfluas, luxur tantum ac libidinis ministras. Nam haec ipsa multitudo quae num operatur, si partiretur in tam paucas artes, quam paucas commodus naturae usus postulat. in tanta rerum abundantia, quantam tunc esse necesse sit, pretia nimirum viliora forent, quam ut artifices inde vitam tueri suam possent. At si isti omnes, quos nunc inertes artes distringunt, ac tota insuper otio ac desidia languescens turba, quorum unus quisque earum rerum, quae aliorum laboribus suppeditantur, quantum duo earundem operatores consumit, in opera universi atque eadem utilia collocarentur, facile animadvertis, quantum temporis ad suppeditanda omnia, quae vel necessitatis ratio, vel commoditatis efflagitet (adde voluptatis etiam, quae quidem vera sit ac naturalis) abunde satis superque foret: atque id ipsum in Utopia res ipsa perspicuum facit.

Utopia, Edit. 1629, pag. 132 — 134, en van de editie van Frobenius pag. 82 en 83.

worden zoo schielijk doenlijk ten huwelijk gegeven. Veel zorg wordt echter besteed om in Utopië het juiste evenwicht der bevolking te houden. Is er overbevolking, dan wordt een deel der natie genoodzaakt tot kolonisatie en landverhuizing: zulk een kolonie wordt vooral aangewezen om woeste velden in de verte buiten de grenzen in cultuur te brengen: deze koloniën blijven onderworpen aan Utopia. — Wät nu het binnenland betreft, zoo is elke stad verdeeld in vier kwartieren of wijken: in het midden van elk dier kwartieren bevindt zich de markt: daar worden de levensmiddelen gebracht en al wat men gearbeid of bewerkt heeft, om weldra in magazijnen te worden opgestapeld. Op die markt zoekt ieder familievader uit wat voor de familie noodig is: hij krijgt dat zonder geld: daar hij 't altijd kan krijgen, wanneer hij 't wil, vraagt hij natuurlijk nooit te veel. Buiten de muren der stad zijn de slachthuizen of abattoirs geplaatst: de inrichting dezer abattoirs is nauwkeurig beschreven: reinheid wordt hier vooral voorgeschreven: het slagerswerk wordt door de slaven gedaan: aan de burgers bespaart men dat bloederig handwerk, uit vrees dat de gewoonte van het slachten in 's menschen hart het medelijden, de edelste aller neigingen, allengs zou verdooven. — In elke straat bevindt zich op gelijken afstand een statig en ruim hôtél: daar woont de Syphogrant, en rechts en links van hem de dertig (aan elke zijde vijftien) familiën waarover hij het bestuur voert: in het hôtél van den Syphogrant hebben de gemeenschappelijke maaltijden plaats. Men mag wanneer men wil in zijn huis alléén eten: maar men doet het niet, daar het diner der table d'hôte in het hôtél veel beter is. Een trompet geeft het signaal van den etenstijd. Drie of meer tafels zijn daar geplaatst, waaraan de mannen en vrouwen tegenover elkander gaan zitten, de mannen aan de zijde van den muur: de syphogrant en zijn vrouw zitten aan het hoofd van de tafel,

voorts altijd twee jonge en dan twee oude leden der familie : de jongelingen en meisjes bedienen allen : de knapen en meisjes die daarvoor nog te jong zijn blijven staan : ze eten wat hun door hen die zitten wordt toegereikt. Onder tafel wordt een korte lectuur voorgelezen. Het diner duurt overigens niet lang. Daarentegen is het souper lang, wijl men daarna niet meer behoeft te werken. Dan wordt alles zoo behagelijk mogelijk ingericht : het dessert is uitgezocht en de muziek streelt het gehoor der aangezetenen. — De hospitalen en gasthuizen worden buiten de muren der stad geplaatst : voor elke stad zijn er vier, samenhangende met het aantal wijken : de gasthuizen bestaan uit verschillende woningen, en zijn zoo uitgestrekt, dat men ze voor marktvlekken kon houden : de zieken worden van elkander verwijderd, de besmettelijke worden in 't lazareth geïsoleerd. Niemand is, wanneer krankte hem treft, gedwongen zich daarin te laten opnemen : maar de verpleging in die gestichten is zoo liefderijk en zacht, dat ieder er zich gaarne laat brengen. — Als de bevalling op handen is, gaan de vrouwen naar de kraamzalen. De vrouwen zogen allen zelve haar kinderen : slechts dood of ziekte kan haar dit beletten : dan alleen wordt een andere voedster gezocht, wier liefdedienst zeer geëerd wordt en aan wie het kind dan behoort als aan een moeder. In de kraam- en minnezalen blijft het kind totdat het vijf jaar geworden is. — Uitvoerig worden voorts de reizen der Utopiërs geregeld : ieder die wil kan hiertoe verlof krijgen van den syphogrant : voor den echtgenoot moet ook de vrouw het verlof geven. Hij krijgt een pas mede, doch behoeft geen voedsel of geld mede te nemen : op vertoon van zijn pas krijgt hij al wat hij noodig heeft van de plaats waar hij komt. Blijft hij op zulk een plaats langer, dan moet hij mede arbeiden.

Wanneer de Senaat te Amaurotum samenkomt, dan worden

de eerste zittingen besteed aan het opmaken van een soort van economische statistiek van het land. Zoodra men heeft nagegaan, waar een te-veel of een te-weinig zich bevindt, wordt het evenwicht hersteld: de compensatie over en weder der producten, die sommige steden ontvangen van de plaatsen die te veel hebben, geschiedt om-niet. Er wordt alleen in acht genomen, dat het eiland met voorraad voor 2 jaren moet worden voorzien. Wat er meer is wordt aan het buitenland verkocht, met dien verstande, dat altijd een zevende gedeelte dezer waren gratis verdeeld wordt onder de armen van het land, waarmede men den koop afsluit. Door den verkoop dezer waren bijv. van granen, honig, wol, vlas, hout, verfwaren, huiden, was, zeep en vee, verkrijgt men het ijzer dat men noodig heeft en ook het goud en zilver. Dat goud en zilver gebruikt dan de Staat om bij een eventueelen oorlog hulptroepen van vreemden te werven en te koopen. Overigens gaan de Utopiërs met dat goud en zilver zonderling om. Zij hebben onder elkander geen geld of munt en maken ook geen kunstwerken van die edele metalen. Integendeel zij stellen het goud en zilver ver beneden het ijzer en maken nu het meer verachtelijk huisraad juist van die bij ons zoo edele metalen. Zij eten en drinken uit porselein of glaswerk — doch hun nachttafel is voorzien van gouden potten: voorts worden er de ketens van gesmeed voor de slaven: misdadigers dragen gouden ringen aan de vingers en in de ooren, gouden snoeren om hun hals. De paarden en diamanten, die in Utopia gevonden zijn, worden gebezigd als sieraad voor de kleine kinderen: worden deze grooter, dan leggen zij van zelve die tooisels af, zoo als zij hun pop en ander speelgoed laten varen. — In zonderlinge contrasten komen de Utopiërs hierdoor soms met andere volken. Eens kwam er een gezantschap uit Anemolië. Deze gezanten kenden de gewoonten der Utopiërs niet, en om indruk te maken

hadden zij zich met van diamanten fonkelende gewaden gekleed : hun schitterende dos zou een rijk Europeesch hof hebben verblind : maar hier in Utopië maakten die heeren een beklagenswaardigen indruk. Op hun tocht en cavalcade door de straten van Amaurotum naar het paleis van den vorst, werden zij met schouder-ophalen door het volk begroet : de kinderen, die hun eigen diamanten reeds hadden afgelegd, riepen moeder en met hun handjes de vreemden wijzend : „kijk toch eens naar dien raren man — kraaiden zij — die juweelen draagt alsof hij een kleine jongen was.” — „Zwijg, kind (berispte de moeder) dat is zeker een van de grappenmakers van het gezantschap.” — Zoo oordeelen de Utopiërs over goud en juweelen : zij zijn zeer verbaasd dat redelijke menschen zoo sterk door den onzekeren glans van een steen kunnen worden verrukt, terwijl zij toch de gelegenheid hebben om iederen avond den blik te werpen op de sterren des hemels.

De kinderen der Utopiërs krijgen goed onderwijs : worden ook enkelen uitsluitend voor de wetenschappen opgeleid, zoo leeren toch allen zeer veel. Zij leeren alles in hun eigen taal, een harmonieuze taal, die met meer of minder wijziging over een groot deel van den aardbol is verspreid. In één zaak staan zij ver beneden de Europeanen, dat zij niets van de regels der scholastiek of der moderne dialectiek kennen : zij weten weinig van de secundaire begrippen of van den universaal-mensch : ook de regelen der logica, die in de gehoorzalen in Europa worden geleerd, wat betreft kortheid of lengte of wel de leer der fictiën, kennen zij niet. Daarentegen weten zij uiterst naauwkeurig den loop der sterren en de beweging der hemellichamen. Zij hebben werktuigen uitgevonden, die met groote uitvoerigheid de beweging en de positiën der zon en der maan en der sterren aanduiden. Wat betreft den haat en de vriendschap der planeten en al de ma-

nieren der voorspellingskunst uit de sterren, zoo hebben zij daarvan zelfs niet gedroomd: maar zij maken uit ontelbare waarnemingen voorspellingen op omtrent regen, wind en de andere afwisselingen der temperatuur. Zij beoefenen dus de meteorologie. — Wat hun philosophie betreft, zijn zij in zekeren zin epicuristen, in zooverre als zij vooral naar het genot en het geluk van het leven hun oogen richten. Deze naar een zeker welbehagen strevende moraal is echter gegrondvest op een zeer ernstige en strenge religie. Die godsdienst bestaat uit den volgende catechismus: de ziel is onsterfelijk: God die goed is heeft ze geschapen om gelukkig te zijn: belooningen wachten na den dood de deugd: straffen folteren hen die misdreven. Het begrip van deugd meenen zij te vinden in een aan de natuur geëvenredigd leven. De taak van het leven is dus het lijden der naasten op te heffen en te lenigen, en hen de vreugde deelachtig te doen worden. Die vreugde, dat genoeg, is een toestand van natuurlijk welbehagen: een harmonie van alle functiën van ziel en lichaam. Hiermede hangt nu samen een verachting van ingebeelde genoegens, een afkeer van ijdelheid: ijdelheid van geboorte of adel, ijdelheid van sommige uitspanningen als van jacht en hazardspelen: alleen met een soort van symbolisch schaakspel amuseeren zij zich. Daarentegen koesteren zij een hooge waardeering van edele genietingen van lichaam en ziel: tot zulke edele genoegens rekenen zij ook andere, dan die zoo dadelijk de aandacht trekken, als muziek en soortgelijke genietingen: een goede gezondheid wordt bijv. ook door hen als een bepaalde vreugde beschouwd: het is volgens hen het voortdurende en volkomene evenwicht van alle deelen van het lichaam. Zij ontwikkelen daarbij de schoonheid, de rijzige sterkte en veêrkrachtige vlugheid van het lichaam: zij spannen al hun pogingen in om die gezondheid te behouden en die schoonheid te bekomen. Smart daarentegen is volgens

hen het onvermijdelijk gevolg van elk onrein genoegen. De studie der medicijnen beschouwen zij als een der nuttigste en edelste takken der natuurphilosophie: het is in hun oog vooral een studie van het leven. — Raphaël had aan de Utopiërs, toen hij op hun eiland vertoefde, grieksche boeken gegeven, en verwonderlijk was het nu, hoe schielijk zij die taal leerden en die schrijvers begrepen: zij moeten dus een of andere verwantschap met de Grieken gehad hebben, zegt Raphaël. Zij kregen vooral op met Plutarchus en Lucianus.

Andere trekken voltooiën nu nog het beeld van deze maatschappij van Utopia. Slaven zijn de krijgsgevangenen, die met de wapenen in de hand gevangen zijn genomen: de zoon van een slaaf is vrij: de buitenlandsche slaaf wordt vrij, zodra hij den grond van Utopia betreedt. Slaven worden voorts die burgers, welke zware misdrijven deden, en de ter dood veroordeelden die aan het buitenland toebehooren. Al die slaven moeten voortdurend werken en dragen gouden ketenen. — De Utopiërs zorgen zeer (zoo als wij zagen) voor hun zieken: is echter de ziekte ongeneeselijk en door de zware pijnen ondragelijk, dan bezoeken de priesters den zieke, en raden hem aan, zelf den dood, het einde der niet te ontvlieden kwalen, te zoeken: een doodelijke slaapdrank maakt dan, wanneer de zieke dit goedvindt, een einde aan zijn lijden. — Onkuischheid vóór het huwelijk wordt streng gestraft: de huwelijken zelven worden niet blindelings aangegaan: aan een zonderlinge keuring moeten de jongman en zijn verloofde zich onderwerpen ¹⁾. — Veelwijverij is streng verboden: echtscheiding wordt toegelaten, doch geschiedt zeldzaam. — In hun strafrecht nemen zij als gewone straf het verlies van vrijheid op: zij achten dit beter dan de doodstraf. Wel-

¹⁾ Zie Utopia, Editie 1629, p. 198—199.

overlegde poging wordt gestraft als de misdaad zelve. — Het getal der wetten is zeer gering, haar inhoud duidelijk: advocaten hebben zij niet noodig. — Over het algemeen regeeren en besturen de overheidspersonen werkelijk als hoofden van een groot huisgezin: de wijze van hun optreden is dan ook zeer eenvoudig: de vorst onderscheidt zich van de anderen niet door het purper of den diadeem, maar enkel en eenvoudig door een paar koren-airen die hij in de hand draagt, gelijk voor den priester een waskaars wordt uitgedragen. — Internationale verdragen hebben zij niet: zij gelooven niet aan de duurzaamheid van zulke banden, en dit is wel jammer, zegt Raphaël, als men ziet hoe heilig, onder de heerschappij van den Christelijken godsdienst, deze verdragen in Europa worden gehandhaafd en in eere gehouden ¹⁾. Doch zelfs, wanneer zij aan de duurzaamheid en vastheid van zulke verdragen konden gelooven, zouden zij ze toch niet willen aangaan, omdat zij dan het beginsel zouden aannemen, dat de menschen onderelkan-der zich als vijanden moeten beschouwen, geboren om elkan-te beoorlogen, tenzij er een vredesverdrag bestaat: alsof er geen natuurlijke band onder de menschen gold, zoodra een heuvel of woud ze scheidde!

Oorlog is hun een gruwel: al oefent zich ieder daarvoor, tot zelfs de vrouwen, wanneer het noodig is: doch zij schamen zich over de lauweren van den krijg: zij gebruiken nu het geld, dat zij in den handel hebben verkregen, om hulptroepen aan te werven, liefst uit de natie der Zapoleten, die eerloos genoeg zijn hun leven voor elke zaak te verkoopen: hoe meer van hen sterven — denken de Utopiërs — hoe beter het is! In den oorlog worden nu door de Utopiërs allerlei regelen en

¹⁾ Zie de ontwikkeling in de Utopia, Editie 1629, p. 208 en volg. blz.

wetten in acht genomen: geen weêrloozen worden gedood en geen velden en oogsten verwoest.

Wat den godsdienst der Utopiërs aangaat, zoo staat op den voorgrond dat hun eeredienst niet overal dezelfde is. In elke provincie, in elke stad verschilt die religie. Volmaakte tolerantie is echter regel, al belijdt de meerderheid van het volk een rationeel Deïsme. Toen Raphaël hun vertelde van Christus, zijn leer, leven en wonderen, toen bevond hij dat hun gemoederen zeer ontvankelijk waren voor dien christelijken godsdienst; „wat wel het meeste bijdroeg om deze gelukkige stemming te verwekken was — naar Raphaëls meening — het verhaal van het gemeenschappelijk leven der eerste Christengemeente, een leven dat Christus zoo zeer aanbeval, en dat nog tegenwoordig in de vereenigingen van ware en volkomen Christenen het gebruik is.” Velen namen dus den Christelijken godsdienst aan: het was echter moeilijk voor hen een gewijd priester te krijgen, die de sacramenten kon bedienen: bij de afreis van Raphaël werd dus reeds de vraag door hen overwogen, of zij door keuze iemand tot Christelijk priester konden benoemen. — Het idee van tolerantie, waarvan zij uitgaan, doet hen alle fanatisme mijden. Allen nemen een toekomstig leven aan, en keeren zich geheel en al tegen materialistische denkbeelden: enkelen gaan uit weêrstuit nog verder en willen ook aan de dieren een ziel toekennen. De dood is in aller oog slechts een overgang tot een beter leven. Niemand beklagt den burger die goedsmoeds en vol hoop weet te sterven.

Vroolijke liederen begeleiden zijn lijkstaatsie; men verbrandt dan het lijk vol ernst, maar zonder droefheid. Aan zijn nagedachtenis wordt steeds eer bewezen, want, naar de meening der meeste Utopiërs, zijn de dooden, ofschoon dit aan kortzichtige stervelingen onzichtbaar is, toch bij de gesprekken en

daden der levenden tegenwoordig. Dit geloof aan de tegenwoordigheid der voorvaderen boezemt het volk een ongemeen vertrouwen in bij al de ondernemingen, waartoe het zich aanhoudt. — Stippen wij eindelijk aan, dat er bij de Utopiërs ook nog een klasse van monniken en barmhartige broeders is, die zich geheel aan goede werken en liefdedaden ter wille van anderen wijden: de buthoresken. Het getal hunner eigenlijke priesters is voorts zeer gering; in elke stad bedraagt het slechts dertien, die even zooveel kerken bedienen: bij het uitbreken van een oorlog volgen zeven van die priesters het leger: zoo als alle ambtenaren worden ook de priesters bij geheime stemming gekozen: die priesters zijn tevens belast met de opvoeding van de kinderen, voor zoover het 't onderricht der deugd en der zedekunde betreft: zij zijn gehuwd. Die priesters regelen de ceremoniën in de kerken, in welke gebouwen steeds een geheimzinnig half-licht heerscht: de familie-godsdienst in de huizen is echter meestal de voorbereiding voor den eeredienst in de kerken. Terwijl het volk in den tempel met witte gewaden komt, is de kleeding van den priester vol kleuren, een weefsel van vogelvederen.

Zoo schilderde Raphael Hythlodæus het volk der Utopiërs, en hij eindigde nog met een warme lofrede op hen, omdat hun staat aan het beginsel van de gemeenschap het recht ontleende om naar waarheid, en beter dan andere naties hiertoe gerechtigd waren, „Republiek” genoemd te worden. In andere staten toch zoekt ieder zijn eigen belang, maar hier, waar alles aan allen toebehoort, leeft men zonder zorgen. En is er schooner lot denkbaar, dan dat men niet bang behoeft te wezen voor zijn eigen levensonderhoud, nooit afgemat wordt door de klachten van zijn huisvrouw, voor zijn zoon geen armoede behoeft te vreezen, voor zijn dochter een goede toekomst verzekerd kan achten? Zulke voordeelen heeft de Uto-

pische Staat boven ieder anderen vooruit. Het zou mij aangenaam zijn — vervolgde Raphaël — zoo iemand de Utopische regelen met die der andere volken zou willen vergelijken: wat hem zelven betrof, zoo vond hij bij de overige naties nergens de geringste sporen van gerechtigheid en billijkheid. — „Of is het rechtvaardig — zoo riep hij uit — dat een edelman, een goudsmid, een woekeraar, kortom iemand, die òf niets òf voor den Staat onnutte voorwerpen produceert, dat deze in den schoot van zijn niets-doen of van zijn ijdele bezigheden een aangenaam en glansrijk leven leidt: terwijl de daglooner, de voerman, de timmerman, de landman in diepe ellende leeft, en nauwelijks het noodzakelijkste voedsel zich kan verschaffen? Toch zijn die laatsten aan zoo langen en zoo bezwaarlijken arbeid gebonden, als zelfs de lastdieren ter nauwernood kunnen verdragen..... Inderdaad is de toestand van zulk een lastdier duizendmaal beter: het werkt niet zoo lang, zijn voedsel is slechts een weinig slechter en daarbij beter aan zijn smaak gegevenredigd: en dan heeft zulk een dier nooit het schrikbeeld der toekomst voor oogen.... Is dan eene maatschappij niet onbillijk, die zoovele goederen verkwist aan hen, die men onder den naam van voorname lieden omvat, terwijl zij aan den anderen kant geen deelname of zorg toont voor het lot van den landman, den daglooner, den handwerksman, zonder wie toch een maatschappij niet bestaan kan? Door een gruwelijk egoïsme gedreven, misbruikt de maatschappij de jeugd van die mindere lieden, om veel arbeid en voordeel uit hun zwoegen te trekken, en wanneer door het gewicht van ouderdom en ziekte de krachten afnemen, en het hun aan alles begint te ontbreken, vergeet zij hun nachtwaken, hun talrijke en gewichtige diensten, en beloont zij hen met den hongerdood. Doch dit is nog niet alles. De rijken verminderen dagelijks het loon der armen niet alleen door allerlei knepen, maar ook door het

uitvaardigen van wetten, die daarop doelen. Een zoo slechte vergelding jegens degenen, die aanspraak hebben op den grootsten dank van den Staat, zou alleen reeds een meer dan genoegzaam onrecht zijn: doch de rijken vermeederen nog het hatelijke van dat alles, door dat zij met hun wetten het feit tot een recht stempelen. God vergeve mij! maar ik zie in de bloeiendste staten niets dan een samenzweering der rijken, die, onder den naam en onder het uithangbord van den Staat, slechts doen wat zij, zij zelve, willen!”

Toen Raphaël met zijn verhaal gereed was, herinnerde ik mij — zegt Sir Thomas More — een groot aantal van wetten en zeden der Utopiërs, die mij niet vrij van bedenking toeschenen. Wat echter in 't bijzonder tegen al mijn voorstellingen streed was de basis, waarop die zeldzame staat was gegrondvest: ik bedoel de gemeenschap van het leven en der goederen en de afwezigheid van 't gebruik van geld. Want zulk een toepassen der gemeenschap verstoort allernoodzakelijkst alle begrip van voornaamheid en pracht, van glans, waarde en uiterlijken zwier, die toch in het oog der publieke opinie de eer en het ware sieraad van een Staat vormen. Doch ik maakte maar geen bedenkingen, want Raphaël scheen vermoeid van zijn lange voordracht en zijn breed verhaal, en daarbij was ik niet recht zeker of hij tegenspraak wel geduldig aanhoorde. Ik had hem reeds hier en daar leelijke woorden hooren zeggen tegen afwezigen die het niet met hem ééns waren. Zoo zweeg ik dan maar liever, uitte hem mijn levendigen dank, nam hem bij de hand, en leidde hem naar 't souper....

En zoo eindigt de Utopia. Met groote kunst poogt More over de geweldige laatste woorden van Hythlodæus een lichten straal van humor en ironie te werpen, en ze zóó aannemelijk

te maken. Het is hem blijkbaar slechts te doen om die gedachten eens uit te spreken, zij het dan ook slechts in den vorm van een paradoxe. Inderdaad is de kunst, waarmede het gansche verhaal wordt voorgedragen, zeer groot. Al schreef hij latijn, zoo moest Sir Thomas More toch de gevoeligheid van zijn koning ontzien: met groote zorg wordt dus alles zoo ingekleed, dat Hendrik VIII tevreden kon zijn. In 't begin leest men reeds dadelijk een lofrede op den koning, en waar More de oorlogspolitiek van Kardinaal Wolsey aanvalt, daar noemt hij de krijgsondernemingen van Frankrijk. Het geheel is vol geestige zetten, die den koning konden doen lachen: zijn polemieken tegen advocaten en wetten kon hij zoo ongestoord haar gang laten gaan, omdat hij zelf een beroemd advocaat was. Niet onaardig is de bedriegelijke nauwgezetheid, waarmede hij zijn lezers in den waan brengt en houdt, dat Hythlodæus een waarlijk bestaand eiland schildert, een nauwgezetheid, die later door Swift in zijn *Gulliver* ook zoozeer in acht werd genomen. Thomas More houdt de illusie goed vol: in den brief aan Aegidius, die als voorrede dienst doet, vraagt hij hem om eens met zijn geheugen te rade te gaan en uit te maken, of de lengte der brug over den Anyder goed is weergegeven: zijn eigen page Joannes Clemens, die bezig was hen drieën te bedienen, toen Hythlodæus zijn verhaal in den tuin van het hôtel te Antwerpen deed, twijfelde of Sir Thomas More de juiste lengte wel goed onthouden had. Merken wij eindelijk den antieken zin van Morus op, die slaven in Utopia behoudt, nadat de slavernij toch reeds over 't algemeen in Engeland verdwenen was ¹⁾, en vermelden wij ten slotte dat

¹⁾ Dat er in Engeland nog feodale toestanden waren, tot zelfs onder de regeering van Elisabeth, die vrij wel met slavernij overeenkwamen, blijkt

de voorstanders der vrouwen-emancipatie zich op geen letter van Sir Thomas More ten hunnen gunste kunnen beroepen. Trouwens het geheele familie-leven wordt in de Utopia goed gehandhaafd.

Men weet dat Sir Thomas More nog geruimen tijd leefde, dat hij kanselier van Engeland werd en in 1535 onder den bijl 't hoofd en het leven verloor. Hij bleef een getrouw zoon der Renaissance, in zooverre zijn haat tegen Luther en diens beweging als met de jaren vermeerderde. De pamfletten,

uit een petitie, die wij hier afschrijven, in het twee en twintigste jaar der regeering van Elisabeth:

To the Right Honourable George Earl of Cumberland. In most humble manner complaining, sheweth your poor suppliants of the town of Feer Staynforth.

That whereas we and our ancestors have at all times heretofore been under the rule of your Honour's ancestors in the time of service of the King or Queen's Majesty; and forasmuch as we are now tenants to one Edward Darcy, Esq, attending at the Court, who offereth to sell us, but holdeth it at so unreasonable a price as we are never able to pay: and for that we are in choice to purchase it ourselves, or to choose our landlord, so it is, Right Honourable, that we of one of our generalassent are most heartily desirous that it would please your Honour to buy and purchase us, so as we might be wholly under your Honour's rule. And we will willingly give unto you towards the purchase all the goods that we have, moveable and immoveable, for good will, and the good report we hear of your Honour. For truth is, Right Honourable, we have offered to give unto our master, for leases of twenty-one years, twenty years fine; or otherwise all the goods we have; and none of this will satisfy him. And now he taketh suit upon us and meaneth to expulse us. And we are in number sevenscore people and above and have no other living to go unto: so as, without your Honours goodness, we know no way what to do. — Zie Robert Southey, Sir Thomas More or colloquies on the progress and prospects of Society. Sec. Edit., 1831, vol. II pag. 374.

die hij tegen Luther en diensaanhang in Engeland (vooral tegen Tyndall) schreef, werden steeds grover en bitterder, ruw en soms gemeen. Zijn verdediging van het Roomsche Catholieke stelsel in Engeland nam meer en meer het karakter aan van het handhaven der wettelijke en bestaande orde van zaken, en van het vasthouden der traditie van de ontwikkeling der tijden ¹⁾: het werd een soort van onwilligen toorn over het feit, dat menschen, die de verre strekking van hun daden niet begrepen, op ruwe wijze den knoop van het verleden doorhakten, terwijl hij zelf de hoop nooit had opgegeven het kluwen te ontwarren. Fel en bitter werden dus zijn strijdschriften. Van de tolerantie aller godsdiensten, die hij eens in zijn Utopia had gepredikt, zien wij ook bij hem later geen sporen. Eerst bij het einde van zijn leven, in zijn gevangenis, bij zijn laatsten gang naar het schavot, zien wij den Thomas More der Utopia herleven. Dan komt de kalme aard weder geheel boven. In die mengeling van glimlachenden ernst en half weemoedige scherts, die zijn laatste woorden kenmerkt, hooren wij denzelfden geest die zulke kostelijke zinnen in de Utopia ten beste gaf ²⁾. Er

¹⁾ In dien zin zag hij later zelfs met eenigen angst naar de gevolgen, die zijn eigen Utopia kon hebben. Zie het fragment uit de „Confutacyon of Tyndal's Answer” bij Robert Southey, Sir Thomas More or colloquies on the progress and prospects of Society, Second Edition, 1831, vol. II, pag. 458 en 459.

²⁾ Uitnemend kenschetsen zijn aard de verzen, die hij dichtte, toen hij in den Tower gevangen zat: namelijk de verzen met het opschrift „Davy the Dycer”.

Long was I, Lady Lucke, your serving man,
 And now have lost agayne all that I gat :
 Wherefore whan I thinke on you nowe and than,
 And in my mynde remember this and that,

glijdt een zijdelingsche zonnestraal over den donkeren achtergrond. — De arme klassen in Engeland kunnen Morus dankbaar gebleven zijn voor twee zaken. Vooreerst dat hij in allen geval zorgde, dat het hoogste Gerechtshof zoo snel mogelijk werkte, zoo zelfs dat op één dag, toen hij ter zitting kwam, er geen enkele zaak onafgedaan was: — en ten anderen dat hij het vraagstuk der eerlijke armoede, die, buiten schuld, door de wending en plooi der maatschappelijke omstandigheden, niet genoeg verdienen kan, aan de orde heeft gesteld. — Zijn harde tegenstander, de protestantsche bisschop Stephen Latimer, herhaalde hier slechts de gedachten van Sir Thomas More, toen hij telkens, onder den opvolger van Hendrik VIII, Eduard VI op hetzelfde probleem de oogen der tijdgenooten vestigde. Men leert de atmosfeer van de Utopia en zelfs den toon der laatste geweldige woorden van Hythlodæus begrijpen, wanneer men leest welke preeken bisschop Latimer — die van anderen op, als zoon van een landman, tot de hoogste kerkelijke waardigheden geklommen was — hield voor Eduard VI en zijn hof. Hoort bijv. dit fragment: „Mijn vader — zoo sprak Latimer — was een vrije boer, al had hij geen land van zijn eigen: doch hij had een hoeve gepacht voor drie of vier pond 's jaars op zijn allermeeest, en daarop bouwde hij zooveel als een half dozijn man aan 't werk hield. Hij had weide voor een honderd schapen: en mijn moeder melkte dertig koebeesten. Mijn vader deed zijn krijgsplicht en wist een paard en een harnas zich aan te schaffen, om op de plaats te verschijnen, waar hij 's konings soldij ontving. Ik herinner mij zeer goed dat ik den zadeliem van zijn paard gespte, als hij naar het veld van Black-

Ye may not blame me though I beschrew your cat:
But in faith I blesse you agayne a thousand times,
For lending me now som leysure to mak rhymes.

heath ging. Hij liet mij schoolgaan, want anders zou ik niet in staat zijn geweest om nu voor uw Majesteit te preeken. Hij huwde mijn zusters uit met een uitzet van 5 pond: en hij bracht ze op in vroomheid en in de vreeze Gods. Hij had gastvrijheid over voor zijn naburen, en gaf eenige aalmoezen aan de armen. En dit alles kon hij doen van de verdienste van gezegde boerderij, terwijl de man, die zulk eene hoeve nu heeft, er 16 pond 's jaars voor betaalt en niet in staat is iets voor zijn vrienden te doen, noch iets bijzonders voor zich zelven of voor zijn kinderen weg te leggen, of een teug drinken aan een arm mensch te geven. Op zulk een eigenaardige wijze namelijk komt al de vermeerderde opbrengst uitsluitend ten bate van uw particulier voordeel en rijkdom, mijne hoorders! Gij behoudt het „te veel” dat gij hadt: sinds hebt gij de rente en pacht verhoogd: zoodat gij nu een dubbel „te veel” hebt. En al predikt de prediker tot zijn tong lam wordt, niets wordt er gedaan en verbeterd.... Maar ik zeg u, ziet toe dat de klasse der boeren, waartoe mijn vader behoorde, in staat blijft hun kinderen op school te zenden.... Vreest voor den dag van het oordeel, wanneer er een einde zal komen aan al deze ellende en rampen”. ¹⁾ Dit is een toon,

¹⁾ Zie Maurice, the Workman and the franchise, 1866, pag. 86, 87.

Over het algemeen zijn de uitingen van Latimer zeer merkwaardig voor de kennis van de economische toestanden van het Engeland dier dagen. Lees bijv. zijn verwijten over het verhoogen der landrente: You landlords, you rent-raisers, I may say you steplords, you unnatural lords, you have for your possessions yearly *too much*! For that here before went for 20 or 60 pound by year, which is an honest portion, to be had *gratis* in one lordship, of another man's sweat and labour, now is let for 50 or 100 pound by year. Of this *too much* cometh this monstrous and portentous dearth made by man, notwithstanding God doth send us plentifully the fruits of the earth, mercifully, contrary unto our deserts. Notwithstanding *too much*, which these rich men have, causeth such dearth, that poor men which live of their labour cannot with

die, juist omdat hij eenige tientallen jaren na het verschijnen der Utopia in Engeland wordt vernomen, ons sommige harde woorden dier Utopia (dunkt mij) beter doet begrijpen. — Engeland heeft in onze eeuw nog eens lessen, nu als het ware van den schim van onzen Sir Thomas More kunnen opvangen. Robert Southey toch, de bekende vriend van Coleridge, Wordsworth en Landor, heeft omstreeks het jaar 1830 zijn twee deelen uitgegeven, getiteld: „Sir Thomas More, of gesprekken over den vooruitgang en de vooruitzichten der Maatschappij.” Hij gaf zich aan den dichterlijken droom over, alsof Thomas More hem op zijn zwerftochten aan de noordelijke grens van Engeland, langs de heerlijke meeren en over de bergen van Cumberland — waar Southey te Keswick woonde — telkens als te gemoet kwam, en met hem, die ook in Utopia (et in Utopia ego!) was geweest, van gedachten wilde wisselen over al de probleemen onzer maatschappij ¹⁾. Hoe tory-gezind en hoe conservatief Southey nu ook reeds in deze periode van zijn leven moge zijn geweest, zoo blijft echter dit zijn boek zeer merkwaardig. Vooreerst, omdat het als doortrokken is van den geur der gezegden en kwinkslagen en van den fijnen humor, die in de geschriften van Morus ons verrassen: maar ten anderen, omdat Southey op zooveel plaatsen ons in onze tegenwoordige maatschappij

the sweat of their face have a living, all kind of victuals is so dear: pigs, geese, capons, chickens, eggs &, these things, with others, are so unreasonably enhanced. And I think verily that, if it thus continue, we shall at length be constrained to pay for a pig a pound. — Zie Robert Southey, Sir Thomas More, I p. 89. Vergelijk zijn vervloeking tegen hen die waren vervalschen, ibidem II p. 442. Al had hij lijnrecht tegenover Morus gestaan, zoo citeerde hij hem toch. Zie Southey, I p. 85.

¹⁾ Zie over Southey te Keswick in „the Lake-Country” vooral John Forster: Walter Savage Landor, a biography, 1869, vol. I, pag. 206 seqq. en over zijn „colloquies” nog ibidem, vol. II, pag. 120, 121 en p. 147.

aanrakingspunten met de denkbeelden der Utopia kon aanwijzen: hetzij dat de toestanden dezelfde waren, hetzij dat zooveel was veranderd, hetzij dat enkele wenken der Utopia nog ter harte konden worden genomen. Zonderling zeker was het, dat de voorstelling der „mensen-etende schapen” nog altijd een waarschuwend beeld voor het Engeland der negentiende eeuw was (I, p. 81). Dit en het punt der slagers (I, p. 129) en der hospitalen of lazaretten waren echter misschien bijzaken. Geen bijzaak was het, dat de gelddienst en Mammonsgeest eer toe-dan afgenomen was: dat naar het mindere volk evenmin als vroeger werd omgezien, en dat het zeer bepaald de vraag was, of dat mindere volk in welvaart was vooruitgegaan. Southey behandelt hier de gevolgen van de groote bewegingen in de industriële wereld, wijst op het lot der fabriekskinderen, en toont aan hoe — als op dezen weg wordt voortgegaan — slechts een bevolking van wilden te midden van onze maatschappij opgroeit: hij wijst op het verdwijnen der middelklasse (II, p. 163) en spoort ook aan, met de woorden van More, om naar een betere verdeeling van den rijkdom te trachten, naar een toestand waarbij niet enkel de vermeerdering der productie op den voorgrond staat. Southey herinnert aan het Utopische denkbeeld der landbouwcolonisaties (II, p. 180) en, hoewel hij zeker zoo ver mogelijk afstaat van het consequent doorvoeren der gemeenschap, zoo wil hij, met al zijn ijverig Anglicanisme, toch weder aansporen tot het vormen van fraterniteiten in den boezem zelven van het Protestantisme. Onder zekere vormen zouden kloosters niet geheel te verwerpen zijn (I, pag. 336 en 384), en voor de vrouwen acht hij den werkkring van liefdezusters en een, naar den tijdsomstandigheden gewijzigde, levensinrichting als der Gentsche Begijnen een begeerlijke zaak (II, pag. 227 en 239). Wij mogen echter hier niet lang bij stil staan. Wij noemen alleen het

boek, dat niet ongelezen mag blijven, indien men Morus en zijn Utopia waarlijk wil verstaan ¹⁾.

In Engeland zelf wekte het voorbeeld door die Utopia gegeven in de volgende (zeventiende) eeuw enkele navolgingen op; een tweetal Staatsromans kwamen uit, die echter beide geen bepaald socialistische trekken vertoonen: wij bedoelen de *Nova Atlantis* en de *Oceana*. — De *Nova Atlantis* is door een anderen kanselier van Engeland geschreven, door den grooten Baco, en wel in het jaar 1621, kort vóór zijn val als kanselier. Het is slechts een fragment gebleven ¹⁾. De inkleeding is dezelfde als bij de Utopia: het is een reisverhaal van zwervers, die, na een jaar in Peru te zijn gebleven, hun koers naar China en Japan zett'en, doch die, door tegenwinden afgedreven en bij gebrek aan leeftocht, een toevluchtsoord vonden op een ver eiland in de Australische zee: *Nova Atlantis*. Daarna treffen zij een soort van Academische inrichting aan, onder den naam van Salomo's huis. Het doel van die stichting is om te komen tot de kennis van de wetten, oorzaken en beweegkrachten der natuur, en door die kennis tot een zoover mogelijke uitzetting der grenzen van de menschelijke heerschappij over de natuur. Het was een poging van Baco, om de geesten af te leiden van al die volgens hem onvruchtbare twisten over kerkelijk-politieke vraagstukken, en ze tot een objectieve studie der mathematisch-physische wetenschappen te brengen. De empirische studie der natuur werd door Baco hier tot ideaal gesteld aan de over theologische haarkloverijen tobbede tijdgenooten. Het denk-

¹⁾ Op het belang van Southey's boek wezen ook Maurice, *Learning and Working*. Edit. 1855, pag. 88, en Louis Blanc, *Histoire de la Revolution de 1848*. Edit. 1870, tome I, pag. 215.

²⁾ Zie het in de uitgave van Baco's werken door Rawley, folio-editie 1638, pag. 355—386.

beeld van Baco kwam voor Engeland te vroeg: men weet dat eerst onder Karel II in de stichting der Royal Society (waarvan Isaäc Newton het lichtpunt werd) het denkbeeld van Baco eenigermate werd verwezenlijkt ¹⁾. In de door Rawley bezorgde uitgave nu van die Nova Atlantis lezen wij, dat indien Baco zijn fragment (want bij de beschrijving van het College van Salomo's tempel is het gebleven) had uitgewerkt, hij daarin volgens zijn plan had opgenomen een boek „over de wetten, of over den besten Staatstoestand” (de *Legibus sive de optimo civitatis statu*). Men gist dat Baco uit gebrek aan zedelijken moed zijn Nova Atlantis niet voleindigd heeft ²⁾.

Tot de groep der Engelsche Staatsromans behoort dan ook nog de

¹⁾ Zie Ranke, *Englische Geschichte*, Band IV. Edit. 1863, p. 480, 481.

²⁾ Zie Macaulay, *Essays*, Tauchnitz Edit. III p. 140, Hepworth Dixon, *Personal History of Lord Bacon*, Tauchnitz Edit., pag. 329, en Maurice, *Learning and Working*, Edit 1855, pg. 64 en 65. Het is opmerkelijk dat Baco, die in zijn leeftijd, evenals vroeger Morus, nog altijd de vagebondeerende elementen in de maatschappij van Engeland zag, deze plaag en deze onvastheid der maatschappij wilde tegengaan, door het onderwijs in te krimpen, opdat de dienende stand werkelijk dienend zou blijven. Ziehier zijn woorden in een advies aan koning Jacobus over het oprichten van de Sutton's school: „Concerning the advancement of learning, I do subscribe to the opinion of one of the wisest and greatest men in your kingdom, that for *grammarschools* there are already *too many*, and therefore no providence to add where there is excess: for the great number of schools which are in your Highness's realm doth cause a want, and doth cause likewise an overflow; both of them inconvenient, and one of them dangerous. For by means thereof they find want, in the country-towns, both of servants for husbandry and apprentices for trade: and on the other side, being more scholars bred than the state can prefer or employ, and the active part of that life not being in proportion to the preparative, it must needs fall out that many will be bred unfit for other vocations, and unprofitable for that in which they are brought up; which fills the realm full of indigent, idle, wanton people.” Zie Maurice, *Learning and Working*, pag. 32.

„Oceana” van James Harrington, doch ook hier zijn geen bepaald socialistische trekken te herkennen. Het boek was omstreeks het jaar 1656 geschreven en wel onder de volgende omstandigheden. Cromwell was reeds eenige jaren Protector, doch vele van de officieren in zijn omgeving waren niet tevreden met zijn autoriteits-politiek. Het gemor hoorende, liet Cromwell zich ontvallen, dat zij hem dan maar eens moesten duidelijk maken en beschrijven, hoe het best zulk een republiek, zoo als zij die wenschten, moest ingericht worden. Harrington nu, ofschoon geen officier, vond in die woorden aanleiding om zijn inzichten over een republikeinsche constitutie uit elkander te zetten en aan den Protector voor te leggen. Hij construeerde daarom een denkbeeldigen staat, Oceana, en beschreef — ditmaal in het Engelsch, niet meer in het Latijn — de inrichting daarvan. Zijn boek heet nu „the Commonwealth of Oceana.” Het was opgedragen aan Cromwell en was versierd met dit motto uit Horatius:

Tantalus a labris sitiens, fugientia captat
Flumina: quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur.

Want Oceana is natuurlijk Engeland: en zoo zijn al de namen slechts gefingeerde namen voor bestaande landen, personen en ambten: Marpesia is Schotland, Panopea is Ierland, Olphaus Megaletor, de Lord Archon, is de Lord Protector zelf. Het boek houdt zich dan ook geheel bezig met de grondwet van Engeland, van welke republiek Harrington de Siéyès wilde zijn. Van socialisme echter geen spoor: integendeel hij bedoelde juist de mate van autoriteit in den staat afhankelijk te maken van de mate van het grondbezit, een denkbeeld dat Sir William Temple later geheel van hem overnam ¹⁾. De majoraten wilde

¹⁾ Zie pag. 273 der eerste folio-editie der Oceana van 1656 en de

hij echter verminderen. Karakteristiek is het, dat hij de quaestie van het verval en de ellende van Ierland tot een goede oplossing dacht te brengen, door voor te stellen dat eiland aan de Joden te verkoopen ¹⁾. Cromwell zelf heeft op de plannen van Harrington nooit veel geantwoord, al werd hij nog zoo verheerlijkt in het boek. Wij vinden Harrington in 1659 — toen bij den dood van Cromwell een ieder zijn eigen politiek programma had — bezig met het oprichten van een staatkundige club, „the Rota”, welke club echter slechts eenige maanden bestond. Na de terugkomst van Karel II

opmerking bij Ranke, *Englische Geschichte*, Band V., Editie 1865, pag. 101 en 102.

¹⁾ Zie de Introduction or order of the Work, in de eerste folio-editie 1656 van het boek: *Panopea, the soft mother of a slothful and pusillanimous people, is a neighbour island, anciently subjected by the arms of Oceana: since, almost depopulated for shaking the yoke, and at length replanted with a new race. But (through what virtues of the soyl, or vice of the air soever it be; they come still to degenerate: wherefore seeing, it is neither likely to yield men fit for arms, nor necessary it should, it had been the interest of Oceana, so to have disposed of this Province, being both rich in the nature of the soyl, and full of commodious ports for trade, that it might have been ordered for the best in relation unto her purse: which in my opinion (if it had been thought upon in time) might have been best done by planting it with Jews, allowing them their own Rites and Lawes, for that would have brought them suddainly from all parts of the World, and in sufficient numbers: and though the Jews be now altogether for merchandise, yet in the land of Canaan (since their exile from whence they have not been landlords) they were altogether for agriculture: and there is no cause why a man should doubt, but having a fruitfull country and good ports too, they would be good at both. Panopea well peopled, would be worth a matter of four millions dry rents, that is, besides the advantage of the agriculture and trade, which with a Nation of that industry comes at least unto as much more. Wherefore Panopea being farm'd out unto the Jews,*

werd hij in den Tower gezet. Zijn verstand schijnt onder dat alles geleden te hebben, en hij stierf in 1677 ¹⁾.

Een ander werk, de „Mundus alter et idem” van Bisschop Hall, in 't begin der 17e eeuw geschreven, kan niet eens als staatsroman gelden: 't bevat slechts een satire op de bestaande maatschappij, gelijk reeds duidelijk is uit de namen der landen, die elk naar een ondeugd en hoofdzonde worden genoemd: Crapulia, Yvronia, Lavernia ²⁾. Uit deze ader ontspringt later dat wonder-boek, Swifts Gulliver.

Engeland kon het voorloopig doen met de Utopia. — Dat sommige socialistische denkbeelden, tegen het einde der zestiende eeuw, zich in de Engelsche wetgeving wisten in te dringen, blijkt genoeg uit de twee groote economische wetten van koningin Elisabeth: haar armenwet met de vaststelling van het „droit au travail” ³⁾, en haar zeer goede wet van het jaar 1562, regelende het aantal, de positie en het loon der arbeidersleerlingen, een wet die eerst in 1814 werd afge-

and their heirs for ever, for the pay of a Provincial Army to protect them during the term of seven years, and for two millions annual revenue from that time forward, besides the customs, which would pay the Provincial Army, would have been a bargain of such advantage, both unto them, and this Common-Wealth, as is not to be found otherwise by either. To receive the Jews after any other manner into a Common-Wealth, where to maim it: for they of all nations never incorporate, but taking up the room of a limb, are of no use or office unto the body, while they suck the nourishment which would sustain a natural and useful member. — Zie ook R. Southey, Sir Thomas More, or colloquies, I, pg. 278 en II, pg. 409. — Toland schreef het leven van Harrington.

¹⁾ Zie Memoirs of Samuel Pepys, comprising his diary, pag. 4.

²⁾ Zie George Cornewall Lewis, A treatise on the methods of observation and reasoning in Politics. Ed 1852, vol. II, pg. 270 en 271.

³⁾ Zie de karakterisatie van Elisabeth's Armenwet door Louis Blanc, Histoire de la Revolution de 1848. Edit 1870, tome I, p. 130.

schaft. ¹⁾ Op te merken echter blijft het, dat al zulke denkbeelden weinig of niets te maken hadden met de droomen der mannen van de Vijfde Monarchie.

Na Engeland trekt thans in dit hoofdstuk Italië onze aandacht: wij treffen daar op het einde der zestiende eeuw de evenknie aan van Thomas Morus op het gebied der socialistische Staatsromans, te weten Thomas Campanella, den auteur van den Zonnestaat. Hij leefde den eersten tijd van zijn leven in hetzelfde Calabrië, in het koninkrijk Napels, waar op het laatst van de 12e eeuw, in de abdij van Fiora, de abt Joachim, de man van het eeuwige Evangelie, werkte. Hij was in 1568 in het plaatsje Stilo, aan de Zuid-Oostelijke kust, niet ver van Catanzaro geboren. Te Stilo was een groot Dominicaner-klooster, en de jonge Campanella, vol lust en ijver om iets te leeren, werd al spoedig als aanstaand monnik daarin opgenomen. Hij leerde er de theologische wetenschap en de philosophie dier dagen, en toonde bij die studie weldra, dat meer dan gewone gaven hem eigen waren. In de philosophie werd hij — al warde hij op excentrieke, soms grof zinnelijke wijze allerlei denkbeelden van astrologie en van geslachtsvereeniging te midden van werkelijk diepzinnige denkbeelden — op zijn wijze een baanbreker. De nieuwere wijsbegeerte noemt, voordat zij aan de lichtende beelden van Baco en Descartes komt, met zekeren eerbied de namen der Dominicaner monniken Bruno en Campanella, wien dan op iets lager veld Vanini volgt ²⁾. Het schijnt dat Campanella den stoot tot verdere wijsgeerige onderzoekingen kreeg door het voorbeeld van Telesio

¹⁾ Zie L. Brentano, *Gewerkvereine*, I, p. 91 seqq. en 123, II, p. 149.

²⁾ Zie vooral Victor Cousin, *Fragments de Philosophie Cartesienne*. Edit

te Cosenza, mede in het koningrijk Napels, welken Telesio hij echter niet meer levend mocht ontmoeten. Hoe het zij, Thomas Campanella werd in zijn land een denker van naam: hij was een vurige krachtige man, wiens lust het was met de anderen in discussie te worstelen. In de stad Napels zelve trad hij weldra op: later reisde hij door geheel Italië, maakte overal relatiën, onder anderen met Sarpi te Venetië, met Galilei en Ferdinand di Medici te Florence, totdat hij tegen zijn dertigste jaar in het klooster te Stilo terugkeerde. Terwijl hij daar weder vertoefde, vergenoegde hij zich echter niet met in stille gepeinzen zijn wetenschap uit te breiden: neen, hij begon zich bezig te houden met staatkundige combinatiën. Het koningrijk Napels was een provincie van Spanje, en het stelsel der Castiliaansche regeering drukte zwaar op dat Napels. De Spaansche onderkoningen vermeerderden steeds de heffingen en belastingen ¹⁾. Verzet scheen niet mogelijk. Thans echter in 1598, nu de dood van Philips II werd gemeld, was er misschien, bij 't optreden van den zooveel zwakkeren Philips III, kans voor dat Napels, om zich eens uit de knellende handgreep van Spanje los te wringen. Dat was ten minste het denkbeeld van Campanella, en wij zien hem als een der leiders werkzaam van een samenweering van geestelijken en edelen, om Napels te ontrukken aan de vreemde heerschappij. De poging mislukte: de onderkoning graaf van Lemos bleef meester, en in de eerste dagen van het jaar 1600 -- op hetzelfde tijdstip dat Giordano Bruno levend te Rome werd verbrand -- werd Campanella

1852, pg. 12—15, en voorts Tennemann's Grundriss der Geschichte der Philosophie, 1825, pg. 313—316.

¹⁾ Zie de voorbeelden bij Ranke, Die Osmanen und die Spanische Monarchie. Edit 1857, pg. 340.

te Napels in den vochtigen kerker der staatsgevangenis geworpen. Zijn vonnis luidde dat hij levenslang daar zou worden opgesloten. — Hoewel hij in 't begin in die gevangenis de folterendste marteling op de pijnbank moest verduren, een marteling die zoolang aanhield, dat het den aanklagers ten duidelijkste bleek, dat dezen Calabreeschen monnik, dezen man van brons, geen nòg zoo geringe aanwijzing omtrent medeplichtigen was af te persen, werd echter allengs het leven in de gevangenis dragelijker; hij kreeg pen, papier en inkt en kon zijn philosophische geschriften weder opvatten. In den langen tijd, dien hij in den kerker doorbracht, heeft hij de meeste van zijn boeken geschreven: wij noemen zijn *Realis Philosophiae epilogisticae partes quatuor*, zijn apologie ten voordeele van Galilei, zijn bestrijding van het atheïsme, zijn boeken de *sensu rerum et magia*, en zijn boeken over de astrologie enz. enz. Hoe meer jaren verliepen, hoe meer onderkoningen uit Napels vertrokken, hoe minder knellend de banden werden, die hem van de buitenwereld afsloten. Trouwens zijn boeken werden gedrukt door de zorgen van twee Duitschers, die hij had leeren kennen, Tobias Adam en Schoppe. Allengs kwam hij in briefwisseling over die werken met allerlei geleerden in Europa, bijv. met Gassendi en zelfs met Koning Jacobus I van Engeland. Een der latere onderkoningen van Napels, de verlichte hertog d'Ossuno, werd zelfs zijn vriend. Die laatste verhouding werd hem echter een onheil, daar d'Ossuno plotseling in ongenade te Madrid viel, beschuldigd van Napels onafhankelijk te willen maken, en Campanella, als d'Ossuno's vriend, in 1619 — na 19 jaren kerkerstraf — weder veel strenger werd bewaakt en in toom gehouden. De voorbijvliedende jaren wischten echter de herinnering aan deze betrekking weder uit, en, toen Philips III in 1621 gestorven was, deed men van veel kanten moeite, om aan Campanella de

verdere gevangenisstraf kwijt te schelden. Reeds had veel vroeger Paus Paul V hem tot voorbede gestrekt: thans deden de aartsbisschop van Catanzaro en Paus Urbanus VIII al hun moeite voor hem. Het gelukte hun: en in Mei 1626 verliet hij eindelijk den kerker en was hij vrij. — In het eerst nog niet geheel en al, daar de paus, om hem aan zijn Spaansche cipiers te ontrukken, had voorgegeven, dat hij eerst aan des pausen jurisdictie wegens ketterij rekenschap verschuldigd was. Hij werd dus te Rome geïnterneerd in de gevangenis der Inquisitie, doch die gevangenis was natuurlijk slechts schijnbaar. Zij werd van meer beteekenis, omdat hij te Rome door zijn oude vijanden — hij was altijd ook een onverzoenlijke tegenstander der Jesuïten — werd aangeklaagd wegens ketterijen in zijn boek „de Sensu Rerum”. De Paus sprak hem echter openlijk vrij en in April 1629 ontsloten zich nu ook voor hem de deuren der gevangenis van de Inquisitie. Rome bleek voor hem echter geen rustige stad: de Spaansche partij was hem voortdurend ongenegen, en wist zelfs volksoploopen tegen hem te organiseeren. Als van zelf verdedigde hem dan de Fransche gezant, daar Spanje en Frankrijk op den meest gespannen voet tegenover elkander stonden. Die Fransche gezant, de Noailles, deed hem eindelijk, met machtiging van Kardinaal Richelieu, het voorstel in Frankrijk zelf te komen en zich dus voor alle vervolging te vrijwaren. Dankbaar nam Campanella het aanbod aan en spoedig was hij op reis naar Frankrijk.

Na een onthoud bij Peirese in Aix (Provence), waar hij den materialistischen wijsgeer Gassendi ontmoette, trok hij naar Parijs. Richelieu ontving hem vriendelijk en in Februari 1635 werd hij zelfs aan het hof van Lodewijk XIII te Saint Germain voorgesteld. De Kardinaal gaf hem een pensioen van 3000 livres, en wees hem tot verblijf het Dominicaner

klooster in de straat St. Honoré te Parijs aan. Daar hield hij zich geheel en al met zijn philosophische en astrologische mijmeringen op. Eens verliet hij het in 1638, en wel tot een reis naar Holland, uit vurige begeerte om Descartes daar te zien, hetgeen hem echter niet gelukte. Teruggekomen in zijn klooster te Parijs, stierf hij daar in Mei 1639, 71 jaren oud.

Zijn lichaam werd bijgezet in de kerk van dat klooster der rue St. Honoré: een eenvoudig monument werd op het graf geplaatst, en (zonderlinge speling van het lot!) het was in diezelfde kerk, dat later de Jacobijnen-club der groote Fransche revolutie haar vergaderingen hield: zoodat de wildste klanken van Robespierre, Danton, Marat en St. Just daverden over het graf, waarin het gebeente van Campanella voor altijd rustte ¹).

Onder al zijn geschriften is nu voor ons doel alleen merkwaardig het boekje, dat hij als bijlage voegde in zijn werk over de Reëele Philosophie. Dit werk bestond uit vier deelen, waarvan het eerste over de natuur aller dingen, het tweede over de zeden der menschen, het derde over de Politica, en het vierde over de Oeconomica handelde. Achter het derde deel, en als aanhangsel van de Politica, schreef hij nu de voorstelling van zijn Zonnestaat.

Wat dat stuk (de Civitas Solis) zelf aangaat, zoo mist het geheel en al de bekoring der vlugge schoone vormen, die het geschrift van Morus zoo aantrekkelijk maken. Hoewel het naar het zonlicht is genoemd, is het een somber stuk. Het latijn is stroef en de voorstelling gewrongen en tegelijk zwaar. Maar te midden van al die de verbeelding drukkende teekeningen schittert toch hier en daar een denkbeeld, dat door

¹, Zie Michelet, Histoire de la Revolution Francaise, 2e Edition, 1869, tome, II pag. 364 en 365.

zijn stoutheid treft, en ligt er over het geheel een waas van grootschheid. Dit is zeker, dat elke gedachte tot haar uiterste consequentie wordt doorgevoerd, en dat „de gemeenschap” hier nog veel verder dan in de Utopia van Morus wordt uitgestrekt. Maar onmiskenbaar blijft het, dat 't een monnik is, die hier zijn verbeeldingskracht laat werken, een man die in het kloosterleven een voorbeeld zag, hoe hij zijn stad of staat moest inrichten. Zijn staat wordt dan ook een geweldige theocratie, waar het geestelijk en wereldlijk gebied in één hand zijn, een staat geregeerd door een soort van paus, op despotieke en inquisitoriale wijze. Doch let wel: het is een theocratie gegrond vooral op wetenschap, niet in de eerste plaats op wat wij godsdienst zouden noemen. De aardse staat, die hier niets meer van de werkelijkheid heeft, is zoo dicht mogelijk bij het hemelruim gebracht: men tracht nu de beweegkrachten in den hemel, den loop der sterren en der bollen te leeren kennen, en door middel der astronomie, die niet anders wordt dan de meest verwarde astrologie, poogt men de groote conjuncturen en voorteekenen te bespieden en te vinden, waarnaar men zijn gedrag moet inrichten: de invloed van hemel op aarde maakt in de boeken van Campanella een spookachtigen indruk en geeft ook aan den staat der zon iets geheimzinnigs en huiveringwekkends. Voeg daarbij, dat de betrekkingen der geslachts-verhoudingen zoo ruw en zoo grof mogelijk zijn geteekend: dat deze afdeeling een reglementatie wordt der zinnelijke lusten, neen der ontucht, gesteld door een kloosterling, wien in het werkelijke leven de omgang met de vrouw was ontzegd, en wiens verbeelding door de lange kerkerstraf nog meer was verhit en verpest, en men kan begrijpen wat er van enkele teedere verhoudingen in het menschenleven te-recht komt.

Doorbladeren wij thans het boek. Het is een gesprek

tusschen een Grootmeester der Hospitaalridders en een Genu-eesch scheepskapitein. De Genuees moet vertrekken en met zijn schip verder reizen, doch voor zijn laatst vaarwel is hij nog bezig aan zijn gastheer enkele vreemde ontmoetingen te vertellen, die hij op zijn tochten heeft gezien. Zoo komt hij waarschijnlijk tot het noemen van den Zonnestaat. „Vertel mij — zoo begint de dialoog — al de bijzonderheden van dien tocht.” En de Genuees begint zijn verhaal, dat slechts afgebroken wordt door nieuwe vragen en soms door eenige uitroepingen van verbazing van den Grootmeester. Hij verhaalt hoe hij, in Ceylon geland, in een streek kwam onder de evennachtslijn, hoe hij daar stiet op een troep gewapende mannen en vrouwen, waarvan de meesten de Italiaansche taal konden spreken, en hoe deze hem naar de Zonnestad brachten. — Het was een reusachtige stad, die tegen en rondom de helling van een berg was opgebouwd en die zich verder in cirkel aan en om den voet van den berg uitbreidde. De stad was zóó ingericht, dat zij bestond uit zeven cirkels of ringen, genoemd naar de zeven planeten, welke ringen telkens, naarmate men hooger op den berg kwam, kleiner werden: terwijl elke ring tusschen twee muren was ingesloten. Ten einde van den éenen ring in den anderen te komen had men de keus tusschen vier poorten in elken muur, elke van welke vier poorten in de richting van één der vier windstreken was geplaatst: ging men die poorten door den berg op, dan bemerkte men dat men in de poort zelve op eenige gemakkelijk stijgende trappen kwam, omdat de ééne ring natuurlijk hooger gelegen was dan de andere. Op de open ruimte tusschen de muren (70 voeten breed) waren nu langs den binnensten of kleinsten muur in lange reeks groote gelijkvormige paleizen of kloosters gebouwd, met balcon en terrassen en met kolommen voorziene portieken: zij waren allen op dezelfde wijze gebouwd: de ééne kring

geleek dus volkomen op den anderen: men steeg zoo voort, totdat men, na den zevenden kring te hebben bezocht, op den top van den berg kwam, waar een ronde in zuilen gevatte tempel oprees: op dien tempel was een gewelfde koepel, en daarop rustte wederom op pilaren een kleinere tempel, die het heiligste der heiligen was: boven in den koepel van den hoogsten tempel was een opening, waardoor men den blauwen hemel zag, welke opening juist boven het altaar uitkwam, dat in den grooten beneden-tempel was geplaatst. Op dat altaar rustten twee groote bollen: de ééne het firmament, de andere de wereld voorstellende. Binnen in de ronde welving van den koepel waren de sterren afgebeeld. Zeven gouden lampen, die de namen der planeten droegen, brandden er altijd. Boven op den kleineren hoogsten tempel stond een groote metereologische windwijzer, en daaronder werd, in een boek met gouden letters, opgeteekend al wat betrekking had tot de veranderingen van atmosfeer, temperatuur en winden.

Wat nu de regeering en het bestuur van den Zonnestaat aanging, zoo was hun souverein een priester, dien zij in hun taal de *Zon* noemen, en wiens naam zij dus schreven: ☉. In onze taal zouden wij hem den *Metaphysicus* heeten. Hij beheerschte het geestelijke en wereldlijke. Alle zaken werden door hem zonder hooger beroep beslist. Drie Hoofden werkten onmiddellijk onder hem, en stonden hem bij: zij heeten *Pon*, *Sin* en *Mor*, hetwelk in onze taal overgebracht *Kracht*, *Wijsheid* en *Liefde* beduidt. Hij, die „Kracht” heet, staat aan het hoofd der militaire zaken en is belast met de vraagstukken van oorlog en vrede. Hij, die „Wijsheid” wordt genoemd, staat aan het hoofd van alle wetenschappen en kunsten, ook die der werktuigkunde. Al wat tot het onderwijs betrekking heeft staat onder zijn toezicht: zooveel wetenschappen er zijn, zooveel hoofdamttenaren heeft hij onder zich. Er is een boek

in den Zonnestaat, dat naar hem „de Wijsheid” wordt genoemd, en dat het merg bevat van alle wetenschappen; het wordt op pythagoreïsche wijze aan het volk steeds voorgelezen. Hij heeft gezorgd, dat al de muren der stad, zoowel aan den binnen- als buitenkant, beschilderd zijn met schilderijen, die op een wonder-juiste en ordelijke wijze alle wetenschappen aanduiden: bijv. op den eersten muur (boven op den berg, juist onder den tempel) staan op de binnenzijde alle mathematische figuren, op de buitenzijde de beschrijving van geheel de aarde, met een kaart van elk land, waarbij een statistieke beschrijving is gevoegd: op den tweeden lageren muur staan aan den binnenkant uitgeteekend alle mineraliën, aan den buitenkant alle zeeën, rivieren en meeren en alle vloeistoffen, met sneeuw, hagel en verdere metereologische verschijnselen: op den derden kring staan van binnen de boomen en geheel het plantenrijk, van buiten het visschenrijk: op den vierden van binnen de vogels, van buiten de kruipende dieren: op den vijfden van binnen en van buiten de meer volmaakte dieren als paarden enz.: op den zesden staan van binnen alle werktuigen der mechanica, van buiten de portretten der personen die in de wetenschappen, kunsten, wapenen en wetgeving hebben uitgeblonken: onder die afgebeelde figuren zag de Genuees ook die van Jezus en zijn twaalf apostelen en daarnaast ook die van Mozes, Osiris, Jupiter, Mercurius, Lycurgus, enz, enz. — Hij, die „Liefde” wordt genoemd, heeft onder zijn toezicht al wat de vermeerdering der bevolking betreft: hij zorgt ook voor de allereerste opleiding der kinderen, voor de medicijnen, voor het zaaien en oogsten bij den landbouw, voor de ontwikkeling van den veestapel, voor het voedsel en de kleding van allen. — Zij drieën werken nu altijd met den Metaphysicus.

De Genuees beschrijft thans het leven der inwoners van den Zonnestaat. Hij zegt dat zij een volksstam zijn, die uit

Indië gevlucht is om vrij te kunnen leven. Gekomen waar zij nu wonen, besloten zij een philosophisch leven IN GEMEENSCHAP te leiden. Ook op de vrouwen zou die gemeenschap worden toegepast. Alles werd voor allen gemeen, en de verdeling zou worden geregeld door de overheid. Hun standpunt was, dat het begrip van het eigendom slechts onder ons ontstaat en zich uitbreidt, omdat wij een eigen huis, een eigen vrouw en eigen kinderen hebben. Daardoor woekert het egoïsme voort. Ontneem aan het egoïsme zijn doel, gij zult het geheel en al vernietigen, en er zal slechts overblijven de brandende liefde van de gemeenschap. — Dat alles wordt aangedrongen, door te wijzen op het leven der Christelijke monniken en priesters, die te heiliger zijn, naarmate zij niet beheerscht worden door de liefde hunner eigen bloedverwanten of door eigen ambitie naar hooge waardigheden of rijkdom.

Door de toepassing van dat beginsel van gemeenschap vallen allerlei misdrijven weg, die andere volken in hun maatschappijen straffen, te weten diefstal, ontucht en moord: de magistraten zorgen nu slechts, dat de andere deugden, als moed, dankbaarheid, matigheid, waarheidsliefde, in eere blijven; elk dier magistraten voert zelf den naam van een deugd, voor wier handhaving hij zorgt: leugen wordt het sterkst gestraft. — De kleederen zijn eenvoudig en voor beide geslachten bijna hetzelfde. — Wat nu het onderwijs betreft, zoo leeren de kinderen tot op hun zevende jaar allen gezamenlijk al spelend hun onderwijs, waaronder ook de talen en de termen der mathesis van de schilderen op de muren: na het zevende jaar worden zij onderwezen in de natuurwetenschappen: vervolgens leeren zij de hoogere mathesis, de medicijnen en de andere wetenschappen. Bezichtiging en studie der velden en weiden volgt. De aanleg voor handwerken en bedrijven begint zich dan te teekenen:

die het meest van zulke bedrijven kent en daarin werkt is het meest geacht. De overheden wijzen dan de carrière aan, in welke ieder zich zal gaan bewegen, rekening houdende met ieders aanleg en lust. Die overheden zelven worden benoemd door den Metaphysicus en door Pon, Sin en Mor. De Metaphysicus wordt door het volk benoemd: hij kan die waardigheid niet vóór zijn 35e jaar verkrijgen, en blijft het voor zijn leven. Hij moet alles kennen, de kennis van hemel en aarde en hun betrekking, en ook al de wetenschappen: de kennis der talen alleen is minder noodzakelijk. Tot zoo uitgebreide kennis kan hij komen volgens de methode van onderwijs in den Zonnestaat, wijl hij, toen hij jong was, even als alle andere kinderen in dien staat, altijd de dingen zelven en niet de namen der dingen heeft geleerd ¹⁾. Zij leerden zaken, geen woorden.

Alles is nu verder gemeenschappelijk: huizen, kamers, bedden, in één woord alles. Alle zes maanden wijzen de magistraten aan ieder den cirkel, het huis en de kamer aan, die hij moet bewonen. De bewoner schrijft dan zijn naam op zijn deur. Mannen en vrouwen hebben hetzelfde werk, doch de vrouw doet het lichtere werk en den arbeid die zittend wordt gedaan: de vrouwen en kinderen beoefenen voorts de muziek. Overigens is er geen onderscheid tusschen laag en edel werk. Elke arbeid, door de magistraten trouwens aan elk aangewezen, is een ambt, een bediening. — Elke kring of cirkel heeft nu zijn eigen keukens en magazijnen. De maaltijden zijn gemeenschappelijk: onder het spijsen heerscht stilte, als in de eetzaal van een klooster: een jonkman leest daarbij iets voor. De jongelieden

¹⁾ Ziehier de woorden van Campanella — wij gebruiken de eerste editie van Tobias Adam, te Frankfort in 1623 uitgegeven in quarto — zie pag. 427: unde efficitur (bij de andere volken) homo iners, quoniam non contemplatur res, sed verba librorum, et in mortuis signis rerum animam vilem reddit.

bedienen aan tafel: terwijl de mannen aan de ééne zijde van de tafel, de vrouwen aan de andere plaats nemen. De artsen regelen geheel en al de keuze der spijsen, en de regels der hygiëne worden bij alles goed in acht genomen. Voor baden en bewassing der kleeding wordt goed zorg gedragen. Er is een goede rioleering en een practisch systeem van goten in de stad. Een kunstige waterleiding brengt door machines het heldere water tot boven in de stad. Voorts wordt de aandacht der inwoners vooral gevestigd op wind- en zonnewijzers, en op alles wat de kennis van het hemelruim en van de metereologie aangaat.

Gelijk alles ten bate van het gemeenschappelijk leven is geregeld, zoo wordt het geslachtsleven en de voortbrenging der kinderen hier ook aan dienstbaar gemaakt. Op den voorgrond staat, dat de generatie strekt om het soort en niet om het individu te behouden. De reproductie gaat dus den staat aan en niet de particulieren. En daar de particulieren meestal hun kinderen slecht in 't leven roepen, en opvoeden, treedt hier een groot kwaad voor den staat in, en moet hij dus ingrijpen. De zorg der vaderschap is dus de zaak van de gemeenschap, niet van den privaten mensch ¹⁾. En nu volgt dan ook de strengst mogelijke reglementatie. Elk denkbeeld van wat wij huwelijk noemen is in den Zonnestaat zoover mogelijk verwijderd. De keuze der toevallige ouders wordt hieraan de overheid overgelaten. Het voortbrengen der kinderen is een staatsfunctie.

Zie pag. 433 en 434 van den *Civitas Solis*: *Generatio autem religiose tractatur in bonum reipublicae et non privatorum. — Et quod nos dicimus naturale esse homini ad prolem cognoscendam et educandam, propria uti uxore et domicilio et liberis, negant, dicentes generationem esse ad conservationem speciei, ut dicit Sanctus Thomas, et non individui. Ergo spectat prolicatio ad Rempublicam, non ad privatos, nisi quatenus sunt Reipublicae partes.*

De overheden kennen alle jongelieden, want, even als in Sparta, verschijnen de jongelieden van beide geslachten op de openbare spelen geheel ontkleed. Bij die keuze der ouders, bij alle geslachtsverhoudingen, oefent nu de loop en conjunctuur der sterren den sterkst mogelijken invloed uit. De overheden hebben dus daarop te letten. Als de kinderen worden geboren, worden zij door de moeder gezoogd, doch na twee jaren weggenomen, en allen gelijkelijk opgevoed tot gelijke gewoonten, gelijke zeden. Zij krijgen namen met wier uitdeeling men niet alléén naar het toeval te rade gaat. — Bij de kinderen zoekt men vooral het gevoel van hoogmoed in kiem te verstikken. — Allen moeten nu, wanneer zij ouder zijn geworden, werken: en daar alle inwoners, mannen en vrouwen, arbeiden, is voor de geheele productie niet veel inspanning en zwoegen noodig. Als allen vier uren per dag werken is het voldoende ¹⁾. — Er zijn nu natuurlijk noch armen, noch rijken. Allen zijn rijk omdat zij alles gemeenschappelijk bezitten, arm omdat niets hun eigendom is. Dat

¹⁾ Ziehier de woorden van Campanella, p. 435 van zijn *Civitas Solis*: *Idcirco cuicumque quilibet ministerio deputatus, operatur illud tanquam honestissimum. Non habent mancipia sedantia mores. Ipsi enim sibi ipsis sufficiunt et superant. At nos (heu) non ita: 70,000 animae Neapoli commorantur: et ex eis vix laborant decem aut quindecim millia: et hi nimio labore macerantur continuo et diuturno et destruuntur: otiosi quoque caeteri perduntur desidia, avaritia, aegritudine corporis, lascivia, usura etc plurimamque gentem contaminant et pervertunt, detinendo illam in ipsorum servitium, paupertate et adulatione, ac impartiendo propria illis vitia. Ergo deficit publicum servitium, et utiles functiones: campus, militia, et artes non nisi prave coluntur, et cum fastidio multo paucorum. Ast in Civitate Solis dum cunctis distribuuntur ministeria, et artes, et labores et opera: vix quatuor in die horas singulis laborare contingit: reliquum licet tempus consumatur in addiscendo iucunde, disputando, legendo, narrando, scribendo, deambulando, exercendo ingenium et corpus, et cum gaudio.*

hadden zij bewonderd in het leven der priesters en monniken van het Christendom: maar nog meer in het leven der Apostelen ¹⁾).

Andere trekken voltooien nu het beeld van het volksleven. Spelen, waarbij zij kunnen zitten, zijn niet geoorloofd. — Uitvoerig wordt geschilderd, hoe zij ter zelfverdediging ten strijde gaan, en hoe zij willig dan hun leven voor den Zonnestaat offeren, wijl zij weten dat de ziel onsterfelijk is. — Het duel is bij hen streng verboden. — Verder wordt nog eens op alle bedrijven de aandacht gevestigd, en vermeld hoe het zwaarste werk het meest geacht wordt. Handel met vreemdelingen wordt slechts aan de poorten toegelaten, opdat de zeden niet bedorven worden door de gebruiken van vreemdelingen en slaven, en opdat de kinderen geen verkeerde begrippen krijgen over het geld, waarvoor zooveel koopwaren kunnen worden gekregen. Zij zijn bereid met geld te betalen, doch voor hun waren nemen zij het niet aan: hun goederen ruilen zij slechts tegen andere goederen. — Landbouw is het voornaamste bedrijf: zij vinden voor dat werk telkens nieuwe werktuigen uit: karren bijv. die door den wind bewogen worden: in den grond wordt overigens weinig mest door de inwoners van den Zonnestaat gestoken. De veeteelt is mede bij hen een belangrijke tak van productie. Van de scheepvaart maken zij veel werk. In het algemeen staat elk bedrijf onder een zoogenaamden koning van dat werk, en vormt op die wijze de verdeeling en organisatie van den arbeid, als het ware het samenstel en het getimmerte van de geheele maatschappij en dus van den staat. — Wat de spijzen en voeding betreft, zoo namen zij zich eerst voor geen vleesch der dieren te nuttigen,

¹⁾ Campanella beroept zich hier op de kerkvaders, zie pag. 436 van de *Civitas Solis*.

wijl het dooden van 't vee hun tegenstond: later kwamen zij hiervan terug. Zij zijn overigens zeer matig, gebruiken weinig wijn, drinken noch warm, noch koud, en regelen zich in alles naar de hygiëne, waarom zij ook bijna geen ziekten hebben.

De Genuëes zette nu nog nader eenige inrichtingen van hun regeeringssysteem uiteen: hoe zij werken met plebiscieten; hoe hun algemeene volksvergaderingen om de veertien dagen bijeenkomen enz: hoe ieder, die te bevelen heeft, tevens rechter is in zijn werkkring: hoe van hun strafstelsel de „talio” de spil uitmaakt: hoe zij geen schriftelijk proces kennen: hoe zij evenmin scherprechters hebben: en hoe, als een burger ter dood veroordeeld is, allen hem dooden of anders hij zich zelfen doodt: hoe hun wetten kort en duidelijk zijn: hoe het geheele staats- en maatschappelijke leven berust op de meest volstreckte gehoorzaamheid van allen aan hun hoofden.

Nu restte nog alleen de uiteenzetting van den godsdienst en der godsvereering. Hier kwam het strenge steile theocratische stelsel nu ten volle uit. Allen moesten hun misdrijven biechtten aan de overheden: de overheden biechtten aan de drie Staatsdienaren, Pon, Sin en Mor: en die drie spraken hun biecht uit aan den Metaphysicus. Deze wist dus altijd alle zonden van het volk. Hij verzoent de Godheid door gebeden en, als het noodig is, verklaart hij, dat een offer aan God moet worden gebracht. Dat offer bestaat daarin dat iemand zich zelfen aan God toewijdt: zijn verder leven is dan een leven als een offerande aan God, want God wenscht den dood van niemand. — Vier en twintig priesters bedienen den tempel: uit hun midden wordt meestal de Metaphysicus gekozen: hun taak is het vooral den loop der sterren te observeeren, en naar de conjuncturen van planeten enz. te zien, om den invloed van hemel op aarde te bepalen. — In den tempel

worden voor het altaar de gebeden gedaan : één inwoner staat er voortdurend in gebeden voor dat altaar, en wordt alle uren vervangen. — Gebeden en dankzeggingen worden aan God ook gebracht telkens na elken maaltijd, waarna onder de zuilengangen bevallige dansen worden uitgevoerd. — Bij gelegenheid der vier plechtige dagen, wanneer de Zon in het teeken van den Kreeft, van de Weegschaal, van den Steenbok en van den Ram komt, worden drama's en spelen opgevoerd. — De dooden worden bij hen niet begraven, doch de lijken verbrand : men doet dit uit vrees voor besmettelijke ziekte en uit bezorgdheid voor de afgodische vereering der afgestorvenen : daarenboven is het vuur het edele en bezielde element dat tot de Zon terugkeert waarvan het is gekomen. Voor niemand — hoe goed hij ook zij geweest — wordt een standbeeld opgericht : maar zijn naam wordt als hij 't verdient opgeschreven in het boek der heroën. — Ten slotte richten zij geheel hun leven in naar wat zij van de astronomie weten : zij gelooven vast aan de prophetie van Christus betreffende de algeheele vernieuwing van de wereld. — En zij erkennen en schouwen God in het figuur van de Zon, die zij Zijn afschijnsel, aangezicht en levend beeld noemen.

Zij verklaren de wereld voor een ontzettend groot dier, in welks schoot wij leven zoo als de wormen in ons lichaam. De ziel is volgens hen onsterfelijk : de dooden gaan, naargelang van hun gedrag op aarde, tot de goede of kwade geesten. Zij nemen twee metaphysische begrippen aan : het „zijn” dat is God, en het „niet zijn” dat is de zonde. Zij hebben met hun natuurlijk licht het Christendom bijna geraden. Ten slotte : zij gelooven aan den vrijen wil : — want zij zeggen (en ziehier het eenige oogenblik, waarop Campanella iets van zich zelve en van zijn foltering in de gevangenis spreekt), dat indien zeker wijsgeer daar 40 uren op de pijnbank niet kon

gedwongen worden een enkel woord te zeggen van hetgeen hij niet wilde bekennen, wyl hij vast besloten had te zwijgen, des te sterker de sterren ons niets tegen onzen wil kunnen laten doen. Met uitéénzetting van astrologie eindigt het verhaal van den Genuées, die geen tijd meer heeft langer te blijven, en die — hoe ook de Grootmeester hem smeekt nog meer te verhalen — naar zijn schip ijlt.

Ook wij hebben aan de voorstelling van den Zonnestaat, die in de gevangenis is geschreven en door Tobias Adam in 1623 te Frankfort werd uitgegeven, weinig toe te voegen. Slechts dit ééne. Het was een bijlage — zoo als wij reeds boven zeiden — tot het derde deel (de Politica) van de uitéénzetting der reële philosophie ¹⁾. Zien wij nu dat geheele hoofdwerk, en daarvan het vierde deel (de Economica) in, bijv. op pag. 483, dan bemerken wij, hoe daar wel degelijk het huwelijk en vooral de monogamie wordt verheerlijkt en aangeprezen, zoodat het duidelijk is, dat Campanella zelf zijn Zonnestaat als een droom beschouwde. — Die droom zou niet veel invloed hebben, en door de droefheid der taal, de somber zwarte tinten, de duistere mengeling der astrologische gissingen, eer afstooten dan aantrekken. — Er is echter een achtingswaardig Protestantsch Wurtembergsch theoloog geweest, Johann Valentin Andreaä, die, na de lectuur van den Zonnestaat, bang is geweest voor den indruk daarvan en die het boek als 't ware heeft willen verchristelijken. Hij had waarschijnlijk inzage gekregen van een latijnsch handschrift van Campanella's boek, en poogde het nu in Christelijken zin te verbeteren. Zoo ontstond het boek dat reeds in 1619 (dus

¹⁾ De titel is dan ook in de Frankfortsche editie van 1623 van al de werken: F. Thomae Campanellae Appendix Politica — Civitas Solis — Idea Reipublicae Philosophicae.

nog vóór 't jaar, waarin de *Civitas Solis* door Tobias Adam werd uitgegeven) verscheen onder den titel van „*Reipublicae Christianopolitanae descriptio*”, en dat later in het Duitsch vertaald werd onder dezen titel: „*Reisen nach der Insel Caphar Salamo, und Beschreibung der darauf gelegenen Insel Christiansburg*” enz. Andreä behoudt hier in zijn omwerking slechts het gemeenschappelijk eigendom en eerbiedigt huwelijks- en familieleven ¹⁾).

Campanella's phantastisch werk bleef overigens vrij geïsoleerd staan.

In Frankrijk begon dat denkbeeld der Staatsromans ook aan dezen en genen toe te lachen. Zij, die van dien vorm gebruik gingen maken, om enkele gewaagde, soms socialistische stellingen te verbreiden, namen echter niet meer het Latijn als voertuig hunner gedachten. Zij gingen fransch schrijven. Over het algemeen maakten de Franschen veel werk van de inkleeding van hun roman. Gelijk Engeland op dit terrein zijn *Utopia*, Italië zijn *Civitas Solis* van Campanella kan aanwijzen, geeft Frankrijk ons hier „*l'Histoire des Sevarambes*.” — Min of meer had Rabelais (1532) op geheel eigenaardige wijze reeds zulke denkbeelden, als gewoonlijk in de Staatsromans voorkwamen, in zijn sappig en rijk fransch besproken. Reeds dadelijk maakte hij gebruik van de namen, die in de *Utopia* van Thomas Morus voorkwamen. De vrouw van Gargantua is (zie livre II chap. 2) een dochter van den Koning der Amauroten in *Utopia*: Gargantua schrijft (zie livre II, chap 8) zijn brieven aan Pantagruel uit *Utopia*:

¹⁾ Zie daarover R. von Mohl, *Die Geschichte and Literatur der Staatswissenschaften*, Band I, 1855, p. 187—189.

gelijk later Pantagruel een inval afslaat der vijanden van Utopia, die reeds Anaurotum hadden ingenomen (livre II, ch. 23, 24 en 31) en hij uit Utopia een colonie van 9876543210 menschen overbrengt in Dipsodia (zie livre III ch. 1). Zoo had Rabelais, bij het schrijven van zijn roman, 't werk van den Engelschen staatsman steeds voor oogen, en dat het model hem tot gelijksoortige constructies aanzette, blijkt uit de schepping der abdij van Thélème met haar spreuk: *fay ce que vouldras*. — Doch van eigenlijk socialisme is hier bezwaarlijk sprake. De eerste en voornamste fransche socialistische staatsroman is „l'Histoire des Sevarambes, peuples qui habitent une partie du troisième Continent, communément appelé la terre Australe: contenant un conte exact du Gouvernement et des Moeurs, de la Religion, et du Langage de cette nation, jusques aujourd'huy inconnue aux peuples de l'Europe.” Er was voorts op den titel bijgevoegd: uit het Engelsch vertaald: wij gelooven echter niet onbepaald aan de juistheid van deze laatste mededeeling, des te meer aan het feit dat de auteur, wegens het gewaagde van zijn voorstellingen, er belang bij kon hebben, het te doen voorkomen, alsof zijn werk slechts een omwerking was van een Engelsch origineel: op alle mogelijke wijze zien wij dan ook den schrijver zich zelven verbergen: hij noemt zich aan het slot der opdracht D. V. D. E. L.: en dezelfde zonderlinge bijeenbrenging van letters komt ook voor in het bevelschrift van den Koning, dat tot het drukken verlof geeft. Waarschijnlijk is de schrijver een zekere Vairasse d'Allais ¹⁾. Doch van dien naam weet men dan verder ook niets af. Slechts de naam van den man, aan wien door den auteur het boek of de vertaling wordt opge-

¹⁾ Zie George Cornewall Lewis, a treatise on the methods of observation and reasoning in Politics, 1852, II, p. 271.

gen, is bekend genoeg: het is de in 1680 gestorvene vermaarde Riquet Baron de Bonrepos, die de plannen maakte der werken van het kanaal door Languedoc, dat de Middeland-sche zee met den Atlantischen Oceaan moest vereenigen, en die de uitvoering dier werken, onder het bestuur van Colbert, wist tot stand te brengen ¹⁾. Aan den man, die zulk een nuttig werk deed, en die ook nog plannen maakte voor een waterleiding in Parijs, werd het boek over den gelukkigen toestand van een volksstam in Australië toegewijd.

Het ontstaan van dit boek, behelzende „de geschiedenis der Sevarambers”, wordt op de volgende wijze verhaald. In het jaar 1672, toen de Fransche en Engelsche vloterfel de Hollandsche schepen aanvielen, en het gedonder der zeeslagen in het Kanaal niet van de lucht week, zoo moedig wisten de Hollanders zich te houden: in dat jaar viel ook onverhoeds de Engelsche zeemacht de Smyrnasche retourvloot bij Wight aan, een aanval die door de heldhaftigheid van den vlootvoogd wederom mislukte. Op een der Hollandsche schepen werd toen in 't gevecht een vreemdeling, die mede uit Smyrna kwam, kapitein Siden, doodelijk getroffen: hij had op het schip kennis gemaakt met een geneesheer, die evenzoo de reis uit de Levant deed: beiden hadden zij veel achting voor elkander opgevat, en kapitein Siden had nu op den tocht naar Holland aan zijn vriend vertrouwelijk verteld, hoe hij allerlei vreemde avonturen had gehad, vijftien jaren had vertoefd op een onbekend gedeelte van Australië, en hoe hij van plan was, als hij in Europa was teruggekeerd, uit de papieren en aantekeningen, die hij had medegebracht, een verhaal daarvan op te stellen. Nu trof hem echter zoo onver-

¹⁾ Zie over dien Riquet, *Histoire de Colbert et de son administration* par Pierre Clement, 1874. II pag. 97—121.

wacht de vijandelijke kogel, en hij had nog juist den tijd aan zijn vriend den doktor de kist met zijn papieren te vermaken. De doktor kon die verschillende schrifturen, in het Latijn, Fransch, Italiaansch en Provençaalsch opgesteld, niet verstaan. Hij liet dus voorloopig de zaak rusten. Later ging hij naar Engeland, en dáár vond hij een auteur, die op zich wilde nemen, om van al de memories en stukken één geheel te maken, en dat boek aan het publiek aan te bieden. Zoo kwamen dan de gedenkschriften van kapitein Siden in het licht, en wel in het Fransch in twee gedeelten, waarvan het eerste gedeelte uit twee deeltjes bestaat, beide te Parijs in 1677 verschenen, terwijl het tweede gedeelte drie deeltjes groot is, die in 1678 en 1679 ook te Parijs uitkwamen ¹⁾.

Het eerste gedeelte is voor een goed deel niet anders dan het verhaal van een scheepsreis. Siden — want het is hij die spreekt — vertelt, hoe hij van jongs-af altijd heeft willen reizen, doch dat zijn ouders, die in Savoye woonden, hem eerst krijgsdienst deden nemen, zoodat hij van zijn vijftiende jaar af in Italië, later in Catalonië den oorlog bijwoonde, en hem daarna voor de balie en magistratuur wilden bestemmen. Op zijn twintigste jaar stierf zijn vader, en moest hij den degen neêrleggen om in de rechten te studeeren. Doch de dood van zijn moeder gaf hem na een zestal jaren volkomen vrijheid van doen en laten: hij verkocht wat hij had: behield slechts een klein landgoed, dat hij onder de hoede en het beheer van een vriend stelde, en ging op reis, de wijde wereld in. Hij zwierf door geheel Europa en kwam eindelijk, na bijkans alle landen van Europa

¹⁾ Wij citeeren deze eerste editie: voor het gemak zullen wij die deeltjes aanhalen alsof zij allen op elkander volgden, hoewel de drie laatste deeltjes afzonderlijk en bij een anderen uitgever zijn verschenen.

bezocht te hebben, in Holland. Dáár rustte hij eerst wat uit en in 1655 besloot hij van daar naar de Oost-Indiën en Batavia te varen. Een hollandsche vriend, van de Nuits, die voor zaken ook naar Batavia moest, had hem vooral overgehaald met hem die reis te doen. Zoo scheepten zij zich in op een nieuw groot schip, de Gouden Draak geheeten, groot 300 ton, met 32 kanonnen voorzien, en bemand met bij de 400 koppen (200 scheepslieden en voorts mannelijke en vrouwelijke passagiers), en den 12 April 1655 werd het anker te Texel gelicht.

De vaart was in 't begin zeer voorspoedig, maar op de hoogte van de Kaap de Goede Hoop kwamen de orkanen opzetten. Het vaartuig werd naar het zuiden gedreven: straks, na van alle kanten door de winden voortgezweept te zijn, stiet het schip in den nevel op een zandbank, en, toen de duisternis optrok, zagen de schepelingen, dat zij niet ver van een groot strand vastzaten. Het was te voorzien, dat het zwaar beschadigd schip uit elkander zou worden geslagen; zij besloten dus het te verlaten, met de sloepen naar het strand te gaan, en dáár alles wat zij hadden aan have en levensmiddelen over te brengen. Zoo vestigde zich dáár de geheele kolonie van het schip: en wjl zij op geheel onbekend terrein waren, en misschien door allerlei vijandelijke stammen konden worden overvallen, kwamen zij overeen, dezelfde tucht te bewaren op het land, als die op het schip regel was geweest. Voorts maakten zij van de planken van het schip twee booten, waarvan zij er één bemanden en naar Batavia zonden, om den Gouverneur-Generaal (toen Maetsuijcker) te verzoeken hen af te halen. Die boot vertrok met acht man, wier keus door het lot werd aangewezen. Daar het lot ook op den kapitein van het schip was gevallen, werd nu op het strand uitgezien naar een hoofd der kolonie. Na eenige beraadslaging werd

besloten, het bestuur op militaire wijze in te richten, en, op voorstel van de Nuits (die zelf eerst in aanmerking kwam) werd Siden, die vroeger in het leger was geweest, tot kommandant van de kolonie Hollanders benoemd. Hij aanvaardde het bevel, eischte strenge gehoorzaamheid, regelde de geheele inrichting en levenswijze, en ging nu aan het verkennen van het onbekende land, ten einde zoet drinkwater, jachtwild, levensmiddelen te bekomen, en misschien menschen te zien. Weldra vonden zij een geschikte plaats voor een kamp, aan een inham of baai van de zee, dicht bij een voorgebergte tegenover enkele eilanden, een plek waar een rivier en beeken overvloedig zoet water, en het omringende bosch herten en allerlei wild opleverde. Zij noemden die plek Sidenburg. Daar leefden zij een tijd lang, wachtende op de terugkomst der boot uit Batavia: ondertusschen hadden zij allerlei incidenten, ook twisten over de vrouwen, die zij bij zich hadden en die zij onderling verdeelden (I. p. 132—137). Van tijd tot tijd deed een klein gedeelte een verderen ontdekkingsstocht. Zoo was ook een der moedigste waaghalzen, Maurits, vergezeld van een paar lotgenooten, sinds eenige weken vertrokken. Siden wanhoopte er reeds aan, hem ooit terug te zien, toen hij plotseling op zijn boot in de baai terugkwam, gevolgd door een vloot van onbekende schepen (I p. 155). Maurits, die vooruit was gegaan om den kommandant Siden op alles voor te bereiden, was vergezeld van een man van groote gestalte, in het zwart gekleed, die een witte vlag als vredes-teeken in zijn hand droeg. Deze sprak Siden in 't Hollandsch toe en zeide hem geen vrees te hebben. Het bleek nu, dat Maurits op zijn avontuurlijken ontdekkingsstocht zich nog al ver had gewaagd, dat hij en zijn gezellen plotseling, in een soort van een meer gekomen, vóór zich uit schepen van vreemden oorsprong hadden gezien: dat zij zóó in de macht waren gekomen van een volk-

stam, die het land Sporoumbe bewoonde, welk land afhankelijk was van een grooter land aan de overzijde der bergen, dat der Severambers. Maurits had eerst niets gezegd van het feit, dat hij en zijn gezellen behoorden tot een gansche kolonie van schipbreukelingen: zij waren dus alléén opgebracht naar Sporounde, de hoofdstad van Sporoumbe, en dáár gastvrij ontvangen. De rivier opvarende naar het binnenland, zagen zij overal, hier en daar verspreid, aan de oevers of verder in het land, gelijkvormige groote vierkante gebouwen. In de stad zelve trof hun met verbazing al het vreemde dat zij zagen: allereerst de vorm der stad, die niet anders was dan een reeks van zulke zeer groote vierkante gebouwen, elk wel bewoond door duizend menschen, terwijl midden in elk gebouw een binnenplaats was, ingericht tot tuin, langs welke galerijen aan den binnenkant der gebouwen liepen: dan de deftige in 't zwart gekleede gestalten: de zonderlinge behandeling en omgang met vrouwen: het paleis van den gouverneur van het land, Albicornas: de waarneming dat de meeste inwoners van Sporoumbe toch een klein gebrek hadden, bijv. hoog in den rug waren of iets dergelijks: de opmerking dat het bouwen van woningen en de landbouw de twee voornaamste bezigheden der natie waren: de voorzorgen tegen vreemdelingen genomen enz. Terwijl zij nog bezig waren alles op te nemen, werd hun echter aangezegd dat zij naar het land, waarvan Sporoumbe afhing, naar Severambe zouden worden vervoerd. Toen eerst gewaagden zij er van, dat zij nog andere medgezellen der schipbreuk hadden, en kwam er zoo bevel deze andere kolonisten eerst te halen.

Siden en de anderen — na dit verhaal gehoord te hebben — besloten vrijwillig mede te gaan met Sermodas (zoo heette de geleider, met wien zij hadden kennis gemaakt) en de schepen. Zij kwamen natuurlijk, even als Maurits, eerst aan

in Sporounde, werden ook op hun beurt voorgesteld aan Albicornas, moesten een andere regeling hunner eigen vrouwen instellen, woonden een groot feest in den Tempel bij, waar de inzegening der nieuwe huwelijken ('t feest genaamd Os-parenibon) plaats had, en na over allerlei vreemde zaken hun verrassing en verwondering betuigd te hebben, ook daarover dat Albicornas vrij goed met den toestand van Europa bekend scheen, werden zij — in karavaan — langs een omweg naar het hoofdland Sevarambe (waarvan Sevarinde de hoofdstad was) gebracht. — De reis werd zóó ingericht, dat de Hollandsche schipbreukelingen de gelegenheid hadden allerlei steden en allerlei gewoonten en zeden der inwoners te zien: in één stad had een strafoefening plaats, waar een man zich in de plaats stelde van zijn schuldige vrouw: in een andere werden juist groote jachten en vischpartijen gehouden. Zoo kwamen zij — terwijl zij weder overal hier en daar van die groote vierkante woningen zagen — allengs aan de hooge bergen, die zij moesten overgaan om uit Sporoumbe in Sevarambe te komen. Behalve een lange slingerende route over den bergrug was er een kortere weg in den berg zelven gehouwen, waardoor men onder gewelven en gangen (tunnels) aan de andere zijde kwam. Het nieuwe land zag er uit als het eerst betredene, en de steden bestonden weder uit geheele straten van die groote blokhuizen, elk voor duizend personen ingericht, welke groote huizen (zoo als aan Siden werd medegedeeld) Osmasieën werden genoemd. Er werd opgemerkt, hoeveel groote werken ten algemeenen nutte in het land tot stand werden gebracht. Voorts maakten zij kennis met een gedeelte van het leger in een kamp verzameld, waar zij zagen hoe zoowel mannen als vrouwen voor den krijgsdienst geoefend worden: totdat zij eindelijk kwamen in de hoofdstad van Sevarambe, de groote stad Sevarinde (II p. 208). Dáár

in de stad Sevarinde werden zij, na hun audientie in het paleis gehad te hebben, gevestigd in den staat. Ook zij kregen met hen allen zulk een groot vierkant huis, een Osmasie, over welk huis Siden het beheer en het bestuur moest voeren. Zij moesten zich schikken naar de zeden en gewoonten van het volk, te midden waarvan zij nu woonden. In hun huwelijksleven, in hun arbeid, in hun samenzijn en rangorde volgden zij de wetten van het land. Zij leerden betrekkelijk spoedig de taal, lazen de boeken van het nieuwe volk en Siden begon allengs geheel en al het wezen en het samenstel van den staat der Severambers te begrijpen.

In het *tweede gedeelte* van het werk wordt nu de ontvouwing van de inrichtingen en wetten der Severambers geleverd. Allereerst staat het verhaal van Siden lang stil bij den persoon van Sevarias, den stichter en wetgever van den staat. Hij was in 1395 in Perzië geboren. Zijn vader behoorde tot de oud-Perzen, de vuur-aanbidders, vereerders van de Zon. In zijn geslacht was zelfs van vader op zoon het hoogepriesterschap dier Zon erfelijk. Tot leermeester had hij een slaaf van zijn vader gehad, een doorkundigen Venetiaan, Giovanni, die tot den christelijken godsdienst behoorde. Wegens een vervolging, die zijn vader in Perzië te verduren had, werd Sevarias onder de hoede van Giovanni op reis door de wereld gezonden: zoo kwam hij in Italië, had allerlei lotsverwisselingen, werd zelfs slaaf, doch kon toch eindelijk in Perzie terugkeeren, waar hij na den dood van zijn vader diens hoogepriesterschap der Zon ging bekleeden. Van tijd tot tijd kwam echter de lust bij hem op om door reizen nog meer te weten: en ééns als scheidsrechter geroepen in een aangelegenheid van een schip, dat op een onbekend land was verzeild en vandaar teruggekomen, wenschte hij dat land te zien, vooral toen hij hoorde, dat ook in dat land een soort

van Zonnedienst inheemsch was, die hij dus van alle misbruiken zou kunnen zuiveren en als reine godsdienst handhaven. Hij scheepte zich in, had een paar schepen bemand, en zich voorzien van artillerie, waarvan China de uitvinding had gedaan, en landde in 1427 in dezelfde baai, waar Siden zich later ook kampeerde: en na door zijn kanongebulder overal schrik te hebben verspreid, werd hij in zedelijken en materieelen zin weldra meester van de streek waar hij landde. Het was het landschap Sporoumbe, toen Prestarambe geheeten. Het volk was aldaar in groote familiën verdeeld, leefde in gemeenschap (ils vivoient en commun, III p. 65) en was voorts nog onbeschaafd en ruw. Sevarias nu hielp hen met zijn manschappen en kanonnen tegen hun vijanden, de bergbewonende Stroukarambers. Hij werd hun hoofd en bezorgde hun volkomen zegepraal. Hij zette de overwinningen en veroveringen voort tot in de vlakte aan de overzijde der bergen, in het land, naar hem later Sevarambe genoemd, en besloot nu — nadat hij in het bezit van Sevarambe en Sporoumbe was — hier een beschaafde, zachte en welgeordende heerschappij te vestigen. Hij nam als uitgangspunt van zijn regeling en wetgeving de twee denkbeelden, die hij bij deze volken vond: hun Zonnedienst en hun gemeenschappelijk leven (hun communauté). Wat het eerste punt betreft, zoo leerde hij hun dat de Zon niet alleen hun bijzondere godheid, maar hun wezenlijke soeverein was, die echter op aarde, in hun land, door een plaatsvervanger vertegenwoordigd was. Zulk een plaatsvervanger werd door de Zon (bij het lot uit eenige candidaten) zelve aangewezen, en was aan het hoofd zoowel der geestelijke als wereldlijke macht: dus tegelijk onder-koning van de Zon en hoogepriester. Wat het tweede punt betreft, zoo zette hij hen aan tot het bouwen van een groot vierkant huis voor 1000 personen, waar zij nu verder in gemeenschap van eigendom zouden leven. Zulk een gebouw heette Osmasie.

De gemeenschap der vrouwen, die vroeger ook hier sporen had, werd streng verboden in zulk een Osmasie; het huwelijk was heilig: monogamie was regel; slechts de hooge ambtenaren konden meer dan één vrouw huwen. Op die twee grondslagen: de werkkring van een plaatsvervanger der Zonnegodheid en de éénheid der Osmasie, werd nu alles verder opgebouwd. Weldra vermeerderden zich de Osmasiën: de eerste 3 jaren werden er reeds vier gebouwd: tegelijkertijd werd een tempel aan de Zon begonnen en opgetrokken, en de Osmasiën, die in de omgeving van dien tempel werden aangelegd, vormden allengs de hoofdstad Sevarinde. Aan het hoofd van elke Osmasie stond een door de leden van het huis gekozen Osmasient, welke Osmasienten te zamen den Grooten Raad van den onderkoning vormden. De gemeenschap werd nu op de bezittingen en arbeid in den meest volkomen zintoegepast. Giovanni die steeds bij hem was, en die in het verhaal altijd voorkomt als vertegenwoordiger der beschaafde Christelijke en Europeesche beginselen, had Sevarias willen overreden door juiste en evenredige belastingen tot een billijk stelsel van verdeeling der rijkdommen en dus tot welvaart te komen: doch Sevarias zag dadelijk in, dat hij het kwaad der ongelijkheid in de kiem moest bestrijden en zoo de gemeenschap handhaven en verzekeren. Alle gronden en rijkdommen werden dus door hem aangewezen als het eigendom te zijn van den Staat, welke Staat er alleen over beschikken kon ¹⁾. — Om

1) Zijn motieven en besluit daarover worden op de volgende wijze medegedeeld, zie deel III p. 181—184: Et parceque les richesses et la propriété des biens font une grande différence dans la société civile, et que de là viennent l'Avarice, l'Envie, les extorsions, et une infinité d'autres maux: Il abolit cette propriété de biens, en priva les particuliers, et voulut que toutes les terres et les richesses de la Nation appartenissent proprement à l'Etat, pour en disposer absolument, sans que les sujets en peussent rien tirer que ce qu'il plairoit au Magistrat de leur en départir. De cette manière il bannit tout à fait la convoitise des richesses,

echter in zulk een toestand van gemeenschappelijk eigendom goed en rustig te kunnen leven, moest er door allen (mannen en vrouwen) flink gearbeid worden. Ledigheid moest streng vermeden worden. Daarom verdeelde hij den dag in drie deelen, elk van 8 uren: bestemde één deel voor slaap of rust, één tweede deel voor de genoegens van 't leven, en het derde voor den arbeid (III p. 185 en 186). — Voorts werd strikt vastgehouden aan den regel der gelijkheid van geboorte van alle leden van den staat: alléén verdienste kon hen bij keuze tot waardigheden roepen: het eenige onderscheid, dat tusschen de Sevarambers onderling mocht bestaan, moest zich bepalen tot het natuurlijk verschil in jaren, en hun werd dan ook op 't hart gedrongen den ouderdom steeds te eerbiedigen. — Alle kinderen moesten dan op gelijke wijze opgevoed en als staatskinderen beschouwd worden. — Op een zeker tijdstip van 't leven moest het huwelijk worden aangegaan. — In de oefening der wapenen moesten allen, van beiderlei geslacht, worden onderwezen. — Onmatigheid moest op elk gebied of terrein streng worden gestraft. — Eindelijk moest dat alles bekroond worden door des te inniger eerbied voor den Godsdienst. Sevarias formuleerde zijn ideeën in enkele regelen,

les Tailles, les Impôts, la disette, et la pauvreté, qui causent tant de malheurs dans les diverses Sociétés du Monde. Depuis l'établissement de ces Loix, tous les Sevarambes sont riches, encore qu'ils n'aient rien de propre: Tous les biens de l'Etat leurs appartiennent, et chacun d'eux se peut estimer aussi heureux que le Monarque du monde le plus opulent. Si dans cette Nation un sujet a besoin de quelque chose nécessaire à la vie, il n'a qu'à la demander au Magistrat, et il est assuré de l'obtenir sans peine. Il n'est jamais en souci pour sa nourriture, pour ses habits, ni pour son logement, pendant les divers degrez de son âge: ni même pour l'entretien de sa femme et de ses enfans, quand il en auroit des centaines et des milliers. L'Etat pourvoit à tout cela sans exiger des Tailles ni des Impôts, et toute la Nation vit dans une heureuse abondance et dans un repos assuré sous la conduite du Souverain.

die hij wilde dat als grondwet voor zijn staat in alle eeuwen zouden gelden ¹⁾).

Na alles geregeld te hebben en na een lange regeering trad Sevarias vrijwillig af als onderkoning. Bij het lot werd nu uit de Osmassionten een ander tot onderkoning en hoogepriester gekozen. Zoo volgden zeven onderkoningen op Seva-

¹⁾ Die grondregelen zijn de volgende, zie deel III p. 191—197: Il leur a très expressement defendu de rien ordonner de contraire au droist naturel ou aus maximes fondamentales de l'Etat qui sont de conserver sur toutes choses un gouvernement Heliocratique, c'est à dire de ne pas reconnoître d'autre Souverain que le Soleil, et de ne point recevoir d'autres Lois que celles qu'il auroit inspirées à son Lieutenant et à Son Conseil.

De n'admettre à la Vice-Royauté, que celui que le Soleil aura choisi d'entre les principaus Ministres de l'Etat, ce qui se fait par le sort, comme nous ferons voir cy après.

De ne pas souffrir que la propriété des biens tombe en aucune manière entre les mains des personnes particulières: mais d'en conserver l'entière possession à l'Etat pour en disposer absolument.

De ne pas permettre qu'il y ait de rang ou de dignité hereditaire: mais de conserver avec soin l'égalité de la naissance: afin que le seul merite puisse élever les particuliers aus charges publiques.

De faire respecter la vieillesse, et accoutumer de bonne heure les jeunes gens à honorer ceus qui sont leurs Superieurs en age et en expérience.

De bannir l'oisiveté de toute la Nation, parce que c'est la nourrice des vices et la source des querelles et des rebellions; et d'accoutumer les enfans au travail et à l'industrie.

De ne point les occuper à des Arts inutiles et vains, qui ne servent qu'au luxe et à la vanité, qui ne font que nourrir l'orgueil, et qui engendrant l'envie et la discorde, détournent les esprits de l'amour de la vertu.

De punir l'intempérance en toutes choses, parce qu'elle corrompt le corps et l'ame, et fait tout le contraire de la vertu opposée, qui les conserve l'un et l'autre dans un état tranquille et modéré.

De faire valoir les Lois du mariage et les faire observer aus personnes adultes, tant pour la propagation de l'espèce et l'accroissement de la Nation, que pour éviter la fornication, l'adultère, l'inceste et d'autres crimes abominables, qui detruisent la Justice et troublent la tranquillité publique.

rias, die elk de constructie van den staat der Severambers volkomener maakten, en, toen Siden en de zijnen in 1656 kwamen, zat Minas, de achtste onderkoning, op den troon, hij die vooral zijn werk maakte van goede waterleidingen in te richten.

In nadere uitéénzettingen, afgewisseld door verhalen, worden nu de onderdeelen van den staat dier Severambers verduidelijkt, zoo als die staat zich onder de opvolgers van Sevarias ontwikkeld had. Er wordt nadruk op gelegd, dat de staat is een monarchaal gouvernement getemperd door volkskeuze: want de Osmasie kiest zijn eigen Osmasient, en deze Osmasienten vormen den grooten raad, uit welken de onderkoning gekozen wordt. Bij het steeds vermeerderen der Osmasieën werd uit den grooten raad een kleine en uit den kleinen een nog kleinere voor den dagelijkschen bijstand van den onderkoning gevormd. Dat geschiedde later door 8 Osmasieën onder een Brosmasient te plaatsen, en uit die Brosmasienten werden dan de Sevarobasten, een soort van Senatoren, ten getale van 24, gekozen. — De Osmasieën (en het land bestond op 't oogenblik, toen Siden er aankwam, uit 5000, Sevarinde de hoofdstad uit 267 zulke gebouwen) zouden allen op dezelfde wijze gebouwd

De prendre un soin tout particulier de l'éducation des enfans, et de les faire adopter par l'Etat dès qu'ils ont atteint la septième année de leur âge, pour leur apprendre de bonne heure et l'obéissance des Lois, et la soumission qu'ils doivent aus Magistrats qui sont les véritables pères de la patrie.

D'instruire la jeunesse de l'un et de l'autre sexe dans l'exercice des armes, pour avoir en tout tems des gens capables de repousser les ennemis de l'Etat.

Enfin de faire valoir la Religion pour lier les hommes par la conscience, leur persuadant que rien n'est caché à la Divinité et que non seulement dans cette vie, mais aussi après le trépas, elle a ordonné des recompenses pour les bons, et des châtimens pour les méchans.

moeten zijn: de vorm was vierkant, elke zijde was 50 geometrische schreden groot en had in het midden een groote poort. Het gebouw zou vier verdiepingen hoog moeten zijn, en de muren opgetrokken uit een soort van marmer of witte steen, die goed gepolijst kon worden. Midden in het gebouw was een groote hof of tuin, vol boomen en heesters van frisch groen: en tusschen dat groen ruischte een fontein, wier heldere waterstraal zich flink in de hoogte verhieft. Die waterstraal kon zóó krachtig opgestuwd worden, omdat het reservoir in het dak van het gebouw was, en dat reservoir door buizen het water in de kamers en gangen en naar de fontein in den tuin geleidde. Langs de binnenmuren van het gebouw liepen nu galerijen en balcons, versierd met vazen vol heerlijke bloemen. Op de daken der Osmasieën kon men wandelen: en des zomers, wanneer felle hitte de straten verzengde, spande men zeilen van de ééne Osmasie naar de andere, om de voorbijgangers schaduw en koelte te bezorgen. Water kon overigens ieder oogenblik op de straten gebracht worden: er werd veelvuldig daarmede gespreoid.

— Bij de regeling van het eigendom werd bepaald, dat de staat zijn groote publieke magazijnen zou hebben, waarin het surplus van al het geproduceerde boven de oogenblikkelijke behoefte zou worden gebracht: terwijl tevens elke Osmasie haar eigen magazijn zou hebben. De verdeeling der grondstoffen ging volgens vaste regelen. Ieder kreeg ook meubelen en kleederen van den staat. Het smerige en vuile werk werd in elke Osmasie door de slaven gedaan. — In veel détails werd nu verder de opvoeding en het onderwijs der kinderen geregeld. Op den voorgrond werd gezet, dat de kinderen niet aan de ouders, maar aan den staat behoorden. Elk kind, ook dat van den onderkoning, werd dus door een plechtige handeling in den tempel op zijn zevende jaar aan de ouders ontnomen; de ouderlijke macht werd opgeheven: en het kind

werd staatskind. Die kinderen werden dan in daartoe ingerichte Osmasieën opgevoed en onderwezen: jongens en meisjes kregen dezelfde opvoeding: doch van elkander verwijderd: elke sekse werd in afzonderlijke Osmasieën geplaatst. Zij leerden eerst 4 jaar lang alles wat noodig was, en werden dan gedurende 3 jaar buiten de steden op het land gebracht, waar zij 4 uur op 't veld moesten werken, en 4 uren besteden om het vroeger geleerde te onderhouden. Na het veertiende jaar leerden zij de *grammaire* en oefenden zij zich in het handwerk of in den arbeid, waarin zij later zouden optreden. Voor bouwlieden van huizen en landbouwers werden de meesten opgeleid.

De meisjes oefenen zich in meer zittend werk. Kinderen van buitengewonen aanleg worden anders opgevoed: op alle wijzen wordt dan de geest gescherpt: hun wordt later het verlof gegeven om onder den naam van Perzen of Armeniers in de overige werelddelen te reizen. Vandaar dat Siden in Sermodas iemand trof, die goed Hollandsch sprak. — Met zorg wordt de quaestie der liefde en van het aangaan der huwelijken behandeld. Als de jongman 19 jaar en het meisje 16 jaar oud is geworden, wordt binnen een zeker tijdperk van 18 maanden aan de jongelieden gelegenheid gegeven om kennis te maken. Een teedere hoffelijke en ridderlijke toon heerscht dan van zelf onder hen. Dit duurt totdat het feest der huwelijken (de Osparenibon) wordt gevierd. Dan moet het meisje in den tempel de beslissende keus doen: zij kiest den jonkman dien zij liefheeft, of liever zij vraagt hem ten huwelijk. Die versmaad worden, kunnen desnoods tweede of derde vrouwen der Sevarobasten en andere hooge ambtenaren worden. De vice-koning is de eenige die zelf een vrouw mag kiezen. Het getal zijner vrouwen mag tot twaalf klimmen. — In het onderling verkeer van het volk, dat altijd een eenigszins fier karakter vertoont, staat op den voorgrond.

dat alles wat het gevoel van eigenwaarde kan doen verliezen streng gemeden wordt. Zelfs wordt dat op den uiterlijken vorm der gestalte toegepast: een ieder die eenigszins defectueus van lichaam is wordt naar Sporoumbe verplaatst. Voorts wordt ontucht en dronkenschap streng gestraft: taveernen en kroegen mogen er dus niet zijn. Een leugen is hun een gruwel, en een eed mogen zij niet doen: hun ja of neen is genoeg. — Hun kleding is voor allen dezelfde, met inachtneming echter van het verschil tusschen mannen en vrouwen, gehuwden en ongehuwden. — Hun spijsen nemen zij in elke Osmasie gezamenlijk, behalve 't souper, dat ieder op zijn kamers liefst met zijn vrouw en kleine kinderen gebruikt. — Van baden maken zij veel werk. — Als voedsel gebruiken zij wel degelijk ook vleesch van dieren, die zij slachten. — Rijtuigen hebben zij niet, tenzij voor zieken en ouden van dagen. — Aan de kunsten wordt met mate geofferd: muziek wordt veel beoefend: schilderkunst en beeldhouwkunst slechts als ornamenteering der gebouwen: zij beoefenen de poësie, doch hun gedichten zijn niet op rijm gesteld ¹⁾. — Zij hebben geen artsen of geneesheeren, wel heilkundigen. — Hun lijken worden niet door hen begraven maar verbrand. — Wat hun rechtspleging betreft, zoo kennen zij geen civiele processen, wel een strafrechtspleging: censoren, die om de drie jaren rondgaan, waken dat de rechters steeds hun plicht doen. De doodstraf wordt weinig toegepast; meestal wordt gedwongen arbeid als straf opgelegd. Indien iemand moet gevat worden, helpt ieder burger een handje. — Een munt hebben zij natuurlijk niet: de edele metalen en edelgesteenten worden als sieraden hoog geschat: paarden daar-

¹⁾ Zie over 't rijm de aardige opmerkingen, deel V p. 346: Il me semble que ces vers rimez font un certain carrillon à peu près semblable aux clochettes qu'on pend à la cage d'un écureuil, qui les fait sonner en se roulant dans sa prison.

entegen weinig gewaardeerd. — De militie, waarvoor de jonge lieden van beide sekse worden geoefend, duurt tot het 49e jaar. Zij maken ook veel werk van oorlogschepen. — Voor vreemdelingen wachten zij zich: eerst was alle handel met vreemdelingen hun verboden, later werd die volkomen afsluiting eenigszins verzacht.

Wij begeben ons nu niet in de beschrijving van het paleis van den vicekoning, of van het amphitheater, of van den tempel die midden in het paleis oprijst, en welke gebouwen allen even prachtig zijn, doch willen liever nog enkele mededeelingen doen omtrent hun eeredienst. Op te merken is, dat er drie symbolen in hun tempel zijn: een zwart gordijn, een blinkende gouden bol, en een vrouwenbeeld. Het gordijn beteekent dat er een mysterie is, de dienst van den grooten God: de bol is het zinnebeeld van de Zon, de aan God onderworpen lagere Godheid: het vrouwenbeeld is het beeld van het Vaderland. Er zijn dus drie categoriën van plichten, aan God, aan de Zon, en aan 't Vaderland gewijd. Er is één Staats-eeredienst, doch overigens volmaakte tolerantie: want er is geen fanatisme; hun religie is meer philosophie. Giovanni's afstammelingen hebben den dienst van het Christendom behouden, en handhaven dien Christelijken godsdienst midden in Sevarambe, al wijkt hun opvatting der Christelijke leer van die der orthodoxe catholieke kerk af. Doch de Sevarambers hebben de Christelijke leer niet willen aannemen: gelooven niet aan wonderen: eerbiedigen zeer Mozes en Christus als wetgevers, maar gaan niet verder. Zij hebben zes groote plechtige feesten: een ter eere van God om de zeven jaren: een feest aan de Zon, wanneer zij het nieuwe vuur jaarlijks aansteken: een ter eere van Sevarias: dan het feest der huwelijken (Osparenibon): het feest der adoptie der kinderen door den staat: en het feest der eer-

stelingen. Het volk gelooft vast aan de onsterfelijkheid, al zijn er enkele geleerden die reeds sceptisch daarover spreken: eenigen uit het volk gelooven zelfs aan een gemeenschap met de wereld der afgestorvenen, en meenen dat geesten zich aan ons kunnen openbaren. — Met een lang verhaal over den valschen profeet en bedrieger Stroukaras eindigt de uiteénzetting der godsdienstige denkwijze der Sevarambers ¹⁾.

Siden en de zijnen leven nu gedurende vijftien jaren onder die Sevarambers. Siden vooral gevoelde zich zeer aangetrokken door de betere verdeling van welvaart en geluk, die onder de Sevarambers plaats vond: andere volken hadden dezelfde voorrechten, maar hier was alles goed verdeeld ²⁾.

¹⁾ Opmerkelijk zijn de denkbeelden over het natuurlijk ontstaan van den godsdienst, de ontwikkelingstheorie toegepast op den godsdienst, zie deel V p. 262, 263.

²⁾ Ziehier de eigen woorden (deel III p. 303 seqq):

Si l'on considère la manière de vivre des autres Nations, on trouvera que dans le fond on a des magasins partout, que les villes tirent de la campagne et la campagne des villes: que les uns travaillent de leurs mains, et les autres de leurs testes; que les uns sont nés pour obéir et les autres pour commander; qu'on a des Ecoles pour l'éducation de la jeunesse et des Maitres pour leur enseigner des Métiers; que dans tous les emplois de la vie il y en a pour la nécessité de subsister, d'autres pour vivre plus commodement, et enfin d'autres purement pour le plaisir. Les choses sont les mêmes dans le fond, *mais la manière de les distribuer est différente*. Nous avons parmi nous des gens qui regorgent de biens et de richesses, et d'autres qui manquent de tout. Nous en avons qui passent leur vie dans la fénéantise et dans la volupté, et d'autres qui suent incessamment pour gagner leur misérable vie. Nous en avons qui sont élevés en dignité et qui ne sont nullement dignes ni capables d'exercer les charges qu'ils possèdent: et nous en avons enfin qui ont beaucoup de mérite, mais qui, manquant des biens de la fortune, croupissent misérablement dans la boue et sont condamnés à une éternelle bassesse.

Mais parmi les Sevarambes personne n'est pauvre, personne ne manque des choses nécessaires et utiles à la vie, et chacun a part aux plaisirs et aux divertissemens publics, sans que pour jouir de tout cela, il ait

De Sevarambers en de Hollandsche kolonisten wenden dan ook aan elkander. In het begin lachten de Sevarambers die kolonisten soms uit, wijl zij zoo klein van gestalte waren: ook vonden de Sevarambers de Hollandsche taal een taal voor honden en katten: doch de omgang werd met den tijd hoe langer hoe vertrouwelijker. Toch kon Siden op den duur het verlangen naar Europa niet bedwingen, al was hij hier gelukkig met 3 vrouwen en 16 kinderen gezegend. Vooral toen zijn vriend van de Nuits door den dood hem ontviel, had hij geen rust meer in Sevarambe. Eindelijk kon hij (als speciale geest aan hem alléén verleend) vertrekken. Hij verliet 1671 het land, wist te Smyrna te komen, en ging op het schip, dat in het kanaal met de Engelsche vloot slaags raakte en waarop hij door het vuren van den vijand den dood vond.

Het boek is waarlijk niet zonder verdienste ¹⁾. Het prik-

besoin de se tourmenter le corps et l'ame par un travail dur et accablant. Un exercice moderé de huit heures par jour lui procure tous ces avantages, à lui, à sa famille et à tous ses enfans, quand il en auroit mille. Personne n'a le soin de payer la Taille, ni les Imposts, ni d'accumuler des sommes d'argent pour enrichir ses enfans, pour dotter ses filles, ni pour acheter des heritages. Ils sont exems de tous ces soins, et sont tous riches dès le berceau. Et si tous ne sont pas élevez aux dignités publiques, du moins ont ils cette satisfaction de n'y voir que ceus que le mérite et l'estime de leurs Concitoyens y ont élevé. Ils sont tous Nobles et tous Roturiers et nul ne peut reprocher aus autres la bassesse de leur naissance, ni se glorifier de la splendeur de la sienne. Personne n'a ce déplaisir de voir vivre les autres dans l'oisivité, pendant qu'il travaille pour nourrir leur orgueil et leur vanité. Enfin, si l'on considère le bonheur de ce Peuple, on trouvera qu'il est aussi parfait qu'il le puisse estre en ce monde, et que toutes les autres Nations sont très malheureuses aux prix de celle-là.

¹⁾ Ook Southey (zie Sir Thomas More, Colloquies etc, II, p. 373) zegt er van: There is a want of moral and religious feeling in this book, but it is no ordinary work. Southey gelooft ook dat het oorspronkelijk in het Fransch geschreven is.

kelt zelfs in 't begin de nieuwsgierigheid. Het is met zekere losheid geschreven. Daargelaten enkele laffe incidenten, de langdradige uitéenzetting van wat de valsche profeet Stroukarras deed, en voorts enkele zeer zinnelijke polissonnerieën, is het verhaal niet doorgaans vervelend en verre van lichtzinnig. Opmerkelijk is het, dat 't juist Hollanders zijn, die deze vreemde avonturen volgens Vairasse hebben. Dubbel merkwaardig wordt voor ons het boek, wanneer wij er aan denken, dat het geschreven werd in dat eerste tijdperk der regeering van Lodewijk XIV, toen de groote auteurs en klassieke voorbeelden der fransche literatuur zich al zeer weinig met de welvaart van het mindere volk ophielden, en in 't algemeen geen oog hadden voor de verdeeling der rijkdommen onder het volk. Deze weinig bekende advocaat zag echter reeds in 1677 toestanden, waarop, als zoovele wonden, Boisguillebert in 1697 of Vauban in 1707 later den vinger zouden leggen. Trouwens van al de groote auteurs der eeuw van Lodewijk XIV heeft misschien alleen Fénélon plannen gemaakt om de natie in haar geheel op te heffen: het zou zelfs een dankbare taak zijn uit dat oogpunt het 12de boek van den in 1699 verschenen *Télémaque* — behelzende de schildering van Salente — te beschouwen ¹⁾: doch voor ons doel is dit overbodig, daar Fénélon's droomen geheel en al buiten den kring van het socialisme liggen.

De roman der *Sevarambers* heeft enkele navolgingen in het leven geroepen. Die imitaties zijn echter meestal vrij on-

¹⁾ Zie daarover ook wenken bij Sainte Beuve, *Nouveaux Lundis*, II. p. 138, en voorts zijn studiën over Fénélon, in t. II en X der *Causeries du Lundi*. — Op één lijn met het Salente van Fénélon staat dan de schildering der Troglodyten in de *Lettres Persanes* van Montesquieu, zie lettre XI en volgende, en Sainte Beuve, *Causeries du Lundi*, deel VII, p. 49 en 54.

gelukkig. De sensualistische, gladde, week-vroolijke tinten krijgen geheel den boventoon: waar de zinnelijke passie niet alles beweegt, loopt men gevaar in het suikerzoete, laffe en vervelende te stikken. — Niet in aanmerking kan hier komen het boek getiteld: *les aventures de Jacques Sadeur*, geschreven door een franschen monnik, Gabriel Foigny, die zijn klooster verliet en den Protestantschen godsdienst omhelsde. Vooreerst verscheen dit boek zelfs een jaar vroeger dan dat van Vairasse en wel in 1676 te Genève: maar ten anderen zijn wij hier geheel en al buiten de aarde en alle mogelijke werkelijkheid: de moeielijkheden van alle huwelijken en omgang met vrouwen worden namelijk op zijde gezet door de onderstelling van een androgyn volk. Dit is natuurlijk niet ernstig meer ¹⁾. — Wel behoort tot die klasse van navolgingen een boek, dat meestal in het Fransch voorkomt, doch waarvan volgens Cornewall Lewis (vol. II p. 273) een Catholiek Engelsch priester, Simon Berington, die als kapellaan woonde bij de familie Fowler in Staffordshire, de schrijver is. Het heet in de fransche editie ¹⁾: *Mémoires de Gaudence de Luques, prisonnier de l'inquisition*, en bevat de schildering van een in Africa levend volk, de Mezoraniërs, met de stad Phor als hoofdstad. Het volk wordt geregeerd door een overheid Pophar, en wordt geheel op aartsvaderlijke wijze bestuurd. Het volk is één huisgezin. Het is het rijk der fraterniteit,

¹⁾ Zie daarover Cornewall Lewis, *On the methods in politics*, vol. II, p. 271. Er is een Fransche editie van 1692, door den abbé Ragueneau gewijzigd: een Engelsche vertaling zag 1693 het licht: er bestaat ook een Duitsche omwerking.

²⁾ Wij gebruiken de editie, die in 1753 te Amsterdam in drie deeltjes uitkwam, met platen geïllustreerd. Vroeger dacht men dat bisschop Berkeley de oorspronkelijke auteur van het boek was.

der volkomen broederschap: gemeenschap van eigendom is onnoodig, omdat ieder het goed van zijn broeder als zijn eigen goed gebruikt.

Wij eindigen echter hier ons overzicht van de staatsromans. Het spel is gedaan. Ernstiger klanken zullen weldra worden gehoord.

H O O F D S T U K IX.

SOCIALISME DER FRANSCH E ACHTTIENDE EEUW.

In de geschiedenis der beschaving trekt altijd eigenaardig die Fransche achttiende eeuw aan. Dat tijdvak als geheel genomen — van 1740 zich uitstrekkende tot 1780 — heeft niets van de forsche gezonde 16de eeuw, met haar Hervorming en haar Renaissance: niets van de statige, deftige evenredigheid van vorm en inhoud der 17de eeuw: het staat geheel op zich zelf. De geest van die 18de eeuw is prikkelend, ontkennend en altijd half en half raisonneerend. De Muze slaat de stoute oogen vragend op en laat tegelijk door haar blanke vingers een passer glijden. Men is bezig het oude gebouw te ondermijnen, vast overtuigd, dat wat men zal doen oprijzen veel beter en schooner zal wezen. Alle standen en groepeeringsen der oude maatschappij zetten onbewust en bewust tot dat ondermijningswerk aan. Het *ancien régime* geeft den stoot aan alles: het maakt, met een zeker nooit meer te evenaren bevalligheid en fijnheid van vorm, gebruik van al haar privileges, handelt alsof er buiten zijn kring geen wereld meer bestond, speelt zóólang zijn gratieus spel, totdat de andere standen jaloersch de wenkbrauwen fronsen, en 't gemompel begint, dat het niet recht is, als het leven voor een klein deel der menschen spel, voor de anderen zoo harden ernst beteekent: — de marquises, en al die figuurtjes à la Watteau, met het dons op de wangen, de kus op de fijne

lippen, schertsen — terwijl de tengere hand den waaier ontplooit, waarop een herders-idylle is geteekend — met een spotziek lachje zoolang met gemoed en liefde, totdat het gemoed van zelf zijn rechten herneemt. En van den anderen kant beginnen de Encyclopedisten werkelijk alle verhoudingen in de wereld bijna mathematisch na te gaan en te toetsen. Het zijn slanke kranige figuren, wier oogen blinken als vuur, wier gebaren hartstoehtelijk, wier toon luidruchtig zou dreigen te worden, wanneer niet de aangeboren fijnheid en tact hen van al zulke ruwheid van onbeschaafde lieden verre hield. Zij beginnen aan verlichting te arbeiden: vooruitgang te bewijzen: de rechten van het verstand en van den geest te bepleiten, op gevaar af dat zij soms nieuwe privileges van het vernuft stellen in de plaats van de oudere der geboorte: verdraagzaamheid te leeren: eindelijk den plicht van 't twijfelen in vollen omvang te onderwijzen. En zij allen, haast als terugslag op 't gemor, dat 't ancien régime bij de andere standen deed ontstaan, en op den soms zoo teederen eisch, dien de spotzieke vrouwenwereld zich in zwakke oogenblikken liet ontvallen, spraken altijd van een natuurtoestand, van een rijk der natuur, als van de toekomst die weder kon verwerkelijk worden.

Daartoe had het dan de studie van het zoogenaamde natuurrecht gebracht, dat langzamerhand een ieder naar den vermeenden natuurtoestand opzag als naar een ideaal ¹⁾. De advocaten en juristen, wier invloed zoo groot was en is in Frankrijk, hadden zoolang over de natuurwet gesproken en geredeneerd, hadden zoolang, geholpen door de constructies van Grotius en zijn school, op onveranderlijke uitspraken der natuur zich beroepen, dat zij aan dat begrip een voor ieder

¹⁾ Zie de schoone ontwikkeling bij Sir Henry Maine, *Ancient Law*, Edit. 1874, p. 80 seqq, en John Morley, *Rousseau*, 1873, vol. I pag. 153 seqq

verstaanbaren vorm hadden gegeven. Uit het natuurrecht hadden zij, als eerste overwinning der moderne zienswijze en als eerste revolutionair beginsel, het dogma der gelijkheid van alle menschen weten af te leiden. En thans maakte in die achttiende eeuw de publieke opinie zich van die denkbeelden van juristen en legisten meester, en begon een ieder, in plaats van met het begrip van natuurrecht, zich reeds bezig te houden met het begrip van natuurtoestand en natuurstaat, en voor dien natuurtoestand stelsels en wetten te ontwerpen. Het was zoo gemakkelijk, omdat ieder zich onder het begrip van natuurtoestand kon voorstellen wat hem goeddacht. Aan werkelijk geschiedkundige studie van de oudste vormen van onze menschelijke maatschappij werd niet gedacht: men verwierp zelfs de gegevens, die de oudste gewijde oorkonde van ons geslacht, de Bijbel, hieromtrent reeds als historisch document geeft: neen, men spon regelmatig de constructiën uit het eigen brein af: men liet zich in zijn arbeid door geen enkel lomp feit uit het werkelijk verleden storen.

Onder die allen, die aan het omschrijven van zulke natuurtoestanden denken, zijn er nu ook, die meer bepaald op socialistische wegen vervallen. Trouwens reeds in de éénige politieke beroering, die het Frankrijk der zeventiende eeuw had gekend, waren er soms stemmen gehoord, die de grondslagen zelve der bestaande maatschappij gingen aantasten. In het tijdperk der Fronde toch stond zooveel op lossen voet. De gedenkschriften van de Retz gunnen ons hier en daar blikken op hetgeen in het hoofd van sceptici als des Barreaux moet zijn omgegaan ¹⁾. En de groote denker, voor wien dat tijdvak der Fronde niet zonder lessen en invloed voorbijging,

¹⁾ Zie over des Barreaux, de Retz, *Mémoires*, Edit. Charpentier, 1866 I, p. 19, 42, II, 279 etc.

Pascal, schreef later in zijn *Pensées* een gedachte over den oorsprong van het eigendom op, die ieder socialist zou onder-teekenen : — ce chien est à moi, disoient ces pauvres enfants : c'est là ma place au soleil : voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre — : terwijl hij, in zijn bree-de sarcastische ontwikkeling over den oorsprong van recht en wet, als het ware een pijlkoker van denkbeelden zou aanbieden, waar-uit ieder socialist zijn snorrend schiettuig zou kunnen nemen : wij kennen ze allen van buiten zinsneden als de volgende : plaisante justice qu'une rivière borne ! vérité au deçà des Pyrénées, erreur au delà : of deze : se peut-il rien de plus plai-sant, qu'un homme ait droit de me tuer, parcequ' il demeure au delà de l'eau, et que son prince a querelle contre le mien, quoique je n'en aie aucune avec lui : of deze : tout branle avec le temps : of zijn bittere uitéénzetting, dat het wezen van het recht, en dus de bouw der maatschappij, op geen stevigen grondslag rust, en meestal slechts een verjaring van onrecht is ¹⁾).

Op dat thema, door Pascal aangegeven, werkten nu de man-nen der achttiende eeuw in Frankrijk voort. Zij vestigden op zulk een grondslag een gansch gebouw. In het begin ble-ven het vage socialistische wenschen, zoo zij al voorkomen. Men vindt zulke verlangens, bij voorbeeld, bij den zonderlin-gen abbé de Saint Pierre, die van 1658—1743 leefde. Hij, de man vooral van het denkbeeld van den eeuwigen vrede, maakte allerlei projecten, die veel trekken gemeen hebben met die van het utilitarisme onzer eeuw : en onder die plannen komen nu allerlei aan de denkbeelden der socialisten verwante gedachten voor ²⁾). Doch hij was slechts een voorlooper op dit ge-

¹⁾ Zie *Pensées* de Pascal — Edition Havet — 1869, p. 109 en voorts article III, n°. 6, p. 45—50. Zie voorts Sainte Beuve, *Nouveaux Lundis*, III, Edit. 1865. p. 227, en Port Royal, 3me Edit. t. III, p. 433.

²⁾ Zie over hem vooral Baudrillart, *Etudes de Philosophie morale et d'Economie politique*. Edit. 1858, t. II, p. 308 seqq.

bied. De eigenlijke socialisten der fransche achttiende eeuw zijn Morelly, l'abbé de Mably, en Linguet.

Wij stellen ons voor, hen en hun kring eenigszins uitvoeriger te teekenen.

Morelly is in zijn eeuw bijna geheel onbekend gebleven. Men weet, dat hij te Vitry-le-Français geboren is, en men vermoedt, dat hij daar schoolmeester is geweest. Zijn boek „Code de la Nature”, dat in 1755 uitkwam, heeft daarentegen des te meer opspraak verwekt. Dit boek was in 1753 voorafgegaan door een soort van gedicht in proza, waarbij Morelly zich geheel en al aansloot aan den vorm der staatsromans. Het quasi-gedicht droeg den naam van „Basiliade” (het boek der koningen) „of het Vergaan der Drijvende Eilanden.” Dat proza-heldendicht bevatte veertien zangen, en heette uit het Indisch van den beroemden Pilpai vertaald te zijn. De vorm was verre van fraai: de stijl is meestal gezwollen als die van d'Arlincourt: laffe suikerzoete uitdrukkingen wisselen elkan- der af: en de zoogenaamde inleiding van den vertaler, een serail-historie, is even smakeloos als onwaarschijnlijk. En toch is de roman zelf door zijn inhoud verre van onbelangrijk. Wij moeten den inhoud dus ontleden, ook met 't oog op den lateren Code de la Nature.

Het verhaal dan van „het Vergaan der Drijvende Eilan- den” komt hierop neder ¹⁾:

Er was ééns een vasteland door den oceaen omgeven. De godheden de Natuur en de Waarheid heerschten er. Er was liefde en volkomen gemeenschap, ééndracht en geluk onder

¹⁾ Wij gebruiken de eerste uitgave van 1753 in twee deeltjes, die niet eens den naam van een uitgever vermelden: het heet uitgekomen te zijn à Messine, par une société de Libraires.

al de inwoners. Maar Booze Geesten wisten zich te midden dier bevolking in te dringen: eigenbelang maakte zich van de harten meester: de band tusschen de leden der maatschappij werd losser: ieder individu bleef slechts zijn plichten jegens de menschheid doen, omdat hij niet sterk genoeg was de overigen te bedwingen. De Natuur en de Waarheid, na vruchteloos getracht te hebben, die menschen weder tot de oude goede niet-egoïstische gedachten en daden te doen overhellen, besloten die maatschappij te straffen. Een geweldige zondvloed, vermengd met onderaardsche ontploffingen en scheuringen door vulcanisch vuur, brak, onder het loeien der orkanen, los. De menschen waren in hun angst gevlucht naar het strand der zee. Toen werden die stroken lands, waarop de inwoners nu geweken waren, van het vasteland afgescheurd: een menigte eilanden, drijvend op de poreuse uitgebrande aardlaag, werd door die losscheuring gevormd, en al die eilanden, welke door de stroomingen van den oceaan eenigszins bij elkander bleven gehouden, werden nu ver van het vasteland verwijderd. Op het vasteland werd slechts één paar kinderen, een broeder en zuster, gelaten, en uit dat menschenpaar zouden de Natuur en de Waarheid zich weder een nieuwe en goede maatschappij verwekken, opbouwen en ordenen.

En zoo geschiedde het. Het werd een gelukkig oord. Al het afzonderlijke en individueele was voortaan onbekend. Het eigendom, de moeder van alle misdaden, bestond er niet. De aarde werd beschouwd als de algemeene voedster van allen: allen achtten zich verplicht haar vruchtbaar te maken, maar niemand zeide: ziedaar mijn veld, mijn os, mijn woning. De landman zag met rustigen blik, dat een ander oogstte wat hij zelf had gezaaid, en vond in zulk geval in een andere streek overvloedig genoeg om, wat hij noodig had, te bekomen. Een ieder putte uit den schat der natuur over-

eenkomstig zijn behoeften (*puisait selon ses besoins*), zonder zich er over te verontrusten, dat een ander meer dan hij zelf nam: zoo als reizigers, die hun dorst aan een beek laven, niet jaloersch zijn op hem, die, dorstiger dan de anderen, met lange teugen meer bekers van het verfrisschend bronnat opzweigt. Onderlinge hulp maakte den arbeid te gelijk gemakkelijk en aangenaam. Voeg daarbij, dat hun samenzijn een zinnelijk zacht leven werd, iets dat aan Arcadische toestanden of „*bergeries*” van Watteau doet denken. Dansen wisselden den arbeid af. Muziek werd overal gehoord. Men leefde onschuldig voort zonder in gedrag of bestaan eenigen band te kennen. Trouwens wat wij noodzakelijke deugden noemen was er niet, evenmin als er wetten waren die men opvolgen moest. Neen, een ieder volgde de inspraak van zijn natuur en van zijn gemoed, wat de auteur „*sensibilité*” noemt. Zulk een leven overeenkomstig de natuur was nu een kalm vredig leven. Vleesch van dieren en visschen werden niet gegeten; zij bleven „*vegetariërs*”; geen levend offer werd gebracht. De dood was een zachte overgang uit dit leven. Slavernij was natuurlijk onbekend. Het huwelijk eindelijk was wel een monogamie en de éénige ordelijke band der twee geslachten, maar zulk een huwelijk behoefde niet voor altijd aangegaan te worden: vooral vermeed men in deze aangelegenheid een vastheid en langen duur van samenleving voor te schrijven: men wilde dat dit van zelf volgde uit de liefde en de genegenheid. Ook de verbodsbepalingen van huwelijken tusschen broeder en zusters, en al wat wij bloedschande noemen, bestond bij hen niet. — Onder hen heerschte nu de meest volkomen gelijkheid: alleen het verschil in ouderdom maakte eenig onderscheid. Zij woonden in groote kwartieren, elk voor duizend menschen ingericht. Elk van zulk een blok huizen was een ware „*cité*”, zoo als wij het tegenwoordig zouden noemen:

waarin tegelijk de magazijnen en werkplaatsen voor de duizend menschen te vinden waren (zie Basil. ch. III, p. 107 en 108). Die woning was een smaakvol opgericht gebouw met zalen waar de maaltijden te zamen werden gehouden. In het midden van elk dier cités of groote blokhuisen was een tuin of plaats, vol „berceaux”, zuilengangen en klaterende fonteinen. Langs de woningen strekten zich door het groote land flinke wegen en kanalen uit, waaraan een ieder had gewerkt. In volmaakte gemeenschap met allen was een ieder gelukkig.

Zoo was het vooral in 't begin der regeering van hun jongen koning Zeinzemin, den besten en wijsten van hun vorsten, doch onder wien toch nog ééns de gansche maatschappij dier „Gelukkige landstreken (les régions fortunées)” een zware proef zou moeten doorstaan. Van uit „de Drijvende Eilanden” zou een aanval op hun geluk worden gesmeed. Met de ontwikkeling van dien aanval en het mislukken daarvan houdt nu het eigenlijk verhaal der Basiliade zich bezig. De loop van dat verhaal is de volgende. Nadat al de liefelijkheden van het maatschappelijk leven in poëtisch, min of meer dolgeworden proza zijn geschilderd, en ook niet verzuimd is de invoeging hier en daar van een liederlijk tooneeltje in den trant der romans van de Fransche 18de eeuw — waartoe de primitieve ceremoniën der huwelijksvoltrekking als van zelve de hand boden — keert de auteur zich meer bepaald tot Zeinzemin, die, na den dood van zijn vader, op raad van den besten vriend zijns vaders, den ouden wijzen Adel, op reis door zijn staten gaat. Zeinzemin, wiens volmaaktheden op iedere bladzijde worden verkondigd, die jong voor zijn volk het paard wist te temmen, die ouder geworden in alle lichamelijke en zedelijke eigenschappen de eerste is, vindt nu op reis het volk aan den arbeid, aan de werken des vredes; hij vindt vooral haar, die hij tot koningin van zijn volk wil maken, de

liefelijke Zavaher, die de tot nu toe verborgen dochter van Adel blijkt te zijn. In hartstochtelijke en soms suikerzoete bewoordingen wordt de liefde der twee jongelieden geteekend: het was alles zaligheid. Op dat oogenblik, nu de koning en nieuwe koningin te zamen over het volk gaan regeeren, beraadslagen de Booze Geesten — die uit deze Gelukkige landstrecken waren verdreven, en slechts op de Drijvende Eilanden een soort van ellendig gezag kunnen voeren — hoe zij het best weder zich zullen kunnen vestigen op het grondgebied, waar zij eertijds een kortstondige heerschappij hebben gehad. Zij willen de plaats weder innemen der Godinnen de Natuur en de Waarheid. In het paleis van den Leugen komen zoo alle kwade daemonen bijeen. De List neemt op zich, om naar het rijk van Zeinzemin te gaan: zij dringt er binnen en weet nu den jongen koning in den droom allerlei inblazingen te geven omtrent regeeringsplannen. Zij komt in den droom tot den koning, in den vorm en onder het kleed der Wijsheid, en geeft hem illusiën, dat er wellicht nog meer welvaart onder de inboorlingen zou komen, wanneer een gansch tegenovergestelde politiek werd ingeslagen. Haar inblazingen wijzen op de vormen der welvaart zoo als wij die kennen: verdeel het land (zoo spreekt zij), geef iedereen het zijne, *cuique suum*: maak rangen en standen: laat er emulatie zijn onder de staatsdienaren, en concurrentie onder de nijvere standen: bouw steden: laat den handel daarin een eerste plaats innemen: en laat de Godheid telkens met haar besluiten en ondoorgrondelijke mysteriën intreden, wanneer gij bezig zijt de lasten van uw volk te verzwaren (zie chant VI). Een oogenblik geraakt werkelijk Zeinzemin door al die woorden in de war, doch Adel komt ter rechter ure bij hem en weet hem aan te toonen, dat al die illusies zoo vele sophismen zijn: hij ontvouwt wederom al de voordeelen van het

gemeenschappelijk eigendom, en hij toont aan tot welke hardheden men zou komen, wanneer men werkelijk eens tot een verdeeling van het land zou overgaan ¹⁾. Zeinzemin wordt natuurlijk gemakkelijk weder door Adel overtuigd. Doch de List, dienaars van den Leugen, heeft dezelfde kunstgrepen

¹⁾ Hij betoogt dit door een fabel, zie I, p. 202: *Qu'arriveroit-il, hélas! si vous partagiez entre les hommes ce que la Nature a voulu que soit commun? Ecoutez, Prince, cet Apologue.*

On dit qu'autrefois aucuns des animaux n'étoient voraces: tous se contentoient d'une innocente nourriture; on voyoit le fier Lion, le Tigre, l'Ours, le Loup, mêlés indistinctement avec les timides Brebis, les Boeufs, les Cerfs et les Chevaux, paître l'herbe. Un jour se trouvant rassemblés dans une plaine fertile en paturages: Partageons, dirent-ils, cette prairie. La mère, qui allaitoit trois petits, demanda trois parts; celle qui n'en avoit point encore, se contenta d'une: il arriva que la première mourut, et ne laissa qu'un petit, qui se mit seul en possession des trois parts par droit d'héritage. Celle qui n'avoit point été féconde, eut ensuite une nombreuse postérité. Ses nourrissons devenus grands, et réduits à vivre avec leur mère de la part qui suffisoit à peine pour elle seule, prièrent l'Animal qui venoit d'hériter de trois portions, de leur en céder au moins deux pour les garantir de mourir de faim. Je ne suis point cause de votre indigence, leur répondit celui auquel ils s'adessoient: les partages ont été faits avant que nous fussions nés, et il faut que les choses demeurent comme elles ont été réglées par nos Pères. Pourvoyez vous comme il vous plaira, je ne prétens point que vous deviez paître sur le terrain qui m'est échu: s'il m'est plus que suffisant à présent, je le réserve pour mes enfans. Cette impitoyable cruauté fit périr de faim cette race nombreuse qui demandoit quelque secours. Ce mauvais exemple devint fréquent. On vit donc bientôt la famine, au sein même de l'abondance, obliger les plus forts à dévorer les plus foibles. On fit des réglemens pour réprimer ces désordres: ils diminuèrent le mal, mais ils n'en ôtèrent point la cause. Ceux des animaux qui étoient devenus voraces par nécessité, restèrent tels par habitude; les plus pacifiques reconnurent, mais trop tard, l'erreur de leurs prédécesseurs; ils ne cessèrent de partager les paturages, mais demeurèrent exposés à la fureur des plus violens.

ook gebruikt bij vele inwoners van het land: er komt een partij, die tot leus heeft het gemeenschappelijke te verdeelen (*déja l'on ose s'approprier*). Zeinzemin begrijpt, dat hij zulke denkbeelden in de geboorte moet verstikken, om de verdere besmetting tegen te gaan: hij brengt die rebellen tot hun plicht en weet zoo de plannen der Booze Geesten te vrijdelen.

Wederom vergaderen deze: zij zien zeer goed in, dat een andere weg moet ingeslagen worden, om tot hun doel te komen. Zij zullen thans onder de inwoners der Drijvende Eilanden geruchten verspreiden over den rijkdom en de welvaart van Zeinzemin's staat, voorts de begeerlijkheid dier lieden opwekken en hun het plan ingeven een zoogenaamden ontdekkings- en veroveringstocht naar die gelukkige verre landen te ondernemen. De inwoners der Drijvende Eilanden — in welke eilanden onze auteur (zoo als de scherpzinnige lezer reeds dadelijk geraden heeft) de beschaafde staten van Europa schildert — verlangen niets liever. Zij rusten een expeditie uit en komen met hun schepen, na een lange zeereis, in het gebied van Zeinzemin. Door listige toespraken weten zij den argeloozen Zeinzemin, die zich verwondert over hun energie en hun kunstig uitgevonden schepen en werktuigen, in slaap te wiegen. Trouwens zij vragen niet anders dan alliantie, om handel te kunnen drijven, om hun waren tegen de goederen der inboorlingen te ruilen: zij zetten reeds groote oogen op dat bij dat volk de edelgesteenten niets waard zijn, en maken onmiddellijk gebruik van het verlof van Zeinzemin om zooveel edelgesteenten, als zij in het paleis maar zien, weg te nemen, en naar hun schepen te sleepen. Onder die vreemdelingen, die zoo in het paleis van Zeinzemin komen, is er één die dadelijk zeer bepaald de aandacht van Zeinzemin trekt, en die waarlijk niet onaardig geteekend is. Het is Fadhilah. Hij is een wijze op die Drijvende Eilanden: de vertegenwoordiger

van de beste eigenschappen waartoe men het op die eilanden kan brengen, de deugdzaame man bij uitnemendheid. Kent Zeinzemin niet de vooroordeelen en deugden, maar handelt hij als onbewust goed, zoo als de natuur het goede wil: zoo is Fadhilah een man die de kracht heeft gehad het juk der vooroordeelen van zich af te schudden. Hij hecht zich bijzonder aan Zeinzemin, verrukt door de onschuldige schoone toestanden die hij in het nieuw ontdekte land ziet. De koning van zijn kant beschouwt hem weldra als zijn vriend. In de gesprekken, die zij te zamen houden, ontvouwt Fadhilah aan Zeinzemin den bouw en het samenstel van een maatschappij als die der Drijvende eilanden, maatschappij die op de beginselen van het Belang en van het Eigendom is gebouwd. Het is een kritiek van onze economische maatschappij, die hier geleverd wordt in zang VIII. Zij komt hierop neder. Fadhilah zet uiteen, hoe uit het begrip eigendom het verschil van rijkdom en armoede ontstaat ¹⁾: hoe nu één mensch veel,

¹⁾ Zie pg. 38 van deel II: Voici, Prince, de quelle manière on dit que la Propriété, épouse successive du Pouvoir arbitraire et du Sort, mère de l'Intérêt, et marâtre de la triste Indigence, établit le pouvoir de son fils. Assise sur un amas de biens devenus inutiles, elle adresse ces paroles à cette fille infortunée, qui lui demande quelque secours: Pourquoi le sort t'a-t-il donné le jour, lorsque mes bienfaits sont distribués? Mes dons sont irrévocables, tu n'a plus rien à prétendre sur la terre: vois ces campagnes fertiles, ces arbres couverts de fleurs et de fruits; il ne t'est plus permis d'y toucher. J'en ai fait le partage de mon fils bien-aimé; tu ne dois plus rien attendre que de lui: mérite ses faveurs par d'immenses travaux. L'affreuse nécessité de périr, ou son utilité, et la tienne, voilà tes guides: choisis. Ton frère n'exige point d'amour, de tendresse, ni de zèle: maître de tout, ta perte est inévitable sans ses secours: une invincible loi t'oblige de lui prêter les tiens; s'il ne t'est pas libre de les lui refuser, il ne doit t'en savoir aucun gré. Veux-tu que ces moissons apaisent la faim qui te dévore? amasse les sur ses greniers, et attens de ses libéralités quelque légère portion pour ta sub-

de anderen bijna niets hebben. De onderlinge hulp, die de menschen elkander bieden, is dan geen uiting meer van liefde, maar van de vrees van anders te zamen in 't verderf te komen. Uit het onderscheid tusschen rijkdom en armoede zijn voortgevloeid de misdaden en de strijd der menschen onderling: reeds de kinderen beginnen te twisten over de beste plaats in het zonnetje ¹⁾. Al de booze neigingen van de menschen komen op: booze neigingen die men nu, als behorende tot de menschelijke natuur, als een soort van erfzonde gaat beschouwen. Om al die kwade hartstochten tot bedaren te brengen en onder bedwang te houden is een stelsel van maatschappelijke deugden bedacht, waarnaar ieder zijn gedrag zal dienen te regelen: van welke fictieve deugden de gematigdheid, het maathouden in alles, de belangrijkste is. Goede

sistance; veux tu voir renaître cette abondance que tu envies? cultive à force de bras ces campagnes, défriche cette terre inculte, dessèche ce marais, perce cette montagne, tire en les marbres et les métaux, érige des palais à l'Oisiveté et à la Mollesse, mes compagnes: si les forces de ton bras ne suffisent pas, consulte l'Industrie, emprunte de ses conseils les moyens de te rendre utile, multiplie les besoins du Riche, en multipliant des plaisirs que tu ne gouteras point toi-même: invente les moyens de rendre sa demeure commode; les sueurs et les travaux sont ton partage; imagine, si tu peux, des expédiens pour remuer ces masses, façonner ces métaux; fais sortir de ces matières informes, des copies de tout ce que la Nature offre aux yeux de plus charmant; telles sont les uniques ressources qui te restent. Tu ne posséderas rien sur la terre, o Partie infortunée des Mortels! que ce que ton adresse saura rendre nécessaire à celui qui possède beaucoup. Esclave comme toi de l'Intérêt ne crois point l'émouvoir par le triste appareil de ton sort indigent: son coeur sera insensible à la Pitié; que l'Intérêt et la Cupidité t'animent comme lui, vens lui cher des services, que son indolence et l'impuissance ou l'incapacité de soutenir par lui-même le poids de ses affaires, lui rendent nécessaires.

¹⁾ Zie pag. 44 van deel II. Wie denkt hier niet aan Pascal?

trouw en eerlijkheid worden (is het niet schande dat dit noodzakelijk is ?) als verplichtingen geleerd. Dit alles wordt dan zedeleer genoemd en versterkt en bekrachtigd door tal van wetten. Zoo komen politieke toestanden in het leven, waar een alleenheerscher, omringd door hovelingen, alles te zeggen heeft, en, in zijn kring opgesloten, niets weet van het eigenlijke volk (de auteur beschrijft hier pg. 58—60 blijkbaar het hof van Lodewijk XV) — of toestanden, waarin ter wille van een politieke schijnbare vrijheid, de ongelijkheid des te grooter is (Engeland ?). Doch in waarheid zijn al die staten en maatschappijen, die op het eigendom zijn gebouwd, vrij ellendig. De hoogere standen en rangen leveren in hun edelen en priesters — die „la Dominante” en „la Stérile” bewonen (zie II, p. 115) — heerschzuchtige onderdrukkende elementen. Die op de onderste sport der ladder zich bevinden heeten gemeene werklui ¹⁾. Wat heeft dan ook inderdaad de arme bij zulke toestanden van zijn vaderland te wachten ? En juist omdat dit vaderland hem niets geeft, niet helpt, daarom heeft hij er geen belangstelling meer voor: het kan voor zijn aandeel te gronde gaan (zie II, p. 68).

Zoo redeneeren Zeinzemin en Fadhilah. Ondertusschen hebben de vreemden alle kostbaarheden uit het rijk bijeengegaard, op hun schepen gebracht, en, na een offer aan hun Goden op het strand gebracht te hebben, maken zij zich gereed weg te zeilen. Zeinzemin wil hun de eer aandoen hun schepen te bezichtigen, en terwijl hij nu op één hunner vaartuigen met

¹⁾ Zie II, p. 65. On a nommé vils artisans, les personnes continuellement occupées à repousser la misère, et qui ne sont appliquées qu'à des travaux pénibles, rustiques, bas et serviles, qui n'ont besoin que de la direction d'un instinct naturel, un peu plus relevé dans l'homme que dans la bête.

Fadhilah is gegaan, overreedt plotseling de booze demon der List hun hoofden, om eensklaps van land te steken en den koning als gijzelaar mede te nemen. Tot grievend leed van Fadhilah en tot geweldigen schrik van het op het strand vertoevend volk wordt dit gedaan. De schepen glijden met hun kostbaren buit over de golven. Doch de godinnen de Natuur en de Waarheid waken: zij wekken de stormen en orkanen op om de vloot te teisteren. Blijkbaar, geslingerd naar alle kanten, verliezen de stuurlieden hun koers. Reeds is op de schepen, daar men wel gedacht heeft om veel edelsteen, maar niet om veel voedsel mede te nemen, hongersnood ontstaan. Afgrijpselijke tooneelen hebben plaats. Onweder op onweder valt op de vloot neder. De golven steigeren hoog. Alle schepen vergaan met man en muis. Slechts Zeinzemin en Fadhilah redden het leven. Zij zijn gekomen op één van die Drijvende eilanden, de woonplaats van Zeinzemin's vijanden. Het is een eiland, waar juist nog ruïnes zijn der oude tempels van den waren en goeden eeredienst, uit den tijd toen die drijvende eilanden nog deelen waren van het groote en gelukkige vasteland. Naar die ruïnes en bouwvallen van vroegeren godsdienst richten Zeinzemin en Fadhilah hun schreden, nadat het bestuur en de inwoners van dit eiland hen weldra alleen hebben gelaten. Zij bezoeken de half vervallen overblijfselen van hetgeen eens het wezenlijk heiligdom was; zij laten zich niet afschrikken, klimmen van trap tot trap, totdat zij boven op den berg de afgebrokkelde muren van den tempel der Waarheid vinden: een tempel alwaar boven de binnenste poort de woorden staan: *Vas, admire et jouis* (zie II, p. 240).

Zeinzemin heeft zich dus met het Hoogste weder in contact kunnen stellen. Van den berg afgedaald, vinden hij en zijn vriend een huisgezin van visschers, dat in hen door de ware Goden beschermde, bevoorrechte menschen erkent en zich aanbiedt

hen naar het vasteland der Gelukkige streken met een boot terug te brengen. Zeinzemin neemt het aanbod aan, en wel-dra zeilen ze, tusschen al die drijvende eilanden door, om in de open zee te komen. De tocht door die enge zeearmen geeft natuurlijk aanleiding tot een beschrijving van al de eilanden. Hier (II p. 264) meenen wij Duitschland, daar Engeland, dan Holland, dan Frankrijk, dan Italië en dan Spanje te raden. Hoe het zij: de boot, waarop Zeinzemin en zijn vrienden zich bevinden, vaart rustig voort.

Intusschen heeft de Godin de Natuur besloten nu voor altijd, daar de poging tegen Zeinzemin zóó misdadig was geweest, de Drijvende Eilanden en al hun inwoners te vernietigen. Reeds was die vloot met al de schepelingen in de golven der zee verzwolgen. Maar dat was slechts een klein deel der booze maatschappij. Al de eilanden zelven moesten nu een vloot worden en tegelijk tegen de klippen van het Vasteland vergaan. Dat denkbeeld wordt ten uitvoer gebracht. Ziet, de drijvende Eilanden zwalpen voort, gedreven door de orkanen. Hoe huilen alle elementen tegelijk! Een ontzettende, alles overweldigende angst beklemt een ieder. Krakend stort door de geweldige schokken alles, paleizen, tempels en gebouwen... ter neder. Sidderend valt al wat leeft ter aarde. De woedende golven geven zich geen rust. De eilanden met al wat er op is worden te pletter gestooten, terwijl de schatten en al hetgeen de ijdelheid daar uitmaakte door de zee op eenvoorgebergte van het Vasteland wordt geworpen, uit welke schatten een gouden piramide ter eere der Natuur oprijst. — Terwijl dit ontzettend strafgericht plaats heeft, is Zeinzemin met zijn vrienden, door den glans der Piramide als een baken aangetrokken, in zijn vaderland geland en het gelukkige gemeenschappelijk leven kan thans ongestoord in alle eeuwigheid voortduren.

„Wees nu vrij, zachte en vredige menschheid — zoo zegt aan het slot de Waarheid — vorm een maatschappelijk lichaam, georganiseerd tot volmaakte éénstemmigheid: dat de oneindige schaakeering en verscheidenheid van wenschen, gevoelens en neigingen zich oplosse in één enkelen wil: dat alle menschen slechts tot één doel worden bewogen, het gemeenschappelijk geluk!”

Zoo ongeveer eindigt de Basiliade. Die roman werd nu in de Fransche tijdschriften dier dagen vrij scherp beoordeeld. Vooral de schrijvers van de *Bibliothèque Impartiale* en van de *Nouvelle Bigarrure* vielen de socialistische denkbeelden der gemeenschap van den hun onbekenden auteur hevig aan. De kern van hun aanvallen en verwijten tegen Morelly kwam hierop neder. „Men weet genoeg — zeiden zij — hoe groot een afstand er is tusschen de schoonste bespiegelingen van dien aard en de mogelijkheid om ze in toepassing te brengen. De reden daarvan is duidelijk. In de theorie heeft men te doen met denkbeeldige menschen, die leerzaam en plooibaar zich naar alle schikkingen voegen, en die, met gelijken ijver beziel, de inzichten van den wetgever steunen: maar, zoodra men in de practijk zijn plan wil verwezenlijken, moet men werken met de menschen zoo als zij zijn, en die menschen zijn niet volgzaam, gedragen zich lui of zijn aan de driften hunner hartstochten overgeleverd. Het schema der gelijkheid is in 't bijzonder één van die plannen, die het meest tegen het karakter der werkelijke menschen aandruisen; de menschen worden geboren om te bevelen of te dienen: een tusschentoestand is hun tot last.” Tegen die kritiek schreef nu Morelly, wederom zonder zijn naam te noemen, een rechtvaardiging der denkbeelden, die hij in zijn heldendicht een vorm had pogen te geven. Dat boek was dan tevens bestemd om in zekeren zin als het ware een weérlegging te leveren van den in 1748 verschenen „*Esprit des Lois*” van Montesquieu:

het droeg tot titel het opschrift: „Code de la Nature, ou le véritable esprit de ses lois, de tout temps négligé ou méconnu”; het verscheen in 1755 ¹⁾).

Dat geschrift is nu bij uitstek merkwaardig. Het is zelfs vrij goed geschreven en nieuwsgierig leest men het door. Het is soms snijdend scherp en, zoodra men de premissen toegeeft, zeer logisch. De uitwerking op onzen geest is deze, dat de auteur vrij sterk den twijfel weet wakker te maken, of het mogelijk ware dat de wereldmaatschappij zich eens om andere spullen dan de bestaande zou kunnen bewegen. Met groote kunst weet hij den indruk te bepalen bij de gedachte, of wij werkelijk wel op den goeden weg zijn. Gij zijt gewoon uw kinderen te beknorren, omdat zij zich niet voegen naar uw denkbeelden, maar zou het ook kunnen gebeuren, dat uw kind gelijk had, en dat het, de inspraken der natuur volgende, de ware lijn van doen en laten volgde. Op dien twijfel rekenende, daarop voortbouwende, gaat Morelly nu de geheele wereld omkeeren. Stel dat het schouwspel, 't welk de maatschappij ons aanbiedt, te vergelijken was met het gekrioel van allerlei bizarre, zich op en tegen elkander verdringende geschilderde figuurtjes op een zeer grooten waaier, en dat er iemand kwam die u toonde, dat men den waaier niet van de linkerzijde naar de rechterzijde, maar omgekeerd moest uitspreiden, en de veer, waarop zich 't geheele samenstel beweegt, naar den anderen kant moest ombuigen: en stel, dat nu al de figuurtjes in eens in ordelijke en harmonieuse wijze zich dan zouden groepeeren en voegen: dan zou die iemand met den waaier doen, wat Morelly met de men-

¹⁾ Wij hebben de eerste editie van dat boek niet kunnen opsporen, wij gebruiken een editie die in het jaar 1841 door Villegardelle is bezorgd (réimpression complète).

schelijke maatschappij uitvoert. Hij toont de mogelijkheid aan van een omgekeerde wereld. In plaats van een maatschappij — die uit individualistische motieven zich beweegt, die het eigenbelang, de zucht om te hebben, het eigendom, tot beginselen verheft — wil hij een maatschappij oproepen, die geheel op gemeenschappelijk bezit van een ondeelbaar kapitaal, op gemeenschappelijk gebruik van de arbeidswerktuigen, op verdeling van het werk naar de krachten, en op verdeling van de producten naar de behoeften, gebouwd zou zijn. En hij wil bewijzen dat zulk een maatschappij mogelijk zou zijn!

Het boek bestaat uit vier niet zeer groote afdeelingen. In de eerste worden in het algemeen de gebreken der beginselen van onze geldende staatkunde en zedekunde besproken: in de tweede houdt de schrijver zich bezig met de bijzondere fouten der staatkunde: in de derde met de eigenaardige fouten der dagelijksche gewone zedeleer: terwijl in de vierde afdeeling een wetboek, als model van wetgeving van die andere maatschappij welke met de bedoelingen der natuur zou strooken, wordt gegeven. — In het *eerste* deel begint Morelly met kortelijk den vorm zijner Basiliade te verdedigen, ten einde den inhoud daarvan nog eens opzettelijk te toetsen. Het doel van het gedicht was niet anders, dan om de vooroordeelen der menschen en hun verkeerde zedeleer te bestrijden. Eenige moralisten toch gaan uit van het denkbild, dat de mensch geboren wordt met gebreken en ondeugden: anderen pogen te bewijzen, dat het leven den mensch onvermijdelijk er aan blootstelt om slecht te worden: maar niemand heeft zich tot taak gesteld om een toestand te vinden, waarin het den mensch bijna onmogelijk zou zijn bedorven of verdorven te worden. Daar heeft de gewone zedeleer niet aan gedacht. En toch zit daar de fout. De gewone zedeleer heeft haar voorschriften zóó ingericht, dat zij juist in 't menschenhart

de zaden aankweekt der ondeugden, die zij had moeten bestrijden. Het begint al dadelijk bij de opvoeding der kinderen. Men bederft en verwringt de denkbeelden dier kinderen: is het wonder dat zij zich dan beginnen te verzetten, en een zeer billijken tegenstand bieden, hoezeer de vader ook hierover in drift ontsteekt? Men gaat voort bij alles de natuur geweld aan te doen, in plaats van haar zachtkens te volgen. Volgens Morelly is nu de kindschheid een toestand van algeheele onverschilligheid, uit welken toestand alsdan de behoeften, en evenredig daarmee de krachten en middelen om in die behoeften te voorzien, ontwaken. De harmonische ontwikkeling van die behoeften en krachten vormt het bestaan der menschen. Als al de krachten en springveeren van den mensch tot ontwikkeling zijn gekomen, heeft de mensch leeren voelen dat hij tot alles de hulp van anderen noodig heeft en vindt de mensch zich dus geplaatst in een zedelijke aantrekking (*attraction morale*) tot al wie hem omgeven. Zijn zin voor het sociale leven is bij hem levendig geworden. De natuur, die hem omringt, heeft nu aan de menschen als ondeelbaar goed het eigendom van het productieve veld en terrein van haar gaven geschonken, en aan allen en aan ieder het gebruik van haar milde weldaden verleend. „De wereld is een goed voorziene disch, aangezet en ingericht voor alle gasten, van welke tafel de spijzen nu eens aan allen toekomen, wjl allen honger hebben, en dan het deel van eenige weinigen worden, omdat de anderen verzadigd zijn: maar niemand mag zich volkomen heer en meester van de spijzen noemen.” Er is dus ondeelbare éénheid van het „fonds”, en gemeenschappelijk gebruik der voortbrengselen uit dit fonds. De producten zijn overvloediger dan onze behoeften, maar niet te verkrijgen dan tegen arbeid. Bij dien arbeid moeten de menschen elkander helpen: dankbare verhoudingen ontstaan daar-

uit: rust en arbeid volgen elkander daarbij op ¹⁾. Zoo is door de natuur zelve een wonderbaar geheel gevormd: alles is daarin berekend en juist afgestemd: en geheel de machine, hoewel samengesteld uit intelligente deelen, beweegt zich naar een algemeen doel. Onafhankelijk van de particuliere krachten wordt het algemeene afgewerkt. De menschen hadden nu, bij de regeling van hun arbeid, slechts de trekken en lessen der natuur te volgen en de maatschappij zóó in te richten. Dit hadden zedeleer en staatkunde moeten onderwijzen en verder organiseeren: de krachten der menschheid hadden zij voor den arbeid moeten verdeelen, en aan ieder zijn eigen werk opdragen in de gemeenschappelijke taak. Wat hebben zij integendeel gedaan? Zij hebben de *hebzucht* aangekweekt, het particulier belang als spil gaan gebruiken, en vandaar nu alle kwalen. Doch — zoo zegt Morelly — slechts dáár, waar het particuliere eigendom zou ophouden te bestaan, zouden de schadelijke gevolgen daarvan verdwijnen. — In dien geest had de opvoeding der kinderen moeten plaats hebben: in dien geest hadden later alle wetten moeten uitgevaardigd zijn. Doch juist het omgekeerde is verricht. Op het eigenbelang, in plaats van op onderlinge toegenegenheid, is door al die wetgevers gebouwd. Zij hebben in een kalm ruischende beek een groot beletsel van steenen gegooid: nu borrelt en schuimt en zwelt 't water op: zij werpen dadelijk een dijk en dam op, om het water binnen de perken te houden, en zijn sinds zonder ophouden moeitevol bezig dien dijk te stoppen en te versterken, terwijl het water wast en dreigt. Waarom mocht de beek niet kalm en effen vloeien? Inderdaad schijnen de wetboeken pogingen om de menschen te

¹⁾ In de rust ligt dadelijk volgens Morelly 't beginsel van den arbeidslust: want men wil afwisseling — zie vooral ook p. 78 en 79

knedden en te beschaven door reglementen en wetten, die juist geschikt zijn om hen wild en barbaarsch te maken. De dwaze staatsinrichtingen hebben den mensch blootgesteld aan de voortdurende kansen van aan alles gebrek te lijden : is het zoo verwonderlijk dat, om dit gevaar te mijden, de hartstochten tot woede zijn ontvlamd?

In het *tweede* gedeelte van zijn boek gaat Morelly de afzonderlijke gebreken van de staatkunde nader bespreken. Hij houdt zijn bestrijder (in de *Bibliothèque Impartiale*) bij 't woord. Die criticus had gezegd : neem de menschen zoo als ze zijn, niet zoo als uw verbeelding ze gaarne wilde hebben. Welnu hij zal de menschen nemen zoo als zij zijn, en wel in de primitiefste toestanden. Hij vat de beschrijvingen op der Noord-Amerikaansche stammen. Bij hen is nog een natuurstaat, is ook nog gemeenschappelijk eigendom : inheemsche wetgevers en wijzen kunnen op dien grondslag hen ontwikkelen, den arbeid (niet het land) verdeelen : en de eendracht zou blijven bestaan. Doch stel, dat één onzer moderne politici, toegerust met de fabel van Menenius, die zijn klassieke opleiding hem in 't geheugen had geprent, bij die Indianen kwam en hun zeide : „weest niet dwaas en begint uw landen te verdeelen : ongelijkheid van een ieders bezit is de grondslag van een ieders welvaart”, — denkt men dan niet dat hij een wonderlijk antwoord van die Indianen zou krijgen, die op het geleerde betoog met de fabel van Menenius zouden kunnen zeggen : „uw fabel is een impertinentie, even als trouwens uw geheele betoog : de leden van ons lichaam verdeelen ja onderling het werk, maar alle leden genieten gemeenschappelijk, gezamenlijk van wat het leven onderhoudt. De maag eigent zich niets voor zich zelve toe van wat de andere lichaamsdeelen haar verschaffen : zij laat die deelen niet kwijnen : integendeel zij verdeelt alleen de voedingsmiddelen,

waarvan zij het magazijn onder zich heeft. Ga heen, één uwer zinnen is op den loop." En werkelijk, wanneer de spreker uit de Amerikaansche stammen eens geweten had, hoe het er in de zoogenaamde beschaafde staten, die dan op den grondslag van het eigendom zijn gevestigd, uitzag, dan had hij een tafereel kunnen ophangen van barbaarschheid en wildheid, dat onzen geleerden politicus nog sterker den lust zou hebben benomen in de verte de zegeningen der beschaving te brengen, terwijl dichtbij het veld der maatschappij er zoo woest uitzag. — Maar hoe zijn de menschen er dan toe gekomen, om aldus geheel verkeerd de maatschappij in te richten? Om die vraag te beantwoorden, gaat Morelly nu den oorsprong der primitieve maatschappij na, en het insluiten aldaar van het eerste bederf. De familie en het patriarchale leven is natuurlijk de oorsprong, de kern van de maatschappij. Zoo lang de vaderlijke macht ongestoord en onverzwakt in stand bleef, was ook het beginsel der gemeenschap krachtig. Drie fysieke oorzaken verzwakten echter allengs die vaderlijke macht: te weten: de uitbreiding der familie, waardoor de bloedsband minder nauw werd, de verhuizing van enkele groepen, die de groote gemeenschap verlieten en andere oorden gingen opsporen, en de moeilijkheden verbonden aan elke nieuwe vestiging van zulk een verhuizenden stam of kolonie. Op die drie oorzaken van verzwakking der gemeenschap hadden nu de wetgevers hun aandacht moeten vestigen, en ze door tegenwichten keeren, om de eendracht en de gemeenschap te behouden. In stede daarvan hebben de wetgevers der volken niet anders dan palliatieven bedacht, misbruiken hebben zij als goede gegevens aangewend, de onvolmaaktheid zijn zij gaan regelen en dus bestendigen. Een chaos van halve maatregelen is zóó ontstaan, in welk labyrinth van wetten zeer scherpzinnig de weg is gevonden door Montesquieu, doch

welke wetten hij ook als zoodanig heeft geaccepteerd, terwijl Morelly poogt te bewijzen, dat die wetten het begin waren der afwijking van het groote begrip der eenheid en der gemeenschap. Het invoeren van het eigendom is de onnatuur die hier alles bederft: de afdwalingen van geest en hart zijn verder en verder voortgegaan: en de wetgevers hebben dien verkeerden loop gaan volgen en met onbegrijpelijke scherpzinnigheid gaan regelen. Zonderlinge geschiedenis voorwaar! Het was toch (volgens Morelly) zoo gemakkelijk geweest de natuur te volgen. Zeer zeker, de verdeeling van den arbeid — als eens de basis van het ondeelbare „fonds” was gehandhaafd — zou eenige berekening hebben gekost: maar wat beteekent die berekening bij de zoo ongelijk veel moeilijker taak, die de wetgevers hebben tot stand gebracht: daar zij tegen de natuur in een stelsel van palliatieven en dwalingen hebben in orde gebracht, een werk, waarvan dit het meest verwondering wekt, dat het werkelijk gelukt is!

Morelly poogt nu in details aan te toonen, hoe onwaar en verkeerd de geest onzer wetten is. Bij het burgerlijk recht is alles gebaseerd op dezen grondslag: doe niet aan een ander wat gij niet wilt dat u geschiedt. Men begint dus met te zeggen, doe geen kwaad: terwijl men, den wezenlijken aard der natuur volgende, had moeten zeggen: doe al het goed wat gij zelf zoudt wenschen te ondervinden. Maar de invoering van het begrip „mijn en dijn” maakt angstig en bevreesd: men is nu voortdurend bang, dat iets van dat „mijn” ons zal worden afgenomen. Men plaatst zwakke negatieve regelen, in plaats van een positief beginsel. Alleen het Christendom had het ware beginsel weder op aarde gebracht. De natuurlijke gelijkheid werd weder op den voorgrond gesteld, gelijk de eerste Christengemeente leerde zich van de rijkdommen te ontdoen, ter wille der gemeenschap, en door haar gemeenschap-

pelijke maaltijden en geheel haar leven de waarachtige zedeleer weder in eere stelde. Doch weldra verslapte ook bij hen die groote veerkracht. In plaats van de goede zedeleer van 't Christendom, begon een mysterieuse dogmatiek uit die school door de hersens der volgelingen te spoken: de zedeleer werd vergeten, ja schikte zich allengs weder naar de verkeerde inrichtingen der overige wereld. De wereld was in den waan christelijk te zijn, omdat geen marmeren of metalen beeld meer werd aangebeden. De kloosters en monniken bedierven zelfs het goede begrip van de gemeenschap. Sinds is al het goede weder verloren. Het persoonlijk belang en het particulier eigendom heerschen ongestoord.

Zoo is het begrip van gelijkheid onder de menschen allengs geheel verstikt. Men heeft een systeem van zoogenaamde politieke vrijheid bedacht, waardoor alle menschen geïsoleerd staan en een maatschappij van planten vormen, die zich niet aan elkander verwant gevoelen. Een groepeerings van sterken en zwakken, van onderdrukkers en onderdrukten, van heeren en dienaren, zijn zij geworden, geen verbinding van allen elkander helpende, in gelijken rang staande personen. Nu zijn de revolutiën in de staten gekomen. Wilt ze niet aan het toeval of aan de fataliteit: neen, enkel aan het binnendringen van het eigendom. Gaat men op den weg van 't eigendom voort, dan zullen alle staten allengs vallen: want een staat is geen staat meer: het is een samenstel van voorrechten voor de machtigen; 't particulier eigendom heeft zelfs de regeering vervormd, en het ambt, de overheidsbetrekking, tot een erfelijk bezit van een geslacht gemaakt. Eerst dan zal er beterschap komen, wanneer weder begrepen wordt, dat de gedachte van het geheel en van de gemeenschap op den voorgrond moet worden gezet, wanneer de splitsing der deelen zal wijken. Dan is „de goddelijke charte” weder te verkrijgen: en alle privileges in het staatsleven zullen ophouden.

Het *derde* gedeelte van Morelly's geschrift houdt zich nu bezig met het aantonen van de bijzondere verkeerdheden der „morale vulgaire”. Min of meer breed wordt hier alles opgehaald: de grenzen van het zedelijk goed en kwaad eerst gesteld, en daarbij op den voorgrond gezet, dat het zedelijk kwaad in het oog der Voorzienigheid (Morelly huldigt een streng Deïsme) niet bestaat, dat Zij als zoodanig het niet straft, dat het slechts moet beschouwd worden als onvolmaaktheid, onvolmaakt in zoo verre het nog niet is wat de Voorzienigheid zich voornam dat het worden moest. Van het denkbeeld van latere belooning van 't zedelijk goed moet men zich losmaken. In het zedelijke zoowel als in het stofelijke heerscht, volgens Morelly, dezelfde ontwikkelingswet: langs trappen en stadiën bereikt de menschheid haar doel: een ontwikkelingswet die Morelly ook gaat toepassen op de kennis van het Godsbegrip en dus op den godsdienst. De eerste gouden eeuw is misschien slechts een onbewuste toestand geweest: allengs komt de menschheid zeker, na een min of meer groot getal evolutiën, tot een constanten toestand van onschuld. Zien wij nu wat de grondslag der wezenlijke moraal is. Volgens Morelly begint hier alles met een gevoel van liefde voor ons zelve, dat zich onmachtig gevoelt zonder hulp van anderen, en wordt zodoende het eigenlijk beginsel der zedeleer van zelf het beginsel van wèl te doen. De natuur leert ons van zelf dat wèl doen, lang voordat wij de leer noodig hebben om niet te schaden. Het kind weet op zijn omgeving, die voor hem zorgt, die praktijk van goed te doen en lief te hebben toe te passen. Het kind doet goed, om weder op zijn beurt wèl te worden gedaan. Eerst later, wanneer de mensch treedt in de sfeer van het eigendom, komt het begrip op der voorgrond van niemand te benadeelen. Het goede denkbeeld wordt dan door het voorbeeld van anderen bedorven: de

sfeer van het zedelijk kwaad wordt door het eigendom steeds grooter en grooter. Doch let wel op : het zijn dus uitwendige condities en schijnbare toevalligheden, die den mensch zóó slecht maken. Waren de condities der maatschappij zoodanig, dat de wijze inspraken der natuur konden worden gevolgd, dan zou het zedelijk kwaad dadelijk verminderen. Dan zou weder elke daad van den mensch wezenlijk bevorderlijk wezen om zijn geluk tot stand te brengen (hetgeen toch des menschen laatste wensch is), dan zou de „sociale harmonie” weder kunnen worden gevestigd. Alles roept den mensch trouwens toe: „indien gij gelukkig wilt wezen, doe wel aan uw medemenschen: leer, zonder u in de eerste plaats te bekommeren van Wien gij het aanzijn kreeg, er eerst van genieten door wél te doen. Wilt gij u verheffen tot de kennis van uw Maker, doe wel!” Waarom let de mensch echter niet op die stem; waarom is hij doof voor die woorden? Omdat de gansche zedeleer, even als de staatkunde, de meeste zijner denkbelden heeft omgekeerd: omdat het eigendom de kiem van het bederf hier heeft medegebracht. De ware zedeleer wijst weder op de natuur. En merk wel op, dat Morelly hier in de verste verte de natuur niet vereenzelvigd met barbaarsheid of prinitieve tijden; neen, hij wil de beschaving zoo ver mogelijk zien uitgebreid, doch altijd een beschaving in overeenstemming met de natuur. Uitdrukkelijk verklaart hij zich tegen de vermaarde prijsvraag, door de Academie van Dyon gesteld, of de herstelling der kunsten en wetenschappen bijgedragen heeft om de zeden rein te houden: en vooral tegen de bekroonde en in 1750 uitgegeven beantwoording daarvan door J. J. Rousseau. Morelly noemt Rousseau „un hardi sophiste”. Neen, Morelly wil vooruitgang, doch meent dat de plooi, die aan den vooruitgang is gegeven, door het eigendom geheel verkeerd gelegd is. Hij wil een andere, geheel tegenovergestelde wending en richting.

Dan eerst zal een toestand gevonden kunnen worden, zullen de condities daar zijn, waarin de mensch zoo gelukkig en zoo weldoend zal kunnen wezen, als hij het in dit leven kan zijn. Het zal hem dan bijna onmogelijk zijn bedorven of verdorven te worden.

Als tot bekroning van geheel zijn werk voegt Morelly nu als *vierde* afdeeling aan zijn boek een werkelijke „côte” toe, zijnde een model van wetgeving, dat geheel en al zou overeenkomen met de bedoelingen van de natuur. Morelly noemt het zelf een *hors d'oeuvre*, omdat hij zeer goed inziet dat in de tijden, waarin hij leefde, zulke wetten onmogelijk zouden zijn. Dit wetboek is zeker het stoutste stuk dat men zich denken kan. Wij zullen trachten er een kort overzicht van te geven. — Allereerst komen: „Grond-wetten en heilige wetten die aan alle gebreken en kwalen der maatschappij den wortel zouden afsnijden”: zij zijn ten getale van drie en luiden als volgt: I. Niets in de maatschappij zal afzonderlijk of als eigendom aan iemand toebehooren, dan alleen die zaken, waarvan hij een dadelijk gebruik maakt, hetzij voor zijn behoeften, of voor zijn genoegens, of voor zijn dagelijksch werk. II. Elk burger zal staatspersoon zijn, gevoed, onderhouden en bezig gehouden ten koste van het algemeen. III. Elk burger moet voor zijn deel bijdragen tot het openbare nut, en wel naar gelang van zijn krachten, talenten en ouderdom: daarnaar zullen zijn verplichtingen geregeld worden, overeenkomstig de distributieve wetten.” — Dan volgt de afdeeling der distributieve wetten. Zij bevat artikelen over de verdeeling der natie in familiën, stammen, „cités” en zoo noodig provinciën: het aantal menschen in al zulke stammen enz. moet ongeveer hetzelfde zijn: het tiendeelig stelsel wordt bij de berekening gevolgd: alle producten, die onder hen verdeeld worden, moeten, zoo het min of meer duurzame

producten zijn, eerst opgestapeld worden in openbare magazijnen en daaruit afgeleverd: de aan bederf onderhevige producten worden op de openbare plaatsen gebracht en verdeeld door hen die ze vervaardigen of bereiden. Streng wordt bevolen (artikel X), dat niets onder de burgers mag worden verkocht of verruild: men mag dus eetwaren slechts voor één dag op de openbare plaatsen aanvragen enz. enz. Een uitzondering wordt hierop toegelaten, als men een ander volk zou willen helpen, doch zorgvuldig wordt dan toch gewaakt dat niet door handel eenig begrip van eigendom in den staat komt. — Nu volgen agrarische wetten. Iedere Cité heeft tot gebruik een zoo afgerond mogelijk stuk land ter bebouwing en voeding der inwoners. In steden, gelegen op dorren grond, zal men zich aan de kunsten wijden, en de naburige steden geven dan aan zulk een stad grootendeels de levensmiddelen. Elk burger in een cité moet zonder onderscheid van zijn 20ste tot zijn 25ste jaar zijn oefentijd in den landbouw volbrengen. Zulk een *corps d'agricoles* wordt behoorlijk georganiseerd en geregeld (zie art. IV). — In volgorde komen thans de „edile” wetten: zij houden zich bezig met den bouw van de Cité: zult een cité bestaat uit vier groote vierkanten, waarvan het grootere 't kleinere insluit, terwijl in het midden van het kleinste zich een groote binnenplaats bevindt. Het eerste of kleinste vierkant omvat de magazijnen, het tweede de woonhuizen, het derde de ateliers, het vierde een reeks woningen voor het *corps d'agricoles*, en de schuren en stallen. Buiten de vier vierkanten komen dan hospitalen, oude mannen- en vrouwen-huizen, gevangenissen enz. — De politiewetten volgen nu. Het is een regeling van den arbeid, welker bepalingen wij in een noot hieronder zullen opnemen ¹⁾. — Daarna de „sompuaire wetten.” Zij be-

¹⁾

LOIS DE POLICE.

I. Dans toute profession, les plus âgés et en même temps les plus

treffen de gelijke en eenvoudige kleeding van het volk, de voeding enz. — Een organisatie van het gouvernement van

expérimentés dirigeront tour à tour, selon leur rang d'ancienneté, et pendant cinq jours, cinq ou dix de leurs compagnons, et taxeront modérément leur travail sur la part qui leur aura été imposée à eux-mêmes.

II. Dans chaque corps de profession il y aura un maître pour dix ou vingt ouvriers, qui aura le soin de les instruire, de visiter leur ouvrage, et de rendre compte de leur travail et conduite au chef du corps, qui sera annuel; chaque maître sera perpétuel et à son tour chef du corps.

III. Personne ne pourra être maître d'une profession qu'un an après avoir quitté son service d'agriculture et s'être remis à sa première profession, c'est à dire à vingt-six ans accomplis.

IV. Dans chaque profession celui qui aura découvert quelque secret important en fera part à tous ceux de son corps, et dès lors il sera maître, n'ayant même pas l'âge, et désigné chef de ce corps pour l'année prochaine: le tour ne sera interrompu que dans ce cas et repris ensuite.

V. A dix ans tout citoyen commencera à apprendre la profession à laquelle son inclination le portera ou dont il paraîtra capable, sans l'y contraindre: à quinze ou dix-huit il sera marié; à vingt jusqu'à vingt-cinq, il professera quelque partie de l'agriculture: à vingt-six il sera maître dans sa première profession, s'il la reprend, ou s'il continue d'exercer quelque métier attaché à l'agriculture (voyez les lois III et IV agraires). Mais s'il vient à embrasser tout autre genre d'occupation, alors il ne pourra être maître qu'à trente ans: à quarante ans, tout citoyen qui n'aura passé par aucune charge sera ouvrier volontaire: c'est à dire que, sans être exempt de travail, il ne sera assujetti qu'à celui qu'il voudra choisir, et à la tâche qu'il s'imposera lui-même; il sera maître de ses heures de repos.

VI. Les infirmes, les vieillards caducs seront commodément logés, nourris, entretenus dans la maison publique destinée à cela pour chaque cité, par la IXme des lois édiiles.

VII. Les chefs de toutes professions indiqueront les heures de repos et de travail, et prescriront ce qui devra être fait.

VIII. Tous les cinquièmes jours seront destinés au repos public: pour cela l'année sera divisée en soixante et treize parties égales: ce jour de repos sera double une fois seulement dans l'année à laquelle on doit ajouter un jour. Voyez la loi IV distributive.

IX. Les réjouissances p. bliques commenceront toujours dans un jour

den Staat wordt alsdan gegeven. De 13 artikelen, die daarop betrekking hebben, behelzen regelen omtrent de benoeming van hoofden der stammen, cités en provincies, en omtrent de benoeming van een generaal hoofd van den staat: tevens bepalingen omtrent de vorming van een senaat enz. Zij moeten elke tirannieke heerschappij beletten. — Deze afdeeling wordt gevolgd door een afdeeling wetten der administratie van het gouvernement: onder meer verdient hier de aandacht de formule waarmede iedere wet begint: *La raison veut, la loi ordonne.* — Opmerkelijker zijn echter de 13 hierop volgende huwelijkswetten, die alle „*débauche*” moeten voorkomen. Het blijkt daaruit dat ieder burger (*sitôt l'âge nubile accompli*) moet huwen: het celibaat is eerst na het veertigste jaar veroorloofd: in het begin van het jaar wordt het huwelijksfeest gevierd, ieder jonkman kiest, ten overstaan van den senaat van de Cité, het meisje, en als hij haar ja-woord heeft gekregen, trouwt hij haar. Dat huwelijk is onherroepelijk voor tien jaar, na afloop van welke tien jaren een echtscheiding kan plaats hebben. Bepalingen over de condities, waaronder die echtscheiding kan uitgesproken worden, en over de kinderen, die in den regel bij den vader blijven, volgen als van zelve. — Hierna rangschikken zich de wetten op de opvoeding, die tot doel hebben om de blinde toegeeflijkheid der vaders voor hun kinderen te voorkomen. Allereerst komt de in Frankrijk zoo noodzakelijke bepaling, dat de moeders zelven haar kinderen moeten zogen. De kinderen worden nu, als zij 5 jaar oud zijn, staatskinderen, te zamen

de repos public, et dureront six jours y compris celui-ci.

X. Les réjouissances se célébreront immédiatement avant l'ouverture des premiers labours, avant l'ouverture des moissons, après avoir recueilli et serré les fruits de toute espèce, et au commencement de chaque année: dans ces dernières se célébreront les mariages: les chefs annuels de cités et de corps entreront à leur tour en charge. Voyez les lois de gouvernement.

gebracht in daarvoor bestemde woningen (knapen en meisjes afzonderlijk gehuisd) en onder een bepaald aantal familie-vaders en familiemoeders gesteld: welke vaders en moeders om de 5 dagen wisselen. Daar worden dan de kinderen opgevoed tot goede burgers. Tien jaren oud verlaten zij de gemeenschappelijke woning om in de werkplaatsen te gaan, waar zij het mechanisch werk leeren: terzelfder tijd wordt hun zedekundig en godsdienstig onderwijs gegeven. Met de uiterste zorg wordt gewaakt dat de zucht van het eigendom nooit in hun harten binnensluipst. — Nu volgen wetten die afdwalingen van den menschelijken geest en elke transcendente droomerij moeten beletten. Die artikelen bevatten de onderwerpen voor hen, die zich aan wetenschappen en kunsten wijden. Opmerkelijk is het dat, wat moreele filosofie betreft, zij uitsluitend de wetenschap moeten beoefenen die wij tegenwoordig sociologie noemen (zie art. II). — De laatste afdeeling bevat de strafwetten. De doodstraf komt niet voor. De zwaarste straf is de opsluiting in een der met ijzeren staven afgesloten hollen, die gebouwd zijn vlak bij de begraafplaats, en waar men de burgers in zet, die den burgerlijken dood hebben verdiend. Daarin wordt ook als gek, als razende, en als vijand der menscheit geplaatst hij, die op eenigerlei wijze, hetzij door kabaal als anderszins zou getracht hebben de heilige wetten omver te werpen, ten einde het afschuwelijk eigendom in te voeren.

Ziedaar nu een geraamte van 'twaarlijk soms ontzettend boek van den Code de la Nature. Morelly zelf had een tamelijke mate van zelfvertrouwen, toen hij het schreef. De korte voorrede begint met de woorden: „Non est mora longa men leze het boek of niet: weinig zal het mij deren: maar als men het leest moet men het ten einde brengen, voor en aleer er over te redetwisten.” Trouwens wat moet er wel in het brein van dien onbekenden man zijn omgegaan, als hij, na zijn dagwerk (men

meent dat hij schoolmeester geweest is) wandelend in de buurt van Vitry le Francais, huiswaarts keerde om aan zijn boek te schrijven: als hij zijn bureu, misschien zijn curé, vriendelijk groette: terwijl hij daar tegelijkertijd denkbeelden en gedachten in zijn hoofd smeedde, die als zoovele bliksemstralen over veertig, over honderd jaren de gansche maatschappij in brand zouden zetten! Non est mora longa: hij had den tijd. Hij behoefde zijn naam niet gedurende zijn leven geëerd of gevierd te zien: hij liet dit over aan schitterende sophisten als Rousseau en Diderot, aan zooveel anderen: want hij wist dat zijn boek een boek van vuurvlammen voor de toekomst zou zijn. Zij die in de groote Fransche Revolutie in 1794, of later in de dagen van 1840 en 1848, iets uit dat boek zouden durven overnemen, om het als uitvoerbaar plan voor te stellen, zouden — al waren zij de ultra's bij uitnemendheid van hun tijd — toch nog voorzichtig, en zoo behoedzaam mogelijk, er mede omgaan. Toen Saint-Just zijn plan tot organisatie der sociale republiek, toen Louis Blanc zijn organisatie van den arbeid bepleitte, gebruikten zij wel beiden Morelly's boek, doch waren haast zelven bang zich aan dat gloeiend vuur te branden ¹⁾).

Morelly is eerst in onze eeuw geheel en al begrepen: in breeder kring werd zelfs de aandacht op hem gevestigd, toen Tocqueville in zijn laatste werk vooral zijn beteekenis in het licht der XVIIIde eeuw deed gevoelen ²⁾). Toch is zijn boek — al wordt het door hen weinig genoemd — zeker ook op

¹⁾ Zie over Saint Just en Morelly, de opmerking bij John Morley in zijn boek over Rousseau. 1873, Vol. II, p. 131, en over Louis Blanc en Morelly, Karl Marlo, Organisation der Arbeit. Erster Band, Zweite Abth. 1853, pag. 508 seqq.

²⁾ Zie Tocqueville, l'Ancien Regime et la Revolution. Edit. 1857, p. 272, 273. Zie voorts Morley, Rousseau, I, p. 158—160, 181, en II, p. 200.

zijn tijdgenooten niet zonder invloed geweest. Die tijdgenooten konden den naam des schrijvers niet gissen, en lettende op den hartstocht, die er gloeide onder die zinsneden, schreven zij het geschrift meestal toe aan den stoutsten en vurigsten schrijver der 18de eeuw, aan Diderot. Tegen het einde der 18de eeuw gold dan ook de Code de la Nature algemeen als een der hoofdwerken van Diderot. La Harpe in zijn Cours de Literature besteedde wel 200 bladzijden, om de dwalingen van Diderot, uit dit werk blijkende, aan te toonen ¹⁾: en de Amsterdamsche drukkers en uitgevers der werken van Diderot hadden werkelijk den Code de la Nature onder de complete werken van Diderot opgenomen. Dat geloof was zoo algemeen, dat toen Baboeuf later zijn samenzwering begon, en zich in zijn stukken voortdurend beriep op den Code de la Nature, en dan ook als schrijver Diderot noemde ²⁾. — Vóór dat dit vermoeden zich zoo sterk verbreidde, had men nog een andere gissing gewaagd: men schreef het werk aan den overigens niet zeer bekenden Tous-saint toe. Men vindt die gissing in de Mémoires van den markies d'Argenson. Deze alleropmerkelijkste man, die op zijn beurt, al was hij dan ook eenige jaren (1744-1747) minister van buitenlandsche zaken van Lodewijk XV geweest, tot het ras der utopisten behoorde, die zelf een soort van maatschappelijke herders-idylle als ideaal beschreef, en in zijn brein altijd bezig was te werken aan een groot boek, dat nooit uit zou komen, en dat den titel zou voeren: „de wetten der maatschappij in haar natuurlijke orde”, — deze markies teekent in Juni 1756,

¹⁾ Zie Oeuvres choisies de Diderot, précédées de sa vie, par F. Génin. Edit. 1856, tom. I, p. 74, 75.

²⁾ Zie Tweede deel der Pièces, saisies dans le local que Baboeuf occupoit lors de son arrestation. Paris, Nivose an V, p. 16, 23 seqq.

na de lezing van den Code de la Nature, op ¹⁾: „uitmuntend boek: boek der boeken: zoo hoog uitstekend boven l'Esprit des Lois van den president de Montesquieu, als la Bruyère staat boven den abt Trublet: maar tegen welk boek er geen zwavel genoeg zal zijn om het te verbranden....”

Wij hebben er niets bij te voegen: ook d'Argenson denkt, bij het noemen van dat boek, het eerst aan vuur.

Wij wenden ons thans tot den abbé de Mably, die van 1709 tot 1785 leefde. Hem naderende zijn wij in het midden der Encyclopedisten gekomen. In plaats van met een onbekenden schoolmeester, hebben wij hier te doen met een der toongevers der Parijsche kringen, voor zoo ver deze verlichting en vooruitgang wilden bevorderen. Hij werd als een groot geleerde door zijn tijdgenooten beschouwd, en zijn woorden legden gewicht in de schaal der wetenschap. Hij was tevens man van de wereld, gewoon om met diplomaten en staatslieden om te gaan, en dus de vormen te kiezen die voor de meerderheid aannemelijk waren. Voeg daarbij, dat hij een koel logisch hoofd had, met methode en orde zijn begrippen ontwikkelde, niet bang was voor de gevolgtrekkingen van ééns gestelde premissen, en dat zijn sententieuze dogmatische manier van zich uit te drukken den tegenstander, die het waagde hem aan te vallen, altijd op zekeren afstand hield. — Hij was in 1709 te Grenoble geboren, zoon van een aanzienlijke familie. Zijn oudere broeder Monsieur de Mably werd „grand-prevôt” te Lyon, en is ons niet geheel onbekend, daar in het

¹⁾ Zie Charles Aubertin, l'Esprit Public au XVIIIeme siècle, 2e Edit. 1873, p. 207, en Sainte Beuve, Causeries du Lundi, t. XII (Article d'Argenson), 3e Edit. 1870, p. 146, 147.

jaar 1740 Jean Jacques Rousseau — toen 28 jaar oud en aan Mad de Warens en de Charmettes den rug toekeerend — in diens huis te Lyon een gouverneursplaats voor het onderwijs der kinderen kreeg. Rousseau, die een jaar in die betrekking bleef, beschrijft ons dien ouderen broeder als een zeer recht-schapen man ¹⁾. Een jonger broeder, in 1710 geboren, was de vermaarde abbé de Condillac, wiens wijsgeerige en econo-mische werken even veel naam maakten als die van zijn broe-der. Hij zelf, onze abbé de Mably, ging al spoedig, na bij de Jesuiten te zijn opgevoed en als geestelijke te zijn geor-dend, in diplomatieken dienst. Een bloedverwant, de kardinaal de Tencin, was minister aan het hof van Lodewijk XV, en nam de belangen van zijn jongen neef ter harte. De Tencin had veel invloed, en bij den dood van den kardinaal Fleury, in 1743, zien wij hem zelfs, geholpen door zijn waarlijk niet engelreine zuster Madame de Tencin, intrigueeren om de be-trekking van eersten minister in al de volheid van het ambt, zoo als Fleury dit had uitgeoefend, te verkrijgen: iets dat hem echter mislukte. De salon van Madame de Tencin — het model van den lateren salon van Madame Geoffrin — was een goede diplomatieke leerschool voor onzen jongen abbé ²⁾. Mably werd spoedig secretaris van de Tencin, schreef de mémoires, die de minister aan het Conseil moest indienen, onderhandelde enkele vredesverdragen, en was voortdurend in actieven dienst van buitenlandsche zaken. Omstreeks 1757 verliet hij die carrière, die hem nog veel succès scheen te beloven, om zich

¹⁾ Zie Confessions de J. J. Rousseau. Partie I, Livre VI, tegen het einde. Editie Charpentier, 1850, pag. 330 seqq.

²⁾ Zie over den salon van Madame de Tencin vooral Sainte Beuve, Causeries du Lundi, tom II, in zijn artikel over Mme. Geoffrin. Troi-sième Edition, pag. 313—315.

geheel en al aan zijn studiën te wijden. Reeds had hij veel boeken geschreven, vooral met het oog op zijn diplomatieke carrière; thans zou zijn leven geheel en al het leven van een schrijver en van een geleerde worden ¹⁾.

Meer en meer toch was hij bewonderaar geworden der antieke maatschappij der Grieken en Romeinen. Sparta vooral, met zijn staatsdeugden en éenvoud des levens, was voor hem een ideaal geworden: de gouden eeuw der menschheid. En het schouwspel van die groote hoedanigheden en van die burgerlijke zelfopoffering wilde hij nu op alle wijzen en in allerlei vormen pogen te beschrijven, om bij zijn tijdgenooten enthousiasme voor het navolgen van dergelijke levensopvatting op te wekken. Door bewijisvoering en redeneering zou hij tot maatschappelijke beginselen pogen te verheffen, datgene wat de poëzie en 't eenvoudig verhaal hem hadden leeren lief hebben en bewonderen. Zóó zou hij vrijheid, gelijkheid en zelfverloochening gaan prediken: zóó zou hij het geluk van allen vooral gaan voorstellen als te bestaan in de afwezigheid van alle weelde, in de strengheid der zeden en in de bewuste regeering van het volk door zich zelf: hij zou in Frankrijk tot gangbare munt gaan stempelen de woorden: vaderland, burger, algemeene wil, volkssouvereiniteit, al die formules, die later woorden van vuur zouden worden in de Fransche Revolutie. En al zulke denkbeelden ontwikkelende, zou hij

¹⁾ Hij had toen reeds geschreven: 1°. *Parallèle des Romains et des Français*, in 1740 uitgekomen. 2°. *Droit public de l'Europe, fondé sur les traités, depuis la paix de Westphalie jusqu'à nos jours*, in 1748 voor het eerst verschenen. 3°. *Observations sur les Grecs*, 1749. 4°. *Observations sur les Romains*, 1751. 5°. *Principes des négociations*. 1757.

Al zijn werken zijn later an III de la République (1794 à 1795) uitgegeven te Parijs bij Desbriere, in een *Collection complète des oeuvres de l'abbé de Mably*, in vijftien deelen. Wij gebruiken die complete editie.

niet terugdeinzen voor de stoutste eischen van het socialisme ¹⁾.

Doorloopen wij enkele van zijn latere geschriften, voor zoo ver zij op dat socialisme en die vrijheidsdenkbeelden betrekking hebben. — Opmerkelijk is reeds dadelijk het geschrift: „Des droits et des devoirs du citoyen”, vooral wanneer men bedenkt dat het in 1758 is geschreven, al is het dan ook later in 't licht gegeven: in dat geschrift toch wordt in den zesden brief de wensch reeds gedaan en ontwikkeld, om in Frankrijk wederom de Staten-Generaal bijéén te roepen, en met het lichaam der Staten-Generaal 't staatswezen te ontwikkelen ²⁾, een wensch die eerst in 1789 zou worden vervuld. — In het algemeen zou hij thans zijn bewijsvoering, om Frankrijk tot een régime van vrijheid en gelijkheid te brengen, ook uit de Fransche geschiedenis zelve gaan putten. Zijn studiën over de Fransche geschiedenis zijn nu een der meest époque-makende boeken, die over die geschiedenis geschreven zijn. Naast de geschriften van Boulainvilliers, van den abbé Dubos, van Mlle de Lezardiére en van de Montlosier behoudt de opvatting en theorie van Mably haar waarde en wijst zij een zekeren datum aan. De strekking was om aan den Tiers Etat van Frankrijk te bewijzen en voor te houden, dat, bij het ontstaan der Fransche monarchie, dadelijk in de groote staatkundige vergaderingen de vertegenwoordigers van den Tiers Etat werden gevonden, dat zij toen deel hadden aan al de rechten der soevereiniteit, en dat eerst in het vervolg van tijd langzamerhand de Tiers-Etat, het volk, op den achtergrond

¹⁾ Zie de zeer goede schildering van Mably bij Henri Martin, *Histoire de France*, tom XVI. 4me Edition, 1865, pag. 148—153.

²⁾ Zie *Collection Complète des Oeuvres de l'abbé de Mably*, tome onzième (Edit. 1794 à 1795), pag. 422—460.

werd geschoven, eerst door de feodaliteit, weldra door de willekeur des konings, die in plaats van in Staten-Generaal zijn steunpunt en heil ging zoeken in de administratie. Op twee punten werd vooral de aandacht van Frankrijk bepaald: voor- eerst op de vrije Franken, die Gallië aan de overheersching der Romeinen kwamen ontrukken, een volksstam die als republiek was georganiseerd, en onder wie Clovis slechts de veldheer en eerste magistraat was; en ten tweede op geheel de wetgeving van Charlemagne, die het ideaal van een wijsgeer en patriot wist te verwerkelijken. Dit alles werd door Mably ontwikkeld in het boek „*Observations sur l'histoire de France*”, waarvan het eerste gedeelte in 1765 uitkwam, terwijl het tweede gedeelte eerst drie en twintig jaren later zou verschijnen. Op ons standpunt van historie-kennis staande, valt het ons niet moeielijk al het gewaagde, ongerijmde en onhistorische van Mably's betoog op te merken: de tijdgenooten meenden echter dat Mably hier den steen der wijzen gevonden had: het succès van het boek was algemeen en onbetwistbaar: het vond overal bewonderaars en maakte overal proselieten: in 1787 bekroonde de Academie des Inscriptions et Belles-Lettres reeds een lofrede op den auteur der *Observations*: en toen Thouret, een der beste leden der Constituante, hij die mede aan het moderne Frankrijk de rechtsinstellingen gegeven heeft, in April 1794 eerst in de gevangenis, toen naar de guillotine werd gesleept, besteedde hij de laatste weken van zijn leven in den kerker nog, om voor zijn jongen zoon een uittreksel uit Mably's boek te maken, ten einde hem Frankrijk's geschiedenis en het recht van het vrije volk te doen begrijpen ¹⁾.

¹⁾ Zie over Mably's historische studiën vooral Augustin Thierry,

Nadat Mably aldus op het eigen terrein der fransche geschiedenis aan zijn natie had aangetoond, dat zij, als erfrecht der oudste vaderen, de begrippen van gelijkheid en vrijheid in het staatkundige zou kunnen vorderen, nam hij weldra breeder aanloop en wilde hij bewijzen, dat men voor geheel het maatschappelijk leven der Franschen geen beter voorbeeld konde nemen dan de antieke maatschappij, en wel zoo mogelijk den Spartaanschen staat. Hij betoogde dit vooreerst in de „Entretiens de Phocion”, waarin hij dien Griekschen Cato zijn lessen laat uitdeelen, en aantonen dat in allen gevalde liefde voor het vaderland ondergeschikt moest wezen aan de liefde voor de menschheid: maar vooral, meer precies (wat het socialistisch oogpunt aangaat) in de in 1768 verschenen „Doutes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques”. Het was in dat werk dat hij zich als bepaalde socialist zou leeren kennen. De aanleiding tot het schrijven van het boek was de volgende. Sedert eenigen tijd waren de volgelingen van Quesnay, den doctor van Mevrouw de Pompadour, als een school van Politieke Economie (der Physiocraten) opgetreden. Sinds die Quesnay (die in 1774 stierf) in 1758 zijn *Tableau économique* uitgaf, waren telkens nieuwe adepten tot die leer toegetreden. Het was een leer, die ook de menschen practisch en theoretisch tot de natuur zocht terug te brengen. Landbouw werd als de eenige bron van rijkdom opgevat, en voorts werden lessen voor het leven en verkeer der menschen geput uit regels aan de natuur ontleend. De heerschappij der natuur beteekende dan in die theorie een ontkenning en negatie van alle menschelijke bemoeienis (*laissez faire, laissez passer*). Op

zonderlinge wijze huwden die economen de verdediging van de vrijheid, in het maatschappelijk huishouden der volken, aan voorliefde voor een verlicht absolutisme en despotisme in het staatkundige. Staatkundige vrijheid en zelfstandigheid werd door hen niet geëischt. Het geheele systeem was trouwens ook uitgebreid in het „entresol” boven de appartementen der koninklijke maitresse. De Gournay, de markies de Mirabeau, de abbés Beaudeau en Roubaud, Turgot, later gevolgd door zoovele anderen, als de abbé Morellet, le Trosne enz., gingen allen die denkbeelden verspreiden en verduidelijken. Één onder hen was er nu, die een handboek schreef, dat al de denkbeelden der school als in een helder résumé weergaf. Het was Mercier de la Rivière, en zijn boek, dat in 1767 verscheen, heette: „L'ordre naturel et essentiel des Sociétés Politiques”. Dit boek maakte in de school grooten opgang. Trouwens het drukte den geest van het Physiocratie zeer goed uit. Het populariseerde de beginselen dier school over de natuur, over het eigendom, en over het *produit-net*, en verbond daarmede een theorie ter verdediging van de regeering in absoluut-monarchalen zin. Anderen begonnen dadelijk het boek en den schrijver zeer hard te vallen. Voltaire schreef er zijn beroemd pamflet „l'homme aux quarante écus” tegen, en Mably toog mede aan 't werk om tegenover de denkbeelden van Mercier de la Rivière de zijne te ontvouwen ¹⁾.

Het zijn tien brieven gericht aan den uitgever van het gewone tijdschrift der Physiocraten, les *Ephemerides*, en die tien brieven bevatten nu Mably's twijfelingen (*doutes*), of

¹⁾ Zie Leonce de Lavergne, les *Economistes français du dix-huitième siècle*. Edit. 1870, pag. 197, 200 seqq. — Zie ook Rousseau, by John Morley. Edit 1873. vol. II, p. 152 en 153.

Mercier de la Rivière in zijn boek wel juist had gezien ¹⁾. Het is betrekkelijk in lichten en vluggen stijl geschreven, en laat zich gemakkelijk lezen. De eerste twee brieven zijn voor ons doel het belangrijkste. Mably poogt daarin te verduidelijken, dat Mercier ten onrechte de drie soorten van eigendom, die ieder kon hebben — eigendom van zijn eigen persoon, eigendom van de zaken noodig tot eigen onderhoud, en eigendom van het land — als onafscheidelijk en volstrekt verbonden ging beschouwen, zoodat, wanneer één daarvan werd weggenomen, ook de twee andere soorten wegvielen. Neen, persoonlijke vrijheid (eigendomaan den eigen persoon) behoeft nog niet altijd samen te gaan met particulier eigendom van den grond. Integendeel gemeenschappelijk eigendom kan best samengaan met het eigendom en recht dat ieder op zich zelve heeft. De oudheid heeft in Sparta hiervan het voorbeeld gegeven. Nog sterker: de zoogenaamde natuurlijke orde van Mercier is juist tegen de natuur in: want, terwijl de natuur naar zekere gelijkheid streeft, heeft dit individueel eigendom juist de grootst mogelijke ongelijkheid uitgewerkt en een groote wanorde op die wijze doen ontstaan. Wij zijn dus afgefallen van den goeden toestand, waarin de menschheid zich bevond. Gemeenschap van goederen en gelijkheid van toestand was het begin en de gelukkige aanvang der maatschappij, en thans is ellende en de heerschappij der hartstochten het lot der menschen. Ware philosophie zou nu natuurlijk niet moeten strekken om thans eensklaps alle goederen te gaan verdeelen, maar wel om tegenwichten te zoeken tegen de steeds toenemende ongelijkheid. De economen en Mercier hebben daar echter geen oogen voor: zij denken alleen aan vermeerdering der productie der

¹⁾ Het geschrift is geplaatst in het elfde deel der complete collectie van de Oeuvres de l'abbé de Mably.

gronden. Mably roept hun toe: denkt eerst aan de vorming van een goede maatschappij en aan de ontwikkeling der staatsburgers: de toestand der akkers komt dan in de tweede plaats in aanmerking ¹⁾. Mably gelooft zoo weinig aan het „natuurlijke” van het individueel grond-eigendom, dat hij zou willen aannemen, dat die verdeeling der gronden het werk is geweest van eenige hommels die ten koste van het zweet der bijen wilden leven (p. 33). De grootst mogelijke en onnatuurlijke disharmonie is toch ontstaan. Er zijn allerlei verschillende, tegenovergestelde belangen gekomen in de maatschappij, en een groot deel der menschen, de daglooners (manouvriers), de menschen die niets hebben, zijn in onhoudbare toestanden vervallen ²⁾. De toestanden zijn nu deze,

¹⁾ Zie pag 29: Non, monsieur, dans la situation où la propriété foncière a réduit les hommes, il n'est point sûr que toute la politique consiste à augmenter son revenu disponible, à n'établir que des impôts directs sur les terres, et à respecter religieusement les fonds nécessaires à la reproduction des fruits: il faut sans doute avoir de bonnes récoltes: mais il faut commencer par avoir d'excellens citoyens. L'agriculture florissante est ordinairement le fruit d'un bon gouvernement, mais elle ne le fait pas. Ne transposons pas les choses; c'est la culture des hommes, c'est à dire, ce sont les vertus sociales qui serviront de base au bonheur de la société: voilà le premier objet de la politique: nos champs viendront après.

²⁾ Zie pag. 38—39. Qui ne voit pas que nos sociétés sont partagées en différentes classes d'hommes, qui, grâce aux propriétés foncières, à leur avarice et à leur vanité, ont toutes des intérêts, je ne dis pas différens, mais contraires? Il faut être bien sûr de son éloquence et de son adresse à manier des sophismes, pour oser se flatter qu'on persuadera à un manouvrier, qui n'a que son industrie pour vivre laborieusement dans la sueur et dans la peine, qu'il est dans le meilleur état possible: que c'est bien fait qu'il y ait de grands propriétaires qui ont tout envahi, et qui vivent délicieusement dans l'abondance et les plaisirs. Comment convaincra-t-on le cultivateur qu'il vaut autant n'être que le fermier d'une terre, que d'en avoir la propriété? Je me lasserois à parcourir

dat ieder in stilte zijn eigen fortuin aanhoudend vergelijkt met die van zijn buurman, en dat een geheime onrust geheel het maatschappelijk samenstel doortrilt en bederft. De economie rekent volgens Mably niet met al de passïën, die door de ongelijkheid in de wereld zijn gekomen: zij wil werken op het verstand door evidentie: doch evidentie is een ijdel woord, niet bestand tegen het vuur der hartstochten.

De daarop volgende drie brieven zijn voornamelijk gericht tegen het denkbeeld der Economisten, en vooral van Mercier de la Rivière, dat een verlicht despotisme het ideaal van een regeeringsvorm is. De geheele school der physiocraten toch had uit dat oogpunt eensklaps de grootste bewondering voor China opgevat, welk China tegelijk den landbouw als voornaamste bedrijf uitoefende en tevens geregeerd werd door een absoluten keizer, bijgestaan door een uiterst bekwame en intelligente administratie van ambtenaren, die langs examens steeds tot een hooger trap der hierarchie opklommen. Kortom, al de economisten waren bezig als in koor te zingen het bekende:

La Chine est un pays charmant,
 Qui doit vous plaire assurément
 Le pays là
 Vous seduira.

Mably richtte daartegen zijn opmerkingen: hij wees aan hoe daar in China — gesteld dat de berichten van al de

toutes les différentes conditions qui, étant toutes mal à leur aise, se sont toutes accoutumées à se nuire réciproquement, dans l'espérance de faire leur bien particulier aux dépens du public. En un mot, monsieur, comment vous y prendrez-vous pour faire croire aux hommes qui n'ont rien, c'est à dire, au plus grand nombre des citoyens, qu'ils sont évidemment dans l'ordre, où ils peuvent trouver la plus grande somme possible de jouissances et de bonheur? On ne démontre pas qu'une erreur est une vérité.

zendelingen juist waren — het rijk der middelmatigheid en der routine gevonden werd; hoe het slechts een schijn van orde leverde, „je ne sais quoi de monacal” (p. 130), en hoe zulk een despotisme daar niet anders in de hand werkte dan een zeer stationnair toestand. — Dezelfde polemiek tegen 't verlichte despotisme werd door Mably in den 6den, 7den en 8sten brief nog verder ontwikkeld. De begrippen van democratie en van aristocratie werden tegenover het denkbeeld der absolute monarchie ontleed, en, ook op het voetspoor van Montesquieu's *Esprit des lois*, de getemperde monarchie (p. 181) aanbevolen. — Alles kwam echter aan op de zeden en deugden der burgers zelve. Om voor de menschelijke maatschappij regels te stellen moest men opklimmen tot den oorsprong der maatschappij. Men moest de menschen nemen en ze bestudeeren, zoo als zij uit de handen der natuur kwamen, en onderzoeken door welke middelen zij er toe gekomen waren de sociale hoedanigheden, die God hun had gegeven, te veranderen in toomelooze hartstochten die het menschelijk verstand hebben verlaagd. Zoo kwam Mably van zelf terug tot dat gemeenschappelijk eigendom en die gelijkheid van toestand, die het ideaal, het eens verloren maar te herwinnen Paradijs was. Voorloopig moesten wij stap voor stap tegenwichten bedenken en toepassen, die de bestaande ongelijkheid en onevenredigheid konden wegnemen. Onze dwalingen, al waren zij verouderd en zoo langen tijd in stand, waren gelukkig daarom nog geen waarheden. Op de zeden der menschen moest het meest gewerkt worden.

Dit is de inhoud der twijfelingen van Mably tegen de juistheid van Mercier's boek. In zijn geschrift had hij reeds meermalen den naam van Polen genoemd, en op de fouten van dat staatsbestuur gewezen. Men zal zich herinneren dat sinds 1763 (het jaar van den dood van August III van Saksen en Polen)

de moeielijkheden in Polen begonnen waren. Wel werd, met hulp der Czartoriskys, Stanislas Poniatowsky koning, doch Rusland en Pruisen begonnen hun begeerige blikken reeds naar enkele provincies van Polen te richten en de grondslagen van dien staat te ondermijnen. De confederatie van Bar, in 1768 gesloten, trachtte nog aan Polen een nationale zelfstandigheid en eigen staatsbestuur te geven, en deed heroieke pogingen om dit vast te stellen, doch (zoo als bekend is) zonder resultaat: daar 3 Augustus 1772 het eerste verdeelingstractaat van Polen gesloten werd tusschen Rusland, Pruisen en Oostenrijk, de drie staten die voor goed door die misdaad aan elkander geklonken werden. Tusschen 1768 en 1772 zijn echter de Polen voortdurend bezig, om bekende staatswijzgeeren, bij het in 't werk stellen van hun laatste wanhopige pogingen, te raadplegen en hun lessen te vragen hoe den staat kracht en nieuw leven te geven. Als van zelve sloegen de Polen het oog naar Parijs, naar den zetel der verlichting. Zij vroegen in 1769 aan Mably een constitutie voor hun land, gelijk zij later in 1771 er een vroegen aan Jean Jacques Rousseau ¹⁾. Ten einde die vraag goed te beantwoorden deed Mably in 1770 een reis naar Polen, en uit de verschillende overdenkingen en waarnemingen op die reis ontstond het boek van Mably getiteld: „du gouvernement et des lois de Pologne,” een geschrift opgedragen aan den graaf Wielhorski, gevolmachtigd minister der confederatie van Bar in Frankrijk, van welk geschrift het eerste gedeelte gedateerd is van het kasteel de Chantome 31 Augustus 1770, terwijl het tweede deel, dat weerleggingen bevat op aanmerkingen die naar aanleiding van het eerste deel waren gerezen, gedateerd is van het kasteel de Liancourt 9 Juli 1771. Later verscheen nog een bijzon-

¹⁾ Zie Morley, Rousseau, 1873, II, p. 323, 324.

der geschrift: „de la situation de la Pologne en 1776.”

Het gezag van Mably was door al deze geschriften in Parijs van beteekenis geworden ¹⁾. Wij zien in de „Confessions” van Rousseau, dat zijn invloed zeer groot was. Zijn optreden en omgang was echter niet aangenaam. Tijdgenooten spreken van zijn „brusqueries ordinaires”. Het levendigst wordt ons die afbijtende manier (voor de jaren 1774 en 1775) geteekend door Malouet in diens bekende gedenkschriften. Malouet, toen omstreeks 35 jaar oud, was werkzaam in de marine, en had juist een geschil gehad met den minister van marine de Sartine, in welke quaestie de minister zich op de meest delicate wijze jegens Malouet gedroeg. In die dagen was Malouet nu een dagelijkse gast in het hotel der vicomtesse de Castellane, en deze was gewoon de Encyclopedisten aan haar tafel te ontvangen, onder anderen d’Alembert, Diderot, den abbé Raynal en Condorcet. Daar ontmoette Malouet ook den abbé de Mably. Malouet sprak nu in dien salon veel over zijn geschil en prees zeer de Sartine. Mably was het niet met hem eens en toen Malouet nog waagde tegen te spreken, haalde hij zich een van die bitse gezegden van Mably op den hals, daar deze kortaf hem toebeet: „Monsieur, je me connais un peu mieux que vous en hommes et en ministres.” Malouet noemt hem dan ook „l’homme le plus morose que j’ai vu” ²⁾.

Mably was juist in die jaren bezig met het bewerken van een nieuw boek, waarin hij niet ter loops, zoo als in zijn geschrift tegen Mercier, maar ex professo de quaestie van het

¹⁾ Wij kunnen hierbij nog opnoemen het boek dat in 1773 verscheen, getiteld de la manière d’écrire l’histoire, en het boek de l’étude de l’histoire, dat voor den jongen hertog van Parma en Plaisance uit het huis van Bourbon was geschreven, van welken prins Mably’s broeder, de abbé de Condillac, toen gouverneur was.

²⁾ Zie Mémoires de Malouet, Edit. 1868. I. p. 77, zie ook II. p. 351

socialisme wilde behandelen, en het was dit boek dat consequent en op nieuwe wijze het vraagstuk zou behandelen. Wij bedoelen het in 1777 in twee deelen verschenen hoofdwerk: *«de la législation ou principes des lois,»* verdeeld in vier boeken. Wij zullen den inhoud van dat belangrijke boek eenigzins nauwkeuriger ontleden ¹⁾.

Het zijn gesprekken tusschen een Zweed en een Engelschen Lord, die elkaar in Parijs hadden ontmoet. Beiden hadden een werkzaam aandeel in de staatsvergaderingen van hun land genomen, en poogden elkander over en weder van het voortreffelijke van hun vaderlandsche staatsinstellingen te overtuigen. De Engelsche Lord was natuurlijk vervuld van de grootheid en rijkdom van zijn eigen land, terwijl de Zweed, in naam protestant, doch in werkelijkheid een filosoof volgens de school der ouden, het voortreffelijke van zijn Zweden juist daarin meende te vinden, dat Zweden in zijn wetten zoovele van de bepalingen der klassieke oudheid van Sparta en Rome nastreefde. De aandacht viel toen ten tijde juist bijzonder op Zweden, daar een ieder de oogen vestigde op het schitterend phantastisch begin der regeering van koning Gustaaf III en op de maatregelen en hervormingen van den door hem bijeengeroepen buitengewonen rijksdag. Mably nu ontmoette den Zweed en den Lord in die dagen op een kasteel buiten Parijs, en terwijl zij met hun drieën een wandeling maakten in het schoone herfstseizoen, ontspon zich weder een breede discussie en een vrij puntig dispuut. Toen namelijk, naar aanlieding van de *«lois somptuaires»* van Zweden, de Engelsche Lord de nadeelen van zulk een sober bestaan en te ver gedreven matigheid be-

¹⁾ Wij bezitten van dit geschrift de eerste editie, die in twee deeltjes in 1777 heet verschenen te zijn, *«à Lausanne, chez la Société Typographique.»* Wij zullen de pagina's van deze eerste editie citeeren.

rispte, en van zijn kant de voordeelen van den Engelschen handel, die rijkdom en schatten aanbrengt, prees, ging de Zweed wat dieper in het onderwerp in.

Hij meende dat de Zweedsche wetten naar hooger maatstaf moesten getoetst worden. Wat toch hebben wetgevers te doen? Niet anders dan de bedoelingen van de natuur na te gaan en te volgen. Een studie van het menschelijk hart en van den menschelijken geest moet aan alle wetgevingen ten grondslag strekken. Dan eerst, wanneer de inzichten der natuur werden gevolgd, konden wetgevers in werkelijkheid medehelpers der Voorzienigheid genoemd worden. De natuur leerde nu in 't algemeen ons met weinig te vergenoegen. *«La terre ne nous offre qu'une quantité bornée de richesses: pourquoi voulons nous donc avoir des besoins sans bornes?»* In dien zin hebben de Zweedsche wetten op weelde-artikelen getracht de regelen der natuur te herstellen, en eenvoudigheid en gelijkheid onder de menschen te bevorderen. De menschelijke maatschappij heeft zich echter — volgens den Zweed — op een geheel ander standpunt geplaatst en gansch andere drijfveeren gevolgd: het resultaat is dat de meest mogelijke ongelijkheid van welvaart onder de menschen te vinden is. — Al wandelende en het schoone landschap bewonderende, wijst de Zweed op de schamele hutten, waarin het landvolk leeft. *«Nader die woningen niet, zoo ge uwe illusiën wilt behouden. Wel zou de arbeid van den landman licht zijn, zoo de menschen onderling dat werk onder zich hadden verdeeld. Maar nu houdt onze hebzucht die landlieden in ellende, te midden van de vruchten, die zij in het zweet van hun aangezicht voor ons kweken: ter nauwernood rest hun een armzalig voedsel: zij hebben al de ondeugden van de armoede, en de vrees voor de toekomst drukt misschien hen nog erger en harder dan het oogenblikkelijk gebrek.»* Het valt niet te ontkennen —

zoo vervolgt de Zweed — dat de natuur gelijkheid van fortuin en van levensvoorwaarden heeft gewild: en ziedaar, de ongelijkheid heeft zich onder ons gevestigd en gaat voort ons te bederven. Waar loopt alles eindelijk op uit? Op bedelaars-toestanden aan den éénen kant, op doodstraffen tegen diefstal aan den anderen kant. Want de ongelijkheid, eens onder ons binnengedrongen, moet nu, het koste wat het wil, beschermd en gehandhaafd worden. De oorsprong van geheel deze verkeerde richting is te zoeken in de omstandigheid dat het particulier eigendom ingevoerd is. Sparta heeft dit goed begrepen, daar Lycurgus zich niet enkel bepaalde om de landerijen gelijkelijk te verdeelen, maar geheel en al het grondeigendom aan de burgers ontnam: alle landerijen moesten aan den staat toebehooren, die 't gebruik van de deelen daarvan aan de burgers afstond. Het particulier eigendom is dus juist de oorzaak van het kwaad. De dichters hebben dit gevoeld, toen zij, in hun schilderingen van een gouden eeuw, dat eigendom verbanden. In het begin der menschelijke maatschappij is dan ook nergens het particulier individueel eigendom te vinden. Daar heerschte de gemeenschap: de communautiteit van alle goederen. Heeft het thans den schijn, alsof wij menschen in ons hart een fonds van hebzucht en eerezucht dragen, zoo moeten wij wel bedenken dat juist die hebzucht en die verkeerde ambitie de dochters der ongelijkheid zijn: zij ontstonden toen de gemeenschap werd verlaten. Wellicht zou het in het begin niet zooveel moeite gekost hebben die gemeenschap te handhaven, toen voor het eerst — hetzij door onjuiste repartitie der verdeelende overheid, hetzij door de luiheid van hen, die zich aan het gemeenschappelijk werk onttrokken — er gemor tegen de communautiteit ontstond.

Zoover is de Zweed met zijn betoog gekomen, als de En-

gelschman hem in de rede valt, en van zijn kant er op wijst dat het eigenbelang de beste prikkel van den arbeid is, en dat, indien zulk een poëtische gemeenschap al mogelijk was, de arbeidslust er bij zou inslapen: daargelaten nog, dat zulke gemeenschappelijke maatschappijen altijd zeer klein zouden moeten wezen. — De Zweed loochent nu in het algemeen het geluk van die groote staten, met hun scherpe contrasten van armoede en rijkdom, en bestrijdt meer speciaal het gezegde, dat eigenbelang de beste prikkel tot den arbeid is. Hij meent dat offervaardigheid voor anderen en het zelfverloochenende beginsel drijfveeren zijn, die even machtig tot inspanning kunnen aansporen als het eigenbelang. Waarom zou men geen helden der gemeenschap kunnen vinden? En zelfs, zoo het waar mocht zijn, dat het eigenbelang talrijker producten wist te doen ontstaan, de quaestie is niet, om een steeds meer aangroeiend aantal voortbrengselen te verkrijgen, maar om voortdurend over een voldoende hoeveelheid goederen voor de behoeften te kunnen beschikken ¹⁾. Alles komt bij zulk een

¹⁾ Zie I pag. 85—87. On ne travaille point, dites-vous, avec la même ardeur pour les autres que pour soi: cette vérité est incontestable pour tous les tems. Mais qui vous a dit que ce cultivateur infatigable, qui fait des récoltes beaucoup plus abondantes que ne l'exigent ses besoins et ceux de sa famille, ne travaille pas pour lui. Il travaillera véritablement pour lui, Milord, si les Loix ont su attacher de la gloire et de la considération à son travail. Au milieu de notre corruption, nous voyons encore des hommes qui, conduits par l'estime de leurs pareils et l'approbation de leur propre conscience, croient travailler pour leur bien particulier en s'immolant au bien public. Pourquoi donc la communauté des biens ne produiroit elle pas des héros? Nous sommes actifs et laborieux par avarice: en nous conformant aux intentions de la nature, nous l'aurions été par devoir, pour éviter le mépris et goûter le plaisir qui accompagne la considération. Rassurez vous donc, Milord; mais quand je serois obligé de convenir que dans la communauté des biens, les récoltes seroient moins abondantes que dans l'état de propriété qui dévaste tant de provinces; qu'en concluriez-vous?

régime der gemeenschap neder op een juiste verdeeling en distributie van het werk en van de vruchten: en het zou juist een schoone taak voor een staat zijn zulke distributieve wetten met zorg en beleid vast te stellen. Men zou door die communauteit nog meer belang in zijn vaderland, waaraan men alles verschuldigd zou zijn, stellen. De Zweed erkent echter, dat in den tegenwoordigen toestand der Europeesche maatschappij het een onmogelijk werk zou zijn die gemeenschap weder volledig in te voeren. De ontwikkeling der menschheid is nu sedert eeuwen een gansch anderen koers opgegaan. Het zou een ideaal, een droombeeld zijn: die er van spreekt komt niet verder dan wederom een Platonische Republiek te construeeren ¹⁾. Noch de rijken, noch zelfs de armen, zouden gedoogen dat men de gemeenschap in Europa thans dadelijk zou willen invoeren. Die ze in toepassing willen zien moeten in de bosschen van America, in Florida, ze opzoeken, of misschien in zekeren zin bij de kwakers in Pennsylvanië. In Europa echter heeft men niet anders te doen dan, nu het eigendom er eens is, dat eigendom als feit aan te nemen, zelfs als grondslag van alle orde, vrede en openbare veiligheid: maar men moet terzelfder tijd de wetten zóó inrichten, dat de twee ondeugden, waardoor de gevolgen van het eigendom steeds drukkender worden, met alle kracht

Il me semble que sans tomber dans une trop lourde absurdité, je pourrais croire qu'il est plus avantageux pour le genre humain d'avoir quelques vertus, que beaucoup de fruits. Que deviendra, dit-on, la population? Je réponds qu'il vaudrait mieux ne compter qu'un million d'hommes heureux sur la terre entière, que d'y voir cette multitude innombrable de misérables et d'esclaves qui ne vit qu'à moitié dans l'abrutissement et la misère.

¹⁾ Mably levert I pag. 97—101 een zeer goede kritiek van Plato's Republiek.

en macht betsreden worden. Die twee fouten zijn de hebzucht en de eerzucht.

Het tweede Boek houdt zich vooral bezig met de wetten tegen hebzucht en ambitie. Het is wederom de Zweed, die hier alles ontwikkelt en voorstelt, en die langzamerhand door al zijn betoogen den Engelschen Lord tot zijn gevoelens overhaalt. — Wil men de hebzucht in den staat bestrijden, zoo zegt de Zweed, dan moet men uitgaan van het denkbeeld dat een staat weinig geld noodig heeft: men moet dus meer zijn werk maken van het verminderen der behoeften, dan van het vermeerderen der opbrengsten van den staat. In plaats van de menigte der indirecte belastingen, moet men alleen directe belastingen op de landerijen doen drukken. Let echter wel op, dat zulk een belasting op de gronden niet opgelegd moet worden, wegens het motief dat de Physiocraten opgeven, maar met het doel om vooral hen te belasten die iets bezitten, niet hen die alleen van hun loon of arbeid leven ¹⁾). Het omgekeerde is tot nu toe door de verschillende staten en ook door Engeland gedaan. — Rijkdommen mogen verder geen titel of reden zijn om overheidsambten te bekomen. De ambten zelve moeten zoo weinig mogelijk met geld beloond worden: representatie-gelden der hooge ambtenaren zijn onnoodig. (Mably wijst hier op de achting die een Jan de Witt bij zijn eenvoud ondervond.) — Het spreekt van zelf dat alle middelen, die de financiers en mannen der geldmarkt doen groot worden, als daar zijn verpachtingen van belastingen, agiotage enz., kortom al die middelen, die het gezegde in de hand werken: *«on pillera d'une main pour dissiper de l'autre»*, streng moeten geweerd worden. — Voorts zijn wetten noodig tegen de weelde, zoo als ook Zweden die had ingevoerd, en

¹⁾ Zie I pag. 127 en 128.

moest men dus in dit opzicht juist het omgekeerde doen van wat de Physiocraten leerden. — Ook de handel behoefde niet aangemoedigd te worden (*les commerçants n'ont aucune patrie*). — Dan moest het erfrecht zorgvuldig door de wetten geregeld worden. De volkomen vrijheid en willekeur van de testamenten moest niet worden aangenomen of gehandhaafd: de gevallen van overgang der goederen bij den dood des eigenaars moesten bepaald worden door de wet. De graden van bloedverwantschap behoefden hierbij niet al te ver worden uitgestrekt. Allerlei bepalingen konden daarbij worden ingesteld. De éénige dochter verkrijge slechts een derde der erfenis. Zoo iemand in 't geheel geen erfgenaam heeft, dan valle die erfenis niet toe aan den staat, die juist het voorbeeld van belangeloosheid moet geven, maar de successie moet dan verdeeld worden tusschen de arme huisgezinnen der gemeente van den overledene, enz. — Agrarische wetten moeten worden ingesteld en voortdurend in toepassing gebracht: de tegenwerping, dat de oogsten op die wijze iets minder zouden worden, behoefde niet af te schrikken: doch Mably ontkende ten sterkste dat de agrarische wetten aan den landbouw zouden schaden. De groote bezittingen zijn onvruchtbaar, kleine stukken gronds worden het best bebouwd. — In het algemeen moeten eindelijk alle wetten in de eerste plaats het karakter en het streven hebben, om zooveel mogelijk de welvaart onder allen te verdeelen: de wetten moeten op de distributie der welvaart inwerken. — Mably schetst hier in groote trekken een systeem van regelen, die hij op Frankrijk zou willen toepassen, en waarvan hij zich een groote verbetering der plattelandoestanden, die in Frankrijk op het einde der 18de eeuw zoo ellendig waren, beloofde ¹⁾. Het zou in zijn oog voor een

¹⁾ Zie I pag. 156—157: Lorsque le Gouvernement se fut détruit par

maatschappij een grootscher taak wezen, dan het steeds tot zich halen van rijkdommen uit verre landen, dan het steeds meer en meer produceeren. Mably wijst er zelfs op, dat, wat hij wil, in zekeren zin door Calvijn te Genève was verordend, doch dat Calvijn niet consequent had durven door te tasten en nog niet genoeg het belang had begrepen van steeds nieuwe voorzorgen tegen de hebzucht der menschen te nemen.

Nadat zoo in breede trekken door Mably een afgerond geheel van wetten is voorgesteld, dat de hebzucht moest tegen gaan, gaat hij thans over een samenstel van tegenwichten te leveren tegen de eerezucht der staten en der burgers. Hij werpt een blik op de toestanden van Polen, van Zweden, van Holland, van Corsica (waar Neuhoff en Paoli hun rol hadden gespeeld), om aan te toonen dat het werkelijk noodig was tot dergelijke wetten de toevlucht te nemen. Zulke wetten moeten met zorg gemaakt worden. Want wel is de ambitie een mindere ondeugd dan de hebzucht, maar het is toch een groot

ses propres mains, on ne jugea des terres, qui avoient perdu leur dignité, que par leur revenu, et on voulut réunir à soi toutes les possessions. Dans un territoire qui étoit autrefois partagé entre plusieurs familles qui y vivoient avec honneur, on ne voit plus qu'un seul seigneur, qui a fait autour de lui une vaste solitude. Pour s'agrandir, on n'a pas craint d'acheter le patrimoine des malheureux paysans, et de les condamner à une pauvreté plus dure que l'ancienne servitude de leurs pères. Nos campagnes ne sont couvertes que d'hommes livides et décharnés, à qui il ne reste que leurs bras pour faire vivre à moitié une famille malheureuse. Qu'elles sont rares ces personnes aimées du ciel et des hommes, qui respectent le patrimoine des pauvres, et croient que tout paysan qui arrose la terre de sa sueur, doit y avoir une possession! Avec notre manie de nous enrichir et de nous ennoblir, il arrive que toutes les possessions passent entre les mains de la Noblesse, que le Tiers-Etat se dégrade de jour en jour, et son avilissement avilit le reste de la Nation.

gebrek en leidt zeer zeker mede tot den afgrond. Welke wetten zouden nu aan te wenden zijn om die eerezucht te verstikken? De Zweed noemt er enkele op. — Vooreerst moet het oorlogsrecht geregeld worden. Aanvallende krijg moet geheel verboden worden: voorts moeten bepalingen omtrent traagheid bij oorlogsverklaringen, omtrent het voeren der krijgsbedrijven (ne pas faire la guerre en banquiers) getroffen worden — Dan moet een politiek van non-interventie worden aangenomen: onze naburen moeten als onze vrienden worden beschouwd: in 't algemeen moet men nooit trachten vreemde bezittingen te verkrijgen en vooral geen streken of plaatsen, die als het ware deuren zijn in het land van den ander ¹⁾. Koloniën moeten alléén worden gesticht, wanneer het noodig is, om voor de overcomplete bevolking nieuwe oorden en nieuwe hulpbronnen te openen, want te groote overvloed van menschen in een staat is een kwaad. — Bekroond moeten zulke maatregelen worden door de instelling van een magistratuur des vredes. Deze overheidspersonen zullen geen andere bezigheid hebben dan den vrede te behoeden: vrede tusschen de staten

¹⁾ Het is de Zweed die spreekt, doch de toepassing op Frankrijk is duidelijk, zie I p. 209 en 210. Je voudrais bien savoir à quoi nous sert la Poméranie. Elle nous ouvre, dit on, l'Allemagne: j'en conviens: mais qu'avons nous affaire en Allemagne? Que votre pays ne soit ouvert à personne, si vous voulez être libres et indépendans; mais aussi n'ayez point de porte pour entrer chez les autres, si vous ne voulez pas vous exposer à la tentation d'être avarés, injustes et ambitieux. C'est à cette malheureuse facilité de porter la guerre dans toute l'Europe, que l'Espagne, autrefois si florissante, doit en partie sa foiblesse et l'engourdissement où elle se trouve. La France n'aurait-elle pas été trop heureuse que l'Italie, l'Empire et les Pays-Bas lui eussent été éternellement fermés?

onderling, en vrede in 't algemeen. Zij moeten groote autoriteit bezitten, om hun inzichten steeds te doen eerbiedigen: elke aanleiding, die tot vredebreuk zou kunnen leiden, moeten zij voorkomen en uit den weg ruimen. Veel geraas te maken, zich te alarmeeren over niets, verraadt slechts kleinheid van inzicht die men moet vermijden ¹). — Voortgaande om maatregelen te bedenken tegen de eerezucht der burgers, wijst de Zweed op het belang, dat elke ambtelijke betrekking in den staat zóó zij ingericht, dat niet de verkeerde ambitie wordt opgewekt. De duur der magistratuur moet dus kort worden gesteld: men moet niet te schielijk de hooge waardigheden kunnen verkrijgen enz. Zorg in 't algemeen, dat het groote onderscheid tusschen de burgers onderling hier eenigszins verdwijnt. Laat zoo mogelijk alle burgers toe tot het verkrijgen van ambten en bedieningen. Verneder het lagere gedeelte van het volk niet, door het als gepeupel te behandelen; waakt tegen intrigues; laat nog liever bij sommige betrekkingen het lot aanwijzen wie de candidaat moet zijn. Zorg er voor, dat altijd openlijk gesolliciteerd worde. Verbied op elk terrein geheime stemmingen. Roep distinctiën in 't leven, waardoor de verdienste der burgers wordt beloond zelfs in het gewone leven, en maak dat zulke burgers allereerst tot ambten worden geroepen. In het algemeen moet men zoogenaamde „*lois dignitaires*” in het leven roepen, om een grens te stellen tegen de zucht van enkelen of van geheele standen om zich van alle macht meester te maken. Vooral moet men door zulke „*dignitaire wetten*” zorgen, dat het evenwicht van macht onder de standen en rangen goed zij verdeeld. Zulke regelen kunnen dan tegen de eerezucht strijden, gelijk de agrarische

¹, Zie I pag. 203 en 212.

wetten tegen de hebzucht. Het doel moet zijn om emulatie wakker te houden, maar ambitie te keeren. Grenzen te stellen aan het fortuin der rangen en standen in den staat, voorzoover het staatslichamen zijn, zou mede aan te bevelen zijn.

Met deze uitéénzetting der wetten tegen hebzucht en eerzucht sluit het eerste deel. In het *tweede* deel worden nu eerst de middelen gezocht, waardoor men in de verschillende staten op de beste wijze wetten kan doen vaststellen. De staatskunst en vooral de kunst om wetten te maken wordt dus hier vooral behandeld. Meer speciaal wordt dan ook weder de aandacht gevestigd op de richting om de wetten zóó te verordenen, dat hebzucht en eerzucht bestreden worden. Dat alles echter vordert veel tijd. Want zeer zeker — zegt de Zweed — zal een algeheele omkeer der maatschappij niet zoo nabij zijn, als de economisten (de Physiocraten) zich dat verbeelden. Geduld is derhalve noodig. Groote kunst moet worden aangewend, en nooit tot geweld de toevlucht worden genomen. Overijling moet zeer worden vermeden. Want alle omstandigheden in de maatschappij zijn zóó gecompliceerd, dat bedachtzaamheid en voorzichtigheid niet genoeg kunnen worden aangeraden. Doch wanneer de wetgever zich voorneemt alle mogelijke voorzorgen te nemen, dan kan zijn werk ook veel uitrichten. Wel is waar is de toestand der Europeesche staten (tegen het einde der 18e eeuw) niet aanmoedigend, vooral ook omdat de staten zoo groot zijn, maar met vasten wil is veel te doen. De volken moeten er toe opgeleid worden zelve hun eigen wetten vast te stellen: volgens vaste en afgepaste formaliteiten moeten dan de wetten worden behandeld: zij moeten weinig in aantal zijn: terwijl alleen die wet waarlijk goed is, die meer gelijkheid teweeg brengt. Zoo worden allerlei punten behandeld: de quaestie dat de staat jaarlijks zijn begrootingen en wet der middelen vast-

stelt (II p. 73 enz.): maar vooral wordt het strafrecht breeder onder handen genomen. De Engelsche Lord toont zich hier een groot voorstander van de afschaffing van de doodstraf: de Zweed wil haar voor twee misdaden behouden: moord (assassinat) en landverraad. Gedwongen arbeid is toch volgens den Zweed voor die gevallen geen voldoende straf, daar inderdaad zulk geforceerd werk het geheele leven der armen uitmaakt, voor hen de gewone regel is. Overigens worden natuurlijk de bepalingen der habeas-corpus-wet geprezen: pijnbank, inquisitie en confiscatie van goederen zeer gelaakt: aanbengers van misdaden worden niet toegelaten: gratie mag niet worden gegeven, daar in zulk een geval slechts de willekeur weder binnenkomt. Mably treedt hier telkens in details, hoewel hij zijn lezers waarschuwt, dat hij 't slechts doet als gedwongen, uit inschikkelijkheid voor de menschen die dwaas genoeg zijn om de ongelijkheid van fortuin en van leven te behouden.

Met des te meer aandrang wendt dan ook Mably zich tot de wetten betreffende de opvoeding der jeugd. Hier op dit terrein wacht hij natuurlijk het heil. De staat moest hier vooral ingrijpen. Al wat Sparta had verwerkelijk, wat Plato had gedroomd, kon hier weder beproefd worden. Hoofdregelen voor den staat waren hier: de te toegefelijke zachtheid der ouders te wantrouwen, en dan de kinderen nog meer door het hart dan door het verstand te leiden. De opvoeding moest een openbare staatsopvoeding wezen. De staat kon niet tevreden zijn met de opvoeding in het huisgezin alleen. De oudheid gaf hier het groote voorbeeld. Dan konden met goed gevolg ondeugden bestreden worden als die der ledigheid. Regelen moesten worden aangenomen, om tegelijk ook het lichaam door gezamenlijke oefeningen en spelen te sterken en te harden. Mably beschrijft die spelen der gymnastiek

van de gezamenlijke jeugd, wil dat al de kinderen en jongelieden zich verdeelen in „turmes ou compagnies” met eigen hoofden, opdat er wedijver onder hen kome. Hij wil dat allen leeren arbeiden, dat zij wegen gaan graven, oneffenheden van terrein effenen, enz. ¹⁾. Ook de opvoeding van het meisje poogt hij te regelen, in dien zin dat de deugden der toekomstige vrouw, bescheidenheid, arbeidslust, reeds vroeg gekweekt worden. Wat eindelijk de eigenlijke scholen betreft, zoo moet een gezonde zedeleer grondslag van het onderwijs zijn, en moeten alle lessen en de gang der studiën daarheen strekken, dat goed begrepen worde dat het natuurlijk recht, het recht der gelijkheid van alle menschen, door den staat moet worden verwezenlijkt.

Mably acht nu den staat en de maatschappij niet beveiligd, wanneer niet de Godsdienst er als levenwekkend beginsel heerscht. Atheïsme en materialisme worden streng en uitvoerig door hem bestreden. Hij wil het wel niet dadelijk straffen, maar toch bepaald intimideeren, en, bij openlijke poging om den godsdienst in gevaar te brengen, wel degelijk den aanrander opsluiten. Evenzoo wil Mably den eeredienst regelen. Zulk een eeredienst is volgens hem noodig, want het Deïsme, in zijn reinen abstracten toestand, voldoet niet aan de menigte, zoo als deze thans door de invoering van 't eigendom leeft. Zij, die tegenwoordig zoo hard moeten werken en hun rug zoo voortdurend naar de aarde moeten krommen, hebben geen gelegenheid om metaphysisch den blik naar den hemel te richten: hun moet te gemoet worden gekomen. — Toch moet, wil men het bijgeloof niet in de hand werken, met den grootsten aandrang gezorgd worden, dat er steeds eendracht zij tusschen religie en philosophie. Op den voorgrond

¹⁾ Zie geheel de aardige uiteenzetting, II, p. 142, 143.

moet staan een scheiding der geestelijke en wereldlijke zaken. Als ideaal wordt hier Holland gesteld ¹⁾. Dit ééne heeft de godsdienst bedorven, dat de priesters een wereldlijk gezag hebben verkregen, en die fout moet dus worden hersteld. Vooral in de Catholieke kerk moeten allerlei hervormingen plaats hebben. Het kwaad der pelgrimstochten moet worden tegengegaan. Met de woorden van Montesquieu in zijn *Esprit des Lois* wordt tolerantie aangeprezen. Vervolging van andere godsdiensten is niet geoorloofd.

En zoo komen de Zweed, de Engelsche lord en de abt Mably langzamerhand van hun wandeling te huis.

Mably erkent op het einde, dat veel van wat behandeld is „chimères” zal gelijken. De lezer zal dit dadelijk toestemmen en zal ook, wanneer hij bladzijde na bladzijde heeft gevolgd, zich verwonderd hebben over de argeloosheid van den lord, die zoo schielijk bekeerd is, en over de naïeviteit van den Zweed die Englands verval en daarentegen Zwedens ontwikkeling voorspelt: — maar zal tegelijk toegeven dat het vraagstuk van het Socialisme hier op gansch nieuwe wijze is behandeld, in zooverre in het erfrecht en in de bestaande rechten toenaderingspunten tot een meer consequent Socialisme worden gezocht.

Mably leefde nog slechts weinige jaren na het voltooien van dit boek. Hij schreef toen een werk: *Principes de morale*, dat veel opspraak verwekte, en voorts: *Observations sur les Etats-Unis d'Amerique* (1784), waarin hij zich vrij streng tegenover de nieuwe republiek uitliet, en enkele andere kleinere studiën. Hij stierf in 1785.

Zijn wijze van zich uit te drukken werd hoe langer hoe bitterder. Hij zag alles zwart in, en zijn bekenden noemden

¹⁾ Zie Mably, II, p. 224, 227, 230.

hem den ongeluksprofeet. Zijn leven was overigens zeer belangeloos en eenvoudig: ten bate van zijn dienaar ontzegde hij zich de gewone gemakken van het leven ¹⁾.

En veel van hetgeen door Mably min of meer raisonneerend en methodisch werd uitéengezet en bewezen, zoo als een mathematicus een wiskunstig probleem becijfert, werd nu in dien eigen kring van denkers en wegbereiders der moderne tijden, doch eenigzins ter zijde, met al den gloed, dien gevoel en poëzie geven, herhaald en bepleit door Jean Jacques Rousseau. Rousseau was iets jonger dan Mably; hij leefde van 1712—1778, en heeft Mably altijd in zekeren zin in de verte gevolgd, al heeft hij later van den abbé, zoo als bijna van een ieder, een weinig vleierend portret gegeven ²⁾. Dit onderscheid blijft echter tusschen hen, dat Mably consequent socialist is, terwijl Rousseau slechts enkele heftige socialistische tonen fragmentarisch laat hooren, en overigens in geen enkel opzicht het socialisme als systeem huldigt. In hoe verre dit toe te schrijven is aan het gebrek aan logica en strengheid van redeneering, dat de geschriften van Rousseau kenmerkt, zullen wij thans niet beslissen: zeker is 't dat die zwakheid van argumentatie, die hem nu tot gevoelsbewijzen bracht, soms een groot deel van zijn kracht uitmaakte. Hij roerde 't hart en het medegevoel. En wanneer de gedachten, die ook Mably had gekoesterd, in die schitterende wegsleepende klankvolle taal van Rousseau werden uitgedrukt, hadden zij dadelijk een gansch andere uitwerking dan de boeken van onzen meer of min drogen abbé ooit hadden kunnen verkrijgen. Hoe trilden in eens alle snaren van 't

¹⁾ Zie voorts over hem Morley, Rousseau, 1873, deel I. p. 189—192.

²⁾ Zie Rousseau, Confessions, Partie II, livre XII (1764), Editie Charpentier, 1850, p. 743, 744.

gemoed, toen Jean Jacques zijn stem verhief; hoe smolten de harten der vrouwen weg van teederheid, hoe gaven de mannen elkander de vriendschapshand voor goed zoo als zij meenden, hoe brak een nieuwe horizon voor het leven aan! En zeer zeker: het begrip van broederschap van alle menschen werd door Rousseau weder op den voorgrond gezet. Wat dadelijk bij Rousseau treft, wat bij geen der andere zoogenaamde verlichte schrijvers der Fransche 18de eeuw zoo sterk wordt gevonden, is de bepaalde liefde voor de arme klassen. Anderen, zoo als ook Mably, declameeren over de armoede der menschen, Rousseau heeft de armen lief, en is thuis onder hen. Hij is gelukkig als hij bij hen inwoont. De tafereeltjes in de Confessions worden 't vriendelijkst en zonnigst als hij de arme huishoudens, waar hij vertoefde, beschrijft. Denk aan de soldaten-vrouw in Turijn, waar hij op zijn zestiende jaar, nu Roomsche-Catholiek geworden, zijn intrek heeft genomen ¹⁾: — aan Perrolet te Lausanne, die hem op zijn twintigste jaar herbergt en die hem die vergelijking der hoogere en lagere standen in de pen geeft, met al de voorliefde voor de laatsten ²⁾: — aan den Franschen boer, dien hij op zijn reis naar Lyon gastvrijheid vraagt, en die hem, den jongen Zwitser, uit zijn kelder, welken hij voor de commiezen der belasting zorgvuldig verborgen hield, op brood,

¹⁾ Zie Confessions, Partie I, livre II, Editie Charpentier, 1850, p. 102.

²⁾ Zie Confessions, Partie I, livre IV, p. 191. Pourquoi naut-il qu'ayant trouvé tant de bonnes gens dans ma jeunesse, j'en trouve si peu dans un âge avancé? Leur race est-elle épuisée? Non; mais l'ordre où j'ai besoin de les chercher aujourd'hui n'est plus le même, où je les trouvais alors. Parmi le peuple, où les grandes passions ne parlent que par intervalles, les sentiments de la nature se font plus souvent entendre. Dans les états plus élevés, ils sont étouffés absolument, et, sous le masque du sentiment, il n'y a jamais que l'intérêt ou la vanité qui parle.

ham en wijn onthaalt ¹⁾. De geheele jeugd van Rousseau, 't eigen onrecht dat hij lijdt, wekt bij hem zoo sterk het gevoel op, dat in onze maatschappelijke instellingen, voorzover de verhouding van rijken en armen betreft, groote fouten zijn ²⁾. — Dat gevoel zou nu zijn uiting vinden in de beantwoording der prijsvraag der Academie van Dyon van het jaar 1750, en in het daarmee samenhangende „Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes” van het jaar 1754. Waar was bij Mably een zinsnede te vinden, die snorrend door de lucht vloog, als deze volzin, die in het tweede gedeelte van dit Discours voorkwam: „De eerste die na een stuk grond omheind te hebben, besloot te zeggen: *dit is van mij*, en onnoozelen genoeg vond om het te gelooven, was de ware stichter der burgerlijke maatschappij. Wat al misdaden, wat al oorlogen, moord, ellende en akeligheid, zouden

¹⁾ Zie Confessions, Partie I, livre IV, p. 210, 211. Il me fit entendre qu'il cachait son vin à cause des aides, qu'il cachait son pain à cause de la taille, et qu'il serait un homme perdu si l'on pouvait se douter qu'il ne mourût pas de faim. Tout ce qu'il me dit à ce sujet, et dont je n'avais pas la moindre idée, me fit une impression qui ne s'effacera jamais. Ce fut là le germe de cette haine inextinguible qui se développa depuis dans mon coeur contre les vexations qu'éprouve le malheureux peuple, et contre ses oppresseurs. Cet homme, quoique aisé, n'osait manger le pain qu'il avait gagné à la sueur de son front, et ne pouvait éviter sa ruine qu'en montrant la même misère qui regnait autour de lui. Je sortis de sa maison aussi indigné qu'attendri, et déplorant le sort de ces belles contrées à qui la nature n'a prodigué ses dons que pour en faire la proie des barbares publicains.

²⁾ Zie Confessions, Partie I, livre VII (1743), p. 396. La justice et l'inutilité de mes plaintes me laissèrent dans l'âme un germe d'indignation contre nos sottes institutions civiles, où le vrai bien public et la véritable justice sont toujours sacrifiés à je ne sais quel ordre apparent, destructif en effet de tout ordre, et qui ne fait qu'ajouter la sanction de l'autorité publique à l'oppression du faible et à l'iniquité du fort.

aan de mensheid zijn bespaard, zoo een ander die palen had omgeworpen, die afgraving dichtgegooid en aan zijn medgezellen had toegeroepen: Neemt u in acht dezen bedrieger te gelooven: gij zijt verloren zoo gij vergeet, dat de vruchten aan allen en de aarde aan niemand behoort ¹⁾." Het is uit zulke woorden reeds duidelijk, dat meer en meer bij Rousseau vele van dezelfde motieven gingen werken, als die Mably hadden beziel. De Grieksche oudheid, met haar wetten van Lycurgus en haar droom van Plato, deed ook bij Rousseau socialistische denkbeelden ontkiemen. Plato dient hem weldra als verontschuldiging, als hij zijn kinderen in het vondelingsgesticht laat brengen ²⁾. Later zullen zowel het „Contrat social” als de „Emile”, beide in 1762 uitgegeven, telkens echo's van de voorliefde voor Griekschen eenvoud en Spartaansche opvoeding doen hooren. Doch de socialistische tint en toon is zeer vaag gehouden. Gelijkheid staat wel op den voorgrond van het „Contrat social”, doch communisme wordt veroordeeld. En in den „Emile” wordt wel het heil gezocht in een opleiding volgens de inspraken en lessen der natuur en in volmaakte eenvoudigheid van zeden en gewoonten, wordt der moeder wel op 't hart gedrukt haar kind zelve te zoogen, wordt gewaarschuwd tegen kostbare behoeften, wordt sterk op den voorgrond gezet dat ieder kind een ambacht, een werk moet leeren, ten einde op zijn beurt desnoods arbeider en werkman te kunnen zijn: doch voor consequenties, als die Morelly in de opvoeding der kinderen wenschte toegepast te zien, deinst Rousseau zoover mogelijk

¹⁾ Zie p. 76 in de *Petits chefs d'oeuvre de J. J. Rousseau*, Editie Didot, 1848.

²⁾ Zie *Confessions*, Partie II, livre VIII, 1750, p. 432. In datzelfde jaar 1750 nam hij zijn meer eenvoudige kleeding aan.

terug. Hij wenscht alleen ook bij zijn leerling het gevoel van broederschap en eerbied voor het volk op te wekken, en dat is voldoende ¹⁾).

¹⁾ Zie *Emile ou de l'Education*, par J. J. Rousseau. Edition Didot, 1851. Livre IV. p. 257, 258. C'est le peuple qui compose le genre humain, ce qui n'est pas peuple est si peu de chose, que ce n'est pas la peine de le compter. L'homme est le même dans tous les états: si cela est, les états les plus nombreux méritent le plus de respect. Devant celui qui pense, toutes les distinctions civiles disparaissent: il voit les mêmes passions, les mêmes sentiments dans le goujat et dans l'homme illustre: il n'y discerne que leur langage, qu'un coloris plus ou moins apprêté: et si quelque différence essentielle les distingue, elle est au préjudice des plus dissimulés. Le peuple se montre tel qu'il est, et n'est pas aimable: mais il faut bien que les gens du monde se déguisent. S'ils se montraient tels qu'ils sont, ils feraient horreur.

Il y a, disent encore nos sages, même dose de bonheur et de peine dans tous les états. Maxime aussi funeste qu'insoutenable; car si tous sont également heureux, qu'ai-je besoin de m'incommoder pour personne? Que chacun reste comme il est: que l'esclave soit maltraité, que l'infirme souffre, que le gueux péricule; il n'y a rien à gagner pour eux à changer d'état. Ils font l'énumération des peines du riche, et montrent l'inanité de ses vains plaisirs: quel grossier sophisme! les peines du riche ne lui viennent point de son état, mais de lui seul, qui en abuse. Fût-il plus malheureux que le pauvre même, il n'est point à plaindre, parce que ses maux sont tout son ouvrage, et qu'il ne tient qu'à lui d'être heureux. Mais la peine du misérable lui vient des choses, de la rigueur du sort qui s'appesantit sur lui. Il n'y a point d'habitude, qui lui puisse ôter le sentiment physique de la fatigue, de l'épuisement, de la faim: le bon esprit ni la sagesse ne servent de rien pour l'exempter des maux de son état. Que gagne Epictète de prévoir que son maître va lui casser la jambe? la lui casse-t-il moins pour cela? il a pardessus son mal le mal de la prévoyance. Quand le peuple serait aussi sensé que nous le supposons stupide, que pourrait-il être autre que ce qu'il est? que pourrait-il faire autre que ce qu'il fait? Etudiez les gens de cet ordre, vous verrez que, sous un autre langage, ils ont autant d'esprit et plus de bon sens que vous. Respectez donc votre espèce; songez qu'elle est composée essentiellement de la collection des peuples, que quand tous les rois et

Met andere woorden, de geschriften van Rousseau verspreiden overal een atmosfeer, gunstig voor het rijpen der socialistische denkeelden, al is hij zelf geen socialist. Het ideaal van het leven is voor hem een eenvoudig landelijk leven, verre van de grillige ongelijkheden der steden. Hij verft, waar hij kan, schilderingen van een maatschappelijken toestand, waarin al de wreedheden van het lot niet kunnen plaats vinden, en slechts die ellende wordt gevonden, die onafscheidelijk is van de menschheid. En op die wijze werkte hij in de praktijk haast nog krachtiger mede dan een Mably, om de maatschappelijke misbruiken, waardoor het Frankrijk van zijn dagen werd geteisterd, aan de kaak te stellen. Hij behoefde niet aan te klagen en niet te brandmerken: neen, het contrast tusschen de romantische tafereelen van het door zijn verbeelding gekleurde landleven en de bittere armoede, die in de provinciën van Frankrijk onder den afhankelijk boerenstand werkelijk werd geleden, deed als van zelf edelmoedige harten kloppen en wekte ze op, de hand ter verbetering aan den ploeg te slaan. Geen van zijn geschriften heeft in dat opzicht zulk een uitwerking gehad als zijn „Nouvelle Héloïse“, de roman die in 1761 in het licht werd gegeven. De liefdesgeschiedenis, in dat boek beschreven, sleepte jong en oud mede: maar te gelijker tijd dat aan de verbeelding der tijdgenooten hier een van de vurigste onderwerpen als schouwspel werd aangeboden, werd toch vooral in de latere gedeelten van den roman, het verstand der

tous les philosophes en seraient ôtés, il n'y paraîtrait guère, et que les choses n'en iraient pas plus mal. En un mot, apprenez à votre élève à aimer tous les hommes, et même ceux qui les déprisent; faites en sorte qu'il ne se place dans aucune classe, mais qu'il se retrouve dans toutes: parlez devant lui du genre humain avec attendrissement, avec pitié même mais jamais avec mépris. Homme, ne déshonore point l'homme.

lezers en lezeressen bepaald bij een economisch leven op een landgoed, dat in de voorstelling van velen een ideaal zou zijn. Wie heeft niet wel eens de oogen geslagen in den tienden en elfden brief van het vierde boek, of in den tweeden brief van het vijfde boek, waarin Saint-Preux, teruggekeerd als gast bij zijn vroegere, nu gelukkig gehuwde, geliefde, geheel den ordelijken gang en al de bijzonderheden van dat huishouden op het kasteel aanschouwelijk beschrijft? Zeer zeker zijn wij hier verre van het eigenlijk socialisme: eigendom en huwelijk worden als heilig geëerbiedigd, en toch bieden de daar geschetste tafereelen menigen trek, waarmede een leerling van Adam Smith in de verste verte geen vrede zou hebben gehad. De plicht om aan de armen aalmoezen te geven wordt haast uitdrukkelijk voorgeschreven, terwijl op 't kasteel met groote zorg het gebruik der tweede hand tusschen productie en consumtie wordt vermeden, welk intermediair ruilverkeer volgens Rousseau slechts de winkeliers doet rijk worden en de gebruikers verarmt ¹⁾. Doch dit waren misschien slechts

¹⁾ Zie Cinquième partie, Lettre II. In de Editie der Oeuvres de J. J. Rousseau van P. Didot, an IX (1801), tome V, p. 25, 26 en 37—39. Cet air d'opulence m'effraya moi-même quand je fus instruit de ce qui servoit à l'entretenir. Vous vous ruinez, dis je à monsieur et madame de Wolmar; il n'est pas possible qu'un si modique revenu suffise à tant de dépenses. Ils se mirent à rire, et me firent voir que, sans rien retrancher dans leur maison, il ne tiendrait qu'à eux d'épargner beaucoup et d'augmenter leur revenu plutôt que de se ruiner. Notre grand secret pour être riches, me dirent ils, est d'avoir peu d'argent, et d'éviter autant qu'il se peut dans l'usage de nos biens les échanges intermédiaires entre le produit et l'emploi. Aucun de ces échanges ne se fait sans perte, et ces pertes multipliées réduisent presque à rien d'assez grands moyens, comme à force d'être brocantée une belle boîte d'or devient un mince colifichet. Le transport de nos revenus s'évite en les employant sur le lieu, l'échange s'en évite encore en les consommant en nature, et dans l'indispensable conversion de ce que nous avons de trop en ce qui

détails, de algemeene indruk, dien de schildering moest geven, was een verlangen naar zulk een ideaal-leven op het land, dat zonderling contrasteerde met de werkelijkheid op het einde der 18de eeuw ¹⁾: een ideaal-leven van broederlijken zin, van landelijk geluk, dat van zelf noopte — wanneer zegen alles bekroonde — tot het vieren van feesten met dansen en

nous manque, au lieu des ventes et des achats pécuniaires qui doublent le préjudice, nous cherchons des échanges réels où la commodité de chaque contractant tienne lieu de profit à tous deux.

¹⁾ Rousseau gevoelt dit zelf, zie *Nouvelle Héloïse*, Cinquième partie, lettre VII, in de boven aangehaalde editie deel V, p. III. Nadat hij een liefelijk oogstfeest op zijn landgoed heeft beschreven, vervolgt hij: J'avoue que la misère qui couvre les champs en certains pays où le publicain dévore les fruits de la terre, l'apre avidité d'un fermier avare, l'inflexible rigueur d'un maître inhumain, ôtent beaucoup d'attrait à ces tableaux. Des chevaux étiqués prêts d'expirer sous les coups, de malheureux pay-sans exténués de jeûne, excédés de fatigue et couverts de haillons, des hameaux de masures, offrent un triste spectacle à la vue: on a presque regret d'être homme quand on songe aux malheureux dont il faut manger le sang. Mais quel charme de voir de bons et sages régisseurs faire de la culture de leurs terres l'instrument de leurs bienfaits, leurs amusements, leurs plaisirs: verser à pleines mains les dons de la Providence: engraisser tout ce qui les entoure, hommes et bestiaux, des biens dont regorgent leurs granges, leurs caves, leurs greniers; accumuler l'abondance et la joie autour d'eux, et faire du travail qui les enrichit une fête continuelle! Comment se dérober à la douce illusion que ces objets font naître? On oublie son siècle et ses contemporains; on se transporte au temps des patriarches: on veut mettre soi-même la main à l'oeuvre, partager les travaux rustiques et le bonheur qu'on y voit attaché. O temps de l'amour et de l'innocence, où les femmes étoient tendres et modestes, où les hommes étoient simples et vivoient contents! O Rachel! fille charmante et si constamment aimée, heureux celui qui pour t'obtenir ne regretta pas quatorze ans d'esclavage! O douce élève de Noémi! heureux le bon vieillard dont tu rechauffois les pieds et le coeur! Non, jamais la beauté ne règne avec plus d'empire qu'au milieu des soins champêtres. C'est là que les graces sont sur leur trône, que la simplicité les pare, que la gaieté les anime, et qu'il faut les adorer malgré soi.

reizangen: toestanden die hij in zijn Brief aan d'Alembert van 1758 reeds eenigermate had beschreven, toen hij wel is waar het tooneel aanviel, maar voor een vrij volk verbreedingsfeesten aanpreef, als te Sparta zouden hebben plaats gehad, en welke feesten dan ook door de Fransche Revolutie volgens de aanwijzingen van Rousseau op het Champ de Mars later werden gevierd.

Dit ideaal te stellen en dus de atmosfeer niet geheel afkeerig te maken voor denkbelden als van Mably was het werk van Rousseau. Anderen uit den breeden kring der Encyclopedisten werkten langs andere wegen tot hetzelfde resultaat — ook Helvetius kon hier misschien genoemd worden — aan Diderot ontvielen mede soms gewaagde stellingen ¹⁾, doch Rousseau gaf 't best den toon der tijden aan. Was en bleef Mably, alleen uit dien kring der wijsgeeren, deïsten en encyclopedisten de consequente en bewuste woordvoerder van het socialisme, Rousseau was een wegbereider.

Wij laten thans den kring der Encyclopedisten achter ons. Ter zijde van hen, en eenigszins geïsoleerd, bewogen zich, tegen het einde der 18de eeuw, enkele mannen, die geheel op eigen verantwoordelijkheid en steunende op eigen krachten een oplossing zochten te geven aan sommige tegenstrijdigheden der maatschappelijke regeling. Zoo droegen zij dan steenen bij voor 't gebouw van het socialisme. De schrijvers, die wij op 't oog hebben, zijn geen eenzame onbekende

1) Wij bedoelen vooral zijn „Supplément au Voyage de Bongainville, ou dialogue sur l'inconvénient d'attacher des idées morales à certaines actions physiques qui n'en comportent pas.” Het is te vinden in de oeuvres de Diderot. Edit 1821. tom II. p. 353 — 423. Diderot ontwikkelt daarin de theorie van het mariage libre.

droomers, als Morelly: evenmin wijsgeeren en denkers, die hun vaste plaats gereed vonden aan de welvoorzien tafels der intelligente kringen te Parijs: neen, zij waren mannen van actie, die met de moeilijkheden van het leven moesten worstelen, onrustige, woelige gasten, die, als zij declameerden tegen de maatschappij, dit deden, omdat de samenleving overal slagboomen tegen hen en hun streven ophief: zij stelden er geen eer in onbaatzuchtige belangelooze karakters te wezen of te heeten, als een Mably; integendeel zij wenschten voor zich grooter deel te hebben, dan hun bij de tegenwoordige grondslagen der maatschappelijke orde toekwam: geen paradox was hun te kras, geen sophisme te dubbelzinnig, de stelling in hun oogen slechts te beter zoo er tegelijkertijd zand in de oogen der bezittende klassen werd gestrooid, en uit de stofwolk een verwarring werd geboren, waardoor de gewone toegemeten en afgepaste levensevenredigheden werden verduisterd en bezoedeld. Als voornaamste type van zulke personen noemen wij den advocaat en publicist Linguet. Het leven van dien man gelijk al dadelijk op een roman. Het is vol avonturen en vol onrust. Wij bevinden ons met hem voortdurend in de atmosfeer van een onweder. Hij gevoelt zich eerst thuis te midden van het geraas en de beweging om zich heen. Uit jacht op valsche originaliteit is hij bereid de partij te nemen van wat den menschen het zonderlingst toeschijnt. Doch onder de vele cliënten, die hij heeft verdedigd, treffen wij ook onzen bekenden cliënt: de arme klassen der maatschappij. Wel pleit hij voor haar op zonderlinge wijze, maar wij hooren in zijn geschriften — hetzij zij nu zuiver staatkundig of meer sociaal zijn — toch voor het eerst gewagen van diezelfde drommen der arbeidersbevolking, die in onze eeuw krijgsvaardig zouden oprukken: wij zien ze bij Linguet reeds zich voorbereiden tot een mogelijken aanvals-stormloop: ons oor

wordt bij hem reeds getroffen door het doffe geroffel van den trom : ja wij zien in de verte reeds de proletariërs zich in slagorde stellen. Doch let wel : de man, die zoo het krijgsumroer laat dreunen en de massaas in beweging zet op geheel socialistische wijze, voorziet zich zelf daarbij steeds van een masker. Hij neemt den schijn aan tot geduld en rust aan te manen, en met de grootste kunst predikt hij dan in de termen der berusting het ergste oproer en den felsten opstand.

Simon Nicolas Henri Linguet was den 14den Juli 1736 te Rheims geboren. Zijn vader was vroeger leeraar te Parijs geweest aan 't College van Navarre, doch zijn Jansenistische denkbeelden hadden hem een verbanning naar Rheims op den hals gehaald. De zoon ontving zijn opvoeding te Parijs aan datzelfde college, waaraan zijn vader vroeger was verbonden, en behaalde in 1751 de drie eerste prijzen der Universiteit. Hij bleek buitengewoon scherpzinnig en vlug te zijn. Wij zien hem nog vóór zijn twintigste jaar in het gevolg van den hertog van Zweibrücke op reis door Duitschland en naar Polen. Teruggekomen in Frankrijk beproeft hij eerst zich in de industrieele zaken te werpen : hij richtte te Lyon een zeepfabriek op, waar het artikel door een nieuwe bereiding zou worden vervaardigd. De zaak ging niet goed, gaf geen resultaten, en omstreeks 1758 vertrok Linguet naar Parijs. Aldaar zou hij als schrijver, als letterkundige zich levensonderhoud en naam pogen te maken. Zoo begon hij te werken voor het tooneel. Hij maakte vrij gemakkelijk verzen en werd medewerker van Dorat. Eerst werkte hij diens tragedie *Zulica* om, daarna wist hij op het Théâtre Italien een eigen stuk te doen opvoeren : *«les Filles-Femmes ou les Maris battus»*, een parodie op de *Hypermnestre* van Lemierre. Later in 1764 gaf hij nog een treurspel uit, *«Socrate»* geheeten. Intusschen zou hij wederom op reis

naar vreemde landen gaan. In het jaar 1762, het voorlaatste jaar van den zevenjarigen oorlog, zond Frankrijk nog een leger tegen Englands trouwen bondgenoot Portugal. De minister de Choiseul had de leiding van die campagne opgedragen aan den prins de Beauvau ¹⁾. Deze nam in zijn stoet ook Linguet mede, die van zijn reis gebruik maakte om het Spaansch te leeren, uit welke taal hij later drama's onder den titel van „Théâtre Espagnol", vertaalde. — In het jaar 1763 werd de algemeene vrede van Europa gesloten, de veldtocht in Portugal, die voor Frankrijk niets opgeleverd had, was gedaan, en Linguet's betrekking werd opgeheven. Hij bleef echter voorloopig op reis. Hij zwierf door Holland en België, maakte zich bekend met de instellingen en vooral met de productie-middelen van die landen, en kwam zoo in September van dat jaar 1763 in het noorden van Frankrijk, in Picardië, en wel in het aan de Somme gelegen stadje Abbeville. Daar bleef hij eenigen tijd.

Hij was nu 27 jaar oud, zonder werkkring en zonder vast bestaan. Doch dáár te Abbeville nam hij nu een beslissing voor de toekomst. Hij zou zich als advocaat laten inschrijven en door pleidooien de aandacht zoeken te trekken. In het jaar 1764 treedt hij dan ook te Parijs als advocaat op, en gedurende de tien jaren, die hij als zoodanig werkzaam is, is zijn naam op aller tong. Hij is de advocaat der zaken die rumoer en schandaal maken. Als mannen van den eersten adel werden beschuldigd van misbruik van macht: als een erfenis was verduisterd: als godsdiensthaat en bijgeloof den weg naar den brandstapel baanden: als familiegeheimen door de zedeloosheid van echtgenooten openbaar werden: dan

¹⁾ Zie over de aanleiding tot dien oorlog ook Malouet, *Mémoires*, tom. I, het eerste hoofdstuk.

— vooral als aanzienlijke namen met dit alles gemoeid waren — was Linguet de advocaat bij uitnemendheid. De door hem geschreven proces-stukken werden pamfletten, die een ieder wilde lezen: zijn pleidooien daverden in de rechtbanken ten overstaan van een opééngenhoopt publiek: zijn niet zeer groote gestalte, in 't begin onbewegelijk, werd onder 't pleiten hoe langer hoe leniger, zijn gebaren werden wilder, zijn mager, scherp, door de pokken geschonden gezicht steeds hoekiger, zijn oogen schoten vuur, zijn stem verhief zich tot geschreeuw, hij scheen de grenzen der zelfbeperking verre te buiten te gaan. Alles was hier in deze werkzaamheid op het effect berekend, en in sommige zaken had dan ook Linguet een ongehoord succès. Voor ons op tafel liggen zeven duodecimo deelen: „*Mémoires et playdoyers de M. Linguet avocat à Paris*” ¹⁾, benevens een kwartijn: „*Mémoires pour M. le duc d'Aiguillon*” ²⁾: en zelfs nu nog, wanneer wij die deelen doorbladeren, wanneer wij in die uitgebrande asch roeren, is het ons alsof onze vingers, niettegenstaande het vuur zoolang is uitgedoofd, toch nog hier en daar op warme sintels, op een nog niet uitgegloeide vonk, willen stuiten. Onder die pleitredenen zijn werkelijk merkwaardige stukken. Reeds de eerste trekt de aandacht. Men herinnert zich toch het befaamde proces dat te Abbeville den jongen officier chevalier de la Barre werd aangedaan. Hij was beschuldigd met anderen den 9den Augustus 1765 een houten crucifix, dat op de brug over de Somme stond, te hebben geschonden: en hoewel nu niet veel meer tegen hem te bewijzen viel dan dat hij ongodsdienstige

¹⁾ Zij zijn uitgegeven à Amsterdam, chez Simon Joly, Libraire dans le Kalverstraat 1773.

²⁾ Uitgegeven à Paris, de l'Imprimerie de Quillau, imprimeur de leurs Altesses Sérénissimes MM. les Prince de Conti et Comte de la Marche, 1770.

„chansons” had gezongen, den hoed niet had afgenomen voor een processie, en met te veel ijver in de Dictionnaire philosophique van Voltaire had gelezen, werd hij door de rechters te Abbeville veroordeeld om verbrand te worden, welk vonnis door het Parlement van Parijs werd bevestigd ¹⁾. Deze juridieke moord geschiedde 1 Juli 1766. Welnu, in datzelfde proces was o. a. ook betrokken de 17jarige zoon van een der rechters zelve van Abbeville, de zoon van Douville de Maillefeu, die echter ten gevolge van het pleidooi van Linguet werd vrijgesproken van den brandstapel. Men begrijpt dat deze zaak hem dadelijk tot advocaat van naam stempelde. Andere zaken, die nog meer éclat maakten, ontleenden hun geur voor zeker publiek aan de namen van een hertog d'Aiguillon (tegenover een la Chalotois in Bretagne), aan een graaf de Morangiès, aan een Monsieur de Bellegarde (verdediging die hem een lettre d'exil op den hals haalde), wier belangen zóó werden bepleit. Linguet wist daarenboven al pleitende aan iedere zaak een perspectief te geven. Vraag hem niet naar geweten of recht, zijn declamaties zijn bereid zich aan ieders belang te hechten.

Had hij als advocaat geen dadelijk werk, dan vatte hij de pen op om als publicist een of ander onderwerp, dat opspraak wekte, te behandelen, of deed hij zijn best een degelijk, liefst geleerd werk over een paradox te schrijven. — Was vroeger reeds van hem verschenen zijn *„Histoire du siècle d'Alexandre”*, in twee deelen, die aan den Poolschen koning Stanislas Poniatowsky waren opgedragen: zoo schreef hij nu 1766—1768 mede in twee deelen zijn *„Histoire des Révolutions de l'Empire Romain*

¹⁾ Zie daarover en over de naar aanleiding van het voorval gedichte tragedie *„Augusta”* van Fabre d'Eglantine de *Essais de littérature et de morale* van Saint Marc Girardin, Editie 1853, tom. I, p. 143 seqq. — en Henri Martin, *Histoire de France*, tom. XVI. 4me Edit., 1865, p. 141.

depuis Auguste jusqu'à Constantin", een werk waarin hij de Fransen verbaasde door Tiberius en Nero te verdedigen. — Met lust viel hij ieder aan. Met epigrammen vervolgde hij de letterkundige kritiek dier dagen, b. v. La Harpe in 1771: met sarcastische plamfletten sarde hij de toongevende kringen der filosofen. Waar een of andere superioriteit zich vestigde was hij zeker door Linguet aangegrepen te worden. De economisten en physiocraten moesten het ook bij hem misgelden. En elk van die slagen van Linguet was raak: hij had een eenig talent van polemieik. Overdrijving en pathos waren zijn gewone wapenen. Hartstocht en bitterheid tegen alles scheen hem te bezielen. Zijn stijl was puntig en vol flikkerende beelden: een dagblad-stijl, met al de haast om tot de quaestie te komen, met al de zorgelooze onverschilligheid voor wat blijvend waar was, om slechts het dadelijk in het oog springende te preciseeren. Met het meeste cynisme en met een stalen voorhoofd werd de onderstelling tot onbetwistbare waarheid gestempeld. Tegen de encyclopedisten nu had hij zijn pamflet gericht, dat in 1764 verscheen onder de titel „Fanatisme des Philosophes". Ten einde voorts vooral hen te ergeren, wier zin voor vooruitgang alleen bleek uit het vervolgen van andersdenkenden, schreef hij in 1768 zijne verdediging der Jezuiten: „l' Histoire Impartiale des Jesuites" ¹⁾. Het schrijven van dat laatste werk was niet zonder gevaar, daar de orde der Jezuiten in 1764 uit Frankrijk was verdreven: het boek van Linguet werd dan ook door beulshanden verbrand. — Eindelijk schreef hij boeken die nog aan zijn vroegere industriële plannen

¹⁾ Linguet karakteriseert de onsterfelijke Provinciales van Pascal in zijn werk als: „les presque défunes Lettres Provinciales". Zie Sainte Beuve, Port Royal, Troisième Edition, III, 1867, p. 255. De eerste 24 hoofdstukken van Linguets boek over de Jesuiten kwamen later, 1775, afzonderlijk uit onder den titel: Essai philosophique sur le Monachisme.

deden denken. Van dezen aard is het boek onder den titel „Canaux Navigables” ¹⁾, dat in 1769 uitkwam en vooral ten doel heeft om in het Noorden van Frankrijk kanalen te doen aanleggen. Zijn aandacht was op dit punt gevallen na zijn reis in Holland. Toen te Abbeville komende, zag hij al het gemis, dat Frankrijk aan zulke waterwegen had. Het boek was vol van den lof van Holland (p. 106, 111, 151), bewoog zich oogenschijnlijk in de richting van een economische politiek (p. 153, 165, 339), doch bevatte reeds woorden, die op zonderlinge wijze het geluk der rijke lieden prezen (p. 162). Dit laatste was echter reeds met geheel anderen nadruk door hem verkondigd in het boek dat wij thans uitvoe-riger zullen behandelen.

In hetzelfde tijdperk van zijn advocaatschap schreef hij namelijk ook het werk dat aan de socialisten onzer dagen de scherpste formules zou aanbieden. Wij bedoelen zijn „Théorie des Loix Civiles ou Principes Fondamentaux de la

¹⁾ De volledige titel van dit boek was als volgt: *Canaux Navigables ou Developpement des avantages qui resulteraient de l'exécution de plusieurs projets en ce genre pour la Picardie, l'Artois, la Bourgogne, la Champagne, la Bretagne et toute la France en general.* Het motto is: *O fortunatos nimium sua si bona norint.* De plaats op p. 162 en 163 luidt als volgt: *Il n'y a, sur toute la surface de la terre, qu'une seule espèce d'hommes libres et heureux, autant que les passions leur permettent de l'être. Ce sont les riches. Ceux là par tout pays peuvent avoir quelque idée de l'indépendance et du bonheur. Mais le sort de tout le reste est parfaitement semblable dans tous les climats et sous tous les gouvernemens. Le travail, la bassesse et la misère, voilà l'apanage de la plus nombreuse partie du genre humain. Cette position est triste sans doute. Mais elle est inséparable de la société. C'est une chose dure à penser, et pourtant incontestable, qu'il faut nécessairement que les trois quarts des hommes seront réduits par l'indigence à un travail continuel. Il faut que leur pauvreté laborieuse nourrisse l'oisiveté opulente de l'autre quart qui les gouverne.*

Société ¹⁾. Wij moeten voor ons doel dat werk, dat in 1767 verscheen, in zijn geheel ontleden.

Het werk is vooral gericht tegen Montesquieu's *Esprit des Lois*. Het houdt zich bezig met den bouw der maatschappij, en wil bewijzen dat de maatschappelijke instellingen, die zich veel minder met de personen dan met het eigendom der goederen bezig houden, op macht en geweld zijn gevestigd. De basis van alles is roof. Onze wetten hebben nu niet anders te doen, dan te handhaven hetgeen door het geweld is tot stand gebracht, en dit is volgens Linguet goed, want anders viel alles uit elkander. Aan het „mijn en dijn” mag niet worden geraakt, want anders is niets meer veilig. Wreedheid en ongerechtigheid is wel is waar het gevolg van zulk een orde van zaken: maar dat is onvermijdelijk: „het is de stof die een rijtuig doet opvliegen, als het voortrolt: die stof hindert juist alleen de voetgangers, die geen enkel plezier hebben van 't rijden van de koets: dezelfde wind, die hun 't zand in de oogen waait, laat de gelukkige lieden met rust die zich door hun paarden laten voortrekken en die nog wel de stofwolk veroorzaken.” De menschelijke maatschappij sleept dus op noodzakelijke wijze allerlei onaangenaamheden met zich mede, die slechts noodlottig worden voor hen, die het minst de zoetheden der samenleving genieten. Maar de maatschappij is dan ook niet gemaakt om den arme te beletten nog meer te verliezen: zij is juist gebouwd op de ontberingen van dien arme. Het eenige doel der maatschappij is om den rijke te handhaven in zijn bezit, want alleen met dat oogmerk is zij gevormd (II p. 369). En Linguet bezweert nu de menschen bij alle goden en bij al wat heilig is daaraan niets te ver-

¹⁾ De eerste editie verscheen in twee deelen te Londen, 1767, met het motto: „*Quis talia fando temperet a lacrymis*”. De naam van den schrijver stond niet op het titelblad Wij zullen deze editie citeeren.

anderen: wil men het doen, dan staat de chaos voor de deur. Doch te verwonderen is het niet, dat zijn boek den indruk maakt van het bekende lied uit den don Juan. Terwijl de stem op slepende wijze den menschen voorzingt te berusten, te dulden, en gejatheid te beoefenen, fluit het accompagnement uit een geheel anderen toon: daar hoort men de ironie en de satire, den hoonlach en de grijns: daar worden alle driften en harts-^tochten wakker gegild.

Letten wij vooral op die begeleiding. — Het boek is verdeeld in vijf gedeelten. Het eerste handelt over het nut der wetten, het tweede over den oorsprong der wetten en over 't eigendom, het derde over de huwelijks wetten, het vierde over de wetten die de familie en de erfopvolging beheerschen, het vijfde over de betrekkingen tusschen meesters en dienaars of slaven. Het geheel wordt voorafgegaan door een breede inleiding en toewijding van het boek aan den heer Douville, Raadsheer te Abbeville, wiens zoon door Linguet vrijgepleit was van de beschuldiging een crucifix verminkt te hebben. Die inleiding bespreekt reeds enkele hoofdpunten van hetgeen in 't werk breeder zal worden ontvouwd. Terwijl de aandacht wordt bepaald bij de behoefte der verschillende Europeesche staten, om hun wetgeving te vereenvoudigen, haar van misbruiken te zuiveren, haar te wijzigen en te hervormen naar veranderde tijdsomstandigheden: is het volgens Linguet juist daarom noodig, goed den oorsprong van alle rechten te kennen. — Wanneer men toch dien oorsprong goed onderzoekt, zal men altijd op een feit nederkomen. In het burgerlijk recht berust alles op 't eigendom: men moet goed begrijpen dat dit eigendom op een daad van geweld en macht gevestigd is ¹⁾ en

¹⁾ Zie I, p. 63 en 65: Je possède un bien en Champagne: à quel titre? Mon père me l'a laissé. Mais mon père de qui le tenoit il? Il l'avait acheté: et le vendeur quel étoit son droit? Une autre vente ou

men moet die usurpatie nu eerbiedigen en regelen. Hetzelfde geldt bij 't staatsrecht. In het staatsrecht is hoeksteen van alles de oorsprong van het gezag bijv. van den koning : eenigen willen het doen rusten op een zoogenaamd verdrag, maar Linguet (die hier Rousseau alleraardigst bestrijdt) heeft niet veel moeite noodig om te bewijzen, dat zulk een verdrag een ongerijmdheid is ¹⁾: neen bij het staatsgezag is ook alweder het feit in de eerste plaats als fundament aan te nemen: „les souverains jouissent parcequ'ils jouissent.” De eenige quæstie is of het gezag geod wordt uitgeoefend, evenredig aan het doel van den staat: de eenige kunst voor den vorst is te waken „que la justice soit juste.” Indien de vorst daaraan niet beantwoordt, dan eerst wordt door ieder op straat naar den oorsprong der koninklijke macht gevraagd, en de opstand is daar. — Tot een studie, die de bron van alle rechten aanwijst, wil Linguet ons nu leiden. Hij strooit daarbij in de inleiding reeds rondom zich met allerlei puntige en scherpzinnige opmerkingen. Zoo vinden wij hier reeds het verwijzen van de beoefenaars der sociologie naar Azië, waar alles kalm en rustig is toegegaan en nog gaat: de oude wieg onzer maatschappij, die wij niet moeten belasteren. Dat Oosten is vol-

donation sans doute, faite à lui ou à quelqu'un de ses prédécesseurs. Mais en remontant ainsi de propriétaire en propriétaire, il faudra bien trouver la tige de toutes ces propriétés successivement transmises. Or on n'en trouvera pas d'autres que la violence du possesseur originaire qui s'en est emparé, et la prescription qui a couvert, consacré cette violence. Mais chacun de ceux qui en ont successivement possédé et transmis l'objet, n'a pas pu communiquer à son cessionnaire plus de droit qu'il n'en avoit reçu du sien, ni un droit d'une autre nature : de sorte que la possession la plus légitime, la plus sacrée aujourd'hui, porte par un bout sur l'usurpation la plus criante. Il est clair cependant qu'il faut la respecter, et quiconque la viole devient coupable envers la société.

¹⁾ Zie I, p. 67. Ou ? Comment ? Entre les mains de qui auroit-il été passé ? Quel en seroit le garant ? le peuple ! etc.

gens Linguet onze school, dáár zijn onze meesters. Hij wijst voorts vooral op Machiavelli als op het model van een ieder, die het staatsbegrip poogt te ontleden (zie I p. 22 en 33 noot). Daarentegen kant hij zich aan tegen het boek van Montesquieu, dat volgens hem te veel geprezen is na den dood van den schrijver. Ook tegen Grotius, met al zijn citaten en met zijn slechte definitiën en met zijn leer van het natuurlijke verdrag, alsmede tegen Pufendorf verzet hij zich zeer. Hij zelf (hij bekent dat hij jong is, ongeveer 31 jaar) zal trachten een andere oplossing te geven.

Het eerste boek handelt nu over het nut der wetten. Zoodra toch de mensch bewustzijn van zich zelven krijgt, gevoelt hij zich gebonden aan een onmetelijke keten, die men maatschappij noemt. Alles leert hem dat hij zwak en ellendig is: *il sent la nécessité de rester dans le troupeau*. Trouwens het zou den mensch niet mogelijk zijn zich aan die banden te ontrukken. Er is geen andere wijkplaats. Hebzucht en geweld hebben de aarde geusurpeerd: alle elementen zijn slaven geworden ¹⁾; alles is verdeeld. Men moet zich dus schikken

¹⁾ Zie I p. 188—189: Dans nos pays policés, tous les élémens sont esclaves. Ils ont des maitres de qui il faut acheter la permission d'en faire usage. Le champ le plus inculte dépend d'un despote qui peut faire un crime au voyageur d'oser y respirer l'air. Voyez cette source qui se précipite en murmurant du haut d'une colline: c'est qu'elle cherche à s'échapper des mains du propriétaire qui la tyrannise. A qui croyez vous que sont réservées ces herbes bienfaisantes dont la nature a tapissé le pied des forêts? A qui pensez-vous qu'appartiennent ces branches pourries dont le vent y a jonché la terre? Ne vous imaginez pas qu'elles soient abandonnées au besoin qui les convoite de loin avec des yeux baignés de larmes. L'opulence l'écarte avec insulte. Les tentatives qu'il hasarde pour éluder ses précautions trouvent toujours des délateurs prêts à les dénoncer, et des vengeurs disposés à les punir.

C'est ainsi que toute la nature captive a cessé d'offrir à ses enfans des ressources faciles pour le soutien de leur vie. Il faut payer ses bienfaits

naar die burgerlijke wetten, die den „troupeau” bij elkander houden, en in de eerste plaats ze dus goed kennen. Die wetten hebben eerst 't eigendom vastgesteld: van toen af waren de menschen niet meer vrij: doch de maatschappij kon nu bestaan, had nu vastheid. Wel is waar zijn de wetten nu vooral een waarborg van de rijken tegen den armen, een conspiratie tegen 't talrijkste deel van het menschelijk geslacht: — en in zooverre geeft de rechtsgeleerdheid slechts een ijdel woordenspel ten beste met haar definitie: *justitia est perpetua et constans voluntas jus suum cuique tribuendi* ¹⁾, daar de armoede niets heeft: — maar desniettegenstaande zoude zonder het handhaven dier wetten alles uit elkander vallen. Als er geen wetten waren, zou alles in éénstorten. Het beste wat de wetten doen is: „*asservir les hommes, sans les empêcher de se croire libres* (I p 199).” Om een maatschappij mogelijk te maken, moet men de menschen wel breidelen. Wetten zijn de banden en boeien die zulks doen. Het is misschien onaangenaam, maar het is zoo. Soms gaan de wetten te ver: zij beletten te veel de vermeerdering van bevolking, en werken de weelde van enkelen in de hand ²⁾: doch dit zijn bijzaken. In het algemeen zijn de wetten dat wat ons samenhoudt. Trouwens wij zijn in onze maatschappij niet in een natuurstaat. De natuur is bereid ons allen haar vruchten te geven: de wetten zeggen ons dadelijk: raak niet aan 't eigendom van een ander. De menschen hebben zelven gewild zulk een maatschappij te vormen; zij moeten nu de gevolgen maar op zich nemen. Zij hebben zelven hun eerste vrijheid prijsgegeven of verloren.

par des fatigues assidues, et ses présens par des travaux opiniâtres. Le riche qui s'en est attribué la possession exclusive, ne consent qu'à ce prix à en remettre en commun la plus petite portion. Pour être admis à partager ses trésors, il faut s'employer à les augmenter.

¹⁾ Zie I, p. 196.

²⁾ Zie I, p. 217, 218.

In het tweede boek poogt Linguet aan te toonen, hoe dat verliezen der eerste vrijheid in 't werk is gegaan. Het boek heet „de oorsprong der wetten”, en is een afdeeling die veel te denken geeft: men weet dat Karl Marx aan de stellingen van Linguet op dit punt groote waarde toekent ¹⁾. Linguet stelt op den voorgrond, dat de maatschappij en het eigendom er eerder was dan de wetten: wetten zijn slechts een effect, een gevolg, een nadere regeling en beveiliging. De natuurlijke gelijkheid was dus onder de menschen reeds verloren, toen de wetten er kwamen. Maar wanneer, hoe is die gelijkheid verloren? Dit is de vraag. Met andere woorden, wat is de oorsprong der maatschappij? Nadat Linguet heeft zoeken aan te toonen dat Montesquieu en Grotius en Pufendorf hier het spoor bijster waren, daar geen zin voor gezelligheid noch gevoel van vrees de menschen heeft samengebracht; — nadat hij voorts heeft trachten uitéén te zetten, dat ook de landbouw niet de aanvang der maatschappij kan zijn geweest: daar de landbouw de menschen leerde op zich zelve, verspreid en geïsoleerd, elk voor zich een stuk lands te bebouwen en zooveel mogelijk het voordeel dat men had te verbergen: ieder werkte voor zich zelve en werd door zich zelve rijk, bleef op zich zelve staan; — wordt de sleutel van het raadsel ons gegeven. De eerste oorsprong der maatschappij is te zoeken bij de jagers. Jagers hebben onderling, daar hun bedrijf gevaarlijk is, hulp noodig, en daarom waren er reeds dadelijk onder hen, zij het dan ook slechts tijdelijke of losse, verbindingen. Doch ziedaar: het toeval of een slechte jacht deden hen van uit hun wouden, van de hoogte hunner

¹⁾ Zie Marx, Kapital, 2de Edit. p. 343, noot. Vergelijk ook Marx, Kapital, p. 640, noot: „Linguet warf Montesquieu's illusorischen *Esprit des Lois* mit dem einem Wort über den Haufen: *l'Esprit des Lois c'est la propriété.*”

bergen, eens die hier en daar in de dalen en velden verspreide landbouwers ontdekken. Die landbouwers hadden vee, hadden vruchten in overvloed: welnu de jagers zagen dit met jaloerschheid aan, de honger dreef hen voort: zij vielen op de vreedzame landbouwers aan en ontnamen hun alles ¹⁾. En daar nu bij de jagers de begeerte opkwam, om altijd op zoo gemakkelijke wijze zulk vee, altijd zulke vruchten te hebben, besloten zij meer te doen dan enkel voor één keer te rooven: zij onderwierpen de landbouwers geheel en al, met have en goed, doch lieten ze op hun velden blijven wonen met last om te blijven werken. Van eigenaars werden nu de landbouwers dienaars. Want de jagers lieten hun wel het levensonderhoud, en zouden hen voortaan tegen alles beschermen, doch ontnamen hun de gronden en lieten hen op die goederen voor zich arbeiden: de vruchten van het veld en van den veestapel waren nu voortaan voor de jagers. De jagers maakten nu, om dat alles te consolideeren, hun losse verbinding tot een vasten en engen band. Zóó vormde zich een maatschappij, een maatschappij ten koste der landbouwers, een maatschappij op roof en geweld gevestigd.

En die maatschappij ging nu, om zich te handhaven, om niet weder alles op lossen voet te stellen, over tot het verdeelen van den buit, het verdeelen van de landerijen en bezittingen en personen der landbouwers. Het eerste geweld, de usurpatie, was gepleegd, was een feit waarop niet meer was terug te komen, doch men voorkwam nu een tweede. Men wilde gehandhaafd worden in zijn bezit. Zoo ontstond het eigendom. En de verdere wetten, die nu vastgesteld werden, deden niet anders dan dien toestand bevestigen. *Gare à qui la touche*. Daarom zijn al die oude wetten zoo streng: het is een régime van schrik-aanjaging. Herders en

¹⁾ Zie I, p. 288, 289.

landbouwers hadden zulke harde wetten zeker niet gemaakt. Neen, slechts handen met bloed geverfd, als die der jagers, konden zoo wreede straffen vaststellen. — Uit de eerste usurpatie vloeid dus al het verdere voort. Ook dit: dat voortaan wel een gemeenschappelijk wegnemen (oorlog), maar nooit in eenig geval het individueel wegnemen verder werd toegelaten. Neen, het particulier eigendom was heilig. „Men moest voortaan derogeeren aan het natuurlijk recht, dat alle bezittingen gemeen maakte, en zich schikken naar het burgerlijk recht, dat al die bezittingen „particulariseerde” (I, p. 348). Niemand zou zich voortaan kunnen onttrekken aan het gezag der wetten. Van natuurrecht mocht dus geen sprake meer zijn. Het rustte in vrede: „hic jacet.” Men had slechts te doen met het burgerlijk recht, te weten met het gevolg der vestiging van de maatschappij en van het eigendom ¹⁾.

Linguet gaat nu de ontwikkeling dier maatschappij na. Allereerst behandelt hij in zijn derde boek de ontwikkeling der wetten met betrekking tot het huwelijk. De maatschappij begon ook hier met een eigendom vast te stellen: het eigendom aan de vrouw. „Elle met les femmes au nombre des biens dont elle rendit la possession exclusive” (I, p. 357). Voor de vrouwen beteekende dit slavernij. Dat eigendomsbegrip (en niet het klimaat, zoo als Montesquieu leert) voerde hier en daar tot polygamie, ook uit 't oogpunt om meer kinderen te hebben. Die polygamie, die nu door ons Christendom is afgeschaft (en Linguet prijst altijd zoo schijnheilig mogelijk het Christendom), had overigens veel goede zijden (I, p. 417). Ook de echtscheiding wordt uit het begrip van eigendom geduceerd. Het was een equivalent voor die volken, waar de polygamie niet bestond. Voor de vrouwen was echter deze

¹⁾ Zie over het fictieve van het natuurrecht zeer goed I, p. 348—352.

toestand juist niet voordeeliger. De vrouw werd in 't begin geheel en al als zaak behandeld. Overspel was een diefstal. Dit veranderde nu allengs. Langzamerhand werd het huwelijk wat het thans is. Doch de man moet macht in 't huwelijk behouden. Vergeten wij niet, dat in den oorsprong huwelijk en eigendom uit één tak voortspruiten: beiden zijn een dwang aan de natuur aangedaan (I, p. 495). — Éénzelfde betoog vinden wij nu in het vierde boek, waarin het familie- en successie-recht wordt behandeld. Het eigendom aan de kinderen is volgens Linguet de ware oorsprong der vaderlijke macht. Als tegenwicht tegen de al te strenge vaderlijke (niet ouderlijke) macht komt het successie-recht op. Met bewijsplaatsen uit den Bijbel, onze oudste oorkonde, en met voorbeelden uit 't Oosten, wordt alles steeds toegelicht. Ook het begrip van testament vloeit voort uit 't eigendomsbegrip: daar heerscht het eigendom in al zijn volheid, ook na den dood des eigenaars. De conclusie van Linguet is hier in dit boek, dat het goed voor de maatschappij zou zijn, wanneer de vaderlijke macht weder werd verscherpt: geef aan de vaders hun macht terug (I, p. 185), zoo roept hij herhaaldelijk ¹⁾. Volg weder hier het voorbeeld van Azië: Azië dat de eerste toestanden het best hier bewaard heeft, en welks familie-organisatie men zich niet enkel als een despotisme van den vader moet voorstellen. Wij met onze *«idées gothiques»* zijn hier op den verkeerden weg.

Zoo komen wij tot het laatste en belangrijkste boek van Linguet's werk, namelijk tot het betoog over de ontwikkeling der wetten met betrekking tot de macht der meesters op hun slaven. Uit de geschiedenis van den oorsprong der maatschappij — toen de

¹⁾ Zie II, p. 188. La puissance des maris ou des pères est le vrai thermomètre de la depravation des mœurs dans son état, et par conséquent de la dissolution même de ses principes politiques.

jagers de landbouwers en herders onderwierpen — zien wij dat de slavernij inhaerent is aan de maatschappij. Montesquieu zegt dat de slavernij tegen de natuur is: dat is volgens Linguet alléén in zooverre waar, als alles om ons heen (eigendom, huwelijk, enz.) tegen de natuur indruischt: de slavernij is niet tegen de natuur der maatschappij. De eenige oorsprong der slavernij was, dat de maatschappij ze noodig had. Daarom bestaat ze ook bijna overal. De filosofen declameeren nu sterk tegen de slavernij, die volgens hen de rechten der natuur schendt — maar (zegt Linguet) *«si vous me restituez contre l'esclavage parce qu'il viole les droits de la nature, restituez moi donc aussi contre toutes les espèces de propriétés qui ne les violent pas moins (II, p. 283)»*. Waar zou het naar toe gaan, wanneer wij *«dans l'état civil»* wilden reclameeren tegen al de instellingen, die in weerwil van de natuur zijn ontstaan, en wanneer wij als een motief van rechtvaardigheid zouden gaan beschouwen het gevoel van deernis, dat zij opwekken? Slavernij is hard, zegt men. Maar is armoede dan zoo zacht ¹⁾? *«Is de toestand van een arbeider op 't veld zacht, hij, die na voor tien stuivers een moeizaam dagwerk in den winter gedaan te hebben, met het vallen van den avond in zijn met ijs en sneeuw bedekte hut terugkeert, en rillend van koude een stuk zwart brood opeet naast het stroo, waarop hij gaat slapen?»* — Terwijl Linguet dat denkbeeld straks uitvoeriger gaat uitwerken, staat hij eerst nog stil bij den oorsprong der slavernij. Na nogmaals de eerste onderwerping door 't geweld en door de macht aangetoond te hebben, wijst hij er op, dat de maatschappij het eerste onrecht wel ratificeeren en legitimeeren moest: anders zou geheel de orde en de eens gestelde harmonie zijn verbroken.

¹⁾ Zie II, p. 284.

De kinderen der onderworpen lieden werden nu ook slaven, want anders zouden deze hun vaders hebben gewroken: de oorlog maakte de krijgsgevangenen voorts tot slaven ¹⁾: de schuldenaren, die hun geld niet konden betalen, werden nu ook slaven ²⁾ (een beginsel waaruit onze gijzeling is voortgevloeid): zoo breidde de instelling zich uit. Zij is bijna overal buiten Europa in zwang. Wij Europeanen, die in zwijm vallen als één onzer slaaf wordt gemaakt, gebruiken zonder gewetensbezwaar zwarte slaven. Trouwens de geest van 't eigendom heeft dit bewerkt: wij hebben niets meer te maken met de hersenschimmen van Plato's republiek.

¹⁾ Ziehier Linguet's woorden over het recht van oorlog, II, p. 300 en 301: Je ne cherche donc point si le droit de la guerre est un droit légitime: je dis que c'est un droit nécessaire. Je ne demande pas si les assassinats changent de nom suivant la couleur de l'habit avec lequel on les commet: je le suppose, et il faut bien que cela soit, puisque les meurtres qui sont soigneusement défendus à des particuliers vêtus de gris, sont rigoureusement ordonnés à ces mêmes particuliers dès qu'ils se chargent d'un justaucorps bleu ou écarlate. Il est clair que la guerre est très permise, puisqu'on la fait et qu'on ne punit point ceux qui la font: puisque ce qui est brigandage dans un bois, devient héroïsme sur le champ de bataille: puisque le métier d'égorger les gens qui est une scélératesse affreuse, quand on l'exerce tout seul, en cachette, devient le comble de la magnanimité, quand on s'y livre hautement au bruit des fifres et des trompettes: puisqu'enfin le sang humain a, comme l'huile dont on compose le savon, la propriété d'effacer les taches qu'il a faites, et que pour se nettoyer les mains quand elles en sont souillées, il suffit de les ensanglanter encore.

²⁾ Linguet heeft daarbij de dolste hypothesen over de schuldenaars, wier lichaam opgegeten werd te Rome, II, p. 380. Zie ook Karl Marx, *das Kapital*, Edit. 1873, p. 290, noot. Linguet bestrijdt overigens zeer de gijzeling: slavernij ware dan veel beter, zie II, p. 411, 412, dan kan de schuldenaar voor ons, als nuttig lid der maatschappij, leeren werken en behoefde niet in den kerker te zitten kwijnen: en al die knepen, om de schuldenaars te vangen, ten einde ze te gijzelen waren dan weg, zie b. v. II, p. 435 en 436.

Maar Linguet gaat nu verder: hij predikt thans dat onze Europeesche maatschappij — société, vallée de larmes — wijs zou doen weder de slavernij te herstellen. Het is een der meest geweldige hoofdstukken, die de literatuur van 't socialisme vóór de XIXde eeuw aanbiedt. Wat toch — zoo redeneert Linguet — heeft de maatschappij in de plaats der slaven gekregen? De zoogenaamde vrije dienstbaarheid. Doch het geschenk der vrijmaking, op die wijze, is niet anders dan de krans waarmede men het slachtoffer tooit, een ware bespotting. Slavernij is dan beter en zachter. Nu eenmaal het wezen der maatschappij daarin bestaat, dat de rijke niet werkt, is dienstbaarheid slechts een zachter naam voor een nog harder zaak dan de slavernij was. „De slaaf werd ten minste gevoed, zelfs als hij niet werkte, zoo als onze paarden die alle dagen hooi in de ruif vinden.... Maar wat wordt er van den vrijen daglooner, die dikwijls slecht betaald wordt als hij werkt, wat wordt er van hem als hij niet werkt? Hij is vrij — maar ziedaar zijn ongeluk: hij behoort aan niemand, maar niemand heeft hart voor hem. Wanneer men hem noodig heeft, huurt men hem zoo goedkoop als het kan. Het armzalige loon, dat men hem belooft, staat in geldswaarde ter naauwernood gelijk met den prijs van het voedsel van den dag, dien hij in arbeid levert. Men stelt opzichters aan om hem te dwingen, stiptelijk zijn taak te volbrengen: men haast hem: men zet hem aan: uit angst dat hij er op vindt, de helft van zijn kracht te verbergen, ten einde langer aan het werk te blijven: men is altijd bang dat zulk een, waarlijk wel verschoonbare, traagheid zijn armen loom en zijn werktuigen stomp doet worden. De inhalige zuinigheid van den werkgever volgt zijn arbeid met onrustigen blik, overlaadt hem met verwijten bij den minsten stilstand, dien hij zich schijnt te gunnen, en zoo hij een oogenblik rust neemt, be-

weert zij dat hij haar besteelt ¹⁾). Heeft hij gedaan, dan zendt men hem weg, zoo als men hem genomen heeft, met de koudste onverschilligheid, en zonder er zich over te bekommeren, of de twintig of dertig stuivers, die hij met een zuur dagwerk heeft verdiend, voldoende zullen zijn voor zijn onderhoud, voor het geval dat hij den daarop volgende dag geen werk vindt." — Dit is slechts een klein fragment uit dat geweldige dertigste hoofdstuk van het vijfde boek van Linguet. Het is geheel in dien toon geschreven. — Voor het eerst wordt hier gesproken van de legers der proletariërs die onze maatschappij als uit den grond heeft doen oprijzen ²⁾). Wat

¹⁾ Zie het gebruik dat Karl Marx van die zinsnede maakt. (*Kapital*, Edit. 1873, p. 225). Zie hier de eigen woorden, II, p. 466, van Linguet: *L'économie sordide, qui le suit des yeux avec inquiétude, l'accable de reproches au moindre relâche qu'il paroît se donner, et s'il prend un instant de repos, elle prétend qu'il la vole*. Zie voorts ook over deze woorden van Linguet: Louis Blanc, *Histoire de la Revolution Française*, tom. I, Paris 1847, p. 538, 539.

²⁾ Zie II, p. 468. *Les journaliers naissent, croissent et s'élèvent pour le service de l'opulence, sans lui causer les moindres frais, comme le gibier qu'elle massacre sur ses domaines. Il semble qu'elle ait réellement le secret dont se vantoit sans raison le malheureux Pompée. En frappant du pied la terre, elle en fait sortir des légions d'hommes laborieux qui se disputent l'honneur d'être à ses ordres: en disparoit-il quelqu'un parmi cette foule de mercénaires qui élèvent ses bâtimens, ou alignent ses jardins, la place qu'il a laissée vacante est un point invisible, qui est sur le champ recouvert sans que personne s'en mêle. On perd sans regret une goutte de l'eau d'une grande rivière, parce qu'il en survient sans cesse de nouveaux flots. Il en est de même des manouvriers: la facilité de les remplacer nourrit l'insensibilité du riche à leur égard. Il les voit s'évanouir sans inquiétude. Il ne s'aperçoit même jamais qu'il manque personne de cette canaille que son intendant paye toutes les semaines, ou tous les mois. Il ne regrette que son argent qu'ils emportent; et quand il se promène délicieusement sous ses allées ou dans ses galeries, il songe beaucoup moins, si les infortunés à qui il en est redevable ont du pain*

deert 't, of er eenige omkomen, of wegens gebrek de dood er onrondwaart, er zijn er altijd veel te veel van dat «canaille.” De rijen worden slechts aangevuld. Men verliest met even weinig verdriet droppels water uit een groote rivier, daar de golven steeds aanwassen. — De slaaf was ten minste voortdurend onder de oogen van zijn meester: hij boezemde hemzekere toegenegenheid in: maar de vrije arbeider — men ziet hem slechts in 't voorbijgaan: men denkt niet verder aan hem. Hij lijdt en sterft, zonder dat men 't hoort, in zijn hut. De rijkdom heeft een waar voordeel behaald, door de tactiek om hem zoo naar verwijderde wijken te relegeren. Slotsom is dus, dat de arme, in plaats van als slaaf één meester te hebben, de knecht is van een ieder die geld heeft: hij heeft de meest tirannieke en heerschzuchtige aller meesters op zijn schouders: de behoefte. De rollen zijn nu zoo verdeeld, dat de vrijheid van den arme daarin bestaat, dat hij smeeken moet om werk te bekomen. Kies nu tusschen slavernij en onze toestanden. Linguet werkt dat denkbeeld — dat slavernij beter is voor de armen dan dienstbaarheid, een denkbeeld waartegen zich het Christendom volgens hem niet verzet — nu nog verder uit, ook uit 't oogpunt der bevolking. Hij zegt dat allernoodzakelijkst de arbeiders zullen gaan begrijpen, dat hoe meer hun aantal aangroeit, hun loon des te lager wordt. Hun eigen loon wordt daarenboven minder, naarmate zij door de laagte der loonen minder voedsel en krachten hebben ¹⁾. Zij sterven in

aujourd'hui, qu'à l'obligation qu'ils lui ont d'en avoir trouvé hier, et les jours précédens.

¹⁾ Zie II, p. 482. Et, ce qu'il y a de plus terrible, c'est que la modicité même de cette paie est encore une raison pour la diminuer. Plus le journalier est pressé par le besoin, plus il se vend à bon marché. Plus sa nécessité est urgente, moins son travail est fructueux. Les despotes momentanés qu'il conjure en pleurant d'accepter ses services, ne rougis-

grooter getal en vullen talrijker de hospitalen — zoo wordt de bevolking dunner. » Waarlijk, wanneer men dit alles bedenkt, is het een der verwonderlijkste en gelukkigste leidingen der Voorzienigheid, dat de wanhoop niet een van die zoo ontelbare arbeiders het hoofd op hol brengt, zij die, als zij 's avonds gaan slapen, niet weten, of zij den volgenden morgen de gelegenheid zullen hebben om hun brood te verdienen. »

Zoo ongeveer eindigt Linguet zijn boek, nadat hij aan het slot eenige zeer zalvende en stichtelijke zinsneden heeft geuit over den plicht van zich kalm en rustig en geduldig te houden, en lijdzaamheid te beoefenen, daar al dat gemor toch niets helpt en de schoone maatschappij dan uit elkander zou vallen; de drie vierden der menschen, die het nu zeer slecht hebben, moeten ter wille van het vierde, dat het goed heeft, zich stil houden.

Wij hadden den satanischen glimlach wel eens willen zien, waarmede Linguet aan het slot van zijn werk deze zoetsappige laatste volzinnen op het papier zette!

Trouwens in dat cynisme lag voor een goed deel zijn kracht, maar tevens de verontwaardiging, die hij in allerlei kringen opwekte. Vooral de orde der Fransche advocaten was verbolgen over zijn geraasmakende pleidooien, over zijn arrogantie, zijn onbeschaamdheid, zijn liefde voor schandaal, en zijn déloyauté tegenover zijn confrères. De vijandschap van allerlei kringen, ook die der encyclopedisten, voegde zich daarbij ¹⁾: men deed

sent pas de lui tâter, pour ainsi dire, le poux, afin de s'assurer de ce qu'il reste encore de forces: c'est sur le degré de sa défaillance qu'ils règlent la rétribution qu'ils lui offrent. Plus ils le sentent près de périr d'inanition, plus ils retranchent de ce qui peut l'en préserver; et les barbares qu'ils sont, lui donnent bien moins de quoi prolonger sa vie, que de quoi retarder sa mort.

¹⁾ L'abbé Morellet schreef tegen hem zijn "Théorie du paradoxe". Bijzonder groot was de haat van Linguet tegen d'Alembert.

reeds sedert eenigen tijd moeite hem voor goed van de balie te verwijderen, en den 11den Februari 1774 werd het vonnis op hem toegepast: zijn naam werd doorgestreken van de lijst, waarop al de leden van den Parijschen advocaten-stand officieel stonden vermeld ¹⁾).

Zoo brak men hem op 38jarigen leeftijd zijn carrière. Maar men kon zijn veërkracht niet verbrijzelen. Ontnam men hem de gelegenheid om te spreken, veel gevaarlijker — hij wist dit wel — was zijn pen. Zijn pamfletten zouden des te scherper blijken: hij zou voortaan geheel en al journalist worden. En men weet, dat hij weldra nu niet meer alleen de kringen van Parijs, maar geheel Europa dwong naar hem te luisteren.

Wat socialisme heette zou hij voortaan laten varen, hij zou thans de politiek gaan behandelen.

Nog een oogenblik tastte hij aarzelend rond, voordat hij zijn waar beroep vond. Juist was 6 Mei 1774 Lodewijk XV gestorven en het scheen dat nieuwe dagen voor Frankrijk in aantocht waren. In Augustus van dat jaar was Turgot minister van financiën geworden, en poogde langs economische middelen — bijv. door vrijen handel toe te staan in het artikel granen — Frankrijks toestand te verbeteren. Van verschillende kanten werd Turgot bestreden, onder anderen door Necker: geen viel hem dadelijk heviger aan dan Linguet ²⁾).

¹⁾ De stukken van zijn ontslag als advocaat heeft hij verzameld in een boek: „Appel à la Postérité”, dat 1780 verscheen. De advocaat-generaal Jacques Vergès had die straf geëischt reeds op grond, „des troubles que Linguet ne manquerait pas d'exciter *un jour*.” De advocaat Gerbier had vooral den aanval tegen hem gericht.

²⁾ Zie Henri Martin, *Histoire de France*, tom. XVI, Quatrième Edition, 1865, p. 351: en F. C. Schlosser, *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts*, Fünfte Auflage, Band IV, Edit. 1864, p. 56.

Terzelfder tijd had hij, voor het letterkundig gedeelte, de redactie op zich genomen van een blad in Parijs, dat Panckouke uitgaf, te weten van het „Journal de Politique et de Literature”. In dit blad bestreed hij echter op zoo felle wijze de goden van den dag, filosofen en leden der Academie, dat na achttien maanden aan Panckouke door de regeering werd aangeschreven een anderen redacteur te zoeken. Voltaire had nu van hem gezegd: „cet homme est pire que l'Arétin”: nadat hij vroeger dit oordeel over hem had uitgesproken: Linguet brandt maar verlicht. De vijanden, die hij zich had verworven, lieten hem geen rust, hij moest Frankrijk verlaten.

En nu, buiten Frankrijk, vond hij een wapen en tegelijk een hefboom voor zich zelve.

Hij ging naar Londen, en dáár stichtte hij, in 1777, het blad, dat het groote orgaan der publiciteit voor het Europa bij het naderen der Fransche Revolutie zou worden: wij noemen de bekende „Annales Politiques, civiles et litteraires du XVIIIeme siècle.” Die „Annales” begonnen op het goede oogenblik, toen alle groote quaestien aan de orde kwamen: de onafbankelijkheid van Amerika, de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, de houding van Rusland tegenover Turkije, de hervormingen van Jozef II, en het steeds meer dreigend deficit van Frankrijk. Over al die quaestiën, sprekend op zijn heftige, bijtende en schitterende manier, werd Linguet de Journalist van Europa. Elk staatsman, elk koffijhuis-bezoeker, las dat blad ¹⁾. Toen de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland uitbrak, ging

¹⁾ Zie ook Louis Blanc, Histoire de la Revolution Française, tom. III, Edit. Paris 1852. p. 124. Hij karakteriseert aldaar de Annales aldus: Et ces fameuses Annales politiques et litteraires, champ de bataille, où seul contre la terre entière, Linguet fit aux philosophes, aux économistes, aux avocats, aux académiciens, une guerre de sarcasmes, de hardis paradoxes et d'accusations aussi tranchantes que l'épée.

Linguet uit Engeland. Wij zien hem eerst in België. Daarna verplaatste hij de *Annales* eenigen tijd naar Genève. Hij kreeg daar in Genève een uitstekend medewerker in den jongen Mellet du Pan, die minder paradoxaal dan hij en degelijker de questies behandelde ¹⁾. Zoo schreef zijn blad nu over alles en tegen alles. Zijn artikelen hadden grooten invloed en werkten zeer bepaald op de publieke opinie. Een sprekend voorbeeld levert daarvan ons land. Linguet had in 1779 een tamelijk bar artikel tegen ons land in zijn *Annales* geschreven, een artikel waarbij wij opgewekt werden, om een meer gedecideerde houding ten voordeele van Amerika en ten nadeele van Engeland aan te nemen. Om den indruk daarvan te verzwakken, greep de graaf Nassau La Leck, in ons land bekend door zijn brieven over de Noord-Amerikaansche onlusten, de pen en in een open brief van het jaar 1779 poogde hij 't oordeel van Europa gunstiger voor ons te doen stemmen. Die brief, waarin Linguet met groote ménagements wordt behandeld — de graaf verontschuldigt zich geen Linguet te zijn, „pour joindre l'élégance du stile à des vastes connoissances, à des expressions brillantes — bewijst welke waarde men aan diens oordeel hechte ²⁾. Maar hoe groot ook de invloed werd, dien Linguet in Europa kreeg, zijn reputatie werd er niet beter om. Beaumarchais, wien men steeds gewoon is in één adem met Lin-

¹⁾ Zie over die medewerking van Mallet du Pan bij Linguet vooral Sainte Beuve, *Causeries du Lundi*, tom. IV, in het artikel over Mallet, 3de Edit. p. 477 en 478.

²⁾ Zie den brief, die uit Culemborg 6 April 1779 is gedateerd, in eene Fransche en Hollandsche editie te Utrecht bij van Paddenburg, 1779. De Fransche titel luidt: *Lettre de Messire Louis Theodore Comte de Nassau La Leck etc. etc. à Monsieur Linguet, Avocat etc., auteur des Annales Politiques, Civiles et Litteraires du dixhuitième siècle: servant à défendre sa patrie, la republique des Provinces Unies, et ses concitoyens contre les assertions hasardées, même offensantes, insérées dans le numero 32 de ces Annales, à l'article sur la Hollande.*

guet te noemen, en die werkelijk in zijn stijl veel met Linguet gemeen heeft, gelijk zij beiden in hun tijd een zekere macht waren ¹⁾, — Beaumarchais geeft, zonder dat hij het bedoelt, sprekend te kennen dat Linguet nu de zondebok was, dien ieder kon aanvallen. Beaumarchais had namelijk in December 1779 een brochure geschreven, waarin een zinsnede voorkwam die aan de Fransche ministers aanstoot gaf. Deze wilden de brochure doen vernietigen. Beaumarchais richtte nu 19 December 1779 tot die ministers een brief, waarin hij zegt: „par grace, par humanité, si je ne puis l'obtenir par justice, ne me donnez pas le crève-cœur d'une suppression, pendant que vous souffrez un Linguet! Il vous a tous insultés, je vous ai tous respectés! ²⁾ Dit woord „hij heeft u allen uitgescholden” is sprekend genoeg. De nummers der Annales werden dan ook dikwijls en dikwijls verboden in Frankrijk. en men wachtte af of men den auteur kon vatten. In den nazomer van 1780 waagde hij 't weder eens in Frankrijk te komen. Weldra werd hij te Parijs, midden op straat, aangehouden en door een „lettre de cachet” in de Bastille gezet. In de Bastille heeft hij van 27 September 1780 tot 19 Mei 1782 gezeten. Toen hij er uitkwam, beloofde hij zich zelve een schitterende wraak te nemen. En hij hield woord. In de Annales, die ondertusschen door Mallet de Pan alléén waren geredigeerd, schreef hij, zoodra hij te Londen in veiligheid was, zijn „Mémoires sur la Bastille”, welke stukken zeer zeker de aanleiding zijn geweest dat het Fransche volk, dadelijk bij 't begin der groote R-volutie, tegen die staatsgevangenis lostrok en haar tot den grond toe slechtte. Wij mogen bij die Mémoires niet stil staan, al is het onderwerp uitlokkend genoeg:

¹⁾ Zie Saint Marc Girardin, Essais de littérature et de morale, tom. I Edit. 1853, p. 103.

²⁾ Zie Louis de Loménie, Beaumarchais et son temps, tom. II, troisième Edition, 1873, p. 174.

de geheele wereld dier dagen verslond de bladzijden me graagte ¹⁾. — Allengs zien wij Linguet in zijn *Annales* zich geheel en al hechten aan den persoon van keizer Jozef II. Die verlichte vorst had reeds van zelf groote aantrekkelijkheid voor Linguet. Booze tongen vertelden bovendien dat Linguet veel geld van hem kreeg voor zijn artikelen. Ons vaderland moest het ondervinden. Toen Jozef II in 1784 de Scheldequestie te berde bracht, was Linguet onmiddellijk bereid de eischen van Jozef II, om de Schelde vrij te maken, te verdedigen ²⁾. Toen later in 1788 voor Jozef II de moeielijkheden in België begonnen, was Linguet ook hierin betrokken. Hoe Oostenrijkschgezind, kwam Linguet echter toen met de Brusselsche regeering in moeielijkheden: een ongunstig bericht over het tumult te Brussel van 22 Januari 1788 bezorgde hem een onaangenaam officieel antwoord van een keizerlijk overste ³⁾.

¹⁾ De *Mémoires sur la Bastille* worden nog telkens uitgegeven: wij hebben voor ons een goedkoope editie van het jaar 1874. Opmerkelijk is vooral p. 179 het oordeel over Necker, voorts enkele fraaie bladzijden over den eigenlijken kerker zelve. — Aan enkelen vielen de *Mémoires sur la Bastille* tegen; men had akeliger tooneelen verwacht, zie b. v. een brief van 21 Maart 1783 van Sir Samuel Romilly, in de *Memoirs of the life of Sir Samuel Romilly written by himself, in three volumes*, vol. I, Ed. 1840, p. 264—266. De brief bewijst in elk geval hoe ieder die *Mémoires* over de Bastille wilde lezen. — De gouverneur der Bastille was reeds de Launay, wien zulk een droevig lot 14 Juli 1789 wachtte. Zie over hem Linguet, *Mémoires sur la Bastille*, 1874 p. 115.

²⁾ Zie de brochure: *Dissertation sur l'ouverture et la navigation de l'Escaut*, par M. Linguet, à Bruxelles, 1784. De brochure wijst p. 39 zeer goed aan, hoe de bloei van Amsterdam in omgekeerde reden stond tot die van Antwerpen. Ons vaderland kreeg tegenover Linguet een verdediger bij deze quaestie in Mirabeau, die te Londen 28 December 1784 zijn geschrift uitgaf: *«Doutes sur la liberté de l'Escaut, réclamée par l'Empereur.»* Zie voorts *Mémoires de Malouet*, Edit. 1868, tom. II p. 468 en 469.

³⁾ Zie Ranke, *Die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, Edit. 1872, Band II, p. 97.

en in October werd hij zelfs te Brussel in de gevangenis geworpen ¹⁾, waarin hij echter niet lang bleef. Hij had intusschen altijd nog het oog blijven vestigen op Frankrijk. In zijn Annales hadden de Fransche zaken de grootste plaats bekleed. Toen in het jaar 1788 een ieder zijn plan voor-droeg, om de finantiën van Frankrijk te regelen en te hervormen, verdedigde Linguet met de meeste onbeschaamdheid dat het eenige middel, om de finantiën van Frankrijk te redden, was: het bankroet ²⁾.

Toen de beweging en revolutie van 1789 begon, vloog Linguet naar Parijs. Hij wilde aan de groote regeneratie deelnemen: doch ziedaar, voor het nieuwe geslacht, dat nu optrad, was hij de vertegenwoordiger slechts van gehate denkbeelden. Hij had Tiberius en Nero, de Jesuïten en despoten als Jozef II verdedigd: hij was een wijl de man van Engeland geweest: hij had in de quaestie der granen zelfs kwaad van 't brood en voorts van de aardappelen gesproken: bovendien, wat voldoende scheen, hij was de verklaarde vijand der filosofen geweest, van hen die verlichting en vooruitgang hadden bezorgd. De min of meer gegoede burgerstand, die 't roer der zaken in handen nam, wilde niets van hem weten. Van het arbeidersvolk als zoodanig was bij het begin van 1789 geen sprake. Linguet gold dus voor een lakei der despoten. Hij werd als onbeschaamde indringer verjaagd, als hij zich bij de vrijheidsmannen wilde voegen ³⁾. Hij ging nu voor 't eerst ter zijde, waggelend, angstig en teruggetrokken. Wèl wist hij, dat hij 't volk de

¹⁾ Zie Georg Forster, Ansichten vom Niederrhein in 1790, Edit. 1868, th. I, p. 180.

²⁾ Zie de opmerkingen daarover bij Michelet, Louis XVI, Edit. 1867, p. 403.

³⁾ Zie Camille Desmoulins in zijn brochure „La France libre”, afgedrukt in de Oeuvres, Edition Jules Clarétie, 1874, tom. I, p. 75 en 129.

giftigste wapenen voor de toekomst had bezorgd: zeer zeker was hij ook overtuigd, dat men later wel eens zich zijner zou herinneren, gelijk men nu op zijn eigen verjaardag den 14 Juli (1789) zijn wenk opvolgde en de Bastille wegvaagde van de aarde: doch hij zag even goed in, dat het volk voorloopig de door hem gesmede wapenen afwees. Men wilde niets met hem te doen hebben, hij die alle menschen had uitgescholden. Hij werd bang. Te Marnes dicht bij Ville d'Avray ging hij met Mme. Buttet, met wie hij leefde, wonen, bijna verborgen, zich met niets bezig houdende dan met zijn tuin. Zelden ging hij uit. Uitgaven deed hij niet, hij was gierig geworden. Van tijd tot tijd werd hij echter gedwongen zich met de zaken van staat te bemoeien. In 1791 zien wij hem voor de balie der Constituante, om de koloniale Vergadering van St. Domingo te verdedigen: later verbond hij zich nog eenigszins enger aan de Club der Cordeliers. Niemand vertrouwde hem. Toen de Terreur het heftigst woedde, werd hij als verdacht persoon gegrepen. Het vuur vlamde weder in hem op: hij wilde zich verdedigen: het gevoel van zijn eigen superioriteit werd weder wakker in hem: doch hij kon den opflikkerenden moed nu slechts gebruiken, om onverschrokken het schavot te bestijgen, waar hij onder den bijl der guillotine 27 Juni 1794 het hoofd verloor ¹⁾.

Doch wij zijn nog in de levendige, lichtzinnige, prikkelende achttiende eeuw vóór 1789. Wij verschuiven nog het zwarte gordijn. Wij begeven ons nog eens in de groepen van Parijs, zoo vol leven en hoop. Daar giste en kookte het soms zonderling in al die breinen. Het geleeek een Mac-

¹⁾ Zie over hem ook het boek van Charles Monselet, *Les oubliés et les dédaignés, figures littéraires de la fin du XVIIIe siècle*, Edit. 1859.

beth-ketel. Er waren nu van die schrijvers, die, in dit laatste tijdperk der 18de eeuw, als 't ware op straat, te midden der bonte woelige menschen-massa, hun denkbeelden opvingen en vormden, die van den dag op den dag leefden, tevreden wanneer zij verhalen hadden gedicht, waarin het volk zich zelf herkende, veelschrijvers die geen tijd hadden het op 't papier geworpene nog eens in te zien of na te lezen, „bohémiens”, voor wie 't leven alleen genietbaar was als 't zinnelijk afwisselend was. In hun geschriften vindt men de echo van wat op straat werd gepraat. En van tijd tot tijd blijft natuurlijk in die echo de klank hangen van wat de socialisten dier dagen hadden gedacht. Hoe wij nu ook zochten in die literatuur, b. v. bij Sebastien Mercier en anderen, wij vonden eigenlijk nergens een weerklank daarin van het thema van Linguet. Dit is voor onze eeuw bewaard gebleven. Wel overal troffen ons, in die verhalen en teekeningen, herinneringen aan Rousseau. En zonderling, in den opmerkelijksten van die schrijvers, in Restif de la Bretonne ¹⁾, verrast ons eensklaps een teekening van een compleete socialistische broederschap, een associatie met gemeenschappelijk eigendom, een idee zoo als Morelly en Mably 't ook hadden kunnen hebben, doch waarvan Linguet zelfs niet spreekt.

Het is natuurlijk vrij lichtzinnig ingekleed: wij hebben te doen met een feuilleton, niet met een wijsgeerig systeem: de titel van het verhaal is: „Les 20 épouses des 20 associés, nouveau moyen de bannir l'ennui du ménage” ²⁾. Het is de geschiedenis van 20 families, die, in één straat te Parijs huis

¹⁾ Zie ook over dat slag van schrijvers de fraaie bladzijde van Victor Hugo in zijn roman „Les Misérables” (Edit. Lacroix, 1862) tom. VII, p. 474: „De tous les écrivains celui peut-être qui creusa alors dans les masses la galerie la plus malsaine, c'est Restif de la Bretonne.”

²⁾ Zie het o. a. ook in „Les Contemporaines, ou aventures des plus jolies femmes de l'âge présent” in de nieuwe uitgave in twee deeltjes, die door Assezat bezorgd is bij Alphonse Lemerre, Paris 1875, tom I p. 50—94.

aan huis wonende, een associatie gevormd hebben, een associatie, waarvan elk der huisvaders een ander beroep uitoefent. Het zijn oude schoolkameraden, die op aanraden van één hunner, een jongen goudsmid, die vereeniging hebben aangegaan, om zekerheid van leven en onderstand voor hun vrouwen, als zij zelven sterven, te hebben. In de teekening der verschillende karakters, die de associatie vormen, herkent men dadelijk de pen van iemand, die gewoon was 't leven op heeterdaad te betrappen. Die slager, die geneesheer, die chirurgijn, die wijnkooper, die lakenkooper, die advocaat, die procureur, die deurwaarder, die schoenmaker, die kleermaker, die bakker, die kramer, die messenmaker, die klerk op 't bureau, die koopman in klein ijzeren goed, die schilder, die handelaar in modes, die hoedenmaker, die verhuurder van rijtuigen — ze zijn allen maar met een paar houtskooltrekken geschetst, doch ze leven en tintelen van leven, zoo als hun respectieve vrouwen en echtgenooten! Voor de tijdgenooten van Restif was het amusemeent van zijn verhaaltje misschien gelegen in het thema, hoe, bij zulk een associatie, de omgang met de verschillende dames — in alle eer en deugd — een vroolijken en opwekkenden toon aan alles kon geven: hoe de eenzelvigheid van 't huwelijk zoo op onschuldige wijze werd gebroken: hoe het spelen met vuur tot op de uiterste grens, waar men zich kon branden, een zekeren prikkel en bekooring aan 't leven gaf.... Wij, uit de 19de eeuw, die op dat punt meer weemoedig gestemd zijn dan de luchthartige kinderen der 18de eeuw, die te goed weten, „qu'on ne badine pas avec l'amour": wij waardeeren vooral (als voorwerp van studie) het reglement dat door die associatie was vastgesteld.

Dat reglement bestaat, behalve uit een inleiding, uit een en twintig artikelen. In de „préambule" verklaren de 20 leden een unie van goederen, middelen, arbeid en affecties te vor-

men. Zij verklaren de unie aan te gaan in naam der Heilige Menschheid (la Sainte Humanité), als broeders, die allen gelijk zijn, al behooren zij ook tot verschillende levensstanden. Art. 1 regelt de volmaakte „communauteit” van goederen en van mogelijke erfenissen en schulden. Art. 2 bepaalt de gelijkheid van alle vrouwelijke echtgenooten. Om beurten, te beginnen bij de oudste, is een der vrouwen „maitresse de maison” voor allen. Zij heeft dan het opzicht over al de huishoudens en verschaft de benodigdheden: ze heeft daarvoor een „cabinet de comptes”. Zij doet dit onder toezicht van twee der leden der associatie. Art. 3 bepaalt, dat de kinderen op gemeenschappelijke kosten worden opgevoed: zij kunnen worden wat zij willen en zijn niet gebonden aan ’t beroep van hun vader. Art. 4 bepaalt dat vrouwen en kinderen een gelijksoortige kleeding zullen hebben, voor de vrouwen geëvenredigd aan haar smaak en soort van schoonheid. Art. 5 regelt de betrekkingen der leden der broederschap, hoe zij allen elkander moeten helpen. Art. 6 wijst aan, hoe de aanvragen om benodigdheden moeten geschieden, en hoe de „maitresse de maison” die geeft. De aanvragen geschieden elken Dinsdag en Vrijdag avond ten overstaan van een ieder met luider stemme. Volgens Art. 7 verbindt ieder der leden zich trouw te werken in zijn bedrijf, behalve op de rust-uren en rust-dagen: zij die geen beroep uitoefenen zijn vooral belast met de gemeenschappelijke zaken. Art. 8 zegt dat de kleeding der mannen (behalve wanneer zij hun werkpak hebben) voor de rust-dagen, vergaderingen, en feesten, éénzelfde zwart pak moet wezen, des zomers niet zoo dik als des winters. Art. 9 spreekt over de zeden; rechtschapenheid en eerbied voor elkander staan op den voorgrond. De leden beschouwden elkander als broeders, hun vrouwen als zusters: wandelen mogen zij met elkanders vrouwen. Weelde is verboden: elegantie en reinheid voorgeschre-

ven. De leden verbinden zich aan het publiek in hun beroep het beste te leveren, wat zij kunnen: het publiek moet hen zóó prijzen zonder te weten dat zij eng verbonden zijn: hun band moet door de leden zelven dan ook als een vrij-metselarij worden beschouwd. Art. 10 bepaalt dat de vrouwen zich gewoonlijk bezig moeten houden in huis: zij doen 't ruwe werk niet, waarvoor zij dienstboden kunnen nemen: de associatie wil: *„que toutes les épouses jouissent d'une vie douce et agréable”*. Art. 11 en 12 regelen den arbeid, de genoegens, en de spijziging: de regeling der spijsen is echt-fransch: potage, bouilli, een entrée, bourgonje wijn, vooral café et un petit verre de liqueur. Art. 13 houdt zich bezig met de opvoeding der jongens: Art. 14 met die der meisjes: de jongens leeren allen dadelijk latijn: aan de meisjes wordt onder meer ook geleerd, om zich met smaak te kleeden. Volgens art. 15 moeten de kinderen der associatie, ouder geworden, zooveel mogelijk met elkander huwen. Het meisje heeft geen „dot”: de associatie betaalt het uitzet. Erfrecht (art. 16) is er niet: de kinderen *„succèderont dans l'association”* — meer niet. Art. 17 bepaalt dat niemand een bijzondere som geld of eenige winst mag hebben of behouden: wint de advocaat meer dan een ander, hij heeft als compensatie meer genoegens buiten de associatie enz. Art. 18 regelt nog nader de zaken der associatie: het bestuur is in handen van een syndic en zijn adjunct. Des avonds worden de gemeenschappelijke zaken op algemeene vergaderingen besproken, ook in het bijzijn der kinderen. Art. 19 behandelt wat te doen is bij fouten en misdaden der leden. Het artikel is dunkt mij zeer teeder gedacht: wij zullen het in een noot hieronder voegen ¹⁾. Art. 20 spreekt nog over de dienstboden

¹⁾ Ziehier art. 19:

Si quelqu'un des Membres fait une imprudence, qui soit cause d'une perte considérable, on la supportera sans faire aucun reproche, que des

en kinderen. De kinderen moeten vroeg leeren helpen: de jonge meisjes mogen niet uitgaan zonder begeleid te zijn door een der familie-moeders. Art. 21 spreekt over het bijleggen van twisten: is er werkelijk schade gepleegd, dan draagt de associatie het, waarna zij, die het gedaan hebben, met zachtheid zullen worden berispt: vernederende verontschuldigingen behoeven niet plaats te hebben.

Restif voegt nu een klein romannetje bij dit alles, om te laten zien, dat het leven met al de dames voor de heeren eigenaardige „charmes” en ook gevaren heeft: hij wijst er op, hoe al de intrigues van zelven vervallen, als de huwelijken met kinderen worden gezegend, *„c'est que les enfans sont la sanctification de mariage, ils épurent les sentimens de l'amour, ils les règlent. . . .”*

Overigens gelooft hij werkelijk, dat door zulke associaties een gouden eeuw voor de menschheid zou aanbreken. Hij zegt dat men 't model kan vinden bij de Herrnhutters: en dat dit alles vrij wat fraaier is dan de vrijmetselarij, en hij wil tot navolging opwekken. Trouwens hij was in zijn tijd ook sociaal hervormer, zoo als bekend is uit zijn Pornographie

remonstrances amicales et en-particulier. Si un Membre commettait une faute, repréhensible par la Justice, toute la Société s'emploiera, comme s'il s'agissait d'un chacun d'icelle, avec le même zèle et la même activité. Si (par malheur) c'était un crime, soit de quelque Membre, soit d'un des Enfans (dont préserve le Ciel), l'Association recevra cette peine avec résignation; elle tâchera de pénétrer dans l'âme du coupable, et de le consoler, si sa malice n'est pas complete, et qu'il se repente: elle emploiera tous les moyens possibles pour le sauver, comme un père ferait pour son fils: et si c'est un sujet gangrené, elle l'assistera jusqu'au dernier moment de secours, conseils et exhortations: mais elle n'implorera pas de grâce: elle réservera toute sa tendresse et sa compassion fraternelle, pour les Père, Mère, Frères et Soeurs ou Enfans des Malheureux, qui n'en deviendront que plus chers à la Société.

(regeling der prostitutie), die Jozef II voor Weenen wilde invoeren, en aan welk boek (naar men zegt) ook Linguet heeft medegewerkt. Die bui om de wereld te vervormen duurde echter bij Restif nooit lang. Apostel te blijven was voor Restif wel wat taai, en den volgenden dag, nadat hij dit beeld der associatie geschreven had, was hij zeker weder bezig een dier tallooze zeer gedecolleteerde vertellingen te schetsen, wier titels alleen onze zedemeesters een rilling op 't lijf bezorgen ¹⁾.

Wij hebben slechts even den blik op Restif de la Bretonne willen vestigen, omdat wij wenschten te doen gevoelen dat er zoovele elementen van socialisme in dat Frankrijk (vóór dat de Revolutie uitbrak) als door de lucht dwarrelden. Trouwens wij zullen straks, bij het behandelen der Fransche Revolutie, mannen ontmoeten, die reeds vóór 1789 zich mede als socialisten deden kennen, b. v. Brissot, en die wij slechts nu niet gedenken, omdat hun voornaamste werkzaamheid in later tijd valt. Ook de Provinciale academies of genootschappen in Frankrijk — wij denken aan de academie te Dyon, die te Châlons sur Marne, enz. — bleven quaesties, die 't socialisme raakten. door hun prijsvragen aan de orde stellen. Daarbij voegden zich anderen, die haast zonder het te weten 't socialisme hielpen. Zonder zich zelven goed bewust te zijn wat zij deden, en soms zelfs door het gebruiken van socialistische phrases enkel als rhetorische declamaties, werkten toch op die wijze velen, die het niet wilden, mede een atmosfeer te scheppen, geschikt om denkbeelden van socialisten te doen ontbotten. Necker moge onder anderen ons tot voorbeeld dienen. Zeer

¹⁾ Aan het slot van zijn roman „Le Paysan Perversi” heeft Restif nog eens statuten van een communauteit ontworpen, die uitvoerig beschreven worden door Assézat in de inleiding van het tweede deeltje der *Contemporaines*. Trouwens in de werkelijkheid bestonden enkele zulke „communauteiten” op het platte land in Auvergne en Orleans.

zeker was die bankier-staatsman geen socialist, maar in zijn strijd tegen Turgot schreef hij toch een boek: „de la Législation et Commerce des Grains”, waarin regels voorkomen, die zelfs een Morelly gaarne had willen onderschrijven. Wij willen niet alle zulke phrases uit dit werk hier vertalen, wij deelen er alleen ééne mede, die in de conclusie (Quatrième Partie, chap. XII) gevonden wordt ¹⁾: „Wanneer men zijn gedachten laat gaan over de maatschappij en over haar wetten, dan wordt men door één zaak getroffen, die wel overwogen moet worden: het is dit, dat bijna al onze burgerlijke instellingen gemaakt zijn ten voordeele der eigenaars. Schrik overvalt ons, wanneer wij het wetboek opnemen, en daarin slechts de bevestiging van deze waarheid vinden. Men zou werkelijk zeggen, dat een kleine groep menschen, na de aarde eerst onder elkaâr verdeeld te hebben, wetten van vereeniging en waarborg tegen de groote menigte heeft gemaakt, gelijk zij wijkplaatsen in de wouden zou hebben opgericht om zich tegen de wilde beesten te beschermen. Intusschen klemt de opmerking, dat, na de vaststelling der wetten van eigendom, van rechtspleging en van vrijheid, er bijna niets gedaan is voor de talrijkste klasse der burgers. Wat raken ons uw wetten van eigendom, zouden die laatste burgers kunnen zeggen? Wij bezitten niets. Uw wetten van recht en rechtspraak? Wij hebben niets te verdedigen. Uw wetten van vrijheid? Indien wij morgen niet werken, staat de dood voor onze deur.”

Wanneer een bankier en staatsminister zoo spreekt, dan is het wel een bewijs dat in allerlei kringen zóó gedacht werd ²⁾.

¹⁾ Zie het werk van Necker in het tweede deel der *Mélanges d'Economie Politique* (collection des *Principaux Economistes* van Guillaumin) en daar p. 357.

²⁾ Denk b. v. aan de uitwerking, die verzen als van Collin d'Harleville

Toen de Fransche Revolutie begon te woeden, sloeg de vlam uit dien Macbeth-ketel met rossen gloed naar boven.

uit zijn comédie «l'Optimiste» op 't parterre moesten hebben. Die comedie werd 1788 opgevoerd. De optimist Plinville declameert :

Je suis émerveillé de cette providence,
Qui fit naître le riche auprès de l'indigent.
L'un a besoin de bras, l'autre a besoin d'argent.
Ainsi, tout est si bien arrangé dans la vie,
Que la moitié du monde est par l'autre servie.

Hier komt zijn oude portier binnen, die hem afgeluisterd heeft.

Picard.

Bien arrangé pour vous : mais moi, j'en ai souffert.
Pourquoi ne suis-je pas de la moitié qu'on sert ?

Plinville.

Parce que tu n'est pas de la moitié qui paie

Picard.

Et pourquoi, par hasard, ne faut-il pas que j'aie
De quoi payer ?

Plinville.

Eh ! Mais pouvons nous être tous

Riches ?

Picard.

Je pouvais, moi, l'être aussi bien que vous.

Plinville.

Tu ne l'es pas, enfin.

Picard.

Voilà ce qui me fâche !

Je remplis dans ce monde une pénible tâche ;

Et depuis cinquante ans . . .

Plinville.

Tu devrais, en ce cas,

Être fait au service.

Picard.

Eh ! l'on ne s'y fait pas.

Lorsque je veux rester, vous voulez que je sorte.

Veux je sortir, il faut que je garde la porte.

Vous êtes maître, enfin : et moi, je suis valet.

H O O F D S T U K X.

VERSCIJNSELEN VAN SOCIALISME IN DE FRANSCH E REVOLUTIE.

De verschillende drangredenen, die er toe noopten om in Frankrijk den staat te vervormen, hadden tot een crisis geleid. De nieuwe politieke studiën der Fransche achttiende eeuw hadden alles voorbereid: het verlicht despotisme van twee groote regenten, Frederik II en Jozef II, had doen inzien wat een staat vermocht: de gebeurtenissen in Amerika hadden laten gevoelen wat volksvrijheid en volksrevelje betekende: de smart en wrevel over eigen politiek verval was daarbij gekomen — en éénstemmig werd in Frankrijk de wensch en de wil om tot iets beters te komen ¹⁾. Voor het eerst zou men consequent de nieuwe ideën der staatsleer gaan toepassen. Het zou een experiment zijn, een proef. En wel een proef van geweldige afmetingen. Gansch Frankrijk werd ingericht tot een politiek laboratorium. De elementen werden aan het koken gezet: de oven verhit: de temperatuur verhoogd. Het ziedde, het bruiste weldra. Nog scheen de

¹⁾ Wij noemen het finantieele deficit hierbij niet eens. Het deficit, zegt de vrijheer vom Stein zeer goed — zie het leven van Stein door Pertz deel II, p. 446 — was zoo weinig de oorzaak der Revolutie als Tetzels aflatkraam de oorzaak der Hervorming is.

spanning, die men wenschte, niet verkregen. Bij goden en menschen zwoer men, dat men er nú zou komen. Als ware men van 't geslacht der giganten, torschte men om brandstof aan te dragen. Men zwoegde en bespiedde starend, met groote oogen, wat er uit dien kokenden ketel zou oprijzen. Totdat in ééns, met een ontzettenden knal, het gansche laboratorium in de lucht vloog!

Zulk een indruk maakt de groote Fransche Revolutie, van verre gezien. Het spreekt van zelf, dat bij die staatkundige ontploffing de maatschappij niet ongedeerd bleef: de maatschappij was trouwens één der gegevens, waarmede men werkte en experimenteerde! Eenigszins moeielijk is het echter dáár, waar de elementen van staat en maatschappij aldus in elkander grijpen, juist af te bakenen en als 't ware te isoleeren de uitingen en pogingen, die tijdens de Revolutie gehoord en beproefd werden, om vooral in de eerste plaats de maatschappij op socialistischen weg te reconstrueeren. Doch het is eenigermate te doen: er is daarvoor een soort van leiddraad. De sociale Revolutie veréénzelvigde zich meestal met het woord Parijsche Revolutionaire Commune. Wij hebben dus, om een zweem van orde te volgen, slechts op te merken het sporadisch opkomen der elementen der Revolutionaire Commune tijdens de Constituante, dan na te gaan het voortwoekeren en zich opheffen dier Commune onder de Legislative, en eindelijk het heerschen en vallen dier Commune tijdens de Conventie te beschouwen. Het is dus de opkomst, triomf en val van dat veemgericht der Commune, dat wij vooral in die periode van 1789—1795 zullen bespreken.

Allereerst hebben wij te doen met het tijdperk der Constituante van Mei 1789 tot October 1791.

Duidelijk is het, dat als een gansche natie van vier en twintig millioen zielen haar wenschen gaat uitspreken ten opzichte van de vervorming van den staat, er mede, onder dat tal van wenschen, begeerten voortkomen om ook aan de maatschappij een andere plooi te geven. Al die verlangens van het Fransche volk dier dagen zijn nu, zoo als men weet, openbaar gemaakt. Elk kiesdistrict gaf aan zijn afgevaardigden voor de Staten-Generaal van 1789 een „cahier” mede, waarin stond opgeteekend, wat de afgevaardigde moest trachten tot stand te brengen. Een studie dier „cahiers” van 1789 is dus in elk opzicht belangrijk. Gelukkig is het, dat in de laatste tijden die studie begonnen is. Tocqueville noemde ze, in zijn laatste werk, het testament van het oude Frankrijk ¹⁾, en ontleende daaraan vele zijner beste opmerkingen. Later heeft Ch. L. Chassin nog meer opzettelijk die cahiers aan een onderzoek onderworpen. En wanneer wij dan in den inhoud dier cahiers pogen te bladeren, dan zien wij — hoe gematigd de meeste ook zijn gesteld — in enkele daarvan toch zeer duidelijk zinsneden, die iets te denken geven uit 't oogpunt van maatschappelijke vervorming. Zoowel de arbeiders op 't platteland als die in de steden verheffen zóó hun stem. Hoort b. v. de onvrije boeren uit 't Jura-gebergte: „zoo wij menschen zijn, dan moeten ook de wetten ons als zoodanig beschermen”, of elders: „het moest aan de Franschen geoorloofd wezen ten allen tijde het onkruid van hun gronden te wieden” ²⁾. Soortgelijke wenschen worden door de boerenlijfeigenen uit Anjou geuit. En terzelfder tijd zegt 't landvolk te Romanzières: „Wat is hij ver-af, de gelukkige tijd toen Hendrik IV, uit de volheid van zijn hart, den wensch

¹⁾ Zie Tocqueville, *l'Ancien Regime et la Revolution*, Edit. 1857, p. 421 seqq.

²⁾ Zie Edgar Quinet, *La Revolution*, Edit. 1863, t. I, p. 59, 60.

uitsprak, dat ieder, zelfs de minst welgestelde zijner onderdanen, een gebraden kip zou hebben. Helaas, wat zou het volk zich thans gelukkig schatten, wanneer het, met behoud van dien koning, in plaats van op de kip, toch altijd op een stuk zwart brood zou mogen rekenen" ¹⁾. Andere dorpen rekenen in hun „cahier" bepaald uit, wat strikt noodzakelijk is voor het levensonderhoud en willen zich dat verzekeren. Aandoenlijk is zoo de klacht van het dorpje Chaillevois in Picardië: „Zoo de koning eens waarlijk wist, wat drie stuivers waard zijn, en dat er tallooze inwoners in zijn koninkrijk zich bevinden, die, al werken zij van den ochtend tot den avond, geen drie stuivers om te leven hebben, zou er dan niet iets gedaan worden?" ²⁾. En de arbeiders der steden herhalen op hunne wijzen dezelfde wenschen en klachten. De zijde-arbeiders te Lyon vragen, dat er toch voor goed loon gezorgd worde, „opdat de wever — de woorden zijn karakteristiek — wanneer hij uiterst zuinig leefde, ook de voldoening zou kunnen hebben, van aan niemand tot last te zijn, en opdat geen van hen meer zich zelf behoefde van kant te maken." Want zij betoogen „dat de zijde-wever niet bestaan kan van het loon, dat hij door een gedwongen werk van achttien uren per dag verdient" ³⁾. En dezelfde stemmen worden te Parijs vernomen. Vooral in de menigvuldige ontwerp-cahiers komt het dáár uit. In een zoogenaamd „cahier des pauvres", overhandigd door zekeren Lambert aan het bureau van het district Saint-Etienne-du-Mont, lezen wij deze woorden: „Er zijn en zullen altijd slechts twee waarlijk verschillende klassen van burgers wezen: de eigenaars en de niet-eigenaars, waarvan de eerste alles en

¹⁾ Zie Ch. L. Chassin, *Le Génie de la Revolution*, Edit. 1863, I, p. 172.

²⁾ Zie Jules Clarétie, Camille Desmoulins, *étude sur les Dantonistes*. 1875, p. 38, 39.

³⁾ Zie Chassin, I, p. 200.

de anderen niets hebben. . . . De questie is niet, om aan de rijken hun beurs te ontnemen, maar wèl om alles zóó in te richten, dat de rijken niet meer de macht hebben onrechtvaardig en onmenschelijk te zijn jegens werkzame en nuttige medemenschen. De belangen van armen en rijken zijn gemeenschappelijk en onafscheidelijk, en geen heil is er te wachten van een orde van zaken, waarbij de instellingen een openbare vertrapping zouden blijven van het natuurlijk recht, ten nadeele van het talrijkste en werkzaamste gedeelte van de natie" ¹⁾. Men hoorde dus reeds overal — zoowel op het veld als in de steden — zij 't dan ook gedempt, tonen die er aanherinnerden, dat de denkbelden van Morelly, Mably en Linguet aan 't werk waren geweest. Bovendien, er was werkelijk gebrek onder de lagere standen van Frankrijk: en nu men aan dat volk beduidde dat het souverain was, wilde het ten minste brood hebben. Van den kant der aristocraten zeide Rivarol 't scherp genoeg: „het volk is een souverain die slechts om eten vraagt: zijn Majesteit is rustig onder de digestie”.

De Nationale Vergadering, die in Mei 1789 te Versailles bijéénkwam, wilde echter in zulke denkbelden niet treden. Die Vergadering was op questies van eigendom in 't begin bepaald zeer behoudend. De heer de Clermont-Tonnerre rapporteerde 27 Julij 1789 dat éénstemmig de „cahiers” o. a. dezen grondslag vorderden: het eigendom moet heilig zijn ²⁾. De Vergadering hief alleen in de „Déclaration des droits de l'homme et du citoyen” (26 Aug. tot 3 November 1789), waarin zij in art. 2 en 17 het eigendomsrecht als heilig vaststelde, alle inbreuken van de vrijheid en gelijkheid op ³⁾.

¹⁾ Zie Chassin, I, p. 287.

²⁾ Zie L. Stein, Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tagen, Band I, Edit. 1850, p. 71.

³⁾ Zie Faustin Adolphe Helie, Les Constitutions de la France, Premier Fascicule, la Constituante, Ed. 1875, p. 30 seqq.

Gelijkheid en vrijheid werd in de maatschappelijke gelederen en rangen voorgeschreven: maatschappelijke onderscheidingen (zie art. 1) konden alleen door het algemeen nut gewettigd worden. Doch overigens werd het recht van eigendom niet in twijfel getrokken. De Vergadering huldigde in economischen zin bijna, waar het pas gaf, de physiocratische denkbeelden. Indirect werd slechts nu en dan schoorvoetend de waarheid erkend der stelling, dat de staat de nadeelen eener te groote ongelijkheid van vermogen moest zien te voorkomen.

Zoo was de Nationale Vergadering sinds Mei 1789 te Versailles aan 't werk gegaan. Men meende rustig aan de reconstructie van den Franschen staat te kunnen arbeiden.

Doch Parijs, het levendige, gistende, kokende Parijs deed zich gelden. Wat aan die stad niet gelukt is in 1871, daarin slaagde zij in 1789. De hoofdstad wist de Vergadering van Versailles onder haar macht te krijgen. Door den opstand van 14 Juli 1789 beduidde zij — terwijl zij de Bastille verwoestte — de Nationale Vergadering naar haar stem te luisteren. Weldra, 5 en 6 October 1789, voerde zij die gansche Vergadering met den koning binnen haar muren.

En in dat Parijs ¹⁾ — in de sfeer buiten de Vergadering — werden nu nog gansch andere stemmen vernomen dan in de Constituante zouden geduld zijn. Het brandpunt van al de meer uiterste excentrieke meeningen aldaar was de tuin van het Palais-Royal: een binnenplein van het paleis der hertogen van Orleans, als tuin ingericht voor het volk, aan alle kanten omgeven door cafés en winkels. Het was de wandelplaats van alle Bohémiens van Parijs, van allen die geen „feu ni lieu” hadden, van alle lichtzinnige vrouwen, van geheel de „équii-

¹⁾ Zie over Parijs in die dagen vooral Mirabeau, in de *Correspondance entre le Comte de Mirabeau et le Comte de la Marck*. Edit. Bacourt, 1851, I, p. 365 seqq.

voque" wereld. En in die dagen van opwinding en agitatie stonden daar op stoelen of tafels de redenaars van 't volk, en verkondigden zij hun theoriën aan elk die 't wilde hooren. De handwerksgezellen en kleine bazen kwamen daar ook: het werden soms ware volksvergaderingen in dat Palais-Royal. Die journalist wilde worden, vond daar zijn school. Wie ziet niet in zijn verbeelding die zoo dikwijls geschetste groep aldaar, op Zondag 12 Julij 1789 ten vier uur des middags? Boven op een tafel, onder de twijgen en het dichte loof der boomen, staat de 29jarige advocaat zonder zaken uit Guise, Camille Desmoulins, met zijn geestig-leelijk gezicht en zijn zwarte lokken, en met een pistool in de hand roept hij de zich om hem verdringende menigte toe, om, nu Necker is ontslagen, voor zich zelve te gaan zorgen, zich te wapenen, en de groene kokarde, 't eerste 't beste geplukte blad van den boom, als teeken van verbroedering en herkenning aan te nemen. De zonnestralen trillen langs en tusschen het gebladerte, het volk juicht den spreker toe en rukt weldra op tegen de Bastille¹⁾. Zeer zeker, Camille Desmoulins is op dat oogenblik noch republikein noch allerm minst socialist, maar het ééne woord volgt uit het andere. Straks, als hij zijn verraderlijke bombast en giftige declamatie, bij wijze van brochure, in vluggewiekte zinnen aan 't volk gaat verkondigen, komen er reeds vrij dubbelzinnige zinnen voor. In *"la France libre"* (de brochure die hij nog in Juli 1789 uitgaf) laat hij reeds een oogenblik de brandtoorts flikkeren, al dooft hij haar dadelijk weder uit²⁾,

¹⁾ Zie het tooneel levendig beschreven door Camille Desmoulins zelve in de *Oeuvres de Camille Desmoulins*, Edit. Jules Claretie, 1874, tom. I, p. 121 — zie voorts p. 185, 186 — p. 309 (*nous n'étions peut-être pas à Paris dix republicains le 12 Juillet 1789*).

²⁾ Zie Camille Desmoulins, *Oeuvres*, Edit. Jules Claretie, 1874, tom. I, p. 78. *Pour moi, je me sens le courage de mourir pour la liberté de mon pays, et un motif bien puissant entrainera ceux que la bonté de cette cause*

en al argumenteert hij onmiddellijk daarop tegen het vaststellen van een agrarische wet (zie p. 84): — doch in het op het einde der volgende maand Augustus 1789 geschreven „Discours de la Lanterne aux Parisiens” is de toon reeds feller en warmer: het is een verheerlijking van den nacht van 4 Augustus, waarin alle privileges over boord werden geworpen, en het eindigt met een lofrede op die Romeinsche Saturnalia, waarin de meesters en slaven van rollen verwisselden, alle schulden werden kwijtgescholden, en de armen aan de tafels der rijken werden genoodigd ¹⁾. Dit is echter van later zorg: gelijk ook zijn krant „Les Revolutions de France et de Brabant” eerst later (het eerste nummer kwam 28 November 1789 uit) de aandacht verdient. Voor het oogenblik staat Camille nog hortend en stotterend te spreken in 't Palais-

ne déterminerait pas. Jamais plus riche proie n'aura été offerte aux vainqueurs. Quarante mille palais, hôtels, châteaux, les deux cinquièmes des biens de la France à distribuer, seront le prix de la valeur. Ceux qui se prétendent nos conquérants seront conquis à leur tour. La Nation sera purgée, et les étrangers, les mauvais citoyens, tous ceux qui préfèrent leur intérêt particulier au bien général, en seront exterminés. Mais détournons nos regards de ces horreurs, et daigne le ciel éloigner ces maux de dessus nos têtes! Non, sans doute, ces malheurs n'arriveront pas. Je n'ai voulu qu'effrayer les aristocrates, en leur montrant leur extinction inévitable, s'ils résistent plus longtemps à la raison, au vœu et aux supplications des communes. Ces Messieurs ne se haïront pas assez pour s'exposer à perdre des biens qu'il leur est facile de conserver, et dont nous n'avons sûrement nulle envie de les dépouiller.

¹⁾ Zie Camille Desmoulins, Oeuvres, I, p. 145—149 en p. 195; let ook op den lof, aldaar gegeven aan den curé Dillon, p. 146, aan den abbé Fauchet, p. 148 en 195, en aan Mercier de schrijver van l'an 2240, p. 163. Het afschuwelijk boekje had op den omslag een teekening van de fameuse lantaarn boven den kruidenierswinkel, tegenover het stadhuis, aan welke lantaarn Foullon en zijn schoonzoon Bertier 22 Juli door het volk waren opgehangen. Het motto van 't pamflet was de tekst uit Mattheus: „Qui male agit odit lucem,” aldus vertaald: Les fripons ne veulent pas de lanterne.

Royal: om hem heen beweegt zich Loustallot, de journalist die in 1790 op 29jarigen leeftijd zou sterven, en voorts zien wij dadelijk, in zijn omgeving, onder den „boom der nieuwtjes” — l'arbre de Cracovie — de kolossale gestalte van den 49jarigen markies de Saint-Huruge, den windmaker en onrustzaaier bij uitnemendheid, die met zijn krachtige longen nu het volk opwindt. Op den achtergrond nadert reeds dáár de toen 34jarige Anacharsis (toen nog Jean Baptiste) Cloots, de zoon van den Cleefschē baron, wiens voorvaderen in Holland hun geld in de negotie verdiend hadden: hij zelf heeft zijn zwerftochten door Engeland, Holland, Spanje en gansch Europa gestaakt, en is op het hooren van den val der Bastille naar zijn ééinig Parijs gevlogen, om zijn cosmopolitische droomen te zien verwerkelijken ¹⁾). De advocaat Danton kwam daar ook uitrusten van zijn opruiing van den linkeroever van de Seine (le quartier de l'idée). — De door zich zelve opgeworpen overheid van Parijs, onder het voorzitterschap van den maire Bailly, had ontzettend veel moeite met dat Palais-Royal in rust en orde te houden. Telkens waren er op het einde van Augustus 1789 tumulten en werden er oproerige moties aangenomen, vooral toen in de Nationale Vergadering de questies van het Veto en van het Twee-kamer-stelsel werden bediscussieerd. Na één dier moties werd de markies de Saint Huruge gevangen genomen. Camille Desmoulins schreef dadelijk in September zijn „Reclamation en faveur du Marquis enz”, in welk pamflet hij reeds de arbeiders begon te prijzen en hun gezond verstand tegenover 't egoïsme der hoogere klassen ging stellen ²⁾). De municipaliteit van Parijs had dien wenk reeds begrepen, sinds eenigen tijd voor goedkoope prij-

¹⁾ Zie Georges Avenel, Anacharsis Cloots, 1865, tom. I, p. 133.

²⁾ Zie het geschriftje bij Camille Desmoulins, Oeuvres, I. p. 197—206, vooral p. 205.

zen van het brood gezorgd, en tegelijk op de Montmartre openlijke werkplaatsen geopend: ateliers, waarin ongeveer 17,000 menschen elk een dagloon van 20 stuivers verdienen. Het recht op brood en op arbeid was dus indirect door Parijs reeds erkend ¹⁾.

En daar bleef het niet bij, wat Parijs betrof. Toen de Nationale Vergadering in October 1789 in de hoofdstad was overgebracht, organiseerden zich overal in de stad de clubs. En in die clubs deinsde men natuurlijk niet voor de meest gewaagde stellingen terug. Onder die helden der clubs trok vooral de aandacht de abt Claude Fauchet. In die dagen van opwindning toch waren enkele geestelijken werkelijk aangegrepen door de edelmoedige zucht, om de denkbeelden der eerste Christeneeuw — haar broederzin en haar afkeer van al het egoïstische van 't eigendom — te doen herleven. Bekend is als zoodanig de pastoor Dillon, het lid der Assemblée voor Thouars bij Poitiers ²⁾: doch veel verder in die richting en strekking ging de toen 40jarige abbé Fauchet. Hij was de ziel van een club: „le Cercle social”, waarin hij telkens voor een groot publiek („les franc-frères”) met bewoordingen, half aan de kerk en half aan de vrijmetselarij ontleend, den heiligen broederband der menschen, een betere

¹⁾ Zie H. v. Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit*, Dritte Auflage, Edit. 1865, I, p. 91. — Opmerkelijk zijn de uitingen van Mirabeau over groote en kleine fabrieken (les manufactures réunies), zie Marx, *Kapital*, 2de Edit. p. 778.

²⁾ Dillon sprak 13 October 1789 in de Assemblée, bij gelegenheid der discussie over de goederen der Kerk deze woorden (zie Camille Desmoulins, *Oeuvres*, I, p. 146, 147: „Les biens-fonds et les dîmes ont été donnés au clergé par le peuple, et le peuple les a repris dans des circonstances pressantes. Chaque fois que ces circonstances reparaissent, la même chose doit arriver.... Il ne faut pas examiner la question de propriété, il faut seulement reconnaître que notre devoir serait, de renoncer à cette propriété, même quand elle serait établie.

verdeeling der aardsche genietingen en de politieke emancipatie der vrouwen behandelde ¹⁾. In den geest van dien club redigeerde de jonge Nicolas Bonneville een krant *«la Bouche de Fer»*, een naam ontleend aan de ijzeren bus, in den vorm van een hoofd *«à masque tragique»*, waarin men aanklachten tegen de aristocraten kon werpen. Fauchet zelf was een phantastische, mystieke kop. Later werd hij constitutioneel bisschop van Calvados, lid der Legislative en der Conventie, en 31 October 1793 verloor hij met de Girondijnen het hoofd onder de guillotine. Voor het oogenblik sprak hij alle Vrijdagen echter nog over eeuwige broederschap en over een ideaal van liefde bezielend, met tranen in zijn stem, in zijn club. Hij was een slank lang man met zwart haar, met den blik van een apostel en den glimlach van een vrouw. Zijn leven was niet zonder stormen geweest, en zijn liefdesbetrekking tot Mad. Calon werd dan ook vrij besproken. Overigens was hij een man van gevoel en verbeelding, beurtelings sentimenteel en joviaal. Het Evangelie was volgens hem nog het evangelie der vrijheid en der liefde. Men had hem in zijn priesterlijk gewaad gezien, onder hen die de Bastille hadden belegerd: drie kogels scheurden zijn kleed met gaten: den 5den Augustus hield hij de lijkrede over de toen gesneuvelden, naar aanleiding van den tekst uit Paulus: *«Gij zijt tot de vrijheid geroepen, broeders!»* En thans vloeyde in zijn club samen al wat aan de exaltatie van het gevoel en van de liefde wilde mededoen. Condorcet was onder zijn gehoor: maar vooral zag men er vele vrouwen: want bekend is het dat bij het uitbreken der Fransche Revolutie ook het lot der vrouw in 't algemeen, en de verbeteringen daarin te brengen, van veel

¹⁾ Zie over Fauchet Camille Desmoulins, *Oeuvres*, I, p. 148, 175, 195. en Sybel, I, p. 216 — en Louis Blanc, *Histoire de la Revolution Française*, Edition Paris, III, p. 24—33, VI, p. 206, 207, IX, p. 92, 443.

kanten werden besproken ¹⁾. De gelijkheid van man en vrouw in burgerlijk en staatsrechterlijk opzicht was reeds hier en daar een „question brulante.” In de club van Fauchet was ééne dier vrouwen die zelve dikwijls het woord opnam, om de emancipatie der vrouw te bepleiten, een Hollandsche dame, Mevrouw Palm Aelders uit Groningen. — Fauchet zelf zag in 't algemeen den grondslag der maatschappij vooral in de plicht, om aan ieder der leden het voldoende leven (la vie suffisante) te geven ²⁾.

Zoo ontkiemden in dat Parijs — in de kringen buiten de Vergadering — allerlei socialistische denkbeelden. En waar Fauchet uitging van het beginsel der liefde, waren er anderen, die uitsluitend het gevoel van haat der verschillende standen tegen elkander gingen kweken en aanblazen. Ik noem den toen 45jarigen doctor Marat ³⁾. Hij had reeds een geheel verleden achter zich, waarin hij tot nu toe zich bui-

¹⁾ Zie de citaten bij Amedée le Faure, *Le Socialisme pendant la Révolution Française*, 2de Edit. 1867, pag. 120—127.

²⁾ Zie Michelet, *Histoire de la Révolution Française*, Deuxième Edition. 1869, t. II, p. 61 en 62. Vergelijk ook Georges Avenel, *Anacharsis Cloots*, die haar tom. I, p. 227, aldus beschrijft: la baronne hollandaise Etta Palm-Aelders qui, fille d'une aubergiste de Groningue, avait pris la femme de Phocion pour modèle et qui devait faire un jour l'admiration de la commune de Creil et de ses amazones; — zij werd na de gebeurtenissen van 17 Juli 1791 (op 't Champ de Mars) in hechtenis genomen; zie Avenel, I. 292.

³⁾ Zie over Marat het declamatorische werk van Alfred Bougeart, *Marat, l'ami du Peuple*, 2 vol. 1855. — Voorts de notice, met zeer goed portret, van Charles Brunet: *Marat, dit l'ami du peuple*, 1862. — Men weet dat hij te Boudry in Neufchatel geboren was, vandaar dat zijn broeder, de professor der Fransche literatuur aan de Russische keizerlijke school van Tsarskoë-Selo, de meester van prins Gortchakoff, later Monsieur de Boudry heette. Zijn vader was oorspronkelijk een Italiaan — Mara geheeten — en was in Zwitserland Calvinist geworden. — Over Marats loopbaan als doctor heeft le Docteur H. Mellais dit jaar een roman geschreven: „le docteur Marat”. — Dr. Jan ten Brink heeft in den *Speculator* van 10 October 1874 een brief vermeld van J. S. de Pinto uit den

ten de politiek gehouden had. De revolutie wierp hem uit zijn geneeskundige studiën. Den 12den September 1789 begon hij zijn politieke krant „l'Ami du Peuple”, en bezoe- delde hij nu voortdurend een ieder met zijn verdachtmakingen en beschuldigingen. En tegelijkertijd schreef hij allerlei moordende brochures. Twee daarvan hadden in 1789 reeds vrij wat opzien gebaard. In de eerste — een ontwerp-constitutie voor Frankrijk, welke constitutie ook naar zijn inzien toen nog sterk monarchaal moest zijn — had hij (sprekende over de rechten van den mensch) deze zinsnede gebruikt: „Wanneer iemand aan alles gebrek heeft, heeft hij 't recht aan een ander te ontrukken het overvloedige, dat die ander te veel heeft: wat zeg ik, hij heeft het recht hem het noodzakelijke te ontnemen, en eerder dan van honger te sterven hem te dooden en zijn vleesch te verslinden.” In een tweede brochure over de Strafwetgeving scheen hij 't eigendomsrecht te begrenzen tot de vruchten van den arbeid, zonder haar uit te strekken tot de aarde zelve. Wel wil hij geen gelijkheid van 't bezit of wel gemeenschappelijk eigendom, maar hij spreekt toch telkens van de onzekerheid en onvastheid van het recht van eigendom, voorts van het recht der armen om te deelen: zoodat ook hier, zij 't even vaag als bij Camille Desmoulins, de toon der socialistische klanken werd gehoord ¹⁾.

Haag, dato 25 Februari 1775, waarbij deze den doctor Marat aan van Goens te Utrecht introduceert. Bij 't uitbreken der revolutie was Marat vaste geneesheer van het personeel, verbonden aan de stallen van den graaf d'Artois.

¹⁾ Zie de zinsneden bij Michelet, *Histoire de la Revolution Française*, II, p. 116, 117, en bij A. Le Faure, *Le socialisme pendant la Revolution Française*, 1867, pag. 55/56 (het citaat uit de brochure: *les chaines de l'ecelavage*), pag. 59—61, p. 109 (uit de brochure: *on nous endort, prenons y garde*).

En al die buitensporige elementen der hoofdstad poogden nu op den gemeenteraad van Parijs, de Commune, te werken. Die Commune was niet anders dan 't Parijsche kiescollegie, dat de afgevaardigden voor de Nationale Vergadering had verkozen, want die verkiezingen voor de Staten Generaal moesten langs twee trappen geschieden. De leden van dit kiescollege waren dus zelven eerst door 't volk verkozen, en 21 April 1789 volgens de keuze hunner sectiën bijééngekomen: zij waren, na het doen van hun keuze, op voorstel van één hunner leden, den abbé Fauchet, als permanent lichaam bijeengebleven, desnoods om de handelingen hunner afgevaardigden te controleeren, en toen, na den val der Bastille, het oude bestuur van Parijs uiteenviel, waren zij op 't Hotel de Ville als gemeenteraad gaan zitten, en hadden zij zich onder Bailly en Lafayette georganiseerd. Zij gingen in 't begin gematigd te werk: doch van uit de sectiën, waaruit zij gekozen waren, begon men op hen pressie uit te oefenen. Reeds volgde dan ook de Commune allengs — zij het in de verte — de impulsies der heethoofden. Bailly en Lafayette bemerkten al spoedig, dat zij in de Commune weinig beteekenden ¹⁾.

Dit wat Parijs betreft. Buiten de hoofdstad, in de provinciën, op het platteland, werden dergelijke uiterste elementen van haat en wrevel tegen de bezittende klassen ook natuurlijk in groot aantal gevonden. Er was in de Fransche provinciën werkelijk veel tirannie en druk geleden. De feudale kasteelen van den adel waren reeds lang een doorn in het oog der arme landbevolking. De inname van de Bastille, 14 Juli 1789, was dan ook het signaal voor de landlieden om den adel eischen te stellen en de wenschen der „cahiers” gewelddadig te verwezenlijken ²⁾. In het Noorden weigerden

¹⁾ Zie Malouet, *Mémoires*, Ed. 1868, I, p. 350.

²⁾ Zie Sybel, *Geschiedte der Revolutionszeit*, I, p. 63.

de boeren eenvoudig-weg verder heerediensten en tienden te leveren, in het Midden en vooral in het Zuiden van Frankrijk gingen enkele kasteelen en kloosters reeds in vlammen op. Het begon in Auvergne en in de Dauphiné, en sloeg over tot Franche-Comté. Dáár werd tot op het einde van Juli elken dag een adellijk slot verbrand: de garde nationale van Vesoul, die 't verhoeden wilde, moest zelve voor de boeren bukken. Niet ver daarvan in Maconnais verzamelde zich een bende van 6000 man, die den rijken boeren mede den rooden haan op 't dak zetteden: in veertien dagen werden 72 kasteelen daar verbrand, en eerst den 29sten Juli werd die bende door de vereenigde macht van al de naburige steden ten onder gebracht. Toch wist de Nationale Vergadering deze eerste uitbarsting der woede van de plattelandsbevolking nog te boven te komen: maar in het volgende jaar 1790 nam de beweging onder de arme landlieden toe: zij hadden nu politieke macht gekregen, maar zij wilden meer: zij wilden ook iets genieten van 't leven, iets van den rijkdom en van 't eigendom hebben. Er was juist armoede te-over door de duurte van 't brood. Zij vlogen wederom tegen de kasteelen, en een ware Jacquerie ontstond tegen den adel ¹⁾. Het ergst ging het in den zomer van 1790 toe in de oude provincies Bourbonnais, Berry, Nivernais en Charolais, wel de armste streken van Frankrijk. Eerst hadden die lieden slechts lage graanprijzen verlangd, weldra vroegen zij meer: zij wilden deel aan den grond hebben. De kreet weergalmde dus, dat men een agrarische wet verlangde: het communisme scheen op te treden. Ook ditmaal echter wisten de burgerijen in de steden die anarchieke beweging te verstikken ²⁾.

¹⁾ Zie Sybel, Geschichte der Revolutionszeit, I, p. 191, 212.

²⁾ Zie over het angstige leven van den adel op de kasteelen, Souvenirs du Comte de Neuilly, 1865, p. 26, 27.

De Nationale Vergadering, de Constituante, verzette zich nu ten sterkste niet alleen tegen dien kreet naar een agrarische wet, die op het platteland werd gehoord, maar ook, waar zij kon, tegen de min of meer socialistische maatregelen, welke door de Commune te Parijs, onder de pressie der sectiën, soms werden begeerd. De Constituante bleef vasthouden aan haar gronddenkenbeeld om het eigendom als zoodanig heilig te houden. Wel ging die Vergadering op indirecte wijze mede-werken om de maatschappij van Frankrijk te vervormen. Door den verkoop toch van de goederen der kerk (*la main morte*), verbonden met den maatregel der uitgifte van de assignaten, begon zij inderdaad de klasse der kleine boeren-eigenaars over geheel Frankrijk in 't leven te roepen, en dus feitelijk volgens economische regelen het terrein van het land te verdeelen. Als doortastende maatregel is deze diep-ingrijpende wet wellicht het belangrijkste wat de gansche Revolutie van 1789 voor Frankrijk gedaan heeft. Van directe verdeling van landen, of van eenigerlei wet, die openlijk het socialistisch karakter droeg, wilde echter de Constituante niet hooren. Zelfs had zij door de wet van 22 December 1789, waarbij een soort van census voor kiezers en gekozenen werd ingesteld, het beruchte *«marc d'argent»*, zich tegen al te radicale en te nivelleerende opvatting van 't staatsburgerschap verklaard. Wel moest soms echter bij uitzondering de Vergadering buigen, wanneer de atmosfeer warmer en brandender werd. Den 30 Mei 1790 verleende de Assemblée b. v. een crediet van 2½ millioen franken voor de stichting van werkplaatsen in de departementen. Voorts poogde zij de commune van Parijs te helpen met credieten, ten einde deze in staat te stellen het brood voor de helft van de waarde te verkoopen: op het einde van 1790 waren zóó door de Vergadering reeds 30 millioen franken aan Parijs voorgeschooten. Doch als de

Constituante het durfde trad zij dadelijk weder terug. Den 1sten Juli 1791 schafte zij de ateliers-nationaux af, al bleef zij de vreemde arbeiders weren. Voorts verbood zij 14 Juni 1791 alle arbeidersvereenigingen, die ten doel hadden het loon te dwingen ¹⁾.

Doch October 1791 naderde, en daarmede het einde der Constituante. De Vergadering zelve was reeds overvleugeld. Het rijk van Lafayette was gedaan. Sinds den dag van 17 Juli 1791, toen hij met Bailly het gewaagd had, op het Champ de Mars, de door de Constituante gestichte orde, zelfs na de vlucht van den koning, tegen het gepeupel te verdedigen, heette hij de dwingeland. Te Parijs en overal begonnen de uiterste elementen krachtiger op te treden, en de lagere volksklassen vingen aan zich meer en meer te roeren. De gemeenteraad van Parijs was allengs niet meer bestand tegen de pressie der stemming van de sectiën: welke sectiën voortdurend bewerkt werden door journalisten als Desmoulins, Marat, Stanislas Fréron, Gorsas, Carra en anderen: men volgde reeds de wilde vaart. En die gemeenteraad van Parijs was van te meer beteekenis, sinds door de municipale wet van 21 Mei 1790 daaraan vastheid en kracht was gegeven. Het was der moeite waard dat lichaam, dat zooveel macht had, voort te drijven. De sectiën organiseerden zich dan ook strenger als revolutionaire Commune, met eigen hoofden en bureaux, die zich behendig schuil hielden, en oefenden een geheime doch doeltreffende controle en pressie op de door de wet erkende Commune uit. Zóó de officieele Commune voor zich uitdrij-

¹⁾ Zie daarover Marx, Kapital, 2de Edit. p. 772, 773. Artikel I der wet luidde: L'anéantissement de toutes espèces de corporations du même état et profession, étant l'une des bases fondamentales de la constitution française, il est défendu de les rétablir de fait sous quelque prétexte et sous quelque forme que ce soit. — Zie ook Faustin Adolphe Hélie, Les Constitutions de la France, tom. I, 1875. p. 254.

vende, en achter dat legale lichaam staande, waren de revolutionaire sectiën van Parijs zeker van den invloed, dien zij zouden kunnen uitoefenen op de volksvertegenwoordiging, die de Constituante zou opvolgen.

Wij komen thans tot het tijdperk der Legislative dat van November 1791 tot September 1792 loopt. Het is het tijdperk, waarin de secties van Parijs, door middel van den wettigen officieelen gemeenteraad, eerst vaste pressie gaan uitoefenen op de Landsvertegenwoordiging, en op het einde den slag weten te slaan, waardoor zij openlijk meester van den toestand worden.

De Legislative zelve was reeds een opmerkelijke Vergadering. Ze bood een gansch anderen aanblik aan dan de Constituante. Vooreerst had de Constituante bij 't uit elkander gaan bepaald, dat geen der leden van de oude in de nieuwe vergadering zou zitting nemen: maar bovendien waren reeds van zelf alle oude reputaties en conservatieve elementen, daar ze door de publieke opinie waren voorbijgestreefd, voorbijgegaan: alle geprivilegieerden waren zooveel mogelijk ter zijde geschoven: en daarentegen kwamen in de Vergadering de vrijdenkers, de arme drommels, advocaten zonder cliënten, doctors zonder praktijk, officieren die nog geen hoofd-officier waren: mannen die met een parapluie naar de vergadering gingen, als 't regende, die geen rijtuig er op na konden houden. Het waren nog in naam royalisten, maar in neiging en strekking waren de meesten reeds republikeinen, en velen onder hen zagen reeds verder dan den staat alleen, wezen reeds op de maatschappij ¹⁾. Ieder, die naam had weten te maken, had kans om gekozen te worden. De meest enthousiaste partij

¹⁾ Zie over de stemming der Legislative zeer goed de *Mémoires sur Carnot par son fils*, Ed. 1861, I, p. 182, 187—189, en *Vie et Correspon-*

kreeg de leiding der vergadering, het was de partij der Girondijnen. Wij hebben hier niet te doen met de politiek, niet met den val der Feuillants, noch met den naijver en den strijd reeds in de Legislative tusschen de Girondijnen en Jacobijnen: maar op den persoon van den leider der Gironde mogen wij de hand slaan. Hij behoort door zijn vroegere geschriften tot de groep der socialisten: wij noemen den advocaat Brissot de Warville.

Het was een merkwaardige man die nu 37jarige Brissot. Wij mogen hem niet beoordeelen naar de scheldwoorden en smaadredenen, die Camille Desmoulins tegen hem uitstiet. Zoowel de brochure „Jean Pierre Brissot démasqué”, als de „Histoire des Brissotins (fragment de l’Histoire secrète de la Revolution)” toonen ons met hoe weinig goede trouw die heeren van ’t slag van C. Desmoulins te werk gingen ¹⁾. De lijst der bijnamen en beschuldigingen, die Camille naar het hoofd van Brissot slingerde, zou op onze lachspieren werken — hij verwijt hem zelfs republiekein te zijn en voor de

dance de Merlin de Thionville, publié [par Jean Reynaud, 1860, p. 9, voorts ook Villemain, Souvenirs contemporains (M. de Narbonne), 1858, p. 27, 28 seqq.

¹⁾ Zie beide die brochures in de Editie der Oeuvres van Camille Desmoulins, bezorgd door Jules Claretie, deel I, p. 255—290 en 303—356. De eerste brochure is meer belachelijk, de tweede meer verachtelijk. In de tweede worden al de Girondijnen op de meest losse gronden aangevallen (Brissot, Roland, Pétion) en daarentegen — zie p. 314 — Marat verdedigd. Rabaud St. Etienne wordt vooral — zie p. 343 — door het slijk gehaald. Overigens eindigt de brochure met te zeggen, dat de nieuwe orde van zaken de belofte aan Frankrijk zal houden, die de monarchie haar twee eeuwen te vergeefs had afgelegd: „la poule au pot pour tout le monde”. — L’égalité des biens was echter volgens Camille Desmoulins een onmogelijkheid, zie p. 311. — Brissot was nog wel 29 December 1790 één der getuigen geweest van het huwelijk van Camille Desmoulins met Lucile Duplessis: twee andere getuigen waren toen Pétion en Robespierre: zie Jules Claretie, Camille Desmoulins, 1875, p. 151.

slaven in de bres te zijn gesprongen — wanneer al die verdachtmakingen Brissot niet ten lange leste naar de guillotine hadden gevoerd. Op grond dat Brissot vroeger intekeningen had gevraagd voor een boek, dat hij niet leverde, smeedde Camille het werkwoord „brissotter” dat „oplichten” moest beteekenen, en allengs werkelijk als zoodanig dienst deed. Voortdurend komt dan nog de beschuldiging voor, dat Brissot veel te veel geschreven heeft. En inderdaad had Brissot in de jaren vóór de Fransche Revolutie allerlei stukken en brochures uitgegeven: zich half lam geschreven om aan den kost te komen. Hij was in 1754 te Chartres geboren. Zijn vader, die een restauratie hield, had een zeer talrijk huishouden; hij liet dezen zoon in het dorpje Warville, in de buurt van Chartres, opvoeden, naar welke omstandigheid onze Brissot, om zich van zijn andere broeders te onderscheiden, zich steeds Brissot de Warville noemde. Hij leerde te hooi en te gras de rechten, werd klerk bij een procureur, zelf later advocaat, doch in de eerste plaats werd hij auteur. Zijn stijl was in 't begin niet opmerkelijk: het was de gezwollenheid dier dagen, zonder de fijnheid en losheid van trek van een Desmoulins. De onderwerpen, die hij behandelde, gaven echter als van zelven gloed aan de gemaakte warmte van zijn betoogen, en in zooverre gelijken zijn geschriften soms wel eenigszins op die van den abbé de Mably. Men vindt de meeste dier geschriften meestal in een soort van Recueil, dat in de jaren, die de Fransche Revolutie onmiddellijk voorafgingen, uitkwam, onder den titel van *Bibliothèque Philosophique du Législateur, du Politique, du Jurisconsulte* ¹⁾. Vooral het zesde deel, dat in het jaar

¹⁾ De titel luidt dan verder: *ou choix des meilleurs discours, dissertations, essais, fragmens, composés sur la législation criminelle*, par les plus célèbres Écrivains, en françois, anglois, italien, allemand, espagnol, etc., pour parvenir à la reforme des Loix pénales dans tous les pays,

1782 verscheen, is vol van stukken door Brissot geschreven. — Wij vinden er vooreerst een uitgewerkt stuk getiteld: „Moyens de prévenir les crimes en France” ¹⁾. Reeds in dit stuk ziet men de socialistische denkbeelden zeer helder voor den dag komen. De eerste oorsprong der misdaden werd door Brissot vooral gezocht in de samenstelling der maatschappij, niet in de kwade inborst der menschen. Met allerlei argumenten, die niet veel anders zijn dan declamatiën, wordt die stelling ontwikkeld, en zoo op hen, die de maatschappij regeeren en besturen, alle schuld gewenteld ²⁾. In het slot van zijn be-

traduits et accompagnés de notes et d'observations historiques. Het heet te verschijnen à Berlin, en wordt verkocht te Parijs en Lyon.

¹⁾ Dit stuk is een antwoord op een prijsvraag van de Académie de Châlons-sur-Marne en werd 25 Augustus 1780 bekroond. Het werd het eerste deel van Brissot's *Théorie des lois criminelles*.

²⁾ Zie *Bibliothèque Philosophique du Législateur*, deel VI, p. 160, 161. J'ai démontré que la source de la plupart des crimes étoit moins dans la méchanceté des hommes, que dans l'imperfection de la constitution sociale; qu'il falloit donc s'attacher à corriger cette constitution, et non pas s'acharner contre les individus, dont elle contrarioit les mouvemens naturels: j'ai démontré que la société, s'attachant plus à punir qu'à déraciner les abus, multiplioit souvent les crimes, loin d'en tarir la source; j'ai démontré que, quelquefois criminelle elle même, elle devoit frémir des iniquités qu'on commettoit en son nom, puisque d'un côté elle violoit les droits naturels de l'individu qu'elle déclaroit coupable de son crime, et que de l'autre elle le punissoit de fautes qu'il étoit en quelque sorte forcé de commettre Il paroît singulier que dans la plupart des crimes, je regarde la société comme leur première cause. Voici la démonstration rigoureuse de mon opinion. La fréquence des punitions est en raison de la fréquence des contraventions, et celles-ci ne se multiplient que parce qu'il y a opposition entre l'intérêt du contrevenant et l'intérêt général. Mais lorsque ce choc d'intérêts existe, c'est évidemment la faute de celui qui gouverne, et non pas de celui qui est gouverné. C'est que le premier n'a pas su concilier ce double intérêt. C'est le premier qui a choqué le second. De là le frottement, la résistance et le crime, dont la mauvaise législation est la première cause.

toog windt hij zich dan ook op tot de meest hooggespannen phrases, en tot de voorspelling, dat voortaan, nu men dit alles wist, het geluk op aarde zou neêrdalen. — Dit stuk werd gevolgd door een opstel getiteld: „Le sang innocent vengé ou discours sur les réparations dues aux accusés innocens”, een stuk dat even als het vorige bekroond is door de Academie van Chalons-sur-Marne, en wel 25 Augustus 1781. Het sluit zich geheel aan het vorige betoog aan, en is even declamatorisch geschreven. Het behelst vooral een verheerlijking van het volk en een betoog, dat, waar het volk kwaad doet, dit voorkomt alleen uit onwetendheid. De zoogenaamde „gens comme il faut” zijn altijd veel schuldiger (zie p. 234). — Al deze phrasen en klinkklank van woorden zijn echter tegenwoordig geheel en al vergeten: in het stof der bibliotheken rakelt men alleen deze boekjes, die bij hun eerste verschijning de hoofden en harten zoo warm maakten, op: ze maken thans de handen die ze doorbladeren slechts vuil.

Niet vergeten echter is het betoog, dat nu aan het einde van datzelfde zesde deel der Bibliothèque voorkomt. Het is een opstel waarop (dank zij Proudhon's programma) weder in onze eeuw zeer sterk het licht zou vallen: wij bedoelen Brissot's „Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société.” Reeds in 1780 schijnt hij 't voor het eerst bewerkt te hebben: in 1782 werd het nogmaals in de Bibliothèque philosophique du Législateur openbaar gemaakt. Het had hoofdzakelijk ten doel, goed uitéén te zetten wat het eigendom volgens de natuur moest zijn, en wat de maatschappij er van gemaakt had. Dit onderwerp werd in acht kleine hoofdstukken uitgewerkt, die wij, om het belang van het onderwerp, kortelijk zullen ontleden. — In het eerste onderzoekt Brissot wat het eigendom volgens de natuur is. Ten einde dat dui-

delijk te maken, gaat hij van de stelling uit, dat door het gansche heelal een zekere hoeveelheid bewegingskracht verspreid is: een kracht van beweging, die of essentieel of vrijwillig of gedwongen kan zijn. Alles in het heelal is volgens Brissot voorzien van het vermogen en de faculteit van beweging: alle lichamen werken daardoor op elkander in: zij veranderen, en vernietigen elkander: maar dit staat altijd vast: 1° alle wezens moeten hun kracht van beweging behouden, 2° er is geen behoud van beweging in eenig lichaam denkbaar, zonder vernietiging van andere lichamen. Alle lichamen hebben dus, om zich zelve te behouden, een recht elkander te vernietigen — en dat is het wat men eigendom noemt. Eigendom is dus de bevoegdheid, die elk wezen heeft, om zich van de materie te bedienen, ten einde zijn beweging te behouden. — In het tweede hoofdstuk stelt Brissot zich nu de vraag, waarom men eigenaar is? Het antwoord is nu reeds vervat in het voorgaande, of anders uitgedrukt luidt dit antwoord: men is eigenaar om aan zijn behoeften te voldoen. Alle lichamen en alle wezens zijn steeds in beweging, werken en reageeren op elkander, veranderen en wijzigen het samenstel hunner deelen en verliezen er telkens iets van: dit verlies moet worden aangevuld, zoo men dezelfde bewegingskracht wil behouden. Aan die bewegingskracht heeft men behoefte. Men moet hier echter wel toezien op die behoeften, wanneer men het op de menschen gaat toepassen: alleen de essentiële behoeften komen in aanmerking, niet de kunstmatige. Die behoeften zijn weinig in getal: voedsel, ontlasting enz. Ook de liefde behoort hiertoe. De liefde is een behoefte voor den mensch zooals slaap en honger. Andere behoeften worden door het klimaat aangegeven, als kloeding enz. Maar behoeften door gril of weelde veroorzaakt behooren natuurlijk hier niet toe. Om die behoeften nu te bevredigen,

daarvoor is men in den natuurstaat eigenaar. Niet noodig is een volmaakte gelijkheid van eigendom, want de behoeften verschillen. Maar evenmin is er een exclusief eigendom van iets ter wereld, van vrouw of dier of zaak. Neen, het eigendom volgt en is altijd evenredig aan de behoefte. — In het derde hoofdstuk gaat Brissot thans na, wie eigenaars zijn? Volgens hem kunnen alle georganiseerde wezens eigenaars zijn, menschen, dieren en planten: kortom allen, die zich van de materie bedienen, om hun wezen in stand te houden. Dieren zijn in dit opzicht onze gelijken: de planten nemen evenzeer levenssappen en voedsel tot zich. — Hierop volgt het vierde hoofdstuk, behandelende de vraag: „waarop het recht van eigendom kan worden toegepast?” Het antwoord is, dat in de natuur (afgescheiden van wat de maatschappij er van gemaakt heeft) 't eigendomsrecht op alles kan worden uitoefend. Het is een universeel recht. Dwaasheid is de leer der vegetariërs, die zeggen dat wij alleen groenten en planten, geen dieren mogen eten. Neen, ons eigendomsrecht hecht zich aan alles, gelijk wederkeerig de dieren en planten eigendomsrecht op ons hebben, wanneer zij het kunnen doen gelden. Er is in dit opzicht geen classificatie in de natuur, daar alle wezens tot dezelfde natuur behooren. — In het vijfde hoofdstuk wordt nu gevraagd, wat de grens van dit natuurlijk eigendom is? Die grens is volgens Brissot alléén te zoeken in de bevrediging der behoefte. Het eigendom eindigt met het voldoen der behoefte. Alles behoort den mensch: maar zoodra hij 't heeft genoten, kan een ander komen en zijn behoefte bevredigen. Dit is de staat der natuur. Brissot behoeft er niet op te wijzen, hoe de maatschappij dat veranderd heeft. Dáár strekt het eigendom zich verder uit dan tot het telken-keer bevredigen eener behoefte: dáár heeft men willen voldoen aan allerlei kunstmatige behoeften,

en heeft men kunstmatig het eigendomsrecht verschoven ook na het tijdstip waarop aan de behoefte is voldaan. Maar in den staat der natuur was het niet alzoo. Men was slechts eigenaar van alles, zoolang de behoefte 't vorderde. — Kan (zoo vraagt Brissot in een zesde hoofdstuk) kan men nu dat recht van eigendom aliëneeren? Natuurlijk neen, in den staat der natuur: is het antwoord. Want óf men heeft behoeften, en dan moet men ze voldoen: óf men heeft geen behoeften, en dan is de grens dáár van het eigendom. Brissot gaat zelfs verder, en meent dat de maatschappij van haar leden niet heeft kunnen vergen, om afstand te doen van dat eigendomsrecht. Alleen dàn had de maatschappij het kunnen doen, wanneer zij óf de behoeften had weten op te heffen, óf den mensch een equivalent middel had kunnen geven om steeds aan die behoeften te kunnen voldoen. — En zoo komt Brissot tot zijn vermaard zevende hoofdstuk, handelende over het burgerlijk eigendom en over den diefstal. Hij toont nu aan, dat de maatschappij werkelijk alles veranderd en het evenwicht tusschen behoefte en bevrediging verbroken heeft. Maatschappij staat lijnrecht tegenover natuur. Alles krijgt nu een anderen zin. Het woord dief verandert dus van beteekenis. In den natuurstaat is hij, die iets voor zich afzonderd, de dief. In de maatschappij is hij, die iets van den rijke ontneeft, de dief. In den natuurstaat was exclusief eigendom diefstal: thans is diefstal het tot zich nemen van iets waarop een ander volgens de wetten der maatschappij exclusief recht meent te kunnen doen gelden ¹⁾. — Na dit

¹⁾ Zie Bibliothèque Philosophique du Législateur, t. VI, p. 331. La propriété civile est bien différente de la propriété naturelle, comme nous l'avons déjà démontré; elle n'est point fondée sur le même titre, n'a point le même bût, les mêmes bornes. Le besoin est la limite de la propriété naturelle. La propriété civile s'étend au-delà du superflu. Dans

zoo kras uitgedrukt te hebben, handelt Brissot nu in het laatste hoofdstuk „over de straffen op wat wij diefstal noemen.” De conclusie is, dat men hier nooit de doodstraf mag toepassen, daar ieder mensch toch zijn natuurrecht behoudt en de maatschappij zelve hier den verkeerden weg is ingeslagen. Het eenige wat men moest doen, moest daarin bestaan, de rijkdommen beter te verdeelen. Het burgerlijk eigendomsrecht toch is een maatschappelijke usurpatie ¹⁾.

la nature chacun a droit à tout: dans la société l'homme, à qui ses parens ne laissent pas de bien, n'a droit à rien. Dans la nature il serait coupable, s'il ne satisfaisoit, pas ses besoins; il est coupable dans la société, quand il les satisfait, n'étant pas propriétaire. On a donc confondu dans la société toutes les idées, que donne la nature sur la propriété. On a rompu l'équilibre qu'elle avoit mis entre tous les êtres. L'égalité bannie, on a vu paroître ces distinctions odieuses de riches et de pauvres. La société a été partagée en deux classes: la première de citoyens propriétaires, vivans dans l'inaction; la seconde plus nombreuse, composée du peuple, à qui l'on a vendu chèrement le droit d'exister, qu'on a avili, qu'on a condamné à un travail perpétuel. Pour (affermir) ce droit nouveau de propriété, l'on a prononcé les peines les plus cruelles contre ceux qui la troubleroient, qui lui porteroient atteinte. L'atteinte portée à ce droit s'est appelée vol. Et lecteurs! jugez comme nous sommes loin de la nature. Le voleur dans l'état de nature est le riche, est celui qui a du superflu; dans la société, le voleur est celui qui dérobe à ce riche. Quel bouleversement d'idées!

¹⁾ Zie Bibliothèque Philosophique du Législateur, t. VI, p. 333. Si l'homme, dans la société même, conserve toujours le privilège ineffaçable de la propriété que la nature lui a donné, rien ne peut donc le lui ôter, rien ne peut l'empêcher de l'exercer. Si les autres membres de cette société concentrent dans eux seuls la propriété de tous les fonds de terre; si dans cette spoliation ceux qui en sont privés, forcés de recourir au travail, ne peuvent par son moyen se procurer leur entière subsistance, alors ils sont les maîtres d'exiger des autres propriétaires de quoi remplir ces besoins. La force qui s'y oppose est violence. Ce n'est pas le malheureux affamé qui mérite d'être puni; c'est le riche assez barbare pour se refuser au besoin de son semblable, qui est digne du supplice.

Door dergelijke geschriften had hij — die overigens procureurswerk deed — zeer bijzonder de aandacht tot zich getrokken. Zijn *Théorie des lois criminelles* verwekte veel opspraak. Zijn stijl, hoewel wat pedant, won daarbij wel iets in karakter en gloed. Brissot maakte zelfs tamelijk goede verzen. Het *Théâtre Français* voerde in de jaren tusschen 1780 en 1789 een drama van zijn hand op, getiteld: „*Lanval et Viviane*”, een soort van ridder-drama in verzen van tien syllaben ¹⁾. — Hij besloot nu journalist te worden even als Linguet, met wien hij reeds vroeger betrekkingen had aangeknoopt, doch met wiens karakter zijn eerlijke en belangelooze aard een scherpe tegenstelling vormde. Trouwens Brissot bleef altijd arm. Hij poogde in Londen een Fransch blad te vestigen: iets dat hem niet gelukte, en waardoor hij zelfs, bij zijn terugkomst in Frankrijk, twee maanden in de Bastille kwam (Augustus en September 1784). Toen de marquis de Chastellux, 't lid der Academie, bekend door zijn economische geschriften, en een der meest gevierde vernuften van die dagen, in 1786 zijn reis door het Noorden van America uitgaf, schreef Brissot er een bittere kritiek

Ce riche est le seul voleur: il devoit être suspendu à ces infames gibets, qui ne semblent élevés que pour punir l'homme, né dans la misère, d'avoir des besoins; que pour le forcer d'étouffer la voix de la nature, le cri de la liberté; que pour le contraindre à se jeter dans un dur esclavage, pour éviter une mort ignominieuse.

¹⁾ Zie Saint Marc Girardin, *Essais de littérature et de morale*, 2me Edit. tome I, Editie 1853, p. 138. Enkele verzen zijn niet onaardig, soms gemuscadeerd: b. v. het portret dat Lanval, de jonge en schoone ridder, geeft van zijn geliefde Viviane, de jeugdige fee:

.... Les grâces renaissantes
 Fixent son âge à ce terme enchanteur
 Où la beauté, dans sa première fleur,
 Vers la jeunesse en se jouant s'avance,
 Et semble encore sourire à son enfance.

tegen ¹⁾. Kortom, hij liet van zich spreken. Zijn stappen maakten rumoer. Brissot had Zwitserland en Engeland bezocht: in 1788 maakte hij een reis naar America. Straks, met 't uitbreken der Fransche Revolutie, werkte hij mede om de Parijsche burgerij op te wekken ²⁾. Als redacteur van „le Patriote Français” onderscheidde hij zich. Weldra werd hij door Parijs afgevaardigd naar de Legislative, en thans volgde hem de machtigste partij in die vergadering, de groep der Girondijnen. Vergniaud, Guadet, Gensonné, Pétion, Buzot, Isnard, Condorcet, en de anderen gingen met hem in de eerste plaats te rade. Madame Roland, die zoo gaarne alléén de leiding had gehad der partij, moest met hem rekenen. Zij heeft in haar *Mémoires* een uitgewerkt portret van Brissot geleverd ³⁾, waarin haar bewondering en gehechtheid voor Brissot sterk uitkomen, hoewel zij zijn persoon niet altijd even ernstig en waardig vindt: op dit punt, als in zoovele andere, in strijd met Camille Desmoulins, wien Brissot te deftig, te kwakerachtig was. Aan het hoofd der Gironde was dan ook Brissot de groote man in de Legislative. Hij zelf verwezenlijkte in zijn persoon en in zijn denkbeelden eenigszins het Americaansche type van den redenaarstaatsman. Op zijne redevoeringen volgden thans de daden. Zoo hield hij zijn vermaarde redevoeringen tegen de émigrés, tegen de priesters, en vooral tegen het buitenland. Want Brissot en de Gironde wilden volstrekt den oorlog, desnoods als propaganda voor hun ideën en dreven dien door, terzelfder tijd dat Robespierre en de Jacobijnen den krijg wil-

¹⁾ Zie Leonce de Lavergne, *Les Economistes Français du dix-huitième siècle*, Edit. 1870, p. 306 en 360.

²⁾ Zie Ch. L. Chassin, *Le Génie de la Revolution*, 1863, tom. I, p. 297.

³⁾ Zie *Mémoires de Madame Roland*, Edition C. A. Dauban, 1864, p. 229—231.

den vermijden. Zeer zeker: over de questies van 't socialisme liet hij zich in de Legislative niet uit ¹⁾). De Gironde hield, blijkens de redevoering van Vergniaud, officieel vast aan het begrip van 't eigendom. Doch het sprak van zelf, dat nu Brissot hen leidde, voor de Girondijnen het particulier eigendom geen onomstootelijk dogma was. Het eigendom stond voor hen niet daar als een onwrikbaar beginsel: het was slechts politiek de questie thans niet te roeren. En Brissot was een slimme politieke kop. Enkele Girondijnen hadden mede min of meer socialistische sympathiën. Behoorde Claude Fauchet de bisschop tegenwoordig niet tot hun partij? En dan, de man, die hun wetenschappelijken roem uitmaakte, de markies de Condorcet, had gedachten gewit, die aan utopiën van socialisten deden denken. Men kent Condorcet's „Tableau du progrès des connaissances humaines". In dat overzicht van den vooruitgang, waartoe het menschelijk verstand 't zou kunnen brengen — geschrift, waarin Condorcet zich aan al de illusies der 18de eeuw overgeeft — had hij er duidelijk op gewezen, dat de tegenwoordige ongelijkheid onder de menschen bijna geheel en al de schuld was van de maatschappelijke instellingen. Door die instellingen te verbeteren, door economische spaarbanken, maar ook door banken, waardoor aan de armen de noodige kapitalen zouden worden voorgeschooten, door juistere wetten, door kosteloos gemeenschappelijk onderwijs aan een ieder, zou men de gelijkheid tusschen armen en rijken bevorderen, en een naderende gouden eeuw op aarde verwerkelijken ²⁾.

¹⁾ Avenel, Anacharsis Cloots, I, p. 252, beweert dat Brissot voortdurend bleef uiteenzetten, dat men het leven moest inrichten als bij de Moravische broeders.

²⁾ Zie ook Sainte Beuve, *Causeries du Lundi*, Troisième Edition, tom. III, p. 336—359. — Zie ook L. Stein, *Geschiede der socialen Bewegung in Frankreich*, Band I, 1850, p. 162, 163. — Zie voorts de citaten bij A.

Voorloopig was echter de Gironde en geheel de Legislative te veel bezig met den oorlog voor te bereiden tegen het buitenland, en met haar poging om aan den koning een Girondijnsch ministerie te blijven opdringen en tegelijk de koninklijke macht te verminderen, dan dat zij zich veel met eigenlijke hervormingen der maatschappij zou inlaten. In dat opzicht speelde de Legislative een geëffaceerde rol.

Doch zij liet de hoofdstad haar gang gaan.

En in dat Parijs wisten nu voor goed de als revolutionair veemgericht ingerichte secties der kiezers den door de Constituante erkenden en geregelden gemeenteraad te verdringen. De revolutionaire Commune ging zich van het gezag in de hoofdstad meester maken, om straks haar invloed, haar pressie uit te oefenen op de volksvergadering van Frankrijk. Het was vooral de club der Cordeliers geweest, waarin de meest geavanceerde en anarchieke elementen van Parijs hun krachten hadden geoefend, en waar de leiders elkander hadden leeren kennen. Die club vergaderde in de oude eetzaal van het klooster der Cordeliers (rue de l'Ecole de Medecine). Terwijl de club der Jacobijnen (in het klooster rue St. Honoré) in die dagen nog altijd een eenigszins deftig karakter bewaarde, en vooral een oefenperk vormde voor de leden der Vergadering, was de club der Cordeliers dadelijk veel meer een volkstribune: daar kwam ieder binnen. Er waren wel Danton, Camille Desmoulins, Marat, Fréron, maar ook vooral allerlei nieuwe elementen, Hébert, Chaumette, de slager Legendre, Momoro de boekdrukker, Anacharsis Cloots, Vincent, Robert, Gusman de Spanjaard, en veel anderen.

Le Faure *Le socialisme pendant la Révolution Française*, 2de Edit. 1867, p. 11, 12: over de gelijkstelling der vrouw aan den man, die hij voorstaat, *ibidem* pag. 200—206, 213, 223.

Hier in de club der Cordeliers brulde de Revolutie het hardst. Het was de heetste broeikas der revolutie-denkbeelden. In Juni 1791 was dáár het devies der Revolutie geformuleerd: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap. Let wel op de toevoeging van het woord „Broederschap”, waardoor de Revolutie buiten den eigenlijk gezegden politieken kring van denkbeelden trad. En de revolutionaire secties van Parijs volgden nu voor een goed deel de impulsies der Cordeliersclub. De stemming in de Parijsche secties was zoo heftig mogelijk, reeds dadelijk bij het begin der Legislative. Want men wilde voor altijd de mogelijkheid verhoeden van een tooneel, als den 17den Juli 1791 op het Champ de Mars had plaats gehad, toen Lafayette en Bailly, ter verdediging der door de Constituanten gestichte orde van zaken, op het volk hadden laten schieten. Neen, het volk moest den toestand kunnen veranderen, wanneer het hem goedgeacht, en de geconstitueerde machten moesten maar volgen. En toen het nu meer en meer bleek, dat de Legislative, en in de eerste plaats het Hof, niet vooruit wilde in den zin der Cordeliers en der geavanceerde revolutie, zou men aan den koning een les gaan geven.

De secties van Parijs gingen aan 't werk, organiseerden zich, kozen in 't geheim hunne hoofden, en den 20sten Juni 1792 trok het Parijsche gepeupel, onder leiding van den bierbrouwer Santerre, van den slager Legendre, en met den kolossalen markies de Saint Huruge (verkleed als een „fort de la halle”, hij, de pleegzoon van den koning van Sardinië!) aan 't hoofd van den stoet, tegen het paleis der Tuileries. Men tierde en raasde: men zette den koning en den jongen dauphin de roode muts op. Doch de nobele houding van den koning had zelfs aan het gepeupel achting ingeboezemd. Pétion, maire van Parijs, en de Girondijnsche leiders hadden

het volk weten te verwijderen. Ten acht ure des avonds was het paleis weder ledig ¹⁾).

De Legislative had die manifestatie der Parijsche secties van 20 Juni 1792 laten begaan, wellicht hopende, dat de koning hierin een wenk zou zien, en zich in de armen der Revolutie zou werpen. Doch het tegendeel gebeurde. De koning was nu vastbesloten niets meer toe te geven. De spanning vermeerderde dus, vooral sinds 11 Juli 1792 de vijand het grondgebied van Frankrijk had overvallen en het manifest van Brunswijk bekend was geworden. En in Parijs wond men zich thans op alle wijzen op. De Marseillaise weêrklonk overal. De leiders der Cordeliers gaven zich geen rust. De geheele revolutie moest een breedere vlucht nemen, ook met 't oog op maatschappelijke hervormingen. De „broederschap” moest werkelijk worden toegepast en in het leven treden. Het sterkst werd dit misschien uitgedrukt in een rede, die Camille Desmoulins den 24sten Juli 1792 hield in het Conseil Général van de Commune. Wij hooren hem daarin het volgende zeggen: ²⁾ „Dat men ons zou durven aanvallen, komt hiervandaan dat wij niet te zamen eten en drinken. Doen wij, om de vrijheid te bevestigen, wat een Cesar, een Crassus deden om het despotisme te steunen. Wij kunnen het Fransche volk niet onthalen zoo als die Cesaren Crassus. Wij kunnen niet beschikken over die schatten. Het schijnt, dat vaderlandsliefde en deugd steeds moeten samengaan met armoede, of ten minste met een matig fortuin. Maar laat ons de tafel aanrichten voor onze deur, zoo wij

¹⁾ Zie ook Vie et Correspondance de Merlin de Thionville, par Jean Reynaud, 1860, p. 32. Mémoires de Carnot, par son fils, 1861, I, p. 223, 224.

²⁾ Zie Jules Clarétie, Camille Desmoulins, 1875, p. 191, 192.

waarlijk aan de gelijkheid gelooven: onthalen wij ten minste één dag onze gelijken (*nos égaux*), zoo als de Romeinen hun slaven een gansche week lang onthaalden: laten wij onze bevrijding van het despotisme en van de aristocratie vieren, zoo als de Joden hun bevrijding uit den druk der Pharaös feestelijk herdenken: laten wij allen te zamen voor onze deur een nationalen lamsbout eten, zoo als zij hun pascha nuttigen. Kom, eerbiedwaardige arbeider: laat uw door zwaar werk vereelte hand mijn vingers niet verachten, die slechts moede zijn van het schrijven; kom, drinken wij allen te zamen, omhelzen wij elkander — en de vijanden zullen overwonnen zijn!" — Het slot dier redevoering van Camille Desmoulins is van haast nog meer beteekenis: „Indien de Legislative Vergadering de Constitutie niet kan redden, laat zij dan verklaren, volgens de woorden der Constitutie zelve, en zoo als 't bij de Romeinen geschiedde, dat zij de constitutie toevertrouwt aan de hoede der burgers, zoowel individueel als collectief, door het decreet: *ut quisque reipublicae consulet*. Dadelijk weerklinke dan het gelui der klok: geheel de natie verzamele zich: ieder zij, zoo als te Rome, bekleed met het recht om de samenzwervers die men herkent te dooden: en in 't belang der bevestiging van de vrijheid en het welzijn van het vaderland, zal een enkele dag van anarchie meer doen dan vier jaren der Nationale Vergadering."

De wenk was duidelijk genoeg. De secties van Parijs moesten zich maar eens aan 't werk zetten. Alles werd door haar in gereedheid gebracht. De hoofden werden verkozen. En in den nacht van 9 op 10 Augustus 1792, te middernacht, klokkeslag twaalf uur, begonnen de klokken in Parijs te luiden ¹⁾. De „fau-

¹⁾ Zie J. Guadet, *Les Girondins*, Seconde Edition, 1862, tom. I, p. 377—386.

bourgs" staken hun licht aan. Het volk liep in massa te zamen, elk naar de verzamelplaats der sectie. Dáár verkondigden de presidenten der secties aan het volk, dat het uur nu gekomen was om te overwinnen of te sterven. Het was den 10den Augustus. Men drong allereerst naar het stadhuis, wierp er het officieele gemeentebestuur van Parijs, waarvan Royer-Collard de secretaris was, omver, en plaatste er de revolutionaire commune-leden, die in 't geheim waren verkozen, 82 in getal, op 't kussen. De ware commune ontmaskerde zich dus, en nam den officiëelen titel aan. Het veemgericht, dat zoolang alles voorbereid had, vatte zelf het bewind van de hoofdstad in handen. En nu trok men los tegen de Tuileriën. De koning moest weldra met zijn gezin naar de zaal vluchten waar de Legislative zat. De Legislative schorste den koning en riep, daar haar eigen werkzaamheid gebroken was, het gansche Fransche volk op, een nieuwe vergadering te kiezen: de Conventie.

En op het stadhuis verdeelde men thans den buit der opengevallen ambten en betrekkingen. Terwijl de Legislative nog het ministerie der Girondijnen had hersteld en aan de ministers, als *trait-d'union* met de Commune, Danton als Minister van Justitie had toegevoegd, die op zijn beurt Camille Desmoulins tot Secretaris-Generaal koos, vestigden zich Hébert en de zijnen voor goed op dat stadhuis. En de Commune begon nu allereerst schrik te verspreiden. Met toelating van Danton en volgens de raadgevingen van Marat, die aan 't comité voor deze moorden was toegevoegd, werd een der afschuwelijkste feiten gepleegd, waarvan de geschiedenis heugenis draagt: de Septembermoorden. Zij die in de gevangenissen het oordeel der rechtbanken afwachtten werden voorloopig vermoord; niemand werd gespaard, noch de princes de Lamballe, noch zooveel anderen. Het bloedbad scheen niet te eindigen. Loodzwaar drukte

de angst op een ieder. Alles rilde. Er was geen gezag meer. De stemming, de locale kleur wordt ons het best geteekend bij Malouet, uit wiens gedenkschriften wij een bladzijde zullen mededeelen ¹⁾. Hij was den 2den September, toen de moorden begonnen, uit Parijs gevlucht, en des avonds aangekomen bij een trouwe vriendin, Madame Coutard te Gennevilliers. Deze leefde daar op een buiten bij Parijs, onder bescherming van haar kok, een heftig Jacobijn, maar die zijn meesteres innig lief had. De kok liet ter wille van haar de gasten van Mevrouw Coutard ongemoeid. Er waren zoo in huis drie geestelijke zusters uit Meaux, twee priesters en Malouet. Zij vereenigden zich 's avonds in den salon; overdag zwierf Malouet buiten rond. Op een avond huiswaarts keerende, op den derden dag van zijn verblijf bij Mevrouw Coutard, zag Malouet voor het eerst den kok. — „Hij was in den salon — zoo zegt nu Malouet — en gaf aan de vluchtelingen bevel, zich in hun eigen kamers te begeven: hij zou toch een vriend ontvangen, lid der Commune te Parijs, commissaris der gevangenen, die bij hem punch wilde drinken. Het rendez-vous moest in den salon plaats hebben, want hij kon toch een vriend van zooveel gewicht niet in de keukens ontvangen. Mevrouw Coutard en ik verborgen ons in een kabinetje, door een glazen deur van den salon gescheiden; de overigen gingen in hun kamers. Ik hoorde nu het geheele gesprek. Het lid der Commune was een der rechters geweest bij de moorden in de Abbaye; hij gaf aan zijn vriend rekenschap der

¹⁾ Zie Malouet, *Mémoires*, Edit. 1868, Vol. II, p. 170—174. Zie overigens ook over de stemming het opmerkelijk *Journal of my life during the French Revolution*, by Grace Dalrymple Elliott, London 1859, p. 66 seqq. — en *la Vie de Madame de la Fayette*, par Mme. de Lasteyrie, sa fille, et précédée d'une notice sur sa mère Mme la duchesse d'Ayen. Paris 1868, p. 124 seqq. en 235 seqq.

motieven, die dezen hadden doen dooden, genen doen sparen. Het waren de gewone motieven van aristocratie enz. Het lid der Commune scheen echter wel eenig gewetensbezwaar te hebben; hij sprak vooral met verontwaardiging over de handlangers, die men had gebruikt voor de executies; het waren arbeiders geweest, sjouwerlieden, onder wie men wapens en zes franken per hoofd had verdeeld. Hij zelf was belast geweest met de betaling. Hij had een rilling gevoeld — zeide hij — toen sommige dier lieden dubbel en driedubbel loon hadden gevorderd, en er zich op hadden laten voorstaan, dat zij een grooter aantal slachtoffers dan hun medgezellen den hals hadden afgesneden.”

Mij dunkt dit teekent; die kok, die zijn vriend het lid der Commune ontvangt in den salon zijner meesters, terwijl de meesters zich moeten verbergen, en die met zijn vriend spreekt over het getal aristocraten, dat zij willen laten ombrengen, — is in 1871 te Parijs weêrgezien.

De heftige Fransche Conventie zou nu bijéénkomen. Zij hield haar eerste vergadering op 20 September 1792, onder voorzitterschap van den bijna 80jarigen Elzasser Philippe Rühl, en zou haar laatste zitting houden 26 October 1795. Zij kwam samen, om het proces te leiden tegen den koning, den oorlog te voeren tegen het buitenland, en de republiek stevig te organiseeren in Frankrijk.

De mannen van de meest uiterste richting waren daarin gekozen, velen ook van de revolutionaire Commune van Parijs. Voor kiezers en gekozenen had men de kleine census opgeheven, die volgens de constitutie van 1791 vereischt was, en die het onderscheid tusschen actieve en niet-actieve staatsburgers aanwees.

Terwijl nu in de Conventie de partijen om politiek strijden, de Girondijnen met de Jacobijnen worstelen, en de inconsequente fractie der Cordeliers onder Danton zich bij dien strijd in de knel laat dringen: — is er ééne partij, die steeds met de Commune van Parijs in verbinding blijft, en gezamenlijk met die Commune soms veel verder wil gaan, dan die bloot staatkundige partijen. Die partij laat dan tevens de Commune van Parijs telkens haar pressie uitoefenen op de Conventie. Bij een onderzoek naar 't socialisme tijdens de Conventie moet men op die partij vooral letten. Zij heet gewoonlijk naar Hébert de partij der Hébertisten ¹⁾. Intusschen is het misschien verkeerd al degenen, die in de geschiedenis onder dien naam worden aangeduid, als tot ééne partij te rekenen. Werkelijk kan men onder die Hébertisten drie verschillende groepen vrij scherp van elkander onderscheiden. Wij bedoelen: 1° de eigenlijk gezegde Hébertisten, zij, die zich hoofdzakelijk met de politiek bemoeiden, en daarin de lessen opvolgden van den père Duchesne, Hébert's krant; 2° de mannen die meer bepaald socialisten waren, als Jacques Roux en zijn vrienden, zij die gewoonlijk „les enragés” genoemd werden; en 3° enkele droomers en wereldhervormers als Anarcharsis Cloots en Anaxagoras Chaumette. Al deze drie groepen vormen te-zamen het meest ultra-element der Fransche Revolutie: zij zijn de mannen van het Sans-Culottisme. Voor hen is Robespierre een doctrinair, Danton een weifelaar, Camille Desmoulins een phrasenmaker, Brissot een reactionnair: zij beroemen er zich op geen maat of perk te kennen: den vooruitgang van hun land achten zij onafscheidelijk verbonden aan het vermogen van uitzetting, waarvoor hun denkbeelden vatbaar zijn: zij werken voor een uitgebreide propaganda van hun begrippen: en de

¹⁾ Zie over hen *Les Hébertistes*, par G. Tridon, membre de la commune de Paris de 1871. Nouvelle Edition, 1871, p. 29 seqq.

gemeenteraad van Parijs, de Commune, is meestal het middel, waardoor zij hun invloed op de Conventie en zoo op Frankrijk en op Europa doen gevoelen ¹⁾).

De kracht van die uiterste partij was evenredig aan de hitte van de atmosfeer waarin Frankrijk leefde. En die atmosfeer had reeds veel meer duidelijke socialistische elementen, dan vroeger in Frankrijk zich hadden vertoond. Wij zullen slechts drie voorbeelden geven. — Tijdens het voeren van het proces tegen den koning, op het einde van het jaar 1792, hadden feiten plaats, die de Conventie er op wezen, dat er nog andere dan alleen zuiver staatkundige kwestiën aan de orde waren. Het bleek, dat de nood in Parijs en op het platteland zeer groot was. Den 3den November 1792 bracht nu Favre uit Montpellier in de Conventie hierover, namens de commissies voor den handel en den landbouw, verslag uit: alsoorzaken van den nood noemde hij niet (zooals hij had behooren te doen) de algemeene rechtsonzekerheid, maar twee groote samenzweringen, die der vrijheidsvijanden die het volk wilden uithongeren, en die der woekeraars die het wilden uitzuigen: hij deed nu het voorstel, dat de Conventie ieder burger moest bevelen zijn voorraad graan en levensmiddelen op te geven, en naar de behoeften van het volk op de markt te brengen. Terwijl de debatten hierover gevoerd werden, kwamen bij de Conventie voortdurend berichten in, dat in de departementen de volksoploopen, vooral van het boerenproletariaat, toenamen: die volksoploopen werden reeds hier en daar begeleid door de pastoors, daar de Conventie, ten einde uit de geldverlegenheid zich te redden, het tractement der geestelijken niet uitbetaalde. Zoo werden allerlei eetwaren te Chartres, Courville, Blois, Beaugency en Orleans aan de eigenaars ontnomen, getaxeerd en voor een spotprijs onteigend. Overal

¹⁾ Vergelijk ook Merlin de Thionville, par Jean Reynaud, p. 130, 131.

weêrgalmde op het platteland daarenboven de kreet, dat men de landerijen moest verdeelen, of de pachtsommen moest verminderen. De discussiën in de Conventie werden, op het hooren van zulke tijdingen, slechts des te hartstochtelijker. Beffroy ¹⁾ verklaarde in de Conventie, dat de noodzakelijke levensbehoeften geen voorwerp van het zuiver privaat-eigendom konden zijn: de eerste plicht van den Staat was, de dwingelandij der kapitalisten te weren: voorts wilde hij de opéénhooping van 't grondeigendom verbieden, waar reeds enkele boerderijen vereenigd waren, die scheiden, en den graanhandel uitsluitend op door den Staat gecontroleerde markten localiseeren. Den 19den November verscheen een adres der kiezers uit het Departement Seine et Oise, waarin scherp geformuleerd stond, dat ieder boer een vast gedeelte van zijn oogst, volgens een door den Staat te stellen prijs, op de markt moest brengen: dat hij slechts een bepaalde hoeveelheid land als akker mocht bezitten, en dat hij slechts een begrens'd aantal daglooners in dienst mocht hebben. De Commune van Parijs deed een week later haar stem hooren, klaagde mede de vereeniging der kapitalisten aan en vorderde maatregelen om den woeker tegen te gaan en den prijs der levensmiddelen van wege de overheid vast te stellen. De Conventie wees echter dat alles nog van de hand, en bleef zich bepalen bij het politieke proces tegen den koning ²⁾.

¹⁾ Beffroy de Beauvoir, afgevaardigde van het departement de l'Aisne in de Conventie, was een oudere broeder van Beffroy de Reigny, bijgenaamd le cousin Jacques, den vermaarden schrijver van het journal: *les lunes du Cousin Jacques*, bekend ook door zijn *Constitution de la Lune, rêve politique et moral*. Zie over hem Charles Morselet, *Les Oubliés et les Dédaignés*, 1859, p. 176—250.

²⁾ Zie v. Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit*, 3te Auflage, Band II, 1866, p. 62—66.

Drie maanden later, en wel een maand na den moord des konings — 25 Februari 1793 — hadden in de stad Parijs zelve tooneelen van socialistischen roof plaats. De gemeenteraad der hoofdstad, de Commune, had reeds in het begin van deze maand Februari verlof aan de Conventie gevraagd, om, door middel van een progressieve belasting op de rijken, vier millioen franken te mogen heffen tot het aankooopen van granen. Het was toegestaan, en de Conventie schoot zelve dadelijk een millioen voor. Den 24sten Februari was alles in Parijs weder in opschudding. De Conventie stelde nu den Gemeenteraad verantwoordelijk voor de orde, doch deze vorderde dan onmiddellijk nieuwe voorschotten om graan onder het volk te verdeelen. Ditmaal toonde de Conventie weinig geneigdheid daarin toe te stemmen. Des nachts werd nu echter — op aansporing van Marat — aan 't gepeupel de raad gegeven, dat het volk, door plundering van eenige winkels en pakhuizen, zich zelf maar moest helpen. Zoo begon dan den 25sten Februari 1793 des morgens ten acht ure, onder leiding van Maillard, een kalme leëgmaking en opruiming van allerlei winkels van levensmiddelen. In 't eerst werd nog een kleine prijs betaald voor wat men wegnam; weldra hield alle betaling op. In 't begin werd ook slechts koffie, rijst en suiker weggenomen: straks strekte men de handen ook uit naar kleederen, specerijen, kostbaarheden enz. De Commune deed vooreerst niets om het tegen te gaan, of nam slechts zulke maatregelen die den schijn dekten: ten 2 ure liet zij b. v. 't appèl voor de nationale garde slaan. De bercofde winkeliers vlogen naar het stadhuis: dáár vernamen zij, dat het bestuur der stad zich gereed maakte, doch dáár hoorden zij ook reeds 't antwoord van den ex-priester Roux, dat de winkeliers aan het volk slechts teruggaven, wat deze daaraan vroeger hadden ontnomen. Zoo

bleef de plundering voortduren. De Conventie werd nu bang. Zij bewilligde ten vijf ure, wat zij den vorigen dag had geweigerd, en stond voorschotten van 3 en 4 millioen voor de eerste maanden toe. Toen was de Commune tevreden: overal werd toen van stadswege het alarm geslagen: de plundering hield dadelijk op ¹⁾.

Weder twee maanden later — in April 1793 — had nogmaals zulk een uitbarsting van socialistische kreten en maatregelen plaats. De Commune van Parijs, bij monde van haar maire Pâche, had wederom credieten van de Conventie gevraagd. De minister van financiën, Cambon, ontstelde nu echter; hij rekende uit, dat de Staat reeds 110 millioenen francs aan Parijs had voorgeschooten, en deed de aanvraag weigeren. Nu begon echter wederom de pressie der Commune op de Conventie. Den 12den April verscheen één der Parijsche sectiën voor de balie der Conventie, en vorderde lage gedwongen prijzen van meel en brood, hout en licht, vleesch en wijn, koffie en suiker. Den 18den April werden zulke eischen, om door den Staat vastgestelde prijzen van levensmiddelen te verkrijgen, door de gansche Parijsche partij in de Conventie gesteld. De raad van het departement ondersteunde dit alles, op motieven waarbij werd verklaard, dat de vruchten der aarde, even als de lucht van den hemel, aan alle menschen van nature gemeenschappelijk toebehoorden. De

¹⁾ Zie v. Sybel, *Geschiedte der Revolutionszeit*, Band II, p. 240—243, Louis Blanc, *Histoire de la Revolution Française*, t. VIII, 1856, p. 117, 118, en ook Georges Avenel, *Anacharsis Cloots*, tom. II, 1865, p. 127. „En effet (zegt deze laatste), le 25 Février, pour la première fois sur terre, le soulèvement de la faim, sagement réglé, servit d'avertissement aux bourgeois et s'apaisa en quelques heures, sans meurtre, sans crime et mensonge. Que dis-je? cette affirmation, cette proclamation, cette application du droit sacré de vivre fit, sur le champ, le salut de la patrie, etc.”

Gironde-partij in de Conventie weêrstonde echter nog. Nu begon de Commune — op voorstel van Chaumette — zich te roeren: men legde een eed af in revolutie-toestand te blijven, totdat het volk goedkoope levensmiddelen had. De gisting nam toe. Toen de Conventie den 27sten April ongelukkigerwijze haar bijval had geschonken aan een maatregel der patriotten van Montpellier: — die, om zich tegen een aanval van uit Spanje te dekken, een corps van 5000 man op de been hadden gebracht, en daarvoor een gedwongen leening van 5 millioen op hun rijke medeburgers hadden uitgeschreven, — volgde Parijs onmiddellijk dat schoone antecedent: zonder dralen werd door de Commune besloten, een corps van 12000 man tegen de Vendée op te stellen, en daarvoor een gedwongen leening van 12 millioen op de rijken uit te schrijven. Die leening werd als progressieve belasting vastgesteld. Van ieder inkomen boven de 1500 francs moest worden betaald, en wel zóó dat 1000 francs 30, 3000 francs 100 francs betaalden, enz.; wat boven de 30,000 francs werd genoten viel geheel en al der Commune toe. En de golven wiesden nu. De Conventie bukte. Den 3den Mei 1793 werd een *maximum* voor den prijs van 't graan door de Conventie vastgesteld. Parijs kon nu tevreden zijn. Weldra werd nu ook door Parijs 40 sous vergoeding uitbetaald aan ieder, die de kies- en sectie-vergaderingen bezocht ¹⁾.

¹⁾ Zie Louis Blanc, Histoire de la Revolution Française, t. XI (1861), p. 401. Zie ook v. Sybel, Geschichte der Revolutionszeit, Band II, p. 280—285. Dit decreet van 't Maximum luidde aldus:

Tout marchand ou propriétaire de grains et farines sera tenu de faire à la municipalité du lieu de son domicile déclaration de la quantité et nature des grains qu'il possède.

On ne pourra vendre des grains ou de la farine que dans les marchés publics établis à cet effet. — Toutefois, il sera loisible aux particuliers de s'approvisionner chez les cultivateurs, marchands ou propriétaires de

Dit was de praktijk. De leiders werkten de ideeën verder uit. Het dichtst bij het volk stonden enkele bepaalde Socialisten. Zoo te Parijs Jacques Roux. Het oordeel luidt bij de meeste schrijvers (zelfs van zijn richting) niet bijster gunstig over hem. „Bonhomme de prêtre défroqué”, zeggen zij die hem 't welwillendst zijn. Hij deed denken aan een Fauchet der straten. Hij werd lid van de Commune, en was één der twee commissarissen der Commune, die Lodewijk XVI naar het schavot moesten brengen: bij die gelegenheid had hij slechts harde woorden over voor den ongelukkigen koning. In de Commune zelve behoorde hij tot de felste heethoofden. Doch hij weigerde elk salaris zoolang het volk honger leed.

leur canton, moyennant certificat de la municipalité, qu'ils ne font pas commerce de grains, et que ce qu'ils achètent est nécessaire pour leur consommation d'un mois.

Les directoires de département sont autorisés à établir des marchés où cela sera nécessaire.

Les corps administratifs sont autorisés à requérir l'apport nécessaire dans les marchés.

Pour parvenir à fixer le *Maximum* du prix des grains dans chaque département, les directoires de district seront tenus d'adresser à celui de leur département le tableau des mercuriales des marchés depuis le 1er Janvier dernier jusqu'au 1er Mai présent mois. Le prix moyen résultant de ces tableaux, auquel chaque espèce de grain aura été vendue entre les deux époques ci-déterminées, sera le *Maximum* au dessus duquel le prix des grains ne pourra s'élever.

Le *Maximum* ainsi fixé, décroîtra dans les proportions suivantes: au 1er Juin il sera réduit d'un dixième; plus, d'un vingtième sur le prix restant, au 1er Juillet; d'un trentième, au 1er Août; et, enfin d'un quarantième, au 1er Septembre.

Quiconque aura vendu ou acheté au delà du *Maximum* sera puni d'une amende de 300 à 1000 francs, et les grains ou farines encore en sa possession seront confisqués.

Pour ceux qui seraient convaincus d'avoir méchamment et à dessein gâté ou enfoui farine ou grains, la mort.

Het decreet over het Maximum bleef in kracht tot 23 December 1794.

Toen een valsche beschuldiging hem trof stak hij zich zelven dood in Januari 1794 ¹⁾. Naast Jacques Roux zien wij Varlet, Dubois en Leclerc. Varlet was nog jong, een soort van droo-mer, die te Meudon woonde en elken dag te Parijs kwam: hij wandelde daar rond met vijf Savoyaarden, die een catheder, een trapje, een kussen en een soort van tentscherm van rood fluweel droegen: dan liet hij dat alles onder den blooten hemel in de zon zetten, en ontvouwde hij stellingen in den geest als vroeger Brissot had verkondigd ²⁾. — Dubois daarentegen is weinig bekend; Robespierre wees hem (Ventose an II) aan als een vertrouwde en bondgenoot van Jacques Roux. — Leclerc was de man, die deze Parijsche Socialisten, in wier kring waarschijnlijk ook Babeuf zich bewoog, met Chalier van Lyon in betrekking stelde ³⁾. — Chalier is een meer historische figuur geworden. Chalier was gedurende het voorjaar van 1793 de volkstribuun in Lyon: hij oefende een groote heerschappij uit over al de arbeiders in zijde, die de stad bewoonden, totdat hij 29 Mei 1793, bij de overwinning der Girondijnen in Lyon, gevangen genomen en weldra 16 Juli 1793 ter dood gebracht werd. Hij was uit Piemont, klein van gestalte, één en al zenuw, man van uitersten tot waanzin toe. Zijn oogen rolden, het schuim kwam op zijn lippen, zijn armen verwrongen zich van hartstocht, als hij in de club der Jacobijnen zijn liefde voor de Revolutie schilderde. Hij was voor den geestelijken stand bestemd geweest; later had hij zijn brood verdiend met Spaansch en Italiaansch te onderwijzen; daarna was hij in een handel van geweven stoffen gegaan en was tamelijk vermogend daarin

¹⁾ Zie J. Michelet, *Directoire*, 1872, p. 10, 14, 26. Louis Blanc, t. VIII, p. 77, 118.

²⁾ Zie Avenel, *Anacharsis Cloots*, II, p. 24.

³⁾ Zie Jules Clarétie, *Camille Desmoulins et les Dantonistes*. 1875, p. 277.

geworden. Nu echter was hij geheel en al de man der armen en vervloekte de rijken. Tot de ellendigen riep hij: „vallen wij in elkanders armen”: tot de vermogenden schreeuwde hij: „wordt wakker, gij die slaapt, de strijd begint”. Zijn vrienden — een Barnascon, een Saint-Amand en de maire Bertrand --- aanbaden hem: na zijn dood werd hij als martelaar der vrijheid beschouwd, en zijn hoofd door Collot d’Herbois, na het weder ten onder brengen der Girondijnen in Lyon, als heilige reliquie naar Parijs gebracht ¹⁾. — Tot deze groep van Socialisten kunnen dan ook enkele vrouwen gerekend worden, vooral Rose Lacombe, die in 1793 in het knielhuis van de kerk Saint-Eustache een club gesticht had, onder den naam van Société des Femmes Revolutionnaires, en die alles in ’t werk stelde om de emancipatie der vrouw te bevorderen. Ook Marat’s zuster, Albertine Marat, deed zich door haar heftige en ge-exalteerde denkbeelden kennen. En onder deze dames poogden zich dan ook enkele van den demi-monde te voegen: wij noemen Olympe de Gouges, die de allures van een schrijfster aannam ²⁾; gelijk reeds vroeger Anne Terwagne uit het dorpje Marcourt (Belgisch Luxemburg), die zich Théroigne de Méricourt ging noemen, een leven van courtisane met een fraaien partijnaam zocht te bemantelen.

Meer bepaald politieke hoofden, dan deze vrienden van Jacques Roux, waren de eigenlijk gezegde Hébertisten. Wij hebben ’t oog op Hébert, Vincent, Ronsin, en Momoro. Zij vormen met hun aanhang de uiterste linkerzijde der Conven-

¹⁾ Zie Louis Blanc, *Revolution Française*, t. VIII, 392—406, en t. IX, p. 115, 116 en 123, 124: en Avenel, *Anacharsis Cloots*, II, p. 317.

²⁾ Zij beklom 2 November 1793 de guillotine. Zie over haar Charles Monselet, *les Oubliés et les Dédaignés*, 1859, p. 139—176. — Zie citaten uit haar brochure: „*Declaration des droits de la femme*,” bij A. le Faure, *le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 145—147.

tie. Hun orgaan was de krant van Hébert: le Père Duchesne: — de man die, met het eindje pijp in den mond, al vloekende en tierende, zijn vuile taal tegen ieder, die nog wat aan orde en fatsoen hechtte, uitbraakte: — de krant, waarvan Camille Desmoulins zeide, dat ze één der goten van Parijs was ¹⁾. Hébert zelf was in 1759 in Alençon geboren, zoon van een welgestelde familie, en werd vrij goed opgevoed en onderwezen. In 1786, 27 jaar oud, trok hij naar Parijs: daar ging hij op den slechten weg en, zonder hulpmiddelen, zonder geld, werd hij bediende aan het Théâtre des Variétés, weldra bij die comédie controleur der „contre-marques”. Sinds ging hij schrijven: eerst pamfletten, daarna kranten, totdat zijn „Père Duchesne” sinds Januari 1791 regelmatig verscheen. In die krant uitte hij „ses grandes colères et ses grandes joies”, zijn woest geraas of zijn breeden schaterlach, gepeperd met vloeken, „ses b et ses f”, zijn g-v-d-mes, wier eindelooze herhaling een gevoel van zeeziekte opwekt. In tegenoverstelling van de ruwe gemeenheid der taal van zijn blad, had hij de affectatie zich zelven als een fat te kleeden. Hij was gehuwd met een weggelooopen non, zijne Jacqueline, vroeger soeur Goupille, wier onbeschaamde mond hem prikkelde en opwekte. Na den 10den Augustus was Hébert een

¹⁾ Zie het vijfde nummer van „le vieux Cordelier”, in de Oeuvres de Camille Desmoulins, t. II, 1874, p. 219, 220. „Ne sais tu donc pas, Hébert, que quand les tyrans d'Europe veulent avilir la République; quand ils veulent faire croire à leurs esclaves que la France est couverte des ténèbres de la barbarie, que Paris, cette ville si vantée par son atticisme et son goût, est peuplée de Vandales; ne sais-tu pas, malheureux, que ce sont des lambeaux de tes feuilles qu'ils insèrent dans leurs gazettes, comme si le peuple était aussi bête, aussi ignorant que tu voudrais le faire croire à M. Pitt; comme si on ne pouvait lui parler qu'un langage aussi grossier; comme si c'était là le langage de la Convention et du Comité de salut public; comme si tes saletés étaient celles de la nation; comme si un égout de Paris était la Seine.

man van beteekenis geworden, hij werd substituut van den procureur der Commune, later lid der Conventie, en gaf het wachtwoord der Sans-Culottes in zijn krant. — Hem ter zijde stond Momoro, de vroegere boekdrukker en uitgever. Niet altijd was deze even dapper geweest. Camille Desmoulins verwijt hem telken keere, dat hij in Juli 1789 met vrij wat aarzeling zijn brochure „la France libre” uitgaf ¹⁾: nu de atmosfeer echter zooveel warmer is toont Momoro zich één der heftigsten: hij is vice-president geworden van „le département de Paris” en zijn mooie vrouw — la déesse Momoro née Fournier, door Restif de la Bretonne (een kenner) zoo bewonderd — windt hem telkens nog meer op. — Steunpilaren der Hébertisten waren voorts Vincent en Ronsin. Hébrard Vincent was in 1793 27 jaar: hij was vroeger secretaris geweest van de club der Cordeliers, had zich in zijn omgeving onbegrensden roem verschaft door generaal Custine aan te klagen, en was allengs een der werkzaamste leden geworden van het departement van oorlog. Ronsin, die vroeger vodden van drama's had gedicht, had zich ook in de militaire carrière geworpen: als „commissaire-ordonnateur” had hij eerst Dumouriez begeleid en bespionneerd, en was hij nu naar de Vendée gegaan, om zelf den krijg te leiden. Beiden, zoowel Vincent als Ronsin, hadden de handhaving hunner positie in het departement van oorlog te danken aan den ouden Pâche, papa Pâche, die, vroeger de vriend van Roland, weldra in 't begin van 1792, vooral door toedoen van zijn schoonzoon Audoin, tot de partij der Commune was overgegaan, en die nu, namens het ministerie van oorlog, duizende abonnementen nam op den Père Duchesne, en deze krant onder de soldaten verspreide: op zijn beurt werd Pâche, toen hij als minister moest vallen, door de vrienden van Hébert tot

¹⁾ Zie het zevende en laatste nummer van „Le vieux Cordelier”. Oeuvres, II, p. 275.

maire van Parijs benoemd, in de plaats van den girondijn Pétion. Minister van oorlog werd toen kolonel Bouchotte, die Vincent tot Secretaris-Generaal van het departement maakte. — Dit waren de hoofden der Hébertisten: hun bevelen werden gevolgd door Hanriot, den aanvoerder der gewapende secties, door Lhuillier, door „generaal” Rossignol, door Dorat-Cubières, den griffier der Commune ¹⁾: en om hen heen drongen zich de vrienden uit de club der Cordeliers, Hubert-Leclerc, Mazuel (Ronsin's luitenant), Charles Bourgeois, alsmede de Hollander de Kock, de vader van den lateren romanschrijver Paul de Kock ²⁾.

Tusschen de groep der enragés van Jacques Roux en de Hébertisten in stonden nu een tweetal fanatieke droomers en wereldhervormers, die staat en maatschappij tegelijk op radicale wijze wilden veranderen. De ééne is Anacharsis Cloots, de geavanceerde Voltairiaan en atheïst. Eigenaar van een „Rittergut” (Gnadenthal) in 't Cleefsche, was hij van Nederlandsche afkomst en familie. Eén van zijn ooms, bij wien hij geruimen tijd vertoefde vóór het uitbreken der Fransche revolutie, woonde aan de oevers van de Vecht bij Utrecht ³⁾. De andere ooms en bloedverwanten dragen de Hollandsche namen de Pauw en van den Yver. Hij zelf was gedurende zijn geheele optreden in de Fransche Revolutie

¹⁾ Zie over den dichter Dorat-Cubières vooral Charles Monselet, *les Oubliés et les Dédaignés*, 1859, I p. 101 seqq. Na vóór de revolutie de dichter der galante muzen te zijn geweest, bezong hij thans de vrijheidshelden:

Salut, Hébert! et salut, Pâche!

Rivaux des Brutus, des Catons!

Permettez que ma muse attache

Un brin de chêne sur vos fronts, etc.

²⁾ Zie over de meesten van hen de *Mémoires de Carnot par son fils*, tom. I, p. 365, 366.

³⁾ Zie Avenel, *Anacharsis Cloots*, I, p. 101. Zie voorts: I, p. 16 en 29 en II, p. 78.

werkzaam voor het droombeeld eener cosmopolitische universeele Republiek, waarvan Parijs het middelpunt en de ziel moest zijn ¹⁾. Dat idee zweefde als een luchtballon voor hem uit, en hij volgde het over zee, over land, over berg, over dal, zon-

¹⁾ Zie Georges Avenel, Anacharsis Cloots, I, p. 244—246 en 306, 307. Ziehier zijn eigen woorden uit zijn brochure van 1791 *«l'Orateur du genre Humain»*: «Oui, plus un Etat est grand et plus il est juste. La politique s'accordera avec la morale, lorsque l'unité nationale aura fait disparaître la diversité des peuples. La félicité de l'espèce humaine est aussi incompatible avec les corps nationaux que les corps particuliers sont nuisibles à une nation, et cela par le grand principe que tous les intérêts découlent de l'intérêt personnel. Il n'y a que la confédération des individus qui puisse pacifier les hommes.

Ne dites pas que c'est une chimère; la France divisée en quatre-vingt-trois departements par les mains de la liberté semblait, il y a quinze mois, une chimère.

N'arguez pas de l'ignorance. Si la science est le prix d'une étude particulière, la raison appartient à tous en général. Qu'est ce qu'une nation éclairée? C'est celle où chacun entend son métier, son art sa profession, où chacun tourne sa sphère. Exigez vous davantage, vous demandez l'impossible, et je me contente de l'étoffe du bon sens.

N'arguez pas des distances. Quand je vois un tyran à Madrid et un tyran à Petersbourg se partager pour ainsi dire les deux hémisphères: quand un lama de Rome et un lama de la Mecque donnent des lois aux Péruviens et aux Malais: quand des marchands d'Amsterdam et de Londres dominant sur le Bengale et les Moluques, je conçois la facilité avec laquelle une assemblée séante à Paris conduirait le char du genre humain.

Il n'y a qu'un point central en physique, qu'il n'y en ait qu'un en politique.

Paris a été le berceau de cette confédération: qu'il en soit le chef-lieu, ne serait ce que par reconnaissance: Rome fut la métropole du monde par la guerre, Paris sera la métropole du monde par la paix: et point de ralliement du cosmopolite, il veillera ainsi que le moindre hammeau sur le maintien de l'universalité. Alors l'Océan sera couvert de navires, qui formeront un superbe pont de communication, et les grandes routes de France se prolongeront jusqu'aux confins de la Chine. On ira en poste de Paris à Pékin, comme de Bordeaux à Strasbourg, sans que

der eigenlijk op den weg te letten. Hij was een fantast, die zijn geld (want hij was vermogend, dank zij zijn Hollandsche voorouders) voor al zijn hersenschimmen belangeloos over had. Hij had dadelijk, reeds tijdens de Constituanten, als taak opgevat, om namens de andere volken der aarde bij de Fransche Revolutie aan te kloppen, opdat de Revolutie zich niet tot Frankrijk zou bepalen, maar een propaganda door geheel de wereld zou beginnen. Vandaar de wonderlijke stoet van 35 vreemdelingen (vooral veel Hollanders), waarmede hij 19 Juni 1790 bij de Constituanten aanklopte: van daar de naam, dien hij met zooveel trots droeg van „Orateur du genre Humain.” De geheele wereld moest één tuin der vrijheid en der gelijkheid wezen. De intellectuele verlichting moest overal gebracht worden. Alle kinderen moesten daarvoor in de eerste plaats worden onderwezen en opgevoed. Alle huisvaders moesten zulk een onderwijs hunner kinderen als eerste plicht beschouwen: in die materie van het onderwijs moest niet de staats-almacht, maar de roeping van den huisvader op den voorgrond staan (zie Avenel II p. 197). Dan, als men verder had leeren begrijpen, dat de maatschappij moest zorgen voor het voedsel van al haar leden — want de eerste aller eigendomsrechten is het

rien nous arrête, ni barrière, ni muraille, ni commis, ni chasseurs. Il n'y aura plus de désert, toute la terre sera un jardin!...

Je me suis élancé sur les hauteurs de la politique, mais ces hauteurs sont des collines en comparaison des montagnes que gravira la postérité. Nos enfans de quinze ans en auront vingt cinq à la fin du siècle, et nos vieilles têtes à préjugés auront cédé le pas à nos jeunes têtes philosophiques. En 1800, on aura extirpé tous les corps qui pèsent sur l'entendement humain. Laissez-moi donner pleine carrière à mon génie, et les plus timides ne s'effrayeront plus de l'idée d'un ébranlement de tous les trônes. Je ne planerai pas pour les myopes et les sourds. Ma voix descendra d'une grande élévation pour plonger énergiquement sur la terre!”

recht op het leven (zie Avenel II p. 127) — dan zou volgens Anacharsis Cloots de schoonste toekomst voor de verstandige menschheid aanbreken: het geloof aan een denkbeeldige Godheid zou niet meer hoofden en harten verwarren en beangstigen ¹⁾: de blauwe hemel zou, de aarde naderend, rozenroode tinten aannemen: alle menschen zouden voortdurend feesten van broederschap vieren! Schoone droom, waaruit Anacharsis ontwaakte, toen Robespierre hem als buitenlandsch spion uit de Conventie deed zetten en naar de guillotine liet sleepen!

De andere droomer — die evenals Cloots de gril had, om aan zijn naam een Griekschen voornaam toe te voegen, ten teken van zijn wedergeboorte, toen de Revolutie was aangebroken — was Chaumette, de geavanceerde volgeling van Rousseau, Anaxagoras Chaumette, de procureur der Commune ²⁾. Hij is slechts 31 jaren oud geworden. Geheel zijn voorkomen teekende den fanatieken dweeper. Hij geleek op een priester: zijn lang zwart platgestreken haar, zijn zwarte oogen, zijn kalme en bijna stichtelijke wijze van spreken, zijn zachte en toch vaste stem, zijn rustige manieren werkten mede om die illusie te voltooien. Hij was den 24sten Mei 1763 te Nevers (in de Nièvre) geboren uit een familie van wijnbouwers: zijn eigen vader was schoenmaker. De vader wilde een pastoor van hem maken, doch dit ging niet: de jongen zwierf rond, planten zoekende, herboriseerend, botaniseerend, en, waar hij kon, iets van de leer der medicijnen opvangende. Om den kost te verdienen werd hij in Marseille bootsjongen en stuurman. Bij het uitbreken der revolutie was hij in Parijs, half

¹⁾ La république des Droits de l'homme, à proprement parler, n'est ni théiste ni athée: elle est nihiliste, was zijn leer (zie Avenel, II, p. 328).

²⁾ Zie over hem vooral het stuk van A. Regnard, lid der Fransche Commune van 1871, in the Fortnightly Review van Januarij 1872, p. 30 - 45.

klerk-copïist bij een procureur, half vagabondeerend student in het quartier-latin. Meer en meer deed hij zich kennen door zijn uiterst radicale begrippen: men hoorde hem telkens redeneeren in de clubs over allerlei doortastende plannen, en als hij een glas wijn — «vin d'Âi», waarvan hij bijzonder veel hield — had gedronken, was hij bijna welsprekend. Toen Loustallot in 1790 stierf, werd hij hoofd-redacteur van diens krant «les Révolutions de Paris»: in de sectie-vergaderingen viel de opmerkzaamheid en het licht meer en meer op hem: bij gelegenheid van 't bloedbad, dat Bailly en Lafayette den 17den Juli 1791 op het Champ de Mars deden storten ter handhaving der orde, protesteerde Chaumette's stem 't luidst: het gepeupel kreeg hem lief, en, toen de secties 10 Augustus 1792 de revolutionaire Commune op het Stadhuis vestigden, werd Chaumette met 5000 stemmen gekozen tot procureur der Commune. Hij was nu 29 jaar oud, de eerste magistraat van Parijs, en hij toog aan 't werk, om al zijn geëxalteerde utopieën ten voordeele van Parijs in uitvoering te brengen: sociale maatregelen, waarbij voor het eerst de hulp der Kerk geheel en al werd buitengesloten: alles moest uitgaan van een «esprit laïco-municipal.» — Allereerst zorgde hij voor zedelijke reinheid. Hij verjoeg alle publieke vrouwen en vervolgde tot in haar laatste schuilhoeken de prostitutie, die hij als een openbare pest beschouwde; de publieke vrouwen kregen in ateliers werk. Voorts nam hij uiterst gestrenge maatregelen tegen onkuische boeken, vuile prenten en gravures die op straat werden uitgesteld. — Dan ging hij zorgen voor de gevangenen; hij verkreeg dat in die gestichten de kinderen afgezonderd werden van de oudere gevangenen, opdat zij niet verder zouden worden bedorven. In de huizen en inrichtingen van opvoeding zorgde hij dat de straf der zweepslagen werd afgeschaft. — Hij regelde de bediening in het groote

gasthuis van Parijs, l'hotel Dieu: elk patiënt zou voortaan recht hebben op een afzonderlijk bed; de zieken mochten niet meer twee aan twee, of soms meer in getal, in de bedden en kribben worden verpleegd. Hij deed een voorstel om in de plaats van de Morgue, waar de drenkelingen en dood gevonden menschen werden tentoongesteld, een gesticht op te richten, dat die slachtoffers van misdaad of lot niet meer zou blootstellen aan het schandaal van een onkiesche bezichtiging. „Que l'on étende — zoo verordende hij — avec respect les corps sur des tables de marbre. Hij nam maatregelen dat het bloed, 't welk van 't schavot stroomde, en door de honden werd opgelikt, behoorlijk van 't plein, waarop 't viel, verdween. Hij stelde nieuwe regelen vast omtrent de begrafenis. Volgens hem deed men verkeerd den dood zoo akelig en droevig voor te stellen: men moest hem te-gemoet treden als een vriend: als hij naderde het feestgewaad aandoen, en zich tooien met bloemen. De dood was de eeuwige slaap. De eer der lijkstaatsie moest zoowel aan de armen als aan de rijken worden gegeven. Het doode lichaam moest in de driekleurige vlag als lijkkleed worden gewikkeld, en op de begraafplaats moest op steenen staan vermeld: „de rechtvaardige sterft nooit; hij leeft voort in het geheugen zijner medeburgers.” — Hij zorgde voor de armoede, in welken vorm zij zich voordeed: voor arme kraamvrouwen, voor kranke bedelaars. Wanhopig over de ellende van het volk en den voortgang van den hongersnood, wilde hij dat men overal, op alle pleinen, in den tuin der Tuileriën aardappelen zou pooten. — Hij wilde dat de vrouw geheel en al vrouw bleef, en zich niet met de politiek en den arbeid van den man zou inlaten ¹⁾. Bekend

¹⁾ Zie Amédée le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, 2me Edition, 1867, p. 159 seqq.

is het tooneel van den 28sten Brumaire 1793 in de zaal der zittingen der Commune. Rose Lacombe, aan het hoofd van haar gezellinnen uit haar club, allen getooid met de roode muts, drong met geweld naar binnen. Toen hield Chaumette tegen den binnenstormenden stoet van vrouwen een allerheftigste rede, waarin hij de vrouwen vroeg, sinds wanneer het haar vergund was haar sexe af te zweren, en zich mannen te verklaren. „Zoo hoog als wij de moeder van het huisgezin stellen en eerbiedigen: — zoo sprak hij — zij, die haar geluk er in vindt om haar kinderen te verzorgen en op te voeden, de kleederen van haar man te weven en te herstellen, en zijn moeiten te verlichten door het vervullen der huiselijke plichten: even heftig moeten wij de schaamteloze vrouw minachten, die de toga van den man om haar schouders zwaait en (walgelijk genoeg!) de bekoorlijkheden, die de natuur haar schenkt, verruilt tegen een piek en een roode muts. Ik stel voor dat de Commune geen deputaties van zulke vrouwen meer ontvangt.” Men ziet dat Proudhon zich niet sterker tegen de zoogenaamde emancipatie der vrouw kon uitlaten, dan reeds Chaumette deed. — Voor het onderwijs der kinderen zorgde hij: trouwens Léonard Bourdon, de man die, tijdens de Conventie, het meest voor het onderwijs van het jonge geslacht deed, die 't eerst 't leeken-onderwijs, afgescheiden van clericale invloeden, in zijn school „au Prieuré Saint-Martin” inrichtte — een onderwijs dat de menschen tot de natuur moest terugbrengen — was zijn groote vriend. — Hij deed zijn best de kunst meer onder het bereik van het volk te brengen. Hij zorgde voor de kunstschaten en de bibliotheek van de Louvre, en stelde pogingen in het werk om een „conservatoire de musique” te vestigen. — Van zijn macht maakte hij gebruik om enkele slachtoffers van vroeger of later régime te helpen: Latude, die zoo onrechtvaardig onder

Lodewijk XV was gevangen gehouden, kreeg vooral door zijn bemiddeling een finantieele schadeloosstelling: de dichter Delille werd door hem van een anders wissen dood gered. — Kortom hij ging zijn weg. Hij gaf er niet om, wanneer de mannen der vroegere denkbeelden hem uitlachten, en poogde doortastend, zoo consequent mogelijk, voor niets terugdeinzend, 't maatschappelijk lichaam van Parijs ander bloed te geven. Zij die de legende van Chaumette aannemen — en voor de mannen der Commune van 1871 is hij de heilige bij uitnemendheid — zien in den toestand van het Parijs onder zijn bestuur een ware herdersidylle, iets dat aan Rousseau's schilderijen uit de Nouvelle Heloïse doet denken. Wij voor ons, al de bedoelingen van Chaumette waardeerende, willen het vele groteske in zijn plannen niet over het hoofd zien; wij wenschen niet te vergeten, dat het schandelijke verhoor, hetwelk men de dochter van Lodewijk XVI, even vóór het proces tegen Marie Antoinette, liet ondergaan, juist door Chaumette werd ingesteld: en evenmin willen wij uit 't oog verliezen, dat het Chaumette was, die in naam der secties de vorming vroeg van een ambulante rechtbank, die steeds het revolutionair leger moest vergezellen, — en dat hij den 10 October 1793 een lijst van verdachte personen opmaakte, die zich uitstreckte: tot hen, die met onverschilligheid de republikeinsche constitutie hadden ontvangen: tot hen, die hoewel zij niets tegen de vrijheid hadden gedaan, er niets vóór hadden verricht: tot hen die de sectie-vergaderingen niet bijwoonden enz. — Hoe het zij, voor 't oogenblik deed Chaumette stoute en krachtige pogingen om armenzorg, onderwijs, huiselijk leven, handhaving der zedelijkheid, dienst van gevangenen en hospitalen, lijkstaatsie en begraafplaats geheel en al uit 't leekenstandpunt, buiten de kerk om, te organiseeren: — en, om geheel dat werk te bekronen, en de kerk in Frankrijk, naar hij

dacht, voor goed te verbrijzelen, ging hij nu met Anacharsis Cloots het stoutste stuk bestaan, dat de Fransche Revolutie zou aandurven, hij ging den sluitsteen leggen van het gebouw der Hébertisten, den godsdienst der Rede in de plaats stellen der Catholieke kerk.

De oude Gobel, de constitutioneele bisschop van Parijs, was door Cloots overreed, zich van zijn waardigheid te ontdoen. Chaumette zou nu hiervan partij gaan trekken. Men beduidde den bisschop, met zijn vicarissen en vergezeld door de autoriteiten der Commune, vóór de balie zelve van de Conventie te komen, en dáár zijn ambt neêr te leggen Dit deed hij 7 November 1793. De Conventie nam juichend dit ontslag aan en de president van den dag, Laloi, omarmde Gobel. Verschillende pastoors en priesters, leden der Conventie, Coupé, Lindet, Gay Vernon, Villars, de bisschop de la Meurthe, de predikant Julien de Toulouse, volgden het voorbeeld van Gobel: de anti-kerkelijke en anti-christelijke beweging nam toe. Chaumette vroeg onmiddellijk, nog vóór de balie der Conventie staande, dat men in den nieuwen republikeinschen kalender een dag zou aanwijzen als „dag der Rede”, en, teruggekomen op het stadhuis, liet hij door de Commune decreteeren, dat de inauguratie van den „dienst der Rede” plaats zou hebben in de kathedraal van Parijs. Het schouwspel werd 10 November 1793 opgevoerd in de Notre-Dame. Op de plaats van het altaar en ter vervanging daarvan, was een soort van verhevenheid opgericht, de berg der wijsbegeerte, en op den top, tusschen 't groen en de bloemen, was een schoone vrouw geplaatst, mejuffer Maillard, actrice van de opera, die de Godin der Rede moest verbeelden. Een wit gewaad omsloot hare leden, een hemelsblauwe mantel golfde over hare schouders, zij droeg een roode muts op het hoofd, en had een piek in de hand. Aan haar voeten stond het vrouwelijk koor uit de opera, in het wit, met eiken-

loof getooid. Langs de gewelven van de oude Gothische kerk klonk het gezang, een hymne van Marie Joseph Chenier, door Gossec op muziek gezet ¹⁾. Toen de plechtigheid in de kerk gedaan was, ging de gansche stoet, Chaumette met de godin en 't koor, naar de Conventie, en verzocht men dat voortaan de Notre-Dame geheel en al aan den dienst der Rede zou zijn gewijd. De Conventie bewonderde den allegorischen stoet en boog voor den wensch der Commune. De Commune had zich nu officieel losgescheurd van het oude geloof. De beweging nam toe in Parijs. Allerlei kerken werden ontchristelijkt. De kerk Saint-Eustâche werd een groot café. Aan alle kanten zag men nieuwe optochten, met nieuwe godinnen der Rede, de ééne al fraaier dan de andere, en steeds nieuwe maskerades. Een ijskoude rilling ging over het Catholieke Frankrijk ²⁾.

Doch nu dit alles zulk een vaart nam, en de nieuwe godsdienst der Rede werkelijk den schijn aannam van zich te gaan vestigen, begon Robespierre, in wien het staats-idee zich belichaamde, zich te bezinnen. Indien Chaumette, Hébert

¹⁾ Zie de uitgewerkte beschrijvingen bij Louis Blanc, *Revolution Française*, IX, p. 480 seqq. en Avenel, *Anacharsis Cloots*, II, p. 248 seqq. Men zong het volgende vers :

Descends, o liberté! fille de la nature,
Le peuple a reconquis son pouvoir immortel:
Sur les pompeux débris de l'antique imposture
Ses mains relèvent ton autel.

Venez, vainqueurs des rois, l'Europe vous contemple:

Venez, sur les faux dieux étendez vos succès;
Toi, sainte liberté, viens habiter ce temple:
Sois la déesse des Français!

²⁾ In den strijd tegen de Catholieke Christelijke kerk in de dagen der Conventie moet ook vermeld worden het project van Prunelle: *Observations sur l'établissement d'un tribunal de la conscience du peuple*. Zie daarover A. le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 173—175.

en de Commune 't wonnen, dan was het met 't strenge staats-idee voorloopig gedaan. Dan kwam de anarchie. Dan was men zeker, dat 't Fransche politieke laboratorium aldus zou worden verhit, dat de ontploffing weldra volgen zou. En de Fransche staat moest toch, het koste wat 't wilde, gevestigd worden, en gevestigd worden als verwerkelijking van den alvermogens wil der Fransche natie. Trouwens, als het staatsidee almachtig was — zoo redeneerde Robespierre — dan zou de maatschappij, waarvoor Chaumette zóó werkte, van zelve de vruchten hiervan plukken. Robespierre begon zich dus te verzetten. De maskerades met die godinnen der Rede waren hem reeds dadelijk een ergernis. De oorlog tegen het buitenland en de Vendée werd voorts door de ministers van oorlog en generalen der Hébertisten, Pâche en Bouchotte, Vincent, Ronsin en Kossignol, zoo slecht mogelijk gevoerd ¹⁾. Carnot kon het niet langer uitstaan. Robespierre begon dus de partij der Jacobijnen te bewegen zich tegen de Hébertisten te verklaren.

Het werd een geweldige worsteling. Een strijd voor de Jacobijnen haast nog moeilijker dan de kamp, waarin zij de Girondijnen hadden ten onder gebracht. Toen was aan de Jacobijnen de dag van 31 Mei 1793 gelukt, omdat de Commune hen hielp en als 't ware voortdrong. Jacobijnen en Commune-mannen hadden toen te zamen het denkbeeld der staats-éénheid verdedigd en doen triomfeeren tegen de poging van hun tegenstanders om Frankrijk te „federaliseeren”. Ditmaal moesten de Jacobijnen tegen de mannen der Commune zelve zich aangorden, en dat wèl op een oogenblik, toen juist een deel der Jacobijnen, de hoofden der Cordeliers, met Dan-

¹⁾ Zie over de aanklacht, die Philippeaux tegen dat oorlogvoeren der Hébertisten uitbracht, en de stemming daarover in de provinciën: Dom Paul Piolin, *Souvenirs de la Revolution dans les departements de l'Ouest, conspiration des Bazinistes*, 1870, p. 22 seqq.

ton en Camille Desmoulins aan 't hoofd, een tempering en matiging van het régime der Terreur verlangde. Doch Robespierre, bijgestaan door Saint-Just, aarzelde niet. En juist de afval der Dantonisten werkte mede, om van den anderen kant de Hébertisten te ondermijnen. Want tegen niemand begon het blad, dat op zoo schitterende wijze de ultra-vervolgers brandmerkte, Camille's meesterwerk „le Vieux Cordelier”, zulke heftige aanvallen, als juist tegen de Hébertisten. Het werd een woest gevecht, een gevecht welks loop wij niet behoeven te verklaren, daar de incidenten van den strijd geheel en al liggen op het terrein van de staatkunde: doch het resultaat was, dat Robespierre den 13den Maart 1794 zijn slag sloeg tegen de Dantonisten — Danton, Camille Desmoulins, Herault de Séchelles, generaal Westermann, Fabre d'Eglantine, Philippeaux — en dat den 16den Maart 1794 de aanklacht werd gericht tegen de Hébertisten. Allen, Dantonisten en Hébertisten, vielen onder de bijl der guillotine. Den 24sten Maart 1794 stierven op het schavot: Hébert, Ronsin, Vincent, Momoro, Cloots, de Kock en de anderen: acht dagen later, in de eerste dagen van April, werd Chaumette onthoofd. Met hem werd Gobel op de guillotine ter dood gebracht. Aan Pâche werd het leven gelaten.

De eerste min of meer socialistische Parijsche Commune was daarmede gëeindigd. Met het veemgericht was het gedaan. Andere mannen kwamen in den gemeenteraad, creaturen van Robespierre, zoo als Payan.

Vier maanden zou nu de toen 34jarige Robespierre met den 24jarigen Saint Just bijna alleen heerschen. Hun werktuig was het geheel aan hen onderworpen Comité du Salut Public ¹⁾. Het was de ontzettende dwingelandij van het

¹⁾ Zie over het mécanisme van het Comité du Salut Public, Carnot,

Staats-idee: de heerschappij van het zoogenaamd systeem. Let wel op, dat Robespierre zich bij zijn stelsel telkens op de helling van 't Socialisme bevond. Toen, na den dood des konings, een nieuwe constitutie moest worden vervaardigd, en elk der machtige groepen een ontwerp voorbereidde, had ook Robespierre eene „Verklaring der rechten van den mensch en van den burger” voorgesteld. Daarin was reeds in de artikelen 2 en 6 over 't eigendom gesproken op eene wijze, waarmede een gematigd socialist vrede kon hebben. Art. 2 luidde: „De voornaamste rechten van den mensch zijn deze: *te voorzien in het onderhoud van het bestaan* en de vrijheid.” Art. 6 omschreef het eigendom aldus: „het eigendom is het recht dat ieder burger heeft om naar zijn goeddunken *het deel van het goed dat hem door de wet is gewaarborgd* te genieten of er over te beschikken.” Art. 12 stelde de progressieve belasting op de rijke burgers vast, en Art. 35 sprak het uit, dat alle menschen van alle landen broeders waren. In de questie van het recht, dat de armen op de voorhanden levensmiddelen hadden, was Robespierre bereid de meest uiterste gevolgtrekkingen over te nemen ¹⁾. Doch hij zette bij alles den Staat voorop: met de Commune-mannen, die van geen band, geen leiding wilden weten, kon hij zich niet

die zelf lid was, in de Mémoires par son fils, I, p. 340 seqq. Er waren daarin toen negen leden en als 't ware drie groepen: 1°. les gens révolutionnaires (Barrère, Billaud-Varennes en Collot d'Herbois); 2°. les gens de la haute main (Robespierre, Couthon en Saint-Just); 3°. les gens d'examen, les travailleurs (Carnot, Lindet en Prieur de la Cote d'Or). Twee anderen, Jean Bon St André en Prieur de la Marne, waren bijna altijd op zendingen. Herault de Séchelles was niet vervangen. Barrère was altijd de vaste rapporteur van 't Comité.

¹⁾ Zie Robespierre's Declaration des droits de l'homme et du citoyen, bij Ph. Buonarroti, Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf, Edit. 1828, tom. I, p. 25—32.

vereenigen. Zonderling is het echter, hoe zeer, na den val van Hébert, de eigen denkbeelden van Chaumette en zijn vrienden ook Robespierre en Saint-Just voor de oogen schenen te staan. Toen zij alle macht in handen hadden, begrepen zij, dat hun staat toch geen wortel zou kunnen schieten en zich voor goed zou kunnen vestigen, wanneer niet de twee denkbeelden van godsdienst en maatschappij zich wijzigden. Ook hen sleepte nu dat idee mede — in den afgrond. In die laatste vier maanden toch zien wij Robespierre en zijn vriend eenigszins hetzelfde beoogen, wat Hébert en Chaumette hadden bedoeld, doch met middelen thans aan 't staats-idee ontleend, en met oogmerken, die deels bescheidener, deels veel strenger zich voordeden, wijl zij consequenter waren. Twee malen toonden zij die strekking. — De eerste keer: toen Robespierre den 7den Mei 1794 de ontwerp-wet voordroeg om door de Conventie het Deïsme te doen uitroepen. De Conventie nam die wet aan, bekrachtigde de trias, God, deugd en onsterfelijkheid, en bepaalde dat jaarlijks 36 feesten voor het Hoogste Wezen zouden worden gevierd. Op den 8sten Juli 1794 had het eerste feest plaats ¹⁾, en de uitwerking was slechts deze, dat Robespierre voortaan door zijn oude vrienden als een schijnheilige profeet werd behandeld. — De tweede keer bleek het, toen Saint Just zijn plan ²⁾ ternederschreef tot hervorming

¹⁾ Zie de redevoering toen door Robespierre gehouden, bij A. Vermorel (het lid der Commune van 1871), *Oeuvres de Robespierre*, 1866, p. 337 enz. — Zie voorts *Mémoires de Carnot par son fils*, I, p. 493 en 519; en *Merlin de Thionville par Jean Reynaud*, p. 106, 107.

²⁾ Zie dit plan (fragments sur les institutions republicaines) o. a. bij v. Sybel, *Geschichte der Revolution-zeit*, Th. III, p. 178—181. Voorts bij Le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 91, 103, 104, 106, 151, 347. Zie ook Sainte Beuve, *Causeries du Lundi*, 3me Edition, tom. V, p. 348, 349, en Ph. Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, Ed. 1828, tom. I, p. 39.

der instellingen van Frankrijk, van welk plan Robespierre niet geheel afkeerig was. Dit plan ging uit van de gedachte, dat men de zeden van Frankrijk moest veranderen, en een andere richting geven aan de menschen die nu slechts naar rijkdom schenen te jagen. Niemand mocht schatten ophoopen en daardoor het aandeel van zijn naasten vermindern: neen, de gevoelens der menschen moesten zóó worden gestemd, dat zij hun goederen als het eigendom eener groote familie zouden beschouwen. Slechts twee bedrijven waren eigenlijk den mensch waardig, de wapenen en de landbouw. Op den landbouw kwam alles aan: de staatsgoederen moesten daarvoor in kleine stukken onder de armen verdeeld worden, en waar dit niet genoeg hielp, wjl er te weinig staatsgoederen waren, moest men de grondeigenaars dwingen tot het vormen van talrijke kleine pachthoeven: een ieder, boven de 25 jaren oud, moest, wanneer hij niet ambtenaar of handwerksman was, zelf zijn akker bebouwen, en jaarlijks vier schapen op ieder stuk gronds kweeken. Arbeid was dus verplichtend, ledigheid niet geoorloofd ¹⁾. De eenvoud der landelijke zeden moest zich dan in 't verbod van dienstboden te houden en in het gemis van gouden en zilveren huisraad uitspreken: geen kind onder de zestien jaren mocht vleesch eten: de volwassenen moesten slechts enkele dagen der decade 't nuttigen: ieder burger moest jaarlijks rekschap afleggen van den stand van zijn vermogen, en een tiende van zijn vaste renten en een vijftiende van zijn winsten aan den Staat als éénige belasting afgeven. Om de kinderen voor deze organisatie der sociale republiek vatbaar

¹⁾ Vergelijk met deze leer van «le travail obligatoire» ook het plan door Delagueule aan de Conventie ingediend. Zie A. le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 230, 231.

te maken, wilde Saint Just dat de knapen, van hun zevende jaar af, van de ouders zouden worden weggenomen en in staatsscholen zouden worden opgevoed. Dáár zouden zij in militaire tucht tot een gehard leven en tot soberheid in spreken worden opgeleid, en in krijgsdienst, taalkennis en landbouw worden onderwezen. Het familie-leven zou in zooverre worden gewijzigd, dat eerst na zwangerschap het huwelijk behoefde te worden uitgesproken: echtscheiding stond vrij, en elke kinderlooze echt was voorts, als men wilde, ontbonden. Meer dan het eigenlijke huisgezin zou op den voorgrond staan een instelling van den vriendschapsband. Met het intreden van het 21ste levensjaar zou ieder burger in den tempel verklaren, wie zijn vrienden waren: hij die geen vrienden had zou verbannen worden. De vrienden stonden in het gevecht nevens elkander, moesten elkander bij het sluiten van verdragen bijstaan, en wezen als scheidsrechters de processen hunner makkers uit. Als iemand een misdaad beging, zouden zijn vrienden verbannen worden. — Saint Just wilde dat in den tusschentijd, waarin deze instellingen ingevoerd zouden worden en aan het werk werden gezet om het volk te verbeteren, zoo lang een dictator heerschen zou: en voor dien dictator had hij allereerst Robespierre op 't oog.

Men ziet het: Saint Just was het socialisme van Morelly genaderd. Chaumette was gewroken. Doch nu verzette zich alles wat nog aan bezit en eigendom in Frankrijk hechtte. Robespierre en Saint Just vielen ook onder de bijl.

De reactie der Thermidoristen begon, en de Conventie, aan het Schrikbewind ontsnapt, haastte zich in het jaar, dat haar nog overbleef, de verdere krachten der Republiek te organiseren.

Het is een geweldige Vergadering geweest, die een ontzettende uitwerking heeft gehad. De Fransche Conventie

maakt thans, uit de verte gezien, op ons den indruk van een groote zwarte wolk, zwaar van 't onweder dat zij nog verbergt, doch die met onverbiddelijke vastheid vlak tegen den wind komt aandrijven, om weldra krakend en donderend vuur te ontladen, slagen die afgebroken worden door verwikkenden regen. Er is een éénige grootschheid, een demonische kracht in die vergadering van mannen geweest: mannen, die kalm gingen zitten boven een ieder oogenblik losbarstenden vulkaan, vast overtuigd, dat het eerste en als van zelf sprekende offer, dat het land van hen en zij van elkander afvroegen, het leven was: mannen, die, terwijl zij met niets zoo gemeenzaam waren als met den dood, van niets spraken dan van de herleving en herschepping van hun land. Zij durven alles aangrijpen, nemen elke hun door de Conventie opgedragen taak op zich, omdat zij 't vaste geloof hebben hun land te kunnen redden. Een geneesheer, Baudot, wordt een der beste commissarissen te velde bij het leger: een predikant, Jean Bon Saint-André, organiseert de vloten. Zij vorderen niets voor zich, alles voor 't algemeen. Van eigen geldelijk voordeel weten de hoofden niets. Met hun allen hadden de leden van het Comité de salut Public — het machtigste bewind ter aarde — dagelijks twee huurrijtuigen ter hunner beschikking. Carnot, die alle overwinnende legers heeft georganiseerd, en onder wiens leiding alle generalen stonden, had vergeten in zijn rang als kapitein van de genie eenige opklimming te doen. Het individu was niets: het geheel alles. — Afgescheiden van de personen en daden der groepen, die wij hebben beschreven, gaat er — "wanneer men het tijdperk nog meer als geheel en van een hooger standpunt beschouwt — een doorgaande socialistische streep door geheel het weefsel der debatten en decreten van de Conventie. Reeds de Constitutie van 1793, die de Conventie als ideaal stelde

— ter vervanging der door de Constituante vastgestelde constitutie van 3 September 1791 — zonder haar, wegens de bange tijden, nog in werking te laten treden, bewees dit. Die grondwet ging wel niet zoo ver als de ontwerp-verklaring der rechten van den mensch en van den burger, die door Robespierre was voorgesteld, en nam duidelijk het beginsel van het eigendomsrecht aan: maar in het eerste artikel schreef zij toch deze woorden neder: „le but de la société est le bonheur commun.” In haar artikelen wordt slechts in de tweede plaats gesproken van rechtszekerheid van het individu, van vrijheid, gelijkheid, of handhaving van 't particulier eigendom: op den voorgrond wordt gezet, dat de staat er is om het gemeenschappelijk geluk te vestigen en te bevorderen. Het geluk van allen, 't gemeenschappelijk deelen van den grooten schat van 't geluk, wordt de eerste leuze. De ontwerp-constitutie der Girondijnen (die van Condorcet van 15 Februari 1793) had nog eenige vaste waarborgen gesteld voor de vrijheid van het individu; deze grondwet der Bergpartij — die door Herault de Séchelles 10 Juni 1793 was aangeboden en door de Conventie bekrachtigd werd — zette de individueele vrijheid feitelijk geheel en al onder het „Salut Public” ¹⁾. En zulk een stemming moest natuurlijk in alle détails der daden en woorden uitkomen. De discussiën en decreten der Conventie naziende, vindt men dan ook overal sporadische, min of meer sterk sprekende socialistische denkbeelden. — Hier is het de rede van Armand (de la Meuse) in April 1793 gehouden: zijn thema is, dat, ook met 't oog op 't eigendom, de revolutie thans van 't brein,

¹⁾ Zie les Mémoires de Carnot par son fils, tom. I, p. 306, 307, en de Constitutie van 1793 in haar geheel bij Buonarroti, Conspiration de Babeuf, Edit. 1828, tom. II, p. 65—93.

van het stadium der overdenking, over moest gaan in de werkelijkheid zelve: de gelijkheid voor de wet, die aan den arme gegeven is, helpt dezen niet genoeg, is slechts een staatkundige verleiding: men moet verder gaan, en het recht van eigendom begrenzen en inkorten ¹⁾. — Daar is het een decreet van den commissaris uit de Conventie, Fouché, van 24 September an II, uit Antwerpen, waarbij bepaald wordt, dat de ouden van dagen en de weezen verpleegd zullen worden op kosten der rijken, met deze overweging: *«considérant que tous les citoyens ont un droit égal aux avantages de la société, que leurs jouissances doivent être en proportion de leurs travaux, de leur industrie et de l'ardeur avec laquelle ils se dévouent au service de la patrie etc.»* — Wij kunnen hier niet lang bij stilstaan: wij wijzen er alleen nog op, dat dit overheerschen van het algemeene en gemeenschappelijke, ten koste van het individueele, ook zeer sterk uitkomt bij de schoonste taak, die de Conventie op zich nam, namelijk het onderwijs en de opvoeding van het jonge geslacht te regelen. Zoowel het project-decreet van Robespierre, als de woorden van Daunou, Grégoire, Lequinio, Ch. Duval en Michel Lepelletier toonen ten duidelijkste aan, dat hier het begrip, dat het kind allereerst aan de maatschappij en dan eerst aan de ouders behoorde, overwegend was.

En zoo rolde de Conventie voort. Waar het algemeene en het sociale door haar op den voorgrond werd gesteld, werd tevens (zonder dat zij 't bedoelde) de individualiteit van elk lid der Vergadering hoe langer hoe sterker en krachtiger. De leden, die het overleven, zijn zelve ontsteld

¹⁾ Zie A. le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 69—72 en 79, 80 — het daarop volgende arrêté van Fouché, zie p. 43, 44 — de denkbeelden van Bancel, zie p. 35, 95—97, 104, 105.

en verwonderd over hetgeen zij in dat korte tijdsbestek vermochten. Als men later één van hen zag voorbijgaan, in verbanning of afzondering, week een ieder ter zijde en staarde men hem met zekere huivering aan. Het woord: „hij was een lid der Conventie”, dat het gebaar begeleidde, waarmede men hem aanwees, werd uitgesproken op den toon, die uit den mond der vrouwen weêrklonk, toen zij in het ver verleden van den in gedachten verzonken voorbijgaanden Dante fluisterden: „die man dáár was in de Hel.”

HOOFDSTUK XI.

DE SAMENZWEERING VAN BABEUF.

Toen de Fransche Revolutie — met het eindigen der Conventie — feitelijk was afgelopen, en men, onder het Directoire, bezig was de resultaten van die geweldige politieke proefneming te inventariseeren, stond er een man op, die al de verschillende socialistische denkbeelden en neigingen, welke in het Frankrijk der achttiende eeuw en der Revolutie hadden gewoeld, tot een vast afgerond stelsel zou verzamelen en bewerken, en die dat systeem nu dadelijk, door middel van een met groote vertakkingen overal ingrijpende samenzweering, in het werkelijk leven zou trachten over te brengen. Die man heette Babeuf. Met hem, en met zijn aanslag tegen den Staat van het jaar 1796, moeten wij ons thans bezig houden. Dank zij de gedrukte authentieke stukken kunnen wij ons een juiste voorstelling van deze onderneming vormen. Wij bezitten vooreerst een bijna officieel verhaal der gebeurtenis, door één der saamgezworenen zelf, Buonarroti, in 1828 uitgegeven: voorts zijn op last van de „Haute Cour de Justice” al de stukken, waarop tijdens de arrestatie van Babeuf beslag werd gelegd, in twee deelen (Frimaire an V) gedrukt: en eindelijk zijn de debatten van het proces over Babeuf, zoo als zij door de stenographen zijn opgeteekend, mede dadelijk in vier deelen verschenen. Wij kunnen dus den loop der voor-

vallen, de voorbereiding, organisatie en mislukking van de samenzweering, vrij nauwkeurig volgen.

De dag van den 9den Thermidor an III (Juli 1794) waarop Robespierre was gevallen, was in de oogen van alle geëxalteerden allengs de ongeluksdag bij uitnemendheid geworden. In het begin hadden velen dit niet zoo begrepen. Vroegere Hébertisten, van den éénen kant, waren op 't eerste oogeblik de rij komen vergrooten der mannen van Thermidor, omdat zij op Robespierre den dood van hun vrienden, den ondergang der waarachtige Commune, wilden wreken. Consequente republikeinen der Bergpartij, van den anderen kant, hadden zich daarbij gevoegd, omdat zij meenden dat Robespierre naar de dictatuur streefde, en omdat zij een afschuw hadden van de middelen die Robespierre bezigde. Zij allen hadden gemeend, dat, als slechts ééns Robespierre en zijn schrikbewind was op zijde gezet, er weder sprake kon zijn van het werkelijk toepassen der altijd opgeschorte constitutie van 1793, en dat, onder het palladium van die constitutie, de maatschappij weder een andere vrijere plooi kon aannemen. Hoe spoedig waren echter de illusiën van die bondgenooten der mannen van Thermidor verstoord! Het bleek weldra, dat er sinds Thermidor een reactie veld won. De linkerzijde der Conventie was spoedig overvleugeld: de meer conservatieve elementen der Vergadering kregen den boventoon. Heden gaven nog Tallien Stanislas Fréron en Fouché, straks reeds Boissy d'Anglas, Thibaudeau en Lanjuinais de richting aan. Zoowel de vroegere Hébertisten, als de leden der oude Bergpartij, begonnen te morren. Maar wat hielp het? De ontevredenen vingen wel aan op het volk te werken, en het Parijsche gepeupel aan te sporen zich te toonen en door een groote demonstratie zich te verzetten, doch

elk van die revolutionaire dagen, waarbij al de oude kreten der Revolutie werden herhaald, eindigde telkens met den triomf en de versterking der wettige orde van zaken. Zoowel de dag van 12 Germinal, als die van 1 Prairial en die van 13 Vendémiaire, hadden geen ander resultaat, dan dat de leiders der beweging, de laatsten van de garde der Bergpartij — wij denken aan Romme, Goujon en Soubrany — het leven verloren, en dat de gevangenen van Frankrijk en Parijs gevuld en overkropt werden met al de geëxalteerden, die nog van de vroegere dagen droomden. Zóó had de Conventie in haar laatste stadium, zeker van haar macht, dat uithangbord der constitutie van het jaar 1793 op zijde geschoven, en een geheel andere grondwet, die van het jaar 1795 (den 5den Messidor an III in de Vergadering gebracht) vastgesteld. Naar aanleiding van die grondwet van 1795 zou een Directoire het uitvoerend bewind van Frankrijk in handen nemen, en de wetgevende macht verdeeld zijn in twee vergaderingen, het Conseil des Anciens en het Conseil des Cinq-cent. Weldra werd nu 4 Brumaire een algemeene amnestie uitgevaardigd en werden de staats-gevangenen losgelaten.

Doch zij, die in deze gevangenen waren geweest, hadden geen plan zich in de nieuwe orde van zaken te schikken. De gevangenen, waarin soms twee duizend personen tegelijk waren opgesloten, — wij denken aan de gevangenen du Plessis en des Quatre Nations te Parijs — waren inderdaad brandpunten van revolutie. Zij, die wegens de politiek daarin waren opgesloten, hadden het niet kwaad; zij hadden vrij verkeer onder elkander en konden dus te-zamen klagen, te-zamen de oorzaken nagaan van hun val, de beginselen toetsen der regeering, de nieuwe constitutie, die 5 Messidor an III was ingediend, bespreken, de grieven die zij er tegen hadden formuleeren, en zich en elkander duidelijk maken wat men

eigenlijk wilde. Onder hen, die daar elkander hadden ontmoet, en tezamen kennis hadden gemaakt, en die nu door de amnestie van Brumaire ook gezamenlijk vrij-kwamen, waren twee richtingen duidelijk en afgescheiden te voorschijn gekomen. — Allereerst de mannen, die men zou kunnen noemen het overschot der oude Bergpartij. Deze stonden zuiver op politiek terrein. Zij wenschten uitvaardiging en toepassing der constitutie van 1793, niets meer maar ook niets minder. Overigens waren zij allen nu Robespierrieten. Voorzoover zij hadden medegewerkt om Robespierre op den 9den Thermidor te doen vallen, hadden zij bitter berouw over hun kortzichtigheid van toen. Bij de schandelijke verloochening, die naar hun inzien aan de revolutie-beginselen te-beurt viel, noemden zij zich „les patriotes de 89.” Toen zij uit de gevangenis kwamen, zag men hen zich meestal bewegen om Amar, een der fanatiekste leden der vroegere Conventie. — Maar in de tweede plaats was er een richting in, en later buiten de gevangenis, voor wie de denkbelden der groep van Amar te bescheiden waren. Zij waren ook wel bereid de constitutie van 1793 als een soort van programma aan te nemen, mits dan wèl werd verstaan, dat die constitutie een minimum van eischen voor het tegenwoordige behelsde, en in zijn geheel slechts een trap was om verder te komen. Zij wenschten niet alleen in politieken maar ook in economischen zin vervorming en vooruitgang. Volgens hen was de constitutie van 93 niet alleen reeds veel gebrekkiger dan „de verklaring der menschenrechten”, die Robespierre in het begin van 93 had opgesteld, maar had men in die constitutie de hoofdfout bij uitnemendheid, de verouderde begrippen over het eigendomsrecht, behouden, die de oorzaak waren van alle ongelijkheid onder de menschen. Onder hen — hetzij zij tot de vroegere partij van Hébert en der Commune behoord hadden of eigen oorspron-

kelijke inzichten volgden — stond vast, dat de groote Revolutie in het maatschappelijke veel doortastender had moeten voortschrijden. Men had veel openlijker en consequenter voor het welzijn der arme klassen moeten zorgen: niet in theorie maar in werkelijkheid de „gelijkheid” moeten vestigen. In tegenoverstelling der zuiver politieke partij, der „patriotten van 1789”, noemden deze lieden zich de gelijken, „les égaux”. Tot hen nu behoorde een man van niet groote gestalte, mager uiterlijk, en met kort zwart haar: wij noemen Babeuf, die mede in November 1795 uit de gevangenis du Plessis kwam.

Babeuf was toen 33 jaar. Hij was in 1762 geboren te Saint-Quentin in Picardië, en kreeg de namen van François Noël. Zijn vader was een oud militair, vroeger majoor in dienst van Oostenrijk, en in die dagen zelfs werkzaam bij het onderwijs van aartshertog Leopold. Die vader stierf, toen de zoon 16 jaar oud was. François Noël was streng opgevoed, en trad, wat ouder geworden, de carrière van landmeter en opzichter in. Een paar jaren vóór het uitbreken der Revolutie was hij als zoodanig bezig te Roye, een klein stadje niet ver van Saint-Quentin. Daar te Roye schreef hij een boek, waartoe de ondervinding in zijn werkkring opgedaan hem de stof aan de hand gaf: het heette „Cadastre perpétuel” en het zou tegelijk betere grondslagen aangeven voor de grondbelasting, de onbillijkheden daarvan opheffen. Er schijnen daarin reeds zinsneden te zijn neêrgeschreven, waarin op het voorbeeld van Rousseau gesproken wordt van het recht van allen op de aarde ¹. Voorts schreef hij stukken over de afschaffing van „de Gabelle” en van de heerlijke rechten in den „Correspondant Picard”, welk blad te Amiëns werd uitgegeven. In 1789 was hij druk bezig met een ontwerp om de gemeente-gron-

¹) Zie de zinsneden, die Michelet, *Directoire—Origine des Bonapartes* 1872, p. 12, aanhaalt.

den in het bezit der dorpsbewoners te brengen. Zoo werkte hij voort, zonder dat het licht bijzonder op hem viel. Van zijn leven in de eerste jaren der revolutie weet men inderdaad niet veel af. Het verhaal is hier vol leemten en duisternis. Wij zien hem secretaris van een districts-administratie, en wel van Montdidier, of ook in het departementale bestuur van de Somme. In die hoedanigheid schijnt hij echter of misgrepen te hebben gedaan, of met een deel der bevolking in heftigen twist te zijn geraakt: ten minste, processen werden tegen hem gevoerd, waarbij hij zelfs later een vonnis als falsaris bekwam. Het geval blijft echter duister, daar wij hem weldra als vrij-man te Parijs zien wonen. Hij leefde dáár gehuwd, met een aangroeiend gezin, zeer arm: om aan den kost voor zijn kinderen te komen schreef hij, en verkocht dan zelf de gedrukte stukken van zijn hand. Zoo gaf hij onder andere brochures in 1793 een republikeinschen kalender uit. Voorts werd hij door de Commune van Parijs gebruikt als schrijver aan het Bureau der levensmiddelen (Bureau des Subsistances). In den kring van Chaumette en zijn vrienden schijnt hij zich vooral thuis te hebben gevoeld. Dáár meende hij toen de mannen van zijn hart te vinden. Toen Robespierre zich tegenover de overdrijvingen der Commune ging plaatsen, werd ook Babeuf niet ongemoeid gelaten en kwam hij in de gevangenis. Hij zou wellicht als vijand van Robespierre omgekomen zijn, wanneer nog niet dat oude proces (een vonnis wegens valsheid in geschrifte) boven zijn hoofd zweefde. Hij werd dus uit zijn kerker te Parijs gezonden naar Laön voor de rechters van het departement de l'Aisne, ten einde zijn proces te laten herzien. Toen hij terugkwam, liep het rijk van Robespierre op zijn einde.

Hij volgde nu hen, die Robespierre den 9den Thermidor deden vallen. Hij zocht voorts met schrijven voor zijn huisgezin het brood te verdienen. Al leefde hij als een Stoïcijn,

hij bleef bitter arm. Den 3den September 1794 verscheen het eerste nummer van een krant, door hem geschreven: *Journal de la Liberté et de la Presse*. Hij meende nog de richting van Thermidor te moeten steunen. Toen de mannen van Thermidor enkele van hen, die het Schrikbewind ook in de provinciën hadden doen woeden, vervolgden, schreef Babeuf zijn boek: „*Du système de dépopulation ou la vie et les crimes de Carrier*,” om hen te helpen ¹⁾; hij voer heftig uit tegen de tirannieke middelen, de menschen-verdelgingen van die gewezen proconsuls, al erkende hij, dat hij met hun hoofd, Robespierre zelven, zich misschien wel zou hebben kunnen verstaan, inzooverre diens politiek plan medebracht om de rijken bijdragen te doen betalen ten voordeele van de armen: „want de Staat moet het bestaan aan al de leden van den Staat verzekeren; allen moeten genoeg, niemand te veel hebben” ²⁾. Alreeds werd nu die laatste toon, de erkenning van het vele goede van Robespierre, in hem sterker. Zeer spoedig toch beginnen de mannen van Thermidor hem bitter tegen te vallen. In plaats van voort te gaan op den weg der revolutie, met vermijding alléén der dwangmiddelen van Robespierre, kwam weldra bij de mannen van Thermidor de tactiek boven om de revolutie in te toomen. Babeuf begon zich hiertegen te verzetten, zond petities tot de Conventie, om onbeperkte vrijheid voor de drukpers te eischen, en werd reeds heftiger in zijn krant. Daar de mannen van Thermidor zich niet stoorden aan de klachten van een Babeuf, begreep Babeuf aan zijn blad een anderen gang en anderen naam te geven. Sinds October 1794 heette de krant nu „le tribun du Peu-

¹⁾ Zie een overzicht van dit boek bij Ed. Fleury, *Babeuf et le Socialisme en 1796*, 2me Edit. 1852, p. 26—36.

²⁾ Zie het lange citaat uit het boek over Carrier, bij A. le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, 1867, p. 50—54.

ple" en hij zelf onderteekende zich Cajus Gracchus, volks-tribuun. Dat blad kreeg weldra beteekenis. Op onregelmatige tijdstippen uitkomende, zijn er van dien „Tribun du Peuple" 43 nummers uitgekomen. Reeds de woordenkeus, en al de neologismen, waarvan de stijl wemelde (het woord Terroristen is een woord door Babeuf gesmeed), trokken de aandacht. En de inhoud der stukken stemde samen met dien afbreken-den, driftigen, hortenden stijl ¹⁾. Meer en meer veranderde nu zijn inzicht in de zaken. Hij zag dat hij zich bedrogen had. Het denkbeeld werd bij hem wakker, dat Robespierre's val juist alles bedorven had, en dat sinds 9 Thermidor terug-gang in de revolutie was op te merken. Hij begreep nu dat Robespierre alléén consequent en vast den weg was opgegaan, waarop men iets kon bereiken. Hébert en Chaumette werden nu in zijn oogen wellicht „des brouil-lons, des hommes à demi-moyen". Hij begon nu ook de constitutie van 1793 als een palladium te verdedigen, tegenover de pogingen dergenen, die in de Conventie die andere constitutie van 1795 langzaam voorbereidden. Hij toonde echter daarbij aan, dat men niets gedaan had, als men niet de armoede, door het wegnemen van de privileges der rijken, had overwonnen. Hij tastte Tallien en Fréron op felle wijze in zijn blad aan. De mannen van Thermidor wil-den die aanvallen niet langer gedoogen. Fouché hield hem nog een tijd de hand boven 't hoofd; weldra liet hij hem los, en, na een aanklacht tegen Babeuf in de Conventie, werd hij op het laatst van Januarij 1795 in de gevangen-is du Plessis gezet. Sinds werd hij in de gevangenis van Arras opgesloten, totdat hij (toen het Directoire de Conventie

¹⁾ Zie fragmenten uit le Tribun du Peuple, bij A. le Faure, Le Socia-lisme pendant la Revolution Française, p. 55, uit n°. 37 — p. 62—64, uit n°. 35, en p. 65—68, uit het nummer 15 Brumaire an IV.

verving) met de andere staats-gevangenen werd losgelaten.

Intusschen had hij in de gevangenis zijn denkbeelden, over algemeene gelijkheid en over een hervorming van Frankrijk op socialistischen weg, scherper overdacht en geformuleerd. Hij had dieper het doel nagegaan dat hij beoogde en zich met eenige gelijkgezinden verstaan. — Tot die gelijkgezinden behoorde in de eerste plaats Darthé. Deze was uit het departement Pas de Calais, en studeerde in de rechten te Parijs, toen de revolutie uitbrak. Hij wierp zich in den stroom dier omwenteling, was tegenwoordig bij het beleg der Bastille, waar hij een wond bekam, werd later lid van het bestuur van zijn departement, nog later onder Lebon „accusateur public” bij de revolutionaire rechtbanken van Arras en Kamerrijk, en toonde zich in alle zaken die hij behandelde even hard als fanatiek. Hij was een sombere, onwrikbare, onomkoopbare man en was daarbij arm gebleven. Hij was een groot bewonderaar van Robespierre, en de reactie van Thermidor had hem weldra in den kerker gezet. — Dan voegde zich tot de nieuwe vrienden van Babeuf: Ph. Buonarroti. Hij was een Italiaan, in Pisa geboren, die zich jong had laten opwinden door de ideeën van Jean Jacques Rousseau. Toen de Fransche Revolutie uitbrak was hij naar Corsica gereisd, om dáár ten minste aan de zegeningen van de nieuwe vrijheid zijn aandeel te hebben. Hij werd er beambte en deed zijn best, de inwoners van het aan Sardinië behorende eiland San Pietro te bewegen, om een inlijving aan de Fransche Republiek te vragen. Hij arbeidde voorts onder allerlei avonturen en gevaren te Lyon voor de zaak der vrijheid: en ging eindelijk naar Parijs, waar hij als muziekmeester zijn brood verdiende („musicien”, zie Debatten, I p. 10). Vandaar vertrok hij weder als agent van 't Comité de Salut Public naar Corsica, terwijl hij in 't begin van 't jaar 1795 burgerlijk commissaris bij het leger in Italië was. Dáár onderscheidde

hij zich als ijverig democraat : hij pleegde gewelddadigheden tegen de zoogenaamde aristocraten, werd gearresteerd en naar de gevangenis in Parijs gezonden. Hij was nu ongeveer 35 jaar. — Nevens hen was Bertrand te zien. Deze was maire van Lyon geweest, totdat de opstand aldaar van 29 Mei 1793 hem op zijde zette. Hij was de vriend van Chalier en met hem één van zin en van gedachte. Zijn groot vermogen had hij geheel en al ten voordeele der belangen van de revolutie prijs gegeven. Hij was een zeer edele enthousiaste natuur, en moest natuurlijk na Thermidor het lot der overige democraten van Lyon deelen. — Voorts waren in de gevangenis nog met hen Germain, een jong kapitein der huzaren uit Narbonne, 24 jaar oud, en Debon, die volgens zijn vrienden het diepst was ingedrongen in de geheimste inzichten van Robespierre, voorzoover die strekten om de openbare kwalen te heelen en te lenigen, beide welke mannen door Babeuf in de gevangenis van Arras waren ontmoet: dan Fontenelle, Bodson, Simon Duplay, bij wiens gezin Robespierre een tijd lang had gewoond, Massart, Bouin en zooveel anderen ¹⁾.

Toen zij nu uit de gevangenis kwamen, begonnen zij, die het meest met Babeuf vertrouwd waren geweest, elkander dikwijls te zien. In de cafés ²⁾ en op de wandeling bleven zij elkander spreken en hun gedachten meedeelen. Hun gesprekken liepen natuurlijk over de denkbeelden van politieke en economische gelijkheid, die Babeuf vooral 't best had geformuleerd. Zoo vormde zich van zelf een soort van vereeniging. In het begin van Brumaire van het jaar IV namen Babeuf,

¹⁾ Zie Buonarroti, *Conspiration pour l'Egalité dite de Babeuf*, Edit. 1828, tom. I, p. 52 en 53.

²⁾ Zie een beschrijving van één dier cafés — le café des Bains Chinois — bij Fleury, *Baboeuf*, 1852, p. 64—66, waarbij ook de maitresse van Darthé, Marie Sophie Lapierre (die later ook in het proces der samenzwering betrokken is) voorkomt.

Darthé, Buonarroti en Fontenelle een soort van leiding van een dergelijke vereeniging op zich. Men had een vergadering ten huize van Bouin, en men kwam overeen nog meer leden te werven en op een plaats samen te komen, waar men voor de politie veilig was. Daarvoor koos men een klein tuinhuis uit, midden in den tuin van de oude abdy de Sainte-Geneviève. Zij besloten, afgescheiden van hun eigen enge vereeniging, een uitgebreider club of societeit te vormen, waarin zij de oppositie tegen den bestaanden regeringsvorm konden opwekken, waar zij een tribune konden vinden om hun denkbeelden over economische gelijkheid der burgers te verspreiden, en waarvan zij later (als ééns de goede geest was doorgedrongen) een hefboom voor hun verdere macht konden maken. Zij besloten de societeit zeer gematigd te doen optreden, onder het schild der bestaande wetten, en eerst het masker af te werpen, wanneer men sterk genoeg was om het gouvernement aan te vallen. Het Directoire begunstigde dan ook zelfs de oprichting en eerste gangen van die club; want staande tusschen geëvanceerde republikeinen en royalisten, bestreed de regeering de ééne partij door middel van de andere, en de nieuwe club, die zij als een zuiver republikeinsche beschouwde, zou uitstekend dienst doen tegen de reactie. Door die begunstiging van het Directoire werd echter het ledental, dat daartoe samenvloede, een zeer bonte gemengde schaar. Eensdeels patriotten, anderdeels aanhangers van 't Directoire, benevens de bepaalde volgelingen van Babeuf, kwamen daar samen. De club vergaderde in de oude eetzaal van de abdy de Sainte Geneviève, en als die eetzaal voor andere doeleinden door den verhuurder der zaal (Cardinaux) moest worden gebruikt, kwamen de leden samen onder in de groote keldergewelven, de soeterreinen van het gebouw. Wie dáár in die kille ruimten, geheimzinnig verlicht door de fak-

kels, binnentrad, en de staande of ongemakkelijk op den grond zittende figuren zag, half in het duister schuilende of door een roode toortsvlam scherp gekleurd, het doffe gemompel en gebrom der gesprekken hoorde, had toen reeds het gevoel van in een spelonk van samenzweerdere te zijn gekomen. Hoe het zij, de club met haar zeer gemengd publiek nam toe: het ledental ook dergenen, op wien geen staat was te maken, werd steeds grooter: in weinig tijd waren er twee duizend leden. Wegens de nabijheid van het Panthéon heette de vereeniging: de club van het Panthéon. -- Ook de hoofden der „*égaux*” wonnen nu nog meer vertrouwde vrienden. Onder dezen vooral twee fanatieke leiders: Sylvain Maréchal en Antonelle. — Sylvain Maréchal was een soort van cyniek filosoof, atheïst en niet onbegaafd dichter. Lucile Duplessis, de jonge vrouw van Camille Desmoulins, dweepte met zijn verzen, schreef ze als jong meisje over, en werd toen zij trouwde, dan ook feestelijk bezongen door haar lievelingsdichter. Toen waren het herders-idyllen, die hij dichtte: — hij noemde zich „le berger Sylvain” — later werd de herder een wolf. Hij zou het volk straatdeunen in den mond geven, die aan gehuil en bloed deden denken. Nog later schreef hij zijn „*Pour et contre la Bible*”, zijn „*Dictionnaire des athées anciens et modernes*”, en zijn zonderling stuk: „*Défense d'apprendre à lire aux femmes*” ¹⁾. — De ander was Antonelle (49 jaar oud), een naam die telkens voorkomt als lid der jury in het eerste tijdperk der Conventie: hij was één dergenen die als rechter zaten tegen de Girondijnen en hen ter dood veroordeelden, en evenzoo zat hij als chef der jury tegen de koningin: wederom was hij lid der jury, die de Hébertisten en Dantonisten moest veroordeelen. Toen nam hij echter zijn ontslag, wijl het

¹⁾ Zie Jules Clarétie, Camille Desmoulins, *Etude sur les Dantonistes*, 1875, p. 143, 153, 161.

Comité de Salut Public verder de mondelinge motiveering van het vonnis verbood: hij verdedigde zich in een brochure „Observations de juré”, doch werd nu door Robespierre gevangen gezet. Thans schreef hij een geschrift tegen de constitutie van het Directoire, en kantte zich aan tegen 't eigendomsrecht. Weinigen wisten dat hij edelman was van ouden stempel. Na 1815 hernam hij zijn titel: marquis d'Antonelle ¹⁾. — De hoofden der „égaux” deden nu hun best hun denkbelden in de club van het Panthéon te prediken en er voor hun bondgenooten in de bres te springen: zij wisten te bewerken, dat brochures en affiches van wege de club werden verspreid, en zelve drongen zij in de club telkens aan op het terug-eischen van twee wetten, die sinds Thermidor in onbruik en vergetelheid waren geraakt, te weten: de wet, die aan de verdedigers van het vaderland een milliard aan nationale goederen beloofde, en de wet die in het jaar II was aangenomen ter wering van armoede en bedelarij. Terzelfdertijd werden dan zulke discussiën en voorstellen aangevuurd door Babeuf in zijn „Tribun du Peuple”, in welk blad hij de wettigheid der constitutie van 1793 telkens en telkens bewees, en voorts het individueele eigendom als de voornaamste bron van alle maatschappelijke kwalen brandmerkte. Een ander blad werd reeds in zijn geest opgericht door Lalande; het heette „l'Eclaireur du peuple” en werkte als succursaal van den „Tribun du peuple” ²⁾.

De scherpe uitingen in zijn eigen blad haalden Babeuf weder een vervolging op den hals. Aan den deurwaarder,

¹⁾ Zie over hem: Jules Clarétie, Camille Desmoulins, 1875, p. 259. Georges Avenel, Anacharsis Cloots, 1865, II, p. 369, 442. A. le Faure, Le Socialisme pendant la Revolution, p. 49, 82, en Fleury, Baboeuf, pag. 345.

²⁾ Zie citaten uit l'Eclaireur du peuple, bij A. le Faure, Le Socialisme pendant la Revolution Française, p. 56—58.

die hem aan zijn woning (faubourg Honoré) kwam arresteerden, wist hij echter te ontvluchten. De man der wet rende hem achterna, het „houd den dief” schreeuwend; twee keeren werd Babeuf door sjouwerlieden uit de hallen gegrepen, doch deze lieten hem weder los, toen hij zijn naam zeide, en de deurwaarder moest onverrichter zake terugkeeren. Sinds verschool hij zich bij Darthé en andere vrienden.

Dit waren de daden en uitingen van die ééne groep van ontevreden, die gelijkheid in het politieke en economische verlangden. Naast hen was de tweede groep, die der zuiver staatkundigen, het overschot der Bergpartij, dat zich om Amar verzamelde, werkzaam. Dáár ging het inderdaad soms nog scherper toe: men wilde uit geheel staatkundige motieven een opstand der gelijkheid voorbereiden. Bij Amar aan huis, rue Cléry, zag men hen vergaderen. Darthé en Buonarroti begaven zich daar ook: maar het meest hadden dáár te zeggen Debon en Germain, en vooral Felix Lepelletier, de broeder van dien Michel Lepelletier, lid der Conventie, die, als eerste offer voor de zaak der republiek, door een royalist was vermoord. Felix Lepelletier was vermogend en met hart en ziel een bewonderaar der constitutie van 1793. Zijn steun was een groote aanwinst. Amar zelf — thans ongeveer 40 jaren oud — was een bij uitstek fanatieke kop. Lid der Conventie was hij tevens lid geweest van het Comité de Sureté Générale. Als zoodanig is hij bekend door een scherpe doch verstandige rede tegen hen, die de politieke gelijkstelling van man en vrouw wilden doordrijven ¹⁾. Hij had zich bij de gebeurtenissen van Thermidor tegen Robespierre gewend, maar was door de houding der Thermidoristen bekeerd, en wilde nu met zijn kring alles aanwenden, ten einde de con-

¹⁾ Zie die rede bij A. le Faure, *Le Socialisme pendant la Revolution Française*, p. 162—165.

stitutie van 1793 terug te bekomen. Dit was dan ook de eerste eisch van het Comité, dat nu geregeld bij hem vergaderde. Door dat Comité werden dan, ten einde een stel van vaste beginselen te verkrijgen, waarop het politieke gebouw der toekomst oprijzen kon, scherp de grondslagen der maatschappelijke orde besproken. De oorzaak van den druk, waaronder de overgroote massa der Fransche natie gebukt ging, werd ook door het Comité gevonden in de stuitende ongelijkheid der fortuinen en voorwaarden van bestaan, en, streng doorredeneerende, in het individueele eigendom. Tijdens de Revolutie was een nieuwe stand van rijke menschen opgetreden, die bijna even fel hun privilege uitoefenden, als vroeger de bevoorrechte standen. Men moest dus met alle geweld zich tegen de ongelijkheid keeren. Amar beval daartoe de middelen aan die de Conventie gebruikt had, het schatten en wegnemen der goederen van de rijken, de revolutionaire belastingen enz., middelen waardoor het overvloedige, dat in de te volle kanalen geen weg wist, werd afgeleid naar andere beddingen. Anderen bevalen het verdeelen der landerijen, weeldewetten en de progressieve belasting aan. Zij, die meer de nuance van Babeuf deelden, meenden dat al die middelen te weinig zouden uitrichten en verdedigden „de communautiteit van goederen en van arbeid”, waardoor een waarlijk gelijke verdeeling van lasten en genietingen zou tot stand komen. Amar en zijne vrienden lieten zich overtuigen door hun meer consequente bondgenooten, doch bleven er op staan, dat het wijs zou zijn, indien men het volk tot dergelijke opinies wilde bekeeren, toch als uitgangspunt de constitutie van 1793 te behouden. Men zag bij Amar de gebreken van die constitutie niet over 't hoofd: maar men meende dat nimmer een menschenwerk zoo nabij aan het volmaakte was geweest, en achtte voorts dat de constitutie zulk een geschikte verbinding voor verschillende groepen

en belangen zou zijn. Men zou dus die constitutie blijven voorstaan, maar tegelijk het rijk der wezenlijke gelijkheid voorbereiden. Daarbij werd dan ook nog gesproken over den regeeringsvorm, dien men in plaats van het bestaande Directoire enz. zou vaststellen. Eenigen wilden, dat zij, die nog van de Conventie over waren, het bestuur zouden vormen: anderen meenden, dat Parijs, als 't opstond, het voorloopig gouvernement moest aanwijken: nog anderen wilden een tijdelijken dictator. Amar wenschte het eerste: Debon het tweede: de nuance van Babeuf de middelste oplossing. Zoo werkte en besprak het comité van Amar allerlei zaken, verheugde zich in den stoot aan de publieke opinie door de club van 't Panthéon gegeven, toen het wantrouwen zich te midden der leden verspreidde, en het Comité zich zelf weder ontbond ¹⁾.

Andere reünies hadden nu nog weder plaats, waarbij men den draad weder poogde op te vatten, doch door het strenge toezicht der politie hadden zij geen lang bestaan. In die nadere comités zien wij vooral Darthé, Massart, Antonelle, benevens een man, die een groote rol gaat spelen, Didier: hij was 37 jaar en slotenmaker van beroep, een vast-besloten man, die zwijgen kon tot den dood.

Zoo bleef nu alleen de club van het Panthéon over. Wat Babeuf zelven betrof: hij bleef schrijven, doch moest zich overal schuil houden en verstoppen. De sociëteit van het Panthéon bleef daarentegen als in de open lucht werkzaam. Over het algemeen beoefende men dáár — ook ter wille van het publiek der leden, waarvan men niet geheel zeker was — een geveinsde matiging. Men las de bladen, men debatteerde en concentreerde zijn eischen in de vraag tot handhaving der wet van het milliard en der wet ter wering van ar-

¹⁾ Zie Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, I, p 94, 95.

moede en bedelarij. Soms klonk wel eens een feller toon, maar men bedwong dien. Men zweeg over Babeuf, om niet met diens heftigheid gelijk gesteld te worden. Toen echter Babeuf's vrouw door de regeering in hechtenis werd genomen, omdat zij de geschriften van haar man had verspreid, sprong de club in de bres voor die vrouw. Zoo ging de club op een hellend vlak. Maar intusschen kreeg de vereeniging meer en meer vijanden. De regeering begon op haar te letten, en in den eigen boezem van de club begon nu scheuring te ontstaan: de meerderheid der gematigden wilde zich liever onderwerpen en onderteekende een adres aan het Directoire. Toch hield men vol. De leiders dachten dat de schijn van gematigdheid nog altijd hun wezenlijke bedoelingen zou kunnen bedekken. Zij hadden er in toegestemd, dat de oud-leden der Conventie niet opgenomen werden als lid der sociëteit, ten einde het Directoire niet te ontstemmen: slechts Drouet, de postmeester die Lodewijk XVI had aangehouden, en die in Oostenrijk in de gevangenis had gezeten, werd lid. Eindelijk wilden die leiders echter wel eens de werkzaamheid van het Panthéon meer naar buiten doen treden. Zij wilden door de club doen vaststellen, dat hun beginselen, als uitvloeiselen der natuurlijke godsdienst, in de kerken, op de decadaire feesten, zouden worden beleden en gevierd: een maatregel, die aan Robespierre's invoering van het deïsme herinnerde. Er kwam agitatie. Doch het Directoire waakte nu. Het was het begin van Ventose an IV. In de club was door Darthé een nummer van Babeuf's „Tribun du peuple” voorgelezen. Weinig dagen daarna, 28 Februari 1796, werd de club van het Panthéon door de Regeering gesloten, een sluiting die door generaal Bonaparte zelf werd uitgevoerd ¹⁾.

¹⁾ Zie Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, I, p. 107.

Het sluiten van de club van het Panthéon deed nu Babeuf en zijn vrienden overgaan tot een meer beslissenden stap. Tegelijkertijd toch waren enkele andere clubs ook ontbonden, en het recht van vereeniging was dus door het Directoire niet meer gëeërbiedigd. Het werd dus meer dan tijd om een tegenstand tegen de regeering te organiseeren. Terwijl Antonelle reeds een geschrift uitgaf over het recht van vereeniging: Felix Lepelletier van zijn kant de soldaten aanspoorde, zich bij een eventueel conflict niet tegen het volk te keeren, en hij dit in 't licht stelde in een strooi-billet of affiche getiteld: „soldat, arrête et lis”, begreep Babeuf dat een daad als begin van uitvoering der grootere plannen noodig was. In de eerste dagen van Germinal constitueerden — op zijn raad — Babeuf, Antonelle, Sylvain Maréchal, Felix Lepelletier, met toevoeging weldra van Debon, Buonarroti en Darthé, zich als een „geheim” Directoire van het algemeen welzijn (Directoire secret de salut public), ten einde een middelpunt te vormen, dat al de draden van de ontevreden groepen in een vasten knoop zou verbinden. Dat zevental mannen zou voortaan als een éénheid werken, en geregeld te-zamen komen in een kamer van den kof-fiehuishouder Clerex, bij wien Babeuf toen zich verschool. In het stuk, waarbij dit Directoire van den opstand door hen werd gevestigd ¹⁾, werd vooral (in artikel 3) de nadruk gelegd op het geheim: de namen der leden mochten niet eens bekend zijn aan de eerste agenten: tusschen de leden van het geheime Directoire en de agenten zouden één of meer tusschenpersonen werkzaam zijn. Op de agenten kwam het anders boven alles aan; er zouden er twaalf zijn, een voor elk arron-

¹⁾ Zie dat stuk bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. II, p. 108—110 (Quatrième pièce).

dissement der Parijsche commune, en die agenten zouden nota houden van den dagelijkschen stand der publieke opinie. Weldra werd een eerste instructie door het geheime Directoire voor die agenten vastgesteld ¹⁾, in welke instructie het geïsoleerde handelen wederom op den voorgrond werd gezet. De agenten zouden voorloopig allen slechts één en denzelfden persoon kennen, die al hun mededeelingen en geschriften aan het geheime Directoire zou overbrengen, doch zij zelve zouden met elkander niets te maken hebben. Die ééne tusschenpersoon werd nu Didier. Het geheime Directoire stelde vervolgens voor zich zelf een programma, als doel waarnaar men zou jagen, vast. Sylvain Maréchal maakte daarvoor een ontwerp: getiteld: „Manifeste des égaux”. Het was een woest, wild stuk ²⁾. Men vorderde daarin de gelijkheid of den dood: men eischte de communautéit van alle goederen: daarvoor moest eerst „tabula rasa” van alles gemaakt worden: alles moest desnoods eerst te gronde gaan, mits de waarachtige gelijkheid van leven daardoor gevestigd werd. En dat alles werd met een somberen gloed, met een hartstocht van haat, die in de keuze der bewoordingen uitkwam, uitééngezet. Het geheime Directoire vond echter dit stuk al te kras. Het keurde vooral niet goed twee zinsneden: in de ééne werd de wensch uitgesproken „dat alle kunsten te-niet mochten gaan, zoo maar de gelijkheid der menschen overbleef”, en in de andere werd het verlangen te kennen gegeven dat „het stuitende onderscheid tusschen geregeerden en geregeerenden mocht verdwijnen”. Het stuk werd dus niet gedrukt. Daarentegen werd als programma aangenomen een stuk, door Babeuf opgesteld, en bekend onder den naam

¹⁾ Zie het stuk bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. II, p. 113—129 (Sixième pièce).

²⁾ Zie het stuk bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. II, p. 130—136 (Septième pièce).

van: „Analyse de la doctrine de Babeuf” ¹⁾. Het zijn 15 artikelen met toelichtingen. Die artikelen behelzen de stellingen: — dat de natuur aan ieder mensch een gelijk recht op het genot van alle goederen heeft gegeven: dat dus het doel der maatschappij daarin bestaat om die gelijkheid te verdedigen, welke in den natuurtoestand dikwijls door den sterkeren en boozen wordt aangevallen, en om, met de hulp van allen, de gemeenschappelijke genietingen te vermeerderen: — dat de natuur op ieder de verplichting heeft gelegd om te werken, en dat niemand, zonder misdaad, zich aan het werk kan onttrekken: — dat alle werkzaamheden en genietingen gemeenschappelijk moeten zijn: — dat in een werkelijke maatschappij er geen rijken noch armen mogen wezen: — dat de rijken, die geen afstand willen doen van het overvloedige ten voordeele der armen, de vijanden van het volk zijn: — dat het doel der revolutie is de ongelijkheid te vernietigen en het geluk voor allen te herstellen: — en dat dit alles tot werkelijkheid moet worden gemaakt, als uitgangspunt aannemende den eisch tot terugvordering der constitutie van het jaar 1793. Men wilde, met andere woorden, allereerst weder den draad aanknoopen, die op Thermidor was gebroken. Van de constitutie van 1793 beschouwde men de meeste artikelen als overgangsbepalingen; de artikelen, waarbij de constitutie het eigendomsrecht vaststelde, waren zelfs naar het oordeel van het geheime Directoire geheel verkeerd; men nam echter die constitutie aan, omdat alle republikeinen er een onbegrensden eerbied voor koesterden, omdat de grondwet voorts een bijna éénstemmige sanctie der natie ontvangen had, en omdat daarin uitdrukkelijk het recht van het volk was erkend om

¹⁾ Zie het stuk bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. II, p. 13. —150 (Huitième pièce).

over zijn eigen wetten te kunnen beraadslagen. Had men die constitutie verkregen en was het volk weder meester van zich zelf, dan zou men trachten het „régime” van het gemeenschappelijk werken en genieten te vestigen, een toestand die het particulier eigendom ophief, en die dus geheel iets anders was, dan wat men vroeger wel had willen tot stand brengen door een agrarische wet. Zulk een agrarische wet toch zou van Frankrijks oppervlakte slechts een dambord van kleine landgoederen maken. Het ideaal van Babeuf daarentegen bedoelde een gemeenschappelijke moeder-aarde.

Na dit alles vastgesteld te hebben, begon nu het geheime Directoire op het fransche volk te werken: de agenten werden verkozen: volksvereenigingen, wier bestaan onderling aan elkander onbekend was, werden opgericht: een vloed van geschriften werd daaronder uitgedeeld. Ook op de soldaten van het kamp van Grenelle, dat Parijs moest bewaken, en op geheel het garnizoen, dat in Parijs was, trachtte men invloed uit te oefenen, om hen als medestrijders te kunnen oproepen. Agenten werden aangesteld, die den geest der soldaten moesten zien te leiden, en, op voorstel van Darthé, werd een opgewonden kapitein uit Abbeville, Georges Grisel, dien Darthé in het café des Bains Chinois had leeren kennen, aangewezen, om de regimenten van het kamp van Grenelle gunstig voor de samenzweering te stemmen. Die Grisel zette zich aan 't werk, en deed zich weldra kennen door bijna al te groote heftigheid ¹⁾. Men vertrouwde hem dus onbepaald en stelde weldra

¹⁾ Zie b v. een strooibillet, dat hij vervaardigde om onder de soldaten uit te deelen, onder den titel: *Lettre de Franc-Libre, soldat de l'armée Circo-Parisienne, à son ami La Terreur, soldat de l'armée du Rhin*, met het klassieke begin: „Nous sommes f...., mon pauvre ami La Terreur: oui, nous sommes f...., et sans ressource, si nous gobons jusqu'au bout a pillule, qu'on nous a mise dans la bouche. En vain avons-nous ébréché nos sabres sur le casaquin des plate soutiens des loups couronnés etc

een instructie voor hem vast. En met nieuwen lust begon het geheime Directoire democratische geschriften op te stellen en te verspreiden. Babeuf zelf werkte in zijn „Tribun du Peuple”: Simon Duplay schreef voor de arbeidende klassen vooral in den „Eclaireur”. Afdrukken van de „Analyse de la doctrine de Babeuf” werden op groote schaal rondgedeeld: en brochures verschenen bij de vleet uit de geheime werkplaats der vrienden ¹⁾. Sylvain Maréchal was bezig socialistische liederen te dichten, die in de voorsteden door de arbeiders konden worden gezongen: verzen die als ter sluik werden geleerd, met zachte stem werden gerepeteerd, doch waarvan de dreun allen bij elkander zou roepen, op den dag, waarop het lied, heftig, schel en hard als een klaren, zou weërgalmen en den rijken den schrik in 't hart zou slaan. En het waren opwindende wilde verzen. Een van die liederen begon aldus:

Mourant de faim: mourant de froid,
 Peuple dépouillé de tout droit,
 Tout bas tu te désolés:
 Cependant le riche effronté,
 Qu'épargna jadis ta bonté,
 Tout haut, il se console.

Een ander van die liederen, waarin Darthé de hand schijnt gehad te hebben, had een algemeen karakteristiek refrein: de twee eerste coupletten met het refrein luiden aldus:

Un code infame a trop longtemps
 Asservi les hommes aux hommes.
 Tombe le règne des brigands!
 Sachons enfin où nous en sommes.

etc.” — Zie Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, II, p. 151—156 (Neuvième pièce), en Grisel's instructie dáár, II, p. 157—178 (Dixième pièce).

¹⁾ Zie enkele van die stukken (pièces No. 11, 12 en 13) bij Buonarroti *Conspiration de Babeuf*, II p. 178—235.

Réveillez vous à notre voix
 Et sortez de la nuit profonde,
 Peuples! ressaisissez vos droits,
 Le soleil luit pour tout le monde

Tu nous créas pour être égaux,
 Nature, o bienfaisante mère!
 Pourquoi des biens et des travaux
 L'inégalité meurtrière?
 Réveillez vous, etc.

Er was in die dagen bittere armoede onder het volk: de levensmiddelen waren zeer duur ¹⁾: de winter was hard, zoodat er een algemeene gisting in de gemoederen kwam: de oproerige geschriften en liederen vonden een gunstig publiek ²⁾: de agenten konden vrij opgewekte berichten geven over den vijandigen geest, waarmede het volk tegen de regeering bezielde was: het geheime Directoire was zelf verbaasd over de uitwerking van zijn eerste pogingen. Bijna iederen avond vergaderden dan ook de saamgezworenen in de schuilplaats van Babeuf, bij wien het zegel en cachet der samenzweering was, en verdeelden zij onder elkander het werk. De rapporten der agenten werden gelezen en de antwoorden, die hun zouden worden gegeven, vastgesteld: de stukken, die gedrukt konden worden, werden gekeurd. Voorts werden nu op die vergaderingen al de wetten en decreten besproken en vastgesteld, die van kracht zouden wezen, als de opstand gelukt was. Een volledige organisatie der nieuwe Republiek werd in orde gebracht. Over enkele punten moest men het daarvoor vooraf

¹⁾ Toen Babeuf uit zijn laatste gevangenis kwam, was dan ook één zijner drie jonge kinderen letterlijk van gebrek omgekomen.

²⁾ Zie nog andere verzen en liederen in de twee deelen — Haute Cour de Justice, Copie des Pièces, saisies dans le local que Babeuf occupoit lors de son arrestation. Paris, de l'Imprimerie Nationale, tom. I, Frimaire an V. t. II, Nivose an V. — I, p. 133; II, p. 3—9, 41, 50, 78, 295.

ééns worden. Vooral was het een hoofdquestie, welke vorm van gezag in de plaats zou moeten treden van den bestaanden, dien men zou omverwerpen. Wederom werden dezelfde voorstellen besproken, die ééns in het Comité van Amar reeds waren behandeld. Na eenigen strijd werd het denkbeeld gecarteerd, om de overblijfsels der Conventie bijéén te roepen, hetgeen Amar vroeger had gewild: mede werd het denkbeeld ter zijde geschoven, dat de Parijsche insurgenten op voorstel van de saamgezworenen een dictator zouden benoemen, een denkbeeld dat door Darthé, Debon en ook door Buonarroti werd voorgestaan: zoodat ten slotte het denkbeeld aangenomen werd, dat de opstandelingen te Parijs een nationale Vergadering zouden aanstellen, samengesteld uit één democraat per departement (er waren toen 97 departementen), welke keuzen behoorlijk zouden worden voorbereid door het geheime Directoire. Zóó beraadslaagden Babeuf en zijn vrienden. Ondertusschen werd aan Bertrand, den vroegeren maire van Lyon, opgedragen, om zich met de inwoners van Lyon in verbinding te stellen, en dacht men verder zijn voordeel te doen met een scheuring, die in de gouvernements-kringen was gekomen tusschen de republikeinen van de kleur van Merlin de Thionville, Tallien, Legendre, Fréron en de meer conservatieve partij van Boissy d'Anglas, Isnard, Lanjuinais en Thibeauudeau ¹⁾. — Een zaak van betrekkelijk groot gewicht hield nog de aandacht der saamgezworenen bezig. Het bleek hun toch, dat een deel van het oude comité van Amar, nu geheel en al saamgesteld uit oud-leden der Bergpartij uit de Conventie, op eigen hand werkzaam

¹⁾ Babeuf ontsluitte de verdeeldheid in de kringen van het Directoire in zijn *Tribun du peuple*, zie zijn artikel bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, II, p. 235—243 (Quatorzième piece).

was om de Conventie en de constitutie van 1793 te herstellen. Tot hen behoorden, behalve Amar, Ricord, Laignelot, Huguët, Javogues en eenige anderen. De kwestie rees nu op, wat men moest doen? Zich met hen vereenigen, of wel hen tegengaan. Na eenige aarzeling werd besloten hen hun eigen weg te laten bewandelen, het volk door de agenten te waarschuwen niet te veel op hen te steunen, en zelven voorwaarts te schrijden.

Intusschen begon de Regeering, het wettige Directoire, toch te bemerken, dat er in de onderste lagen van het volk te Parijs iets gaande was: het Directoire zond dus een regeerings-boodschap aan de kamers, om maatregelen tegen wanorde te nemen. Zoo kwamen de wetten van 27 en 28 Germinal an IV tot stand. Daar die wetten weder een stap verder zetteden op den weg der reactie, overwoog het geheime Directoire, of het reeds tijd was iets te doen: maar alles wel overziende, constateerden de saamgezworenen dat zij nog niet gereed waren, en de opstand werd dus nog verdaagd. Doch scherper dan vroeger werden door het geheime Directoire de vormen der insurrectie en van de wetgeving, die op de volksrevelje moest volgen, bepaald. Er moest een strafoefening volvoerd worden op het feitelijk gevestigd gouvernement, en voorts zekere orde in de beweging en loop van den opstand vastgesteld worden. Na lange overweging werd, om in het laatste punt te voorzien, de vermaarde "acte insurrecteur" aangenomen ¹⁾. Het waren 20 artikelen, waarbij werd geconstateerd, dat het volk in opstand was tegen de dwingelandij — dat de barrières van Parijs en de rivier gesloten zouden worden en niemand er uit kon gaan zonder verlof van het Comité — dat het Directoire en de kamers ontbon-

¹⁾ Zie de acte bij Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. II, p. 244 —248 (Quinzième pièce).

den waren, en dat al de leden van die regeering aan het oordeel van het volk zouden worden onderworpen — dat ieder die tegenstand bood gedood zou worden — dat het volk zich zou meester maken van de schatkist, de posterij, de arsenalen en staatsgebouwen — dat alle levensmiddelen op de pleinen zouden worden gebracht — dat de bakkers altijd-door brood moesten bakken, 'twelk gratis aan het volk zou worden verdeeld, terwijl de betaling aan de bakkers op declaraties later zou volgen — dat de ongelukkigen dadelijk in de huizen der vijanden van het volk zouden worden onder dak gebracht en dáár zouden worden gevestigd — dat alle goederen der émigrés en der vijanden van 't volk onmiddellijk onder de ongelukkigen en verdedigers van het vaderland zouden worden verdeeld — dat alle in het pandjeshuis gebrachte panden onmiddellijk aan de inbrengers terug zouden worden gegeven — dat alle publieke en particuliere eigendommen zouden geplaatst worden onder de hoede (*sauve-garde*) van het volk (art. 18) — dat het „Comité insurrecteur de salut public” voorloopig permanent bleef — dat de opschriften van de oproervaandels en standaards uit deze woorden zouden bestaan: „Constitutie van 1793, Gelijkheid, Vrijheid en Gemeenschappelijk Geluk.” — Dadelijk na het ten onder brengen der tirannie, zou dan het volk van Parijs, op de Place de la Concorde, tot een volksvergadering worden opgeroepen. Dáár zou het geheime Directoire rekenschap afleggen van wat er gedaan was, en de personen doen aanwijzen, uit wie de nieuwe vergadering zou bestaan. — Toen aldus de ordelijke gang van zaken van den geweldigen opstand was bepaald, bespiedde men allengs 't oogenblik, waarop alles zou kunnen uitbreken. Er kwam reeds woeling en uiting van ontevredenheid onder enkele groepen, ditmaal onder het corps der politie. Men dacht er reeds aan, om van die woeling den hefboom te maken en het steunpunt van den aan-

val, toen plotseling de ontevredene gensd'armes zich weder aan de regeering onderwierpen. Doch, wyl men de hoop had gekoesterd reeds te kunnen beginnen, was men op eenige punten reeds te ver gegaan: men had de agenten te veel illusies aan het volk doen voorspiegelen: het was dus duidelijk dat men iets moest doen, wilde men niet de hooggespannen verwachting van het volk teleurstellen en het vertrouwen van dat volk verliezen. De catastrophie was dus op handen.

Ten einde met beleid alles te doen uitbreken en het plan van aanval goed te teekenen, meenden, op dit gewichtig oogenblik, de leden van het geheime Directoire voor het eerst iets van hun geheim te moeten loslaten, en zich te verstaan met eenige militairen, wier sympathie voor de democratie onverdacht was. Behalve Germain en Grisel riepen zij in een vergadering van het geheime Directoire, Rossignol, den ouden generaal der Hébertisten, en de militairen Massart en Fion te zamen. Deze vijf militairen kwamen den 11den Floréal an IV in een zitting van het geheime Directoire, waarbij ook Didier aanwezig was (Felix Lepelletier en Antonelle daarentegen ontbraken) bij elkander. Het geheime Directoire deed nu aan de militairen opening van zaken, uitte als zijn meening dat het oogenblik van handelen nabij was, en constitueerde de 5 militairen als een krijgskundig comité, dat den aanval zou voorbereiden. Deze militairen zouden alles uit een strategisch oogpunt in orde moeten maken en door middel van Germain met het geheime Directoire in verbinding blijven. Zoo ging nu ook dat militair comité aan het werk der voorbereiding. De spanning nam toe. Er kwamen voorstellen, die op het laatste oogenblik alles in de war dreigden te brengen: plannen bijvoorbeeld om zich van de hulp der royalisten te bedienen, ten einde de regeering omver te werpen: plannen en voorstellen om de leden van het wettig Directoire eensklaps te doen vermoorden: doch de samenzweerders

wezen dit alles af: men zou den ééns gekozen weg niet verlaten. Zonderling trof hun echter een opmerking en verwijt van het militair comité, dat zij verzuimd hadden kruit en geld bijeen te brengen. Geld: o ironie! het kapitaal, waarover zij konden beschikken, was 240 franken: — en een glimlach speelt op onze lippen, wanneer wij bedenken, dat zij met die 240 franken de geweldigste maatschappelijke vervorming ter wereld wilden doen gelukken. Het scheen onnoozel, indien het niet zoo vermetel en zoo tragisch was! — Er kwamen nu echter nog andere moeielijkheden en wel door de verhouding tegenover die oud-leden der Conventie. Germain had toch opgemerkt dat Rossignol en Fion niet gaafden loop van zaken, zoo als die door het geheime Directoire was vóórgeteekend, aannamen: zij waren namelijk van meening dat de oud-leden der Conventie wel degelijk in de zaken moesten zijn gekend. Terzelfder tijd begon het Comité dier oud-leden der Conventie, dat van Amar, zich weder te roeren: het had een groote kracht gekregen door de toevoeging van den bekenden Robert Lindet, en wilde thans de beweging liefst geheel en al ten eigen voordeele — met uitsluiting der denkbeelden van Babeuf en der zijnen — doen loopen. Tegenover den invloed, dien Lindet en zijn vrienden konden doen gelden, woog echter het gezag op van een ander in de Revolutie zeer betrokken man, die een boezemvriend van Darthé was, namelijk van Drouet, den vroegeren postmeester. Deze laatste bleef getrouw aan Babeuf, maar helde toch ook over tot een vereeniging der saamgezworenen met het comité der Bergpartij. Zoo kwam er onzekerheid en weifeling, daar Germain niet zeker meer scheen te zijn van Rossignol en Fion. Na heftige debatten besloot het geheime Directoire, ter wille van de groote zaak, elk persoonlijk inzicht ten offer te brengen, en verklaarde het zich bereid met de leden der

Bergpartij samen te werken. Een samenkomst werd vastgesteld, waarvoor men echter van den kant der vrienden van Babeuf alle voorzorgen nam, en waarvan de condities dan ook behoorlijk geregeld werden. Het voorstel, dat van wege het geheim Directoire aan de leden der Bergpartij zou worden gedaan, bestond hierin: dat werkelijk het overschot der Conventie als toekomstig staatslichaam zou worden aangewezen, onder voorwaarden: *a* dat aan die rump-Conventie één democraat per departement zou worden toegevoegd, benoemd door het in opstand zijnde volk, op voorstel van het geheime Directoire (zoodat de geheele Vergadering uit 170 leden zou bestaan): *b*. dat uitgevoerd zou worden art. 18 van den „acte insurrecteur”, waarin stond dat alle publieke en particuliere eigendommen onder de hoede van het volk zouden worden gesteld: en *c*. dat men zich onderwerpen zou aan de decreten, die door het volk van Parijs op den dag van den opstand zouden worden genomen. Toen dit door het geheime Directoire was besloten en geformuleerd, werd de afgevaardigde van de leden der Bergpartij, Ricord, in de vergadering toegelaten. Deze nam de voorwaarden aan, waarbij men nog voegde de schorsing van alle wetten en besluiten sinds 9 Thermidor uitgevaardigd, en de uitstooting van alle teruggekeerde émigrés. Doch ziedaar: toen Ricord tot zijn comité terugkeerde, weigerden zijn vrienden zijn woord gestand te doen. Bittere stukken werden nu over en weder gewisseld. Ten einde raad, besloot het Geheime Directoire alléén voort te gaan, en in een instructie alles, ook de onhandelbaarheid der Bergpartij, aan de agenten uitéén te zetten, toen plotseeling op het laatste oogenblik de vroegere leden der Conventie toegaven.

Nu werden wederom alle maatregelen behandeld met het militaire comité. Reeds waren, tijdens de onderhandelingen met

de Bergpartij nog liepen, enkele punten door het Geheime Directoire met de militairen vastgesteld, allen betrekking hebbende op den dag van het uitbreken van den opstand. Ten einde nu alle maatregelen als 't ware in elkander te doen sluiten, werd den 19den Floréal een algemeene vergadering van het Geheim Directoire, van het Comité der Bergpartij en van het militaire Comité, ten huize van Drouet, op de Place des Piques, beschreven. Alles zou nu beraamd worden voor de uitbarsting. Het geheim was goed bewaard. Uit de berekeningen der agenten wist men, dat 17,000 man, op het eerste signaal, het initiatief zouden nemen: de arbeiders zouden de beweging ondersteunen. Met huivering, doch vastberaden, zou men thans bepalen, hoe het signaal gegeven moest worden.

Ach — terwijl zij daar in stilte, peinzend, fluisterend, als waardige samenzweeiders, hier en ginds rondliepen en van en tot elkander gingen, en reeds in verbeelding genoten van de heerlijkheid der groote Republiek, waarin de waarachtige gelijkheid zoude troonen: waren zij reeds vier dagen geleden verraden, verraden op de laaghartigste wijze, door den militair, die zoo verbazend heftig in gebaren en taal zich had aangesteld: en zoo fraai hen had nagebootst, door Grisel.

Grisel had eenvoudig-weg den 15den Floréal aan het Gouvernement kennis gegeven van hun verdere vergaderingen, en dus de Regeering de gelegenheid verschaft om in ééns, zonder heel veel moeite, zich van al de personen en geheel het archief meester te maken. Hoe slim de saamgezworenen alles hadden overlegd, Grisel was hun te slim geweest. Er was eerst sprake geweest dat op den 18den Floréal een conferentie plaats zou hebben bij Ricord van 't Comité der Bergpartij. Reeds derwaarts waren toen door het Gouvernement agenten gestuurd om hen te verrassen. Men vond echter niemand en niets en de Regeering, nu beter ingelicht door Grisel, verdaagde de

maatregelen om allen en alles te grijpen tot den volgende avond. Dáár bij Drouet kwamen dan ook werkelijk ten half negen ure samen: Babeuf, Buonarroti, Darthé, Didier, Fion, Massart, Rossignol, Robert Lindet, Drouet, Ricord, Laignelot en Javogues. Grisel kwam ook, hij praatte veel, was uitbundig in vriendschapsbetuigingen, en vol vertrouwen, zoo als hij zeide, op de toekomst. Toen zij in de kamer waren, ontvouwde het Geheime Directoire nog eens zijne beginselen en de motieven van den opstand, en stelde nu voor om het oogenblik der uitbarsting aan te wijzen. Robert Lindet nam 't woord op, om vooral er op aan te dringen dat de Revolutie, door het toepassen der strengste gelijkheid, een volstrekt populair karakter zou verkrijgen. Grisel was heftiger dan ieder ander, stond in voor zijn kameraden in het kamp van Grenelle, en bood, om den soldaten wat drinken te geven, een som van 10,000 livres aan, die hij, zoo als hij zeide, aan een aristocraat van een oom had weten te ontfutselen. Massart ontwikkelde nu het plan van aanval. De vergadering stelde vast, dat het oogenblik nu verhaast moest worden, en dat men over twee dagen bijeen zou komen om de laatste hand aan 't werk te leggen. Het was kwartier over elfen en de saamgezworenen slopen geheimzinnig weg. Niemand was zoo verwonderd, als Grisel. Nauwelijks waren zij echter weg, of zie, daar kwam de minister van politie (te-laaf) met een detachement infanterie en kavalerie aanzetten en heftig werd de deur van het vertrek opengerukt: — doch de minister zag niemand zitten dan Drouet zelven en Darthé, die bij hem was gebleven, en achtte het nog niet geraten hen gevangen te nemen. Het uur der samenkomst was of verkeerd opgegeven of verkeerd begrepen. Geen nood. Nog een laatste vergadering was op handen. Wel waren de saamgezworenen verschrikt, doch Grisel wist hen te kalmeeren. Zij dachten een oogenblik aan verraad, verdachten

zelfs den trouwen Germain, die niet bij Darthé was geweest: doch Grisel toonde zoo overtuigend aan, dat in geval van verraad het gouvernement stellig al de stukken en papieren reeds genomen zou hebben, dat allen 't geloofden. — Den 20sten Floréal des avonds had nu ten huize van Massart een nieuwe vergadering plaats, waaraan Darthé, Didier, Germain, Fion, Massart, Rossignol, Grisel en al de arrondissements-agenten deel namen: die agenten, bekend in hun stadsbuurten, zouden nog practische wenken geven: de agenten Friquet, Paris, Cazin en Bodson gaven die. Het scheen echter nog niet voldoende. Het militaire Comité wilde meer precisie in alles. Enkele inlichtingen moesten nog ingewonnen en gegeven worden ¹⁾. Den volgenden dag zou men dan alles kunnen vaststellen en wel ten huize van zeke- ren Dufour in den Faubourg Poissonnière. Ondertusschen had het Geheime Directoire nog eenige maatregelen genomen, om tijdens den opstand steeds genoeg levensmiddelen in voorraad te hebben, en om de volksklasse dadelijk te winnen. Daartoe behoorde een decreet ²⁾, waarbij deze twee artikelen werden vastgesteld.: „Art. 1. Op het einde van den opstand zullen de arme burgers, die nu slecht gehuisvest zijn, niet in hun gewone woningen terugkeeren: zij zullen dadelijk geïnstalleerd worden in de huizen der volksvijanden. Art. 2. Men zal bij die rijken de noodige meubelen wegne- men, ten einde de Sans-culottes op hun gemak in te richten”. Voorts had het bestuur alles in orde gebracht voor de over- winning: het had zelfs een rede klaar, die aan het overwin-

¹⁾ Volgens Buonarroti was Barras, het lid van het Directoire, niet on- geneigd zich met hen in verband te stellen.

²⁾ Zie Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, II, p. 284 (vingt-troisième pièce).

nende volk zou worden gehouden. Zoo brak de 21ste Floreal (10 Mei 1796) aan. Doch Grisel waakte. Ditmaal had hij de regeering goed gewaarschuwd. In den ochtend liepen de militaire patrouilles door de stad. Babeuf en Buonarroti werden gegrepen te midden van hun papieren in de kamer, waar zij den ganschen nacht hadden doorgebracht met alle maatregelen nog eens te bespreken en te overpeinzen. Darthé, Germain, Didier, Drouet en de anderen werden gevangen genomen bij Dufour, waar zij bijéén waren gekomen, om den dag van den opstand vast te stellen. Men gaf voor een dievenbende te hebben ontdekt, en het volk in Parijs — niet wetende wat er dus gebeurde — bleef stil alles aangapen.

Wij hebben nu nog het oog te siaan op die „volledige organisatie” der nieuwe Republiek, die het Geheime Directoire in zijn verschillende zittingen had ontworpen, en in allerlei ontwerp-wetten en decreten had gegoten. Inderdaad zijn slechts twee van die decreten over, en nog wel fragmentarisch: 1°. een uitgebreid „fragment d’un projet de décret économique”, dat een vrij volledige regeling van het wezen der Nationale Communauteit (12 artikelen), een regeling der gemeenschappelijke werken (14 artikelen), der verdeeling en van het gebruik der goederen van de gemeenschap (9 artikelen), van het bestuur van de nationale communauteit (11 artikelen), van den handel (5 artikelen), van de transporten (6 artikelen), van de belastingen (6 artikelen), van de schulden (5 artikelen) en van de munt (4 artikelen) bevat: — en 2°. een „fragment d’un projet de décret de police”, bestaande uit 19 artikelen.

Wij zullen eerst het economisch decreet ontleden. — Het doel was het privaat-eigendom geheel en al af te schaffen en in de plaats daarvan te stellen een communauteit van goederen en van arbeid. Maar Babeuf zag zeer goed in, dat die

vervanging niet als met een tooverslag kon geschieden. Een menschenleeftijd en meer zou noodig zijn, om het privaateigendom in gemeenschappelijk eigendom te vervormen. Daarvoor werden dus maatregelen van overgang voorgeschreven, en het uitgebreide economische decreet is dan ook in zijn geheel eigenlijk een overgangsdecreet. Er werd in de Republiek een kern, een fonds van gemeenschappelijk eigendom gevestigd, en nu de regels gesteld, waardoor die massa steeds zou worden vergroot. Tot het „stam-fonds” van die nationale communiteit zouden dadelijk behooren alle nationale goederen, die op den 9den Thermidor an 2 nog niet waren verkocht; de goederen der vijanden van de revolutie, die krachtens de wetten van den 8sten en 13den Ventose an 2 toegewezen waren aan de armen; de goederen die aan den Staat ten goede kwamen wegens rechterlijke vonnissen; de gebouwen die voor den staatsdienst werden gebruikt; de goederen waarvan de gemeenten het genot hadden vóór de wet van 10 Juni 1793; de goederen aan hospitalen en inrichtingen van openbaar onderwijs verbonden; de huizen door de armen ingenomen krachtens de vermaarde proclamatie aan de Franschen; de goederen van hen, die ze aan de republiek hadden afgestaan; de goederen die wederrechtelijk waren genomen door hen, die zich verrijkt hadden in staatsbetrekkingen; de gronden, wier bebouwing en cultuur door de eigenaars werd verwaarloosd. Dit „stamfonds” zou nu in de eerste plaats telkens vergroot worden, omdat het erfrecht (zoowel de erfopvolging ab intestato als die bij uitersten wil) werd opgeheven: al de goederen zouden na den dood der eigenaars aan de communiteit toekomen. In de tweede plaats zou het stamfonds telkens uitgebreid worden door vrijwillige toetredingen van leden met eigendommen; toetredingen, waarop men hoopte en waartoe men alle Franschen wilde uitlokken. Ieder Franschman of Fransche vrouw,

die aan het vaderland al zijn goederen gaf en zijn arbeid daar aan schonk, was dan van rechtswege lid der groote nationale communauteit. Even zoo waren van rechtswege leden, zij die boven de 60 jaren oud waren, en de zieken zoo zij arm waren. Mede waren leden van de nationale communauteit de jongelieden, die in de inrichtingen van onderwijs werden opgevoed. De goederen van die nationale communauteit zouden nu gemeenschappelijk door al haar gezonde leden worden geëxploiteerd, en de nationale communauteit zou op haar beurt al haar leden in een gelijke en fatsoenlijke middelmaat onderhouden; zij zou hun alles geven wat zij noodig hadden. Tijdstippen zouden dan later vastgesteld worden, waarop ieder Franschman lid der communauteit moest zijn; voorloopig kon men beginnen met te zeggen, dat niemand burgerlijk ambtenaar of militair kon wezen, zoo hij niet lid was van de communauteit. — Wat den gemeenschappelijken arbeid aangaat, zoo was bepaald, dat ieder lid arbeid in landbouw en in nuttige kunsten aan de gemeenschap schuldig was. Uitgezonderd waren de ouden van dagen boven 60 jaar en de zieken: terwijl de burgers, die vrijwillig hun goederen hadden afgestaan, tot geen zwaar werk zouden worden gebruikt, zoo zij reeds 40 jaren oud waren, of geen handwerk vroeger uitgeoefend hadden. Naar de verschillende werkzaamheden, die zij deden, zouden de burgers van elke gemeente in klassen worden verdeeld. De wet zou de uren van werktijd bepalen. In iedere gemeente zou een raad van ouden van dagen wezen, die wenken bij 't werk zoude geven. Bij den arbeid der nationale communauteit zouden machines en uitvindingen, die de zwaarte van 't werk konden verminderen, gebruikt en toegepast worden. De gemeentelijke administratie zou altijd het oog op den arbeid en de arbeiders hebben, en daarover rapporten aan het opperbestuur doen. De verplaatsing van arbeiders van de ééne gemeente naar de an-

dere zou door het opperbestuur bevolen worden. Tot gedwongen arbeid zouden veroordeeld worden, de individuen van beiderlei geslacht, wier gemis aan burgerlijken zin, luiheid, weelde of losbandigheid aan de maatschappij schadelijke voorbeelden gaven. Hun goederen worden dadelijk het eigendom der nationale communautiteit. De magistraten van iedere klasse van arbeiders moesten de op de landerijen gekweekte vruchten en de producten der nijverheid in de magazijnen der nationale communautiteit doen opstapelen en bewaren. Opgaven van het voorhandene moesten aan het opperbestuur worden gegeven. De magistraten, die de klasse van den landbouw beheerden, zouden moeten zorgen voor de verbetering en uitbreiding van den veestapel. — Wat nu „de verdeeling en het gebruik der goederen van de gemeenschap” betreft, zoo werd bepaald, dat men alleen het gebruik en genot mocht hebben van datgene wat men volgens de wet door overhandiging van den magistraat verkreeg. De nationale communautiteit verzekerde dadelijk aan ieder van haar leden een gezonde, goede en netjes gemeubelde woning: kleederen voor den arbeid en voor den rusttijd, van laken, linnen of wol, overeenkomstig het nationale costuum: de bewassing, verlichting en verwarming: een genoegzame hoeveelheid eetwaren, brood, vleesch enz. alles uitmakende „une mediocre et frugale aisance”: voorts medische hulp bij ziekten. Er zouden in elke gemeente, op vastgestelde tijdperken, gemeenschapelijke maaltijden zijn, waaraan al de leden der communautiteit moesten deel nemen. Het onderhoud der staatsambtenaren en der militairen zoude hetzelfde zijn als der andere leden van de gemeenschap. Ieder lid der nationale communautiteit, dat een salaris ontving, of geldmunten voor zich behield, zou gestraft worden.

Wat het bestuur der nationale communautiteit betreft, zoo zou het verdeeld zijn in drie trappen: al naarmate het den staat, de in den staat vervatte „régions” (de provincies), en

de departementen betref. Het opperbestuur van den staat zou, volgens de wet, den aard en de hoeveelheid der uitdeelingen bepalen, die aan de leden van de communauteit van elke provincie zouden moeten gedaan worden. Om die bepalingen ten uitvoer te brengen, zouden de departementale besturen aan de provinciale besturen het deficit of het overschot van hun respectieve arrondissementen opgeven. De besturen der provincies zouden het déficit van het ééne departement aanvullen met het overtollige van het andere, en aan het opperbestuur opgeven eigen behoefte of overvloed, waarin dan het opperbestuur voorzag, door het overtollige of het gemis der andere provincies te doen aanrukken of aanvullen, of anders door ruilingen met het buitenland. Vóór alles, zou het opperbestuur alle jaren een tiende van alle oogsten der communauteit doen afnemen, en dat in de magazijnen doen opslaan. Het te-veel der republiek zou door den Staat zorgvuldig bewaard worden voor jaren van hongersnood. — Wat den handel aanging, zoo was elke handel van een particulier met buitenlanders verboden. De Republiek leverde aan de nationale communauteit de goederen, waaraan deze gebrek had, door het overtollige van landbouw of nijverheidsproducten te verruilen tegen het overtollige der vreemde volken. Daarvoor werden op de grenzen te land en ter zee gemakkelijk te bedienen entrepôts opgericht. — In elke gemeente zouden nu magistraten zijn, die belast zouden wezen om de gemeentelijke goederen van de ééne gemeente naar de andere te doen vervoeren. Ook de besturen der departementen, der provinciën en het opperbestuur, zouden zich zeer met dit onderwerp der transporten bezig houden en 't regelen. — Er zouden slechts belastingen geheven worden van hen, die niet tot de nationale communauteit waren toegetreden; zij zouden dezelfde belastingen als vroeger blijven betalen, maar het dubbele bedrag. — De nati-

onale schuld zou voor alle Franschen als uitgewischt beschouwd worden. De Republiek zou aan de vreemdelingen teruggeven het kapitaal der rente, dat zij hun schuldig was: tot zóó lang zou zij de renten der schuld aan de buitenlanders betalen. De schulden van ieder Franschman, die lid werd der nationale communautéit, aan een anderen Franschman, zouden uitgedelgd wezen. De Republiek belastte zich met de schulden der leden van de communautéit aan vreemdelingen. Elke inbreuk op dit onderwerp werd met eeuwigdurende slavernij gestraft. — De Republiek sloeg geen munt meer: de gemunte hoeveelheden gelds, die aan de nationale communautéit toevielen, zouden gebruikt worden om van de vreemde volken de noodige waren te koopen. Er zou in de Republiek geen goud of zilver meer ingevoerd worden.

Dit nu was het economisch decreet. Behalve dit is ons overgebleven een ontwerp van een politie-decreet. De inhoud daarvan kwam op het volgende neer. Er werd daarin geconstateerd dat de individuën, die niets voor het vaderland deden, geen politieke rechten konden uitoefenen: zij waren vreemdelingen aan wie de Republiek gastvrijheid verleende: terwijl dan bepaald werd, dat het niets-doen voor het vaderland daarin bestond, dat men de Republiek niet door een nuttigen arbeid diende. Als nuttige arbeid werd beschouwd: het werk van den landbouw, van het herdersbedrijf, van de vischvangst en van de zeevaart: alle handwerksnijverheid in 't algemeen met of zonder werktuigen: het bedrijf van den détailhandel: het vervoeren van menschen en goederen: het oorlogsbedrijf: en het onderwijs en de wetenschappen. Voor den arbeid der laatste categorie (onderwijs) was echter een certificaat van burgerschap noodig. — Het bijwonen van openbare vergaderingen was den vreemdelingen verboden. De vreemdelingen waren onder het onmiddellijk toezicht van het opperbestuur van den Staat, dat

hen uit hun gewoon verblijf kon verwijderen of naar verbeterhuizen zenden. Ieder vreemdeling kon tot het burgerrecht opklimmen. Alle burgers moesten gewapend zijn: de vreemdelingen moesten, op straffe des doods, hun wapenen afleveren. De eerste week (decadi) volgende op de uitvaardiging van dit decreet zouden de burgers zich verzamelen om de „nationale garde” te reorganiseeren. Ten spoedigste zouden in de omstreken van Toulon, Valence, Grenoble, Mâcon, Metz, Valenciennes, Saint-Omer, Angers, Rennes, Clermont, Angoulême en Toulouse kampen opgericht worden, ten einde de rust te bewaren, de republikeinen te beschermen, en de geheele vervorming van Frankrijk te bevorderen. De eilanden zouden gebruikt worden, om er de verdachte schuldigen te brengen, ten einde ze met gemeenschappelijke werken bezig te houden.

Zoo luiden de decreten. De opmerkelijke lezer zal reeds ingezien hebben, dat zeer veel in die decreten uit het laatste deel van Morelly's *Code de la Nature* is ontleend. Twee zaken van belang werden echter in het geheel niet uit Morelly overgenomen: het gezamenlijk wonen in groote blokhuizen, in zoogenaamde cités, en het gedwongen huwelijk. Buonarroti heeft nu uit zijn herinneringen allerlei trekken daarbij gevoegd, die het tafereel afronden ¹⁾. Hij zegt dat, volgens de voorstellingen van Babeuf en zijn vrienden, er in Frankrijk voortaan, overeenkomstig de organisatie, geen hoofdstad en geen groote steden meer zouden zijn: van zelf zou alles zich allengs verdeelen in dorpen, die op de meest gezonde en best gelegen oorden zouden gevonden worden: dorpen die door goede wegen en kanalen zouden verbonden zijn: er zouden daarin voor de inwoners geen weelderige woningen wezen, maar toch nette smaakvolle huizen: slechts de openbare gebouwen

¹⁾ Zie Buonarroti, *Conspiration de Babeuf*, tom. I p. 206—314.

zouden zeer schoon en statig worden gebouwd. Babeuf stelde zich dan verder voor, dat, door de afschaffing van het particulier eigendom en door de afwezigheid van weelde en geld, de zeden allengs zich zouden vereenvoudigen. — Het eigendom van alles behoorde aan den Staat, de burgers hadden alleen het vruchtgebruik. Allen moesten nu voor den Staat werken: productieve arbeid was voor ieder een plicht, een „functie”. Landbouw, en wat daarmede samenhang, was wel het voornaamste bedrijf. Daartegenover stond nu, dat allen gelijke genietingen zouden hebben, en dat de Staat, beschikkende over het resultaat van 't werk der gezamenlijke bevolking, den voorraad op gelijkmatige wijze onder allen zou verdeelen. De nieuwe Republiek zou, door een vergelijkende statistiek der opbrengsten van alle streken, goed kunnen berekenen, waar de voorraad kon worden verminderd en waar vermeerderd. De dienst der transporten was dus een zaak waarbij ieder belang had. — Door het meer eenvoudige leven en door die gelijke verdeeling van de welvaart zou, naar Babeuf's denkbeelden, de bevolking sneller vermeerderen dan tot nu toe het geval was, en de bevolking zou tevens lichamelijk krachtiger zijn. — In de uren en tijdstippen, die men niet met het productieve werk zou behoeven door te brengen, zou men zich aan de wetenschappen en kunsten kunnen wijden, en vaderlandslievende gevoelens kweeken en beoefenen. In de zaken van staat moest ieder bedreven worden; allen moesten deelnemen aan de administratie en aan het maken van wetten. Telkens zouden er volksvergaderingen zijn op schoon gelegen oorden. Babeuf noemde vierderlei soorten van dergelijke volksvergaderingen, bij welke gelegenheid steeds groote volksfeesten zouden gevierd worden. Dán zouden openbare oordeelvellingen over ieders afgelegde ambtsbetrekking worden gehouden. Ook de Egyptische doodengerichten konden weder

worden ingevoerd. In het algemeen moesten (dit zij ter loops aangemerkt) de begraafplaatsen in sierlijke, door natuur en kunst gelijkelijk begunstigde plekken worden aangelegd. Feesten ter eere van de gelijkheid, en ook ter viering van het Deïsme, zoo als Robespierre dat had bedoeld, konden zich aan dit alles vastknoopen. — Zeer bijzondere zorg zou voor de opvoeding worden gedragen. Trouwens dit was het eenige en beste middel, om de zeden en gewoonten van de toekomstige geslachten langzamerhand en ongemerkt te veranderen. Het onderwijs was staatsonderwijs: huiselijk onderwijs en vaderlijke macht vervielen. Het onderwijs zou nationaal, gemeenschappelijk en voor allen gelijk wezen. Jongens en meisjes zouden echter afgescheiden zijn. De scholen en gestichten van opvoeding zouden wederom 't liefst in schoone landschappen worden geplaatst. Het onderwijs en de opvoeding zou zich drieërlei taak ter bevordering voorstellen: *a.* de sterkte en veerkracht van het lichaam, *b.* de zachte goedheid en onwrikbare vastheid van het hart, en *c.* de ontwikkeling van den geest. Bij het onderwijs in de kunst zou eenvoud op den voorgrond staan en niet toegegeven worden aan te groote verfijning: bij het aanleeren der wetenschappen zou alle valsche schijn vermeden worden. Het noodzakelijke onderwijs was voor ieder verplichtend. Ieder Franschman moest zijn taal leeren spreken, lezen en schrijven, moest kunnen rekenen, met orde kunnen denken en redeneeren, de geschiedenis en de wetten van zijn land kennen, en de topographie, de natuurlijke geschiedenis en de statistiek beoefend hebben. Daarbij moest ieder de muziek en het dansen geleerd hebben. Het onderwijs der meisjes zou ook daarheen gericht worden, dat zij een vlijtig, arbeidzaam en ingetogen leven zouden voeren, en haar lichaam zou door oefeningen gehard worden. Van de scholen en opvoedingsgestichten zouden de jongens, ouder

geworden, naar de militaire kampen gaan — daar ieder burger de wapenen moest kunnen voeren — en later opgenomen worden als leden der volksvergaderingen: zekere plechtige vormen zouden dan in acht moeten worden genomen, waarbij de jonge mannen zich moesten verbinden, zich aan de wetten te onderwerpen: een contract zou dan als het ware worden aangegaan, dat op de nationale registers zou worden aangeteekend.

Sluiten wij het tafereel door te vermelden, dat Babeuf meende, dat, als ieder der burgers slechts weinig uren per dag aan productieven arbeid besteedde, er genoeg voor het onderhoud van allen was gezorgd ¹⁾: was er meer noodig, dan konden allen verplicht worden een half of geheel uur per dag meer te werken. — En zóó zou voor de groote massa, voor de klasse der arbeidende menschen, een beter lot dan het bestaande worden gewaarborgd. Wel zouden — Babeuf ontveinsde het zich niet — de rijken, zij die thans op de bovenste sport der maatschappelijke ladder stonden, verliezen: maar het geheel, de groote meerderheid der menschen van het land, zou uit den toestand van ellende en druk, lijden en dienstbaarheid, opgeheven worden. Daarenboven, volgens de bestaande instellingen, was er voor den rijke geen genoeg te vinden, of het kostte aan zijn talrijke armere medeburgers tal van ontberingen en moeiten: dit zou ophouden, en, in plaats van het gewezen en geklaag van zoovelen, zou een algemeen gevoel van tevredenheid zich verspreiden.

¹⁾ Buonarroti noemt het aantal nog niet (integendeel zie I, p. 211): enkele schrijvers vermelden, dat Babeuf met 2 uren arbeids tevreden was, doch Babeuf liet dit (zie art. 6 des travaux communs van het Décret économique) uitdrukkelijk voor elk seizoen anders bepalen door de wet.

Grisel's verraad maakte nu, dat al die fraaie plannen geen andere bestemming kregen, dan als bewijsstukken te dienen van een crimineel proces. Al die met zorg gestelde memories, decreten, wetten, „actes insurrecteurs”, werden met al de papieren, die men in de kamer der samenzweerders vond, — de lijsten en rapporten der agenten, de namen van al de leden waarop men staat kon maken, de aanwijzingen waar vijanden waren, de lijsten van hen die ten verderve gedoemd werden, aanhitsingen, aanplakbiljetten versierd met de phrygische muts, liederen en populaire samenspraken geschikt ter verspreiding — in twee deelen op last van het Directoire zoo spoedig mogelijk gedrukt ¹⁾. Het waren zonderlinge „dossiers”, die den nieuwsgierige eensklaps een blik gunden in de soeterreinen der Frausche maatschappij: een afgrond, waar diep verholen in 't duister zonderlinge gestalten en kruipende dieren, met fonkelende oogen, zich bewogen: een angstig vizioen van wat boven aan 't licht kon komen, indien de aardkloof niet spoedig met stelpende blokken werd dichtgegooid ²⁾. Het Directoire — blijde er met den schrik te zijn afgekomen — aarzelde niet, gaf aan de Wetgevende macht bericht van wat er was gevonden, en deed het proces tegen de saam-

¹⁾ Het zijn de twee reeds dikwijls vermelde deelen: Copie des Pièces saisies dans le local que Babeuf occupoit. — Zie enkele stukken: I, p. 150, 98, 211. — II, p. 9 enz.

²⁾ Dat sommige leden der samenzweering reeds kwistig den brandfakkel wilden gebruiken, en aan den opstand van 1796 een geur wilden geven, die aan den petroleuse-bijmaak der Commune van 1871 en haar vernieling der Tuilerieën doet denken, blijkt ook uit deze woorden van Buonarroti I p. 197: Il y avait au Comité insurrecteur des avis d'après lesquels les condamnés eussent été ensevelis sous les décombres de leurs palais dont les débris auraient rappelé aux générations les plus reculées, la juste punition infligée aux ennemis de l'égalité.

gezworenen beginnen. Deze waren in de kerkers van de Abbaye gevangen gezet: een oogenblik dachten zij, dat zij door een militaire commissie zouden worden gevonnisd: doch de omstandigheid deed zich voor, dat één der beschuldigten, Drouet — die echter, hoewel gegrepen en vastgezet, wist te ontkomen — lid van den Raad der Vijfhonderden was, en dat voor die leden een bijzondere proces-orde door de constitutie was voorgeschreven. Dit moest nu toegepast worden op al de saamgezworenen. Er moest in een plaats buiten Parijs daarvoor een Hooggerechtshof gevormd worden, waarvan de „jurés” door de kiesvergaderingen der departementen moesten aangewezen worden. Verschillende maanden zouden verloopen, voordat dit Hof bijéén kon komen. De saamgezworenen hadden dus een oogenblik rust in hun gevangenis. Twee dagen na zijn in-hechtenis-stelling schreef Babeuf een brutalen brief aan de leden van het Directoire, waarbij hij zich als macht tegenover macht stelde, en hun schreef dat zij, de vijf leden van het Directoire, het in hun keus hadden het vaderland geheel en al te redden, zoo zij deze conspiratie als niet geschied wilden beschouwen, en voortaan in het belang van het volk wilden regeeren. Hij, Babeuf, wiens macht en wiens tal van bondgenooten men uit de gegrepen stukken had kunnen ontdekken, zou dan het volk overreden op dien vredelievenden weg het Directoire te ondersteunen. — Het Directoire lette natuurlijk niet op dien brief en stelde 59 personen in beschuldiging, waarvan 17 (of 18, met Drouet mede) in verstek. Onder de aanwezige beschuldigten zien wij de bekende namen, en die van eenige anderen, als van Vadier, het oud-lid der Conventie, van Polycarpe Pottotfeux, vroeger revolutionair procureur-generaal: ook van verschillende vrouwen, als Marie Sophie Lapierre, la veuve Adbin, femme Breton, femme Martin. Onder de „contumaces” zijn dan Drouet, Robert Lindet,

Bodson, Felix Lepelletier en Rossignol. Van degenen, die buiten den kring der saamgezworenen stonden, was Pâche de eenige, die, in een gedrukt geschrift, voor de beschuldigten in de bres sprong. Weldra zou nu het proces beginnen en wel te Vendôme, naar welke plaats al de beschuldigten den 9den en 10den Fructidor an IV, onder zwaar militair escorte, werden vervoerd. De bloedverwanten, vrouwen, kinderen en zusters der geboeiden volgden te voet den stoet. Onder hen ook Babeuf's vrouw met haar kleine kinderen, waarvan de oudste Emile, 12 jaar oud, voor zijn vader, toen deze reeds vóór zijn gevangenneming het voortvluchtige wegschuilende leven leidde, altijd door berichten over de goede zaak had ingewonnen; de kleine slecht gespelde briefjes van dat zoontje werden nu onder de proces-stukken gedrukt ¹⁾. — De stad Verdôme werd nu met een cordon van militairen omgeven: op 10 mijlen afstand van de stad mocht niemand zonder verlofpas komen. De saamgezworenen hadden, in het belang van hun zaak en van hun personen, gehoopt op een proces in het volle daglicht te Parijs, en werden thans als het ware in de stilte geïsoleerd. De beschuldigten zouden die stilte pogen te breken, door in de zittingen der gerechtszaal zelve, bij de verhooren en pleidooien, het meest mogelijke gedruisch te maken. Niettegenstaande al dit gedruisch maken de debatten en dit proces geen voor de beschuldigten aangenamen indruk. Het was voor hen jammer, dat zij den onmiskenbaar grootschen en demonischen aard van hun zaak door hun houding bedierven. Hun redevoeringen, met al den nasleep hunner betoogen en antwoorden, en de pleidooien hunner advocaten, onder wie Réal voor Babeuf pleitte, waren anders breedvoerig genoeg. Zij vullen vier dee-

¹⁾ Zie de briefjes: Copie des Pièces etc. tom. I, p. 220—224, 229, 302.

len ¹⁾. Doch de houding, die de saamgezworenen aannamen, was weldra deze, dat zij (daargelaten wat zij als politieke partij beproefd hadden) hun socialistische samenzwering niet als feit erkenden, maar als een hypothese die zij gesteld hadden. Intusschen waren al de schrifturen, met hun eigen hand geschreven, dáár, en al de uitingen der beschuldigten werden dus een weefsel van gedwongen en verdraaide, zich telkens tegensprekende, verklaringen. De saamgezworenen hadden daarenboven het plan, wíjl zij zooveel waren, alles in de lengte te slepen, in de hoop dat wellicht, bij de vele lotwisselingen der politiek, een gunstige wind eens voor hen mocht komen te waaien. Van den éénen kant gaven zij dus voor, slechts philanthropische droomen bedacht te hebben en onschuldige zeepbellen te hebben geblazen; — van den anderen kant protesteerden zij tegen alles wat er maar gebeurde. De President van het Hoog Gerechtshof had ontzaggelijk veel moeite met de beschuldigten, toen de eerste openbare zitting 20 Februari 1797 plaats had en gedurende al de verdere dagen. Het begon al dadelijk bij 't oproepen der namen, toen eenigen weigerden naam, ouderdom en qualiteit op te geven: en altijd door volgden interrupties, aanklachten, verwijten, excepties, en tumulten. Steeds hadden zij twisten met den president over de constitutie van 1795. Van tijd tot tijd brak dan de hartstocht in flikkerende vlammen door, vooral toen Grisel als getuige moest optreden. Toen de procureur-generaal Viellart zijn rede uitsprak, konden zij zich niet bedwingen (zie I, p. 99 en 122); een heftig tooneel had plaats, dat alles in ver-

¹⁾ Het zijn de „Débats du Procès instruit par la Haute Cour de Justice, contre Drouet, Babeuf et autres: recueillis par des stenographes,” de eerste 2 deelen „à Paris de l’Imprimerie nationale”, de laatste 2 deelen „à Paris, chez Baudouin, Imprimerie du Corps Législatif, place du Carrouzel, No. 662.”

warring bracht. Telkens zongen de beschuldigten in de zitting de Marseillaise (zie b. v. I, p. 265). Kortom, zij bleven hun zaak rekken om hun leven te redden. Zelfs waagden zij nog een poging om te ontvluchten, die echter mislukte.

Het belangrijkste was de redevoeving van Babeuf, die open en rond ook voor het gerechtshof de communauté der goederen, met een beroep op Morelly's Code de la Nature (dat hij aan Diderot toeschreef) en op Mably, verdedigde en het particulier eigendomsrecht aanviel. Hij behield een zekere forse plooi, en te midden van zijn declamatie een ruwe kracht die indruk maakte.

De jury was betrekkelijk gunstig voor de beschuldigten. Al de kwesties van het socialisme en van de communauté der goederen werden werkelijk geëcarteerd. Alleen de kwestie der misdadige invoering der constitutie van 1793 werd op den voorgrond gesteld. Den 26sten Mei 1797 werd het vonnis voorgelezen. Wegens gebleken poging tot herstel der constitutie van 1793 werden Babeuf en Darthé ter dood veroordeeld: — Buonarroti, Germain, Moroy, Bouin, Memessier, Cazin en Blondeau werden tot de straf der deportatie verwezen: — 56 beschuldigten werden in vrijheid gesteld.

Toen het vonnis was uitgesproken, werd de stilte in de rechtszaal eensklaps gebroken: Babeuf en Darthé grepen een kleinen ponjaard, dien zij verborgen hadden, en stieten zich dien in het hart. De ponjaarden waren echter te zwak: de gewonden bleven leven: leven om den volgenden dag met vasten tred het schavot te bestijgen.

In den nacht vóór zijn dood schreef Babeuf een aandoenlijken afscheidsbrief aan zijn vrouw met haar drie kleine kinderen, waarvan het jongste nog in Vendôme tijdens het proces geboren was. Hij wikkeld zich in den eeuwigen nacht, zoo als hij zeide. De vrouw stierf spoedig van smart en ellende; de drie verlaten knapen — Emile, Camille en Caius — werden

in 1798 door Felix Lepelletier (die toen van hun bittere armoede hoorde) opgenomen en verzorgd.

Men zou van elk dezer knapen iets hooren: een enkel feit in de kranten: een gil, niets meer, doch genoeg voor hem, die weet wat verborgen smart het hart der meeste menschen doorvlijmt. — Het was het jaar 1808. In Spanje brak de onafhankelijkheidskrijg uit. Dáár vloog Emile Babeuf naar de Spanjaarden om hen te helpen. Maar in 't verborgen had hij een ander doel. Het zou weldra blijken. Er diende in de legers van den Franschen keizer zekere Grisel. Emile zocht hem overal op, en toen hij hem gevonden had, sloeg hij hem in het openbaar op 't aangezicht, en verlangde hij een duël op leven en dood. Het duël had plaats: weldra had Emile een open breede wond in de borst, maar Grisel lag dood ter aarde: de vader was gewroken. Sinds kwam Emile te Parijs terug, hij poogde een boekwinkel op te zetten: hij gaf den „Nain Jaune”, een gemeen oppositieblad, uit. In 1821 ging hij failliet. Men meent dat hij ergens in America gestorven is. — Het was het jaar 1814. De „invasie” der Russen, Duitschers en Engelschen overstroomde voor het eerst de grenzen van Frankrijk: er was een jongeling van 16 jaar, die tegenover de kogels van de vijanden overal zich stelde, tot hij den dood vond: het was Caius Babeuf. — Het was 1815. De eerste kozakken renden door de straten van Parijs. Daar klom een jonkman op de zuil der kolom Vendôme, en stortte zich te pletter naar beneden: hij kon den smaad van zijn vaderland niet overleven: het was Camille Babeuf.

H O O F D S T U K X I I .

SPOREN VAN RELIGIEUS SOCIALISME IN DE ACHTTIENDE EEUW. — DE HERENHUTTERS.

Wij mogen nog niet scheiden van de achttiende eeuw. Ook in dat tijdperk is het verschijnsel waar te nemen, dat in de vorige eeuwen ons trof, namelijk dat het godsdienstig Christelijk element hier en daar zich hechte aan socialistische denkbeelden. Geen wilde hartstocht, geen uitbarsting van enthousiasme of toorn is echter dan het gevolg van dergelijke gemoedsstemming — zoo als in de 16de en 17de eeuw het geval was — neen, zeer rustig en bijna idyllisch is het tafereel dat onze oogen nu treft. Soms waren het de herinneringen der eerste Christen-gemeente, die de verbinding vergemakkelijkten: dan waren het de gedachten van broederlijke éénheid en gemeenschap, die, als doel en als ideaal gesteld, een socialistische kleur gaven aan de levensopvatting van enkele kringen. Soms weder waren het denkbeelden van opvoeding van onbeschaafde rassen in verre gewesten, die dit verschijnsel met zich voerden. Bij al die uitingen der godsdienstige opvatting is echter, even als in de 16de en 17de eeuw, al hetgeen wij samenwonen, samenleven, samenwerken, en te samen bezitten noemen, kortom het socialistisch element, meer iets bijkomends, een gevolg van een uit een hooger beginsel gestelden regel. Het socialisme is hier

bijzaak, geen hoofdzaak. In zekeren zin zou men van oneigenlijk socialisme kunnen spreken. Waar op de ziel alle aandacht wordt gevestigd, waar het boven-aardsche leven op den voorgrond wordt gezet, daar wordt meestal met zekere verheven zorgeloosheid het stoffelijke behandeld, soms met minachting op het verwerven van goederen neêrgezien. Wij zagen reeds vroeger bij de Esseeërs een toestand, die grenst aan verachting van allen rijkdom. Het Christendom nam voor een deel ook die gedachte over, en legde aan den anderen kant sterker den nadruk op het beginsel, dat alle menschen broeders waren, en dat dit leerstuk ook in de bezorging der economische huishouding moest uitkomen. De Catholieke kerk had dan ook reeds vroegtijdig werkelijk socialistische inrichtingen opgericht in haar kloosters. Slechts al te oppervlakkige halfkennis kan de betrekkelijk schoone zijde van deze stichtingen miskennen. De kloosters stonden echter in den regel geïsoleerd, en als het ware als goed afgesloten sterkten te midden van een woelige bedrijvige en volgens gansch andere beginselen werkende maatschappij. Andere meer in het leven ingrijpende associaties zijn nu echter, als meer of min socialistische huishoudens, ook van tijd tot tijd door het Christelijk beginsel gevestigd.

De achttiende eeuw heeft zóó de eigenaardige broedergemeente te Herrnhut zien vestigen, en is getuige geweest van de min of meer socialistische gewoonten en instellingen der Jesuïten-missie in Paraguay en der Kwakers in Engeland en Noord-America.

Vestigen wij eerst den blik op de Jesuïten-missie in Zuid-America. — De Jesuïten in Paraguay hebben slechts op de intensiefste wijze verwerkelijkt, wat de Catholieke

kerk, in bondgenootschap met Spanje, voor al de Indianen en inboorlingen in America deed. De Catholieke kerk zette als 't ware in America de verovering (de conquista) voort door de Spaansche koningen begonnen. Altaar en kroon hielpen hier elkander. Trouwens America was in zekeren zin een schenking van den paus, en kerk en staat waren van toen af aan in die verre landen de trouwste bondgenooten. De herderstaf der kerk heelde dan onder de Indianen de wonden door het zwaard geslagen. De edele Las Casas had reeds in 1520 die taak der Catholieke kerk in America geschetst. De geestelijke orden zouden dan de Indianen bekeeren, organiseeren, aan regel en arbeid gewennen en opleiden. Sinds hadden zich dan ook, toen werkelijk de verovering door de wapenen volbracht was, in het midden der zeventiende eeuw de missies der geestelijke orden onder de Americanen op krachtige wijze ontwikkeld en uitgebreid. Gedurende de geheele achttiende eeuw vestigden zich zulke „missies” steeds verder en op meer verwijderde posten. Zij kostten den Spaanschen staat niets en zetteden steeds de grenzen vooruit. Die missies werden nu overal onder de Indianen in America door de geestelijke orden eenvormig, naar een vast type, als zoovele legerkampen, ingericht. Zij vormden dan een tusschentrap tusschen de eigenlijke kolonie en het rijk der wildernis. De straten van zulke missies werden langs rechte lijnen en rechthoekig getrokken. In 't midden was het plein, waarop de kerk, de school, het huis der missionarissen en het zoogenaamde Casa del Rey, zijnde een karavanserij ingericht tot het gastvrij opnemen van alle reizigers. De onder de Indianen bestaande gemeenschap van gronden werd meestal behouden, geregeld en geleid. Ieder volwassen Indiaan was verplicht, behalve aan zijn werk, dagelijks een morgen- en avonduur te arbeiden op het „gemeene” land

(Conuco de la Comunidad), waarvan de opbrengst ten bate der kerk en voor een deel voor de behoeften der Indianen zelven bestemd was. Zulke missies werden nu in allerlei vertakkingen steeds verder vooruitgezet: waar er een gansche reeks was, daar had zulk een reeks als militair steunpunt een der zoogenaamde Presidios, een klein fort, voorzien van 8 kanonnen en ongeveer 70 man bezetting: zulk een fort werd door de missies onderhouden tegen vergoeding van den staat. De missionarissen van zulke missies regelden nu geheel en al het leven en den arbeid der Indianen. Zij waren het die b. v. te Orenoco den verbazenden voorraad van schildpad-eieren op regelmatige wijze door de Indianen lieten exploiteeren. In Nieuw-Californië deden zij mede bloeiende missies verrijzen. Als herders gingen de monniken met de inboorlingen om: zij zorgden overal dat hun kudden geen omgang hadden met vreemden en met hen die 't aangenomen Christelijk geloof konden schokken, met de zoogenaamde „Gente de Razon”. Zelfs de kinderen der soldaten uit de forten mochten niet in de missie komen. De reizigers werden voornamelijk daarom zoo gastvrij ontvangen, omdat zij aldus het best onder toezicht en bewaking bleven, en de inboorlingen door hun mededeelingen en ideeën niet konden schaden. Over het algemeen was die vestiging der missies voor de Indianen uiterst weldadig: voor het eerst werden de inboorlingen door Europeanen zacht behandeld. De eigenaardigste en stevigste van al die Catholieke missiën in America was nu de Jesuïtenmissie te Paraguay. Dáár was de hoofdleiding der missie op elke plaats onder twee monniken verdeeld: de oudste had de behartiging der geestelijke zaken, de jongste de bezorging der wereldlijke economische belangen. In het missie-huis zelf was het leven natuurlijk geheel en al gemeenschappelijk ingericht. Onder toezicht der geestelijken mochten de Indianen in Paraguay op elke

plaats hun „Governador” zelven bij keuze benoemen: onder hetzelfde toezicht mochten zij hun straffen (die geheel en al het karakter hadden van kerkelijke boeten) vaststellen. De Indianen waren in zekeren zin op militaire wijze ingericht, en hadden een soort van uniform en titels. Onder leiding der geestelijken had de arbeid plaats. Het begin en het einde van den dagelijkschen arbeid werd door kerkelijke ceremoniën gewijd: evenzoo was het uur en de wijze van den maaltijd, benevens geheel de kleeding, eens voor altijd door de missie geregeld: onder leiding der geestelijken werd elk handwerk verricht: zelfs het „abattoir” werd door een geestelijke bestuurd. Twee dagen in de week moesten de Indianen op den „conuco” werken. Alle buitenlandsche artikelen kregen de Indianen door de Jesuïten-orde, welke die goederen betaalde met de thee in Paraguay gekweekt. De Jesuïten hadden vooral het probleem opgelost om den arbeid aangenam en uitlokkend te maken. Ook de genoegens werden door de missionarissen geregeld; zij gaven den Indianen onderricht in zang en instrumentale muziek ¹⁾. Vooral zorgden

¹⁾ Men herinnere zich daarover de schoone bladzijde van Chateaubriand in het vierde deel van zijn *Génie du Christianisme*. „Quand les Jésuites, dit-il, se furent attachés quelques Indiens, ils eurent recours à un autre moyen pour gagner des âmes. Ils avaient remarqué que les sauvages de ces bords étaient fort sensibles à la musique: on dit même que les eaux du Paraguay rendent la voix plus belle. Les Missionnaires s'embarquèrent donc sur des pirogues avec les nouveaux catéchumènes: ils remontèrent les fleuves en chantant des cantiques. Les néophytes répétaient les airs, comme des oiseaux privés chantent pour attirer dans les rets de l'oiseleur les oiseaux sauvages. Les Indiens ne manquèrent point de se venir prendre au doux piège. Ils descendaient de leurs montagnes et accouraient au bord des fleuves pour mieux écouter ces accents: plusieurs d'entre eux se jetaient dans les ondes et suivaient à la nage la nacelle enchantée. L'arc et la flèche échappaient à la main du sauvage: l'avant-goût des

zij voor de eer der vrouw. De vrouw, op wier levensgedrag viel aan te merken, werd in een woning, Beaterio geheeten, opgesloten : derwaarts trokken zich ook de kinderlooze vrouwen gedurende de afwezigheid van den man terug : in soortgelijke kloosterlijke inrichtingen werden ook de jonge meisjes tot den leeftijd, waarop zij een huwelijk konden sluiten, opgevoed. In het algemeen strekte de leiding der Jesuïten om aan de Indianen hun kinderlijke zeden te laten behouden. Toen de Jesuïten later, tegen het einde der 18de eeuw, door Pombal in Portugal en Aranda in Spanje werden vervolgd, viel ook de missie in Paraguay uitéén. Eerst de brutale en geweldige vervolging, die zij te verduren hadden, maakte aan hun veelszins schoonen arbeid in America een einde ¹⁾.

Wij zullen zien hoe de Moravische broeders op hunne eigene, dat is op veel vrijer en zelfstandiger wijze, in Protestantischen zin, het zendingswerk opnemen, en ook niet tegen enkele socialistische regelen opzien : wij spoeden ons dus tot hen, doch moeten eerst in het voorbijgaan wijzen op de Kwakers in Engeland en America.

Wij hebben de Kwakers reeds met een enkel woord vermeld (zie boven, p. 221), voorzoover zij met de Engelsche

vertus sociales et les premières douceurs de l'humanité entraient dans son âme confuse..." Zie ook Sainte-Beuve, Chateaubriand et son groupe littéraire sous l'Empire. Edit. 1861, tom. I, p. 324, 325.

¹⁾ Zie vooral Roscher, Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung, Zweite Auflage, Edit. 1856, p. 155—164; Paul Leroy-Beaulieu, De la Colonisation chez les peuples modernes, 1874, p. 16, 17; J. C. Wappäus, Die Republik Paraguay geographisch und statistisch, 1867, p. 1198 seqq.; J. C. Wappäus, Das Kaiserreich Brasilien geographisch und statistisch, 1871, p. 1544, 1545; zie ook Montesquieu, Esprit des Lois, Livre IV, chap. VI.

Anabaptisten samenhangen. Voortgekomen in Engeland in den tijd der Puriteinsche omwenteling, hadden hun eerste leiders — en naast George Fox zijn hier James Nayler en de zuster Elisabeth Fletcher te noemen — in 't begin slechts spot en vervolging van de heerschende klassen ondervonden. In 1655 en volgende jaren waren dus reeds enkelen uit Engeland naar America vertrokken, zoo Francis Howgill, Elisabeth Harris en anderen. Doch in America ondervonden die „vrienden”, zoo als zij zich noemden, ook wederom vervolging. In Virginia, in Maryland en in Massachusetts liet men hen niet met rust. Toch nam hun aantal dáár steeds toe, vooral sinds George Fox in 1672 en 1673 in dat America had gepreekt ¹⁾. In Engeland zelf begonnen de hoogere klassen hen eerst met meer zorgvuldige oplettendheid te bejegenen, toen William Penn, de zoon van den bekenden admiraal, als student zich tot hen voegde. Deze hoorde van de vervolgingen, die de Kwakers in America te verduren hadden, en besloot van zijn invloed gebruik te maken, om dáár in dat America te vestigen „a free colony for mankind”, waarin geen vervolging meer te vreezen zou zijn, en een broederband allen zou omvatten. Hij had den 4den Maart 1680 concessie voor een groot terrein, dat reeds aan zijn vader was beloofd, verkregen, en ging in 1682 naar America om op dat terrein zijn kolonie dáár in te richten ²⁾. Van het oogenblik af, waarop Penn zijn verdrag sloot

¹⁾ Zie enkele libellen uit den tijd van dat bezoek van George Fox in America, bij R. Southey, Sir Thomas More, Ed 1831, Vol. II, p. 446—448.

²⁾ Hoe zijn aankomst dáár door de Christenen dier dagen begroet werd, leert ons de brief van Cotton Mather, uit Massachusetts, van 15 September 1682 aan John Higginson. Die brief luidde als volgt: zie Edward D. Neill, *the English Colonization of America*, 1871, pg. 307:

„There be now at sea a shippe (for our friend Mr. Esaias Holcraft of London, did advise me by the last packet that it wolde sail some time

met de Indianen onder den ouden iepenboom te Shalkanaxon, dagteekent nu een werkelijke maatschappij der Kwakers. De mannen, die toen de rechtlĳnige en rechthoekige straten van Philadelphia gingen bouwen, namen het met dien naam ernstig op. William Penn zelf ging nog naar Engeland: toen hij later terugkwam, vond hij een reeds bloeiende bevolking, die door Thomas Story en anderen voortdurend was verkwikt. En in geheel de achttiende eeuw waren die Americaansche Kwakers de dragers van een zachten, milden, waarachtig broederlijken zin. Zeer zeker, deze Kwakers waren allermĳnst socialisten in den gewonen zin des woords: hun economische aard deed hen elk voor zich sparen, winnen en fortuin maken: maar hun vereeniging had toch altijd trekken, die bijzonder er op wezen, dat zij een eerste plaats inruimden aan het gemeenschapsgevoel. Zij noemden zich reeds: de Societeit der Vrienden. De naam van hun stad Philadelphia werd in Europa een naam, om in 't algemeen een broederschap van bekeerden aan te duiden. Zij waren 't die het gedenkwaardige protest tegen den militairen geest van het oude régime

in August) called ye Welcome, R. Greenway, master, which has aboard an hundred or more of ye heretics and malignants called Quakers, with W. Penne, who is ye chief scampe at the hedde of them. Ye General Court has accordingly given secret orders to Master Malachi Huxet, of ye brig Porposse, to waylaye ye said Welcome, as near the coast of Codde as may be, and make captive ye said Penne and his ungodlie crew, so that ye Lord may be glorified and not mocked on ye soil of this new countrie, with ye heathen worshippe of these people. Much spoyl can be made hy selling ye whole lotte to Barbadoes, where slaves fetch good prices in rumme and sugar, and we shall not only do ye Lord great service by punishing ye wicked, but shall make great gayne for his ministers and people. Master Huxett feels hopeful, and I will set down the news he brings when his shippe gets back. -- Yours in ye bowells of Christ,"

der menschelijke samenleving formuleerden. Zij hielden allereerst vast aan het denkbeeld van vrede op aarde ¹⁾.

Ook in Engeland verloochenden de Kwakers mede hun karaktertrekken niet. — Uit hun midden stond dáár een man op, die een volledig plan van een collectieve gezamenlijke arbeidsinrichting bewerkte en uitgaf. Het is John Bellers, en zijn geschrift, dat in 1696 te Londen uitkwam, heet: *Proposals for raising a colledge of Industry of all usefull Trades and Husbandry.*” Op dat plan is in onze eeuw weder zeer bepaald de aandacht gevestigd geworden, sinds Robert Owen daarin de grondtrekken van zijn ideeën herkende, en sinds Marx in zijn boek „das Kapital” den auteur prees als een waar wonder in de geschiedenis der economie ²⁾. John Bellers, die 8 Februari 1725 stierf, schreef bovendien nog „*Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantation and Immorality*” die in 1699 te Londen verschenen. Wat nu zijn plan betreft, zoo schijnt hij een industrieel genootschap op 't oog te hebben gehad, en bedoelde hij een onmiddellijke toepassing er van in Engeland. Het zou 18,000 L. St. gekost hebben om het uit te voeren, en hij deed nu een beroep op de rijken, de hoofden en leiders van den Engelschen Staat, om met zijn plan de proef te nemen, waardoor het arme volk opgeleid zou kunnen worden om voor zich zelf zorg te dragen. Arbeid brengt overvloed, zoo sprak hij, en de arbeid moet dus goed geregeld worden. Van den anderen kant moesten de rijken aan dat probleem al hun aandacht wijden. De

¹⁾ Zie Edward D. Neill, *The English Colonization of America*. London 1871, p. 290—314; zie ook E. C. Benedict, *The Beginning of America, a discourse*, New-York 1874, p. 53, 54; Auguste Comte, *Cours de Philosophie positive*. Troisième Edition, 1869, tom. V, p. 466.

²⁾ Zie Marx, *das Kapital*, 2e Auflage, pg. 515, voorts pg. 112, 120, 334, 504, 505, 639.

rijken waren toch eigenlijk slechts rentmeesters van hun rijkdom. Hadden zij geen hart voor het onderwijs en de leiding der armen, dan hielpen zij slechts de gevangenen te vullen: terwijl zij op zich zelve konden toepassen het woord, dat hij, die zeide: „ben ik mijns broeders hoeder” de slechtste aller menschen was. Het was werkelijk het belang der rijken zorg te dragen voor de armen. Hij meende nu, dat met het geld der rijken, die daarvoor aandeelen kregen, colleges, genootschappen konden gevormd worden, waardoor alles wat de arbeiders in zulk een college noodig hadden kon worden voortgebracht. In zulk een college was dan het ruilmiddel van het geld onnoodig. Verder konden alle tusschenpersonen en dus de winkeliers vervallen. Voorts zou door het gemeenschappelijk werk een massa overtolligen arbeid gespaard worden. De winsten of het surplus van het college, van het „genootschappelijk” arbeiden, zouden verdeeld worden onder de rijke aandeelhouders; doch de arbeiders zouden eerst al het noodzakelijke ontvangen. In zulk een „college” kon nu regel en orde heerschen: kon een organisatie worden tot stand gebracht. Als de arbeiders ouder werden, zouden zij een uur per dag minder behoeven te werken. De intrigues der concurrentie zouden er niet zijn. Een betrekkelijke zachte tucht zou in het college heerschen. De opvoeding der kinderen zou naar een verheven standaard worden ingericht; tot alles, wat het kind moest leeren, moest liefde worden opgewekt: de kinderen mochten niet geslagen worden. Door het vestigen nu van zulke colleges of genootschappen meende John Bellers, de Kwaker, de armoede voor goed te doen verdwijnen. Hij wilde de maatschappij als ’t ware splitsen in verschillende collectieve lichamen ¹⁾.

¹⁾ Wij hebben tot ons groot leedwezen het boek van Bellers niet kun-

Het belangrijkste verschijnsel van religieus socialisme in de achttiende eeuw waren echter de Herrnhutters of Moravische Broedergemeenten. Wij zullen hier eenigszins langer bijilstaan. Het waren gemeenten, die in historische lijn afstamden van de Boheemsche Christenen, die in de 15de eeuw onder Huss zoo heftig opstonden, tijdens de Hervorming der 16de eeuw veel verder wilden gaan dan Luther, en in Moravië velen van de Zuid-Duitsche Wederdoopers ontvingen en zich met hen vereenzelvigden ¹⁾. Sinds hadden zij in dat Moravië zich, met hun eigenaardige vormen en gebruiken, staande weten te houden tegenover hun Oostenrijkschen landheer, den keizer van Duitschland, totdat de Westphaalsche vrede van 1648 — waarbij als beginsel was aangenomen, dat de godsdienst van den vorst voor elk der Duitsche landen de staatskerk vormde — hun allen steun ontnam, en zij in hun dorpen zich niet meer tegenover de vervolging der Catholieken konden vrijwaren. Velen van hen verlieten nu hun vaderland, lieten have en goed aan hun vervolgers, en togen over de Boheemsche bergen. Zoo kwam een kleine kolonie dier Moravische Broeders, in Juni van het jaar 1722, in den Lausitz (op Saksisch grondgebied) op het landgoed Berthelsdorf. De jonge eigenaar van het goed was juist afwezig — hij zou weldra zijn huwelijk sluiten — doch gaf door een brief verlof aan de zwervers, dat ze voorloopig op zijn goederen zich konden vestigen. Zij deden het en timmerden zich een woning met 't hout der bosschen in de buurt. Zij noemden nu die plaats Herrnhut. De jeugdige Saksische edelman, aan

nen bekomen. De hier medegedeelde trekken van zijn plan ontleenen wij aan Holyoake, the History of Co-operation in England, 1875, pg. 32—36.

¹⁾ Zie boven onze blad. 123, 141 en 161

wien zij dat verblijf dankten, heette de graaf von Zinzendorf, en die graaf zou nu op de verdere organisatie van hun gemeente den grootsten invloed hebben. Wij moeten ons dus met dien graaf wat nauwkeuriger bezig houden.

Zinzendorf was een ridderlijke natuur, vol verbeeldingskracht, bekwaam tot dichterlijke liederen en tot daden van verheven zelfopoffering: van top tot teen een edelman, wiens fiere gestalte, rechte gang en vaste stap, waar hij kwam, eerbied afdwong en alledaagsche indringende manieren afweerde. Hij behoorde tot het ras der helden. Spelend ging hij met al de ruwe moeilijkheden van het leven om. Rijk aan geloof, wist hij niet wat engheid van dogmatisch beteekende: hij had genoegzame ruimte van hart en geest, om de verscheidenheid in het leven, in geloof en gedachten uitkomende, te waardeeren. Hij zelf had met al de vrome toewijding, waarvoor hij vatbaar was, zich aan Jezus Christus verbonden en zou voor de zaak van Christus op aarde nu broeders gaan werven.

Hij was 26 Mei 1700 te Dresden geboren ¹⁾: zijn geslacht was uit Oostenrijk, een rijk en machtig huis, dat staatslieden en generaals opleverde, en bij de Hervorming Luthersch was geworden. De grootvader was wegens dat geloof zijn land ontvlucht, had zich naar Saksen begeven en zijn Oostenrijksche goederen in den steek gelaten. De vader was minister aan het Saksische hof, doch stierf toen deze

¹⁾ Wij volgen het schoone boek van Felix Bovet, *Le Comte de Zinzendorf*, Paris 1860, deux tomes; een boek dat de gegevens der biografiën der onmiddellijke volgers en leerlingen van Zinzendorf — wij noemen Spangenberg en von Schrautenbach — met eenvoudige helderheid verwerkt. Het is in het Hollandsch vertaald door M. W. D. Middelhoven, bij Höveker, 1864, 2 deelen.

zoon slechts zes weken oud was. De zoon, Nicolaas Lodewijk von Zinzendorf, werd door toedoen van zijn oom en voogd, generaal von Zinzendorf, opgevoed bij zijn grootmoeder van moederszijde. de baronesse von Gersdorf: want zijn moeder, overigens een knappe begaafde vrouw, hertrouwde spoedig met den Pruisischen generaal, later veldmaarschalk, von Natzmer, en ging met dezen naar Berlijn. — De grootmoeder leefde met een ongehuwde dochter op het kasteel Hennersdorf in den Opper-Lausitz, en derwaarts werd het kind gebracht. De knaap bleek eenigszins zwak van lichaam, doch vurig van karakter te zijn, veelal peinzend en begaafd met groote verbeeldingskracht. Zijn vrouwelijke omgeving was oprecht vroom: te midden der in vormen versteende orthodoxie dier dagen had de grootmoeder zich aan Spener en diens piëtisme gehecht. De knaap wies in die atmosfeer op en nam die gevoelens en denkbeelden gretig aan. Toen hij tien jaar oud was, werd hij door zijn grootmoeder naar Halle, de stad van Spener en Franke, gebracht. Dáár werd hij geplaatst op het „pedagogium”, een aan Franke’s instellingen verbonden instituut: een school, waar alles hard werd opgevat en de meest strenge tucht heerschte, doch waar reeds onder de kinderen het vormen van kleine vriendschapskringen en kleine gezelschappen, waar men in ’t geloof zich oefende, werd in de hand gewerkt. Lodewijk von Zinzendorf deed daaraan mede. Hij had zijn vrienden en ook zijn vijanden, want hij was toen vooral gehecht aan eigen denkbeelden en opvattingen. Zijn ideaal was zijn bloedverwant, den baron von Canstein, die zijn persoon en fortuin geheel en al aan de inrichtingen van Franke had verbonden. Zijn groote vriend werd echter een jong Zwitser, de baron Frederic de Watteville. Te-zamen dweepten zij reeds met het denkbeeld, om de heidenen te bekeeren en Zinzendorf maakte reeds verzen

daarover. — In 1716 verliet hij 't pedagogium te Halle; om naar de academie te gaan. Hij zelf zou nu gaarne in de theologie hebben gestudeerd, en wel te Halle in de richting van Spener: doch bij zijn grootmoeder te Hennersdorf teruggekomen, bemerkte hij dat zijn voogd, de generaal, er anders over had beschikt. Hij moest in de rechten gaan studeeren, en wel op de streng Luthersche hoogeschool te Wittenberg. Derwaarts ging hij dus. Te Wittenberg had hij volop gelegenheid de streng-Luthersche denkbelden met die van Spener te Halle te vergelijken: hij maakte zelfs een plan om Halle en Wittenberg te verzoenen: voortf werkte hij aan de rechten, en was in de lente van 1719 gereed met zijn studie aan de academie. — Hij zou nu een reis in den vreemde doen, vooral naar Utrecht en Parijs. Wij vinden hem op het einde van Mei 1719 te Utrecht, waar hij aan de academie eenigen tijd vertoefde. Hij leerde er de denkwijze der Calvinisten kennen en begon die zeer te waardeeren. Hij genoot met ijver de lessen en omgang van Vitriarius. Hij kreeg veel vrienden in Holland, waaronder ook Basnage. Ook had hij gelegenheid de prinses-weduwe van Oranje, Maria Louisa, te leeren kennen. Na de Hollandsche steden bezocht te hebben, vertrok hij naar Parijs, waar wij hem in September van datzelfde jaar vinden. Te Parijs — het was de tijd van het Regentschap — trok hem vooral aan de Jansenistische Fransche geestelijkheid: de omgang met den kardinaal aartsbisschop van Parijs, de Noailles, werd door hem zeer hoog geschat: hij scheidde zich echter van hem af, toen de kardinaal zich geheel en al had onderworpen aan de bul Unigenitus. In het jaar 1720 vertrok hij uit Parijs, reisde nu nog gedurende dat jaar naar zijn verschillende bloedverwanten, en wel naar zijn moeder, die hem niet begreep, er, tegen het tijdstip dat hij meerderjarig was, Mei 1721, was hij terug

op 't kasteel van Hennersdorf. — Dáár bij zijn grootmoeder vertoevende moest hij een beroep kiezen. Zelf zou hij 't liefst het Evangelie verkondigd hebben, of als land-edelman voor een omgeving van boeren en mindere lieden gezorgd hebben. Reeds was hij van zelf begonnen godsdienstig onderricht op 't kasteel aan eenige knapen te geven: doch zijn grootmoeder meende dat een man van zijn rang allereerst een staatsbetrekking moest aanvaarden. Hij sloeg voor om zich naar Denemarken te begeven, waar de kroonprins door vroomheid uitmuntte: doch zijn grootmoeder stond er op, dat hij in Saksischen dienst zou gaan. Hij gehoorzaamde dus, al geloofde hij stellig, dat God hem had bestemd om arbeider te zijn „in Seiner philadelphischen Gemeine” ¹⁾. Hij werd Saksisch hof- en justitieraad te Dresden, een betrekking die hem zeer weinig te doen gaf. Trouwens, daar hij geen eerezucht had en geen verhooging in rang begeerde, liet men hem ongemoeid. Daarentegen was hij onvermoeid bezig, om met allerlei geloovigen broederlijke vereenigingen te vormen en stichtelijke samenkomsten te houden. Het piëtisme was in die dagen bijna mode, en velen hielden zich bezig met plannen van hervorming der kerk. Zinzendorf's gedachten strekten zich echter niet uit tot een herbouwing der kerk: zijn doel was eenvoudig om in elk kerkgenootschap de ware vrienden des Heeren te ontdekken en ze te verbroederen. Om dit doel te verwerkelijken moest hij een vast te-huis hebben buiten Dresden. Hij kocht daarvoor van zijn grootmoeder het landgoed Berthelsdorf, dat op eenigen afstand van het kasteel Hennersdorf was gelegen, aanvaardde er de

¹⁾ Zie Felix Bovet, Zinzendorf, tom. I, p. 93. Men herinnere zich de Kwakers. Zie ook C. Sepp, Johannes Stinstra en zijn tijd, 1866, deel II. p. 185, 186.

heerlijke rechten, benoemde er 19 Mei 1722 een predikant, Rothe, terwijl hij er zelf diaken zou zijn, en stelde er als intendant zekeren Heiz aan, dien hij als man van oprechte vroomheid had leeren kennen. De woning, die hij er voor zich zelven bouwde, was hoogst eenvoudig, een voorloopige herberg — zoo als het opschrift boven de deur aangaf — waarvan de gasten een betere herberg in den hemel hadden. Om zich dáár nu geheel aan zijn werk te wijden had hij een levensgezellin noodig. Aan een innige liefde had hij vroeger met groote zelfverloochening weerstand geboden, toen een zijner beste vrienden dezelfde jonge vrouw ten huwelijk begeerde. Hij vestigde thans zijne keuze op de zuster van dienzelfden vriend, den regeerenden graaf van Reuss. Met die gravin van Reuss — aan wie hij afstand deed van al zijne goederen, ten einde zich te ontlasten van alles wat hem kon hinderen in zijn arbeid — sloot hij te Ebersdorf ('t verblijf van het geslacht Reuss) in September 1722 zijn huwelijk.

Op dat landgoed Berthelsdorf waren nu in Juni 1722 die van huis gevluchte Moraviërs néérgestreken. Christiaan David, één hunner, een timmerman die vroeger Catholiek was geweest, had in 't begin van het jaar 1722 gelegenheid gehad den graaf Zinzendorf in den Lausitz te spreken. Hij had, bij zijn landgenooten teruggekomen, hen opgewekt om derwaarts te verhuizen, en werkelijk kwamen nu, onder zijn geleide, twee gezinnen, tot den handwerkstand behoorende, daar aan. Zinzendorf was te Dresden, op het punt van naar Ebersdorf te vertrekken. Aan zijn intendant, die hem vroeg hoe met die gezinnen te handelen, antwoordde hij in haast, dat de vluchtelingen voorloopig op zijn goederen konden verwijlen, totdat hij elders (b. v. bij den graaf van Reuss) een toevluchtsoord voor hen gevonden had. Maar terwijl hij te Ebersdorf bleef, nam de zaak een meer blijvende wending. Zijn grootmoeder

stelde ook belang in die lieden en hielp ze. Zij besloten zich meer voor vast in te richten. Op een kwartier afstand van Berthelsdorf wees men hun als verblijf een ruimte aan den kant van den grooten weg naar Zittau aan. Het was een verlaten terrein, moerassig en met struiken bedekt, gelegen aan den voet van een heuvel, den Hutberg. Daar sloeg nu, 17 Juni 1722, Christiaan David den bijl aan een boom om een houten woning te timmeren, het eerste huis op de plaats, die weldra zou verrijzen, en die Hernnhut genoemd werd. De naam was sprekend genoeg. De vluchtelingen waren toch hier onder „de hoede des Heeren”, en namen zich nu voor, blijvend „de wacht des Heeren” te betrekken, niet te zwijgen nacht noch dag. In October werd de woning, overeenkomstig den tekst van Jesaja 62 vers 6, die dit laatste denkbeeld uitdrukte, plechtig ingewijd. En toen in December 1722 de jonge graaf met zijn vrouw voor het eerst Berthelsdorf gingen bezoeken, waar zij den winter zouden doorbrengen, om niet genoodzaakt te zijn aan de hoffeesten deel te nemen, en hun koets met het vallen van den avond langs den Hutberg reed, zag de graaf tot zijn verwondering midden in het bosch een klein licht flikkeren. Hij liet stilhonden en vroeg wat het was. Men zeide hem, dat dáár het huis der Boheemsche uitgewekenen stond. Hij stapte toen uit het rijtuig, trad de woning binnen, heette hen welkom, en knielde met hen neder om Gods zegen over het huis af te smeeken.

De vijf jaren, die nu van 1722 tot 1727 verliepen, waren jaren van wording, van ontwikkeling, van gisting en van strijd. De kring der Moravische broeders nam toe, daar meer en meer emigranten op deze veilige plek aankwamen. Doch veel éénheid van zin en gedachte was er niet onder al die aangekomenen. Trouwens zij behoorden tot allerlei secten. Wel vormden de Moravische broeders de meerderheid, doch ook bij hen

was de traditie soms verschillend. Ouder van afkomst dan de eigenlijke Lutherschen, hadden enkelen veel gemeen met het Catholicisme: anderen verwierpen weder op het voetspoor der wederdoopers den eed: over het begrip van het avondmaal liepen ook de meeningen zeer uitéén. Er was in 't algemeen in hun denkbeelden iets onsamenhangends, iets onbestemds. Dat werd niet beter toen tot hen volgelingen van andere secten kwamen, bij voorbeeld leerlingen van von Schwenkfeld ¹⁾. Gelukkig kwamen 12 Mei 1724 nieuwe emigranten van beteekenis uit Moravië. Het waren vijf jonge mannen die reeds menige vervolging hadden verduurd: onder hen was ook David Nitschmann, een timmerman, die weldra meer andere leden van zijn familie naar Herrnhut wist te brengen. Deze vijf schenen de overlevering hunner kerk onvervalscht te hebben bewaard, en kenden de meeste hunner oude liederen uit 't hoofd: zij begonnen er op aan te dringen dat er noodzakelijkheid bestond, om de orde en tucht der ware Moravische gemeente te handhaven. Zinzendorf zelf hield zich nog altijd eenigszins ter zijde: wanneer hij niet te Dresden was, waar zijn staats-ambt hem riep, dan hield hij zich voornamelijk bezig met den eigenlijken kring van Berthelsdorf. Dáár had hij met zijn vriend de Watteville en met de predikanten Rothe en Schäfer een vaste vereeniging gevormd, om zich onderling in 't geloof te sterken, om het Evangelie zuiver te prediken, te zorgen voor een Christelijke opvoeding der jeugd, stichtelijke geschriften uit te geven en te verspreiden, en door reizen en briefwisseling een voortdurende gemeenschap van Christenen van verschillende landen te vestigen. Bij de machthebbers der wereld sprong dan Zinzendorf persoonlijk in de bres voor de wegens hun geloof vervolgd. Zoo bij Keizer Karel VI voor de volgelingen van

¹⁾ Wij hebben dien Schwenkfeld reeds boven, pg. 163, ontmoet.

von Schwenkfeld, bij den keurvorst van Saksen (koning van Polen) voor de discipelen van Gichtel. Groote belangstelling hadden Zinzendorf en zijn vrienden echter in de zaak der Moravische broeders: telkens waren zij met hen bezig. Weldra besloten zij zelfs te Herrnhut voor hun rekening een groot huis te bouwen, waar zij een kostschool wilden oprichten: dit gebouw werd later het gemeenschappelijke huis. De baron de Watteville ging nu verder; hij wilde niet langer op het kasteel van Hennersdorf of op de huizinge van Berthelsdorf vertoeven, hij nam zijn intrek in een kamertje van een der huizen van Herrnhut, en zeide aan al wat aan zijn rijkdom en rang herinnerde vaarwel. Zinzendorf begon ook meer en meer zich met de Herrnhutters te veréénzelvigen. In Dresden vertoevende, scheidde hij zich meer en meer van de wereld af en wilde hij de Christelijke denkbeelden tot haar consequentiën voeren. Bij de Saksische regeering, die reeds bang was met Oostenrijk moeielijkheden te krijgen, wegens het gemakkelijk verleen van de wijkplaats op des graven goederen, stond hij allengs slecht aangeschreven. De godsdienstige bijeenkomsten ten zijnen huize te Dresden werden verboden. Juist hadden op zijn landgoederen belangrijke feiten plaats. Zijn grootmoeder stierf op het kasteel Hennersdorf. Voorts hadden, onder den invloed van drijvers, de Moravische broeders zich geheel afgescheiden van de gemeente van Berthelsdorf. Zijn hart drong hem om voor dat Herrnhut te zorgen, dat thans 30 huizen met 300 personen telde. Hij nam en verkreeg een onbepaald verlof uit den Saksischen dienst en verliet Dresden.

En nu, op zijn goederen voor goed gevestigd, zou hij zich geheel en al aan Herrnhut wijden. Hij liet het beheer van zijn goederen aan zijne vrouw over; beperkte den werkkring van den predikant Rothe tot Berthelsdorf; zelf ging hij niet op 't kasteel aldaar, maar in een vleugel van het nog onvoltooide

groote huis te Herrnhut wonen. Hij zou voortaan geheel voor Herrnhut leven. Het eerste, wat te doen stond, was een vaste organisatie voor de broeders in het leven te roepen, een kerkorde gebaseerd op de oude traditiën. Zinzendorf bestudeerde daarvoor hun oude boeken, het werk getiteld: „de geschiedenis der Broederen”, geschreven door hun vroegeren bisschop Amos Comenius, wiens kleinzoon (door zijn moeder) Jablonsky, die sinds 1699 ook den titel van bisschop der broedergemeente droeg, thans hofprediker te Berlijn was ¹⁾. Zoo kwam hij nu gereed met statuten, die hij aan aller goedkeuring onderwierp. Het is de regeling van 12 Mei 1727. Toen zij aangenomen was, vorderde de graaf, dat allen zonder onderscheid die grondwet zouden onderteekenen. Dit werd gedaan: en op den 13den Augustus 1727 — toen zij tot een avondmaalsviering in de kerk te Berthelsdorf te zamen waren gekomen — was het hun te moede, alsof God de nieuwe gemeente erkende, en een welbehagen in haar had. Die dagteekening van 13 Augustus werd dus telken jare herdacht.

De organisatie was een grondwet van een éénheid van Broeders, die het samenzijn op aarde slechts als een soort van voorbijgaanden toestand beschouwden, om te komen tot een heerlijk vaderland in den Hemel. Toch kon het samenzijn op aarde reeds geur en kleur ontvangen, zoo men oprecht met Jezus Christus leefde. De graaf had voor dat te-zamen zijn enkele vaste, doch betrekkelijk eenvoudige, regelen gesteld: regelen die deels onder zijn eigen leiding vollediger werden gemaakt (wij denken bij voorbeeld aan zijn herziening der statuten bij de „ordonnances seigneurales”), deels als van

¹⁾ Zie Felix Bovet, *Le Comte de Zinzendorf*, I, p. 162, 163 en p. 214. Ook Sitkovius was, geheel afgescheiden van den Herrnhutterschen stroom, een hunner bisschoppen; hij was de Moravische bisschop voor Polen, zie Bovet, I, p. 287.

zelve uit de ééns gestelde bepaling zich ontwikkelden. Vooral werd de finantieele regeling van het geheel eerst vollediger, toen Zinzendorf reeds gestorven was. Voorts kwam er dan later, uit den aard der zaak, uitbreiding der gevolgtrekkingen uit de aangenomen statuten, toen de gemeente Herrnhut als 't ware filiaalgemeenten in andere landen en gewesten naast zich zag verrijzen. Voor het behouden der eenheid en voor het bestuur moesten toen de verhoudingen eenigszins worden verwijd. Wij zullen die organisatie thans pogen te schetsen, zoo als zij was, toen zij door interpretatie en uitbreiding reeds trapsgewijze vollediger was gemaakt: toen de stam van Zinzendorfs regelen reeds takken en twijgen had bekomen.

De Herrnhutters boden toen aan den beschouwer het volgende beeld. — Op den voorgrond stond de godsdienstige band, die allen omvatte en ze tot een eenheid of gemeenschap aan éénsnoerde. Toch was de Broedergemeente in de verste verte geen secte. De Moravische emigranten vormden zelfs in het begin geen al te groote meerderheid. Neen, al dadelijk sloten zich bij de Broeders bepaalde Lutherschen en bepaalde Gereformeerden aan. En volgens de opvatting van Zinzendorf konden deze hun eigen geloofsbekentenis behouden. De Broedergemeente was slechts een engere geestes-band. Zinzendorf zelf sprak van de drie tropen van het leerbegrip: de Moravische, de Luthersche en de Gereformeerde trope. Uit de verschillende Protestantsche kerkgenootschappen konden dus, als zij 't wilden, leden toetreden. Hier in de Broedergemeente werd slechts duidelijker Jezus Christus op den voorgrond gezet, zijn kruis en zijn wonden herdacht. Op den persoonlijken band der zielen en der gemeente met den Heiland werd geheel en al het gewicht gelegd: op het gevoel van die betrekking viel de nadruk: met termen aan het Hooglied ont-

leend werden de aandoeningen geschetst der ziel, die haar Bruidegom te gemoet kwam. Door dien gevoelsgodsdienst kregen reeds dadelijk de theologische vraagstukken minder waarde. Christus ging — volgens hen — zichtbaar en handtastelijk met hen om. Verder werd aan het „lot” groote beteekenis door hen gehecht. De vergaderingen werden toch altijd gehouden als in de tegenwoordigheid des Heeren: indien men, na rijpe overlegging, niet tot een duidelijke kennis van den wil van God konde geraken, stelde men de zaak in Zijne handen en, bij wijze van raadpleging, werd, op het voorbeeld der Apostelen, het lot gebruikt. Het „lot” heeft dus een belangrijke plaats bij de Herrnhutters: men mocht het echter niet anders dan op negatieve wijze aanwenden, als een „veto”, waartoe men alleen den Heer het recht toekende. Door het lot werden zóó de ambten en bedieningen verdeeld: door het lot kwamen in 't begin vrij algemeen, later slechts in bijzondere gevallen, de huwelijken tot stand. — Wat nu het bestuur en het beheer der Broedergemeente aanging, zoo waren in 't begin (volgens de organisatie) twaalf oudsten of ouderlingen door de Algemeene vergadering gekozen. Graaf Zinzendorf zelf was President der Herrnhutters, met toevoeging van de Watteville om hem behulpzaam te zijn. Voorts zouden hem voor de loopende zaken steeds ter zijde staan vier ouderlingen, door het lot uit de twaalf gekozen. Later werd elke gemeente in den regel bestuurd door een „Aeltesten-Conferenz”, met toevoeging van een collegie van toezicht (Aufseher-Collegium), dat voor de economische belangen en voor de politie zorgde, en dat ook alle twisten moest bijleggen en uit den weg ruimen. Bij buitengewone gelegenheden werd nog een buitengewone commissie aan deze twee bestaande toegevoegd, en vormde zich zóó de Gemeenschappelijke Raad. De kerk der Broeder-

gemeente werd vertegenwoordigd en geleid door bisschoppen, die de verbinding der oude Moravische kerk met de nieuwe inrichtingen vormden en die alleen konden ordenen, doch geen ambtelijke macht hadden: door de presbyters of predikanten, hetzij in de gemeente, hetzij op zendingen: en door diakenen. De kerk had de bevoegdheid onwaardige leden der gemeente uit haar midden te stooten en hen in den ban te doen.

Als vast kenmerk van het leven in de Broedergemeente werd nu broederlijke eenheid en gemeenschap onder hen die geloofden aangenomen. — Uit dat begrip ontwikkelden zich nu de volgende instellingen. Vooreerst die der „benden” en die der „koren”. De „benden” waren kleine afdeelingen, uit leden van dezelfde sekse samengesteld, die uit vriendschap zich bij elkander hadden gevoegd, overeenkomstig den aard en de mate van hun geestelijke ontwikkeling: die samenvoegingen waren niet voor altijd, integendeel telkens moesten zij afwisselen, opdat alle broeders allengs met elkander in innige en gemeenzame betrekking konden staan. De „koren” waren de groote afdeelingen, waarin de leden eener gemeente overeenkomstig ouderdom, geslacht en burgerlijken stand waren verdeeld. Men had het koor der kinderen, dat der knapen, dat der meisjes, dat der ongehuwde broeders, dat der ongehuwde zusters, dat der gehuwde lieden, dat der weduwnaars en dat der weduwen. Ieder koor had bijzondere stichtelijke samenkomsten en eigen liederen en feestdagen. In elk der koren waren twee personen, koor-arbeiders geheeten, met het bestuur belast: een voorzitter, die voor de uitwendige aangelegenheden zorgde, en een koorleider, die met de zorg der zielen en met de handhaving der zedelijke orde belast was. Deze koor-arbeiders hielden de Vergadering der Oudsten op de hoogte van wat er in de koren en in de familiën omging. Bij de

vrouwelijke koren werden die betrekkingen door vrouwen bekleed, die slechts bij openbare handelingen door broeders bijgestaan of vervangen werden. — Bij de verdere ontwikkeling werden nu voor de samenwoning deze regelen gevolgd. De ongehuwde broeders wonen te samen in het Broederhuis, een groot gebouw, waar zij met allerlei handwerk, nijverheid en kunst zich bezig houden, en tot gemeenschappelijke godsdienstoefeningen en stichtelijke handelingen bijeengeroepen werden. Later werd het gewoonte, dat de broeders in dit Broederhuis werkten om loon met een tantième in de winst, en wel voor rekening van het Broederhuis of der gemeente. Zij betaalden dan uit hun loon of winst een kleine huur voor het genot van gemeenschappelijke slaapzalen en eetzaalen en van de zaal der stichtelijke bijeenkomsten. Voorts konden zij een afzonderlijk klein vertrek in 't gebouw huren, en zoo zij wilden nog hun eigen spijs bekomen. In het huis was een groote keuken, groote waschinrichting en afgezonderde kamers voor zieken en herstellende patiënten. Op gelijke wijze wonen ook de ongehuwde zusters bij elkander in het Zusterhuis: uitgenomen zij die leden eener familie zijn of bij familiën der gemeente dienen: doch ook voor deze laatsten is het Zusterhuis de gewone verzamelplaats in haar vrije uren. Als de bevolking het toeliet, zou men op gelijke wijze gemeenschappelijke huizen voor de koren der weduwnaars en der weduwen hebben. Het koor der gehuwden bestond uit al de gehuwde paren in de gemeente, welke paren wel is waar in particuliere huizen woonden en dáár hun bedrijf uitoefenden, maar toch, even zoo goed als de leden der andere koren, onder toezicht en leiding der hoofden (de arbeiders) stonden. Elk gezin moest dan ook later jaarlijks een door het bestuur te betalen bijdrage aan de gemeente betalen. — De gemeenschap van het leven werd nu, hetzij voor de gansche gemeente, hetzij voor de koren in de ge-

meente, zeer bijzonder ook onderhouden door liefdemalen (of agapes) op vaste dagen. Elk koor had zijn vaste feestdagen, dan kwam men en spijsde men feestelijk te zamen. Overigens spijsde men in de Broeder- en Zusterhuizen toch reeds — zoo als wij zagen — te zamen, was er voor allen gemeenschappelijke bewassing van de kleederen enz., en was er een gemeenschappelijke inrichting van ziekenverpleging. — Wat den arbeid aanging, zoo stelde Zinzendorf op den voorgrond, dat arbeid een plicht was. Hij wilde niet dat zij op dit punt zorgeloos zouden zijn. „De belijders van het Evangelie — zoo zeide hij — zijn meer nog dan anderen tot den arbeid geroepen, ten einde niemand tot last te zijn, en zelve iets te kunnen meêdeelen aan hen die in nood verkeerden.” Te zorgen dat nimmer de arbeid en de gelegenheid tot werken ontbreekt — zoo drukte hij zich nog uit — : ziedaar een der schoonste en belangrijkste verplichtingen van hen, aan wie men eenig ambt of gezag heeft willen toevertrouwen.” Zinzendorf zelf richtte in 't begin een „raad van arbeid” op, wiens leden den last hadden allen die geen werk hadden bezigheid te verschaffen, en voorts te waken dat het werk met de vereischte zorg voltooid en tegen billijken prijs afgeleverd werd. Elk lid moest nu leven van zijn eigen verdienste uit arbeid of bezit voortspruitende. Slechts moest hij een bijdrage betalen voor alles, wat hij met de anderen uit de gemeenschappelijke inrichtingen genoot: een bijdrage, waarvoor hij dus zijn woning, spijsen, bewassing en zoo noodig ziekenzorg had ¹⁾. — Door Zinzendorf werd nu verordend dat alle weelde gebannen zou zijn. Allen moesten een eenvoudig leven leiden, en in alles zich zooveel mogelijk op gelijken voet stellen. De kleeding

¹⁾ Zie ook F. B. W. von Hermann, Staatswirthschaftliche Untersuchungen, Zweite Auflage, 1870, p. 46. Te recht zegt hij: „Es mag Verwun-

was voor allen dezelfde. Aan de mode mocht niet worden toegegeven. De mannen waren allen in het grijs of in het bruin gekleed. Bij de kleding der vrouwen verwijderde men alles wat naar opschik of sieraad zweemde. Een zeer eenvoudig hoedje, of meer gewoonlijk een witte muts zonder kanten, vormde haar hoofdhulsel. De kleur van het zijden lint, waarmede de muts was vastgemaakt, diende om de zusters van de verschillende koren van elkander te onderscheiden. De weduwen droegen een wit, de gehuwde vrouwen een blauw, de ongehuwde zusters een r  se, de meisjes van veertien tot achttien jaren een rood lint. Rouwgewaad werd niet gedragen. — Bijzondere zorg werd nu aan de opvoeding en het onderwijs der kinderen gewijd. Zij was voor allen hetzelfde, zoodat er bij de Herrnhutters dus ook geen onderscheid in beschaving is. De dienstboden hebben hetzelfde geleerd als de anderen, kennen de muziek even als hen of haar die zij dienen. De opvoeding was zeer zacht. „Men volgt — zoo sprak Zinzendorf — een heilige opvoedingsmethode, wanneer men van de wieg afaan de zielen bearbeidt, om het teedere gemoed deze   ne zaak in te prenten, dat er geen andere gelukzaligheid bestaat, dan Jezus te kennen, Hem te bezitten en te dienen, met Hem te leven, en dat op de eene of andere wijze van Hem gescheiden te zijn, de zwaarste ramp mag genoemd worden. Daarom moet het voor een kind de

derung erregen, dasz keine der vielen Schriften   ber Association, in denen allzu häufig halb wahre oder falsch ausgelegte Sätze der Wissenschaft oder   bertriebene Erwartungen von Verbindungen ausgesprochen werden, die nur unter sehr schwierigen und unwahrscheinlichen Bedingungen eintreten können, der so lange her bestehenden Herrnhutter-Association erw  hnt.“ Mij is de waardige predikant der Herrnhutters te Zeist, de heer Ed. Wenck, een even vriendelijke gastheer als trouwe leidsman geweest.

zwaarste straf wezen, wanneer het geen deel mag nemen aan de gebeden, aan het zingen der liederen en aan de samenkomsten, wanneer het de lessen moet ontberen, en zelfs, wanneer het in een voorkomend geval *niet gestraft wordt*: in één woord, wanneer het in zijn binnenste een gevoel van onvoldaanheid ondervindt, ook dan zelfs als het uitwendig niets te lijden heeft." De scholen werden meestal in het Broederhuis en Zusterhuis gevestigd. — Groote waarde werd gehecht aan het zingen van het lied. Met medewerking van een bekwaam musicus, Tobias Friedrich, had de graaf reeds dadelijk zangvereenigingen opgericht: hij dichtte voor haar liederen, en de stemmen der broeders en zusters oefenden zich in geestelijke gezangen tot opluistering van alle ceremonieele feesten en van de optochten. Zulke feesten waren hun hoogste en hun grootste vreugde: trouwens wereldsche vermaken kenden zij niet, slechts zeer onschuldige gezelschapsspelen werden onder hen geduld: kaarten en dobbelsteenen zijn niet eens in hun logementen te vinden: het dansen veroorloofden zij niet.

Zoo leefden zij stil, kinderlijk eenvoudig, doch zeer arbeidzaam, hun gezamenlijk innig leven, altijd als in een voorbereiding voor de eeuwigheid. De dag werd in de broeder- en zusterhuizen begonnen met de morgen-godsdienstoefening, alvorens men den arbeid aanving. De avond werd voor allen in de kerk met stichtelijke voordracht en met het gezang der liederen besloten. De verschillende gedenkdagen der Hernnhutters (de 18 Aug. enz.) werden als feesten gevierd. Op oudejaarsnacht kwamen zij te middernacht bijeen, herdenkend wat er voorgevallen was. Ook de koren hadden elk hun eigen feesten. Voor elken dag van 't jaar kregen zij allen — in welk oord, onder welke hemelstreek zij ook woonden, — een woord uit de Schrift of een vers uit een lied als onderwerp van over

peinzing mede. Dit noemde men 't wachtwoord, de leus, het parool, „die Losungen.” Deze wachtwoorden, vooruit gedrukt en rondgedeeld, bepaalden de gedachten van alle leden der gemeente elken dag bij hetzelfde onderwerp, plaatsten hen allen — werwaarts ook verspreid — onder ééNZelfde belofte, ééNZelfde voorschrift, ééNZelfden Goddelijken zegen: allen gevoelden zich op elken dag, door overdenking en gebed, in volkomen gemeenschap. — In elke gemeente organiseerde men een Wacht voor den nacht; nog niet zoozeer om te waken voor de openbare veiligheid, als wel om de Wacht des Heeren waar te nemen. Deze Wacht kondigde den tijd aan, door een vers te zingen voor ieder uur van den nacht, een vers dat geschikt was om de gedachten der nog niet door den slaap bevangen broeders en zusters tot den Heer op te heffen. Ook werd door eenigen het gebed van alle uren ingesteld. Zij verdeelden daarvoor de vier en twintig uren van den dag onder elkander, met belofte, de één na den ander, een uur aan de afzondering en het gebed voor allen te zullen toewijden. Het was een voortdurende offerande; de wachters des Heeren zwegen dan dag noch nacht. — De dienst in de kerk werd naar en met litanieën verricht. Maandelijks werd een dank- en bede-dag gehouden, en evenzoo alle maanden het nachtmaal gevierd. Vóór het nachtmaal had de voetwassching plaats. De laatste ceremonie is echter in 1810 door de broedergemeente afgeschaft. Doch steeds hebben vóór de viering van 't avondmaal de zoogenaamde „Biechtrede” en het bespreken van elkanders zielstoestand plaats. — Kwam de dood, dan werd die met vreugde te gemoet getreden. Het sterven was geen oorzaak van smart, maar was de blijde terugkeer in het Vaderland. Van rouw of rouwgewaad bij de overgeblevenen was dus geen sprake. Neen, zoodra iemand gestorven was, werden de bazuinen van den kerktoren geblazen. Uit de melodie herkende men tot welk koor de ge-

storvene behoorde. In wit gewaad werd de doode gewikkeld, in een licht gekleurde kist het lijk gelegd: in de kerk vierde men eerst de dienst der dooden, daarna werd de doode op het als een tuin met bloemen versierde kerkhof gebracht. — Op den ochtend van Paschen begaf zich de gansche gemeente, als de zon oprees, met muziek op het kerkhof (den Godsakker), en herdacht zij met vreugde, bij de viering van de opstanding des Heeren, de in het laatste jaar gestorven broeders en zusters.

Dat is nu in hoofdzaak het beeld, dat ons de gemeente der Herrnhutters vertoont: een tafereel, door de regeling van het jaar 1727 in groote trekken reeds geschetst, doch eerst later tot de schilderij geworden, die wij hebben pogen weer te geven. Het vormde een goed geordende associatie, een eenigszins éénvormig, goed afgepast geheel, met strenge vaste lijnen, rechte straten en rechte hoeken. Het broederhuis en het zusterhuis stonden als twee collectieve organisatiën te midden der overige huizingen, en gaven — al waren zij ook omringd door particuliere huizen en gezinnen — aan het gemeenschappelijk beginsel een eerste plaats. Overigens was een zachte kleur over alles verspreid. Bij het leven van Zinzendorf werd soms een aanloop zichtbaar om dien gedempten toon te breken: de eenvoud des harten werd dan overdreven: de omgang met het onzienlijke al te huiselijk opgevat: — zooals reeds geschiedde, toen Christus zelf in 1741 door hen tot bestierend ouderling der gansche broederschap werd aangenomen: — de kinderlijk reine zin werd dan bij zulk een plooi des geestes kinderachtig gebeuzel: de manier dreigde alles te verstikken: de feesten werden laf: de liederen suikerzoete kinderrijmelarij: zelfs schijnt een oogenblik iets zinnelijks ('t gewone gevaar van alles wat naar socialisme zweemt) binnengedrongen te zijn; doch Zinzendorf en zijn broeders kwamen dit alles toch te boven.

En daarentegen werd het geheel der gemeente van Herrnhut met frisch leven bezielde, stroomde er als het ware nieuw bloed door alle aderen van dat organisme, toen in Zinzendorf het denkbeeld wakker werd, dat de broedergemeente zendingen naar de Heidenwereld moest ondernemen. In het begin gevoelde Zinzendorf zich alleen geroepen als 't ware in de nabuurschap reizen te doen, bijvoorbeeld naar de universiteiten van Jena en Halle en naar Christelijke hoven, om de genade zijns Heilands te verkondigen. Die reizen noemde hij boodschappen. Het grootere denkbeeld, om zendingen naar de Heidenwereld in te richten (zoo als de Jesuïten dat op zoo schitterende wijze voor de Catholieke kerk hadden gedaan), werd eerst levendig bij den graaf, toen hij in April en Mei 1731 een reis had ondernomen naar Denemarken, waar hij in den nieuwen koning Christiaan VI een waar Christen op den troon dacht te vinden. Hij vond in dien koning niet den man dien hij zocht, maar de reis werd het uitgangspunt voor nieuwe werkzaamheid. Want dáár te Kopenhagen maakte hij kennis met twee Groenlanders, en zag hij een neger uit St. Thomas, een der Deensche coloniën. Van zelf kwam het denkbeeld nu bij hem op, dat men aan die verlaten landen en rassen het Evangelie moest brengen. Den 23en Juli 1731 sprak hij daarover te Herrnhut, en nu begonnen de broeders zich aan te melden om het werk der zending te doen. Leonard Dober, Tobias Leupold, waren onder de eersten die zich aanmeldten, en reeds begonnen de missies, eerst naar Groenland, en naar de Deensche bezittingen in de West-Indische wateren, de eilanden St. Thomas en Santa-Cruz. Later zien wij in 't begin van 1739 Zinzendorf zelven een reis ondernemen naar dat West-Indië: nog later, van November 1740 tot Januarij 1743, zien wij hem in Noord-America om aan de Indianen de heil-boodschap te brengen. En zijn voorbeeld werkte op al de broeders. Dat onze kolonie

Suriname, op het einde der 18de eeuw, niet uitsluitend één zwarte schilderij van onrecht, wreedheid en lage driften vertoont, danken wij Hollanders aan die vrome stille Moravische broeders ¹⁾).

Ons bestek en ons doel laat niet toe, dat wij hier in details treden, evenmin mogen wij ons laten verleiden om het latere leven van Zinzendorf in te veel bijzonderheden te schetsen. Wij wijzen er alleen op, hoe vele dier instellingen mogelijk waren, omdat Zinzendorf Heer op zijn goederen was, en zekere heerlijke rechten dáár uitoefende. Als heer op zijn goederen nam hij dan ook steeds de uit Boheme en Moravië wijkende vluchtelingen op. Intusschen kreeg hij allengs moeielijkheden daarover met zijn Saksische regeering. Oostenrijk toch klaagde voortdurend bij Saksen, dat daar in Herrnhut een brandpunt was van samenspanningen tegen Oostenrijks rust. De keizerlijke gezant aan het hof van Dresden liet deze zaak niet los, vooral toen in 't begin van 1732 een nieuwe vluchtende kolonie van Boheemsche en ook van Salzburgsche emigranten over de grenzen getrokken was. Enquêtes hadden plaats. Den 27sten November 1732 kreeg Zinzendorf bevel zijn goederen te verkoopen en zelf het land uit te gaan. Nu had hij zijn goederen vroeger reeds aan zijn vrouw overgegeven; dus kon, wat de goederen betreft, alles zijn gewonen gang gaan. Hij zelf echter moest 16 Januari 1733 zijn ballingschap beginnen. — Den 1sten Februari 1733 stierf intusschen de keurvorst van Saksen en koning van Polen, August II; de nieuwe keurvorst August III was hem gunstiger, en de graaf kon weder in Herrnhut komen. De volgelingen van Schwenkfeld moesten echter Herrnhut verlaten en togen naar Pennsylvanië in America. -- Zinzendorf zelf organiseerde thans alles

¹⁾ Zie J. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname*, 1861, pag. 791 seqq.

strenger, ook omdat de zendingsarbeid op groote schaal werd aanvaard. Hij werd hierin vooral ter zijde gestaan door Spangenberg, een oogenblik professor te Halle, doch weldra van daar verdreven. Deze Spangenberg, die zijn biograaf en eenigszins zijn opvolger werd, was een goed theoloog, en heeft veel gedaan om geheel de methode bij hen vaster te maken. Zinzendorf zelf gevoelde bij dit alles behoefte om ook in het theologische eenigszins te kunnen meêspreken. In die dagen (1734) ging hij naar Straalsond en deed dáár het examen voor den geestelijken stand. De theologische faculteit te Tubingen gaf hem daarna de wijding om als prediker te Herrnhut te kunnen optreden. Weldra zien wij hem de theologische vraagstukken over de waarde van het zoenoffer van Christus scherper begrenzen. Het verzoenend lijden van Christus werd het middelpunt van geheel zijn leer en ontwikkelde zich tot een soort van bloed-theologie. Als maatregel van orde en éénheid, ook voor het uitzenden van zendelingen, verlangde hij nu voor Herrnhut de aanstelling van een eigen bisschop. Met toestemming van den in Polen wonenden bisschop der Moraviërs, Sitkovius, werd David Nitschmann bisschop te Herrnhut. Later (20 Mei 1737) werd ook Zinzendorf zelf met de bisschoppelijke waardigheid bekleed.

Toen alles in 1735 nu beter en vaster was georganiseerd, begon hij zijn pelgrimsreizen, reizen waarbij hij soms vergezeld werd door een gansche karavaan zijner volgers, en welke tochten de oorsprong zijn geweest van de stichting der verschillende broedergemeenten in het Vaste land van Europa, in Engeland en in America. Wij zien hem allereerst in 1736 reizen naar Holland ¹⁾, het land waar hij vroeger in Utrecht had vertoefd, en waar alle sterke emoties van godsdienstigen

¹⁾ Zie over Zinzendorf en de Herrnhutters in Holland vooral: C. Sepp, Johannes Stinstra en zijn tijd, deel II 1866 p. 184—226.

aard een welkom terrein vonden. Reeds was Zinzendorf's arbeid er breedvoerig besproken. De bekende geschiedkenner Isaäc Lelong te Amsterdam had in 1735 een boek over hem geschreven, dat aan Zinzendorf was opgedragen. De doopsgezinde predikant Jan Deknatel had in een gedicht, gedagteekend 1 Augustus 1735, dat boek bezongen en van zijn ingenomenheid daarin met Zinzendorf doen blijken. Diezelfde predikant vertaalde later de Herrnhuttersche gezangen en liederen, en zond zelfs — hij was een bemiddeld man — twee zijner zonen naar Herrnhut, om dáár hun opvoeding te doen genieten. Zoo was er reeds een zekere aanhang en partij der Herrnhutters in Holland, toen Zinzendorf 4 Maart 1736 te Amsterdam kwam. Hij was vergezeld door zijn vrouw, oudste dochter en eenige vrienden, en huurde dadelijk een afzonderlijke woning, waar hij met belangstellenden samenkomsten konde houden. Hij predikte echter nog in verschillende andere woningen: b. v. in een huis „op den Kloveniersburgwal en den hoek der Zandstraat”, en voorts in het huis van den rijken Mennonieten koopman Beuning „op de Keizersgracht naast het huis met den Gouden Ketting”. Die koopman Beuning schoot hem aanzienlijke sommen voor. Zinzendorf verduidelijkte zijn meeningen voor de Hollanders in een vliegend blaadje, in de Fransche taal gesteld, dat hij 2 April 1736 er uitgaf. Hij werd uiterst welwillend te gemoet gegaan en geholpen door den toen nog jongen Amsterdamschen hervormden predikant Hieronymus van Alphen en door den grijzen Sociniaan Samuel Crellius, wiens dochters zich geheel aan de broederschap aansloten. Zinzendorf zelf was vooral naar Holland gegaan, om voor zijn zendelingen in de West-Indiën een werkkring en reisweg te openen. Dit gelukte hem te verkrijgen, daar hij met een der directeuren der West-Indische Maatschappij, Gillis van den Bempden, zich in betrekking

stelde. Toen de belangstelling toenam, dacht men er aan, een Herrnhuttersche gemeente in Holland te stichten, desnoods als „pied à terre” voor allen, die nu als zendelingen van uit Holland naar de Indiën en de andere verre gewesten gingen. Men sprak reeds van Amsterdam of Haarlem, toen van Alphen, die, vroeger predikant te Leeuwarden, dáár de Prinses van Oranje, Maria Louisa, had gekend, een aanbod namens diezelfde prinses deed. De vorstin toch had het boek van Lelong gelezen, kende Zinzendorf van vroeger, en stelde nu het grondgebied der baronnie van IJsselstein ter beschikking van den graaf. Zinzendorf vertrok met twee aanzienlijke Amsterdammers, Mattheus Beuning en Jacob Schellinger (beide Mennonieten), derwaarts om het op te nemen. Op een kleinen afstand van de stad IJsselstein werd nu door één hunner (waarschijnlijk Schellinger) een huis gekocht, dat Heerendijk werd genoemd en door eenige broeders en zusters als woning werd betrokken. Frederic de Watteville stond bij 't organiseeren in 't begin aan het hoofd en bleef Heerendijk een tijdlang bewonen. Tot in 1759 bleef Heerendijk de geliefde woonplaats van enkele broeders, waar ook Zinzendorf gaarne stille dagen sleet ¹⁾. Allengs werd het echter verdrongen door Zeist. Want in 1746 kocht Cornelis Schellinger de uitgebreide goederen te Zeist, waarop thans nog de stichtingen der gemeente gevestigd zijn. Deze werden in 1767 op naam gezet van een der dochters van Zinzendorf, die met den graaf Maurits van Dohna huwde. Hier konden

¹⁾ Behalve op zijn academiëreis was Zinzendorf in Holland in 1736, 1737, 1738, 1741, 1743, 1746. 1748, 1750, 1755, 1758 en in 1759. Hij knoopte er vele betrekkingen aan met predikanten als de Bruyn, Plantinus, Schiphout, en aanzienlijke Doopsgezinde leeken als Cornelis van Laer, in wiens woning hij enkele malen zijn intrek nam en bij samenkomsten voorging. De van Laers woonden later in de Herrnhuttersche kolonie te Zeist.

de Herrnhutters zich rustig inrichten, en, daar Zeist een heerlijkheid was, hun dooden op de hun eigen wijze begraven: terwijl om hen hêen de Hollandsche theologanten en ijveraars, en zelfs de spectatoriale schrijvers, over de van het gewone leven zoo afwijkende vormen der Broeders de wenkbrauwen fronsten en zich luider en luider allerlei opmerkingen veroorloofden, die toonden hoe weinig mild en zacht de atmosfeer was, als men buiten de oase der zuster- en broedergemeente het hoofd stak ¹⁾).

Wij gaan echter zoo diep de achttiende eeuw niet in. Wij blijven bij Zinzendorf. Toen deze uit Holland — na de gemeente Heerendijk te hebben gevestigd — terug wilde keeren naar Herrnhut, werd hij door de Saksische regeering voor de tweede keer begroet met een decreet van verbanning, al mocht dan, ten gevolge van een nieuwe enquête, Herrnhut zelf als gemeente gehandhaafd blijven. Terwijl hij nu allerlei reizen deed, naar Lijfland, naar Berlijn, waar hij vier maanden lang dagelijks indrukwekkende voordrachten hield, en met den koning Friedrich Wilhelm I op goeden voet stond: werd hem wel 30 Juni 1737 het verlof gegeven weder in Herrnhut terug te komen, doch hem 4 December 1737 dat verlof weder ontnomen, en eindelijk in het volgende jaar een altijddurende verbanning door August III over hem uitgesproken. Zijn leven bleef dus dat van een pelgrim. Hij gevoelde echter behoefte, om, al bleef hij rondzwerven, toch ergens een zeker te-huis, een vast rustpunt te hebben: een woning, waarheen hij telkens van zijn dwaaltochten kon terugkeeren. Hij stichtte daarvoor omstreeks 1738 in de

¹⁾ Zie enkele uitingen, behalve bij Sepp's Stinstra, bij J. Hartog, de Spectatoriale vertoogen van 1741—1800. 1872, p. 242—246.

vruchtbare Wetterau (niet al te ver van Frankfort) een nieuwe belangrijke broedergemeente, die hij Herrnhaag noemde. De gemeente werd gevestigd op goederen van den graaf van Büdingen, welke terreinen men huurde. Zinzendorf, na eerst het kasteel Ronneburg (dicht in de buurt) bewoond te hebben, vestigde zich nu aldaar bij Herrnhaag op het kasteel Mariënborn. Deze nieuwe gemeente van Herrnhaag, die weldra zeer bloeiend werd, onderscheidde zich van Herrnhut hierin, dat in Herrnhut het Luthersch, in Herrnhaag het Gereformeerd element 't heerschende was. Herrnhaag werd overigens, wat het gemeenschappelijk leven betreft, evenzoo ingericht als Herrnhut. Dit Herrnhaag heeft een belangrijke plaats ingenomen in de geschiedenis van Zinzendorf en van de Moravische broeders, ook wegens de talrijke synodes die aldaar zijn gehouden, doch, na den dood van den graaf van Büdingen in 1749, wilde diens zoon en erfgenaam de gronden niet verder op billijke wijze verhuren. De broeders gingen toen heen, en in 1752 waren al de 973 leden, die er woonden, reeds vertrokken naar Pennsylvanië, Silezië, Saksen, Holland en Engeland. Herrnhaag had slechts 12 jaren bestaan.

Van uit Herrnhaag deed nu Zinzendorf voortdurend reizen, en zulke reizen werden meestal de aanleiding tot het stichten van een gemeente of broederschap. Zoo ging hij naar Engeland en naar America en voorts op het vasteland van Europa. Allereerst naar Engeland, waar hij in betrekking kwam met de Kwakers, en ook met Wesley en Whitefield. Met Wesley en Whitefield kon hij zich echter niet verstaan: Whitefield verweet den Herrnhutters het ceremonieel karakter hunner feesten, de witte gewaden en bloemen en de optochten gedurende het Paaschfeest naar het kerkhof met de bazuinen. Zij begrepen elkander niet. In Engeland zelf vestigden zich echter onderscheidene broederschappen op het voorbeeld van

Herrnhut. De werkzaamheid van den graaf droeg er talrijke vruchten, al werden de gemeenten over 't algemeen minder belangrijk dan op het Vasteland. Wij vinden tijdens het leven van Zinzendorf in Groot Brittanje reeds verschillende van deze broedergemeenten. Te Fulneck in het graafschap York, te Fairfield in Lancaster, en te Ockbrook in Derby hadden zij haar hoofd-kolonies, en reeds in 1746 werden zij bij een parlaments-acte als bisschoppelijke kerk erkend. In Ierland werd Gracehill de hoofd-kolonie.

In 1740 deed de graaf — na reeds in 1739 een korte poos in de West-Indiën te zijn geweest — zijn groote reis naar America. Hij kwam op het einde van November te New-York aan, en ging weldra naar Pennsylvanië en Philadelphia. Reeds waren dáár Moravische broeders, die derwaarts in missie gezonden waren, onder anderen verscheidene leden der familie Nitschmann. Zinzendorf poogde overal de Lutherschen in America op te wekken en op te heffen. In de omgeving der Kwakers zijnde, was het alsof Zinzendorf geheel en al de gelijkheidsbeginselen ook in het uiterlijke wilde aannemen. Ten minste op 12 Mei 1741 deed hij, in tegenwoordigheid van eenige notabelen te Philadelphia, waaronder ook Franklin, plechtig afstand van zijn graventitel. Voorts deed hij al wat hij kon, om de verschillende secten tot elkander te brengen, en eindelijk ging hij naar de Indianen, de Irokezen en Mohikanen, om te zien of zij tot het Evangelie te brengen waren. In dit America stichtte hij nu allerlei kleine broedergemeenten, kleine maatschappijen, die kweekplaatsen van éénheid des harten moesten zijn.

Ook op het Vasteland van Europa deed hij allerlei reizen. Sommige daarvan droegen goede vruchten. Zoo b. v. de tocht naar Zwitserland. Met een gansche pelgrimsgemeente begaf hij zich naar Genève, Bazel, Neufchatel en, in den omtrek van

Neufchatel, naar Montmirail, waar de oude baron de Watteville woonde; zoowel te Genève als te Montmirail werden nu broedergemeenten opgericht. — Ook in Silezië, op de grenzen van Herrnhut, was thans een geschikt terrein om broedergemeenten te stichten, sinds sedert 1743 Frederik II van Pruisen er zich bleek te kunnen handhaven: verschillende gemeenten werden er gesticht: Niesky, waar hun pedagogium werd gevestigd, verrees daar ook op de grenzen. — Een uiterst bloeiende broedergemeente werd na 1750 gesticht aan den Rhijn, te Neuwied. Er kwamen daar ook veel Franschen. Op voorstel van den graaf, besloten zij de hand te slaan aan een liederenboek in hun eigen taal, welk werk tot stand kwam onder den naam van „Psalmodie de l'Eglise des Frères" ¹⁾. De inrichtingen van onderwijs en opvoeding ontwikkelden zich dáár op groote schaal: en velen zijn de mannen der bedrijvige wereld, die, al hadden zij misschien Neuwied al lang verbannen uit hun brein, op den avond van hun leven — herdenkend de dagen der jeugd — zich nog eens in gedachten kind gevoelen, als zij zich den zachten leerenden omgang met die broeders van Neuwied herinneren.

Zoo ging het leven van Zinzendorf voort. Terwijl zijn denkbeelden overal wortel schoten, poogde hij tegelijk wel de overtuiging te vestigen, dat hij geen secte stichtte. Zijn denkbeeld kon — volgens zijn meening — afgescheiden van de verscheidenheid der Christelijke geloofsdogmatiek verwezenlijkt worden. En hij maakte propaganda voor dit denkbeeld. Een ijverig leerling, Johan Langguth, die door Watteville als zoon werd aangenomen, en als zoodanig Jean de Watteville heette, en die nu in 1746 met Zinzendorfs dochter Benigna huwde, stond hem vooral ter zijde in de latere

¹⁾ Zie Bovet, Le Comte de Zinzendorf, II. p. 195.

jaren. Zinzendorf gunde zich bijna geen rust. Zelfs na 1748, toen de Saksische regeering hem weder toestond in Herrnhut, zoo hij wilde, te wonen, bleef hij reizen en trekken om zijn levenwekkende denkbbeelden zooveel mogelijk te verspreiden. Niets hield hem tegen, noch finantieele ongelegenheid waarin hij soms geraakte, noch smart dezer wereld. De smart werd hem niet gespaard: vooral had hij eenige moeite zijn leed te overwinnen, toen zijn eenige zoon, de zoo edele Christiaan Renatus, in Mei 1752, op 24jarigen leeftijd stierf, de zoon, die zoo geheel met zijn werk was saamgegroeid, en die de taak van Zinzendorf zoo volkomen zou hebben afgewerkt. Doch hij vermande zich en was slechts des te meer bezig met zijn zorg voor de broeders, wier belangen hij thans behartigde onder den titel van „ordinarius”. In 1755 vestigde hij zich weder te Herrnhut: daar ontviel hem Juni 1756 zijn vrouw, de gravin, die al zijn moeiten en zorgen voorbeeldig heilig en goed had gedeeld, en die met haar wereldkennis hem steeds had bijgestaan. Anna Nitschmann nam wel het volgende jaar haar plaats in, doch het leven van den graaf neigde ten einde. Nog eens werd Holland bezocht. In Juli 1759 was hij op het geliefde Heerendijk. Toen keerde hij te Herrnhut terug, en op den 9den Mei 1760 werden de bazuinen geblazen. Hij had zijn hoofd ter ruste gelegd.

Zijn groot vermogen was weggesmolten onder zijn arbeid. Aan zijn drie dochters liet hij een schuld achter van 1,618,767 thalers, die door de leden der Broedergemeente werd overgenomen en in veertig jaren gedelgd.

Doch zijn waarachtige erfenis waren de talrijke broederschappen door hem gevestigd.

Toen al die verschillende broedergemeenten op het Vasteland van Europa, in Engeland en in America zich begonnen

te ontwikkelen, was het noodig den algemeenen band, de constitutie der broedergemeenten, te herzien, ten einde de éénheid van het geheel te behouden. Na den dood van graaf Zinzendorf kwam aldus op de synoden van 1764 en 1769 een constitutie daarvoor tot stand. Volgens die constitutie worden de zaken van de gansche Broederschap geleid door een college, dat den naam draagt van „Unitäts-ältestenconferenz”. Aan dit college is geen vaste zetel voorgeschreven, maar sinds 1789 is het steeds gevestigd te Berthelsdorf. Naar den drievoudigen werkkring splitst het zich in afdeelingen: in *a.* het „Helfer- und Erziehungsdepartement”, hetwelk de geestelijke aangelegenheden en het school- en opvoedingswezen van de gemeenten behartigt; in *b.* het „Vorsteherdepartement”, dat voor de uitwendige en economische aangelegenheden der uniteit zorgt; en in *c.* het „Missionsdepartement”, dat den arbeid der heidenbekeering te leiden heeft. Buiten weten en tegen den wil van dit hoogste college mag in geen gemeente iets gewichtigs ondernomen worden. Dit college benoemt de predikanten en beampten van elke gemeente, en slechts Engeland en America hebben in dat opzicht zekere vrijheid en zelfstandigheid. Het heeft dus de leiding en het bestuur van al de broedergemeenten; het is echter op zijn beurt verantwoordelijk aan de synode, die de geheele uniteit vertegenwoordigt en samengesteld is uit afgevaardigden van al de gemeenten. Zulk een synode houdt hare zittingen soms gedurende eenige maanden. In den regel komt zij om de zeven of twaalf jaren bijeen. Sinds 1836 worden de besluiten van elke synode steeds gedrukt. Belangrijk waren de besluiten van 1857, toen aan de Americaansche gemeenten een grootere onafhankelijkheid werd toegestaan. De Unitäts ältestenconferenz zorgt voor de uitgave van het „Monatsblatt” en van de jaarlijks verschijnende „Memorabi-

liën" en voor de verhouding tusschen al de leden der groote broederschap. Dit hoogste college publiceert ook elk jaar de zoogenaamde wachtwoorden. — Het geheele gebied der Broedergemeente bleef altijd verdeeld in de drie groote provinciën: *a.* het Vasteland van Europa, *b.* Engeland, d. i. Groot-Brittanje, en *c.* America, d. i. de Vereenigde Staten van Noord-America. De laatste provincie werd wederom verdeeld in twee afdeelingen: de noordelijke met Bethlehem in Pennsylvanië tot centrum, en de zuidelijke met Salem in Noord-Carolina tot middelpunt. Het geheele aantal broeders is tegenwoordig op 20,000 te schatten.

Tegen het einde der achttiende eeuw begon het denkbeeld van broederschap, dat in de religieuze gemeenten der Herrnhutters was verwerkelijkt, ook in sommige zeer wereldsche en verre buiten het Christendom staande kringen de aandacht te trekken. Wij hebben er reeds op gewezen dat Restif de la Bretonne zijn novelle *«les 20 épouses des 20 associés»* samenstelde onder inspiratie van een gedachte, die hij bij de *«Hernheutes»* (zoo als hij ze noemt) had meenen te vinden. De bepaald socialistische auteurs of redenaars der Fransche Revolutie schijnen ook het oog op de Moravische broederschappen te hebben gehad. In Fauchet's *«cercle»* hield men zich bezig met *«la correspondance de Neuwied»*: en Brissot meende dat associaties, op het beginsel gebouwd dat ten grondslag strekte aan de Herrnhutter gemeenten, een bereikbaar ideaal der toekomst zouden zijn ¹⁾.

Wij voor ons weten hoe de heeren der Fransche Revolutie zich zonderlinge illusies maakten! — Wij scheiden nu van de Herrnhutters, echter niet zonder nog een blik achterwaarts op Zeist te hebben geworpen. — Is het omdat Zeist haast

¹⁾ Zie Avenel, *Anacharsis Cloots*, I, p. 252 en 269.

onder de schaduw van Utrecht ligt? Is het omdat oude herinneringen ons trekken, die ons doen gedenken, dat Zeist reeds vroeger een veilige wijkplaats van door de wereld geminachte ideeën was, toen de vervolgdten uit Port-Royal onder het geboomte van Rhijnwijck konden schuilen? Hoe het zij: wij hebben de duffe studeercel reeds verlaten en wandelen als van zelf den zoo bekenden weg naar Zeist op. De zon staat nog hoog aan den hemel, maar door de takken der eiken en beuken der aan den weg gelegen buitenplaatsen waait ons toch koelte tegen. Hoe ademt — als wij, aan het Slot gekomen, de twee pleinen met de huizingen der broeders en zusters vóór ons zien — alles er vrede! Dáár is dan toch eindelijk rust, volkomen rust. Dáár is geen jaloersche ongelijkheid meer van standen; allen zijn gelijk in beschaving en aangeleerde kennis. Dáár wordt geen naijverige blik geworpen op eens anders bezitting: allen leven van de vruchten van een goed geregelden arbeid en het grootste deel van het kapitaal-fonds behoort aan de gezamenlijke maatschappij. Dáár is het werken een functie, een bediening, een uiting van een vrije persoonlijkheid, niet 't zwoegen van een schepsel voor een stuk brood om toch in 't leven te blijven, of het vuil winstbedrag om altijd meer te verkrijgen. Dáár is kalmte. Men waardeert er al 't schoon der natuur, het groen der linden, het gezang der vogels, den geur der bloemen: men vergeet 't niet, dat een blauw azuur hoog in de lucht zich boven onze hoofden welft, en dat de sterren des nachts flonkeren om ons met verheven gedachten te vervullen. Hoort! — is het geen droom? — daar ruischt uit de kerk (het is zeven uur des avonds) het afwisselend gezang der broeders en zusters ons tegen. Eerbiedig luisteren wij aan de deur. Het zijn de tonen van het lied, dat Zinzendorf in 1727 dichtte, toen hij zijn organisatie had voltooid, het lied dat aanvangt

met het vers „Herrnhut! du, geringer Winkel, hast jetzt Ruhe innerwaerts“ en dat als 't ware de nationale hymne der Herrnhutters is. Onze lippen bewegen zich haast van zelve: wij zouden bijna aan den droom gaan gelooven, de illusie, alsof Herrnhut een profetie der toekomst met zich droeg: en binnen in ons klopt ons 't hart, als wij die welbekende verzen hooren zingen, de aanroeping aan Jezus:

Herrnhut soll nicht länger stehen,
 Als die Werke Deiner Hand
 Ungehindert drinne gehen,
 Und die Liebe sey sein Band,
 Bis wir fertig
 Und gewärtig
 Als ein gutes Salz der Erden
 Nützlich ausgestreut zu werden.

Sey indess mit unserm Bunde!
 Lass uns leuchten als ein Licht,
 Das Du in der Abendstunde
 Auf dem Leuchter zugericht't!
 Unser Wille
 Bleibe stille:
 Unser Mund und Hand vollende
 Die Geschäfte Deiner Hände.

H O O F D S T U K X I I I .

OP DEN DREMPEL DER NEGENTIENDE EEUW.

— DE ECONOMIE EN HET SOCIALISME. —

Wij hebben een goed deel van den tocht, dien wij in het eerste hoofdstuk ons hadden voorgesteld, thans afgelegd.

Het verschijnsel van het Socialisme heeft tot nu toe, soms als een snel loopende glinsterende stroom, soms als een donker drabbige watermassa, nu weder als kalme beek, dan als opgestuwde vloed, naast ons geruischt.

Toen wij de bergen beklommen, zagen wij dat die stroom van allerlei kanten, langs allerlei beken, zijn wateren ontving. De denkbeelden toch van het Socialisme, zoo als wij ze op het einde van de achttiende eeuw in oogenschouw nemen, op het oogenblik dat de negentiende eeuw den inhoud daarvan zal aanvaarden, zijn een samenstel van begrippen, die op groote verscheidenheid van oorsprong wijzen. Wij konden op verschillende groote bewegende oorzaken en invloeden den blik vestigen.

De eerste lotwisselingen van ons geslacht, de oudste toestanden der volken, geheel de grijze vóórtijd, bergen in 't algemeen in de primitieve ontwikkeling der maatschappij de traditiën waaraan het Socialisme zich hecht. Dáár is de oorspronkelijke wieg van het collectief leven en bestaan. Dáár leven sluimerend al die vormen van dat samenzijn en samen-

werken en samenwonen en samen-bezitten in rustige rust. De voortreffelijke Maine heeft in zijn drie bekende boeken het denkbeeld, dat in den dageraad der maatschappij alles begon met de familiegroep en met het collectief bezit van de familie aan den grond, zoo dikwijls en zoo duidelijk uitéengezet, dat hieromtrent wel geen twijfel meer kan bestaan. De oorsprong der maatschappij wees op gezamenlijk leven, gezamenlijk gevoelen en werken, op gezamenlijk eigendom. De individueele wil was dáár onderworpen aan het familiebegrip; alle verbintenissen en overeenkomsten waren gebonden en begrensd door de familie-banden. Uit die familie ontwikkelde zich de stam, en de stam — zoodra men op een bepaalde vaste streek ging wonen — crystalliseerde zich tot de dorps-gemeenschap, bij welke laatste instelling dan het gezamenlijk bezit van 't land en niet meer de familie-band in de eerste plaats de basis vormde. Doch het begrip van gemeenschap, het collectieve begrip, werd bij al die vervormingen behouden. Stappen en mijlpalen op dien weg waren de Hindoe-familie-vereëninging, waar niet het land maar de familie den band samenhiield, en de gemeenschap vrij zuiver („joint in food, worship and estate”) bleef heerschen; de Huis-gemeenschap, zoo als die bij de Zuid-Slavonische stammen in Croatië, Dalmatië en Illyrië voorkomt, bij wie het hebben van één gemeenschappelijk huis en het spijsen aan dezelfde tafel op den voorgrond staat, doch privaat-eigendom op roerende zaken wordt toegelaten; en eindelijk de dorpsgemeenschap zelve, met afgescheiden woningen, waarbij slechts een deel van het land gemeen is, zoo als dat in Rusland, in Java en bij vele Indische volken regel is ¹⁾. De dorpsgemeenschap nu is overal in de gansche

¹⁾ Zie Maine, *Lectures on the early history of Institutions*, 1875, p. 78—82.

geschiedenis te herkennen. Haar verschijning is de zilverdraad, die overal in het maatschappelijk weefsel met lichtende tint te vinden is. Maar het collectieve eigendom van den grond is alzoo overal, waar de dorpsgemeente zich vertoonde, een historisch feit. Het particulier eigendom van den grond wist zich bij de Arische volken slechts te vestigen, ten eerste ten gevolge der afscheiding en afscheuring van dat gezamenlijk eigendom door de leden van den stam, en ten tweede door de aanspraken op een eigen deel die het hoofd van den stam als soeverein deed gelden ¹⁾. Toch bleven, zelfs toen in onze moderne staten het particulier grondeigendom zich overwegend had uitgebreid, toen de markgenootschappen verdwenen, bij den landbouw vele trekken van het oude gemeenschappelijk eigendom bestaan, en bleven hier dikwijls oude vroegere rechten als gewoonten inheemsch. Het was de oude plooi van vroegere onbewuste natuurtoestanden: herinnering van d'ouden tijd.

Zij dus, die ook thans een sociale inrichting voorstaan, geheel op gemeenschappelijk leven gegrond, hebben, zonder dat zij 't zelve misschien weten, allereerst de gedachten op het grijze verleden gericht. Gelijk zij, die in onze eeuw de ras-sen-theorie, het idee der nationaliteiten, als leidend beginsel voor het vormen en ontwikkelen der staten, aanprediken, een verouderd begrip — zoo als wij dachten — aanhingen ²⁾: in dien zelfden zin kan men van de socialisten zeggen, dat ook zij met denkbeelden vooral uit het verleden werken. Hun speelt door het hoofd een droom van de eerste kindschheid van ons geslacht.

¹⁾ Zie Maine, *Early history of Institutions*, p. 120.

²⁾ Zie vooral Maine, *Early history of Institutions*, p. 74, 75 en p. 282. „those reckless theories of race”. — Zie voorts Emile de Laveleye, *De la Propriété et de ses formes primitives*, 1874, p. 338.

En zulke herinneringen van d'ouden tijd kregen nu (zoo als wij gezien hebben) in den loop der tijden nieuw voedsel en richting en kleur van allerlei kanten. — De klassieke oudheid gaf enkele vormen, daar wel sterk bij Grieken en Romeinen het staats-idee, het denkbeeld dat het gemeenschappelijk nut of belang, door den staat vertegenwoordigd, het hoogste was, alles overheerschte. — Het Christelijk beginsel, nu eens zich uitend in minachting voor het verwerven van aard-sche goederen, doch weldra alles terugbrengend tot het denkbeeld van „liefde”, trachtte van zijn kant de menschheid tot een ware broederschap te vervormen, tot een gemeenschappelijk huisgezin van kinderen Gods; hetzij dat dit stil en vredig verwerkelijkt werd in Jerusalem, of kalm werd georganiseerd in de kloosters, of wild en hartstochtelijk werd uitgedalmd door de zeloten ten tijde der Hervorming. — Straks kwamen de dichters of droomers, die, tegen den door de historie geworden toestand in, een droomland in de verbeelding opbouwden, een phantasie van het brein, waar alles aan allen gemeen zou zijn, en de tegenstrijdigheden der bestaande maatschappelijke verhoudingen niet meer zouden voorkomen. Latere schrijvers als Jean Jacques Rousseau, zonder dadelijk tot den kring dezer utopisten te behooren, slaan toch uit sentimentaliteitsgronden één zelfden toon aan. — Dan weder deed zich een groep van mannen hooren, die, even ontevreden als de utopisten over hetgeen in de maatschappij gebeurde, echter niet bereid waren zich met een droom van betere dagen te vergenoegen: zij koesterden een fellen haat tegen de overal voortwoekerende privileges, en wilden door redeneering hun tijdgenooten overtuigen, dat men op den verkeerden weg was en dat men terug moest keeren tot de algemeene gelijkheid en algemeene gemeenschap. Een gedeelte van hen begon meer en meer de aandacht te vestigen op den toestand der mindere

klassen en der eigenlijk gezegde arbeiders: zij begonnen te betoogen, dat de verdeeling der resultaten der productie overeenkomstig de geldende regelen, een ware bespotting was, en de aanvalskreet werd reeds in hun midden gehoord.

En door al die leeringen en stellingen, door die meer scherpe afronding op verschillende punten, was nu het socialisme op het einde der achttiende eeuw reeds een betrekkelijk vast stelsel geworden.

Wat het bedoelde was vrij duidelijk. Het eigenaardige van het socialisme lag in het begrip van het „collectieve”. Het particulier eigendom, dat in de beschaafde landen 't gewonnen scheen te hebben, moest weder wijken voor het gezamenlijk eigendom, en de individueele wijze van arbeiden — waarbij ieder voor zich, in wedijver tegen de anderen, op eigen verantwoordelijkheid werkte, spaarde en geld trachtte te verdienen — moest plaats maken voor een collectieve in-gang-stelling der productie, van welke productie nu de vruchten aan allen, die aan 't werk hadden deelgenomen, ten goede moesten komen. Te dien einde zouden alle productiemiddelen — landerijen, werkplaatsen, grondstoffen, werktuigen — kortom alles wat wij kapitaal noemen, collectief het eigendom van alle producenten moeten zijn: zou voorts de geheele inrichting, indeeling en trapsgewijze voortgang van den arbeid onder een uit één beginsel voortvloeiende organisatie, dus onder een geregelde leiding, dienen te worden geplaatst; en zou de verdeeling van het gemeenschappelijk product aan allen — met inachtneming van ieders productieve diensten en ieders behoeften — overeenkomstig een vast plan moeten geschieden.

Ziedaar het doel. En het idee, dat aan dit doel tot grondslag strekte, klampte zich nu in Europa vast aan elk collectief bezit, aan elke collectieve inrichting, die nog als een der „overblijvers” van vroegere toestanden, hier en daar aanwezig waren. In de

merkwaardige boeken van E. Nasse over de middeleeuwsche akkergemeenschap in Engeland, van Otto Gierke „das Deutsche Genossenschaftsrecht“, en van Emile de Laveleye „de la Propriété et de ses formes primitives“ kan men zien wat er in dit opzicht nog in Engeland, Duitschland en Frankrijk vóór de Revolutie van 1789 overgebleven was. In Frankrijk booden Auvergne en de om streken van Orleans menige sporen aan van familie-communauteiten, instellingen waarop een Restif de la Bretonne zich (zooals wij vroeger reeds zagen) op het einde van zijn roman „le Paysan Pervers“ beriep ¹⁾. In de Jura waren de zoogenaamde „associations fromagères“ voorbeelden hoe de arbeid collectief geschiedde. En wie scherp zag, kon overal in gansch Europa maatschappelijke gewassen zien, die hun groei-kracht ontleenden aan andere sappen, dan door de heerschende school als wettig bestaande werden erkend.

Want op het einde der achttiende eeuw organiseerde zich de heerschende school, die over alle maatschappelijke instellingen, verschijnselen en toestanden voortaan uitsluitend zou willen beslissen en oordeel vellen: de Economische school.

Die economen, van gansch andere denkbeelden uitgaande dan de socialisten, liepen vooreerst hun eigen weg, zonder zich om de denkbeelden of grieven der socialisten te storen. Wij hebben slechts in Frankrijk, als uitzondering, een wetenschappelijk duel tussehen Mably en Mercier de la Rivière kunnen vermelden: in Engeland, waar nu de economische lessen door Adam Smith werkelijk tot een vast afgeronde wetenschap werden verheven, liet die economische richting zich volstrekt niet in met wat door de socialisten was te berde gebracht.

De scheiding der Economen en Socialisten zou vooral

¹⁾ Zie Restif de la Bretonne, *Les Contemporaines*, II, Editie J. Assésat, p. XXIV seqq; zie ook boven onze pag. 412.

sinds het boek van Adam Smith een scherp geteekend feit zijn. Het waren voortaan twee stroomen.

Toch zou dat werk zelf van Adam Smith in zijn verrassende frischheid hier en daar nog een kleine wending, een vaart of ruk nemen, die misschien tot zekere verstandhouding op enkele punten had kunnen voeren. Hoe meer nu de volgelingen van Adam Smith deze toenadering tot het vijandige kamp hebben verwaarloosd en uitgedelgd, des te meer is het voor ons van belang het boek van Adam Smith uit dat oogpunt na te gaan, en te zien wat hij dacht over de punten, die, zoo als wij in ons eerste hoofdstuk betoogden, een soort van brug tusschen het socialisme en de economische wetenschap konden vormen. Wij zullen trachten dit helderder en breeder in 't licht te stellen.

Inderdaad waren de Economisten een gansch anderen weg opgegaan dan de Socialisten. In plaats van het collectieve was door hen het individueele op den voorgrond gezet, en op dat beginsel van individueel eigenbelang, individueelen arbeid, individueelen eigendom, individueele verantwoordelijkheid werd een tot in onderdeelen zeer ontwikkeld stelsel door hen opgebouwd. De belangen van het geheel zouden dan 't best behartigd en verwerkelijkt worden, wanneer in meer of minder vrijheid al de individueele belangen tegen elkander in gezetten en gestadigen wedijver (concurrentie) werkten en kampten. „Ieder voor zich” werd — volgens hen — de leus in 't leven, een leus, die dan door geheele standen in een volk, en door de afzonderlijke volken zelven werd overgenomen. Op het voordeel, dat boven de winst van anderen kon worden behaald, werd dan vooral de aandacht gevestigd. Men leerde, volgens dien gedachtenloop, zijn rijkdom optellen en vermenigvuldigen, doch vooral vergelijken met dien van an-

deren : en men was niet tevreden, voordat men zeker was dat men meer dan de anderen had kunnen winnen. Die richting was vooral ontwikkeld in de mercantilistische atmosfeer, die 't begrip van wedijver en vergelijking tegen elkander als opkweekte, en later in de kringen der physiocratische school, die de gedachte van vrijheid in 't economische op den voorgrond stelden. In 't bijzonder was Engeland, in de zeventiende en achttiende eeuw, rijk geweest aan mannen, die deze dusgenaamde economische begrippen hadden ontleed en vastgesteld. Het was bij die Engelsche schrijvers haast begonnen uit een soort van jaloeschheid en naijver tegen ons land — Holland — dat door zijn arbeidzame welvaart voor Europa een kleinood, voor Engeland een doorn in 't oog was. Bijna al de Engelsche schrijvers wezen steeds op Holland als een uitlokkend voorbeeld, terwijl zij dan in één adem er bijvoegden, dat Engeland het er onder moest krijgen. En op dat aambeeld slaande gingen zij voor hun 'eigen land een vast stelsel smeden, een stelsel van individueelen wedijver op alles toegepast ¹⁾. Sir Walter Raleigh (*Observations touching trade and commerce with the Hollander and other nations*) had in 1603 het voorbeeld gegeven: straks hadden in den loop der zeventiende eeuw Thomas Mun (*England's Treasure in*

¹⁾ Ik kan dit denkbeeld hier niet uitwerken. Cromwell en Karel II poogden overigens deze gedachte practisch te verwerkelijken. De Engelsche oorlogen tegen ons land waren grootendeels economische oorlogen. Zoowel die van 1652—54, als die van 1665—67 en die van 1672. Zie over de economische positie bij den oorlog van Karel II van 1665 vooral Ranke, *Englische Geschichte*, IV, p. 261 en 262, en over den oorlog van 1672 de speech van Coventry, bij Ranke, *Englische Geschichte*, IV, p. 434 en 435. Zie over geheel de economische inwerking van Holland op Engeland, Ranke, *Englische Geschichte*, IV, p. 485. Men denke aan het telkens herhaald gezegde van Shaftesbury, den staatsman, die geheel dat tijdperk van Cromwell en Karel II doorleefde: *ceterum censeo Amsterdamum esse delendum*. — Zie ook Ranke, *Englische Geschichte*, VI, p. 281 en 282.

Foreign Trade), Sir Josiah Child (A new discourse of trade, waarin vooral de lof en naijver van Holland uitkomt), Sir Thomas Culpeper, Sir William Temple (Observations upon the united Provinces of the Netherlands), Sir William Petty (in zijn voortdurende statistieke vergelijking met Holland), Gregory King, John Locke, en Sir Dudley North, die economische denkbeelden als het ware fragmentarisch verder uitgewerkt. De eenzijdige vergelijking met Holland was schielijk niet meer noodig. Men nam breeder aanloop en gunde zich grooter afmetingen. Schrijvers over geld en bankwezen stonden, op het einde der 17de eeuw, in Engeland bij de vleet op, toen deze onderwerpen aldaar moesten geregeld worden onder Willem III: wij denken aan Hugh Chamberlayne en Paterson en hun plannen tot oprichting van een bank: aan Nicolas Barbon en zijn „Discourse on coining the new money lighter, 1696”: zij deden hun geschriften weergalmen van den lof van het geld. — En dezelfde economische richting vond in de gansche achttiende eeuw in Engeland een vruchtbaar terrein. Dr. Charles Davenant (Essay on the probable method of making a people gainers in the balance of Trade), Jacob Vanderlint (Money answers all things, 1734), Philip Cantillon (the Analysis of trade etc. 1759), Sir Matthew Decker vooral, de twee theologen Josiah Tucker en Adam Ferguson, de klassieke David Hume, de uitstekende Sir James Stewart, de anonyme auteur van het „Essay on trade and Commerce, 1770” — spinden deze theorieën verder uit. Een groep schrijvers over pauperisme en arbeidsquestiën (wij noemen b.v. Postlethwaite), benevens andere auteurs die deze materie der armoede in verband brachten met de verdeeling der gronden (inclosures of commons), zoo als Nathaniel Forster en dr. Price, hielpen en bevestigden de grootere bewijsvoeringen; totdat in 1776 hun aller denkbeelden en bouwstoffen als het ware tot een architectonisch geheel werden vereenigd en saâmgesteld

door Adam Smith in zijn „Wealth of Nations.”

Verrassend boek! Vol. scherpe waarnemingen, fijne opmerkingen en heugenis van met eigen oogen aanschouwde verschijnselen! Het is juist het tegenovergestelde van een dier droge muffige betoogen over staathuishoudkunde, zoo als onze negentiende eeuw er zoovelen voor de winkelkasten onzer boekverkoopers heeft uitgesteld. Alles groeit en leeft in dit boek. Bij wijlen schijnt het een bosch van feiten, waartusschen dan, als zoovele lichtstralen, de vernuftige denkbeelden van den auteur spelen en schieten. We zien alles in zijn boek. Wij zien den jongen in de werkplaats, die, omdat hij met zijn makkers wilde spelen, een uitvinding doet, waardoor de dagtaak voor hem spoediger gedaan is; wij zien den werkman, die onder den arbeid eens even opziet en adem schept en poost; we zien de rotsen tegen de kust van Schotland, waarop de zee 't wier slingert; we zien het woud, waartusschen 't vee graast, en waarvan de jonge boomen door de runderen beschadigd en belet worden om op te groeien, zoodat de geheele aanplanting te-niet gaat; we zien de weiden en koornvelden van Frankrijk, die Adam Smith heeft bereisd; we staan overal bij hem op den vasten grond der werkelijkheid: de teugen, die hij ons geeft, hebben zelfs daardoor een grondigen bijmaak. Zeer zeker, hij is met hart en ziel aan Engeland verkleefd: hij koestert nog de echte Engelsche jaloersche afgunst tegenover Holland, Holland op elke wijze door hem benijd: maar juist die ergernis, die hier met bewondering worstelt, is ons welkom: ze stelt ons des te beter in staat den man Adam Smith, niet den schrijver alléén, te leeren kennen, — en zij belet ons in de fout te vervallen van hen, die Adam Smith liefst uitbundig prijzen, zonder hem gelezen te hebben, en die van zijn naam een etiket maken, dat zij plakken op de vaas, waarin hun eigen ab-

stracte, theoretische, vage, nevelachtige vrijheidsbeginselen en atomistische beschouwingen zijn vervat.

Neen, Adam Smith was een historisch persoon: een man van gelijke beweging als de anderen, slechts met veel grooter scherpzinnigheid en grooter gemakkelijkerheid van analyse en combinatie begaafd, gelijk vooral zijn theorie over het inkomen, dat is over de verdeeling van het resultaat der productie tusschen de drie factoren van productie — de kern zijner leer — bewijst. Hij was niet met zijn ideeën uit de lucht komen vallen; hij stond behoorlijk op de schouders zijner voorgangers in Engeland, en der Physiocraten in Frankrijk. Hij heeft van den anderen kant nog niets gezien van de grootsche demonische ontwikkeling van onze eeuw. Hij stond op de grens der eeuw van den stoom, leefde in den vooravond der ontzettende revolutie, die met de uitvindingen van Watt, Arkwright en Fulton begon. Het scherpe hoofd, dat geen enkele stelling durfde precisceeren, wanneer het niet allereerst de verschijning en toepassing in de werkelijkheid had waargenomen, zou een glimlach over hebben gehad voor de ijdele haast dergenen in de negentiende eeuw, die, zonder eerst de ontwikkeling van het door stoom gedreven fabriekwezen in détail behoorlijk te hebben opgenomen en getoetst, al dadelijk de resultaten uit zijn boek *„the Wealth of Nations”*, die uit zooveel kleiner en eenvoudiger feiten waren opgemaakt, onverkort, zonder eenige beperking of toevoeging, als abstracte regelen op de nieuwe vrij wat ingewikkelder toestanden wilden toepassen, en dat pogen werkelijk een tijd-lang doorgedreven hebben. Men vergat dat Adam Smith schreef, toen de opstand van America tegen Engeland juist eerst begon: dat hij nog slechts kon hopen, dat in den aardappel een goedkoop volksvoedsel werd gevonden: dat zijn middel van vervoer van vrachten te-land de logge door paarden getrokken huifkar was: dat vrij wat zwaarder, dan hij

kon gissen, weldra 't gewicht zou worden, dat de steenkolen in de schaal der welvaart van een volk zouden leggen: dat eerst na zijn boek de textiele industrie de duizelingwekkende vaart zou nemen: dat hij de beteekenis en de rol der zeer groote machines nog niet bij ervaring kende: dat eerst na het verschijnen van zijn geschrift de vrouwen en kinderen in massa aan de werkplaatsen en fabrieken werden gebonden: — men vond eindelijk goed geheel en al te vergeten, dat diezelfde Adam Smith, in wiens naam men alle economische slagboomen en tollën tusschen alle volken onmiddellijk wilde opheffen, de twaalf laatste jaren van zijn leven een bedrijvig ambtenaar der in- en uitgaande rechten van zijn land was geweest.

Intusschen heeft Adam Smith tot al dit oppervlakkig over het hoofd zien geen aanleiding gegeven. Zijn boek is geen abstract boek, maar houdt in allerlei opzichten rekening met bestaande toestanden. Aan enkele grieven, die later de Socialisten hebben geuit tegen de ontwikkeling der economische denkbeelden, zou hij reeds te-gemoet zijn gekomen. Het is dus van belang na te gaan, wat Adam Smith in zijn „Wealth of Nations” heeft uitééngezet over de drie begrippen, wier wijziging, volgens ons eerste hoofdstuk, de brug is geweest waardoor de Economisten het terrein door de Socialisten ingenomen eenigszins zijn genaderd; wij bedoelen de begrippen 1°. van arbeid en arbeidsvermogen, 2°. van 't *laissez-allen* en 3°. van associatie. Wij zullen de opvattingen van Adam Smith over die punten kortelijk uitéénzetten en toetsen ¹⁾. Wij zullen zien, dat, wat de twee eerste punten betreft, werkelijk bij Adam Smith opvattingen vóórkomen, die tot toenadering der vijan-

¹⁾ Wij zullen citeeren de editie van the Wealth of Nations van 1872 te Londen in één deel bij Alex. Murray uitgegeven, a carefull reprint of the Edition in 3 vol. of 1812.

dige kampen, en vooral tot diepere studie, hadden kunnen leiden.

I. Wat het begrip van arbeid en arbeider betreft, zoo neemt Adam Smith wel degelijk, als een feitelijk uitgangspunt, den strijd der belangen aan tusschen de verschillende rangen en klassen, onder wie het volksinkomen moet worden verdeeld. „In onze Europeesche landen — zoo zegt hij (zie p. 445, Book IV, chap. 7, part. 2) — eten grondrente en kapitaalwinst de loonen op en onderdrukken de twee hooger in trap staande klassen van het volk het lager deel.” Nergens vindt men bij Adam Smith dien optimistischen toon, alsof de belangen van kapitalisten en arbeiders in de werkelijkheid geheel dezelfde zijn. Hij heeft daarom trent op drie plaatsen van zijn boek zelfs zeer merkwaardige uitingen. Allereerst leest men (p. 66, Book I, chap. 8), dat „de werkgevers en patroons altijd en overal in een soort van stille, maar vaste en eenvormige coalitie zich bevinden, om de arbeidslooonen niet te verhoogen boven den bestaanden voet. Wij hooren (zegt hij) zelden van die coalitie spreken, omdat het de gewone en om zoo te zeggen natuurlijke staat van zaken is.” Wagen de werklieden echter (zoo vervolgt hij) daartegenover zich te verbinden en samen te spannen, dan wordt er genoeg leven en geraas van gemaakt, en de sterke arm der overheid wordt door de patroons ingeroepen. — Deze teekening, die juist geen beeld van harmonie van belangen schetst, wordt dan nog met een schaduwtrek verdonkerd op p. 91 (Book I, chap. 9), waar hij zegt, dat „onze kooplieden en industrieelen gewoon zijn zich hard te beklagen over de nadeelige gevolgen van hooge loonen, met betrekking tot het rijzen der prijzen, waardoor de verkoop hunner goederen binnen en buiten 's lands wordt verminderd: zij zeggen echter niets — gaat Adam Smith voort — over de nadeelige gevolgen van hooge kapitaalwinsten, en zwijgen

zorgvuldig daarvan stil." — Eindelijk wordt op dat antagonisme nog eens gedrukt op p. 126 (Book I, chap. 10), waar hij, met betrekking tot de wetgeving over questies tusschen arbeiders en patroons, er op wijst, dat de wetgevers hier altijd 't advies hebben gevolgd der patroons. „Wanneer dus de verordening in het voordeel van den werkman blijkt, kan men veilig aannemen dat zij recht en billijk is: maar dikwijls is dit niet het geval, wanneer zij in het voordeel der meesters is." Men ziet het, dit alles is een teekening der reële feiten, door een man die niet willens blind wilde zijn, en die zijn theorie naar de feiten, en niet de voorstelling der feiten naar de theorie wilde plooiën. — Wederom acht hij het (zie p. 76 seqq., Book I, chap. 8) een groot voordeel voor de productie van eenland, als de arbeidsloonen hoog zijn: bij Adam Smith staat nog eenigszins op den voorgrond, dat productie veel waard is, maar dat de producent ook iets beteekent. — Niemand heeft zelfs zoo sterk de gevaren der al te scherpe arbeidsverdeeling, met 't oog op het vernederen der waarde en der fierheid van den mensch, gebrandmerkt als Adam Smith (zie p. 616, Book V, chap. 1, part 3, article 2). Adam Smith gaat zoo ver van te beweren, dat de arbeider, door het steeds éénzelvig volvoeren van hetzelfde uiterst klein gedeelte van een werk, al het edelmoedige, nobele en teedere van zijn menschelijken aard moet verliezen, en dat hij zoo bot van geest en zoo onwetend wordt, als het voor een schepsel maar mogelijk is te worden. — In veel opzichten wil dan ook Adam Smith wel degelijk den staat op het lot der arbeiders doen letten: belastingen mogen hen niet te zwaar drukken en overgangstoestanden moeten door de regeerders wel degelijk worden erkend en geregeld. Zeer zeker, hooge rechten op den invoer — Adam Smith is de eerste om het toe te geven — moeten worden afgeschaft: maar is onder zulk een régime van hooge

rechten een industrie opgekomen, die aan zeer veel arbeiders brood geeft, dan moet die afschaffing eerst trapsgewijze en met tusschenpoozen plaats hebben (zie p. 361. Boek IV, ch. 11): 't gaat den econo mist hier aan 't hart dit te moeten verklaren, maar het denkbeeld van humaniteit behoudt toch de overhand. — Vergeten wij eindelijk niet, dat Adam Smith in zeer krasse bewoordingen (p. 38 en 40, Boek I, ch. 5) den arbeid alleen als de éénige en ware standaard aanneemt, waardoor de waarde der goederen ten allen tijde en op alle plaatsen kan en moet worden bepaald en gemeten: een stelling, waardoor hij bijna de hand reikt aan het bekende betoog van Marx.

II. En daarmede overeenkomende uitlatingen (eenigszins afwijkende van wat men in de gewone scholen der economie leerde en leert) zullen wij ontmoeten, wanneer wij nagaan wat Adam Smith omtrent het beginsel van 't *laissez-aller*, het abstracte vrijheidsbeginsel in 't economisch verkeer, heeft geuit. De rol van den staat is waarlijk volgens Adam Smith niet gering. Die aan het hoofd van den staat zich bevinden, moeten volgens Adam Smith meer doen dan de zaken op haar beloop laten. Onder den werkkring van den staat noemt hij nu, behalve de zorg voor defensie, waarbij hij den beschavenden invloed van een staand leger erkent (zie p. 558, Boek V, chap. I, part 1) voor goede en koope justitie, voor publieke werken en instellingen, wel degelijk als economische taak het onderwijs op. Onderwijs voor het mindere volk is volgens hem zelfs zóó noodig, dat zonder onderwijs de arbeidsverdeeling in de fabrieken, waardoor de hersenen en 't gevoel van den arbeider verstompt worden, een misdaad zou zijn. Adam Smith is hier (pag. 619. Boek V, chap. 1, part 3, art. 2) zelfs een voorstander van het verplicht onderwijs, zoozeer durft hij de consequenties van zijn beginsel aannemen. „Voor een kleine uitgaaf kon het publiek — zoo zegt hij — de verplichting dat geheele volk lezen, schrijven en re-

kenen leert, bevorderen, *en zelfs* armoedigen opleggen." Dat hij er in 't algemeen niet tegen opzag de rol van den staat ook in Engeland uit te breiden, blijkt wel het best uit zijn warme aanbeveling (pag. 596 seqq., Book V, chap. 1, part 3, art. 1), dat de Engelsche staat de taak der Engelsche Oost-Indische Compagnie moest overnemen. — In het algemeen laat Adam Smith voorts allerlei inbreuken toe op het stelsel van volkomen vrijheid. Opmerkelijk is zelfs zijn uitlating (op p. 260, Book II, chap. 2) waar hij den regel wil vaststellen, dat men verbieden moet om kleiner banknoten uit te geven dan tot een bedrag van vijf pond. „Het verbod — zoo schrijft hij — is een duidelijke schending van de natuurlijke vrijheid, die de wet moest eerbiedigen en niet verbreken. Maar de uitoefeningen der natuurlijke vrijheid door een klein getal individuen, die de zekerheid en veiligheid van de geheele maatschappij in gevaar brengen, moeten door de wetten worden beperkt en zijn 't dan ook altijd geweest." — Zoo wil hij (zie pag. 286, Book II, chap. 4) de wettige rente ook door den staat laten vaststellen. — Maar het sterkst komt dit alles uit bij zijn beschouwingen over handel en nijverheid. Premiën aan kunst of nijverheid te geven (zie pg. 408, Book IV, chap. 5) acht hij alleszins geoorloofd en gewettigd. En voorts is hij 't geweest, die op 't einde der 18de eeuw de meest warme lofrede heeft geschreven op de Navigatie-acte, het stel van scheepvaartwetten waardoor werkelijk Engeland, in het tijdperk der republiek na den dood van Karel I, aan den handel en scheepvaart van Holland de grootst mogelijke schade heeft toegebracht, en welke maatregel zeer zeker het omgekeerde is van vrijen handel. Die vrijhandels-theorie wordt nu (zie pag. 366) in zijn oogen eensklaps een utopie: de beginselen zijn zeepbellen, want het feit is dáár, dat Engeland schepen moet hebben, en dat het bang is zijn cijfer van schepen overvleugeld te zien door Holland.

En Adam Smith meet ons nu zijn uitdrukkingen niet karig toe. Hij deelt (pag. 360 seqq. Boek IV chap. 2) ons eerst de be-
 woordingen der artikelen van de Navigatie-acte zelve mede, en
 gaat als op de knieën liggen, om die hatelijke monopolie-wet te
 bewonderen. „Als maatregel van politieke verdediging — zoo
 zegt hij — is de navigatie-acte misschien de allerwijste van
 alle commercieele regels en verordeningen van Engeland.” „Die
 bepalingen zijn zóó verstandig, alsof zij in de pen waren gegeven
 door de meest beredeneerde wijsheid. Nationale animositeit had
 op dat oogenblik hetzelfde doel voor oogen, dat de grootste
 wijsheid aanbeval, het knakken van de zee-macht van
 Holland, de éénige zeemogendheid die de veiligheid van En-
 geland in de waagschaal kon stellen.” Werkelijk, wanneer
 men zich een tijd lang in slaap heeft laten wiegen door de
 loftuitingen op de Engelsche vrijhandel-school, dan is niets zoo
 geschikt, om ons in-eens flink wakker te maken, als de vertoo-
 gen van Adam Smith over de navigatie-acte! De leus van den
 vrijen handel blijkt hier een masker voor praktijken, die juist
 aan den staat veroorloven in de nationale welvaart geweldig
 in te grijpen en het groote volksbelang van handel en scheep-
 vaart met krachtige hand te leiden.

III. Op het derde punt, de waardeering van 't associatie-
 begrip, de erkenning van het gemeenschapsgevoel als maat-
 schappelijke kracht, vinden wij bij Adam Smith zeer weinig
 toenadering tot beschouwingen, zoo als wij die thans koeste-
 ren. Integendeel, hier heeft Adam Smith het systeem van
 egoïsme en van individualisme als een sterk fort gaan beves-
 tigen. Wel erkent hij de gelijkheid van alle menschen en
 doet hij dit zelfs in termen, die de meest krasse communist
 zou kunnen overnemen. Volgens hem (zie p. 28, Boek I,
 ch. 2) schijnt het onderscheid tusschen de meest verschil-
 lende personen, tusschen een wijsgeer en een sjouwerman,

niet zoo zeer in de natuur te liggen, als wel uit levensge-
woonte en opvoeding voort te spruiten. „Een wijsgeer (zoo zegt hij)
is van nature, in talent en geschiktheid, niet half zoo verschillend
van een sjouwerman, als een bulhond van een hazewind, of een
hazewind van een patrijshond, of deze laatste van een herders-
hond.” Maar die gelijkheid van alle menschen dringt bij Adam
Smith niet tot associatie, integendeel, het beginsel en de spil van
ieders arbeid is en moet zijn alléén „het eigenbelang”. Door
dat te volgen en te behartigen, bevordert de mensch beter de
belangen van de maatschappij, dan indien hij alleen de be-
langen der maatschappij op het oog had (zie p. 352 en 354,
Book IV, chap. 2). Op den lust om onze eigen conditie steeds
te verbeteren is alles gegrondvest (p. 274, Book II, chap. 3).
Eigenliefde (self-love) is de grondslag van alles (p. 27). Adam
Smith gaat zelfs zóó ver van moeilijk te kunnen begrijpen,
hoe men behoorlijk ook voor de belangen van anderen kan
zorgen, en vindt daarom naamlooze vennootschappen juist
niet voordelig (zie p. 586 en 587, Book V, chap. 1, part 3,
art. 1). Gastvrijheid, zoo als die in de Hooglanden van Schotland
werd uitgeoefend, wordt door hem grootendeels toegeschreven aan
het gemis, waarin zulk een groot Schotsch landeigenaar zich be-
vond, om het product van zijn landen tegen dure handelsartikelen
te verruilen, wegens de armoede van het land (zie p. 323,
Book III, chap. 4). Kortom, alles rust in de maatschappij
op egoïstische motieven, op het najagen van een ieders eigen in-
dividueel belang, en de concurrentie van al die belangen, de wed-
ijver van allen tegen allen, is volgens hem regel der samen-
leving. De éénige vorm van arbeidsvereeniging, die Adam
Smith zich kan denken, is de arbeidsverdeeling: en zelfs
wordt deze uit dat laatste oogpunt — negatieve zijde der
associatie — nooit beschouwd. En daarentegen worden de
positieve uitingen van arbeiders-associatie, die in zijn tijd nog
bestonden, onbarmhartig door hem bestreden en met verwij-

ten vervolgd. Het sterkst komt dit uit bij zijn beschouwing van het statuut van koningin Elisabeth over het leerlingchap. Deze regeling en instelling, die in zekeren zin een organisatie der industrie had in 't leven geroepen, en vroeger veel goeds had uitgewerkt, toonde op het einde der 18de eeuw menige schaduwzijde: in plaats van haar te verbeteren en in haar zekere vormen en lijnen van organisatie te eerbiedigen, viel Adam Smith haar juist wegens die eenigszins stevige banden aan (zie p. 108—111, Book I, chap. 10, part 2; p. 366, Book IV, ch. 2, en p. 580, Book V, chap. 1, part 3, art. 1). Hij zag in zulke regelen slechts inbreuken op de individueele vrijheid. Men weet dat, door den invloed der theoriën van Adam Smith, die wet in 1814 is afgeschaft, zonder overgangsbepaling of iets van dien aard; maar men weet ook, met hoeveel tegenkanting en wrok van de zijde der arbeiders en met hoeveel nadeel voor de arbeiderstoestan- den in 't algemeen deze ruwe afschaffing van het statuut gepaard is gegaan. De arbeiders zijn van dat tijdstip af aan begonnen zich zelven te organiseeren, toen de staat de vroegere organisatie op ruwe wijze brak ¹⁾. — Adam Smith nu is in al deze questies van organisatie van den arbeid zoo individualistisch en atomistisch mogelijk: de gezonde kern, die vroeger ten grondslag lag aan de gilden, begreep hij niet: het compagnonnage, zoo als dat nog in Frankrijk (zie p. 109, Book I, chap. 10, part 2) regel was, vindt hij even verderfelijk: hij is tegen al die vereenigingen. „Zelden — zoo zegt hij p. 116 — komen lieden van één bedrijf bij elkander, of het is een conspiratie tegen het publiek, een poging om de prijzen te doen rijzen. Men kan wel is waar die bijeenkomsten niet verbieden, doch de wet moet niets doen om

¹⁾ Zie de uiteenzetting bij Brentano, Die Arbeitersgilden der Gegenwart, I, p. 123 seqq. en II, p. 251 seqq.: en vergelijk ook Die Reform

ze te vergemakkelijken, veel minder ze noodzakelijk maken."

Men ziet dus, dat er in dit opzicht bij Adam Smith geen wending of uitweg was, waardoor de richting der economen tot die der socialisten kon naderen. Hier op dit punt gingen de stroomen, met hun eigen wateren, elk hun weg en liepen zij weldra hemelsbreed gescheiden uit elkander.

Daar zullen er weinigen zijn, die thans nog het individuele standpunt van Adam Smith quand-même en uitsluitend zullen verdedigen, een opvatting, die hem er ook toe bracht om te zeggen, dat wat van het individu geldt, waar is voor het volk (zie p. 278, 293, 386 enz.). De meesten zullen betreuren, dat Adam Smith den factor van den gemeenschapsband in het maatschappelijk leven geheel en al heeft verwaarloosd. Die verwaarloozing is des te opmerkelijker, omdat Adam Smith in zijn boek werkelijk hier en daar een fikschen aanloop had genomen tot een breeder behandeling der economie, in zooverre hij ze als een tak ging beschouwen van een leer der maatschappij, van een sociologie, zoo als wij thans spreken. Vrij juist is reeds bij hem de onderscheiding van den arbeid, in zooverre men met een vooruitgaande, een achteruitgaande of een stationaire maatschappij te doen heeft (p. 127, 165). Op oorspronkelijke toestanden der maatschappij, vóórdat het particulier grond-eigendom en het kapitaal bestonden, werd, zij het met een schuinschen blik, toch even door hem (p. 64) het oog gericht. Het voordeel, wanneer een gansche stand, als die der yeomanry in Engeland, een recht gezond lid der maatschappij is (p. 311), wordt wel degelijk door hem gewaardeerd. Elders (p. 485) schrijft hij de opmerking ter neder, dat de welvaart of ondeugd van één

stand inwerkt op het geheel, op het algemeen belang van het land. Doch dit alles wordt toch eenigszins in 't voorbijgaan gezegd, en spoedig trekt Adam Smith zich weder terug op zijn individualistisch standpunt.

De reden van dit „parti-pris”, om de menschen soms min of meer als stuifzand zonder gemeenschap en zonder samenhang te beschouwen, lag voor de hand. Het is eenigszins dezelfde fout, die Adam Smith opmerkt in de eenzijdige beschouwingen der Physiocraten, die den rijkdom alleen in het land en in den landbouw zochten. Quesnay en zijn volgelingen kwamen hiertoe — zegt hij — omdat Colbert veel te eenzijdig den rijkdom in de steden en in den buitenlandschen handel had meenen te vinden. „Is de stok krom geworden, omdat men hem te veel aan één kant heeft gebogen, dan moet men, indien men weder een rechten stok wil hebben, hem nu naar den anderen kant buigen.” Dit deden de physiocraten (volgens Adam Smith) tegenover de richting van het mercantilisme: zij bogen den stok nu veel te ver in den tegenovergestelden kant. Doch ook Adam Smith beging nu die fout. Toen hij leefde was de maatschappij nog verdeeld als in een mozaiek van kringen en groepeerings. Al deze kringen waren vervat in omheiningen en afbakeningen, die ja vroeger al deze groepen hadden gesteund, doch allengs muren van afscheiding waren geworden. Er was dringende noodzakelijkheid, dat in die organisatie der menschelijke belangen en arbeidstakken uitzettingsvermogen en buigzaamheid werd gebracht. De groepen zouden dan misschien in de grootere ruimten met een weder jong leven zich hebben kunnen vormen. Doch Adam Smith, die al de nadeelen der versteende afbakening en ommuurde splitsing had gezien, geloofde niet meer aan de groep, geloofde niet meer aan de

vereeniging, had in allen geval geen vertrouwen meer op het gemeenschapsgevoel, dat in zulke karikaturen zich had gecrystalliseerd. Hij had niet genoeg historischen zin, om in die bedorven en verwrongen instelling den natuur-groei van vroeger — nog uit de tijden der middeleeuwen — te herkennen: hem hinderde nu slechts het privilege. In elke nog met eigen leven en eigen rechten voortlevende corporatie zag hij niet een met verkeerde uitwassen overgroeide organisatie, maar enkel en eenvoudig den parasiet. Dit is de eenzijdigheid geweest van Adam Smith. Hij boog den stok naar de andere zijde om ¹⁾.

En daarom is Adam Smith, met al zijn groote onmiskennbare verdiensten, met zijn vele levenwekkende en vruchtbare ideeën, te kort geschoten in de taak om de wetten der economische maatschappij volledig vast te stellen.

Reeds spoedig werden er dan ook, nog vóór het einde der achttiende eeuw, in Engeland, Frankrijk en Duitschland stemmen vernomen, die wezen op het gebrek, om geheel den bouw en het samenstel van het maatschappelijk huishouden uitsluitend op den factor van het individueel eigenbelang te doen rusten. In Engeland schreef Godwin in 1793 een veel geruchtmakend boek (*Inquiry concerning Political Justice*), waarin hij trachtte te betoogen, dat, in plaats van het eigenbelang, juist het omgekeerde, de welwillendheid voor anderen („*The benevolence*”), de spil der maatschappij moet zijn; een algemeen stelsel van gelijkheid werd daarbij door hem voorgestaan, en dan voorstellen en gedachten geuit, die tot wijziging,

¹⁾ John Stuart Mill heeft in andere bewoordingen en op andere punten soortgelijke bedenkingen tegen Adam Smith geuit, waar hij zegt: „this however is one of those overstatements of a true principle, often met with in Adam Smith.” Zie *Principles of Political Economy*. People's Edition, 1868, p. 87 (Book I, chap. 9, § 2).

niet alleen van staatkundige instellingen, maar ook van het particulier eigendomsrecht, den arbeidstrijd en van het huwelijk zouden strekken ¹⁾. Wat Frankrijk aangaat hebben wij gezien, dat vele mannen der Revolutie (wij noemen slechts Condorcet) tegenover de eenzijdigheid van Adam Smith hun eigen eenzijdigheid plaatsten. In Duitschland lieten Justus Möser in zijn „Patriotische Phantasiën” en zelfs graaf Julius von Soden („Agrarisches Gesetz, 1797”) het licht vallen oponderwerpen, die door Adam Smith in 't donker waren gelaten ²⁾.

Er bleven dan ook op het einde der 18de eeuw allerlei probleemen over, die niet door Adam Smith waren aangeroerd en behandeld: vooral zulke probleemen, die met „het collectieve idee”, het denkbeeld van samenzijn en samenbezitten, verwant waren. — Over de in Engeland en Europa nog talrijk verspreide marken sprak Adam Smith zelfs niet. Had hij slechts de gemeenschapstoestanden der Schotsche Hooglanden bestudeerd, zoo als hij den Schotschen vorm van het metayage „the steel-bow” (zie p. 310, Book III, chap. 2) in oogenschouw heeft genomen! Nu werden zulke toestanden eenvoudig-weg in zijn theorie geïgnoreerd: maar duidelijk is het, dat er bij Adam Smith geen regelen zelfs te zoeken zijn over een questie als die der opheffing der Russische boeren: de groote questie namelijk in hoeverre het raadzaam kan zijn, het collectief eigendomsrecht van den grond te behouden of naast het collectieve eigendom een plaats te geven aan het individueele eigendom op het land. Zij die voor ons Java zulke questies uit Adam

¹⁾ Zie over Godwin (Shelley's schoonvader) vooral zijn tegenstander Malthus in het Essay on the Principle of Population, Book III, chap. 2. Van de zevende editie (London 1872) pag. 271 seqq — en voorts Robert Dale Owen, Threading my way, 1874, pg. 180, 181, 288—290.

²⁾ Zie W. Roscher, Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland, 1874, pag. 507, 516, 677.

Smith zouden willen oplossen, zouden slechts toonen hoe weinig zij het hooggeprezen boek lazen. — Van de corporaties der arbeiders wilde Adam Smith niets weten: toch was het verschijnsel belangrijk genoeg, al was het alleen om de economische corporatieve verantwoordelijkheid in haar afnemen en overgaan in individueele verantwoordelijkheid te bepalen. De moeielijkheid der overgangstoestanden, wanneer overeenkomstig den raad van Adam Smith de banden, die de groepen omklemden, werkelijk in stukken zouden geslagen worden, lag toch voor de hand, en regelen hiervoor dienden te worden gesteld, wilde de maatschappij een regelmatige ontwikkeling blijven volgen. Het ging niet aan, hier al de ellende, uit overgangstoestanden voortkomende, eenvoudig niet te zien, de onhoudbare toestanden weg te denken: evenmin als het aanging de geheele questie, door Linguet gesteld, der vorming van de arbeiders in drommen van proletariërs, buiten 't economisch gezichtspunt te laten. Een maatschappelijke anarchie stond voor de deur. — Wij spreken nu niet van al de verschijnselen en complicaties der ontwikkeling van de groote door stoom gedreven industrie, die Adam Smith niet heeft gezien, en die hij zelfs niet heeft kunnen voorzien. De fout lag hier later aan de naschrijvers van Adam Smith, die zijn boek als een economisch natuurrecht aannamen. Zij zagen niet in, dat de economische regelen niet absoluut kunnen zijn, dat zij zich wijzigen naar de evolutie der maatschappij zelve, en dat, om een sprekend voorbeeld te geven, al naarmate de verhouding van grond en kapitaal verandert, al naarmate het ééne element betrekkelijk belangrijker is dan het andere, de regelen anders moeten zijn. Het hangt van den toestand der geheele maatschappij af, of een stand werkelijk vrij is in zijn economische overeenkomsten en verbintenissen: men kan het ab-

soluut vaststellen, doch de maatschappelijke werkelijkheid legt haar juk op en dwingt de zoogenaamd vrije personen

Maar juist omdat Adam Smith onvolledig was, juist omdat hij eensdeels vele in kiem en knop zich nog ontwikkelende verschijnselen niet had gezien, en andere bestaande toestanden en instellingen had verwaarloosd, als waren zij bestemd om onder te gaan met een voorbijgaand verleden: daarom bleef er voor een uiterste school der socialisten nog betrekkelijk recht van bestaan, ook als men den drempel der negentiende eeuw had overschreden. Tot de oude orde van zaken, tot „het ancien régime” behoorden wel degelijk herinneringen van „het collectieve”, herinneringen van „organisatie der gemeenschap”: daaraan zouden de socialisten zich gaan vastklampen, om de arbeiders te helpen, toen de ontzettende spanning van den stoom, en de geweldige vaart der machines, de arbeiders en hun vrouwen en hun kinderen in een afgrond dreigde te slingeren. Zij zouden verder gaan. Zij zouden de negentiende eeuw bij 't woord nemen, als deze tot leus van al haar streven stelde: „het meeste geluk voor de meeste menschen”: en zij zouden — door de arbeiders te constitueeren, te organiseeren, en in beweging te brengen — de andere rangen der maatschappij als het ware handtastelijk willen doen gevoelen, dat de arbeiders, de meesten in getal, een geweldige massa, een oneindige tautologie vormden en dus, bij de verdeeling van het resultaat van het materieel geluk, ook op een zeer groot aandeel aanspraken konden doen gelden.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.
